

Samantapāsādikāya Vinayaṭṭhakathāya

Atthavaṇṇanābhūtā

Bhadantasāriputtattherena katā

Sāratthadīpanīṭikā

(Paṭhamo bhāgo)

Buddhavasce 2552

Marammavasse 1370

AD. 2000

Romanized from Myanmar version published in 1981

© Buddhasāsana Society

Ṭikā Series 01

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀLI ALPHABET IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a အာ ā ဣ i ဤ ī ဥ u ဦ ū ဧ e ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL "A"

က ka ခ kha ဂ ga ဃ gha င ṇa
 ဇ ca ဆ cha ဇ ja ဈ jha ဠ ña
 ဋ ta ဌ tha ဒ da ဝ dha ဏ ṇa
 တ ta ထ tha ဒ da ဓ dha န na
 ပ pa ဖ pha ဗ ba ဘ bha မ ma
 ယ ya ရ ra လ la ဝ va သ sa ဟ ha ဠ la ၊ ṁ

VOWELS IN COMBINATION

ာ = ā ဲ = i ဳ = ī ဴ = u ဵ = ū ံ = e ့ = o
 က ka ကာ kā ကိ ki ကိ kī ကု ku ကု kū ကေ ke ကေ ko
 ခ kha ခါ khā ခိ khi ခိ khī ခု khu ခု khū ခေ khe ခေါ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

ကက kka	ယ န္ဂha	က န္ဓha	ဈ dhya	လှ pla	လှ lla
ကက kka	ဇ cca	က န္ဓha	ဇ dhva	ဇ pba	လှ lya
ကျ kya	ဆ ccha	က န္ဓha	န nta	န bbha	လှ lha
ကြ kri	ဇ jja	က န္ဓha	န ntva	ဈ bya	ဂ vha
က kla	ဇ jjha	က tta	န ntha	ဇ bra	က sta
က kva	ည ñña	က ttha	န nda	ဇ mpa	ကြ strā
ဈ khya	ဇ ñha	က tva	န ndra	ဇ mpha	သ္မ sna
ဇ khva	ဇ ñca	ကျ tya	န ndha	ဇ mba	သ္မ sya
ဂ gga	ဆ ñcha	ကြ tra	န nna	ဇ mbha	သ ssa
လှ ggha	ဇ ñja	ဒ dda	ဈ nya	ဇ mma	သ္မ sma
ဈ gya	ဇ ñjha	ဒ ddha	န nha	ဈ mya	သ္မ sva
ဂ gra	ဇ tta	ဈ dya	ဇ ppa	ဇ mha	က hma
က ṅka	ဇ ttha	ဒ dra	ဇ ppha	လှ yya	က hva
န ṅkha	ဇ dda	ဒ dva	ဈ pya	လှ yha	ဠ lha
ဂ ṅga					

၁ ၂ ၃ ၄ ၅ ၆ ၇ ၈ ၉ ၁၀
 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

Nidānakathā

Sirimatā amhākaṃ Buddhena Bhagavatā Arahatā Sammāsambuddhena sakalalokapatthaṭamahākaruṇāsinehasiniddhahadayena sabbattha appaṭihatasabbaññutānāvarenaṇādiññānobhāsasamujjalitena sanarāmaralokagurunā sadevakassa lokassa atthāya hitāya sukhāya dhammo ca vinayo ca desito paññatto, so pariyattipaṭipattipaṭivedhavasena vibhattesu tīsu saddhammesu pariyattisaddhammo nāma, tadeva ca sāsanaṭṭhitiyā pamāṇaṃ, satiyeva hi tasmim itare uppajjanti, nāsati, vuttañhetam **Aṅguttaraṭṭhakathāyaṃ**— (Am-Ṭṭha 1. 72 piṭṭhe)

“Suttantesu asantesu, pamuṭṭhe vinayamhi ca.
Tamo bhavissati loko, sūriye atthaṅgate yathā.

Suttante rakkhite sante, paṭipatti hoti rakkhitā.
Paṭipattiyaṃ ṭhito dhīro, yogakkhemā na dhamasati”ti.

Teneva ca saddhammaciraṭṭhitikāmino theravarā Mahākassapādayo pariyattisaddhammasaṅkhātāṃ Tepiṭakaṃ Buddhavacanaṃ saṅgītimāropetvā Buddhasāsanāṃ samrakkhimsu, taṃkālikā ca rājāno saddhammābhivuddhikāmā tesāṃ saṅgītikārānāmanubalappadānena sahāyattamupāgamuṃ.

Tathā hi catūhādhikatimāsaparinibbute Bhagavati Mahākassapattherappamukhehi pañcahi arahantasatehi Rājagahe **paṭhamā dhammasaṅgīti** katā rañño Māgadhasa Ajātasattuno visesānuggahamādāya.

Vassasataparinibbute ca Bhagavati Mahāyasattherappamukhehi sattahi arahantasatehi Vesāliyaṃ **dutiyā dhammasaṅgīti** katā, tadā ca Kālāsoko mahīpati tesāṃ sahāyattamupāgato.

Tathāgataparinibbānato pana dvinnāṃ vassasatānamupari pañcattimsatime vasse Mahāmoggaliputtatissattherappamukhehi arahantasahasseehi Pāṭaliputte **tatiyā dhammasaṅgīti** katā sakalalokapatthaṭayasassa Dhammāsokassa bhūpatino niratisayānuggaham laddhāna.

Sammāsambuddhapariniibbutito pana catunnaṃ vassasatānamupari paṇṇāse vasse Laṅkādiṇe Vaṭṭagāmaṇirājino kāle Mātulajanapade Ālokalēṇe **catutthī dhammasaṅgīti** katā pañcahi arahantasatehi Mahādhammarakkhitattherappamukhehi, yā loke “pothakāropanasaṅgīti”ti pākaṭā.

Buddhavasase pana catussatādhikadvisahassānamupari pannarasamasāṅkhyāṃ sampatte imasmimpi Marammaraṭṭhe **Mindonnā**massa mahādhammarājino kāle Mandalay itipākaṭe Ratanāpuñjanagare **pañcamī dhammasaṅgīti** katā catussatādhikadvisahassattherehi Dakkhiṇārāmaṇvāsītipīṭakadharabhadantaajāgarattherappamukhehi tasseva rañño anavasesānuggahamādāya, yā loke “selakkharāropanasaṅgīti”ti vuccati.

Itthaṃ sudāṃ Buddhassa Bhagavato sāsanaṃ iddhañceva hoti phītañca vitthārikaṃ bāhujaññaṃ puthubhūtaṃ yāvajjatanā.

Cirakālato panetaṃ Buddhavacanāṃ lekhaparamparāya ceva muddaṇaparamparāya ca anekakkhattuṃ parivattiyābhataṃ na sakkā dāni vattuṃ “paṭhamadutiyatatiyādīsaṅgītimāropitākāreneva sabbaso parisuddhaṃ”ti, aññadatthu panādhunikapotthakesu saṃvijjamānehi kehici pamādalekhādīsaṅgītakhalitādhikaparibhaṭṭhapāṭhehi malīnamevetāṃ, tathā hi nānādesiyapotthakesu aññamaññaṃ saṃsandiyaṃānesu anekā visadisapāṭhā dissanti.

Tatoyeva ca Buddhavacanassa suparisuddhabhāvakāmīno mahātherā sasatthantarapīṭakattayakovidā dhammavinayaṃ vācentāyeva te khalitādhikaparibhaṭṭhapāṭhe disvā evaṃ samacintesuṃ kathesuṃ ca—

“Advayavādīno suparisuddhavacanassa tassa Bhagavato pāvacanāṃ advayaṃ suparisuddhaṃ nimmalamevassa, imesu pana pāvacanapotthakesu aññamaññaṃ visadisā ceva aparisuddhā ca pāṭhā dissanti, nissamsayaṃ kho ayameva mūlapāṭho, yo nesaṃ yuttisampanno, tadañño pana pamādalekhaṇapāṭhoyeva, tādisā ca dissanti ādhunikapāvacanapotthakesu kismiñci kismiñci ṭhāne.

Kāmañcetedāni na tāva bahutarā, yāva yathābhūtaṃ Pāḷiyā atthaṃ paṭisedheyyuṃ, etarahi pana asodhiyamānā te gacchante gacchante

kāle bahutarā bahutarā jāyeyyūṃ, taṃkālikā ca pacchimā janā te sodhetuṃ asamatthā yathādhippetāṃ Pāḷiyā atthaṃ na sammā jāneyyūṃ, evamete saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṃvatteyyūṃ.

Vuttaṃ hetuṃ **Āṅguttaranikāye**— (Am 1. 60 piṭṭhe)

‘Dveme bhikkhave dhammā saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṃvattanti, katame dve, dunnikkhittaṃ ca padabyañjanaṃ attho ca dunnīto, dunnikkhittassa bhikkhave padabyañjanassa atthopi dunnayo hoti, ime kho bhikkhave dve dhammā saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṃvattanti’ti.

Yaṃnūna mayaṃ te sodhetvā nimmalaṃ parisuddhaṃ Buddhavacanaṃ sampatiṭṭhāpeyyāma, tadassa saddhammaciraṭṭhitiyā bahujanahitāya bahujanasukhāya ca, taṃ pana na sukaraṃ sampādetuṃ aññatra dhammikaṛājūnāmanuggahenā”ti.

Sā paṇāyaṃ kathā patthaṭṭā sādhujanaparamparāya, sutā ca **U Nu** nāmadheyyaggamahāmacappamukhehi Marammaraṭṭhissarehi, sutvāna te evaṃ samacintesuṃ sammantayīṃsu ca “na kho panetaṃ amhākaṃ patirūpaṃ, ye mayaṃ pubbakehi dhammikehi dhammaṛājūhi samanuggahitassa Buddhasāsanassa parihānikāraṇaṃ passamānāyeva ajjhupekkhitvā appossukkā vihareyyāma, yaṃnūna mayaṃ sāsānopakārupāye sampādetvā visesato ca ādhunikapāvācanapotthakesu dissamāne saṃsayaṭṭhāniye pamādalekhapāṭhe saṃsodhetukāmānaṃ mahātherānaṃ ajjhāsayaṃ paripūretvā Buddhasāsaṇaṃ anuggaṇheyyāma”ti, atha te sabbe pi sāsānānuggahāya katasanniṭṭhānā ahesuṃ.

Anuggahitukāmehipi ca tehi na sakkā āṇāya kātuṃ vinā mahājanacchandasañjātopadesena, mahājanappatinidhibhūtā hi etarahi Marammikā rājāno, upadeso ca santhāgārasamitiyaṃ mahājanappatinidhibhūtānaṃ matisajīvānaṃ chandeneva samuppajjati, tasmā Buddhasāsanānuggahāya santhāgārasamitiyaṃ ekaṃ dhammupadesaṃ paññāpetvā **Buddhasāsanasamiti** nāma mahāsamiti samuṭṭhāpitā. Tassā kho pana samitiyā sabhāpati hoti *Thadosirīsudhammopādhidhārī* **Sīr U Thwin** vhayo mahāseṭṭhi, upasabhāpati pana *Thadosirīsudhammopādhidhārī* eva **U Thein Maung** vhayo padhānaḍḍavinicchayamandiramhi mahākkhadassādhipati, sabbakammavidhāyako pana

hitadharo *Thadomahāsa*resīthūpādhiko **U Chan Htun**vhayo
upadesikādhīpatipadhānanīvedimahāmantī. Bhaṇḍuppāḍako pana
raṭṭhissarānaṃ patinidhibhūto **U Win** nāmadheyyo
sāsanaṭṭhānikamahāmatto.

Atha te Buddhasāsanasamitikā “yāyeva kho panatthāya
samuṭṭhāpitāyaṃ samiti, tadatthamidāni visesato kāhāmā”ti
Marammaraṭṭhebbhipākaṭaḡaṇasamudayasamudite tattha tattha
padhānanāyakabhūte paropaṇṇāsamahāthere dīghadassino nimantiya
evamārocesuṃ “ayaṃ bhante amhākaṃ Buddhasāsanamahāsamiti
Buddhasāsanānuggahatthāyeva raṭṭhissarānaṃ dhammupadesena
samuṭṭhāpitā, sacedāni bhante pubbe viya dhammasaṅgītiṃ katvā sāsanaṃ
paggaṇhituṃ yujjeyya, mahātherā ca tathā kātumiccheyyuṃ, vissatthāva
bhante karontu, mayaṃ tattha kāyañāṇapaccayabalehi niravasesaṃ byāvaṭā
bhavissāmā”ti.

Atha kho te mahātherā “dhammasaṅgītiṃ karissāmā”ti katasanniṭṭhānā
evaṃ pativedesuṃ “kattabbāyevesā dhammasaṅgīti, nesā na kattabbā, tasmā
mayaṃ dāni piṭakapotthakāni pañcamasaṅgītisilālekḡāya samānetvā
tāniyeva sarīraṃ katvā Pāḷisaṃsodhanapubbaṅgamaṃ dhammasaṅgītiṃ
kassāma, yāya ādhunikapotthakesu paramparāparivattanavasena saṅjātā
pamādalekḡapāṭhā ca nirākariyissanti, visodhitaṅca suparisuddhaṃ
pāvacanamūlaṃ labhitvā taṃ muddāpetvā sakalaloke nānāraṭṭhesu
nānādesesu byāpanavasena Buddhasāsanassa ciraṭṭhiti ca sādhiyissati, sabbe
ca Theravādikā raṭṭhā Marammaraṭṭhasahitā ekato hutvā Buddhasāsanāṃ
abhūtapubbapaggahena paggaṇhituṃ labhissanti, sā ca purimikā pañca
saṅgītiyo upanidhāya **chaṭṭhasaṅgīti** nāma bhavissati, taṅca sabbaṃ
bhavissati bahujanahitāya bahujanasukḡāya atthāya hitāya suḡāya
devamanussānaṃ, bahūni panettha āvassakakiccāni paṭikacceva
samādapetabbāni tumḡakamāyattāni, tasmā saṅgītikālavavatthānādikiccam
tumḡakāmyeva bhāro hotū”ti.

Atha te Buddhasāsanasamitikā sāsanaḡalakānaṃ mahātherānaṃ
chandaṅca ruciṅca samādāya ovādaṅca sirasā sampaṭicchitvā therānaṃ ceva
attano ca kattabbakiccānaṃ pariniṭṭhānasamayaṃ sallakkhetvā “ayaṃ
chaṭṭhasaṅgīti Sammāsambuddhapariniḡbānato catussatādhikānaṃ dvinnaṃ
vassasahassānamupari

aṭṭhanavutime vasse vesākhapuṇṇamito paṭṭhāya ārabhitabbā, dve ca vassāni kattabbā, pañcannaṃ ca sāsanaṃ vassasahassānam upaḍḍhavasve vesākhapuṇṇamiyaṃ yeva pariniṭṭhāpetabbā”ti saṅgītikālaṃ vavatthapesuṃ.

Tato paṭṭhāya ca te punappunaṃ sannipatitvā sammantayitvā saṅgītiyā pubbakiccesu nirantaraṃ byāvaṭṭaṃ honti, “mahantaṃ kho Jinasāsanaṃ mahatiyāyevetaṃ pūjāya pūjanīyaṃ”ti mantvā tehi kārapitāni mahantamahantāni sāsanaṃ mandirāni, tattha saṅgītiṃ kurumānassa bhikkhusaṅghassa sukhasannisaṃjattamaṃ sannipātapaṭṭhānabhūtaṃ mahantaṃ saṅgītiṃ mandiraṃ Yangon nāma rājadhāniyaṃ **Sirīmaṅgalatthale Kaba Aye** (Lokasāma) nāmakassa cetiyassa āsanne selapabbataguhāvesena kārapitaṃ tibhūmakam pāyaso silā-iṭṭhakāyomayaṃ, evaṃ mahantampetaṃ ekasamvachhareneva pariniṭṭhāpitaṃ iddhiyā maññe nimmitaṃ, taṃca bahi ṭhatvā apekkhattaṃ sayamaṃ jātase lapabbato viya dissati, anto pavisitvā olokayataṃ pana olokitolokitaṭṭhānato dassanīyaṃ pāsādikaṃ ramaṇīyaṃ atittikameva hutvā devavimānamiva khāyati. Tassa panāvidūre aḍḍhateyyānaṃ saṅgītikārabhikkhusahassānaṃ nivāsappahonakā cattāro iṭṭhakamayā mahāpāsādā ceva iṭṭhakamayāyeva bhojanamahāsālā ca mahāsīmāpāsādādayo ca muddaṇayantasālā ca tattheva kārapitā.

Mahātherāpi ca “saṅgītikiccaṃ nāma therādheyyaṃ, therānaṃ ovādeneva kattabbaṃ, na vinā tena, tasmā bhikkhusaṅghassa ceva upāsakānaṃca sabbampi saṅgītipaṭibaddhamovādaṃ dātum bhavitabbamettha ovādadāyakaṃ saṅghasabhāyapī”ti Marammaraṭṭhadhajūpame aggamahāpaṇḍitopādhidhārino ca raṭṭhovādācariyasammate ca raṭṭhavinayadharasammate ca aññe cābhipākaṭaḡarubhāvaṇīyādiguṇaḡaḡasamaḡinoti parosataṃ nāyakamahāthere uccinitvā “chaṭṭhasaṅgīti-ovādācariyasamghanāyakaṃ sabhaṃ” nāmekam padhānamahāsaṅghasabham patiṭṭhāpesuṃ, te ca nāyakamahātherā Sambuddhavadanaratanākarapāraḡe vividhasatthantaragahanāsaṅgacārīne therānuthere pañcavīsatiṃ matte samuccinitvā “chaṭṭhasaṅgītidhurandharasabhā”ti ca sammannitvā tassā sabhāya bhāraṃ niyyātesuṃ sabbāni saṅgītipaṭibaddhakiccāni samvidahitum. Te ca saṅgītidhurandharasabhikā therā sakalamarammaraṭṭhe **Nyaung Yan Sayadaw**ti abhipākaṭaṃ “Aggamahāpaṇḍito” pādhinā ceva “Abhidhajamahāraṭṭhagurū” pādhinā cāti

dvīhi Marammaraṭṭhissarasamappitopādhīhi virājitam jātiyā āsītivassikam upasampadāya saṭṭhivassam “Bhadantarevataṃ” nāma mahātheravaram sabhāpatiṃ katvā Tepiṭake Buddhavacane ceva nānāsatthesu ca kovide dhammācariyakavipadappatte bhikkhū uccinitvā aṭṭhadasādivaggavasena parosataṃ Pāḷivisodhakavagge ceva sambahule ca paṭivisodhakavagge bandhāpetvā visodhanappaṭivisodhanehi Buddhavacanam suparisuddhattam paṭipāpetvā dhammasaṅgītimakamsu yathā taṃ porāṇakasaṅgītikārā.

Evam saṅgītimāropitassa Tepiṭakassa Buddhavacanassa atthasaṃvaṇṇanābhūtā Aṭṭhakathāyo ca saṃvijjanti manoramāya tantinayānucchavikāya bhāsāya Ācariyabuddhaghosādīhi theravarehi katā.

Tāsampi Aṭṭhakathānam sadesīyamūlehi ceva videsīyamūlehi ca saṃsanditvā Tepiṭakassa viya Buddhavacanassa visodhanapaṭivisodhanavasena mahātherā pāvacanadassino saṃvaṇṇanākovidā pāṭhasodhanamakamsu.

Icevamatṭhakathāyo ca pamādakhalitādhika paribhaṭṭhapāṭhānam nirākaraṇavasena visodhitā ceva paṭivisodhitā ca hutvā Buddhasāsanamuddaṇayantālaye samappitā suṭṭhu muddāpaṇāya.

Muddāpaṇakāle ca Piṭakattayamuddāpaṇe viya mahātheravarā mūlasodheyyapattapāṭhakehi gahaṭṭhapaṇḍitehi ceva dhammācariyabhikkhupaṇḍitehi ca anekavāram parisodhitam osānasodheyyapattam paṭivisodhitamūlapotthakena ceva aññehi sadesa desantarika Aṭṭhakathāpotthakehi ca vividhabyākaraṇādisatthehi ca punappunam saṃsandetvā suvisada paribyattakaṇḍavāra vākyaccheda saṅketatañca sampāpetvā mahatā parissamena osānasodhanamakamsu.

Evametāsampi ca suvisodhitānam Aṭṭhakathānam saṅgītibhāranitthārakā mahātherā nikhilamarammaraṭṭhe **Maso Yein Sayadawti** abhipākaṭam “Aggamahāpaṇḍito” pādhinā ceva “Abhidhajamahāraṭṭhagurū” pādhinā cāti dvīhi Marammaraṭṭhissarasamappitopādhīhi virājitam jātiyā chasattativassikam upasampadāya chappaññāsavassam “Bhadantasūriyābhivaṃsam” nāma mahātheravaram sabhāpatiṃ katvā chaṭṭhasaṅgītikārapariyāpannehi therānutherehi

saṅgama paṭhanatthāya samārabhiṃsu yathā taṃ
chaṭṭhasaṅgītidhammasaṅgāyanākāle.

Evametāsaṃ Aṭṭhakathānaṃ saṃsodhana-muddāpaṇa-samapaṭhanesu
karīyamānesu raṭṭhissaragaṇe aggamahāmacco **U Nu** nāmadheyyo
mahāsayo ceva Buddhasāsanasamitiyaṃ sampati bhaṇḍuppadako
raṭṭhissarānaṃ patinidhibhūto **U Basaw** nāmadheyyo
sāsanatṭhānikamahāmatto cāti-imepi taṃkiccasampādanāya Pāḷisaṅgītikāle
viya mahussāhena byāvaṭṭa honti.

Icevamevapi Aṭṭhakathāyo theravādīnekāyikavibudhappamukhānaṃ
satthāgamaratanālayasāragāhīnaṃ veyyākaraṇakesarīnaṃ
accantanimmalañāṇavārīnā paridhovitā saṅgama ca paṭhitā, tā
vibudhappavarekagocarā vimuttirasassādādayiniyo Piṭakattayassatthaṃ
paribhayaṃ pakāsentīyo ciraṃ vilasantiyo lokatthasiddhiṃ sādhayantūti.

Tenetaṃ vuccati—

1. Mūlakam pariyattīva, sāsanaṃ Mahesino.
Pariyattippamāṇā hi, ciraṃ saddhammasaṇṭhiti.
2. Tasmā taṃ rakkhituṃ therā, dhammasaṅgāhakā purā.
Rājāno upanissāya, akaṃsu dhammasaṅgahe.
3. **Paṭhamam** dhammasaṅgītiṃ, **Ajātasatturājino**.
Anuggahena katvāna, pālayuṃ Jinasāsanam.
4. **Dutiyam** tu tathā katvā, **Kālāsokassa** rājino.
Kāle tamupanissāya, pālayuṃ Jinasāsanam.
5. **Tatiyam** pica katvāna, **Dhammāsokassa** rājino.
Anuggahena Buddhassa, sāsanaṃ abhipālayuṃ.
6. **Catutthim** pana Laṅkāyaṃ, **Vatṭagāmaṇirājino**.
Kālamhi potthakārulhaṃ, katvāna pālayuṃ tathā.
7. Imasmiṃ Marammaraṭṭhepi, **Mindonnāma** narādhipam.
Rajjam samanussantaṃ, ratanattayamāmakam.

8. Sannissāya mahātherā, thirasīlā guṇākārā.
Pañcamim dhammasaṅgītiṃ, karontā sāsanaṭṭhitim.
9. Patthayantā likhāpetvā, silāpaṭṭesu peṭakam.
Vāyāmena mahantena, pālayum Jinasāsanam.
10. Ittham purā mahātherā, rājāno cāpi dhammikā.
Sāsanam paripālesum, jīvitam viya attano.
11. Tathāpi khalitādāni, dissanti Piṭakattaye.
Paramparāya lekhāya, sañjātā muddaṇena ca.
12. Disvāna te mahātherā, vācentāva Tipeṭakam.
Vuccamānanayenevam, cintesum mantayimsu ca.
13. “Katvāna sādhuṇam gantha-suddhikam sāsanaṇyukam.
Yamṇūna dhammasaṅgītiṃ, kareyyāma mayam” iti.
14. Etamattham suṇitvāna, **U Nu** nāma mahāsayo.
Marammavisaye **agga-mahāmacca**dhurandharo.
15. “Sāsanaṇyattakiccāni, sampādentā visesato.
Saṅgītiyaṇca therānam, sampūrentā manoratham.
16. Yathā rakkhimsu porāṇā, surājāno tathā mayam.
Samrakkheyyāma Sambuddha-sāsanam” iti cintiya.
17. Mahāmaccehi aññehi, saṅgamehi ca mantiya.
Suppaṭiṭṭhāpayitvāna, **Buddhasāsanasaṅgama**m.
18. Mahātherānamādāya, chandam idha nivāsinam.
Aññesu Sīhaḷādīsu, videsesu ca vāsinam.
19. Kāretvā dhammasaṅgītiṃ, sodhetvā Satthusāsanam.
Saddhammānuggahattāya, karam daḷhaparakkamam.
20. **Sirīmaṅgala**vikhyāte, thalasmim pavare subhe.
Cetiyaṣṣavidūramhi, **Kaba Aye** itisaññino.
21. Guhāvesena kāretvā, mahāsaṅgītimandiram.
Āvāsādiṇca bhikkhūnam, kāresi muddaṇālayam.

22. Ganthasaṃsodhanam dhamma-saṅgītiyā tu paṇḍitā.
Mahātheravarākamsu, satimantā punappunam.
23. Muddāpente ca passitvā, mahātherehi pañcahi.
Sodheyyapattamosānam, nimmalattam supāpitaṃ.
24. Katvā suvisadam Buddha-bhāsitaṃ Piṭakattayaṃ.
Yathā muddāpitaṃ āsi, sāsanaṭṭhaṃ Mahesino.
25. Tathā Aṭṭhakathāyo ca, saṃsodhetvā punappunam.
Suṭṭhu muddāpitā honti, sabbalokatthasiddhiyāti.

Sāratthadīpanīṭikā

Paṭhamabhāga

Mātikā

Piṭṭhaṅka

Ganthārambhakathā	...	...	1
-------------------	-----	-----	---

Bāhiranidānakathā

Paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā	...	...	26
Dutiyasaṅgītikathāvaṇṇanā	...	...	111
Tatīyasaṅgītikathāvaṇṇanā	...	...	116
Ācariyaparamparakathāvaṇṇanā	...	...	149
Vinayānisamsakathāvaṇṇanā	...	...	189

Verañjakaṇḍavaṇṇanā

Paṭhamajjhānakathā	...	...	354
Dutiyajjhānakathā	...	...	364
Tatīyajjhānakathā	...	...	369
Catutthajjhānakathā	...	...	376
Pubbenivāsakathā	...	...	380
Dibbacakkhuññakathā	...	...	395
Āsavakkhayaññakathā	...	...	407
Desanānumodanakathā	...	...	411
Pasannākārakathā	...	...	413
Saraṇagamanakathā	...	...	415
Saraṇagamanaphalakathā	...	...	419
Saraṇagamanasamkilesabhedakathā	...	...	421

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
Upāsakattapaṭivedanākathā	...	...	422
Dubbhikkhakathā	...	...	426
Mahāmoggallānassa sīhanādakathā	...	...	435
Vinayapaññattiyācanakathā	...	...	438
Buddhāciṇṇakathā	...	...	452

Sāratthadīpanīṭikāya paṭhamabhāge mātikā niṭṭhitā.

Vinayapiṭaka

Sāratthadīpanīṭikā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Ganthārambhakathā

Mahākāruṇikam **buddham**, **dhammañca** vimalam varam.
Vande **ariyasamghañca**, dakkhiṇeyyam niraṅgaṇam.

Uḷārapuññatejena, katvā sattuvimaddanam.
Pattarajjābhisekena, sāsanujjotanatthinā.

Nissāya sīhaḷindena, yaṁ **parakkamabāhunā**.
Katvā nikāyasāmaggim, sāsanam suvisodhitam.

Kassapaṁ taṁ mahātheram, samghassa pariṇāyakam.
Dīpasmim tambapaṇṇimhi, sāsanodayakārakam.

Paṭipattiparādhīnam, sadāraṇṇanivāsinam.
Pākaṭam gagane canda-maṇḍalam viya sāsane.

Samghassa pitaram vande, vinaye suvisāradam.
Yaṁ nissāya vasanto'ham, vuddhippatto'smi sāsane.

Anutheraṁ mahāpuñṇam¹, **sumedham** sutivissutam².
Avikhaṇḍitasīlādi-parisuddhaguṇodayam.

Bahussutam satimantam, dantam santam samāhitam.
Namāmi sirasā dhīram, garuṁ me gaṇavācakam.

1. Mahāpuñṇam (Syā)

2. Sūtivissutam (Sī, Syā)

Āgatāgamatakkesu, saddasatthanayaññusu.

Yassantevāsibhikkhūsu, sāsanam suppatiṭṭhitam.

Vinayaṭṭhakathāyā’ham, **līnasārattadīpanim**.

Karissāmi suviññeyyam, paripuṇṇamanākulam.

Porāṇehi kataṃ yaṃ tu, līnatthassa pakāsanam.

Na taṃ sabbattha bhikkhūnam, attham sādheti sabbaso.

Duviññeyyasabhāvāya, sīhalāya niruttiyā.

Gaṇṭhipadesvanekesu, likhitam kiñci katthaci.

Māgadhikāya bhāsāya, ārabhitvāpi kenaci.

Bhāsantarehi sammissam, likhitam kiñcideva ca.

Asāraganthabhāropi, tattheva bahu dissati.

Ākulañca kataṃ yattha, suviññeyyampi atthato.

Tato aparipuṇṇena, tādisenettha sabbaso.

Kathamattham vijānanti, nānādesanivāsino.

Bhāsantaram tato hitvā, sāramādāya sabbaso.

Anākulam karissāmi, paripuṇṇavinicchayanti.

Ganthārambhakathāvaṇṇanā

Vinayasamvaṇṇanārambhe ratanattayaṃ namassitukāmo tassa

visiṭṭhaguṇayogasandassanattham **“yo kappakoṭṭhipī”**ti-ādimāha.

Visiṭṭhaguṇayogena hi vandanārahabhāvo, vandanārahe ca katā vandanā

yathādhippetamattham sādheti. Ettha ca samvaṇṇanārambhe

ratanattayapaṇāmakaraṇappayojanam tattha tattha bahudhā papañcenti

ācariyā. Tathā hi vaṇṇayanti—

“Samvaṇṇanārambhe ratanattayavandanā samvaṇṇetabbassa dhammassa pabhavanissayavisuddhipaṭivedanattham, taṃ pana dhammasamvaṇṇanāsu viññūnam bahumānuppādanattham, taṃ sammadeva tesam uggahaṇadhāraṇādikkamaladdhabbāya sammāpaṭipattiyā sabbahitasukhanipphādanattham. Atha vā

maṅgalabhāvato, sabbakiriyāsu pubbakiccabhāvato, paṇḍitehi
samācaritabhāvato, āyatim paresam diṭṭhānugati-āpajjanato ca
saṁvaṇṇanāyaṁ ratanattayapaṇāmakiriyā”ti.

Mayaṁ pana idhādhippetameva payojanaṁ dassayissāma. Tasmā
saṁvaṇṇanārambhe ratanattayapaṇāmakaraṇaṁ
yathāpaṭiññātasamvaṇṇanāya anantarāyena parisamāpanatthanti veditabbaṁ.
Idameva hi payojanaṁ ācariyena idhādhippetam. Tathā hi vakkhati—

“Iccevamaccantanamassaneyyaṁ,
Namassamāno ratanattayaṁ yaṁ.
Puññābhisandaṁ vipulaṁ alatthaṁ,
Tassānubhāvena hatantarāyo”ti.

Ratanattayapaṇāmakaraṇena cettha yathāpaṭiññātasamvaṇṇanāya
anantarāyena parisamāpanaṁ ratanattayapūjāya paññāpāṭavabhāvato¹, tāya
paññāpāṭavañca rāgādimalavidhamanato². Vuttañhetam—

“Yasmiṁ mahānāma samaye ariyasāvako tathāgataṁ anussarati,
nevassa tasmim samaye rāgapariyuṭṭhitaṁ cittaṁ hoti, na dosapariyuṭṭhitaṁ
cittaṁ hoti, na mohapariyuṭṭhitaṁ cittaṁ hoti, ujugatamevassa tasmim
samaye cittaṁ hoti”ti-ādī³.

Tasmā ratanattayapūjanena vikkhālitamalāya paññāya pāṭavasiddhi.

Atha vā ratanattayapūjanassa paññāpadaṭṭhānasamādhihetuttā
paññāpāṭavaṁ. Vuttañhi tassa samādhihetuttaṁ—

“Evaṁ ujugatacitto kho mahānāma ariyasāvako labhati atthavedaṁ,
labhati dhammavedaṁ, labhati dhammūpasamhitaṁ pāmojjaṁ,
pamuditassa pīti jāyati, pītimanassa kāyo passambhati, passaddhakāyo
sukhaṁ vediyati, sukhino cittaṁ samādhiyati”ti³.

Samādhissa ca paññāya padaṭṭhānabhāvo vuttoyeva “samāhito
yathābhūtaṁ pajānāti”ti⁴. Tato evaṁ⁵ paṭubhūtāya paññāya

1. Paññāpāṭavato (Sī, Syā) 2. Rāgādimalavigamanato (Sī, Syā) 3. Am 3. 531 piṭṭhe.

4. Sam 2. 302; Khu 11. 38 piṭṭhesu.

5. Tato eva (Ka)

paṭiññāmahattakataṃ¹ khedamabhibhuyya anantarāyena saṃvaṇṇanaṃ
samāpayissati. Tena vuttaṃ “anantarāyena parisamāpanatthan”ti.

Atha vā ratanattayapūjāya āyuvaṇṇasukhabalavaḍḍhanato anantarāyena
parisamāpanaṃ veditabbaṃ. Ratanattayapaṇāmena hi āyuvaṇṇasukhabalāni
vaḍḍhanti. Vuttañhetam—

“Abhivādanasīlissa, niccaṃ vuḍḍhāpacāyino.

Cattāro dhammā vaḍḍhanti, āyu vaṇṇo sukhaṃ balan”ti².

Tato āyuvaṇṇasukhabalavuḍḍhiyā hoteva kāriyaniṭṭhānamiti vuttaṃ
“anantarāyena parisamāpanatthan”ti.

Atha vā ratanattayagāravassa paṭibhānāparihānāvahattā.
Aparihānāvahañhi tīsupi ratanesu gāravaṃ. Vuttañhetam—

“Sattime bhikkhave aparihāniyā dhammā. Katame satta?

Satthugāravatā dhammagāravatā saṃghagāravatā sikkhāgāravatā
samādhigāravatā kalyāṇamittatā sovacassatā”ti³.

Hoteva ca tato paṭibhānāparihānena yathāpaṭiññātaparisamāpanaṃ.

Atha vā pasādavatthūsu pūjāya puññātisayabhāvato. Vuttañhi tassa
puññātisayattaṃ—

“Pūjārahe pūjayato, buddhe yadi va sāvake.

Papañcasamatikkante, tiṇṇasokapariddave.

Te tādise pūjayato, nibbute akutobhaye.

Na sakkā puññaṃ saṅkhātuṃ, imettamapi kenacī”ti⁴.

Puññātisayo ca yathādhippeta-parisamāpanupāyo. Yathāha—

“Esa devamanussānaṃ, sabbakāmadado nidhi.

Yaṃ yadevābhipatthenti, sabbametena labbhati”ti⁵.

Upāyesu ca paṭipannassa hoteva kāriyaniṭṭhānaṃ. Ratanattayapūjā hi
niratisayapuññakkhettasambuddhiyā aparimeyyappabhavo puññātisayoti

1. Mahattagataṃ (Syā)

2. Khu 1. 29 piṭṭhe.

3. Aṃ 2. 420 piṭṭhe.

4. Khu 1. 42; Khu 3. 147 piṭṭhesu.

5. Khu 1. 10 piṭṭhe.

bahuvidhantarāyepi lokasannivāse
 antarāyanibandhanasakalasamkilesaviddhamsanāya pahoti, bhayādi-
 upaddavañca nivāreti. Tasmā suvuttaṃ “saṃvaṇṇanārambhe
 ratanattayapaṇāmakaraṇaṃ yathāpaṭiññātasamvaṇṇanāya anantarāyena
 parisamāpanatthanti veditabban”ti.

Evam pana sappayojanaṃ ratanattayavandanaṃ kattu kāmo paṭhamam
 tāva bhagavato vandanaṃ kātuṃ tammūlakattā sesaratanānaṃ **“yo kappa
 -pa- mahākāruṇikassa tassā”**ti āha. Ettha pana yassā desanāya saṃvaṇṇanaṃ
 kattukāmo, sā yasmā karuṇāppadhānā, na suttantadesanā viya
 karuṇāpaññāppadhānā, nāpi abhidhammadesanā viya paññāppadhānā, tasmā
 karuṇāppadhānameva bhagavato thomaṇaṃ āraddhaṃ. Esā hi ācariyassa
 pakati, yadidaṃ ārambhānurūpathomaṇā. Teneva suttantadesanāya
 saṃvaṇṇanārambhe “karuṇāsītalahadayaṃ, paññāpajjotavihatamohataman”ti
 karuṇāpaññāppadhānaṃ, abhidhammadesanāya saṃvaṇṇanārambhe “karuṇā
 viya sattesu, paññā yassa mahesino”ti paññāppadhānañca thomaṇaṃ
 āraddhaṃ. Karuṇāpaññāppadhānā hi suttantadesanā tesam tesam sattānaṃ
 āsayānusayādhimutticariyādibhedaparicchindanasamatthāya paññāya sattesu
 ca mahākāruṇāya tattha sātisayappavattito. Suttantadesanāya hi
 mahākāruṇāsamāpattibahulo veneyyasantānesu tadajjhāsāyānulomena
 gambhīramatthapadaṃ patiṭṭhāpesi. Abhidhammadesanā ca kevalaṃ
 paññāppadhānā paramatthadhammānaṃ yathāsabhāvapaṭivedhasamatthāya
 paññāya tattha sātisayappavattito.

Vinayadesanā pana āsayādinirapekkhaṃ kevalaṃ karuṇāya
 pākātikasattenapi asotabbārahaṃ suṇanto apucchitabbārahaṃ pucchanto
 avattabbārahañca vadanto bhagavā sikkhāpadaṃ paññāpesīti
 karuṇāppadhānā. Tathā hi ukkaṃsapariyantagatahirottappopi bhagavā
 lokiyasādhujanehipi pariharitabbāni “sikharaṇīsī”ti-ādīni vacanāni
 yathāparādhañca garahavacanāni vinayapiṭakadesanāya
 mahākāruṇāsaṇcoditamānaso mahāparisamajjhe abhāsi,
 taṃtaṃsikkhāpadapaññāttikāraṇāpekkhāya verañjādīsu sārīrikañca
 khedamanubhosi. Tasmā kiñcāpi bhūmantarapaccayākārasamayantara-
 kathānaṃ viya vinayapaññāttiyāpi samuṭṭhāpikā paññā anaññasādhāraṇatāya
 atisayakiccavatī, karuṇāya kiccaṃ pana tatopi

adhikanti karuṇāppadhānā vinayadesanā. Karuṇābyāpārādhikatāya hi desanāya karuṇāppadhānatā. Tasmā ārambhānurūpaṃ karuṇāppadhānameva ettha thomaṇaṃ katanti veditabbaṃ.

Karuṇāggahaṇena ca aparimeyyappabhāvā sabbepi buddhaguṇā saṅgahitāti daṭṭhabbā taṃmūlakattā sesabuddhaguṇānaṃ. Mahākaruṇāya vā chasu asādhāraṇāñāṇesu aññatarattā taṃsahacaritasesāsādhāraṇāñāṇānampi gahaṇasabbhāvato sabbepi buddhaguṇā nayato dassitāva honti. Esoyeva hi niravasesato buddhaguṇānaṃ dassanupāyo yadidaṃ nayaggāho. Aññathā ko nāma samattho bhagavato guṇe anupadaṃ niravasesato dassetuṃ. Tenevāha—

“Buddhopi buddhassa bhaṇeyya vaṇṇaṃ,
Kappampi ce aññamabhāsamaṇo.
Khīyetha kappo ciradīghamantare,
Vaṇṇo na khīyetha tathāgatassā”ti¹.

Teneva ca āyasmataṃ sārīputtattherenapi buddhaguṇāparicchedanaṃ pati-anuyuttana “no hetam bhante”ti paṭikkhipitvā “apica me bhante dhammanvayo vidito”ti² vuttaṃ. Tasmā “yo kappakoṭīhipī”ti-ādinā karuṇāmukhena saṅkhepato sakalasabbaññugūṇehi bhagavantaṃ abhitthavīti daṭṭhabbaṃ. Ayamettha samudāyattho.

Ayaṃ pana avayavattho—yoti aniyamavacanaṃ. Tassa “nātho”ti iminā sambandho. “Kappakoṭīhipī”ti-ādinā pana yāya karuṇāya so “mahākāruṇiko”ti vuccati, tassā vasena kappakoṭīgaṇanāyapi appameyyaṃ kālāṃ lokahitatthāya atidukkamaṃ karontassa bhagavato dukkhānubhavanaṃ dasseti. Karuṇāya baleneva hi so bhagavā hatthagatampi nibbānaṃ pahāya saṃsārapaṅke nimuggaṃ sattanikāyaṃ tato samuddharaṇatthaṃ cintetumpi asakkuṇeyyaṃ nayanajīvitaputtabhariyadānādikaṃ atidukkaramakāsi. **Kappakoṭīhipi appameyyaṃ kālanti** kappakoṭīgaṇanāyapi ‘ettakā kappakoṭīyo’ti pametuṃ asakkuṇeyyaṃ kālāṃ, kappakoṭīgaṇanavasenaṃ paricchinditumasakkuṇeyyattā aparicchinnāni

1. Dī-Ṭṭha 1. 257; Dī-Ṭṭha 3. 61; Ma-Ṭṭha 3. 289 piṭṭhādīsu.

2. Dī 2. 70 piṭṭhe.

kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyānīti vuttaṃ hoti. Kappakoṭivaseneva hi so kālo appameyyo, asaṅkhyeyyavasena pana paricchinnoyeva. “Kappakoṭīhipī”ti **apisaddo** kappakoṭivasenapi tāva pametuṃ na sakkā, pageva vassagaṇanāyāti dasseti. “Appameyyaṃ kālan”ti accantasamyoge upayogavacanaṃ “māsamadhīte, divasaṃ caratī”ti-ādīsu viya. **Karonto atidukkarānīti** pañcamahāpariccāgādīni atidukkarāni karonto. Evamatidukkarāni karonto kiṃ vindīti ce? **Khedaṃ gato**, kāyikaṃ khedamupagato, pariśsamaṃ pattoti attho, dukkhamanubhavīti vuttaṃ hoti. Dukkhañhi khijjati sahitumasakkuṇeyyanti “khedo”ti vuccati. **Lokahitāyāti** “anamatagge saṃsāre vaṭṭadukkhena accantapīḷitaṃ sattalokaṃ tamhā dukkhato mocetvā nibbānasukhabhāgiyaṃ karissāmi”ti evaṃ sattalokassa hitakaraṇatthāyāti attho. Assa ca “atidukkarāni karonto”ti iminā sambandho. Lokahitāya khedaṃ gatoti yojanāyapi natthi doso. **Mahāgaṇṭhipade**pi hi “atidukkarāni karonto khedaṃ gato, kimatthanti ce? Lokahitāyā”ti vuttaṃ.

Yaṃ pana evaṃ yojanaṃ asambhāventena **kenaci** vuttaṃ “na hi bhagavā lokahitāya saṃsāradukkhamanubhavati. Na hi kassaci dukkhānubhavanaṃ lokassa upakāraṃ āvahatī”ti, taṃ tassa matimattaṃ. Evaṃ yojanāyapi atidukkarāni karontassa bhagavato dukkhānubhavanaṃ lokahitakaraṇatthāyāti ayamattho viññāyati, na tu dukkhānubhavaneneva lokahitasiddhīti. Paṭhamaṃ vuttayojanāyapi hi na dukkarakaraṇamattena lokahitasiddhi. Na hi dukkaraṃ karonto kañci sattaṃ maggaphalādīsu patiṭṭhāpeti, atha kho tādisaṃ atidukkaraṃ katvā sabbaññubhāvaṃ sacchikatvā niyyānikadhammadesanāya maggaphalādīsu satte patiṭṭhāpento lokassa hitaṃ sādheti.

Kāmañcettha sattasaṅkhārabhājanavasena tividho loko, hitakaraṇassa pana adhippetattā taṃvisayasseva sattalokassa vasena attho gahetabbo. So hi lokīyanti ettha puññapāpāni taṃvipāko cāti “loko”ti vuccati. Katthaci pana “sanarāmaralokagaruṇ”ti-ādīsu samūhatthopi lokasaddo samudāyavasena lokīyati paññāpīyatīti.

Yaṃ panettha **kenaci** vuttam “iminā sattalokaṇca jātilokaṇca saṅgaṇhāti, tasmā tassa sattalokassa idhalokaparalokahitam, atikkantaparalokānam vā ucchinnalokasamudayānam idha jātiloke okāsaloke vā diṭṭhadhammasukhavihārasaṅkhātāṇca hitam sampiṇdetvā lokassa, lokānam, loke vā hitanti sarūpekasesam katvā lokahitamicevāhā”ti, na taṃ sārato paccetabban diṭṭhadhammasukhavihārasaṅkhātahitassapi sattalokavisayattā, sattalokaggahaṇeneva ucchinnamūlānam khīṇāsavānampi saṅgahitattā.

Sabbattha “**kenaci**”ti vutte “**vajirabuddhiṭṭhākārenā**”ti gahetabban. “**Mahāgaṇṭhipade**”ti vā “**majjhimagāṇṭhipade**”ti vā “**cūlagaṇṭhipade**”ti vā vutte “**sīhagaṇṭhipadesū**”ti gahetabban. Kevalam “**gaṇṭhipade**”ti vutte “**māgadhabhāsāya likhite gaṇṭhipade**”ti gahetabban.

Nātho lokapaṭisaraṇo, lokasāmī lokanāyakoti vuttam hoti. Tathā hi sabbānatthaparihārapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatappaṛāya nīratisayāya payogasampattiya sadevamanussāya pajāya accantupakāritāya aparimitanirupamappabhāvaguṇavisesasamaṅgitāya ca sabbasattuttamo bhagavā aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānam sattānam ekapaṭisaraṇo paṭiṭṭhā. Atha vā nāthatīti **nātho**, veneyyānam hitasukham mettāyanavasena āsīsatī patthetīti attho. Atha vā nāthati veneyyagate kilese upatāpetīti attho, nāthatīti vā yācatīti attho. Bhagavā hi “sādhubbhikkhave bhikkhu kālena kālam attasampattim paccavekkheyyā”ti-ādinā¹ sattānam taṃ taṃ hitapaṭipattim yācitvāpi karuṇāya samussāhito te tattha niyojati. Paramena vā cittissariyena samannāgato sabbasatte īsati abhibhavatīti paramissaro bhagavā “nātho”ti vuccati. Sabbopi cāyamattho saddasatthānusārato veditabbo.

Mahākāruṇikassāti yo karuṇāya kampitahadayattā lokahitattam atidukkarakiriyaṇa anekappakāraṃ tādīsaṃ saṃsāradukkhamanubhavitvā āgato, tassa mahākāruṇikassāti attho. Tattha

1. Am 3. 9 piṭṭhe.

kiratīti **karuṇā**, paradukkhaṃ vikkhipati apānetīti attho. Dukkhitēsu vā kirīyati pasāriyatīti karuṇā. Atha vā kiṇatīti karuṇā, paradukkhe sati kārūṇikaṃ hiṃsati vibādheti, vināseti vā parassa dukkhanti attho. Paradukkhe sati sādḥūnaṃ kampaṇaṃ hadayakhedaṃ karotīti vā karuṇā. Atha vā kamīti sukhaṃ, taṃ rundhatīti karuṇā. Esā hi paradukkḥāpanayanakāmatālakkaṇā attasukhanirapekkhatāya kārūṇikānaṃ sukhaṃ rundhati vibādhetīti. Karuṇāya niyuttoti kārūṇiko yathā “dovāriko”ti. Yathā hi dvāraṭṭhānato aññattha vattamānopi dvārapaṭibaddhajīviko puriso dvārānativattavuttitāya dvāre niyuttoti “dovāriko”ti vuccati, evaṃ bhagavā mettādivasena karuṇāvihārato aññattha vattamānopi karuṇānativattavuttitāya karuṇāya niyuttoti “kārūṇiko”ti vuccati. Mahābhinihārato paṭṭhāya hi yāva mahāparinibbānā lokahitatthameva lokanāthā tiṭṭhanti. Mahanto kārūṇikoti mahākārūṇiko. Satipi bhagavato tadaññaguṇānampi vasena mahantabhāve kārūṇikasaddasannidhānena vuttattā karuṇāvasenettha mahantabhāvo veditabbo yathā “mahāveyyākaraṇo”ti. Evañca katvā “mahākārūṇikassā”ti iminā padena puggalādhiṭṭhānena satthu mahākāruṇā vuttā hoti.

Atha vā karuṇā karuṇāyanaṃ sīlaṃ pakati etassāti **kārūṇiko**, pathavīphassādayo viya kakkhaḷaphusaṇādisabhāvā karuṇāyanasabhāvo sabbhāvabhūtakaruṇoti attho. Sesā purimasadisameva. Atha vā mahāvisayatāya mahānubhāvatāya mahābalatāya ca mahatī karuṇāti **mahākāruṇā**. Bhagavato hi karuṇā niravasesesu sattesu pavattati, pavattamānā ca anaññasādhāraṇā pavattati, diṭṭhadhammikādibhedañca mahantameva sattānaṃ hitasukhaṃ ekantato nipphādeti, mahākāruṇāya niyuttoti **mahākārūṇikoti** sabbaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. Atha vā mahatī pasatthā karuṇā assa atthīti mahākārūṇiko. Pūjāvacano hettha mahantasaddo “mahāpuriso”ti-ādīsu viya. Pasatthā ca bhagavato karuṇā mahākāruṇāsamāpattivāsenapi pavattito anaññasādhāraṇattāti

Evam karuṇāmukhena saṅkhepato sakalasabbaññuguṇehi bhagavantam thometvā idāni saddhammam thometum **“asambudhan”**ti-ādimāha. Tattha **asambudhanti** pubbakālakiriyāniddeso, tassa asambujjhanto appaṭivijjhantoti attho, yathāsabhāvaṃ appaṭivijjhanatoti vuttam hoti. Hetu-attho hettha antasaddo **“paṭhanto nisīdati”**ti-ādīsu viya. **Yanti** pubbakālakiriyāya aniyamato kammaniddeso. **Buddhanisevanti** tassa visesanaṃ. Tattha buddhasaddassa tāva **“bujjhita saccānīti buddho, bodhetā pajāyāti buddho”**ti-ādinā niddesanayena¹ attho veditabbo. Atha vā savāsanāya aññāṇaniddāya accantavigamato, buddhiyā vā vikasiabhāvato buddhavāti **buddho** jāgaraṇavikasanatthavasena. Atha vā kassacipi ñeyyadhammassa anavabuddhassa abhāvena ñeyyavisesassa kammabhāvena aggahaṇato kammavacanicchāya abhāvena avagamanatthavaseneva kattuniddeso labbhatīti buddhavāti buddho. Atthato pana pāramitāparibhāvito sayambhūñāṇena saha vāsanāya vihataviddhamsitāniravasesakilesa mahākaruṇāsabbaññūtaññāṇādi-aparimeyyaguṇagaṇādhāro khandhasantāno buddho. Yathāha **“buddhoti yo so bhagavā sayambhū anācariyako pubbe ananussutesu dhammesu sāmāṃ saccāni abhisambujjhi, tattha ca sabbaññutam patto balesu ca vasībhāvan”**ti². Tena evaṃ nirupamappabhāvena buddhena nisevitaṃ gocarāsevanābhāvanāsevanāhi yathārahaṃ nisevitaṃ anubhūtaṃ attho.

Tattha nibbānaṃ gocarāsevanāvaseneva nisevitaṃ, maggo pana attanā bhāvito ca bhāvanāsevanāvasena sevito, parehi uppāditāni pana maggaphalāni cetopariyaññāṇādinā yadā parijānāti, attanā uppāditāni vā paccavekkhaṇaṇāṇena paricchindati, tadā gocarāsevanāvasenapi sevitāni hontiyeva. Ettha ca pariyattidhammassapi pariyāyato dhammaggaṇena gahaṇe sati sopi desanāsammasanaññāgocarātāya gocarāsevanāya sevitoti sakkā gahetuṃ. **“Abhidhammanayasamuddam adhigacchati, tīṇi piṭakāni sammasī”**ti ca aṭṭhakathāyaṃ vuttattā pariyattidhammassapi sacchikiriyāya sammasanapariyāyo labbhatīti yaṃ asambudham asambujjhanto asacchikarontoti atthasambhavato sopi idha vutto evāti daṭṭhabbāṃ.

1. Khu 7. 363 piṭṭhe.

2. Khu 7. 363; Khu 8. 197; Khu 9. 172 piṭṭhesu.

Tampi ca appaṭivijjhanto bhavābhavaṃ gacchati, pariññātadhammavinayo pana tadatthapaṭipattiyā sammāpaṭipanno na cīrasseva dukkhassantaṃ karissati. Vuttañhetam—

“Yo imasmim dhammavinaye, appamatto vihassati.

Pahāya jātisaṃsāraṃ, dukkhassantaṃ karissatī”ti¹.

Ettha ca kiñcāpi maggaphalanibbānāni paccekabuddhabuddhasāvakehipi gocarāsevanādinā sevītāni honti, tathāpi ukkaṭṭhapaṭicchedavasena “buddhanisevitan”ti vuttaṃ. **Kenaci** pana buddhasaddassa sāmāññato buddhānubuddhapaccekabuddhānampi ettheva saṅgaho vutto.

Bhavābhavanti aparakālakiriyāya kammaniddeso, bhavato bhavanti attho. Atha vā **bhavābhavanti** sugatiduggativasena hīnapaṇītavasena ca khuddakaṃ mahantañca bhavanti attho. Vuddhatthopi hi a-kāro dissati “asekkhā dhammā”ti-ādīsu viya. Tasmā **abhavoti** mahābhavo vuccati. Atha vā **bhavoti** vuddhi, **abhavoti** hāni. **Bhavoti** vā sassatadiṭṭhi, **abhavoti** ucchedadiṭṭhi. Vuttappakāro bhavo ca abhavo ca bhavābhavo. Taṃ bhavābhavaṃ. **Gacchatīti** aparakālakiriyāniddeso. **Jīvalokoti** sattaloko. Jīvaggaḥena hi saṅkhārabhājanalokaṃ nivatteti tassa bhavābhavagamanāsambhavato. Namo atthūti pāṭhaseso daṭṭhabbo.

Avijjādikilesajālavidhamsinoti dhammavisesanaṃ. Tattha avindiyam vindaṭīti **avijjā**. Pūretum ayuttaṭṭhena kāyaduccaritādi avindiyam nāma, aladdhabbanti attho. Tabbiparītato kāyasucaritādi vindiyam nāma, taṃ vindiyam na vindaṭīti vā avijjā, khandhānaṃ rāsaṭṭham, āyatanānaṃ āyatanatṭham, dhātūnaṃ suññataṭṭham, indriyānaṃ adhipatiyaṭṭham, saccānaṃ tathaṭṭham aviditaṃ karotīti vā avijjā, dukkādināṃ pīḷanādivasena vuttaṃ catubbidham attham aviditaṃ karotītipi avijjā, antivirahite saṃsāre sabbayonigatibhavaviññāṇatṭhitisattāvāsesu satte javāpetīti vā avijjā, paramatthato avijjamānesupi itthipurisādīsu javati, vijjamānesupi khandhādīsu na javatīti vā avijjā. Sā ādi yesaṃ taṇhādīnaṃ te avijjādayo,

1. Dī 2. 101; Saṃ 1. 158 piṭṭhesu.

bheyeva kilissanti etehi sattāti **kilesā**, teyeva ca sattānaṃ bandhanaṭṭhena jālasadisāti **jālaṃ**, taṃ viddhaṃseti sabbaso vināseti sīlenāti avijjādikilesajālaviddhaṃsī. Nanu cettha sapariyattiko navalokuttaradhammo adhippeto, tattha ca maggoyeva kilese viddhaṃseti, netareti ce? Vuccate. Maggassapi nibbānamāgama kilesaviddhaṃsanato nibbānampi kilese viddhaṃseti nāma, maggassa kilesaviddhaṃsanakiccaṃ phalena nipphannanti phalampi “kilesaviddhaṃsī”ti vuccati. Pariyattidhammopi kilesaviddhaṃsanassa paccayattā “kilesaviddhaṃsī”ti vattumarahatīti na koci doso.

Dhammavarassa tassāti pubbe aniyamitassa niyamavacanaṃ. Tattha yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne catūsu apāyesu apatamāne dhāretīti **dhammo**.

“Ye keci dhammaṃ saraṇaṃ gatāse, na te gamissanti apāyabhūmiṃ.

Pahāya mānusaṃ dehaṃ, devakāyaṃ paripūressanti”ti¹—

hi vuttaṃ. Saṃsāradukkhe vā apatamāne katvā dhāretīti dhammo maggaphalupattiyā sattakkhattuparamatādivasena saṃsāraṃ paricchinnaṭṭā. Apāyādinibbattakakilesaviddhaṃsanañcettha dhāraṇaṃ. Evañca katvā ariyamaggo tassa tadatthasiddhihetutāya nibbānañcāti ubhayameva nippariyāyato dhāreti, ariyaphalaṃ pana taṃsamucchinnaṃ kilesapaṭippassambhanaṇaṃ tadanugūṇatāya, pariyattidhammo tadadhigamañhetutāyāti ubhayaṃ pariyāyato dhāretīti veditaṃ. Vuttappakāro dhammoyeva attano uttaritarābhāvena varo pavaro anuttaroti **dhammavaro**, tassa dhammavarassa namo atthūti sambandho. Ettāvata cettha amhehi sāratto pakāsito. Yaṃ panettha **kenaci** papañcitaṃ, amhehi ca idha na dassitaṃ, na taṃ sārato paccettabbaṃ. Ito paresupi evameva daṭṭhabbaṃ. Tasmā ito paṭṭhāya ettakampi avatvā sārattameva dassayissāma. Yattha pana **kenaci** accantaviruddhaṃ likhitaṃ, tampi katthaci dassayissāma. Ettha ca “avijjādikilesajālaviddhaṃsino”ti etena svākkhātadīhi dhammaṃ thometi, “dhammavarassā”ti etena aññaṃsa viṣiṭṭhassa abhāvadīpanato paripuṇṇatāya. Paṭhamena vā pahānasampadaṃ dhammassa dasseti, dutiyena pabhāvasampadaṃ.

1. Dī 2. 204; Saṃ 1. 25 piṭṭhesu.

Evam saṅkhepeneva sabbadhammaguṇehi saddhammaṃ thometvā idāni ariyaśaṅghaṃ thometum **“guṇehi”**ti-ādimāha. “Guṇehi”ti padassa “yutto”ti iminā sambandho. Idāni yehi guṇehi yutto, te dassento **“sīlasamādhī”**ti-ādimāha. Tattha catupārisuddhisīlādi **“sīlan”**ti vuccati. **Samādhī**ti paṭhamajjhānādi. Samādhisīsenā hi paṭhamajjhānādayo vuttā. **Paññā**ti maggapaññā. Vimutti ca vimuttiñāṇaṇca vimuttivimuttiñāṇanti vattabbe ekadesasarūpekasesanayena “vimuttiñāṇan”ti vuttaṃ. Ādi-saddapariyāyena pabhutisaddena vā vimuttiggahaṇaṃ veditabbaṃ. Tattha **vimuttī**ti phalaṃ. **Vimuttiñāṇanti** paccavekkhaṇaṇaṇaṃ. **Pabhuti**-saddena chaḷabhiññācatupaṭisambhidādayo guṇā saṅgahitāti daṭṭhabbaṃ. Ettha ca sīlādayo guṇā lokiyā lokuttarā ca yathāsambhavaṃ niddiṭṭhāti veditabbā. Yaṃ panettha **kenaci** vuttaṃ “sīlādayo kiñcāpi lokiyalokuttarā yathāsambhavaṃ labbhanti, tathāpi ante ‘ariyaśaṅghan’ti vacanato sīlādayo cattāro dhammakkhandaḥ lokuttarāvā”ti, taṃ tassa matimattaṃ. Na hi ariyaśaṅghassa lokiyaguṇehi thomaṇāya koci doso dissati, sabbaññubuddhassapi tāva lokiyalokuttaraguṇehi thomaṇā hoti, kiṃaṅgaṃ pana ariyaśaṅghassati.

Kusalatthikānaṃ janānaṃ puññassa vuddhiyā khettsadisattā khetanti āha **“khettaṃ janānaṃ kusalatthikānaṃ”**ti. Khittaṃ bijaṃ mahapphalabhāvakaraṇena tāyatīti hi khettaṃ, pubbañṇāparaṇṇa-viruhanabhūmi, taṃsadisattā ariyaśaṅghopi “khettaṃ”ti vuccati. Iminā ariyaśaṅghassa anuttarapuññakkhettabhāvaṃ dīpeti. “Anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassā”ti hi vuttaṃ. **Tanti** pubbe “yo”ti aniyamena vuttassa niyamavacanāṃ. **Ariyaśaṅghanti** ettha ārakattā kilesehi, anaye na iriyanato, aye ca iriyanato ariyā niruttinayena. Atha vā sadevakena lokena saraṇanti araṇīyato upagantabbato upagatānaṇca tadatthasiddhito ariyā. Ariyānaṃ saṅgho samūhoti **ariyaśaṅgho**. Atha vā ariyo ca so yathāvuttanayena saṅgho ca diṭṭhisīlasāmaññena saṃhatabhāvatoti ariyaśaṅgho, aṭṭha ariyapuggalā. Taṃ ariyaśaṅghaṃ. Bhagavato aparabhāge buddhadhammaratanānampi samadhigamo saṅgharatanādhīnoti ariyaśaṅghassa bahūpakārataṃ dassetum idheva **“sīrasā namāmi”**ti vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Evam gāthāttayena saṅkhepato sakalaguṇasaṃkittanamukhena ratanattayassa paṇāmaṃ katvā idāni taṃ nipaccakāraṃ yathādhippete payojane pariṇāmento āha “**iccevaṃ**”iccādi. Iccevaṃ yathāvuttanayena **accantaṃ** ekantena **namassaneyyaṃ** namassitabbaṃ ratanattayaṃ **namassamāno** kāyavācācitteti vandamāno ahaṃ vipulaṃ yaṃ puññābhisandaṃ alatthanti sambandho. Tattha buddhādayo ratijanaṇaṭṭhena **rataṇaṃ**. Tesaṃhi “itipi so bhagavā”ti-ādinā yathābhūtaguṇe āvajjentassa amatādhigamahetubhūtaṃ anappakaṃ pītipāmojjaṃ uppajjati. Yathāha—

“Yasmiṃ mahānāma samaye ariyasāvako tathāgataṃ anussarati, nevassa tasmiṃ samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na dosapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na mohapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, ujugatamevassa tasmiṃ samaye cittaṃ hoti, ujugatacitto kho pana mahānāma ariyasāvako labhati atthavedaṃ, labhati dhammavedaṃ, labhati dhammūpasamhitaṃ pāmojjaṃ, pamuditassa pīti jāyati”ti-ādi¹.

Cittikabhādhībhāvo vā ratanaṭṭho. Vuttaṇhetam—

“Cittikataṃ mahagghaṇca, atulaṃ dullabhadassanaṃ.
Anomasattaparibhogaṃ, rataṇaṃ tena vuccati”ti².

Cittikatabhāvādayo ca anaññasādhāraṇā buddhādisuyeva labbhantīti.

“Puññābhisandanti puññarāsiṃ puññappavattaṃ vā”ti **mahāgaṇṭhipade** vuttaṃ. **Majjhimaṇṭhipade** pana **cūḷagaṇṭhipade** ca “puññābhisandanti puññābhinisaṃsaṇ”tipi attho vutto. **Puññābhisandanti** puññanadiṃ, puññappavāhanti evaṃ panettha attho veditabbo. Avicchedena pavattiyamānaṃhi puññaṃ abhisandanaṭṭhena “puññābhisando”ti vuccati. Teneva sārattapakāsiniyā saṃyuttanikāyaṭṭhakathāya³—

“Cattārome bhikkhave puññābhisandā kusalābhisandā
sukhassāhārā. Katame cattāro? Idha bhikkhave ariyasāvako buddhe
aveccappasādena samannāgato hoti

1. Am 3. 531 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭṭha 2. 35 piṭṭhe.

3. Saṃ-Ṭṭha 3. 319 piṭṭhe.

‘itipi so bhagavā -pa- Buddho bhagavā’ti, ayaṃ paṭhamo
puññābhisando kusalābhisando sukhassāhāro”ti¹—

evamādikāya pāliyā atthaṃ dassento “puññābhisandā kusalābhisandāti
puññanadiyo kusalanadiyo”ti vuttaṃ. Yaṃ pana **gaṇṭhipade** vuttaṃ
“puññābhisandanti puññaphalan”ti, taṃ na sundaraṃ. Na hi ratanattayaṃ
namassamāno tasmim̐ khaṇe puññaphalaṃ alattha, kintu anappakaṃ
puññarāsim̐ tadā alabhi, tassa ca phalaṃ paralokabhāgi², diṭṭhadhamme tu
antarāyavighāto tassa ca puññassa ānisaṃsamattakaṃ, “tassānubhāvena
hatantarāyo”ti ca vuttaṃ, na ca puññaphale anuppanne tassānubhāvena
hatantarāyabhāvo na sijjhati, na cetāṃ tasmim̐yeva khaṇe
diṭṭhadhammavedanīyaṃ ahosi. Tasmā tassa mahato puññappavāhassa
ānubhāvena hatantarāyoti ayameva attho yujjati. Athāpi paṇāmakiriyāya
janitattā puññameva puññaphalanti tassādhippāyo siyā, evaṃ sati yujjeyya.
So ca puññappavāho na appamattako, atha kho mahantoyevāti dassento āha
“**vipulan**”ti, mahantaṃ anappakanti vuttaṃ hoti. **Alatthanti** alabhim̐,
pāpuṇinti attho.

Tassānubhāvenāti tassa yathāvuttassa puññappavāhassa ānubhāvena
balena. **Hatantarāyoti** taṃtaṃsampattiyā vibandhanavasena sattasantānassa
antare vemajjhe eti āgacchatīti antarāyo, diṭṭhadhammikādi-anattho.
Paṇāmapayojane vuttavidhinā hato viddhasto antarāyo upaddavo assāti
hatantarāyo. Assa “vaṇṇayissaṃ vinayan”ti iminā sambandho, hatantarāyo
hutvā vinayaṃ vaṇṇayissanti vuttaṃ hoti. Etena tassa puññappavāhassa
attano pasādasampattiyā ratanattayassa ca khetatāvasampattiyā
atthasaṃvaṇṇanāya upaghātaka-upaddavānaṃ hanane samatthataṃ dīpeti.

Evaṃ ratanattayassa nipaccakārakaraṇe payojanaṃ dassetvā idāni yassa
vinayapiṭakassa atthaṃ saṃvaṇṇetukāmo, tassa tāva bhagavato sāsanaṃ
mūlapatiṭṭhānabhāvaṃ dassetvā tampi thomento āha “**yasmim̐ thite**”ti-ādi.
Atṭhitassa susaṇṭhitassa bhagavato sāsanaṃ

1. Saṃ 3. 341 piṭṭhe.

2. Paralokabhāve (Sī), paralokabhāvi (Syā)

yasmiṃ ṭhite patiṭṭhitam hotīti yojetabbaṃ. Tattha **yasmiṃ** yasmiṃ vinayapiṭake. **Ṭhiteti** pālito ca atthato ca anūnam hutvā lajjipuggalesu pavattanaṭṭhena ṭhiteti attho. **Sāsananti** adhisīla-adhicitta-adhipaññāsāṅkhātasikkhattayasaṅgahitam sāsanam. **Aṭṭhitassāti** kāmasukhallikattakilamathānuyogasaṅkhāte antadvaye aṭṭhitassāti attho. “Appatiṭṭham khvāham āvuso anāyūham oghamatarin”¹ti hi vuttam. Ayañcattho tīsupi **sīhaḷagaṇṭhipadesu** vuttoyeva. **Gaṇṭhipade** pana “aṭṭhitassāti parinibbutassapi bhagavato”ti vuttam.

Patiṭṭhitam hotīti tesuyeva lajjipuggalesu pavattanaṭṭhena patiṭṭhitam hoti. **Susaṇṭhitassāti** etthatāva tīsupi **gaṇṭhipadesu** idam vuttam “dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇa-asīti-anubyañjanehi samannāgamanavasena susaṇṭhānassāti attho. Anena assa rūpakāyasampattiṃ nidasseti”ti. **Gaṇṭhipade** pana “yathāṭhāne patiṭṭhitehi lakkhaṇehi samannāgatattā rūpakāyena susaṇṭhito, kāyavaṅkādirahitattā tādilakkhaṇasamannāgatattā ca nāmakāyenapi”ti vuttam. **Kenaci** pana “catubrahmavihāravasena sattesu suṭṭhu sammā ca ṭhitassāti atthavasena vā susaṇṭhitassa. Susaṇṭhitattā hesa kevalam sattānam dukkham apanetukāmo hitam upasaṃharitukāmo sampattiyā ca pamudito apakkhapatito ca hutvā vinayaṃ deseti. Tasmā imasmiṃ vinayasamvaṇṇanādhikāre sārūppāya thutiyā thomento āha ‘susaṇṭhitassā’ti” vatvā “**gaṇṭhipadesu** vuttattho adhippetādhikārānurūpo na hoti”ti vuttam. Ayaṃ panettha amhākaṃ khanti—yathāvuttakāma-sukhallikādi-antadvaye aṭṭhitattāyeva majjhimāya paṭipadāya sammā ṭhitattā susaṇṭhitassāti evamattho gahetabboti. Evañhi sati ārambhānurūpathomanā katā hoti yathāvutta-antadvayaṃ vivaṃjetvā majjhimāya paṭipadāya vinayapaññattiyāyeva yebhuyyena pakāsanato.

Tanti pubbe “yasmin”ti aniyamtvā vuttassa niyamavacanam, tassa “vinayan”ti iminā sambandho. **Asammissanti** bhāvanapūmsakaniddeso, nikāyantaraladdhihi asammissam katvā anākulam katvā vaṇṇayissanti vuttam hoti. Sikkhāpadapaññattiyā anurūpassa kalamattassapi dhammasenāpatisāriputtattherasadisenapi duviññeyyabhāvato kevalam buddhavisayaṃ vinayapiṭakam

1. Sam 1. 1 piṭṭhe.

attano balena vaṇṇayissāmīti vacanamattampi aññehi vattumasakkuṇeyyattā **“nissāya pubbācariyānubhāvan”**ti āha. Pubbācariyānubhāvo nāma atthato pubbācariyehi saṁvaṇṇitā aṭṭhakathā, tatoyeve ca **“pubbācariyānubhāvo aṭṭhakathā”**ti sabbattha **gaṇṭhipadesu** vuttaṁ. Tasmā pubbācariyehi saṁvaṇṇitaṁ aṭṭhakathaṁ nissāya vaṇṇayissaṁ, na attanoyeva balaṁ nissāyāti vuttaṁ hoti.

Atha **“porāṇaṭṭhakathāsu vijjamānāsu puna vinayasamvaṇṇanāya kiṁ payojanan”**ti yo vadeyya, tassa porāṇaṭṭhakathāya anūnabhāvaṁ attano ca saṁvaṇṇanāya payojanaṁ dassento **“kāmañcā”**ti-ādimāha. **Kāmanti** ekantena, yathicchakaṁ vā, sabbasoti vuttaṁ hoti, tassa **“saṁvaṇṇito”**ti iminā sambandho. Kāmaṁ saṁvaṇṇitoyeva, no na saṁvaṇṇitoti attho. Kahi pana so vinayo saṁvaṇṇitoti āha **“pubbācariyāsabhehi”**ti. Mahākassapaṭṭherādayo pubbācariyā eva akampiyaṭṭhena uttamaṭṭhena ca āsabha, tehi pubbācariyāsabhehi vuttaṁ hoti. Kīdisā panete pubbācariyāti āha **“ñāṇambū”**ti-ādi. Aggamaggañāṇasaṅkhātena **ambunā** salilena **niddhotāni** nissesato āyatim anuppattidhammatāpādanena dhotāni vikkhālitaṁ visodhitāni rāgādīni tīṇi malāni kāmāsavādayo ca cattāro āsavā yehi te **ñāṇambuniddhotamalāsavā**, tehi attho. Iminā ca na kevalaṁ etesu ācariyabhāvoyeva, atha kho rāgādimalarahitā khīṇāsavā visuddhasattā eteti dasseti.

Khīṇāsavabhāvepi na ete sukkhavipassakā, atha kho evarūpehi ānubhāvehi samannāgatāti dassento āha **“visuddhavijjāpaṭisambhedehi”**ti. Visuddhā accantaparisuddhā vijjā catasso ca paṭisambhidā yesaṁ te visuddhavijjāpaṭisambhidā, tehi. Ekadesena paṭisambhidaṁ appattānaṁ ariyānameva abhāvato etehi adhigatapaṭisambhidā paṭutaraḷaddhappabhedāti dassetuṁ **visuddhaggaṇaṇaṁ** kataṁ. **Vijjāti** tisso vijjā, aṭṭha vijjā vā. Tattha dibbacakkhuññaṇaṁ pubbenivāsaññaṇaṁ āsavakkhayaññaṇaṇcāti imā tisso vijjā. Aṭṭha vijjā pana—

“Vipassanāñāṇamanomayiddhi,
 Iddhippabhedopi ca dibbasotaṃ.
 Parassa cetopariyāyañāṇaṃ,
 Pubbenivāsānugatañca ñāṇaṃ.
 Dibbañca cakkhāsavasāṅkhayo ca,
 Etāni ñāṇāni idhaṭṭha vijjā”ti—

evaṃ vipassanāñāṇamanomayiddhīhi saddhiṃ pariggahitā¹ cha abhiññāyeva. Atthapaṭisambhidā dhammapaṭisambhidā niruttipaṭisambhidā paṭibhānapaṭisambhidāti catasso paṭisambhidā. Tattha saṅkhepato hetuphale ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā, hetumhi ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā, hetuhetuphalānurūpaṃ vohāresu ñāṇaṃ niruttipaṭisambhidā, idaṃ ñāṇaṃ imamatthaṃ jotayatīti iminā ākārena heṭṭhā vuttesu tīsu ñāṇesu pavattañāṇaṃ paṭibhānapaṭisambhidā. Etāsaṃ pana vitthārakathā atipapañcabhāvato idha na vuccati. Paṭisambhidāppattānaṃ saddhammesu chekabhāvato āha “**saddhammasaṃvaṇṇanakovidehī**”ti.

“Paṭisambhidāppattānampi dhammesu abhiyogavasena viseso hotīti laddhapaṭisambhidāsu sāsisaṃyataṃ dassetuṃ āhā”ti vadanti.

Saddhammasaṃvaṇṇanakovidehī piṭakattayasāṅkhātassa saddhammassa saṃvaṇṇane sabbaso atthappakāsane kovidehi chekehi, kusalehīti attho.

Kilesajālaṃ parikkhārabāhullaṃ vā saṃlikhati tanuṃ karotīti **sallekho**. Idha pana khīṇāsavādhikārattā parikkhārabāhullassa sallikhanavaseneva attho gahetabbo, tatoyeva ca **gaṇṭhipade** “sallekhiye parimitaparikkhāra-vuttiyā”ti attho vutto. Sallekhassa bhāvo **sallekhiyaṃ**, tasmīṃ sallekhiye, sallekhapaṭipattiyanti vuttaṃ hoti. **Nosulabhūpamehī** asulabhūpamehi sallekhapaṭipattiyā asukasadisāti tesaṃ upamāya anucchavikapuggalānaṃ dullabhattā natthi sulabhā upamā etesanti nosulabhūpamā. **Mahāvihārassāti** cittalapabbata-abhayagirisesanikāyadvayaṃ² paṭikkhipati. **Dhajūpamehī** rathassa sañjānanahetukaṃ rathe baddhadhajaṃ viya ajānantānaṃ “asukehi ca asukehi ca therehi

1. Pariggaṇitā (Sī, Syā)

2. Mahāvihārassāti sesanikāyadvayaṃ (Sī, Syā)

nivāsito mahāvihāro nāmā”ti evaṃ mahāvihārassa sañjānanahetuttā mahāvihārassa dhajūpamehi. **Samvaṇṇitoti** sammā anūnaṃ katvā vaṇṇito. Samvaṇṇito ayaṃ vinayoti padacchedo kātabbo. **Cittehi nayeḥīti** anekappabhedanayattā vicittehi nayeḥi. **Sambuddhavaravayehīti** sabbaññubuddhavaraṃ anugatehi, bhagavato adhippāyānugatehi nayeḥīti vuttaṃ hoti. Atha vā buddhavaraṃ anugatehi pubbācariyāsabheḥīti sambandho kātabbo.

Evaṃ porāṇaṭṭhakathāya anūnabhāvaṃ dassetvā idāni attano samvaṇṇanāya payojanavisesaṃ dassetuṃ “**samvaṇṇanā**”ti-ādimāha. Idaṃ vuttaṃ hoti—kiñcāpi pubbācariyāsabhehi yathāvuttagaṇavisiṭṭhehi ayaṃ vinayo sabbaso vaṇṇito, tathāpi tesaṃ esā samvaṇṇanā sīhaḷadīpavāsīnaṃ bhāsāya saṅkhatattā racitattā dīpantare bhikkhujanassa sīhaḷadīpato aññadīpavāsīno bhikkhugaṇassa kiñci atthaṃ payojanaṃ yasmā nābhisambhuṇāti na sampādeti na sādheti, tasmā imaṃ samvaṇṇanaṃ pāḷinayānurūpaṃ katvā buddhasiritttherena ajjhiṭṭho idāni samārabhissanti. Tattha samvaṇṇiyati attho etāyāti **samvaṇṇanā**, aṭṭhakathā. Sā pana dhammasaṅgāhakattherehi paṭhamam tīṇi piṭakāni saṅgāyitvā tassa atthavaṇṇanānurūpeneva vācanāmaggaṃ āropitattā tisso saṅgītiyo āruḷhoyeva buddhavacanassa atthasamvaṇṇanābhūto kathāmaggo. Soyeva ca mahāmahindattherena tambapaṇṇidīpaṃ ābhato, pacchā tambapaṇṇiyehi¹ mahātherehi nikāyantarataddhīhi saṅkarapariharaṇatthaṃ sīhaḷabhāsāya ṭhapito. Tenāha “**sīhaḷadīpakenā**”ti-ādi. Sīhassa lānato gahaṇato **sīhaḷo**, sīhakumāro. Taṃvaṃsajātātāya tambapaṇṇidīpe khattiyānaṃ tesaṃ nivāsātāya tambapaṇṇidīpassapi sīhaḷabhāvo veditabbo, tasmim sīhaḷadīpe bhūtattā **sīhaḷadīpakena vākyena** vacanena, sīhaḷabhāsāyāti vuttaṃ hoti.

Pāḷinayānurūpanti pāḷinayassa anūrūpaṃ katvā, māgadhabhāsāya parivattitvāti² vuttaṃ hoti. **Ajjhesananti** garuṭṭhāniyaṃ payirupāsītvā garutaraṃ payojanaṃ uddissa abhipatthanā ajjhesanā, taṃ ajjhesanaṃ, āyācananti attho. Tassa “samanussaranto”ti iminā sambandho. Kassa

1. Tambapaṇṇidīpehi (Ka)

2. Parivattetvāti (Sī, Syā)

ajjhesananti āha “**buddhasirivhayassa therassā**”ti. Buddhasirīti avhayo nāmaṃ yassa soyaṃ **buddhasirivhayo**, tassa, itthannāmassa therassa ajjhesanaṃ sammā ādarena samanussaranto hadaye ṭhapentoti attho.

Idāni attano saṃvaṇṇanāya karaṇappakāraṃ dassento “**saṃvaṇṇanaṃ tañcā**”ti-ādimāha. Tattha tañca idāni vuccamānaṃ saṃvaṇṇanaṃ samārabhanto sakalāyapi mahā-aṭṭhakathāya idha gahetabbato mahā-aṭṭhakathaṃ tassā idāni vuccamānāya saṃvaṇṇanāya sarīraṃ katvā mahāpaccariyaṃ yo vinicchayo vutto, tatheva kurundīnāmādīsu vissutāsu aṭṭhakathāsu yo vinicchayo vutto, tatopi vinicchayato yuttamatthaṃ apariccajanto antogadhattheravādaṃ katvā saṃvaṇṇanaṃ samārabhissanti padatthasambandho veditabbo. Ettha ca attho kathiyati etāyāti atthakathā, sāyeva **aṭṭhakathā** tthakārassa ṭṭhakāraṃ katvā “**dukkhassa pīḷanaṭṭho**”ti-ādīsu¹ viya. **Mahāpaccariyanti** ettha **paccarīti** uḷumpaṃ vuccati, tasmim̐ nisīditvā katattā tameva nāmaṃ jātāṃ. Kurundivallivihāro nāma atthi, tattha katattā **kurundīti** nāmaṃ jātanti vadanti. Ādisaddena andhakatṭhakathaṃ saṅkhepaṭṭhakathañca saṅgaṇhāti. **Vissutāsūti** sabbattha patthaṭṭasu, pākaṭṭāsūti vuttaṃ hoti.

Yuttamatthanti ettha tāva **majjhimagāṇṭhipade cūḷagāṇṭhipade** ca idaṃ vuttaṃ “yuttamatthanti saṃvaṇṇetabbaṭṭhānassa yuttamatthaṃ, na pana tattha ayuttampi atthīti vuttaṃ hotī”ti. **Mahāgāṇṭhipade** panettha na kiñci vuttaṃ. **Kenaci** pana “mahā-aṭṭhakathānayaena vinayayuttiyā vā yuttamatthan”ti vuttaṃ, taṃ yuttaṃ viya dissati mahāpaccari-ādīsūpi katthaci ayuttassāpi atthassa upari vibhāvanato. “Aṭṭhakathaṃyeva gahetvā saṃvaṇṇanaṃ karissāmi”ti vutte aṭṭhakathāsu vuttattheravādānaṃ bāhirabhāvo siyāti tepi antokattukāmo “**antogadhatheravādan**”ti āha, theravādepi antokatvāti vuttaṃ hoti. **Saṃvaṇṇananti** aparakālakiriyāya kammaniddeso. Pubbe vuttaṃ tu “saṃvaṇṇanan”ti vacanaṃ tatttheva “samārabhanto”ti pubbakālakiriyāya kammabhāvena yojetabbaṃ. **Sammāti** vattabbe gāthābandhavasena rassabhāvo katoti veditabbo.

1. Khu 9. 20, 293 piṭṭhesu.

Evam karaṇappakāraṃ dassetvā idāni sotūhi paṭipajjitabbavidhiṃ dassento **“taṃ me”**ti-ādimāha. Idaṃ vuttaṃ hoti—idāni vuccamānaṃ taṃ mama saṃvaṇṇanaṃ dhammapadīpassa tathāgatassa dhammaṃ sāsana-dhammaṃ pālīdhammaṃ vā sakkaccaṃ paṭimānayaṇtā pūjentaṃ thirehi sīlakkhandhādīhi samannāgatattā therā, acirapabbajitattā navā, tesāṃ majjhe bhavattā majjhimā ca bhikkhū pasannacittā yathāvuttanayena sappayojanattā upari vakkhamānavidhinā pamāṇattā ca saddahitvā pītisomanassayuttacittā issāpakatā ahutvā nisāmentu suṇantūti. Tattha **dhammappadīpassāti** dhammoyeva sattasantānesu mohandhakāra-vidhamanato padīpasadisattā padīpo assāti dhammapadīpo, bhagavā. Tassa dhammapadīpassa.

Idāni attano saṃvaṇṇanāya āgamavisuddhiṃ dassetvā pamāṇabhāvaṃ dassento **“buddhena”**ti-ādimāha. Yatheva buddhena yo dhammo ca vinayo ca vutto, so tassa buddhassa yehi puttehi dhammasenāpati-ādīhi tatheva ñāto, tesāṃ buddhaputtānaṃ matimaccajantā sīhaḷaṭṭhakathācariyā yasmā pure aṭṭhakathā akāṃsūti ayamettha sambandho. Tattha **dhammoti** suttābhidhamme saṅgaṇhāti, **vinayoti** sakalaṃ vinayapiṭakaṃ. Ettāvataṃ ca sabbampi buddhavacanaṃ niddiṭṭhaṃ hoti. Sakalañhi buddhavacanaṃ dhammavinayavasena duvidhaṃ hoti. **Vuttoti** pālito ca atthato ca buddhena bhagavatā vutto. Na hi bhagavatā abyākataṃ nāma tantipadaṃ atthi, sabbesaṃyeva attho kathito, tasmā sammāsambuddheneva tiṇṇaṃ piṭakānaṃ atthavaṇṇanākkamopi bhāsītoti daṭṭhabbaṃ. **Tattha tattha bhagavatā pavattitā pakiṇṇakadesanāyeva hi aṭṭhakathā. Tatheva ñātoti** yatheva buddhena vutto, tatheva ekapadampi ekakkharampi avināsetvā adhippāyaṇca avikopetvā ñāto viditoti attho. **Tesaṃ matimaccajantāti** tesāṃ buddhaputtānaṃ adhippāyaṃ apariccajantā. **Aṭṭhakathā akāṃsūti** aṭṭhakathāyo akāṃsu. Katthaci **“aṭṭhakathāmakāṃsū”**ti pāḷho dissati, tatthāpi soyevattho, ma-kāro pana padasandhivasena āgatoti daṭṭhabbo. **“Aṭṭhakathā”**ti bahuvacananiddesena mahāpaccariyādikaṃ saṅgaṇhāti.

Tasmāti yasmā tesāṃ buddhaputtānaṃ adhippāyaṃ avikopetvā pure aṭṭhakathā akāṃsu, tasmāti attho. **Hīti** nipātamattaṃ

hetu-atthassa “tasmā”ti imināyeva pakāsitattā. Yadi aṭṭhakathāsu vuttaṃ sabbampi pamāṇaṃ, evaṃ sati tattha pamādalekhāpi pamāṇaṃ siyāti āha **“vajjayitvāna pamādalekhan”**ti. Tattha **pamādalekhanti** aparabhāge potthakārūḷhakāle pamajjitvā likhanavasena pavattaṃ pamādapāṭhaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti—pamādena satim apaccupaṭṭhapetvā adinnādānassa pubbapayoge “saccepi alikepi dukkaṭaṇ”ti vuttavacanasadisam yaṃ likhitaṃ, taṃ vajjayitvā apanetvā sabbaṃ pamāṇanti. Vakkhati hi tattha—

“Mahā-aṭṭhakathāyaṃ pana saccepi alikepi dukkaṭameva vuttaṃ, taṃ pamādalikhitanti veditabbaṃ. Na hi adinnādānassa pubbapayoge pācittiyatṭhāne dukkaṭaṃ nāma atthi”ti¹.

Kesaṃ pamāṇanti āha **“sikkhāsu sagāravānaṃ idha paṇḍitānaṃ”**ti. **Idhā**ti imasmiṃ sāsane. Puna “yasmā”ti vacanassa ko sambandhoti ce? Ettha tāva **mahāgaṇṭhipade gaṇṭhipade** ca na kiñci vuttaṃ, **majjhimagāṇṭhipade** pana **cūḷagaṇṭhipade** ca idaṃ vuttaṃ “yasmā pamāṇaṃ, tasmā nisāmentu pasannacittā”ti. Evamassa sambandho daṭṭhabbo². Yasmā aṭṭhakathāsu vuttaṃ pamāṇaṃ, tasmā idha vuttampi pamāṇamevāti pāṭhasesaṃ katvā **vajirabuddhitthero** vadati. Tattha **idhā**ti imissā samantapāsādikāyāti attho gahetabbo.

Tattha “yasmā”ti vacanassa paṭhamam vuttasambandhavasena aṭṭhakathāsu vuttaṃ sabbampi pamāṇanti sādhitattā idāni vuccamānāpi samvaṇṇanā kevalaṃ vacanamatteneva bhinnā, atthato pana aṭṭhakathāyevevāti dassetuṃ **“tato ca bhāsantarevā”**ti-ādimāha. Pacchā vuttasambandhavasena pana idha vuttampi kasmā pamāṇanti ce? Yasmā vacanamattaṃ ṭhapetvā esāpi aṭṭhakathāyeva, tasmā pamāṇanti dassetuṃ **“tato ca bhāsantarevā”**ti-ādimāha. Evamākulaṃ dubbiññeyyasabhāvañca katvā **gaṇṭhipadesu** sambandho dassito, anākulavacano ca bhadantabuddhaghosācariyo. Na hi so evamākulaṃ katvā vattumarahati, tasmā yathādhippetamatthamanākulaṃ suviññeyyañca katvā yathāṭhitassa sambandhavaseneva dassayissāma. Kathaṃ? Yasmā aṭṭhakathāsu vuttaṃ pamāṇaṃ, tasmā sakkaccaṃ anusikkhitabbāti evamettha sambandho daṭṭhabbo. Yadi nāma aṭṭhakathāsu vuttaṃ pamāṇaṃ, ayaṃ

1. Vi-Ṭṭha 1. 270 piṭṭhe.

2. Daṭṭhabboti (Sī, Syā)

pana idāni vuccamānā kasmā sakkaccaṃ anusikkhitabbāti āha “**tato ca bhāsantarameva hitvā**”ti-ādi. Idam vuttam hoti—yasmā aṭṭhakathāsu vuttam pamāṇam, yasmā ca ayam samvaṇṇanāpi bhāsantarapariccāgādimattavisiṭṭhā, atthato pana abhinnāva, tato yeva ca pamāṇabhūtā hessati, tasmā sakkaccaṃ ādaram katvā anusikkhitabbāti. Tathā hi porāṇaṭṭhakathānam pamāṇabhāvo, imissā ca samvaṇṇanāya bhāsantarapariccāgādimattavisiṭṭhāya atthato tato abhinnabhāvoti ubhayampetaṃ sakkaccaṃ anusikkhitabbabhāvahetūti daṭṭhabbam. Na hi kevalam porāṇaṭṭhakathānam satipi pamāṇabhāve ayam samvaṇṇanā tato bhinnā atthato aññāyeva ca sakkaccaṃ anusikkhitabbāti vattumarahati, nāpi imissā samvaṇṇanāya tato abhinnabhāvepi porāṇaṭṭhakathānam asati pamāṇabhāve ayam samvaṇṇanā sakkaccaṃ anusikkhitabbāti vuttum yuttarūpā hoti, tasmā yathāvuttanayena ubhayampetaṃ sakkaccaṃ anusikkhitabbabhāvahetūti daṭṭhabbam.

Tatoti aṭṭhakathāto. Bhāsantarameva hitvāti kañcukasadisam sihaḷabhāsam apanetvā. **Vitthāramaggañca samāsayitvāti** porāṇaṭṭhakathāsu upari vuccamānampi ānetvā tattha tattha papañcitam “ñatticatutthena kammena akuppena ṭhānārahena upasampannoti bhikkhū”ti¹ ettha apalokanādīnam catunnampi kammānam vitthārakathā viya tādisam vitthāramaggaṃ sañkhipitvā vaṇṇayissāmāti adhippāyo. Tathā hi vakkhati—

“Ettha ca ñatticatutthakammaṃ ekameva āgataṃ, imasmiṃ pana ṭhāne ṭhatvā cattāri sanghakammāni nīharitvā vitthārato kathetabbānīti sabba-aṭṭhakathāsu vuttam, tāni ca ‘apalokanakammaṃ ñattikammaṃ ñattidutiyakammaṃ ñatticatutthakammaṃ’ti paṭipāṭiyā ṭhapetvā vitthārena khandhakato parivārāvasāne kammavibhaṅgato ca pāḷim āharitvā kathitāni. Tāni mayam parivārāvasāne kammavibhaṅgeyeva vaṇṇayissāma. Evañhi sati paṭhamapārājikavaṇṇanā ca na bhāriyā bhavissati, yathāṭṭhitāya ca pāḷiyā vaṇṇanā suviññeyyā bhavissati, tāni ca ṭhānāni asuññāni bhavissantī, tasmā anupadavaṇṇanameva karomā”ti².

1. Vi 1. 28 piṭṭhe.

2. Vi-Ṭṭha 1. 207 piṭṭhe.

Vinicchayaṃ sabbamasesayitvāti taṃtaṃaṭṭhakathāsu vuttaṃ sabbampi vinicchayaṃ asesayitvā sesaṃ akatvā, kiñcimattampi apariccajitvāti vuttaṃ hoti. Vaṇṇitum yuttarūpaṃ hutvā anukkamena āgataṃ pālīṃ apariccajitvā saṃvaṇṇanato sīhaḷaṭṭhakathāsu ayuttaṭṭhāne vaṇṇitaṃ yathāṭṭhāneyeva saṃvaṇṇanato ca vuttaṃ “**tantikkamaṃ kiñci avokkamitvā**”ti, kiñci pālīkkamaṃ anatikkamitvā anukkameneva vaṇṇayissāmāti adhippāyo.

Suttantikānaṃ vacanānamatthanti suttantapāḷiyaṃ āgatānampi vacanānamatthaṃ. Sīhaḷaṭṭhakathāsu “suttantikānaṃ bhāro”ti vatvā avuttānampi verañjakaṇḍādīsu jhānakathā-ānāpānassatisamādhī-ādīnaṃ suttantavacanānamatthaṃ taṃtaṃsuttānurūpaṃ sabbaso paridīpayissāmāti adhippāyo. **Hessatī**ti bhavissati, kariyissatīti vā attho. Ettha ca paṭhamasmiṃ atthavikappe bhāsantarapariccāgādikaṃ catubbidhaṃ kiccaṃ nipphādetvā suttantikānaṃ vacanānamatthaṃ paridīpayantī ayaṃ vaṇṇanā bhavissatīti vaṇṇanāya vasena samānakattukatā veditabbā. Pacchimasmaṃ atthavikappe pana heṭṭhāvuttabhāsantarapariccāgādikaṃ katvā suttantikānaṃ vacanānamatthaṃ paridīpayantī ayaṃ vaṇṇanā amhehi kariyissatīti evaṃ ācariyavasena samānakattukatā veditabbā. **Vaṇṇanāpī**ti ettha **apisaddaṃ** gahetvā “tasmāpi sakkaccaṃ anusikkhitabbāti yojetabban”ti **cūḷaganṭhipade** vuttaṃ. Tattha pubbe vuttappayojanavisesaṃ pamāṇabhāvañca sampiṇḍetīti adhippāyo. **Majjhimagāṇṭhipade** pana “tasmā sakkaccaṃ anusikkhitabbāpī”ti sambandho vutto. Ettha pana na kevalaṃ ayaṃ vaṇṇanā hessati, atha kho anusikkhitabbāpīti imamatthaṃ sampiṇḍetīti adhippāyo. Etthāpi yathāṭṭhitavaseneva apisaddassa attho gahetabboti amhākaṃ khanti. Idaṃ vuttaṃ hoti—yasmā aṭṭhakathāsu vuttaṃ pamāṇaṃ, yasmā ca ayaṃ vaṇṇanāpi tato abhinnattā pamāṇabhūtāyeva hessati, tasmā sakkaccaṃ anusikkhitabbāti.

Ganthārambhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Bāhīranidānakathā

Idāni “taṃ vaṇṇayissaṃ vinayan”ti paṭiññātattā
yathāpaṭiññātavinayasamvaṇṇanam kattukāmo
samvaravinayapahānavinayādivasena vinayassa bahuvidhattā idha
samvaṇṇetabbabhāvena adhippeto tāva vinayo vavatthapetabboti dassento
āha “**tatthā**”ti-ādi. Tattha **tatthā**ti tāsū gāthāsū. **Tāva**-saddo paṭhamanti
imasmim atthe daṭṭhabbo. Tena paṭhamam vinayam vavatthapetvā pacchā
tassa vaṇṇanam karissāmīti dīpeti. **Vavatthapetabboti** niyametabbo. **Tenetaṃ**
vuccatīti yasmā vavatthapetabbo, tena hetunā etaṃ “vinayo nāmā”ti-ādikam
niyāmakavacanam vuccatīti attho. **Assāti** vinayassa. **Mātikā**ti uddeso. So hi
niddesapadānam jananīṭhāne ṭhitattā mātā viyāti mātikāti vuccati.

Idāni vaṇṇetabbamattham mātikam ṭhapetvā dassento āha “**vuttaṃ**
yenā”ti-ādi. Idam vuttaṃ hoti—etaṃ “tena samayena buddho bhagavā
veraṇjāyam viharatī”ti-ādinidānavacanapaṭimaṇḍitam vinayapiṭakam yena
puggalena vuttaṃ, yasmim kāle vuttaṃ, yasmā kāraṇā vuttaṃ, yena
dhāritam, yena ca ābhataṃ, yesu paṭiṭṭhitam, etaṃ yathāvuttavidhānam
vatvā tato “tena samayenā”ti-ādi pāṭhassa attham anekappakārato dassayanto
vinayassa atthavaṇṇanam karissāmīti. Ettha ca “vuttaṃ yena yadā yasmā”ti
idam vacanam “tena samayena buddho bhagavā”ti-ādinidānavacanamattham
apekkhitvā vattukāmopi visum avatvā “nidānena ādikalyāṇam,
‘idamavocā’ti nigamanena pariyosānakalyāṇan”ti ca vacanato
nidānanigamanānīpi satthudesanāya anuvidhānattā tadantogadhānevāti
nidānassapi vinayapāliyaṃyeva antogadhattā “vuttaṃ yena yadā yasmā”ti
idampi vinayapiṭakasambandhamyeva katvā mātikam ṭhāpeti. Mātikāya hi
“etan”ti vuttaṃ vinayapiṭakam yeva sāmāññato sabbattha
sambandhamupagacchati.

Idāni pana taṃ visum nīharitvā dassento “**tattha vuttaṃ yenā**”ti-
ādimāha. Tattha **tatthā**ti tesu mātikāpadesu. Atha kasmā idameva vacanam
sandhāya vuttanti āha “**idañhi**”ti-ādi. **Idanti** “tena samayena buddho

bhagavā”ti-ādivacanāṃ. **Hi**-saddo yasmāti atthe daṭṭhabbo, yasmā buddhassa bhagavato attapaccakkhavacanāṃ na hoti, tasmāti vuttaṃ hoti.

Attapaccakkhavacanāṃ na hotīti attano¹ paccakkhaṃ katvā vuttavacanāṃ na hoti, bhagavatā vuttavacanāṃ na hotīti adhippāyo.

“Attapaccakkhavacanāṃ na hotīti āhacca bhāsitaṃ na hotīti adhippāyo”ti

kenaci vuttaṃ. **Gaṇṭhipade** pana “attapaccakkhavacanāṃ na hotīti attano dharamānakāle vuttavacanāṃ na hotī”ti likhitaṃ. Tadubhayampi atthato samānameva.

Idāni pañhakaraṇaṃ vatvā anukkamena

yathāvuttapañhavissajjanaṃ karonto “**āyasmata**”ti-ādimāha. Iminā puggalaṃ niyameti, “**tañcā**”ti-ādinā kālaṃ niyameti. Tañca upālittherena vuttavacanāṃ kālato paṭhamamahāsaṅgītikāle vuttanti attho.

Paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā

Idāni taṃ paṭhamamahāsaṅgītiṃ dassetukāmo tassā tanti-āruḷhāya idha vacane kāraṇaṃ dassento “**paṭhamamahāsaṅgīti nāma cesā -pa- veditabbā**”ti āha. **Paṭhamamahāsaṅgīti nāma cesāti ca**-saddo īdisesu ṭhānesu vattabbasampiṇḍanattho, tañca paṭhamamahāsaṅgītikāle vuttaṃ, esā ca paṭhamamahāsaṅgīti evaṃ veditabbāti vuttaṃ hoti. Upaṇṇāsatto vā **ca**-saddo. **Upaṇṇāsoti** ca vākyaṃbho vuccati. Esā hi ganthakārānaṃ pakati, yadidaṃ kiñci vatvā puna paraṃ vattumārabhantānaṃ casaddappayogo. Yaṃ pana **kenaci** vuttaṃ “paṭhamamahāsaṅgīti nāma cāti ettha ca-saddo atirekattho, tena aññāpi atthīti dīpetī”ti. Tadeva tassa ganthakkame akovidataṃ dasseti. Na hettha casaddena atirekattho viññāyati. Yadi cettha etadatthoyeva ca-kāro adhippeto siyā, evaṃ sati na kattabboyeva paṭhamasaddeneva aññāsaṃ dutiyādisaṅgītinampi atthibhāvassa dīpitattā. Dutiyādiṃ upādāya hi paṭhamasaddappayogo dīghādiṃ upādāya rassādisaddappayogo viya. Yathāpaccayaṃ tattha tattha desitattā paññattattā ca vippakiṇṇānaṃ dhammavinayānaṃ saṅgahetvā gāyanaṃ kathanāṃ **saṅgīti**. Etena taṃtaṃsikkhāpadānaṃ suttānañca ādipariyosānesu antaranāra ca sambandhavasena ṭhapitaṃ

saṅgītikāravacanaṃ saṅghaṭṭitaṃ hoti. Mahāvisayattā pūjanīyattā ca mahatī saṅgīti **mahāsaṅgīti**, paṭhamā mahāsaṅgīti **paṭhamamahāsaṅgīti**.

Nidānakosallatthanti nidadāti desanaṃ desakālādivasena aviditaṃ viditaṃ katvā nidassetīti nidānaṃ, tattha kosallaṃ nidānakosallaṃ, tadatthanti attho.

Sattānaṃ dassanānuttariyasaraṇādipaṭilābhahetubhūtāsu vijjamānāsūpi aññāsu bhagavato kiriyāsu “buddho bodheyyan”ti paṭiññāya anulomanato veneyyānaṃ maggaphaluppattihetubhūtā kiriyā nippariyāyena buddhakiccanti āha **“dhammacakkappavattanañhi ādīrṇ katvā”**ti. Tattha saddhindriyādidhammoyeva pavattanaṭṭhena cakkanti **dhammacakkaṃ**. Atha vā cakkanti āṇā, dhammato anapetattā dhammañca taṃ cakkañcāti dhammacakkaṃ, dhammena ñāyena cakkantipi dhammacakkaṃ. Yathāha—

“Dhammañca pavatteti cakkañcāti dhammacakkaṃ, cakkañca pavatteti dhammañcāti dhammacakkaṃ, dhammena pavattetīti dhammacakkaṃ, dhammacariyāya pavattetīti dhammacakkaṃ”ti-ādi¹.

Katabuddhakicceti kataṃ pariniṭṭhāpitaṃ buddhakiccaṃ yena, tasmim katabuddhakicce bhagavati lokanātheti sambandho. Etena buddhakattabbassa kassacipi asesitabhāvaṃ dasseti. Tato yeva hi so bhagavā parinibbutoti. Nanu ca sāvakehi vinītāpi vineyyā bhagavatāyeva vinītā honti, tathā hi sāvakabhāsitaṃ suttaṃ buddhavacanaṃ vuccati, sāvakavineyyā ca na tāva vinītāti? Nāyaṃ doso tesāṃ vinayanūpāyassa sāvakesu ṭhapitattā. Tenevāha—

“Na tāvāhaṃ pāpima parinibbāyissāmi, yāva na bhikkhū viyattā vinītā visāradā bahussutā āgatāgamā dhammadharā vinayadharā mātikādharā uppannaṃ parappavādaṃ sahadhammena suniggahitaṃ niggaḥetvā sappāṭihāriyaṃ dhammaṃ desessanti”ti-ādi².

“Kusinārāyan”ti-ādinā bhagavato parinibbutadesakālāvisesadassanaṃ, “aparinibbuto bhagavā”ti gāhassa micchābhāvadassanattham

1. Khu 9. 343 piṭṭhe.

2. Dī 2. 87 piṭṭhe.

loke jātasamvaddhabhāvadassanattañca. Tathā hi manussabhāvassa supākaṭakaraṇatthaṃ mahābodhisattā carimabhavē dārapariggahādīnipi karontīti. **Kusinārāyanti** evaṃnāmake nagare. Samīpatthe cetam bhum mavacanaṃ. **Upavattane mallānaṃ sālavaneti** tassa nagarassa upavattanabhūtaṃ mallarājūnaṃ sālavanuyyānaṃ dasseti. Tattha nagaraṃ pavisitukāmā uyyānato upecca vattanti gacchanti etenāti upavattananti sālavanaṃ vuccati. Yathā hi anurādhapurassa thūpārāmo dakkhiṇapacchimadisāyaṃ, evaṃ taṃ uyyānaṃ kusinārāya dakkhiṇapacchimadisāya hoti. Yathā ca thūpārāmato dakkhiṇadvarena nagaraṃ pavisanamaggo pācīnamukho gantvā uttarena nivattati, evaṃ uyyānato sālapananti pācīnamukhā gantvā uttarena nivattā, tasmā taṃ “upavattanan”ti vuccati. **Yamakasālānamantareti** yamakasālānaṃ vemajjhe. Tattha kira bhagavato paññattassa parinibbānamañcassa ekā sālapananti sīsabhāge hoti, ekā pādabhāge, tatrāpi eko taruṇasālo sīsabhāgassa āsanno hoti, eko pādabhāgassa, tasmā “yamakasālānamantare”ti vuttaṃ. Api ca “yamakasālā nāma mūlakkhandhaviṭapapattehi aññamaññaṃ saṃsibbetvā thitasālā”tipi **mahā-aṭṭhakathāyaṃ** vuttaṃ.

Anupādisesāya nibbānadhātuyāti upādiyate kammakilesehīti upādi, vipākakkhandhā kaṭattā ca rūpaṃ. So pana upādi kilesābhisaṅkhāramāranimmathanena nibbānappattiyaṃ anossatṭho, idha khandhamaccumāranimmathanena ossatṭho nisesitoti ayaṃ anupādisesā nibbānadhātu natthi etissā upādisesoti katvā. **Nibbānadhātūti** cettha nibbutimattaṃ adhippetam, itthambhūtalakkhaṇe cāyaṃ karaṇaniddeso. **Parinibbāneti** parinibbānaṭṭhāne, nimittatthe vā bhum mavacanaṃ, parinibbānahetusannipatitānanti attho. Saṃghassa thero **saṃghatthero**. So pana saṃgho kimparimāṇoti āha “**sattannaṃ bhikkhusatasahassānaṃ**”ti. Niccasāpekkhattā hi īdisesu samāso hotiyeva yathā “devadattassa garukulan”ti. **Sattannaṃ bhikkhusatasahassānanti** ca saṃghattherānaṃyeva sattannaṃ bhikkhusatasahassānaṃ. Tadā hi “sannipatitā bhikkhū ettakā”ti pamāṇarahitā. Tathā hi veḷuvagāme vedanāvikkhambhanato paṭṭhāya “na cirena bhagavā parinibbāyissatī”ti sutvā tato tato āgatesu bhikkhūsu ekabhikkhupi pakkanto nāma natthi, tasmā gaṇanaṃ vītivatto saṃgho ahosi.

Āyasmā mahākassapo dhammavinayasaṅgāyanattham bhikkhūnam ussāham janesīti sambandho.

Tattha **mahākassapoti** mahantehi sīlakkhandhādīhi samannāgatattā mahanto kassapoti mahākassapo, apica kumārakassapattheram upādāya ayaṁ mahāthero “mahākassapo”ti vuccati. Atha kimattham āyasmā mahākassapo dhammavinayasaṅgāyanattham ussāham janesīti āha “**sattāhaparinibbute**”ti-ādi. Satta ahāni samāhaṭāni sattāham, sattāham parinibbutassa assāti **sattāhaparinibbuto**, bhagavā, tasmim sattāhaparinibbute bhagavati, bhagavato parinibbānādivasato paṭṭhāya sattāhe vītivatteti vuttam hoti. Subhaddena vuḍḍhapabbajitena vuttavacanam samanussarantoti sambandho. Tattha **subhaddoti** tassa nāmam, vuḍḍhakāle pana pabbajitattā **vuḍḍhapabbajitoti** vuccati. “**Alam āvuso**”ti-ādinā tena vuttavacanam nidasseti. So hi sattāhaparinibbute bhagavati āyasmatā mahākassapattherena saddhim pāvāya kusināram addhānamaggappaṭipannesu pañcamattesu bhikkhusatesu avītarāge bhikkhū antarāmagge diṭṭha-ājīvakassa santikā bhagavato parinibbānam sutvā pattacīvarāni chaḍḍetvā bāhā paggayha nānappakāram paridevante disvā evamāha.

Kasmā pana so evamāha? Bhagavati āghātena. Ayaṁ kira so **khandhake**¹ āgate ātumāvatthusmim nahāpitapubbako vuḍḍhapabbajito bhagavati kusinārato nikkhapitvā aḍḍhateḷasehi bhikkhusatehi saddhim ātuman gacchante “bhagavā āgacchatī”ti sutvā āgatakāle “yāgudānam karissāmī”ti sāmaṇerabhūmiyam ṭhite dve putte etadavoca “bhagavā kira tātā ātuman āgacchati mahatā bhikkhusamghena saddhim aḍḍhateḷasehi bhikkhusatehi, gacchatha tumhe tātā khurabhaṇḍam ādāya nāḷiyāvāpakena anugharakam anugharakam āhiṇḍatha, loṇampi telampi taṇḍulampi khādanīyampi saṁharatha, bhagavato āgatassa yāgudānam karissāmī”ti. Te tathā akaṁsu. Atha bhagavati ātuman āgantvā bhusāgarakam pavitthe subhaddo sāyanhasamayam gāmadvāram gantvā manusse āmantetvā “hatthakammamattam me dethā”ti hatthakammam yācitvā “kim

1. Vi 3. 347 piṭṭhe.

bhante karomā”ti vutte “idañcidañca gaṇhathā”ti sabbūpakaraṇāni gāhāpetvā vihare uddhanāni kāretvā ekaṃ kāḷakaṃ kāsavaṃ nivāsetvā tādisameva pārūpitvā “idaṃ karoṭha, idaṃ karoṭhā”ti sabbarattim vicārento sataṣaḥassaṃ vissajjetvā bhojjayāguṇca madhugoḷakañca paṭiyādāpesi.

Bhojjayāgu nāma bhuñjitvā pātabbayāgu, tattha sappimadhuphāṇitamacchamaṃsapupphaphalarasādi yaṃ kiñci khādanīyaṃ nāma atthi, taṃ sabbaṃ pavisati, kīḷitukāmānaṃ sīsamakkhanayoggā hoti sugandhagandhā.

Atha bhagavā kālasseva sarīrapaṭijagganaṃ katvā bhikkhusaṃghaparivuto piṇḍāya carituṃ ātumaḥbhimukho pāyāsi. Manussā tassa ārocesuṃ “bhagavāpiṇḍāya gāmaṃ pavisati, tayā kassa yāgu paṭiyādītā”ti. So yathānivatthapāruteheva tehi kāḷakakāsāvehi ekena hatthena dabbīñca kaṭacchuñca gahetvā brāhmā viya dakkhiṇajāṇumaṇḍalaṃ bhūmiyaṃ patiṭṭhāpetvā vanditvā “paṭiggaṇhatu me bhante bhagavā yāgun”ti āha. Tato “jānantāpi tathāgatā pucchantī”ti **khandhake**¹ āgatanayena bhagavā pucchitvā ca sutvā ca taṃ vuḍḍhapabbajitaṃ vigarahitvā tasmim vatthusmim akappiyasamādāpanasikkhāpadaṃ khurabhaṇḍapariharaṇasikkhāpadañcāti dve sikkhāpadaṇi paññāpetvā “bhikkhave anekakappakoṭiyo bhojanaṃ pariyesanteheva vītināmitā, idaṃ pana tumhākaṃ akappiyaṃ, adhammena uppannabhojanaṃ imaṃ paribhuñjitvā anekāni attabhāvasaḥassāni apāyesveva nibbattissanti, apetha mā gaṇhathā”ti bhikkhācārābhimukho agamāsi, ekabhikkhunāpi na kiñci gahitaṃ.

Subhaddo anattamano hutvā “ayaṃ ‘sabbaṃ jānāmī’ti āhiṇḍati, sace na gahetukāmo pesetvā āroceṭabbaṃ assa, pakkāhāro nāma sabbaciraṃ tiṭṭhanto sattāhamattaṃ tiṭṭheyya, idañca mama yāvajīvaṃ pariyattaṃ assa, sabbaṃ kena nāsitaṃ, ahitakāmo ayaṃ mayhan”ti bhagavati āghātaṃ bandhitvā dasabale dhamaṇe kiñci vattuṃ nāsakkhi. Evaṃ kirassa ahosi “ayaṃ uccakulā pabbajito mahāpuriso, sace kiñci vakkhāmi, mamaṃyeva santajjessatī”ti. Svāyaṃ ajja mahākassapattherena saddhim āgacchanto “parinibbuto bhagavā”ti sutvā

1. Vi 3. 347 piṭṭhe.

laddhassāso viya haṭṭhatuṭṭho evamāha. Thero pana taṃ sutvā hadaye pahāraṃ viya matthake patitasukkāsaniṃ viya maññi, dhammasaṃvego cassa uppajji “sattāhamattapariniḥbuto bhagavā, ajjāpissa suvaṇṇavaṇṇaṃ sarīraṃ dharatiyeva, dukkhena bhagavatā ārādhitasāsane nāma evaṃ lahuṃ mahantaṃ pāpakasaṭaṃ kaṇṭako¹ uppanno, alaṃ kho panesa pāpo vaḍḍhamāno aññepi evarūpe sahāye labhitvā sāsanaṃ osakkāpetuṃ”ti.

Tato thero cintesi “sace kho panāhaṃ imaṃ mahallakaṃ idheva pilotikaṃ nivāsetvā chārikāya okirāpetvā nīharāpessāmi, manussā ‘samaṇassa gotamassa sarīre dharamāneyeva sāvakaṃ vivadanti’ti amhākaṃ dosaṃ dassessanti, adhivāsemi tāva. Bhagavatā hi desitadhammo asaṅgahitapuppharāsisaḍḍiso, tattha yathā vātena pahaṭapupphāni yato vā tato vā gacchanti, evameva evarūpānaṃ vasena gacchante gacchante kāle vinaye ekaṃ dve sikkhāpadāni nassissanti vinassissanti, sutte eko dve pañhavārā nassissanti, abhidhamme ekaṃ dve bhūmantarāni nassissanti, evaṃ anukkamena mūle naṭṭhe pisācasadisā bhavissāma, tasmā dhammavinayasaṅgahaṃ karissāmi, evaṃ sati dāḥasuttena saṅgahitapupphāni viya ayaṃ dhammavinayo niccalo bhavissati. Etadatthañhi bhagavā mayhaṃ tiṇi gāvutāni paccuggamaṇaṃ akāsi, tihi ovādehi upasampadaṃ akāsi, kāyato cīvaraparivattanaṃ akāsi, ākāse paṇiṃ cāletvā candopamaṭṭhapaḍaṇaṃ kathento maññeva sakkhiṃ katvā kathesi, tikkhattuṃ sakalasāsanaratanāṃ paṭicchāpesi, mādise bhikkhumhi tiṭṭhamāne ayaṃ pāpo sāsane vaḍḍhiṃ mā alatthu, yāva adhammo na dippati, dhammo na paṭibhāhīyati, avinayo na dippati, vinayo na paṭibhāhīyati, adhammavādinō na balavanto honti, dhammavādinō na dubbalā honti, avinayavādinō na balavanto honti, vinayavādinō na dubbalā honti, tāva dhammañca vinayañca saṅgāyissāmi, tato bhikkhū attano attano pahonakaṃ gahetvā kappiyākappiye kathessanti, athāyaṃ pāpo sayameva niggahaṃ pāpuṇissati, puna sīsaṃ ukkhipituṃ na sakkhissati, sāsanaṃ iddhañceva phītañca bhavissati”ti. Cintetvā so “evaṃ nāma mayhaṃ cittaṃ uppannaṃ”ti kassaci

1. Pāpakasaṭakaṇṭako (Sī)

anārocetvā bhikkhusaṅghaṃ samassāsetvā atha pacchā dhātubhājanadivase dhammavinayasaṅgāyanatthaṃ bhikkhūnaṃ ussāhaṃ janesi. Tena vuttaṃ “āyasmā mahākassapo sattāhapaṇibbute -pa-dhammavinayasaṅgāyanatthaṃ bhikkhūnaṃ ussāhaṃ janesi”ti.

Tattha **alanti** paṭikkhepavacanaṃ. **Āvusoti** paridevante bhikkhū ālapati. **Mā socitthā**ti citte uppannabalavasokena mā socittha. **Māparidevitthā**ti vācāya mā paridevittha “paridevanaṃ vilāpo”ti vacanato. Idāni asocanādīsu kāraṇaṃ dassento “**sumuttā mayan**”ti-ādimāha. **Tena mahāsamaṇenā**ti nissakke karaṇavacanaṃ, tato mahāsamaṇato suṭṭhu muttā mayanti attho, upaddutā ca homa tadāti adhippāyo. **Homā**ti vā atītatthe vattamānavacanaṃ, ahumhāti attho, anussaranto dhammasaṃvegavasenaṃ adhippāyo. Dhammasabhāvacintāvasena pavattaṃ sahottappaññaṃ dhammasaṃvego. Vuttañhetam—

“Sabbasaṅkhatadhammesu, ottappākārasaṅgahitaṃ.

Ñāṇamohitabhārāṇaṃ, dhammasaṃvegasaññitaṃ”ti.

Ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjatīti tiṭṭhati ettha phalaṃ tadāyattavuttiṭṭhāyāti ṭhānaṃ, hetu. **Khoti** avadhāraṇe, etaṃ kāraṇaṃ vijjateva, no na vijjatīti attho. Kiṃ taṃ kāraṇanti āha “**yaṃ pāpabhikkhū**”ti-ādi. Ettha **yanti** nipātamattaṃ, kāraṇaniddeso vā, yena kāraṇena antaradhāpeyyuṃ, tadetaṃ kāraṇaṃ vijjatīti attho. **Pāpabhikkhū**ti pāpikāya lāmikāya icchāya samannāgatā bhikkhū. Atīto atikkanto satthā ettha, etassāti vā **atītasatthukaṃ**, pāvacaṇaṃ. Padhānaṃ vacanaṃ **pāvacaṇaṃ**, dhammavinayanti vuttaṃ hoti. **Pakkhaṃ labhitvā**ti alajjīpakkhaṃ labhitvā. **Na cirassevā**ti na cireneva. **Yāva ca dhammavinayo tiṭṭhatī**ti yattakaṃ kālāṃ dhammo ca vinayo ca lajjīpuggalesu tiṭṭhati.

Vuttañhetam bhagavatāti parinibbānamañcake nipannena bhagavatā bhikkhū ovaḍantena etaṃ vuttanti attho. **Desito paññattoti** dhammopi desito ceva paññatto ca. Suttābhiddhammasaṅgahitassa hi dhammassa abhisajjanaṃ pabodhanaṃ desanā, tasseva pakārato ñāpanaṃ vineyyasantāne ṭhapanam paññāpanaṃ, tasmā dhammopi desito ceva paññatto

cāti vutto. **Paññattoti** ca ṭhapitoti attho. Vinayopi desito ceva paññatto ca. Vinayatantisāṅgahitassa hi atthassa kāyavācānaṃ vinayanato vinayoti laddhādhivacanassa atisaṅgajjanāṃ pabodhanāṃ desanā, tasseva pakārato ñāpanaṃ asaṅkarato ṭhapanāṃ paññāpanaṃ, tasmā vinayopi desito ceva paññatto cāti vuccati.

So vo mamaccayenāti so dhammavinayo tumhākaṃ mamaccayena satthā. Idaṃ vuttaṃ hoti—mayā vo ṭhiteneva “idaṃ lahukaṃ, idaṃ garukaṃ, idaṃ satekiccaṃ, idaṃ atekiccaṃ, idaṃ lokavajjaṃ, idaṃ paṇṇattivajjaṃ. Ayaṃ āpatti puggalassa santike vuṭṭhāti, ayaṃ gaṇassa, ayaṃ saṃghassa santike vuṭṭhāti”ti sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ avītikkamanīyatāvasena otiṇṇavatthusmiṃ sakhandhakaparivāro ubhatovibhaṅgo mahāvinayo nāma desito, taṃ sakalampi vinayapiṭakaṃ mayi parinibbute tumhākaṃ satthukiccaṃ sādheṣṣati “idaṃ vo kattabbaṃ, idaṃ vo na kattabban”ti kattabbākattabbassa vibhāgena anusāsanato. Ṭhiteneva ca mayā “ime cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, pañcendriyāni, pañca balāni, satta bojjhaṅgāni, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo”ti tena tena vineyyānaṃ ajjhāsayanurūpena pakārena ime sattatiṃsa bodhipakkhiyadhamme vibhajitvā suttantapiṭakaṃ desitaṃ, taṃ sakalampi suttantapiṭakaṃ mayi parinibbute tumhākaṃ satthukiccaṃ sādheṣṣati taṃtaṃcariyānurūpaṃ sammāpaṭipattiyā anusāsanato. Ṭhiteneva ca mayā “pañcakkhandhā, dvādasāyatanāni, aṭṭhārasa dhātuyo, cattāri saccāni, bāvisatindriyāni, nava hetū, cattāro āhārā, satta phassā, satta vedanā, satta saññā, satta cetanā, satta cittāni, tatrāpi ettakā dhammā kāmāvacarā, ettakā rūpāvacarā, ettakā arūpāvacarā, ettakā pariyāpannā, ettakā अपariयāpannā, ettakā lokiyā, ettakā lokuttarā”ti ime dhamme vibhajitvā abhidhammapiṭakaṃ desitaṃ, taṃ sakalampi abhidhammapiṭakaṃ mayi parinibbute tumhākaṃ satthukiccaṃ sādheṣṣati, khandhādivibhāgena ñāyamānaṃ catusaccasambodhāvahattā satthārā sammāsambuddhena kattabbakiccaṃ nipphādeṣṣati. Iti sabbampetaṃ abhisambodhito yāva parinibbānā pañcacattālīsa vassāni bhāsitaṃ lapitaṃ, tīṇi piṭakāni, pañca nikāyā navaṅgāni caturāsīti dhammakkhandhasahassānīti evaṃ mahappabhedaṃ hoti. Iti imāni

caturāsīti dhammakkhandhasahassāni tiṭṭhanti, ahaṃ ekova parinibbāyāmi, ahañca panidāni ekova ovaḍāmi anusāsāmi, mayi parinibbute imāni caturāsīti buddhasahassāni tumhe ovaḍissanti anusāsissanti ovaḍānusāsānikiccassa nipphādanatoti.

Sāsananti pariyattipaṭipattipaṭivedhavasena tividham sāsanaṃ, nippariyāyato pana sattatiṃsa bodhipakkhiyadhammā. **Addhaniyanti** addhānamaggagāmīti addhaniyaṃ, addhānakkhamanti attho. **Ciraṭṭhitikanti** cīraṃ ṭhiti etassāti ciraṭṭhitikaṃ, sāsanaṃ, **assa** bhaveyyāti sambandho. Idaṃ vuttaṃ hoti—yathā yena pakārena idaṃ sāsanaṃ dīghamaddhānaṃ pavattitum samatthaṃ, tatoyeva ciraṭṭhitikaṃ assa, tathā tena pakārena dhammañca vinayañca saṅgāyeyyanti.

Idāni sammāsambuddhena attano kataṃ anuggahavisesaṃ vibhāvento āha “**yañcāhaṃ bhagavatā**”ti-ādi. Tattha “yañcāhan”ti etassa “anuggahito”ti etena sambandho. Tattha **yanti** yasmā, yena kāraṇenāti vuttaṃ hoti. Kiriyāparāmasanaṃ vā etaṃ, tena “anuggahito”ti ettha anuggaṇhanaṃ parāmasati. **Dhāressasīti**-ādikaṃ pana bhagavā aññatarasmiṃ rukkhamaḷe mahākassapaṭtherena paññattasaṅghāṭiyaṃ nisinno taṃ cīvaraṃ vikasitapadumapupphavaṇṇena pāṇinā antare parāmasanto āha. Vuttañhetam **kassapasamyutte**¹ mahākassapaṭthereneva ānandattheraṃ āmantetvā kathentena—

“Atha kho āvuso bhagavā maggā okkamma yena aññataraṃ rukkhamaḷaṃ tenupasaṅkami, atha khvāhaṃ āvuso paṭapilotikānaṃ saṅghāṭiṃ catugguṇaṃ paññāpetvā bhagavantaṃ etadavocaṃ ‘idha bhante bhagavā nisīdatu, yaṃ mamassa dīgharattaṃ hitāya sukhāyā’ti. Nisīdi kho āvuso bhagavā paññatte āsane nisajja kho maṃ āvuso bhagavā etadavoca ‘mudukā kho tyāyaṃ kassapa paṭapilotikānaṃ saṅghāṭi’ti. Paṭiggaṇhātu me bhante bhagavā paṭapilotikānaṃ saṅghāṭiṃ anukampaṃ upādāyāti. Dhāressasi pana me tvaṃ kassapa sāṇāni paṃsukūlāni nibbasanānīti. Dhāressāmaḥaṃ bhante bhagavato sāṇāni

1. Sam 1. 420 piṭṭhe.

paṃsukūlāni nibbasanānīti. So khvāhaṃ āvuso paṭapilotikānaṃ saṅghāṭiṃ bhagavato pādāsīṃ, ahaṃ pana bhagavato sāṇāni paṃsukūlāni nibbasanāni paṭipajjin”ti¹.

Tattha² **mudukā kho tyāyanti** mudukā kho te ayaṃ. Kasmā bhagavā evamāhāti? Therena saha cīvaraṃ parivattetukāmatāya. Kasmā parivattetukāmo jātoti? Therāṃ attano ṭhāne ṭhapetukāmatāya. Kimsāriputtamoggallānā natthīti? Atthi, evaṃ panassa ahosi “ime na ciraṃ ṭhassanti, kassapo pana vīsavassasatāyuko, ‘so mayi parinibbute sattapaṇṇiguhāyaṃ vasitvā dhammavinayasaṅgahaṃ katvā mama sāsanaṃ pañcavassasahassaparimāṇaṃ kālaṃ pavattanakaṃ karissatī”ti attano naṃ ṭhāne ṭhapemi, evaṃ bhikkhū kassapassa sussūsitabbaṃ maññissanti”ti, tasmā evamāha. Thero pana yasmā cīvarassa vā pattassa vā vaṇṇe kathite “imaṃ tumhākaṃ gaṇhathā”ti cārittameva, tasmā “paṭiggaṇhātu me bhante bhagavā”ti āha. **Dhāressasi pana me tvaṃ kassapā**ti kassapa tvaṃ imāni paribhogajinṇāni paṃsukūlāni pārūpitum sakkhissasīti vadati. Tañca kho na kāyabalaṃ sandhāya, paṭipattipūraṇaṃ pana sandhāya evamāha. Ayañhettha adhippāyo—ahaṃ imaṃ cīvaraṃ puṇṇaṃ nāma dāsīṃ pārūpitvā āmakasusāne chaḍḍitaṃ tumbamattehi pāṇakehi samparikiṇṇaṃ te pāṇake vidhunitvā mahā-ariyavaṃse ṭhatvā aggahesiṃ, tassa me imaṃ cīvaraṃ gahitadivase dasasahassacakkavāle mahāpathavī mahāravaṃ viravamānā kampittha, ākāsaṃ taṭataṭāyi, cakkavāḷadevatā sādhuḷkāraṃ adamsu “imaṃ cīvaraṃ gaṇhantena bhikkhunā jātipaṃsukūlikena jāti-āraññikena jāti-ekāsanikena jātisapadānacārikena bhavitum vaṭṭati, tvaṃ imassa cīvarassa anucchavikaṃ kātum sakkhissasī”ti. Theropi attanā pañcannaṃ hatthīnaṃ balaṃ dhāreti. So taṃ atakkayitvā “ahametaṃ paṭipattiṃ pūressāmī”ti ussāhena sugatacīvarassa anucchavikaṃ kātukāmo “dhāressāmahaṃ bhante”ti āha. **Paṭipajjinti** paṭipannosiṃ³. Evaṃ pana cīvaraparivattanaṃ katvā therena pārutacīvaraṃ bhagavā pārūpi, satthu cīvaraṃ thero. Tasmim samaye mahāpathavī udakapariyantaṃ katvā unnadantī kampittha.

1. Saṃ 1. 420 piṭṭhe.

2. Saṃ-Ṭṭha 2. 184 piṭṭhe.

3. Paṭipannosmi (Sī, Syā)

Sāṇāni paṃsukūlānīti matakalevaram pariveṭhetvā chaḍḍitāni tumbamatte kimī papphoṭetvā gahitāni sāṇavākamayāni paṃsukūlacīvarāni. Rathikasusānasāṅkārakūṭādīnam yattha katthaci paṃsūnam upari ṭhitattā abbhuggataṭṭhena tesu paṃsukūlamivāti **paṃsukūlam**. Atha vā paṃsu viya kucchitabhāvaṃ ulati gacchatīti paṃsukūlanti paṃsukūlasaddassa attho daṭṭhabbo. **Nibbasanānī**ti niṭṭhitavasana-kiccāni, paribhogajijñānīti attho. Ettha “kiñcāpi ekameva taṃ cīvaram, anekāvayavattā pana bahuvacanaṃ katan”ti **majjhimaggaṇṭhipade** vuttaṃ. **Cīvare sādharmaṇaparibhogenā**ti ettha attanā sādharmaṇaparibhogenāti viññāyamānattā viññāyamānatthassa ca-saddassa payoge kāmācārattā¹ “attanā”ti na vuttaṃ. “Dhāressasi pana me tvaṃ kassapa sāṇāni paṃsukūlānī”ti hi vuttattā attanāva sādharmaṇaparibhogo viññāyati, nāññena. Na hi kevalaṃ saddatoyeva sabbattha atthanichchayo bhavissati atthapakaraṇādīnāpi yebhuyyena atthassa niyametabbattā. **Ācariyadhammapālattherena** panettha idaṃ vuttaṃ “cīvare sādharmaṇaparibhogenāti ettha attanā samasamaṭṭhapanenāti idha attanāsaddaṃ ānetvā cīvare attanā sādharmaṇaparibhogenāti yojetabbaṃ.

Yassa yena hi sambandho, dūraṭṭhampi ca tassa taṃ.

Atthato hyasamānānaṃ, āsannatta’makāraṇaṃ”ti.

Atha vā bhagavatā cīvare sādharmaṇaparibhogena bhagavatā anuggahitoti yojanīyaṃ ekassapi karaṇaniddesassa sahayogakattutthajotakattasambhavatoti. Sabbattha **“ācariyadhammapālattherenā”**ti vutte suttantaṭṭikākārenāti gahetabbaṃ. Samānaṃ dhāraṇametassāti **sādhāraṇo**, paribhogo. Sādharmaṇaparibhogena ceva samasamaṭṭhapanena ca anuggahitoti sambandho.

Idāni²—

“Ahaṃ bhikkhave yāvade ākaṅkhāmi vivicca kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekaṃ pītisukhaṃ paṭhamāṃ jhānaṃ upasampajja viharāmi. Kassapopi bhikkhave

1. Kāmāharattā (Syā)

2. Sam 1. 412 piṭṭhe.

yāvade ākaṅkhati vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi
savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītusukhaṃ paṭhamañ jhānaṃ
upasampajja viharati.

Ahaṃ bhikkhave yāvade ākaṅkhāmi vitakkavicārānaṃ vūpasamā
ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ
samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharāmi.
Kassapopi bhikkhave yāvade ākaṅkhati vitakkavicārānaṃ vūpasamā
-pa- dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati.

Ahaṃ bhikkhave yāvade ākaṅkhāmi pītiyā ca virāgā upekkhako ca
viharāmi, sato ca sampajāno sukhañca kāyena paṭisaṃvedemi, yaṃ taṃ
ariyā ācikkhanti ‘upekkhako satimā sukhavihārī’ti, tatiyaṃ jhānaṃ
upasampajja viharāmi. Kassapopi bhikkhave yāvade ākaṅkhati pītiyā ca
virāgā upekkhako ca viharati -pa- tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati.

Ahaṃ bhikkhave yāvade ākaṅkhāmi sukhassa ca pahānā dukkhassa
ca pahānā pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā
adukkhamasukhaṃ upekkhāsati pārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ
upasampajja viharāmi. Kassapopi bhikkhave yāvade ākaṅkhati sukhassa
ca pahānā dukkhassa ca pahānā pubbeva -pa- catutthaṃ jhānaṃ
upasampajja viharati.

Ahaṃ bhikkhave yāvade ākaṅkhāmi sabbaso rūpasaññānaṃ
samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ
amanasikārā ‘ananto ākāso’ti ākāśaṇācāyatanaṃ upasampajja
viharāmi. Kassapopi bhikkhave yāvade ākaṅkhati sabbaso
rūpasaññānaṃ samatikkamā -pa- ākāśaṇācāyatanaṃ upasampajja
viharati.

Ahaṃ bhikkhave yāvade ākaṅkhāmi sabbaso ākāśaṇācāyatanaṃ
samatikkamma ‘anantaṃ viññāṇaṃ’ti viññāṇaṇcāyatanaṃ upasampajja
viharāmi. Kassapopi bhikkhave yāvade ākaṅkhati sabbaso
ākāśaṇācāyatanaṃ samatikkamma -pa- viññāṇaṇcāyatanaṃ
upasampajja viharati.

Ahaṃ bhikkhave yāvade ākaṅkhāmi sabbaso viññāṇaṇcāyatanam samatikkamma ‘natthi kiñcī’ti ākiñcaññāyatanam upasampajja viharāmi. Kassapopi bhikkhave yāvade ākaṅkhati -pa- ākiñcaññāyatanam upasampajja viharati.

Ahaṃ bhikkhave yāvade ākaṅkhāmi sabbaso ākiñcaññāyatanam samatikkamma nevasaññānāsaññāyatanam upasampajja viharāmi. Kassapopi bhikkhave yāvade ākaṅkhati -pa- nevasaññānāsaññāyatanam upasampajja viharati.

Ahaṃ bhikkhave yāvade ākaṅkhāmi sabbaso nevasaññānāsaññāyatanam samatikkamma saññāvedayitanirodham upasampajja viharāmi. Kassapopi -pa- saññāvedayitanirodham upasampajja viharati.

Ahaṃ bhikkhave yāvade ākaṅkhāmi anekavihitam iddhividham paccanubhomi, ekopi hutvā bahudhā homi, bahudhāpi hutvā eko homi, āvibhāvaṃ tirobhāvaṃ tirokuṭṭam tiropākāram tiropabbatam asajjamāno gacchāmi seyyathāpi ākāse, pathaviyāpi ummujjanimujjam karomi seyyathāpi udaye, udayepi abhijjamāne gacchāmi seyyathāpi pathaviyam, ākāsepi pallaṅkena kamāmi seyyathāpi pakkhī sakuṇo, imepi candimasūriye evaṃmahiddhike evaṃmahānubhāve pāṇinā parimasāmi parimajjāmi, yāva brahmalokāpi kāyena vasam vattemi. Kassapopi bhikkhave yāvade ākaṅkhati anekavihitam iddhividham paccanubhoti -pa- yāva brahmalokāpi kāyena vasam vatteti.

Ahaṃ bhikkhave yāvade ākaṅkhāmi dibbāya sotadhātuyā visuddhāya atikkantamānusikāya ubho sadde suṇāmi dibbe ca mānuse ca ye dūre santike ca. Kassapopi bhikkhave yāvade ākaṅkhati dibbāya sotadhātuyā -pa- ye dūre santike ca.

Ahaṃ bhikkhave yāvade ākaṅkhāmi parasattānaṃ parapuggalānaṃ cetasā ceto paricca pajānāmi, sarāgaṃ vā cittaṃ ‘sarāgaṃ cittaṃ’ti pajānāmi, vītarāgaṃ vā cittaṃ ‘vītarāgaṃ cittaṃ’ti pajānāmi, sadosaṃ vā cittaṃ -pa- vītadosaṃ vā cittaṃ -pa- samohaṃ vā cittaṃ -pa- vītamohaṃ vā cittaṃ -pa- saṃkhittaṃ vā cittaṃ -pa- vikkhittaṃ vā cittaṃ -pa- mahaggataṃ vā cittaṃ -pa- amahaggataṃ vā cittaṃ -pa- sa-uttaraṃ vā cittaṃ -pa- anuttaraṃ vā cittaṃ -pa- samāhitaṃ vā cittaṃ -pa- asaṃhitaṃ vā cittaṃ -pa- vimuttaṃ vā cittaṃ -pa- avimuttaṃ vā cittaṃ ‘avimuttaṃ cittaṃ’ti pajānāmi. Kassapopi bhikkhave yāvade ākaṅkhati parasattānaṃ parapuggalānaṃ cetasā ceto paricca pajānāti, sarāgaṃ vā cittaṃ ‘sarāgaṃ cittaṃ’ti pajānāti -pa- avimuttaṃ vā cittaṃ ‘avimuttaṃ cittaṃ’ti pajānāti.

Ahaṃ bhikkhave yāvade ākaṅkhāmi anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarāmi. Seyyathidaṃ, ekampi jātiṃ dvepi jātiyo tissopi jātiyo catassopi jātiyo pañcapi jātiyo dasapi jātiyo vīsampi jātiyo tiṃsampi jātiyo cattālīsampi jātiyo paññāsampi jātiyo jātisatampi jātisahassampi jātisatasahassampi anekepi saṃvaṭṭakappe anekepi vivaṭṭakappe anekepi saṃvaṭṭavivaṭṭakappe ‘amutrāsīm evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evaṃāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evaṃāyupariyanto, so tato cuto amutra udapādim, tatrāpāsīm evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evaṃāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evaṃāyupariyanto, so tato cuto idhūpapanno’ti. Iti sākāraṃ sa-uddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarāmi. Kassapopi bhikkhave yāvade ākaṅkhati anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati. Seyyathidaṃ, ekampi jātiṃ -pa-. Iti sākāraṃ sa-uddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati.

Ahaṃ bhikkhave yāvade ākaṅkhāmi dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passāmi cavamāne upapajjamāne

hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate, yathākammūpage satte pajānāmi ‘ime vata bhonto sattā kāyaduccaritena samannāgatā vacīduccaritena samannāgatā manoduccaritena samannāgatā ariyānaṃ upavādakā micchādiṭṭhikā micchādiṭṭhikammasamādānā, te kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapannā. Ime vā pana bhonto sattā kāyasucaritena samannāgatā vacīsucaritena samannāgatā manosucaritena samannāgatā ariyānaṃ anupavādakā sammādiṭṭhikā sammādiṭṭhikammasamādānā, te kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapannā’ti. Iti dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passāmi cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate, yathākammūpage satte pajānāmi. Kassapopi bhikkhave yāvade ākaṅkhati dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate, yathākammūpage satte pajānāti.

Ahaṃ bhikkhave āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharāmi. Kassapopi bhikkhave āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharatīti—

evaṃ navānupubbavihārachaḷabhiññāppabhede uttarimanussadhamme attanā samasamaṭṭhapanatthāya bhagavatā vuttaṃ kassapasamyutte āgataṃ pāḷimimaṃ peyyālamukhena ādiggaḥḥena ca saṅkhipitvā dassento āha “**ahaṃ bhikkhave**”ti-ādi.

Tattha yāvade ākaṅkhāmīti yāvadeva icchāmīti attho. Tatoyeva hi **majjhimaggaṇṭhipade cūḷaggaṇṭhipade** ca “yāvadeti yāvadevāti vuttaṃ hotī”ti likhitaṃ. **Samyuttanikāyaṭṭhakathāyampi**¹ “yāvade

1. Sam-Ṭṭha 1. 162 piṭṭhe.

ākaṅkhāmīti yāvadeva icchāmī”ti attho vutto. Tathā hi tattha līnatthapakāsaniyam **ācariyadhammapālathere**neva vuttam “yāvadevāti iminā samānattham yāvadeti idam padan”ti. Potthakesu pana katthaci “yāvadevā”ti ayameva pāṭho dissati. Yāni pana ito param “viviceva kāmehī”ti-ādinā nayena cattāri rūpāvacarakiriyajhānāni, “sabbaso rūpasaññanam samatikkamā”ti-ādinā nayena catasso arūpasamāpattiyo, “sabbaso nevasaññānāsaññāyatanaṃ samatikkamma saññāvedayitanirodhan”ti-ādinā nayena nirodhasamāpatti, “anekavihitam iddhividhan”ti-ādinā nayena abhiññā ca vuttā. Tattha yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ anupadavaṇṇanāya ceva bhāvanāvidhānena ca saddhim **visuddhimagge**¹ sabbaso vitthāritam. Idhāpi ca verañjakaṇḍe cattāri rūpāvacarajhānāni tisso ca vijjā āvi bhavissanti, tasmā tattha yaṃ vattabbaṃ, taṃ tattheva vaṇṇayissāma.

Navānupubbavīhārachaḷabhiññāppabhedeti ettha **navānupubbavīhārā** nāma anupaṭipāṭiyā samāpajjitabbabhāvato evaṃsaññitā nirodhasamāpattiya saha aṭṭha samāpattiyo. **Chaḷabhiññā** nāma āsavakkhayañāṇena saddhim pañcābhiññāyoti evaṃ lokiyalokuttarabhedā sabbā abhiññāyo. **Uttarimanussadhammeti** uttarimanussānaṃ jhāyīnañceva ariyānañca dhammo uttarimanussadhammo. Atha vā uttari manussadhammāti uttarimanussadhammo, manussadhammo nāma dasakusalakammapathadhammo. So hi vinā bhāvanāmanasikārena pakatiyāva manussehi nibbattetabbato manussattabhāvāvahato vā “manussadhammo”ti vuccati, tato uttari pana jhānādīni “uttarimanussadhammo”ti veditabbāni. **Attanā samasamaṭṭhapanenā**ti ahaṃ yattakaṃ kalam yattake vā samāpattivihāre abhiññāyo ca vaḷaṇjemi, tathā kassapopīti evaṃ yathāvutta-uttarimanussadhamme attanā samasamaṃ katvā ṭhapanena. Idañca navānupubbavīhārachaḷabhiññādibhāvasāmaññena pasaṃsāmatam vuttanti daṭṭhabbam. Na hi āyasmā mahākassapo bhagavā viya devasikaṃ catuvīsatiḷasatasahassasaṅkhā samāpattiyo samāpajjati, yamakapāṭihāriyādivasena vā abhiññāyo vaḷaṇjeti. Ettha ca “uttarimanussadhamme attanā samasamaṭṭhapanenā”ti idam nidassanamattanti veditabbam Tathā hi—

1. Visuddhi 1. 135; Visuddhi 2. 37 piṭṭhādīsu.

“Ovada kassapa bhikkhū, karohi kassapa bhikkhūnaṃ dhammiṃ kathāṃ, ahaṃ vā kassapa bhikkhū ovadeyyaṃ tvaṃ vā, ahaṃ vā kassapa bhikkhūnaṃ dhammiṃ kathāṃ kareyyaṃ tvaṃ vā”ti¹.

Evampi attanā samasamaṭṭhāne ṭhapetiyeva, tassa kimaññaṃ āṇaṇyaṃ bhavissati aññaṃ dhammavinayasaṅgāyanāti adhippāyo. Tattha “tassāti tassa anuggahassā”ti **majjhimagāṇṭhipade** vuttaṃ. Tassa meti vā attho gahetabbo. Potthakesu hi katthaci “tassa me”ti pāṭhoyeva dissati, dhammavinayasaṅgāyanāṃ ṭhapetvā aññaṃ kinnāma tassa me āṇaṇyaṃ āṇaṇabhāvo bhavissatīti attho. “**Nanu maṃ bhagavā**”ti-ādinā vuttamevatthaṃ upamāvasena vibhāveti. **Sakakavaca-issariyānuppadānenāti** ettha cīvarassa nidassanavasena kavacassa gahaṇaṃ kataṃ, samāpattiyā nidassanavasena issariyaṃ gahitaṃ. **Kulavaṃsappatiṭṭhāpakanti** kulavaṃsassa kulappaveṇiyā patiṭṭhāpakaṃ. “Me saddhammavaṃsappatiṭṭhāpako”ti nīccasāpekkhattā samāso daṭṭhabbo, me saddhammavaṃsassa patiṭṭhāpako pavattakoti vuttaṃ hoti. Vuttavacanamanussaranto anuggaheṣīti cintayanto dhammavinayasaṅgāyanatthaṃ bhikkhūnaṃ ussāhaṃ janesīti sambandho, dhātubhājanadivase tattha sannipatitānaṃ bhikkhūnaṃ ussāhaṃ janesīti attho.

Idāni yathāvuttamatthaṃ pāliya vibhāvento āha “**yathāhā**”ti-ādi. Tattha **ekamidāhanti** ettha **idanti** nipātamattaṃ. **Ekaṃ samayanti** ca bhummatthe upayogavacanāṃ, ekasmiṃ samayeti vuttaṃ hoti. **Pāvāyāti** pāvānagarato, tattha piṇḍāya caritvā kusiṇāraṃ gamissāmīti addhānamaggappaṭipannoti vuttaṃ hoti. **Addhānamaggoti** ca dīghamaggo vuccati. Dīghapariyāyo hettha addhānasaddo. **Mahatā bhikkhusaṅghena saddhinti** guṇamahattenapi saṅkhyāmahattenapi mahatā. Bhikkhūnaṃ saṅghena bhikkhusaṅghena, samaṇagaṇena saddhiṃ ekatoti attho. “**Pañcamattehi**”ti-ādinā saṅkhyāmahattaṃ vibhāveti. **Matta-saddo** cettha pamāṇavacano ‘bhojane mattaññutā’ti-ādīsu viya. **Sabbaṃ subhaddakaṇḍaṃ vitthārato veditabbanti** sabbaṃ subhaddakaṇḍaṃ idha ānetvā vitthārato dassetabbanti adhippāyo.

1. Saṃ 1. 406 piṭṭhe.

“Tato paranti tato bhikkhūnaṃ ussāhajananato paran”ti **ācariyadhammapālatterena** vuttaṃ. **Mahāgaṇṭhipade** pana “tato paranti subhaddakaṇḍato paran”ti vuttaṃ. Idamevettha sārato paccetabbanti no takko. Ayameva hi ussāhajananappakāro, yadidaṃ “handa mayaṃ āvuso dhammañca vinayañca saṅgāyeyyāma, pure adhammo dīppatī”ti-ādi, tasmā ussāhajananato paranti na vattabbaṃ heṭṭhā ussāhajananappakārassa pāḷiyaṃ avuttattā. Ayañhettha pāḷikkamo—

“Atha kho āyasmā mahākassapo bhikkhū āmantesi, ekamidāhaṃ āvuso samayaṃ pāvāya kusiṇārāṃ addhānamaggappaṭipanno mahatā bhikkhusaṃghena saddhiṃ pañcamattehi bhikkhusatehi. Atha khvāhaṃ āvuso maggā okkamma aññatarasmiṃ rukkhamaṭṭhe nisīdiṃ.

Tena kho pana samayena aññataro ājīvako kusiṇārāya mandāravapupphaṃ gahetvā pāvaṃ addhānamaggappaṭipanno hoti. Addasaṃ kho-ahaṃ āvuso taṃ ājīvakaṃ dūratova āgacchantāṃ, disvāna taṃ ājīvakaṃ etadavocaṃ “apāvuso amhākaṃ satthāraṃ jānāsī”ti. Āma āvuso jānāmi, ajja sattāhaparinibbuto samaṇo gotamo, tato me idaṃ mandāravapupphaṃ gahitanti. Tatrāvuso ye te bhikkhū avītarāgā, appekacce bāhā paggayha kandanti, chinnapātaṃ papatanti āvaṭṭanti vivaṭṭanti, “atikhippaṃ bhagavā parinibbuto, atikhippaṃ sugato parinibbuto, atikhippaṃ cakkhuṃ loke antarahitaṃ”ti. Ye pana te bhikkhū vītarāgā, te satā sampajānā adhivāsenti “aniccā saṅkhārā, taṃ kutettha labbhā”ti.

Atha khvāhaṃ āvuso te bhikkhū etadavocaṃ “alaṃ āvuso mā socitta mā paridevittha, nanvetaṃ āvuso bhagavatā paṭikacceva akkhātāṃ ‘sabbeheva piyehi manāpehi nānābhāvo vinābhāvo aññathābhāvo, taṃ kutettha āvuso labbhā, yaṃ taṃ jātaṃ bhūtaṃ saṅkhataṃ palokadhammaṃ, taṃ vata mā palujjī”ti netamñhānaṃ vijjatī”ti.

Tena kho pana samayena āvuso subhaddo nāma vuḍḍhapabbajito tassam̐ parisāyam̐ nisinno hoti. Atha kho āvuso subhaddo vuḍḍhapabbajito te bhikkhū etadavoca “alam̐ āvuso mā socittha mā paridevittha, sumuttā mayam̐ tena mahāsamaṇena, upaddutā ca mayam̐ homa ‘idaṃ vo kappati, idaṃ vo na kappatī’ ti, idāni pana mayam̐ yam̐ icchissāma, tam̐ karissāma, yam̐ na icchissāma, na tam̐ karissāmā” ti. Handa mayam̐ āvuso dhammañca vinayañca saṅgāyeyyāma, pure adhammo dippati, dhammo paṭibāhīyati, avinayo pure dippati, vinayo paṭibāhīyati, pure adhammavādino balavanto honti, dhammavādino dubbalā honti, pure avinayavādino balavanto honti, vinayavādino dubbalā hontīti.

Tena hi bhante thero bhikkhū uccinatūti. Atha kho āyasmā mahākassapo ekenūnapañca-arahantasatāni uccini. Bhikkhū āyasmantaṃ mahākassapaṃ etadavocum̐ “ayam̐ bhante āyasmā ānando kiñcāpi sekkho, abhabbo chandā dosā mohā bhayā agatim̐ gantum̐, bahu cānena bhagavato santike dhammo ca vinayo ca pariyatto, tena hi bhante thero āyasmantampi ānandaṃ uccinatū” ti-ādī¹.

Tasmā **tato paranti** ettha subhaddakaṇḍato paranti evamattho daṭṭhabbo. “Sabbam̐ subhaddakaṇḍam̐ vitthārato veditabban” ti hi iminā “yam̐ na icchissāma, na tam̐ karissāmā” ti etaṃ pariyantaṃ subhaddakaṇḍapālīm̐ dassetvā idāni avasesam̐ ussāhajananaṃ appakārapavattaṃ pālīmeva dassento “**handa mayam̐ āvuso**” ti-ādimāha.

Tattha **pure adhammo dippatī**ti ettha adhammo nāma dasakusalakammapathadhammapaṭipakkhabhūto adhammo. **Pure dippatī**ti api nāma dippati. Atha vā yāva adhammo dhammaṃ paṭibāhitum̐ samattho hoti, tato puretaramevāti attho. Āsanne hi anāgate² ayam̐ puresaddo.

1. Vi 4. 480 piṭṭhādīsu.

2. Anadhippeto (Sī, Syā, Ka) Vajirabuddhiṭikā passitabbā.

Dippatīti dippissati. Puresaddayogena hi anāgatatthe ayaṃ vattamānapayogo yathā “purā vassati devo”ti. Keci panettha evaṃ vaṇṇayanti “pureti pacchā anāgate yathā addhānaṃ gacchantassa gantabbamaggo ‘pure’ti vuccati, tathā idha daṭṭhabban”ti. **Avinayoti** pahānavinayasamvaravinayānaṃ paṭipakkhabhūto avinayo. “Vinayavādino dubbalā hontī”ti evaṃ iti-saddopi ettha daṭṭhabbo, “tato paraṃ āhā”ti iminā sambandho. Potthakesu pana katthaci iti-saddo na dissati, pāliyaṃ pana dīghanikāyaṭṭhakathāyañca attheva iti-saddo.

Tena hīti uyyojanatthe nipāto. Uccinane uyyojentā hi taṃ mahākassapattheraṃ evamāhaṃsu. **Bhikkhū uccinatūti** saṅgītiyā anurūpe bhikkhū-uccinitvā gaṇhātūti attho. “Sakalanavaṅga -pa- pariggaheṣī”ti etena sukkhavipassakakhīṇāsavapariyantānaṃ yathāvuttapuggalānaṃ satipi āgamādhigamasabbhāve saha paṭisambhidāhi tevijjādiguṇayuttānaṃ āgamādhigamasampattiyaṃ ukkaṃsagatatā saṅgītiyā bahūpakārataṃ dasseti. Tattha **sakalanavaṅgasatthusāsana-pariyattidhareti** sakalaṃ suttageyyādi navaṅgaṃ ettha, etassa vā atthīti sakalanavaṅgaṃ, satthusāsanaṃ. Atthakāmena pariyāpuṇitabbato diṭṭhadhammikādipurisattapariyattabhāvato ca pariyattīti tīṇi piṭakāni vuccanti, taṃ sakalanavaṅgasatthusāsana-saṅkhātāṃ pariyattim dhārentīti sakalanavaṅgasatthusāsana-pariyattidharā, tādiseti attho. Bahūnaṃ nānappakārānaṃ kilesānaṃ sakkāyaditṭhiyā ca avihatattā tā janenti, tāhi vā janitāti **puthujjanā**. Duvidhā puthujjanā andhaputhujjanā kalyāṇaputhujjanāti. Tattha yesaṃ khandhadhātu-āyatanādīsū uggahaparipucchāsavanadhāraṇapaccavekkhaṇāni natthi, te andhaputhujjanā. Yesaṃ tāni atthi, te kalyāṇaputhujjanā. Te idha “puthujjanā”ti adhippetā. Samathabhāvanā-sinehābhāvena sukkhā lūkhā asiniddhā vipassanā etesanti **sukkhavipassakā**.

Tipiṭakasabbapariyattippabhedadhareti tiṇṇaṃ piṭakānaṃ samāhāro tipīṭakaṃ, tipīṭakasāṅkhātāṃ navaṅgādivasena anekadhā bhinnaṃ sabbapariyattippabhedam dhārentīti tipīṭakasabbapariyattippabhedadharā, tādiseti attho. Anu anu taṃsamaṅgīnaṃ bhāveti vaḍḍhetīti anubhāvo,

anubhāvo eva ānubhāvo, pabhāvo¹. Mahanto ānubhāvo yesaṃ te **mahānubhāvā. Tevijjādibhedeti** tisso vijjāyeva tevijjā, tā ādi yesaṃ chaḷabhiññādīnaṃ te tevijjādayo, te bhedā anekappakārā bhinnā etesanti tevijjādibhedā, khīṇāsavā, tādiseti attho. Atha vā tisso vijjā etassa atthīti tevijjo, so ādi yesaṃ chaḷabhiññādīnaṃ te tevijjādayo, te bhedā yesaṃ khīṇāsavānaṃ te tevijjādibhedā, tādiseti attho. **Ye sandhāya idaṃ vuttanti** ye bhikkhū sandhāya idaṃ “atha kho āyasmā”ti-ādivacanaṃ **saṅgītikkhandhake**² vuttanti attho.

Kissa panāti kasmā pana. Sikkhatīti **sekkho**, atha vā sikkhanaṃ sikkhā, sāyeva tassa sīlanti sekkho. So hi apariyositasikkhattā ca tadadhimuttattā ca ekantena sikkhanasīlo na asekkho viya pariniṭṭhitasikkho tattha paṭipassaddhussāho, nāpi vissatṭhasikkho pacurajano viya tattha anadhimutto. Atha vā ariyāya jātiyā tīsu sikkhāsu jāto, tattha vā bhavoti sekkho. Atha vā ikkhati etāyāti ikkhā, maggaphalasammādiṭṭhi. Saha ikkhāyāti sekkho. Uparimaggattayakiccassa apariyositattā saha karaṇīyenāti **sakaraṇīyo. Assāti** anena. **Asammukhā paṭiggahitaṃ nāma natthīti** nanu ca—

“Dvāsīti buddhato gaṇhiṃ, dve saḥassāni bhikkhuto.

Caturāsīti saḥassāni, ye me dhammā pavattino”ti³—

vuttattā kathametaṃ yujjati? Dve saḥassāni bhikkhutoti vuttampi bhagavato santike paṭiggahitamevāti katvā vuttanti nāyaṃ virodho. **Bahukārattāti** bahu-upakārattā. Upakāravacano hettha kārasaddo. **Assāti** bhaveyya.

Ativiya vissatthoti ativiya vissāsiko. **Nanti** ānandattheraṃ, “ovadatī”ti iminā sambandho. Ānandattherassa yebhuyyena navakāya parisāya vibbhamanena mahākassapatthero evamāha “**na vāyaṃ kumārako mattamaññāsī**”ti. Tathā hi parinibbute satthari mahākassapatthero satthuparinibbāne sannipatitassa bhikkhusaṃghassa majjhe

1. Patāpo (Sī, Syā)

2. Vi 4. 480 piṭṭhe.

3. Khu 2. 347 piṭṭhe.

nisīditvā dhammavinayasaṅgāyanatthaṃ pañcasate bhikkhū uccinitvā “āvuso rājagahe vassaṃ vasantā dhammavinayaṃ saṅgāyeyyāma, tumhe pure vassūpanāyikāya attano attano palibodhaṃ pacchinditvā rājagahe sannipataṭhā”ti vatvā attanā rājagahaṃ gato. Ānandattheropi bhagavato pattacīvaramādāya mahājanaṃ saññāpento sāvattiṃ gantvā tato nikkhamma rājagahaṃ gacchanto dakkhiṇagirismiṃ cārikaṃ cari. Tasmiṃ samaye ānandattherassa tiṃsamattā saddhivihārikā yebhuyyena kumārabhūtā ekavassikaduvassikabhikkhū ceva anupasampannā ca vibbhamiṃsu. Kasmā panete pabbajitā, kasmā vibbhamiṃsūti? Tesāṃ kira mātāpitāro cintesuṃ “ānandatthero satthuvissāsiko aṭṭha vare yācitvā upaṭṭhahati, icchiticchitaṭṭhānaṃ satthāraṃ gahetvā gantuṃ sakkoti, amhākaṃ dārake etassa santike pabbājessāma, so satthāraṃ gahetvā āgamissati, tasmiṃ āgate mayaṃ mahāsakkāraṃ kātuṃ labhissāmā”ti iminā tāva kāraṇena nesāṃ ñātakā te pabbājesuṃ. Satthari pana parinibbute tesāṃ sā patthanā upacchinnā, atha ne ekadivaseneva uppabbājesuṃ.

Atha ānandattheraṃ dakkhiṇagirismiṃ cārikaṃ caritvā rājagahamāgataṃ disvā mahākassapatthero evamāha “na vāyaṃ kumārako mattamaññāsī”ti. Vuttañhetāṃ kassapasamyutte—

“Atha kiñcarahi tvaṃ āvuso ānanda imehi navehi bhikkhūhi indriyesu aguttadvārehi bhojane amattaññūhi jāgariyaṃ ananuyuttehi saddhiṃ cārikaṃ carasi, sassaghātaṃ maññe carasi, kulūpaghātaṃ maññe carasi, olujjati kho te āvuso ānanda parisā, palujjanti kho te āvuso navappāyā, na vāyaṃ kumārako mattamaññāsīti.

Api me bhante kassapa sirasmiṃ palitāni jātāni, atha ca pana mayaṃ ajjāpi āyasmato mahākassapassa kumārakavādā na muccāmāti. Tathā hi pana tvaṃ āvuso ānanda imehi navehi bhikkhūhi indriyesu aguttadvārehi bhojane amattaññūhi jāgariyaṃ ananuyuttehi saddhiṃ cārikaṃ carasi, sassaghātaṃ maññe carasi, kulūpaghātaṃ maññe carasi, olujjati

kho te āvuso ānanda parisā, palujjanti kho te āvuso navappāyā, na vāyaṃ kumārako mattamaññāsī”ti¹.

Tattha² **sassaghātaṃ maññecarasī**ti sassam ghātento viya āhiṇḍasi. **Kulūpaghātaṃ maññe carasī**ti kulāni upaghātento viya hananto viya āhananto viya āhiṇḍasi. **Olujjatī**ti palujjati bhijjati. **Palujjanti kho te āvuso navappāyā**ti āvuso evaṃ ete tuyhaṃ pāyena yebhuyyena navakā ekavassikaduvassikadaharā ceva sāmaṇerā ca palujjanti. **Na vāyaṃ kumārako mattamaññāsī**ti ayaṃ kumārako attano pamāṇaṃ na vata jānātīti theram tajjento āha. **Kumārakavādā na muccāmā**ti kumārakavādato na muccāma. **Tathā hi pana tvanti** idamassa evaṃ vattabbatāya kāraṇadassanattam vuttam. Ayañhettha adhippāyo—yasmā tvaṃ imehi navakehi bhikkhūhi indriyasamvararahitehi saddhīṃ vicarasi, tasmā kumārakehi saddhīṃ caranto “kumārako”ti vattabbataṃ arahasīti.

“Na vāyaṃ kumārako mattamaññāsī”ti ettha **vā**-saddo padapūraṇe. **Vā**-saddo hi upamānasamuccayasamsayavavassaggapadapūraṇavikappādīsu bahūsu atthesu dissati. Tathā hesa “paṇḍito vāpi tena so”ti-ādīsu³ upamāne dissati, sadisabhāveti attho. “Taṃ vāpi dhīrā muni vedayantī”ti-ādīsu⁴ samuccaye. “Ke vā ime kassa vā”ti-ādīsu⁵ saṃsaye. “Ayaṃ vā imesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ sabbabālo sabbamūlho”ti-ādīsu⁶ vavassagge. “Ye hi keci bhikkhave samaṇā vā brāhmaṇā vā”ti-ādīsu⁷ vikappeti. Idha pana padapūraṇe daṭṭhabbo. Teneva ca **ācariyadhammapālattherena** vuttam “vāsaddassa atthuddhāraṃ karontena ‘na vāyaṃ kumārako mattamaññāsī’ti-ādīsu⁸ padapūraṇe”ti. Aṭṭhakathāyampi⁹ ettakameva vuttam “na vāyaṃ kumārako mattamaññāsīti ayaṃ kumārako attano pamāṇaṃ na vata jānātīti theram tajjento āhā”ti. Etthāpi **vatā**ti vacanasiliṭṭhatāya vuttam. Yaṃ panettha **kenaci** vuttam “na vāyanti ettha vāti vibhāsā, aññāsipi na aññāsipīti

1. Saṃ 1. 418 piṭṭhe.

2. Saṃ-Tṭha 2. 166 piṭṭhe.

3. Khu 1. 22 piṭṭhe.

4. Khu 1. 309 piṭṭhe.

5. Vi 1. 197 piṭṭhe.

6. Dī 1. 55 piṭṭhe.

7. Ma 1. 122; Saṃ 1. 255 piṭṭhesu.

8. Saṃ 1. 418 piṭṭhe.

9. Saṃ-Tṭha 2. 166 piṭṭhe.

attho”ti. Taṃ tassa matimattanti daṭṭhabbaṃ. Na hettha ayamattho sambhavati, tasmā attano pamāṇaṃ nāññāsīti evamattho veditabbo. **Tatrāti** evaṃ sati. **Chandāgamaṇaṃ viyāti** ettha chandā āgamaṇaṃ viyāti padacchedo kātabbo, chandena āgamaṇaṃ pavattanaṃ viyāti attho, chandena akattabbakaraṇaṃ viyāti vuttaṃ hoti. Chandaṃ vā āgacchati sampayogavasenāti chandāgamaṇaṃ, tathā pavatto apāyagamaṇiyo akusalacittuppadō. Atha vā ananurūpaṃ gamaṇaṃ āgamaṇaṃ, chandena āgamaṇaṃ chandāgamaṇaṃ, chandena sinehena ananurūpaṃ gamaṇaṃ pavattanaṃ akattabbakaraṇaṃ viyāti vuttaṃ hoti.

Asekkhapaṭisambhidāppatteti asekkhabhūtā paṭisambhidā asekkhapaṭisambhidā, taṃ patte, paṭiladdha-asekkhapaṭisambhideti attho. **Anumatiyāti** anuññāya, yācanāyāti vuttaṃ hoti.

“Kiñcāpi sekkho”ti idaṃ na sekkhānaṃ agatigamanasabbhāvena vuttaṃ, asekkhānaṃyeva pana uccinitattāti daṭṭhabbaṃ. Paṭhamamaggeneva hi cattāri agatigamaṇāni pahīyanti, tasmā kiñcāpi sekkho, tathāpi thero āyasmantampi ānandaṃ uccinatūti evamettha sambandho veditabbo. Na pana kiñcāpi sekkho, tathāpi abhabbo agatiṃ gantunti yojetabbaṃ. “Abhabbo”ti-ādinā pana dhammasaṅgītiyā tassa arahabhāvaṃ dassentā vijjamāne guṇe kathenti. Tattha **chandāti** chandena, sinehenāti attho. **Agatiṃ gantunti** agantabbaṃ gantuṃ, akattabbaṃ kātunti vuttaṃ hoti. Imāni pana cattāri agatigamaṇāni bhaṇḍabhājanīye ca vinicchayaṭṭhāne ca labbhanti. Tattha bhaṇḍabhājanīye tāva attano bhārabhūtānaṃ bhikkhūnaṃ amanāpe bhaṇḍe sampatte taṃ parivattitvā manāpaṃ dento chandāgatiṃ gacchati nāma. Attano pana abhārabhūtānaṃ manāpe bhaṇḍe sampatte taṃ parivattitvā amanāpaṃ dento dosāgatiṃ gacchati nāma. Bhaṇḍesu bhājanīyavatthuṇca ṭhitikaṇca ajānanto mohāgatiṃ gacchati nāma. Mukharānaṃ vā rājadinissitānaṃ vā “ime me amanāpe bhaṇḍe dinne anatthaṃ kareyyun”ti bhayena parivattitvā manāpaṃ dento bhayāgatiṃ gacchati nāma. Yo pana evaṃ na gacchati, sabbesaṃ tulābhūto pamāṇabhūto majjhattova hutvā yaṃ yassa pāpuṇāti, tadeva tassa deti, ayaṃ catubbidhampi agatiṃ na gacchati nāma. Vinicchayaṭṭhāne pana attano bhārabhūtassa garukāpattiṃ lahukāpattiṃ katvā kathento chandāgatiṃ gacchati nāma. Itarassa lahukāpattiṃ

garukāpattim katvā kathento dosāgatim gacchati nāma. Āpattivuṭṭhānaṃ pana samuccayakkhandhakaṇca ajānanto mohāgatim gacchati nāma. Mukharassa vā rājapūjitassa vā “ayaṃ me garukaṃ katvā āpattim kathentassa anathampi kareyyā”ti garukameva lahukāpattim kathento bhayāgatim gacchati nāma. Yo pana sabbesaṃ yathābhūtameva kathesi, ayaṃ catubbidhampi agatigamaṇaṃ na gacchati nāma. Theropi tādiso catunnampi agatigamaṇānaṃ paṭhamamaggeneva pahīnattā, tasmā saṅgāyanavasena dhammavinayampi vinicchaye sampatte chandādivasena aññathā akathetvā yathābhūtameva kathetīti vuttaṃ “**abhabbo -pa- agatim gantun**”ti. **Pariyattoti** adhīto, **uggahitoti** attho.

Uccinītenāti uccinivā gahitena. **Etadahosī**ti etaṃ parivattakkaṇaṃ ahosi. **Rājagahaṃ kho mahāgocaraṇti** ettha “rājagahanti rājagahasāmaṇaṃ gahetvā vuttaṃ”ti **cūḷagaṇṭhipade majjhimagāṇṭhipade** ca vuttaṃ. Gāvo caranti etthāti gocaro, gocaro viya gocaro, bhikkhācaraṇaṭṭhānaṃ. So mahanto assa, etthāti vā mahāgocaraṃ, rājagahaṃ. **Thāvarakammanti** ciraṭṭhāyikammaṃ. **Visabhāgapuggalo** subhaddasādiso. **Ukkoteyyāti** nivāreyyāti attho. **Ñattidutiyena kammaṇa sāvesī**ti—

“Suṇātu me āvuso saṅgho, yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho imāni pañca bhikkhusatāni sammanneyya ‘rājagahe vassaṃ vasantāni dhammaṇca vinayaṇca saṅgāyitum, na aññehi bhikkhūhi rājagahe vassaṃ vasitabban’ti, esā ñatti.

Suṇātu me āvuso saṅgho, saṅgho imāni pañca bhikkhusatāni sammannati ‘rājagahe vassaṃ vasantāni dhammaṇca vinayaṇca saṅgāyitum, na aññehi bhikkhūhi rājagahe vassaṃ vasitabban’ti, yassāyasmato khamati imesaṃ pañcannaṃ bhikkhusatānaṃ sammuti ‘rājagahe vassaṃ vasantānaṃ dhammaṇca vinayaṇca saṅgāyitum, na aññehi bhikkhūhi rājagahe vassaṃ vasitabban’ti, so tuṇhassa. Yassa nakkhamati, so bhāseyya.

Sammatāni saṅghena imāni pañca bhikkhusatāni ‘rājagahe vassaṃ vasantāni dhammaṇca vinayaṇca saṅgāyitum, na aññehi bhikkhūhi rājagahe

vassaṃ vasitabban'ti, khamati saṃghassa, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmi”ti¹—

evaṃ ñattidutiyena kammena sāveti. Idaṃ sandhāya vuttaṃ “taṃ saṅgītikkhandhake vuttanayeneva ñātabban”ti.

Ayaṃ pana kammavācā tathāgatassa parinibbānato ekavīsatime divase katā. Vuttañhetam **dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ**² “ayaṃ pana kammavācā tathāgatassa parinibbānato ekavīsatime divase katā. Bhagavā hi visākhapuṇṇamāyaṃ paccūsasamaye parinibbuto, athassa sattāhaṃ suvaṇṇavaṇṇaṃ sarīraṃ gandhamālādīhi pūjayiṃsu. Evaṃ sattāhaṃ sādhuṭṭhānadivasā nāma ahesuṃ. Tato sattāhaṃ citakāya agginā jhāyi, sattāhaṃ sattipaṇjaraṃ katvā santhāgārasālāyaṃ dhātupūjaṃ karīṃsūti ekavīsati divasā gatā. Jeṭṭhamūlasukkapakkhapañcamiyaṃ pana dhātuyo bhājayiṃsu. Etasmiṃ dhātubhājanadivase sannipatitassa mahābhikkhusaṃghassa subhaddena vuḍḍhapabbajitena kataṃ anācāraṃ ārocetvā vuttanayeneva bhikkhū uccinitvā ayaṃ kammavācā katā. Imañca pana kammavācaṃ katvā therō bhikkhū āmantesi ‘āvuso idāni tumhākaṃ cattālīsadivasā okāso, tato paraṃ ayaṃ nāma no palibodho atthīti vattum na labbhā, tasmā etthantare yassa rogapalibodho vā ācariyupajjhāyapalibodho vā mātāpitupalibodho vā atthi, pattam vā pana pacitabbaṃ cīvaraṃ vā kātābbaṃ, so taṃ palibodhaṃ chinditvā karaṇīyaṃ karotū’ti. Evañca pana vatvā therō attano pañcasatāya parisāya parivuto rājagahaṃ gato, aññepi mahātherā attano attano parivāraṃ gahetvā sokasallasamappitaṃ mahājanaṃ assāsetukāmā taṃ taṃ disaṃ pakkantā. Puṇṇatthero pana sattaṣaṭṭhābhikkhuparivāro ‘tathāgatassa parinibbānaṭṭhānaṃ āgatāgataṃ mahājanaṃ assāsessāmi’ti kusinārāyameva aṭṭhāsi. Āyasmā ānando yathā pubbe aparinibbutassa, evaṃ parinibbutassapi bhagavato sayameva pattacīvaramādāya pañcahi bhikkhusatehi saddhiṃ yena sāvatthi tena cārikaṃ pakkāmi. Gacchato panassa parivārā bhikkhū gaṇanapathaṃ vītivattā”ti. Tasmā tathāgatassa

1. Vi 4. 481 piṭṭhe.

2. Di-Ṭṭha 1. 7 piṭṭhe.

parinibbānato tīsu sattāhesu atikkantesu ekavīsatiṃ divase imaṃ kammavācam sāvetaṃ thero rājagaham pakkantoti vedittabham.

Yadi evaṃ kasmā pana idha **maṅgalasuttaṭṭhakathāyaṇa** “sattasu sādhuṭṭhānādivasesu sattasu ca dhātupūjādivasesu vītivattesu”ti vuttam? Sattasu dhātupūjādivasesu gahitesu tadavinābhāvato majjhe citakāya jhāpanasattāhampi gahitamevāti katvā visum na vuttam viya dissati. Yadi evaṃ atha kasmā “aḍḍhamāso atikkanto, diyaḍḍhamāso seso”ti ca vuttanti? Nāyam doso. Appakam² hi unamadhikam vā gaṇanūpagaṃ na hoti, tasmā samudāyo appakena adhikopi anadhiko viya hotīti katvā aḍḍhamāsato adhikepi pañca divase “aḍḍhamāso atikkanto”ti vuttam “dvāsītikhandhakavattānam katthaci asītikhandhakavattānī”ti vacanam viya. Tathā appakena unopi ca samudāyo anūno viya hotīti katvā “diyaṭṭhamāsato unepi pañca divase diyaḍḍhamāso seso”ti ca vuttam.

Satipaṭṭhānavibhaṅgaṭṭhakathāyam³ hi chamāsato unepi aḍḍhamāse “cha māse sajjhāyo kātabbo”ti vuttavacanam viya. Tattha hi tacapañcakādīsu catūsu pañcakesu dvīsu ca chakkesu ekekasmim anulomato pañcāham, paṭilomato pañcāham, anulomapaṭilomato pañcāham, tathā purimapurimehi pañcakachakkehi saddhim anulomato pañcāham, paṭilomato pañcāham, anulomapaṭilomato pañcāyanti evaṃ visum tipañcāham ekato tipañcāhaṇa sajjhāyam katvā chamāsam sajjhāyo kātabboti vacanam viya. Tattha hi vakkapañcakādīsu tīsu pañcakesu dvīsu ca chakkesu visum heṭṭhimehi ekato ca sajjhāye pañcannam pañcannam⁴ pañcakānam vasena pañcamāsaparipuṇṇā labbhanti, tacapañcake pana visum tipañcāhamevāti aḍḍhamāsoyeveko labbhatīti aḍḍhamāsādhikapañcamāsā labbhanti.

Evaṃ sati yathā tattha aḍḍhamāse unepi māsaparicchedena paricchiḍḍamāne sajjhāye cha māsā paricchedakā hotīti paricchiḍḍamānassa sajjhāyassa sattamāsādimāsantaragamanānivāraṇattham chamāsaggahaṇam katam, na sakalachamāse sajjhāyappavattidassanattam, evamidhāpi māsavasena kāle paricchiḍḍamāne unepi pañcadivase diyaḍḍhamāso paricchedako hotīti

1. Khuddakapāṭha-Ṭṭha 79 piṭṭhe.

3. Abhi-Ṭṭha 2. 237 piṭṭhe.

2. Appakena (Sī)

4. Channam channam (Sī, Syā)

paricchijjamānassa kālassa dvimāsādimāsantaragamananivāraṇatthaṃ
 “diyaḍḍhamāso seso”ti diyaḍḍhamāsaggahaṇaṃ katanti evamettha attho
 gahetabbo. Aññathā ca aṭṭhakathāvacanānaṃ aññamaññavirodho āpajjati.
 Ekāhameva vā bhagavato sarīraṃ citakāya jhāyīti khuddakabhāṇakānaṃ
 adhippāyoti gahetabbaṃ. Evañhi sati parinibbānato sattasu
 sādhuḱīḷanadivasesu vītivattesu aṭṭhamiyaṃ citakāya bhagavato sarīraṃ
 jhāpetvā tato paraṃ sattasu divasesu dhātupūjaṃ akaṃsūti aḍḍhamāso
 atikkanto, gimhānaṃ diyaḍḍho ca māso seso hoti.

Parinibbānasuttantapāḷiyampi hi citakāya jhāpanasattāhaṃ na āgataṃ,
 dveyeva sattāhāni āgatāni, upaparikkhitvā pana yaṃ ruccati, taṃ
 gahetabbaṃ. Ito aññena vā pakārena yathā na virujjhati, tathā kāraṇaṃ
 pariyesitabbaṃ. Yaṃ panettha **kenaci** vuttaṃ “aḍḍhamāso atikkantoti ettha
 eko divaso naṭṭho. So pāṭipadadivaso kolāhaladivaso nāma, tasmā idha na
 gahito”ti. Taṃ na sundaraṃ parinibbānasuttantapāḷiyaṃ
 pāṭipadadivasatoyeva paṭṭhāya sattāhassa vuttattā aṭṭhakathāyañca
 parinibbānadivasenapi saddhiṃ tiṇṇaṃ sattāhānaṃ gahitattā. Tathā hi
 parinibbānadivasena saddhiṃ tiṇṇā sattāhānaṃ gahitattā
 jeṭṭhamūlasukkapañcamī ekavīsatiṃ divaso hoti.

Sattasu sādhuḱīḷanadivasesūti ettha sādhuḱīḷanaṃ nāma
 saṃvegavatthum kīṭṭetvā kīṭṭetvā aniccatāpaṭisaṃyuttāni gītāni gāyitvā
 pūjāvasena kīḷanato sundaraṃ kīḷananti **sādhuḱīḷanaṃ**. Atha vā
 saparahitasādhanaṭṭhena sādhu, tesam saṃvegavatthum kīṭṭetvā kīṭṭetvā
 kīḷanaṃ sādhuḱīḷanaṃ, uḷārapuññapasavanato
 samparāyikatthāvirodhikīḷāvihāroti attho. Ettha ca purimasmiṃ sattāhe
 sādhuḱīḷāya ekadesena katattā sādhuḱīḷanadivasā nāma te jātā. Visesato pana
 dhātupūjādivasesu sādhuḱīḷanaṃ¹ akaṃsu. Tatoyeva ca
 mahāparinibbānasuttantapāḷiyaṃ²—

“Atha kho kosinārakā mallā bhagavato sarīrāni sattāhaṃ
 santhāgāre sattipaṇjaraṃ karitvā dhanupākāraṃ

1. Sādhuḱīḷitaṃ (Ka)

2. Dī 2. 135 piṭṭhe.

parikkhipāpetvā naccehi gītehi vāditehi mālehi gandhehi sakkariṃsu
garuṃ kariṃsu mānesuṃ pūjesuṃ”ti.

Etassa aṭṭhakathāyaṃ¹ vuttaṃ—

“Kasmā panete evamakāṃsūti? Ito purimesu dvīsu sattāhesu te
bhikkhusaṃghassa ṭhānanisajjokāsaṃ karontā khādanīyabhojanīyādīni
saṃvidahantā sādhuḷikāya okāsaṃ nalabhimsu. Tato nesaṃ ahosi
‘imaṃ sattāhaṃ sādhuḷitaṃ kīḷissāma, ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati,
yaṃ amhākaṃ pamattabhāvaṃ ñatvā kocideva āgantvā dhātuyo
gaṇheyya, tasmā ārakkhaṃ ṭhapetvā kīḷissāmā’ti, tena te
evamakāṃsū”ti.

Tasmā visesato sādhuḷikā dhātupūjādivasesuyevāti daṭṭhabbaṃ. Te pana
dhātupūjāya katattā “dhātupūjādivasā”ti pākaṭā jātāti āha **“sattasu ca
dhātupūjādivasesū”**ti. **Upakaṭṭhāti** āsannā. Vassaṃ upanenti upagacchanti
etthāti **vassūpanāyikā. Ekaṃ maggaṃ gatoti** cārikaṃ caritvā mahājanaṃ
assāsetuṃ ekena maggena gato. Evaṃ anuruddhattherādayopi tesu tesu
janapadesu cārikaṃ caritvā mahājanaṃ assāsentā gatāti daṭṭhabbaṃ. **Yena
sāvatti, tena cārikaṃ pakkāmīti** yattha sāvatti, tattha cārikaṃ pakkāmi,
yena vā disābhāgena sāvatti pakkamitabbā hoti, tena disābhāgena cārikaṃ
pakkāmīti attho.

Tatrāti tassaṃ sāvattiyaṃ. **Sudanti** nipātamattaṃ.

Aniccatādipaṭisaṃyuttāyāti “sabbe saṅkhārā aniccā”ti-ādinayappavattāya.
Asamucchinnataṇhānusayattā avijjātaṇhābhisaṅkhatena kammunā
bhavayonigatiṭṭhitisattāvāsesu khandhapañcakasaṅkhātāṃ attabhāvaṃ janeti
abhinibbattetīti jano, kilese janeti, ajani, janissatīti vā jano, mahanto janoti
mahājano, taṃ mahājanaṃ, bahujananti attho. **Saññāpetvāti** samassāsetvā.
Gandhakuṭiyā dvāraṃ vivaritvāti paribhogacetiyaabhāvato gandhakuṭiṃ
vanditvā gandhakuṭiyā dvāraṃ vivarīti veditabbaṃ. Teneva
dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ² “gandhakuṭiṃ vanditvā”ti vuttaṃ. Milātaṃ
mālākacavaraṃ³ **milātamālākacavaraṃ. Yathāṭhāne ṭhapetvāti**
paṭhamaṭṭhitaṭṭhānaṃ

1. Dī-Ṭṭha 2. 197 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭṭha 1. 8 piṭṭhe.

3. Malā eva kacavaraṃ (Sī)

anatikkamitvā yathāṭṭhitaṭṭhāneyeva ṭhapetvāti attho. **Bhagavato ṭhitakāle karaṇīyaṃ vatthaṃ sabbamakāsīti** senāsane kattabbavattaṃ sandhāya vuttaṃ. Karonto ca nhānakoṭṭhake sammajjana-udakūpaṭṭhānādikālesu gandhakuṭiṃ gantvā “nanu bhagavā ayaṃ tumhākaṃ nhānakālo, ayaṃ dhammadesanākālo, ayaṃ bhikkhūnaṃ ovādadānakālo, ayaṃ sīhaseyyaṃ kappanakālo, ayaṃ mukhadhovanakālo”ti-ādinā nayena paridevamānova akāsi. Tamenāṃ aññatarā devatā “bhante ānanda tumhe evaṃ paridevamānā kathaṃ aññe assāsayissathā”ti saṃvejesi. So tassā vacanena saṃviggahadayo santhambhitvā tathāgatassa parinibbānato pabhuti ṭhānanisajjabahulatāya ussannadhātukaṃ kāyaṃ samassāsetum khīravirecanaṃ pivi. Idāni taṃ dassento “**atha thero**”ti-ādimāha.

Ussannadhātukanti upacitasemhādihātukaṃ kāyaṃ. **Samassāsetunti** santappetuṃ. **Dutiyadivaseti** devatāya saṃvejitadivasato. “Jetavanavihāraṃ pavitṭhadivasato vā dutiyadivase”ti vadanti. Viriccati etenāti virecanaṃ, osadhaparibhāvitaṃ khīrameva virecananti **khīravirecanaṃ**. **Yaṃ sandhāyāti** yaṃ bhesajjapānaṃ sandhāya. Aṅgasubhatāya subhoti evaṃ laddhanāmattā **subhena māṇavena**. **Pahitaṃ māṇavakanti** “satthā parinibbuto ānandatthero kirassa pattacīvaraṃ gahetvā āgato, mahājano ca taṃ dassanāya upasaṅkamatī”ti sutvā “vihāraṃ kho pana gantvā mahājanamajjhe na sakkā sukhena paṭisanthāraṃ vā kātuṃ dhammakathaṃ vā sotuṃ, gehaṃ āgataṃyeva naṃ disvā sukhena paṭisanthāraṃ karissāmi, ekā ca me kaṅkhā atthi, tampi naṃ pucchissāmi”ti cintetvā subhena māṇavena pesitaṃ māṇavakaṃ. **Etadavocāti** etaṃ “akālo kho”ti-ādikaṃ ānandatthero avoca. **Akālo khoti** ajja gantuṃ yuttakālo na hoti. Kasmāti ce āha “**atthi me ajjā**”ti-ādi. **Bhesajjamattāti** appamattakaṃ bhesajjaṃ. Appattho hi ayaṃ mattāsaddo “mattā sukhapariccāgā”ti-ādīsu viya.

Dutiyadivaseti khīravirecanaṃ pītadivasato dutiyadivase. **Cetakattherenāti** cetiyaraṭṭhe jātattā “cetako”ti evamladdhanāmena. **Subhena māṇavena puṭṭhoti** “yesu dhammesu bhavaṃ gotamo imaṃ

lokaṃ paṭiṭṭhāpesi, te tassa accayena naṭṭhā nu kho, dharanti, sace dharanti, ānando jānissati, handa naṃ pucchāmī”ti evaṃ cintetvā “yesaṃ so bhavaṃ gotamo dhammānaṃ vaṇṇavādī ahoṣi, yattha ca imaṃ janataṃ samādapesi nivesesi paṭiṭṭhāpesi, katamesānaṃ kho bho ānanda dhammānaṃ so bhavaṃ gotamo vaṇṇavādī ahoṣi”ti-ādinā¹ subhena māṇavena puṭṭho. Athassa thero tīpi piṭakāni silakkhandhādīhi tīhi khandhehi saṅgahetvā dassento “tiṇṇaṃ kho māṇava khandhānaṃ so bhagavā vaṇṇavādī”ti-ādinā¹ subhasuttamabhāsi. Taṃ sandhāya vuttaṃ “**dīghanikāye subhasuttaṃ nāma dasamaṃ suttamabhāsi**”ti.

Khaṇḍaphullapaṭisaṅkharāṇanti ettha **khaṇḍanti** chinnaṃ. **Phullanti** bhinnaṃ. Tesāṃ **paṭisaṅkharāṇaṃ** puna sammā pākatikakaraṇaṃ, abhinavakaraṇanti vuttaṃ hoti. **Rājagahanti** evaṃnāmakāṃ nagaraṃ. Tañhi mandhābhumahāgovindādīhi pariggahitattā “rājagahaṇ”ti vuccati. **Chadditapatita-uklāpāti** chadditā ca patitā ca uklāpā ca ahesunti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti—bhagavato parinibbānaṭṭhānaṃ gacchantehi bhikkhūhi chadditā vissaṭṭhā, tatoyeva ca upacikādīhi khāditattā ito cito ca patitā, sammajjanābhāvena ākiṇṇakacavarattā uklāpā ca ahesunti. Imamevattham dassento āha “**bhagavato hī**”ti-ādi. Paricchedavasena veṇiyati² dissatīti **pariveṇaṃ**. **Tatthāti** tesu vihāresu. Khaṇḍaphullapaṭisaṅkharāṇanti iminā sambandho. **Paṭhamaṃ māsanti** vassānassa paṭhamaṃ māsāṃ, accantaśamyoge cetāṃ upayogavacanaṃ. Senāsanavattānaṃ paññattattā **senāsanakkhandhake** ca senāsanapaṭibaddhānaṃ bahūnaṃ vacanato “bhagavatā -pa- vaṇṇitaṇ”ti vuttaṃ.

Dutiyadivaseti “khaṇḍaphullapaṭisaṅkharāṇaṃ karomā”ti cintitadivasato dutiyadivase. So ca vassūpanāyikadivasato dutiyadivasoti veditabbo. Te hi therā āsālhipuṇṇamāya uposathaṃ katvā pāṭipade sannipatitvā vassaṃ upagantvā evaṃ cintesuṃ. **Ajātasattu rājāti** ajāto hutvā pituno paccatthiko jātoti “ajātasattū”ti laddhavohāro rājā. Tasmiṃ kira kucchigate deviyā evarūpo dohaḷo uppajji “aho vatāhaṃ rañño dakkhiṇabāhuto lohitaṃ

1. Dī 1. 189 piṭṭhe.

2. Vediti (Sī, Syā)

piveyyan”ti. Atha tassā kathetuṃ asakkontiyā kisabhāvaṃ dubbhaṇṇabhāvaṃ disvā rājā sayameva pucchitvā ñatvā ca vejje pakkosāpetvā suvaṇṇasatthakena bāhuṃ phāletvā suvaṇṇasarakena lohitaṃ gahetvā udakena sambhinditvā pāyesi. Nemittakā taṃ sutvā “esa gabbho raṇṇo sattu bhavissati, iminā rājā haññissati”ti byākarimṃsu, tasmā “ajātoyeva raṇṇo sattu bhavissati”ti nemittakehi niddiṭṭhattā ajātasattu nāma jāto. **Kinti** kāraṇapucchanatthe nipāto, kasmāti attho. **Paṭivedesunti** nivedesum, jānāpesunti attho. **Vissatthāti** nirāsaṅkacittā. **Āṇacakkanti** āṇāyeva appaṭihataṇṇatthiā pavattanaṭṭhena cakkanti āṇacakkam. **Sannisajjaṭṭhānanti** sannipatitvā nisīdanaṭṭhānam.

Rājabhavanavibhūtinti rājabhavanasampattim. **Avahasantamivāti** avahāsaṃ kurumānaṃ viya. **Siriyā niketamivāti** siriyā vasaṇaṭṭhānamiva. **Ekanipātattitthamiva ca devamanussanayanavihaṅgānanti** ekasmim pāṇiyatitthe sannipatantā pakkhino viya sabbesaṃ janānaṃ cakkhūni maṇḍapeyeva nipatantīti devamanussānaṃ nayanasaṅkhātavihaṅgānaṃ ekaniṭṭhānamiva ca. **Lokarāmaṇeyyakamiva sampiṇḍitanti** ekattha sampiṇḍitaṃ rāsikataṃ loke ramaṇīyabhāvaṃ viya. Yadi loke vijjamānaṃ ramaṇīyattaṃ sabbameva ānetvā ekattha sampiṇḍitaṃ siyā, taṃ viyāti vuttaṃ hoti. “Daṭṭhabbasāramaṇḍanti pheggurahitasāraṃ viya kasaṭavanimuttaṃ pasannabhūtaṃ viya ca daṭṭhabbesu daṭṭhuṃ araharūpesu sārabbhūtaṃ pasannabhūtaṇṇā”ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Daṭṭhabbo dassanīyo sārabbhūto visiṭṭhataro maṇḍo maṇḍanaṃ alaṅkāro etassāti **daṭṭhabbasāramaṇḍo**, maṇḍapoti evamettha attho gahetabboti amhākaṃ khanti, upaparikkhitvā yuttataraṃ gahetabbaṃ. Maṇḍaṃ sūriyarasmiṃ pāti nivāretīti **maṇḍapo**. **Vividha -pa- cāruvitānanti** ettha kusumadāmāni ca tāni olambakāni cāti kusumadāma-olambakāni. Ettha ca visesanassa paranipāto daṭṭhabbo, olambakakusumadāmānīti attho. Tāni vividhāni anekappakārāni viniggalantaṃ vamentaṃ nikkhāmentamiva cāru sobhanaṃ vitānaṃ etthāti **vividhakusumadāma-olambakaviniggalantacāruvitāno**, maṇḍapo, taṃ alaṅkaritvāti yojetabbaṃ. **Ratanavicitramaṇikotṭimatalamivāti** nānāpupphūpahāraviccittasupariniṭṭhitabhūmikammattāyeva

nānāratanehi vicittabhūtaṇi koṭṭimatalamivāti attho. Ettha ca ratanaviccittaggahaṇaṁ nānāpupphūpahāraviccittatāya nidassanaṁ, maṇikoṭṭimatalaggahaṇaṁ supariniṭṭhitabhūmiparikammatāyāti veditabbaṁ. Maṇiyo koṭṭetvā katatalattā maṇikoṭṭanena nibbattatalanti maṇikoṭṭimatalaṁ. **Nanti** maṇḍapaṁ. **Pupphūpahāro** pupphapūjā. **Uttarābhimukhanti** uttaradisābhimukhaṁ. **Āsanārahanti** nisīdanārahaṁ. **Dantakhacitanti** dantehi racitaṁ, dantehi katanti vuttaṁ hoti. **Etthāti** āsane. **Niṭṭhitaṁ bhante mama kiccanti** mayā kattabbakiccaṁ niṭṭhitanti attho.

Tasmiṁ pana divase ekacce bhikkhū āyasmantaṁ ānandaṁ sandhāya evamāhaṁsu “imasmiṁ bhikkhusaṅghe eko bhikkhu vissagandhaṁ vāyanto vicarati”ti. Thero taṁ sutvā “imasmiṁ bhikkhusaṅghe añño vissagandhaṁ vāyanto vicaraṇakabhikkhu nāma natthi, addhā ete maṁ sandhāya vadanti”ti saṁvegaṁ āpajji. Ekacce naṁ āhaṁsuyeva “sve āvuso sannipāto”ti-ādi. Idāni taṁ dassento āha “**bhikkhū āyasmantaṁ ānandaṁ āhaṁsū**”ti-ādi. **Tenāti** tasmā. **Āvajjesīti** upanāmesi. **Anupādāyāti** taṇhādiṭṭhivasena kañci dhammaṁ agahetvā, yehi vā kilesehi sabbehi vimuccati, tesaṁ lesamattampi agahetvāti attho. **Āsavehīti** bhavato ābhavaggaṁ dhammato vā āgotrabhūṁ savanato pavattanato āsavaaññitehi kilesehi. Lakkhaṇavacanañcetaṁ āsavehīti, tadekaṭṭhatāya pana sabbehi kilesehi, sabbehi pāpadhammehi cittaṁ vimuccatiyeva. **Cittaṁ vimuccīti** cittaṁ arahattamaggakkhaṇe āsavehi vimuccamānaṁ katvā arahattaphalakkhaṇe vimuccīti attho. **Caṅkamenāti** caṅkamanakiriyāya. Vivaṭṭūpanissayabhūtaṁ kataṁ upacitaṁ puññaṁ etenāti **katapuñño**, arahattādhigamāya katādhikāroti attho. **Padhānamanuyuñjāti** vīriyaṁ anuyuñja, arahattādhigamāya anuyogaṁ karohīti attho. **Kathādosso nāma natthīti** kathāya aparajjhaṁ¹ nāma natthi. **Accāraddhaṁ vīriyanti** ativiya āraddhaṁ vīriyaṁ. **Uddhaccāyāti** uddhatabhāvāya. **Vīriyasamataṁ yojemīti** caṅkamanavīriyassa adhimattattā tassa pahānavasena samādhinā samarasatāpādanena vīriyasamataṁ yojemi.

1. Asaccaṁ (Sī, Syā)

Dutiyadivaseti therena arahattappattadivasato dutiyadivase.

Dhammasabhāyaṃ sannipatitāti pakkhassa pañcamiyaṃ sannipatimsu.

Attano arahattappattim ñāpetukāmoti “sekkhatāya dhammasaṅgītiyā gahetuṃ ayuttampi bahussutattā gaṇhissāmā”ti cintetvā nisinnānaṃ therānaṃ “idāni arahattappatto”ti somanassuppādanatthaṃ “appamatto hohī”ti dinna-ovādassa saphalatādīpanatthaṃ attupanāyikaṃ akatvā aññabyākaraṇassa bhagavatā samvaṇṇitattā ca thero attano arahattappattim ñāpetukāmo ahoṣīti veditabbaṃ. **Yathāvuḍḍhanti** vuḍḍhapaṭipāṭim anatikkamitvā. **Eketi** majjhimatāṇakānaṃyeva eke. Pubbe vuttampi hi sabbaṃ majjhimatāṇakā vadantiyevāti veditabbaṃ. Dīghabhāṇakā¹ panettha evaṃ vadanti—

“Atha kho āyasmā ānando arahā samāno sannipātaṃ agamāsi.

Kathaṃ agamāsi? ‘Idānimhi sannipātamajjhaṃ pavisanāraho’ti haṭṭhatuṭṭhacitto ekaṃsaṃ cīvaraṃ katvā bandhanā muttatālapakkaṃ viya paṇḍukambale nikkhittajātimaṇi viya vigatavalāhake nabhe samuggatapupṇacando viya

bālātapasamphassavikasitareṇupīṇjaragabbhaṃ padumaṃ viya ca parisuddhena pariyodātena sappabhena sassirikena mukhavarena attano arahattappattim ārocayamāno viya ca agamāsi. Atha naṃ disvā āyasmato mahākassapassa etadahosi ‘sobhati vata bho arahattappatto ānando, sace satthā dhareyya, addhā ajja ānandassa sādhuḥkāraṃ dadeyya, handa imassāhaṃ idāni satthārā dātabbaṃ sādhuḥkāraṃ dadāmi’ti tikkhattuṃ sādhuḥkāramadāsī”ti.

Ākāsenā āgantvā nisīdīti eketi ettha pana tesāṃ tesāṃ tathā tathā gahetvā āgatamattaṃ ṭhapetvā visuṃ visuṃ vacane aññaṃ visesakāraṇaṃ natthīti vadanti. Upatissatthero panāha “sattamāsaṃ katāya dhammasaṅgītiyā kadāci pathaviyaṃ nimujjitvā āgakattā taṃ gahetvā eke vadanti. Kadāci ākāsenā āgatattā taṃ gahetvā eke² vadanti”ti.

1. Dī-Ṭṭha 1. 11 piṭṭhe.

2. Keci (Sī, Syā)

Bhikkhū āmanesīti bhikkhū ālapi abhāsi sambodhesīti ayamettha attho. Aññatra pana ñāpanepi hoti. Yathāha “āmantayāmi vo bhikkhave¹ paṭivedayāmi vo bhikkhave”ti². Pakkosanepi dissati. Yathāha “ehi tvam bhikkhu mama vacanena sārīputtam āmantehī”ti³. **Āvusoti** āmantanākārādīpanam. **Kam dhuram katvā**ti kam jeṭṭhakam katvā. **Kim ānando nappahotīti** aṭṭhakathācariyehi ṭhapitapucchā. **Nappahotīti** na sakkoti. **Etadagganti** eso aggo. Liṅgavipallāsenā hi ayaṃ niddeso. **Yadidanti** ca yo ayanti attho, yadidaṃ khandhapañcakanti vā yojetabbaṃ. **Sammannīti** sammataṃ akāsi. **Upāliṃ vinayaṃ puccheyyanti** pucchadhātussa dvikammakattā vuttam. **Bijaniṃ gahetvā**ti ettha bijanīgahaṇaṃ dhammakathikānaṃ dhammatāti vedītabbaṃ. Bhagavāpi hi dhammakathikānaṃ dhammatādassanatthameva vicittabījanaṃ gaṇhāti. Na hi aññathā sabbassapi lokassa alaṅkārabhūtaṃ paramukkaṃsagatasikkhāsāmyamānaṃ buddhānaṃ mukhacandamaṇḍalaṃ paṭicchādetabbaṃ hoti. “Paṭhamam āvuso upāli pārājikam kattha paññattan”ti kasmā vuttam, nanu tassa saṅgītiyā purimakāle paṭhamabhāvo na yuttoti? No na yutto bhagavatā paññattānukkamena pātimokkhuḍdesānukkamena ca paṭhamabhāvassa siddhattā. Yebhuyyena hi tīṇi piṭakāni bhagavato dharamānakāle ṭhitānukkameneva saṅgītāni, visesato vinayābhidhammapiṭakānīti daṭṭhabbaṃ. **Kismim vatthusmim methunadhammeti** ca nimittatthe bhumnavacanam.

Vatthumpi pucchīti-ādi “kattha paññattan”ti-ādinā dassitena saha tato avasiṭṭhampi saṅgahetvā dassanavasena vuttam. Kim panettha paṭhamapārājikapāliyaṃ kiñci apanetabbaṃ vā pakkhipitabbaṃ vā āsi nāsīti? Buddhassa bhagavato bhāsīte apanetabbaṃ nāma natthi. Na hi tathāgatā ekabyañjanampi niratthakam vadanti, sāvakānaṃ pana devatānaṃ vā bhāsīte apanetabbampi hoti, tam dhammasaṅgāhakattherā apanayimsu, pakkhipitabbaṃ pana sabbatthāpi atthi, tasmā yaṃ yattha pakkhipitum yuttam, tam tattha pakkhipimsueva. Kim pana tanti ce? “Tena samayenā”ti vā “tena kho pana samayenā”ti vā “atha kho” iti vā “evam vutte”ti vā “etadavocā”ti vā evamādikam sambandhavacanamatam. Evam pakkhipitabbayuttam pakkhipitvā pana idaṃ paṭhamapārājikanti

1. Dī 2. 128 piṭṭhe.

2. Am 2. 495 piṭṭhe.

3. Am 3. 181 piṭṭhe.

ṭhapesuṃ. Paṭhamapārājike saṅghamārulhe pañca arahantasatāni saṅghamā
 āropitanayeneva gaṇasajjhāyamakaṃsu. “Tena samayena buddho bhagavā
 verañjāyaṃ viharatī”ti ca nesam sajjhāyārambhakāleyeva sādhuḥkāram
 dadamānā viya mahāpathavī udakapariyantaṃ katvā kampittha. Te eteneva
 nayena sesapārājikānipi saṅghamā āropetvā “idaṃ pārājikakaṇḍaṃ”ti
 ṭhapesuṃ. Evaṃ terasa saṃghādisesāni “terasakan”ti-ādīni vatvā
 visādhikāni dve sikkhāpadasatāni “mahāvibhaṅgo”ti kittetvā ṭhapesuṃ.
 Mahāvibhaṅgāvasānepi purimanayeneva mahāpathavī akampittha. Tato
 bhikkhunivibhaṅge aṭṭha sikkhāpadāni “pārājikakaṇḍaṃ nāmā”ti-ādīni vatvā
 tīṇi sikkhāpadasatāni cattāri ca sikkhāpadāni “bhikkhunivibhaṅgo”ti kittetvā
 “ayaṃ ubhatovibhaṅgo nāma catusaṭṭhibhāṇavāro”ti ṭhapesuṃ.
 Ubhatovibhaṅgāvasānepi vuttanayeneva pathavī akampittha. Etenevupāyena
 asītibhāṇavāraparimāṇaṃ khandhakaṃ pañcaviṣatibhāṇavāraparimāṇaṃ
 parivāraṇca saṅghamā āropetvā “idaṃ vinayapiṭakaṃ nāmā”ti ṭhapesuṃ.
 Vinayapiṭakāvasānepi vuttanayeneva pathavīkampō ahosi. Taṃ āyasmantaṃ
 upālīttheraṃ paṭicchāpesuṃ “āvuso idaṃ tuyhaṃ nissitake vācehi”ti
 evamettha avuttopi viseso veditabbo.

Evaṃ vinayapiṭakaṃ saṅghamāropetvā suttantapiṭakaṃ saṅgāyimsu.
 Idāni taṃ dassento āha “**vinayaṃ saṅgāyitvā**”ti-ādi. **Mahākassapattthero**
ānandattheraṃ dhammaṃ pucchīti ettha ayamanukkamo veditabbo—
 ānandatthere dantakhacitaṃ bījanaṃ gahetvā dhammāsane nisinne āyasmā
 mahākassapattthero bhikkhū pucchi “kataraṃ āvuso piṭakaṃ paṭhamāṃ
 saṅgāyāmā”ti. Suttantapiṭakaṃ bhanteti. Suttantapiṭake catasso saṅgītiyo,
 tāsu paṭhamāṃ kataraṃ saṅgītinti. Dīghasaṅgītiṃ bhanteti. Dīghasaṅgītiyaṃ
 catuttiṃsa suttāni, tayo ca vaggā, tesu paṭhamāṃ kataraṃ vagganti.
 Sīlakkhandhavaggaṃ bhanteti. Sīlakkhandhavagge terasa suttantā, tesu
 paṭhamāṃ kataraṃ suttanti. Brahmajālasuttaṃ nāma bhante
 tividhasīlāṅkataṃ nānāvīdhamicchājīvakuhanalapanādividdhamsaṇaṃ
 dvāsaṭṭhidiṭṭhiṭṭhijālaviniveṭhanaṃ dasasahassilokadhātupakampanaṃ, taṃ
 paṭhamāṃ saṅgāyāmāti. Atha kho āyasmā mahākassapo āyasmantaṃ
 ānandaṃ etadavoca “brahmajālaṃ āvuso ānanda kattha bhāsitaṃ”ti.

Antarā ca bhante rājagahaṃ antarā ca nālandanti ettha antarāsaddo kāraṇakhaṇacittavemajjhavivarādīsu dissati. Tathā hi “tadantaram ko jāneyya aññatra tathāgatā”¹ ti ca, “janā saṅgama mantenti, mañca tañca kimantaran”² ti ca ādīsu kāraṇe antarāsaddo vattati. “Addassa maṃ bhante aññatarā itthi vijjantarikāya bhājanam dhovanti”³ ti-ādīsu⁴ khaṇe. “Yassantarato na santi kopā”⁵ ti-ādīsu⁶ citte. “Antarā vosānamāpādī”⁷ ti-ādīsu⁸ vemajjhe. “Api cāyam tapodā dvinnam mahānirayānam antarikāya āgacchati”⁹ ti-ādīsu¹⁰ vivare. Svāyamidha vivare vattati, tasmā rājagahassa ca nālandāya ca vivareti evamettha attho daṭṭhabbo, antarāsaddena pana yuttattā upayogavacanam kataṃ. Īdisesu ca ṭhānesu akkharacintakā “antarā gāmañca nadiñca yāti”¹¹ ti evam ekameva antarāsaddam payujjanti, so dutiyapadenapi yojetabbo hoti. Ayojyamāne upayogavacanam na pāpuṇāti sāmivacanappasaṅge antarāsaddayogena upayogavacanassa icchitattā. Idha pana yojetvā evam vutto. **Rājāgāraketi** tattha rañño kīlanattham paṭibhānacittavicitram agāram akaṃsu, tam rājāgārakanti pavuccati, tasmim. **Ambalaṭṭhikā**ti rañño uyyānam. Tassa kira dvārasamīpe taruṇo ambarukkho atthi, tam ambalaṭṭhikāti vadanti. Tassa avidūrabhavattā uyyānampi ambalaṭṭhikātveva saṅkhyam gataṃ “varuṇānagaran”¹² ti-ādīsu viya.

Suppiyañca paribbājakanti ettha suppiyoti tassa nāmaṃ, **paribbājakoti** sañjayassa antevāsī channaparibbājako. **Brahmadattañca māṇavakanti** ettha **brahmadattoti** tassa nāmaṃ. **Māṇavoti** sattopi coropi taruṇopi vuccati. Tathā hi—

“Coditā devadūtehi, ye pamajjanti māṇavā.

Te dīgharattam socanti, hīnakāyūpagā narā”¹³—

ādīsu satto māṇavoti vutto. “Māṇavehipi samāgacchanti katakammehipi akatakammehipī”¹⁴ ti-ādīsu¹⁵ coro. “Ambaṭṭhamāṇavo aṅgako māṇavo”¹⁶ ti-ādīsu¹⁷ taruṇo māṇavoti vutto. Idhāpi

1. Am 2. 308; Am 3. 367 piṭṭhesu.	2. Sam 1. 203 piṭṭhe.	3. Ma 2. 112 piṭṭhe.
4. Khu 1. 100 piṭṭhe.	5. Ma 1. 251 piṭṭhe.	6. Vi 1. 149 piṭṭhe.
7. Ma 3. 225; Am 1. 141 piṭṭhesu.	8. Ma 2. 112 piṭṭhe.	9. Dī 1. 84, 116 piṭṭhesu.

ayameva adhippeto. Idam vuttam hoti “brahmadattam nāma taruṇapurisam ārabbhā”ti. **Jīvakambavaneti** jīvakassa komārabhaccassa ambavane. Atha “kam ārabbhā”ti avatvā “kena saddhin’ti kasmā vuttam? Na etam suttam bhagavatā eva vuttam, raññāpi “yathā nu kho imāni puthusippāyatanāni”ti-ādinā kiñci kiñci vuttam atthi, tasmā evam vuttanti daṭṭhabbam.

Vedehiputtenāti ayam kosalarāñño dhītāya putto, na videharañño, “vedehi”ti pana paṇḍitādhivacanametam. Vidanti etenāti vedo, ñāṇassetam adhivacanam. Vedena ihati ghaṭati vāyamatīti vedehi, vedehiyā putto vedehiputto, tena.

Etenevupāyena pañca nikāye pucchīti ettha ayamanukkamo veditabbo. Vuttanayena brahmajālassa pucchāvisajjanāvasāne pañca arahantasatāni sajjhāyamakamsu. Vuttanayeneva ca pathavīkampo ahosi. Evam brahmajalam saṅgāyivā tato param “sāmaññaphalam panāvuso ānanda kattha bhāsitan”ti-ādinā pucchāvisajjanānukkamena saddhim brahmajalena terasasuttantam saṅgāyivā “ayam sīlakkhandhavaggo nāmā”ti kittetvā ṭhapesum. Tadanantaram mahāvaggam, tadanantaram pāthikavagganti evam tivaggasaṅgaham catuttimsasuttantapaṭimaṇḍitam catusaṭṭhibhāṇavāraparimāṇam tantim saṅgāyivā “ayam dīghanikāyo nāmā”ti vatvā āyasmantam ānandattheram paṭicchāpesum “āvuso imam tuyham nissitake vācehi”ti. Tato anantaram asītibhāṇavāraparimāṇam majjhimanikāyam saṅgāyivā dhammasenāpatisāriputtattherassa nissitake paṭicchāpesum “imam tumhe pariharathā”ti. Tadanantaram bhāṇavārasataparimāṇam saṃyuttanikāyam saṅgāyivā mahākassapattheram paṭicchāpetum “bhante imam tumhākam nissitake vācethā”ti. Tadanantaram vīsatibhāṇavārasataparimāṇam aṅguttaranikāyam saṅgāyivā anuruddhattheram paṭicchāpesum “imam tumhākam nissitake vācethā”ti.

Tadanantaram—

“Dhammasaṅgaṇim vibhaṅgañca, kathāvatthuñca puggalam.

Dhātuyamakam paṭṭhānam, abhidhammoti vuccatī”ti—

evaṃ saṃvaṇṇitaṃ sukhumaññāgocaraṃ tantira saṅgāyitvā “idaṃ abhidhammapiṭakaṃ nāmā”ti vatvā pañca arahantasatāni sajjhāyamakaṃsu. Vuttanayeneva pathavīkampā ahoṣi. Tato paraṃ jātaṃ mahāniddeṣo paṭisambhidaṃmaggo apadānaṃ suttanipāto khuddakapāṭho dhammapadaṃ udānaṃ itivuttakaṃ vimānavatthu petavatthu theragāthā therīgāthāti imaṃ tantira saṅgāyitvā “khuddakagantho nāma ayaṃ”ti ca vatvā abhidhammapiṭakasmiṃyeva saṅgahaṃ āropayimsūti dīghabhāṇakā vadanti. Majjhimaṇṇakā pana “cariyāpiṭakabuddhavaṃsehi saddhira sabbampi taṃ khuddakaganthaṃ suttantapiṭake pariyāpannaṃ”ti vadanti. Ayametta adhippāyo—jātakādike khuddakanikāyapariyāpanne yebhuyyena ca dhammaniddesabhūte tādisse abhidhammapiṭake saṅgaṇhituṃ yuttaṃ, na pana dīghanikāyādippakāre suttantapiṭake, nāpi paññattiniddesabhūte vinayapiṭaketi. Dīghabhāṇakā “jātakādīnaṃ abhidhammapiṭake saṅgahoti”ti vadanti. Cariyāpiṭakabuddhavaṃsānañcettha aggahaṇaṃ jātakagatikattā. Majjhimaṇṇakā pana aṭṭhuppattivasena desitānaṃ jātakādīnaṃ yathānulomadesaṇṇabhāvato tādisse suttantapiṭake saṅgaho yutto, na pana sabbhāvadhammaniddesabhūte yathādhammasāsaṇṇe abhidhammapiṭaketi jātakādīnaṃ suttapariyāpannataṃ vadanti. Tattha yuttaṃ vicāretvā gahetabbaṃ. Khuddakanikāyassa sesanikāyānaṃ viya apākaṭattā sese ṭhapetvā khuddakanikāyaṃ pākaṭaṃ katvā dassento “**tattha khuddakanikāyo nāmā**”ti-ādimāha. **Tatthāti** tesu nikāyesu. **Tatthāti** khuddakanikāye.

Evaṃ nimittapayojanakālaḍṇakakaraṇappakārehi paṭhamamahāsaṅgītiṃ dassetvā idāni tattha vavatthāpitesu dhammavinayesu nānappakāraḷallatthaṃ ekavidaḍḍibhede dassetuṃ “**tadetaṃ sabbampi**”ti-ādimāha. Tattha **anuttaraṃ sammāsambodhi**ti ettha anāvaraṇaṇṇapadaṭṭhānaṃ maggaṇṇaṇṇaṃ maggaṇṇapadaṭṭhānaṇṇa anāvaraṇaṇṇaṃ “sammosambodhi”ti vuccati. **Paccavekkhanta vāti** udānādivasena pavattadhammaṃ sandhāyāha. **Vimuttirasanti** arahattaphalassādaṃ vimuttisampattikaṃ vā aggaphalanipphādanato, vimuttikiccaṃ vā kilesānaṃ accantavimuttisampādanato.

Kiñcāpi avisesena sabbampi buddhavaṇṇaṃ kilesavinayanaṇṇa vinayo, yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamaṇṇe apāyapataṇṇadito dhāraṇeṇa dhammo ca

hoti, idhādhippete pana dhammavinaye niddhāretum **“tattha vinayapiṭakan”**ti-ādimāha. Khandhādivasena sabhāvadhammadesanābhāhullato āha **“avasesaṃ buddhavacanaṃ dhammo”**ti. Atha vā yadipi dhammoyeva vinayo pariyatti-ādibhāvato, tathāpi vinayasaddasannidhāno¹ abhinnādhikaraṇabhāvena payutto dhammasaddo vinayatantiviparītaṃ tantim dīpeti yathā **“puññañāṇasambhāro, gobalībaddan”**ti-ādi.

Anekajātisaṃsāraṇti ayaṃ gāthā bhagavatā attano sabbaññutaññānapadaṭṭhānaṃ arahattappattiṃ paccavekkhantena ekūnavīsatiṃ paccavekkhaṇāñāṇassa anantaraṃ bhāsita. Tenāha **“idaṃ paṭhamabuddhavacanaṃ”**ti. Idaṃ kira sabbabuddhehi avijahita-udānaṃ. Ayamassa saṅkhepattho²—ahaṃ imassa attabhāvagehassa kāraṇaṃ taṇhāvaḍḍhakaṃ gavesanto yena ñāṇena taṃ daṭṭhum sakkā, tassa bodhiñāṇassatthāya dīpaṅkarapādamūle katābhinihāro ettakaṃ kālaṃ anekajātisaṃsāraṇaṃ anekajātisatasahassasaṅkhyāṃ saṃsāraṇaṃ **anibbisāṃ** anibbisanto taṃ ñāṇaṃ avindanto alabhantoyeva **sandhāvissaṃ** saṃsariṃ. Yasmā jarābyādhimaraṇamissatāya jāti nāmesā punappunaṃ upagantum dukkhā, na ca sā tasmim aditṭhe nivattati, tasmā taṃ gavesanto sandhāvissanti attho.

Diṭṭhosīti idāni mayā sabbaññutaññāṇaṃ paṭivijjhantena diṭṭho asi. **Puna gehanti** puna imaṃ attabhāvasaṅkhātaṃ mama gehaṃ **na kāhasi** na karissasi. Tava **sabbā** anavasesā kilesa**phāsukā** mayā **bhaggā**. Imassa tayā katassa attabhāvagehassa **kūṭaṃ** avijjāsaṅkhātaṃ kaṇṇikamaṇḍalaṃ **visaṅkhataṃ** viddhamsitā. **Visaṅkhāraṃ** nibbānaṃ ārammaṇakaraṇavasena **gataṃ** anupaviṭṭhaṃ idāni mama **cittaṃ**, ahañca taṇhānaṃ khayasaṅkhātaṃ arahattamaggaṃ arahattaphalaṃ vā **ajjhagā** adhigato pattosmīti attho. **Gaṇṭhipadesu** pana “visaṅkhāragatanti cittameva taṇhānaṃ khayasaṅkhātaṃ arahattamaggaṃ arahattaphalaṃ vā ajjhagā adhigato patto”ti evampi attho vutto. Ayaṃ manasā pavattitadhammānaṃ ādi. “Yadā have pātubhavanti dhammāti ayaṃ pana vācāya pavattitadhammānaṃ ādī”ti vadanti. Antojappanavasena kira bhagavā **“anekajātisaṃsāraṇaṃ”**ti-ādimāha.

1. Vinayasaddasannidhāne (Syā) 2. Dhammapada-Ṭṭha 2. 80 piṭṭhepi passitabbaṃ.

Kecīti khandhakabhāṇakā. Paṭhamam vutto pana dhammapadabhāṇakānaṃ adhippāyoti veditabbo. Ettha ca khandhakabhāṇakā vadanti “dhammapadabhāṇakānaṃ gāthā manasā desitattā tadā mahato janassa upakārāya na hoti, amhākaṃ pana gāthā vacībhedaṃ katvā desitattā tadā suṇantānaṃ devabrahmānaṃ upakārāya ahosi, tasmā idameva paṭhamabuddhavacanan”ti. Dhammapadabhāṇakā pana “desanāya janassa upakārānupakārabhāvo lakkhaṇaṃ na hoti, bhagavatā manasā desitattāyeva idaṃ paṭhamabuddhavacanan”ti vadanti, tasmā ubhayampi aññamaññaṃ viruddhaṃ na hotīti veditabbaṃ. Nanu ca yadi “anekajātisaṃsāraṇ”ti manasā desitaṃ, atha kasmā dhammapada-aṭṭhakathāyaṃ¹ “anekajātisaṃsāranti imaṃ dhammadesanaṃ satthā bodhirukkhamūle nisinno udānavasena udānetvā aparabhāge ānandattherena puṭṭho kathesi”ti vuttanti? Tatthāpi manasā udānetvāti evamattho gahetabbo. Atha vā² manasāva desitanti evaṃ gahaṇe kiṃ kāraṇanti ce? Yadi vacībhedaṃ katvā desitaṃ siyā, udānapāliyaṃ āruḷhaṃ bhavēyya, tasmā udānapāliyaṃ anāruḷhabhāvoyeva vacībhedaṃ akatvā manasā desitabhāve kāraṇanti vadanti.

Yadā have pātubhavanti dhammāti ettha itisaddo ādi-attho. Tena “ātāpino jhāyato brāhmaṇassa, athassa kaṅkhā vapayanti sabbā. Yato pajānāti sahetudhamman”ti-ādigāthāttayaṃ saṅgaṇhāti. **Udānagāthanti** pana jātiyā ekavacanaṃ, tatthāpi paṭhamagāthaṃyeva vā gahetvā vuttanti veditabbaṃ. Ettha pana yaṃ vattabbaṃ, taṃ khandhake āvi bhavissati. **Pāṭipadadivaseti** idaṃ “sabbaññubhāvappattassā”ti na etena sambandhitabbaṃ, “paccavekkhantassa uppannā”ti etena pana sambandhitabbaṃ. Visākhapuṇṇamāyameva hi bhagavā paccūsasamaye sabbaññutaṃ pattoti. **Somanassamayaññāṇenāti** somanassasampayuttaññāṇena. **Āmantayāmīti** nivedayāmi, bodhemīti attho. **Vayadhammāti** aniccalakkhaṇamukhena dukkhānattalakkhaṇampi saṅkhārānaṃ vibhāveti “yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ, yaṃ dukkhaṃ tadanattā”ti³ vacanato. Lakkhaṇattayavibhāvananayeneva tadārammaṇaṃ vipassanaṃ dassento sabbatitthiyānaṃ avisayabhūtaṃ buddhāveṇikaṃ catusaccakammaṭṭhānādhiṭṭhānaṃ aviparītaṃ nibbānagāminiṃ paṭipadaṃ pakāsetīti daṭṭhabbaṃ.

1. Dhammapada-Ṭīṭha 2. 80 piṭṭhe.

2. Atha taṃ (Sī, Syā)

3. Saṃ 2. 19 piṭṭhe.

Idāni tattha sammāpaṭipattiyāṃ niyojeti “**appamādena sampādethā**”ti. Atha vā “vayadhammā saṅkhārā”ti etena saṅkhepena saṃvejetvā “appamādena sampādethā”ti saṅkhepeneva niravasesaṃ sammāpaṭipattim dasseti. Appamādapadañhi sikkhattayasaṅgahitaṃ kevalaparipuṇṇaṃ sāsaṇaṃ pariyādiyitvā tiṭṭhatīti. **Antareti** antarāḷe, vemajjheti attho.

Suttantapiṭakanti ettha yathā kammameva kammantaṃ, evaṃ suttameva suttantanti veditabbaṃ. **Asaṅgītanti** saṅgītikkhandhakathāvatthuppakaraṇādi. Keci pana “subhasuttampi paṭhamasaṅgītiyaṃ asaṅgītaṃ”ti vadanti, taṃ na yujjati. “Paṭhamasaṅgīto puretarameva hi āyasmataṃ ānandattherena jetavane viharantena subhassa māṇavassa desitaṃ”ti **ācariyadhammapālattherena** vuttaṃ. Subhasuttaṃ pana “evaṃ me suttaṃ ekaṃ samayaṃ āyasmā ānando sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme acirapariniḥbute bhagavati”ti-ādinā¹ āgataṃ. Tattha “evaṃ me suttaṃ”ti-ādivacanaṃ paṭhamasaṅgītiyaṃ āyasmataṃ ānandatthereneva vattuṃ yuttarūpaṃ na hoti. Na hi ānandatthero sayameva subhasuttaṃ desetvā “evaṃ me suttaṃ”ti-ādinī vadati. Evaṃ pana vattabbaṃ siyā “ekamidāhaṃ bhante samayaṃ sāvatthiyaṃ viharāmi jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme”ti, tasmā dutiyatatiyasaṅgītikārakehi “evaṃ me suttaṃ”ti-ādinā subhasuttaṃ saṅgītimāropitaṃ viya dissati. Atha **ācariyadhammapālattherassa** evamadhippāyo siyā “ānandatthereneva vuttampi subhasuttaṃ paṭhamasaṅgītim āropetvā tantim ṭhapetukāmehi mahākassapattherādihi aññesu suttesu āgatanayeneva ‘evaṃ me suttaṃ’ti-ādinā tanti ṭhapitā”ti, evaṃ sati yujjeyya. Atha vā āyasmā ānandatthero subhasuttaṃ sayam desentopi sāmāññaphalādīsū bhagavatā desitanayeneva desesīti bhagavato sammukhā laddhanaye ṭhatvā desetattā bhagavatā desitaṃ dhammaṃ attani adahanto² “evaṃ me suttaṃ”ti-ādimāhāti evamadhippāyo veditabbo.

Ubhayāni pātimokkhāniti bhikkhubhikkhunīpātimokkhavasena. **Dve vibhaṅgāni**ti bhikkhubhikkhunīvibhaṅgavaseneva dve vibhaṅgāni. **Dvāvīsati khandhakāni**ti mahāvaggacūḷavaggesu āgatāni dvāvīsati khandhakāni. **Soḷasaparivārāni**

1. Dī 1. 188 piṭṭhe.

2. Āharanto (Ka)

soḷasahi parivārehi upalakkhitattā soḷasaparivārāti vuttaṃ. Tathā hi parivārapāḷiyāṃ “yaṃ tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena paṭhamāṃ pārājikāṃ kattha paññattan”¹ti-ādinā¹ paññattivāro, tato paramāṃ “methunāṃ dhammāṃ paṭisevanto kati āpattiyo āpajjati”²ti-ādinā² katāpattivāro, “methunāṃ dhammāṃ paṭisevantassa āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ kati vipattiyo bhajanti”³ti-ādippabhedo³ vipattivāro, “methunāṃ dhammāṃ paṭisevantassa āpattiyo sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ katihi āpattikkhandhehi saṅgahitā”⁴ti-ādippabhedo⁴ saṅgahavāro, “methunāṃ dhammāṃ paṭisevantassa āpattiyo channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhanti”⁴ti-ādinā⁴ samuṭṭhānavāro, “methunāṃ dhammāṃ paṭisevantassa āpattiyo catunnaṃ adhikaraṇānaṃ katamaṃ adhikaraṇaṃ”⁵ti-ādinā⁵ adhikaraṇavāro, “methunāṃ dhammāṃ paṭisevantassa āpattiyo sattannaṃ samathānaṃ katihi samathehi sammanti”⁵ti-ādippabhedo⁵ samathavāro, tadanantaram samuccayavāro cāti aṭṭha vārā vuttā. Tato paramāṃ “methunāṃ dhammāṃ paṭisevanapaccayā pārājikāṃ kattha paññattan”⁶ti-ādinā⁶ nayena puna paccayavasena eko paññattivāro, tassa vasena purimasadisā eva katāpattivārādayo satta vārāti evaṃ aparepi aṭṭha vārā vuttā. Iti imāni aṭṭha, purimānapi aṭṭhāti mahāvibhaṅge soḷasa vārā dassitā. Tato paramā teneva nayena bhikkhunivibhaṅgepi soḷasa vārā āgatāti imehi soḷasahi vārehi upalakkhitattā soḷasaparivārāti vuccati. Potthakesu pana katthaci “parivāro”^{ti} ettakameva dissati, bahūsu pana potthakesu dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ adhidhammaṭṭhakathāyaṃ “soḷasaparivārā”^{ti} evameva vuttattā ayampi pāṭho na sakkā paṭibāhitunti tashevatto vutto.

Brahmajālādicatuttiṃsasuttasaṅgahoti brahmajālasuttādīni catuttiṃsasuttāni saṅgayhanti ettha, etenāti vā brahmajālādicatuttiṃsasutthasaṅgaho. Vuttappamāṇānaṃ vā suttānaṃ saṅgaho etassāti brahmajālādicatuttiṃsasuttasaṅgahoti. Evaṃ sesesupi veditabbaṃ.

1. Vi 5. 1 piṭṭhe.

2. Vi 5. 55 piṭṭhe.

3. Vi 5. 79 piṭṭhe.

4. Vi 5. 80 piṭṭhe.

5. Vi 5. 81 piṭṭhe.

6. Vi 5. 83 piṭṭhe.

Vividhavisesanayattāti imissā gāthāya atthaṃ vibhāvento āha “**vividhā hī**”ti-ādi. **Daḥhīkammasithilakaraṇappayōjanā**ti yathākkamaṃ lokavajjesu sikkhāpadesu daḥhīkammappayōjanā, paṇṇattivajjesu sithilakaraṇappayōjanāti veditabbaṃ. **Ajjhācāranisedhanatoti** saññamavelaṃ abhibhavitvā pavatto ācāro ajjhācāro, vītikkamo, tassa nisedhanatoti attho. **Tenā**ti vividhanayattādihetunā. **Etanti** “vividhavisesanayattā”ti-ādigāthāvacanaṃ. **Etassā**ti vinayassa. **Itaraṃ panā**ti suttaṃ.

Idāni **atthānaṃ sūcanatoti**-ādigāthāya atthaṃ pakāsento āha “**tañhī**”ti-ādi. **Attatthaparattādhedeti** yo taṃ suttaṃ sajjhāyati suṇāti vāceti cinteti deseti ca, suttena saṅgahito sīlādi-attho tassapi hoti, tena parassa sādhetabbato¹ parassapi hotīti tadubhayaṃ² taṃ suttaṃ sūceti dīpeti. Tathā diṭṭhadhammikasamparāyikatthe lokiya lokuttaratthe cāti evamādhedeti atthe ādisaddena saṅgaṇhāti. **Atthasaddo** cāyaṃ hitapariyāya vacano, na bhāsitaṭṭhavacano. Yadi siyā, suttaṃ attanopi bhāsitaṭṭhaṃ sūceti parassapīti ayamatto vutto siyā, suttena ca yo attho pakāsito, so tasseeva hoti, na tena paratto sūcito hotīti. Tena sūcetaṭṭhassa parattassa nivattetaṭṭhassa abhāvā attaggahaṇaṇca³ na kattaṭṭhaṃ. Attatthaparattavinimuttassa bhāsitaṭṭhassa abhāvā ādiggaṇaṇca na kattaṭṭhaṃ, tasmā yathāvuttassa hitapariyāyassa atthassa sutte asambhavato suttādhārassa puggalassa vasena attatthaparattā vuttā.

Atha vā suttaṃ anapekkhitvā ye attatthādayo atthappabhedā “na ha’ññadattha’tthi pasamsalābhā”ti etassa padassa **niddese**⁴ vuttā attattho, parattho, ubhayattho, diṭṭhadhammiko attho, samparāyiko attho, uttāno attho, gambhīro attho, guḷho attho, paṭicchanno attho, neyyo attho, nīto attho, anavajjo attho, nikkilesa attho, vodāno attho, paramatthoti, te atthe suttaṃ sūcetīti

1. Sāvetabbato (Sī)

3. Atthaggaṇaṇca (Sī)

2. Tadubhayatthaṃ (Sī)

4. Khu 7. 131 piṭṭhe.

attho gahetabbo. Tathā hi kiñcāpi suttanirapekkham attatthādayo vuttā
suttatthabhāvena aniddiṭṭhattā, tesu pana ekopi atthappabhedo suttēna
dīpetabbataṃ nātikkamati, tasmā te atthe suttāṃ sūceti vuccati. Imasmiñca
atthavikappe **attha**-saddoyaṃ bhāsitatthapariyāyopi hoti. Ettha hi purimakā
pañca atthappabheda hitapariyāyā, tato pare cha bhāsitatthabheda,
pacchimakā pana ubhayasabhāvā. Tattha duradhigamatāya vibhāvane
agādhabhāvo gambhīro, na vivaṭo gulho, mūludakādayo viya paṃsunā
akkharasannivesādīnā tirohito paṭicchanno. Niddhāretvā ñāpetabbo neyyo,
yathārutavasena veditabbo nīto. Anavajjanikkilesavodānā pariyāyavasena
vuttā, kusalavipākakiriyadhammavasena vā. Paramattho nibbānaṃ,
dhammānaṃ aviparītasabhāvo eva vā.

Atha vā attanā ca appiccho hotīti attatthaṃ, appicchākathañca paresaṃ
kattā hotīti paratthaṃ sūceti. Evaṃ “attanā ca pāṇātipātā paṭivirato hotī”ti-
ādīni suttāni¹ yojetabbāni. Vinayābhidhammehi ca visesetvā suttasaddassa
attho vattabbo, tasmā veneyyajjhāsaya vasappavattāya desanāya
attahitaparāhitādīni sātisaṃ pakāsitaṃ honti tappadhānabhāvato, na
āṇādharmasabhāvavasappavattāyāti idameva atthānaṃ sūcanato suttanti
vuttaṃ. Evañca katvā “ettakaṃ tassa bhagavato suttāgataṃ
suttapariyāpannaṃ”ti² ca “sakavāde pañca suttasatāni”ti³ ca evamādīsu
suttasaddo upacaritoti gahetabbo.

Suttesu āṇādharmasabhāvā ca veneyyajjhāsayaṃ anuvattanti, na
vinayābhidhammesu viya veneyyajjhāsaya āṇādharmasabhāve, tasmā
veneyyānaṃ ekantahitapaṭilābhasaṃvattanikā suttantadesanā hotīti **“suvuttā
cettha atthā”**ti-ādi vuttaṃ. “Ekantahitapaṭilābhasaṃvattanikā
suttantadesanā”ti idampi veneyyānaṃ hitasampāpane suttantadesanāya
tapparabhāvaṃyeva sandhāya vuttaṃ. Tapparabhāvo ca
veneyyajjhāsayaṇulomato daṭṭhabbo. Tenevāha **“veneyyajjhāsayaṇulomena**

1. Am 1. 412 piṭṭhe.

2. Vi 2. 272 piṭṭhe.

3. Abhi-Ṭṭha 1. 5 piṭṭhe.

vuttattā”ti. Vinayadesanaṃ viya issarabhāvato āṇāpatiṭṭhāpanavasena adesetvā veneyyānaṃ ajjhāsayaṇulomena cariyānurūpaṃ vuttattā desitattāti attho.

Anupubbasikkhādivasena kālantare abhinipphattiṃ dassento āha **“sassamiva phalan”**ti. **Pasavatī**ti phalati, nipphādetīti attho. Upāyasamaṅgīnaṃyeva nipphajjanabhāvaṃ dassento **“dhenu viya khīran”**ti-āha. Dhenutopi hi upāyavantānaṃyeva khīrapaṭilābho hoti. Anupāyena hi akāle ajātavacchaṃ dhenum dohanto kālepi vā visāṇaṃ gahetvā dohanto neva khīraṃ paṭilabhati. **“Suttāṇā”**ti etassa atthaṃ pakāsetum **“suṭṭhu ca ne tāyati”**ti vuttaṃ.

Suttasabhāganti suttasadisaraṃ. Suttasabhāgataṃyeva dassento āha **“yathā hī”**ti-ādi. **Tacchakānaṃ** suttanti vaḍḍhakīnaṃ kālasuttaṃ. **Pamāṇaṃ** hotīti tadanusārena tacchanato. **Evametampi viññūnanti** yathā kālasuttaṃ pasāretvā saññāṇe kate gahetabbaṃ vissajjetabbaṃca paññāyati, evaṃ vivādesu uppannesu sutte ānītamatte **“idaṃ gahetabbaṃ, idaṃ vissajjetabbaṃ”**ti viññūnaṃ pākāṭattā vivādo vūpasammatīti etampi suttaṃ viññūnaṃ pamāṇaṃ hotīti attho. Idāni aññathāpi suttasabhāgataṃ dassento āha **“yathā cā”**ti-ādi. Suttaṃ viya pamāṇattā saṅgāhakattā ca suttamiva suttanti vuttaṃ hoti. Ettha ca attatthādividhāne suttassa pamāṇabhāvo attatthādivīnaṃyeva ca saṅgāhakattaṃ yojetabbaṃ tadatthappakāsanapadhānattā suttassa. Vinayābhidhammehi visesattaṇca¹ pubbe vuttanayeneva yojetabbaṃ. **Etanti** **“atthānaṃ sūcanato”**ti-ādikaṃ atthavacanaṃ. **Etassāti** suttassa.

Yanti yasmā. **Etthāti** abhidhamme. **Abhikkamantīti** ettha **abhi**-saddo kamanakiriyāya vuḍḍhibhāvaṃ atirekataṃ dīpetīti āha **“abhikkamantīti-ādīsu vuḍḍhiyaṃ āgato”**ti. **Abhiññātāti** aḍḍhacandādinā kenaci saññāṇena ñātā paññātā² pākāṭāti attho. Aḍḍhacandādibhāvo hi rattiyaṃ upalakkhaṇavasena saññāṇaṃ³ hoti, yasmā aḍḍho cando, tasmā atṭhamī, yasmā ūno, tasmā cātuddasī, yasmā puṇṇo,

1. Visesanaṇca (Sī, Syā)

2. Saññātā (Ka)

3. Paññāṇaṃ (Sī)

tasmā pannarasīti. **Abhilakkhitā**ti etthāpi ayamevattho veditabbo. Abhilakkhitasaddapariyāyo abhiññātasaddoti āha “**abhiññātā abhilakkhitāti-ādīsu lakkhaṇe**”ti¹. Ettha ca vācakasaddantarassannidhānena nipātānaṃ tadatthajotakamattattā lakkhitasaddatthajotako abhisaddo lakkhaṇe² vattatīti vutto. **Rājābhirājā**ti rājūhi pūjetuṃ araho rājā. **Pūjiteti** pūjārahe.

Abhidhammeti “supinantena sukkavissatṭhiyā anāpattibhāvepi akusalacetanā upalabbhatī”ti-ādinaṃ vinayapaññattiyā saṅkaravirahite dhamme. “Pubbāparavirodhābhāvato dhammānaṃyeva ca aññamaññasaṅkaravirahite dhamme”tipi vadanti. “Pāṇātipāto akusalan”ti evamādīsu ca maraṇādhippāyassa jīvitindriyupacchedakapayogasamuṭṭhāpikā cetanā akusalaṃ, na pāṇasaṅkhātājīvitindriyassa upacchedasaṅkhāto atipāto, tathā adinnassa parasantakassa ādānaṅkhātā viññatti abyākato dhammo, taṃviññattisamuṭṭhāpikā theyyacetanā akusalo dhammoti evamādināpi aññamaññasaṅkaravirahite dhammeti attho veditabbo. **Abhivinayeti** ettha “jātarūparaajataṃ na paṭiggahetabban”ti vadanto vinaye vineti nāma. Ettha “evaṃ paṭiggaṇhato pācittiyaṃ, evaṃ dukkaṭanti vadanto ca abhivinaye vineti nāmā”ti vadanti. Tasmā jātarūparaajataṃ theyyacittena parasantakaṃ gaṇhantassa yathāvatthu pārājikathullaccayadukkaṭesu aññataraṃ, bhaṇḍāgārikasīsena gaṇhantassa pācittiyaṃ, attatthāya gaṇhantassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Kevalaṃ lokatāya gaṇhantassa anāmāsadukkaṭaṃ, rūpiyachaddakassa sammatassa anāpattīti evaṃ aññamaññasaṅkaravirahite vinaye paṭibalo vinetunti attho veditabbo. **Abhikkantenā**ti ettha kantiyā adhikattaṃ abhisaddo dīpetīti āha “**adhike**”ti.

Nanu ca “abhikkamantī”ti ettha abhisaddo kamanakiriyāya vuḍḍhibhāvaṃ atirekataṃ dīpeti, “abhiññātā abhilakkhitā”ti ettha ñāṇalakkhaṇakiriyānaṃ supākaṭattā visesaṃ, “abhikkantenā”ti ettha kantiyā adhikattaṃ visiṭṭhataṃ dīpetīti idaṃ tāva yuttaṃ kiriyāvisesakattā upasaggassa, “abhirājā abhivinayo”ti pana pūjita-paricchinnesu rājavinayesu abhisaddo vattatīti kathametaṃ yujjeyyāti ce? Idhāpi

1. Saṃlakkhaṇeti (Syā), salakkhaṇeti (Ka)

2. Salakkhaṇe (Sī), saṃlakkhaṇe (Syā)

natthi doso pūjanaparicchedanakiriyādīpanato, tāhi ca kiriyāhi rājavinayānaṃ yuttattā, tasmā ettha atimālādīsu atisaddo viya abhisaddo saha sādhanena kiriyāṃ vadatīti abhirāja-abhivinayasaddā siddhā, evaṃ abhidhammasadde abhisaddo saha sādhanena vuḍḍhiyādikiriyāṃ dīpetīti ayamattho dassitoti daṭṭhabbāṃ.

Ettha cāti abhidhamme. **Bhāvetīti** cittassa vaḍḍhanaṃ vuttaṃ. **Pharitvāti** ārammaṇassa vaḍḍhanaṃ vuttaṃ. **Vuḍḍhimantoti** bhāvanāpharaṇavuḍḍhihi vuḍḍhimantopi dhammā vuttāti attho. **Ārammaṇādīhīti** ārammaṇasampayuttakammadvārapaṭipadādīhi. **Lakkhaṇīyattāti**¹ sañjānitabbattā. Ekantato lokuttaradhammānaṃyeva pūjārahattā “sekkhā dhammā”ti-ādīnā lokuttarāyeva pūjitāti dassitā. **Sabhāvaparicchinnattāti** phusanādisabhāvena paricchinnattā. **Adhikāpi dhammā vuttāti** ettha kāmāvacarehi mahantabhāvato mahaggaṭā dhammāpi adhikā nāma hontīti tehi saddhiṃ adhikā dhammā vuttā.

Yaṃ panettha avisiṭṭhaṃnti ettha vinayādīsu tīsu aññamaññavisiṭṭhesu yaṃ avisiṭṭhaṃ samānaṃ, taṃ piṭakasaddanti attho. Vinayādayo hi tayo saddā aññamaññaṃ asādhāraṇattā visiṭṭhā nāma, piṭakasaddo pana tehi tīhipi sādāhāraṇattā avisiṭṭhoti vuccati. **Mā piṭakasampadānenāti** pālīsampadānavasena mā gaṇhathāti vuttaṃ hoti. Kudālaṇca piṭakaṇca **kudālapīṭakaṃ**. Tattha ku vuccati pathavī, tassā dālanato vidālanato ayomayo upakaraṇaviseso kudālaṇca nāma, tālapaṇṇavettalatādīhi kato bhājanaviseso piṭakaṇca nāma, taṃ ādāya gahetvāti attho. **Yathāvuttenāti** “evaṃ duvidhatthenā”ti-ādīnā vuttappakārena.

Desanāsāsanakathābhedaṃ ettha kathetabbānaṃ atthānaṃ desakāyattena āṇādividhinā abhisajjanaṃ pabodhanaṃ **desanā**. Sāsītābbapuggalagatena yathāparādhādīnā sāsītābbabhāvena anusāsaṇaṃ vinayanaṃ

1. Sallakkhaṇīyattāti (Sī, Syā)

sāsanam. Kathetabbassa samvarāsamvarādino atthassa kathanam vacanapaṭibaddhatākaraṇam **kathāti** vuccati. Tasmā desitāram bhagavantamapekkhitvā desanā, sāsittabbapuggalavasena sāsanam, kathetabbassa atthassa vasena kathāti evamettha desanādīnam nānākaraṇam veditabban. Ettha ca kiñcāpi desanādayo desetabbādinirapekkhā na honti, āṇādayo pana visesato desakādi-adhīnāti taṃtaṃvisesayogavasena desanādīnam bhedo vutto. Tathā hi āṇāvidhānam visesato āṇārahādīnam tattha kosallayogato. Evaṃ vohāraparamatthavidhānāni ca vidhāyakādīnānīti āṇādividhino desakāyattatā vuttā. Aparādhajjhāsayanurūpaṃ viya dhammānurūpampi sāsanam visesato, tathā vinetabbapuggalāpekkhanti sāsittabbapuggalavasena sāsanam vuttaṃ. Samvarāsamvaranāmarūpānam viya vinivēḥhetabbāya diṭṭhiyāpi kathanam sati vācāvatthusmiṃ nāsatiṭi visesato tadadhīnanti kathetabbassa atthassa vasena kathā vuttā. Bhedasaddo visum visum yojetabbo “desanābhedaṃ sāsanabhedaṃ kathābhedaṃ yathārahaṃ paridīpaye”ti. **Bhedanti** ca nānattanti attho. Tesu piṭakesu sikkhā ca pahānāni ca gambhīrabhāvo ca sikkhāpahānagambhīrabhāvaṃ, taṃca yathārahaṃ paridīpayeti attho. Pariyattibhedaṃca vibhāvayeti sambandho.

Pariyattibhedanti ca pariyaṇaṇanabhedanti attho. **Yahinti** yasmim vinayādike piṭake. Yaṃ sampattiṇca vipattiṇca yathā pāpuṇāti, tampi sabbaṃ vibhāvayeti sambandho. Atha vā yaṃ pariyattibhedaṃ sampattiṇca vipattiṇcāpi yaṃ yathā pāpuṇāti, tampi sabbaṃ vibhāvayeti yojetabbaṃ. Ettha **yathāti** yehi upārambhādihetupariyaṇaṇanādippakārehi upārambhanissaraṇadhammakosakarakkhaṇahetupariyaṇaṇam suppaṭipattiduppaṭipattīti etehi pakārehīti vuttaṃ hoti.

Paridīpanā vibhāvanā cāti heṭṭhā vuttassa anurūpato vuttaṃ, atthato pana ekameva. **Āṇārahenāti** āṇam ṭhapetum arahatīti āṇāraho, bhagavā. So hi sammāsambuddhatāya mahākāruṇikatāya ca aviparītahitopadesakabhāvena pamāṇavacanattā āṇam paṇetum arahati, vohāraparamatthānampi sambhavato āha “**āṇābhāhullato**”ti. Ito paresupi eseva nayo.

Paṭhamanti vinayapīṭakam. Pacurāparādhā seyyasakattherādayo. Te hi dosabāhullato “**pacurāparādhā**”ti vuttā. Pacuro bahuko¹ bahulo aparādhō doso vīṭikkamo yesaṃ te pacurāparādhā. **Anekajjhāsayāti**-ādīsu āsayova **ajjhāsayo**. So ca atthato diṭṭhi nāṇaṇca, pabhedato pana catubbidham hoti. Tathā hi pubbacariyavasena āyatim sati paccaye uppajjamānārahā sassatucchedasaṅkhātā micchādiṭṭhi saccānulomikañāṇakammassakataññāṇasaṅkhātā sammādiṭṭhi ca “**āsayo**”ti vuccati. Vuttañhetam—

“Sassatucchedadiṭṭhi ca, khanti cevānulomikā.

Yathābhūtaṇca yaṃ nāṇaṃ, etaṃ āsayasaññitaṃ”ti².

Idaṇca catubbidham āsayanti ettha sattā nivasantīti āsayoti vuccati. **Anusayā** kāmarāgabhavarāgadiṭṭhipaṭighavicikicchāmānāvijjāvasena satta. Mūsikavisam viya kāraṇalābhe uppajjanārahā anāgatā kilesā, atītā paccuppannā ca tatheva vuccanti. Na hi kālabhedena dhammānaṃ sabhāvabhedo atthīti. **Cariyāti** rāgacariyādikā cha mūlacariyā, antarabhedena anekavidhā, saṃsaggavasena pana tesaṭṭhi hontī. Atha vā cariyāti caritaṃ, taṃ sucaritaduccaritavasena duvidham. “Adhimutti nāma ‘ajjeva pabbajissāmi, ajjeva arahattaṃ gaṇhissāmi’-ti-ādinā tanninnabhāvena pavattamānaṃ sannīṭṭhānaṃ”ti **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. **Ācariyadhammapālatterena** pana “sattānaṃ pubbacariyavasena abhiruci”ti vuttaṃ. Sā duvidhā hīnapaṇītabhedena. **Yathānulomanti** ajjhāsayādinam anurūpaṃ. **Ahaṃ mamāti saññīnōti** diṭṭhimānataṇhāvasena ahaṃ mamāti evaṃ pavattasaññīno. **Yathādharmanti** natthettha atthā attaniyaṃ vā, kevalaṃ dhammamattametanti evaṃ dhammasabhāvānurūpanti attho.

Saṃvarāsaṃvaroti ettha saṃvaraṇaṃ saṃvaro, kāyavācāhi avīṭikkamo. Mahanto saṃvaro asaṃvaro. Vuḍḍhi-attho hi ayaṃ a-kāro yathā “asekkhā dhammā”ti, tasmā khuddako mahanto ca saṃvaroti attho.

Diṭṭhiviniveṭhanāti diṭṭhiyā vimocanaṃ. Adhisīlasikkhādīnaṃ vibhāgo parato paṭhamapārājikasamvaṇṇanāya āvi bhavissati. Suttantapāḷiyaṃ “viviceva

1. Pahūto (Sī)

2. Āsayasaṇṭhitanti (Sī, Syā)

kāmehi”ti-ādinā samādhidesanābāhullato “**suttantapiṭake adhicitasikkhā**”ti vuttaṃ. **Vītikkamappahānaṃ kilesānanti** saṃkilesadhammānaṃ kammakilesānaṃ vā yo kāyavacīdvārehi vītikkamo, tassa pahānaṃ. Anusayavasena santāne anuvattantā kilesā kāraṇalābhe pariyuṭṭhitāpi sīlabhedavasena vītikkamituṃ na labhantīti¹ āha “**vītikkamapaṭipakkhattā sīlassā**”ti. **Pariyuṭṭhānappahānanti** okāsadānavasena kilesānaṃ citte kusalappavattiṃ pariyādiyitvā uṭṭhānaṃ pariyuṭṭhānaṃ, tassa pahānaṃ cittasantānesu uppattivāsena kilesānaṃ pariyuṭṭhānassa pahānanti vuttaṃ hoti. **Anusayappahānanti** appahīnabhāvena santāne anu anu sayanakā kāraṇalābhe uppatti-arahā anusayā. Te pana anurūpaṃ kāraṇaṃ laddhā uppajjanārahā thāmagatā kāmarāgādayo satta kilesā, tesaṃ pahānaṃ anusayappahānaṃ. Te ca sabbaso ariyamaggapaññāya pahīyantīti āha “**anusayapaṭipakkhattā paññāyā**”ti.

Tadaṅgappahānanti dīpālokeneva tamassa dānādipuññakiriyavattthugatena tena tena kusalaṅgena tassa tassa akusalaṅgassa pahānaṃ “tadaṅgappahānaṃ”ti vuccati. Idha pana tena tena susīlyaṅgena tassa tassa dussīlyaṅgassa pahānaṃ “tadaṅgappahānaṃ”ti veditabbaṃ. **Vikkhambhanasamucchedappahānānti** ettha upacārappanābhedenā samādhinā pavattinivāraṇena ghaṭappahāreneva jalatale sevālassa tesaṃ tesaṃ nīvaraṇānaṃ dhammānaṃ² vikkhambhanavasena pahānaṃ **vikkhambhanappahānaṃ**. Catunnaṃ ariyamaggānaṃ bhāvitattā taṃtaṃmaggavato santāne samudayapakkhikassa kilesagaṇassa accantaṃ appavattisaṅkhātasamucchedavasena pahānaṃ **samucchedappahānaṃ**. **Duccaritasamkilesassa pahānanti** kāyaduccaritādi duṭṭhu caritaṃ, kilesehi vā dūsitāṃ caritanti duccaritaṃ. Tadeva yattha uppannaṃ, taṃ santānaṃ sammā kileseti bādhayati upatāpeti cāti saṃkilesa, tassa pahānaṃ, kāyavacīduccaritavasena pavattasamkilesassa tadaṅgavasena pahānanti vuttaṃ hoti. Samādhissa kāmacchandapaṭipakkhattā suttantapiṭake **taṇhāsamkilesassa pahānaṃ** vuttaṃ. Attādivinimuttasabhāvadhammappakāsanato abhidhammapiṭake **diṭṭhisamkilesassa pahānaṃ** vuttaṃ.

1. Na labbhantīti (Sī)

2. Nīvaraṇādiddhammānaṃ (Syā)

Ekamekasmīñcettāti etesu tīsu piṭakesu ekamekasmīm piṭaketi attho daṭṭhabbo. **Dhammoti pālī**ti ettha pakaṭṭhānaṃ ukkaṭṭhānaṃ sīlādi-atthānaṃ bodhanato sabhāvaniruttibhāvato buddhādīhi bhāsītattā ca pakaṭṭhānaṃ vacanappabandhānaṃ ālīti pālī, pariyattidhammo. “Dhammoti pālīti ettha bhagavatā vuccamānassa atthassa vohārassa ca dīpano saddoyeva pālī nāmā”ti **ganṭhipadesu** vuttaṃ. Abhidhammaṭṭhakathāya likhite **sīhaḷaganṭhipade** pana idaṃ vuttaṃ—sabhāvatthassa sabhāvavohārassa ca anurūpavasena bhagavatā manasā vavatthāpitā paṇṇatti pālīti vuccati. Yadi saddoyeva pālī siyā, pāliyā desanāya ca nānattena bhavitabbaṃ. Manasā vavatthāpitāya ca pāliyā vacibhedakaraṇamattaṃ ṭhapetvā desanāya nānattaṃ natthi. Tathā hi desanaṃ dassentena manasā vavatthāpitāya pāliyā desanāti vacibhedakaraṇamattaṃ vinā pāliyā saha desanāya anaññathā vuttā. Tathā ca upari “desanāti paññatti”ti vuttattā desanāya anaññabhāvena pāliyā paṇṇattibhāvo kathito hoti. Apica yadi pāliyā aññāyeva desanā siyā, “pāliyā ca pālī-atthassa ca desanāya ca yathābhūtāvabodho”ti vattabbaṃ siyā, evaṃ pana avatvā “pāliyā ca pālī-atthassa ca yathābhūtāvabodho”ti vuttattā pāliyā desanāya ca anaññabhāvo dassito hoti. Evañca katvā upari “desanā nāma paññatti”ti dassentena desanāya anaññabhāvato pāliyā paṇṇattibhāvo kathitova hotīti.

Ettha ca “saddoyeva pālī nāmā”ti imasmīm pakkhe dhammassapi saddasabhāvattā dhammadesanānaṃ ko visesoti ce? Tesāṃ tesāṃ atthānaṃ bodhakabhāvena ñāto uggahaṇādivasena ca pubbe vavatthāpito saddappabandho **dhammo**, pacchā paresāṃ avabodhanatthaṃ pavattito tadatthappakāsako saddo **desanā**ti veditabbaṃ. Atha vā yathāvuttasaddasamuṭṭhāpako cittuppādo **desanā** “desīyati samuṭṭhāpīyati saddo etenā”ti katvā musāvādādayo viya. Tatthāpi hi musāvādādisamuṭṭhāpikā cetanā musāvādādisaddena voharīyati.

Tīsupi cetesu ete dhammatthadesanāpaṭivedhāti ettha pālī-attho pālidesanā pālī-atthapaṭivedho cāti ime tayo pālīvisayā

hontīti vinayapiṭakādīnaṃ atthassa desanāya paṭivedhassa ca ādhārabhāvo yutto, piṭakāni pana pāliyoyevāti tesaṃ dhammassa ādhārabhāvo kathaṃ yujjeyyāti ce? Pālisamudāyassa avayavapāliyā ādhārabhāvato¹. Avayavassa hi samudāyo ādhārabhāvena vuccati yathā “rukkhe sākā”ti. Ettha ca dhammādīnaṃ dukkhogāhabhāvato tehi dhammādīhi vinayādayo gambhīrāti vinayādīnampi catubbidho gambhīrabhāvo vuttoyeva, tasmā dhammādayo eva dukkhogāhattā gambhīrā, na vinayādayoti na codetabbametam sammukhena visayavisayīmukhena ca vinayādīnaṃyeva gambhīrabhāvassa vuttattā. Dhammo hi vinayādayo, tesaṃ visayo attho, dhammatthavisayā ca desanāpaṭivedhāti. Tattha paṭivedhassa dukkarabhāvato dhammatthānaṃ, desanāñāṇassa dukkarabhāvato desanāya ca dukkhāgāhabhāvo veditabbo. Paṭivedhassa pana uppādetuṃ asakkuṇeyyattā taṃvisayañāṇuppattiyā ca dukkarabhāvato dukkhāgāhatā veditabbā. Dukkheṇa ogayhantīti **dukkhogāhā**. Ekadesena ogāhantehipi mandabuddhīhi paṭiṭṭhā laddhuṃ na sakkāti āha “**alabbhaneyyapaṭiṭṭhā cā**”ti. **Ekamekasminti** ekekasmim piṭake. **Etthāti** etesu piṭakesu. Niddhāraṇe cetam bhumavacanaṃ.

Idāni hetuhetuphalādīnaṃ vassenapi gambhīrabhāvaṃ dassento āha “**aparo nayo**”ti-ādi. **Hetū**ti paccayo. So hi attano phalaṃ dahati vidahatīti dhammoti vuccati. Dhammasaddassa cettha hetupariyāyatā kathaṃ viññāyatīti āha “**vuttañhetan**”ti-ādi. Nanu ca “**hetumhi ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā**”ti etena vacanena dhammassa hetubhāvo kathaṃ viññāyatīti ce? Dhammapaṭisambhidāti etassa samāsapadassa avayavapadatthaṃ dassentena “hetumhi ñāṇaṃ”ti vuttattā. “Dhamme paṭisambhidā dhammapaṭisambhidā”ti ettha hi “dhamme”ti etassa atthaṃ dassentena “hetumhī”ti vuttaṃ, “paṭisambhidā”ti etassa atthaṃ dassentena “ñāṇaṃ”ti, tasmā hetudhammasaddā ekatthā ñāṇapaṭisambhidāsaddā cāti imamatthaṃ vadantena sādhitō dhammassa hetubhāvo. **Hetuphale ñāṇaṃ atthapaṭisambhidāti** etena vacanena sādhitō atthassa hetuphalabhāvopi evameva datṭhabbo. Hetuno phalaṃ hetuphalaṃ. Tañca yasmā

1. Ādheyya-ādhārabhāvato (Si)

hetu-anusārena arīyati adhigamīyati sampāpuṇīyati, tasmā atthoti vuccati.

Yathādhammanti ettha **dhammasaddo** hetum hetuphalañca sabbaṃ saṅgaṇhāti. Sabhāvavācako hesa dhammasaddo, na pariyattihetubhāvavācako, tasmā **yathādhammanti** yo yo avijjādisaṅkhārādiddhammo, tasmim tasminti attho. Dhammānurūpaṃ vā yathādhammaṃ. Desanāpi hi paṭivedho viya aviparītavisayavibhāvanato dhammānurūpaṃ pavattati, tatoyeva ca aviparītābhilāpoti vuccati.

Dhammābhilāpoti atthabyañjanako aviparītābhilāpo. Ettha ca abhilappatīti abhilāpoti saddo vuccati. Etena “tatra dhammaniruttābhilāpe ñāṇaṃ niruttiṭṭhisambhidā”¹ti ettha vuttaṃ dhammaniruttiṃ dasseti saddasabhāvattā desanāya. Tathā hi niruttiṭṭhisambhidāya parittārammaṇādibhāvo **paṭisambhidāvibhaṅgapāliyaṃ**¹ vutto.

Aṭṭhakathāyañca² “taṃ sabhāvaniruttiṃ saddaṃ ārammaṇaṃ katvā”ti-ādinā saddārammaṇatā dassitā. Tathā hi imassa atthassa ayaṃ saddo vācakoti vacanavacanatthe vavatthapetvā taṃtaṃvacanatthavibhāvanavasena pavattito saddo desanāti vuccati. **Adhippāyoti** etena “desanāti paññattī”ti etaṃ vacanaṃ dhammaniruttābhilāpaṃ sandhāya vuttaṃ, na tato vinimuttaṃ paññattiṃ sandhāyāti adhippāyaṃ dasseti. Desīyati attho etenāti hi **desanā**, pakārena ñāpīyati etena, pakārato ñāpetīti vā **paññattīti** dhammaniruttābhilāpo vuccati. Evaṃ “desanā nāma saddo”ti imasmim pakkhe ayamattho veditabbo. “Desanāti paññattī”ti ettha paññattivādino pana evaṃ vadanti—kiñcāpi “dhammābhilāpo”ti ettha abhilappatīti abhilāpoti saddo vuccati, na paṇṇatti, tathāpi sadde vuccamāne tadanurūpaṃ vohāraṃ gahetvā tena vohārena dīpitassa atthassa jānanato sadde kathite tadanurūpā paṇṇattipi kāraṇūpacārena kathitāyeva hoti. Atha vā “dhammābhilāpoti attho”ti avatvā “dhammābhilāpoti adhippāyo”ti vuttattā desanā nāma saddo na hotīti dīpitamevāti.

Idāni paṭivedhaṃ niddisanto āha “**paṭivedhoti abhisamayo**”ti. Paṭivijjhatīti ñāṇaṃ paṭivedhoti vuccati. Paṭivijjhanti etenāti vā

1. Abhi 2. 307 piṭṭhe.

2. Abhi-Ṭṭha 2. 370 piṭṭhe.

paṭivedho, abhisametīti abhisamayo, abhisamenti etenāti vā abhisamayo. Idāni abhisamayappabhedato abhisamayappakārato ārammaṇato sabhāvato ca pākaṭaṃ kātum **“so ca lokiyalokuttaro”**ti-ādimāha. Visayato asammohato ca avabodhoti sambandho. Tattha **visayato** atthādi-anurūpaṃ dhammādīsu avabodho nāma avijjādidhammārammaṇo saṅkhārādi-atthārammaṇo tadubhayapaññāpanārammaṇo lokiyo avabodho. **Asammohato** atthādi-anurūpaṃ dhammādīsu avabodho pana nibbānārammaṇo maggayutto yathāvuttadhammatthapaññattīsu sammohaviddhamānsano lokuttaro abhisamayo. Tathā hi “ayaṃ hetu, idamassa phalaṃ, ayaṃ tadubhayānurūpo vohāro”ti evaṃ ārammaṇakaraṇavasena lokiyañāṇaṃ visayato paṭivijjhati, lokuttarañāṇaṃ pana hetuhetuphalādīsu sammohassa maggañāṇena samucchinnattā asammohato paṭivijjhati. **Atthānurūpaṃ dhammesūti** avijjā hetu, saṅkhārā hetusamuppannā, saṅkhāre uppādeti avijjāti evaṃ kāriyānurūpaṃ kāraṇesūti attho. Atha vā puññābhisaṅkhāra-apuññābhisaṅkhāra-āneñjābhisaṅkhāresu tīsu apuññābhisaṅkhārassa sampayutta-avijjā paccayo, itaresaṃ yathānurūpanti-ādinā kāriyānurūpaṃ kāraṇesu paṭivedhoti attho. **Dhammānurūpaṃ atthesūti** “avijjāpaccayā saṅkhārā”ti-ādinā kāraṇānurūpaṃ kāriyesu avabodhoti attho. **Paññattipathānurūpaṃ paññattīsūti** paññattiyā vuccamānadhammānurūpaṃ paññattīsu avabodhoti attho.

Yathāvuttehi dhammādīhi piṭakānaṃ gambhīrabhāvaṃ dassetuṃ **“idāni yasmā etesu piṭakesū”**ti-ādimāha. **Dhammajātanti** kāraṇappabhedo kāraṇameva vā. **Atthajātanti** kāriyappabhedo kāriyameva vā. Yā cāyaṃ desanāti sambandho. **Yo cetthāti** etāsu taṃtaṃpiṭakagatāsu dhammattadesanāsu yo paṭivedhoti attho. **Dukkhogāhanti** ettha avijjāsaṅkhārādīnaṃ dhammatthānaṃ duppaṭivijjhatāya dukkhogāhatā. Tesāṃ paññāpanassa dukkarabhāvato desanāya paṭivedhanasaṅkhātassa paṭivedhassa ca uppādanavisayīkaraṇānaṃ asakkuṇeyyatāya dukkhogāhatā veditabbā. **Evampīti** pisaddo pubbe vuttappakārantaraṃ sampiṇḍeti. **Etthāti** etesu tīsu piṭakesu. **Vuttatthāti** vutto saṃvaṇṇito attho assāti vuttatthā.

Tīsu piṭakesūti ettha “eekasmin”ti adhikārato pakaraṇato vā veditabbaṃ. **Pariyattibhedoti** pariyāpuṇaṇaṃ pariyatti. Pariyāpuṇaṇavācako hettha pariyattisaddo, na pālīpariyāyo, tasmā evamettha attho daṭṭhabbo “tīsu piṭakesu eekasmiṃ pariyāpuṇaṇappakāro daṭṭhabbo ñātabbo”ti. Tatoyeva ca “pariyattiyo pariyāpuṇaṇappakārā”ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Atha vā tīhi pakārehi pariyāpuṇitabbā pālīyo eva pariyattīti vuccanti, tatoyeva ca “pariyattiyo pālīkkamā”ti abhidhammaṭṭhakathāya likhite **sīhalaṅgaṇṭhipade** vuttaṃ. Evampi hi alagaddūpamāpariyāpuṇaṇayogato alagaddūpamā pariyattīti pālīpi sakkā vuttuṃ, evaṇca katvā “duggahitā upārambhādihetu pariyāpuṭā alagaddūpamā”ti parato niddesavacanampi upapannaṃ hoti. Tattha hi pālīyeva duggahitā pariyāpuṭāti vuttuṃ vaṭṭati. **Alagaddūpamāti** alagaddo alagaddaggahaṇaṃ upamā etissāti alagaddūpamā. Alagaddassa gahaṇaṃ hettha alagaddasaddena vuttanti daṭṭhabbaṃ. “Āpūpiko”ti ettha apūpasaddena apūpakhādanaṃ viya alagaddaggahaṇena gahitapariyatti upamīyati, na pana alagaddena. “Alagaddaggahaṇūpamā”ti vā vattabbe majjhe padalopaṃ katvā “alagaddūpamā”ti vuttaṃ “oṭṭhamukho”ti-ādisu viya. Alagaddoti cettha āsīviso vuccati. Gadoti hi visassa nāmaṃ. Taṇca tassa alaṃ paripuṇṇaṃ atthi, tasmā alaṃ pariyatto paripuṇṇo gado assāti anuṇāsikalopaṃ dakārāgamaṇca katvā “alagaddo”ti vuccati. Atha vā alaṃ jīvitaharaṇe samattho gado assāti alagaddo. **Nissaraṇatthāti** vaṭṭadukkhato nissaraṇaṃ attho payojanaṃ etissāti nissaraṇatthā. **Bhaṇḍāgārikapariyattīti** ettha bhaṇḍāgāre niyutto bhaṇḍāgāriko, bhaṇḍāgāriko viya bhaṇḍāgāriko, dhammaratanānupālako. Aññaṃ atthaṃ anaṇḍakkhitvā bhaṇḍāgārikasseva sato pariyatti bhaṇḍāgārikapariyatti.

Duggahitāti duṭṭhu gahitā. Duggahitabhāvameva vibhāvento āha “**upārambhādihetu pariyāpuṭā**”ti, upārambhā itivādappamokkhādihetu uggahitāti attho. Lābhasakkārādihetu pariyāpuṇaṇampi ettheva saṅgahitanti daṭṭhabbaṃ. Vuttañhetam alagaddasuttaṭṭhakathāyaṃ¹—

1. Ma-Ṭṭha 2. 13 piṭṭhe.

“Yo hi buddhavacanam ‘evam cīvarādīni vā labhissāmi, catuparisaṃmajjhe vā maṃ jānissanti’ti lābhasakkārādihetu pariyāpuṇāti, tassa sā pariyatti alagaddapariyatti nāma. Evam pariyāpuṇanato hi buddhavacanam apariyāpuṇitvā niddokkamanam varataran”ti.

Nanu ca alagaddaggahaṇūpamā pariyatti alagaddūpamāti vuccati, evaṃca sati suggahitāpi pariyatti alagaddūpamāti vuttum vaṭṭati tatthāpi alagaddaggahaṇassa upamābhāvena pāḷiyam vuttattā. Vuttañhetam—

“Seyyathāpi bhikkhave puriso alagaddatthiko alagaddagavesī alagaddapariyesanam caramāno, so passeyya mahantaṃ alagaddaṃ, tamenam ajapadena daṇḍena suniggahitaṃ niggaṇheyya, ajapadena daṇḍena suniggahitaṃ niggaṇhetvā gīvāya suggahitaṃ gaṇheyya. Kiñcāpi so bhikkhave alagaddo tassa purisassa hatthaṃ vā bāhaṃ vā aññataraṃ vā aṅgapaccaṅgaṃ bhogehi paliveṭheyya, atha kho so neva tatonidānam maraṇam vā nigaccheyya maraṇattaṃ vā dukkham. Taṃ kissa hetu, suggahitattā bhikkhave alagaddassa, evameva kho bhikkhave idhekacce kulaputtā dhammaṃ pariyāpuṇanti suttaṃ geyyan”ti-ādi¹.

Tasmā idha duggahitā eva pariyatti alagaddūpamāti ayaṃ viseso kuto viññāyati, yena duggahitā upārambhādihetu pariyāpuṭā alagaddūpamāti vuccatīti? Saccametaṃ, idaṃ pana pārisesañāyena vuttanti daṭṭhabbam. Tathā hi nissaraṇatthabhaṇḍāgārikapariyattīnam visum gahitattā pārisesato alagaddassa duggahaṇūpamā pariyatti alagaddūpamāti viññāyati. Suggahaṇūpamā hi pariyatti nissaraṇatthā vā hoti bhaṇḍāgārikapariyatti vā, tasmā suvuttametaṃ “duggahitā upārambhādihetu pariyāpuṭā alagaddūpamā”ti. **Yaṃ sandhāyāti** yaṃ pariyattiduggahaṇam sandhāya. **Vuttanti** alagaddasutte vuttaṃ.

Alagaddatthikoti āsīvisattiko. Alagaddaṃ gavesati pariyesati sīlenāti **alagaddagavesī**. **Alagaddapariyesanam caramānoti** alagaddapariyesanattaṃ caramāno. **Bhogeti** sarīre. **Hatthe vā**

1. Ma 1. 187 piṭṭhe.

bāhāya vāti ettha maṇibandhako yāva agganakhā “hattho”ti veditabbo, saddhim aggabāhāya avasesā “bāhā”ti. Katthaci pana “kapparato paṭṭhāyapi yāva agganakhā hattho”ti vuccati. **Aññatarasmim vā aṅgapaccaṅgeti** vuttalakkhaṇaṃ hatthañca bāhañca ṭhapetvā avasesaṃ sarīraṃ “aṅgapaccaṅgaṃ”ti veditabbaṃ. **Tatonidānanti** taṃnidānaṃ, taṃkāraṇāti vuttaṃ hoti. Purimapade hi vibhatti-alopaṃ katvā niddeso. Taṃ hatthādīsu ḍaṃsanaṃ nidānaṃ kāraṇaṃ etassāti taṃnidānanti hi vattabbe “tatonidānaṃ”ti purimapade paccatte nissakkavacanaṃ katvā tassa ca lopaṃ akatvā niddeso. **Taṃ kissa hetūti** yaṃ vuttaṃ hatthādīsu ḍaṃsanaṃ taṃnidānañca maraṇādi-upagamaṇaṃ, taṃ kissa hetu kena kāraṇenaṃ ce. **Idhāti** imasmim sāsane. **Ekacce moghapurisāti** ekacce tucchapurisā. **Dhammanti** pāliddhammaṃ. **Pariyāpuṇantīti** uggaṇhantīti attho, sajjhāyanti ceva vācuggatā karontā dhārenti cāti vuttaṃ hoti. **Atthanti** yathābhūtaṃ bhāsitaṭṭhaṃ payoṇaṭṭhañca. **Na upaparikkhantīti** na pariggaṇhanti na vicārenti. Idaṃ vuttaṃ hoti—“imasmim ṭhāne sīlaṃ kathitaṃ, idha samādhī, idha paññā kathitā, mayaṃca taṃ pūressāma”ti evaṃ bhāsitaṭṭhaṃ payoṇaṭṭhañca “sīlaṃ samādhissa kāraṇaṃ, samādhī vipassanāyā”ti-ādinaṃ na pariggaṇhantīti. **Anupaparikkhatanti** anupaparikkhantānaṃ. **Na nijjhānaṃ khamantīti** nijjhānapaññaṃ nakkhamanti, nijjhāyitvā paññāya disvā roccetvā gahetabbā na hontīti adhippāyo. Tena imamatthaṃ dīpeti “tesaṃ paññāya atthaṃ anupaparikkhantānaṃ te dhammā na upaṭṭhahanti, ‘imasmim ṭhāne sīlaṃ, samādhī, vipassanā, maggo, phalaṃ, vaṭṭaṃ, vivaṭṭaṃ kathitaṃ’ti evaṃ jānituṃ na sakkā hontī”ti.

Te upārambhānisamsā cevāti te paresaṃ vāde dosāropanānisamsā hutvā pariyāpuṇantīti attho. **Itivādappamokkhānisamsācāti** iti evaṃ etāya pariyattiyā vādappamokkhānisamsā, attano upari parehi āropitavādassa niggahassa pamokkhappayoṇā hutvā dhammaṃ pariyāpuṇantīti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti—parehi sakavāde dose āropite taṃ dosaṃ evaṃca evaṃca mocessāmāti iminā ca kāraṇena pariyāpuṇantīti. Atha vā so so vādo itivādo, itivādassa pamokkho itivādappamokkho, itivādappamokkho ānisamsa etesanti itivādappamokkhānisamsā, taṃtaṃvādappamocanānisamsā cāti

attho. **Yassa catthāya dhammaṃ pariyāpuṇantīti** yassa ca sīlādipūraṇassa maggaphalanibbānassa vā atthāya imasmim sāsane kulaputtā dhammaṃ pariyāpuṇanti. **Tañcassa atthaṃ nānubhontīti** tañca assa dhammassa sīlādiparipūraṇasaṅkhātāṃ atthaṃ ete duggahitagāhino nānubhonti na vindanti.

Atha vā yassa upārambhassa itivādappamokkhassa vā atthāya ye moghapurisā dhammaṃ pariyāpuṇanti, te parehi “ayamattho na hotī”ti vutte duggahitattāyeva soyevatthoti paṭipādanakkhamā na hontīti parassa vāde upārambhaṃ āropetum attano vādā taṃ mocetuñca asakkontāpi taṃ atthaṃ nānubhontiyevāti evamattho daṭṭhabbo. **Dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattantīti** tesaṃ te dhammā duggahitattā upārambhamānadappamakkhapalāsādihetubhāvena dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattanti. Ettha hi kāraṇe phalavohārena “te dhammā ahitāya dukkhāya saṃvattanti”ti vuttaṃ. Tathā hi kiñcāpi na te dhammā ahitāya dukkhāya saṃvattanti, tathāpi vuttanayena pariyāpuṇantānaṃ sajjhāyakāle vivādasamaye ca taṃmūlakānaṃ upārambhādīnaṃ anekesaṃ akusalānaṃ uppattisabbhāvato “te dhammā ahitāya dukkhāya saṃvattanti”ti kāraṇe phalavohārena vuttaṃ. **Taṃ kissa hetūti** ettha **tanti** yathāvuttassatthassa anabhisambhuṇaṇaṃ tesañca dhammānaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattanaṃ parāmasati.

Sīlakkhandhādipāripūrimyevāti ettha ādisaddena samādhivipassanādīnaṃ saṅgaho veditabbo. Yo hi buddhavacanaṃ uggaṇhitvā sīlassa āgataṭṭhāne sīlaṃ pūretvā samādhino āgataṭṭhāne samādhigabbhaṃ gaṇhāpetvā vipassanāya āgataṭṭhāne vipassanaṃ paṭṭhapetvā maggaphalānaṃ āgataṭṭhāne maggaṃ bhāvēssāmi, phalaṃ sacchikarissāmīti uggaṇhāti, tasseva sā pariyatti nissaraṇatthā nāma hoti. **Yaṃ sandhāya vuttanti** yaṃ pariyattisuggahaṇaṃ sandhāya alagaddasutte vuttaṃ. **Dīgharattaṃ hitāya sukhāya saṃvattantīti** sīlādīnaṃ āgataṭṭhāne sīlādīni pūrentānampi arahattaṃ patvā parisamajjhe dhammaṃ desetvā dhammadesanāya pasannehi upanīte cattāro paccaye paribhuñjantānampi paresaṃ vāde sahadhammena upārambhaṃ āropentānampi sakavādato dosaṃ harantānampi dīgharattaṃ hitāya sukhāya saṃvattanti. Tathā

hi na kevalaṃ suggahitapariyattiṃ nissāya
 maggabhāvanāphalasacchikiriyādīneva,
 paravādaniggahasakavādapattiṭṭhāpanānīpi ijjhanti. Tathā ca vuttaṃ
 “uppannaṃ parappavādaṃ sahadhammena suniggahitaṃ niggahetvā”ti-ādi¹.

Pariññātakkhandhoti dukkhaparijānanena pariññātakkhandho.

Pahīnakilesoti samudayappahānena pahīnakilesa. **Paṭividdhākuppoti**
 paṭividdha-arahattaphalo. Na kuppatīti **akuppanti** hi arahattaphalassetāṃ
 nāmaṃ. Satipi hi catunnaṃ maggānaṃ catunnañca phalānaṃ akuppasabhāve
 sattannaṃ sekkhānaṃ sakasakanāmapariccāgena uparūpari
 nāmantarappattito tesāṃ maggaphalāni “akuppāni”ti na vuccanti, arahā pana
 sabbadāpi arahāyeva nāmāti tasseva phalaṃ “akuppan”ti vuttaṃ. Iminā ca
 imamatthaṃ dasseti “khīṇāsavassepapariyatti bhaṇḍāgārikapariyatti nāma”ti.
 Tassa hi apariññātaṃ appahīnaṃ abhāvitaṃ asacchikataṃ vā natthi, tasmā
 buddhavacanaṃ pariyāpuṇanto tantidhārako paveṇīpālako vaṃsānurakkhako
 ca hutvā uggaṇhāti. Tenevāha **“paveṇīpālanatthāyā”**ti-ādi. Tattha **paveṇīti**
 dhammasantati, dhammassa avicchedena pavattīti attho.

Vaṃsānurakkhaṇatthāyāti buddhassa bhagavato vaṃsānurakkhaṇatthaṃ.
 Tassa vaṃsopi atthato paveṇīyevāti veditabbaṃ.

Nanu ca yadi paveṇīpālanatthāya buddhavacanassa pariyāpuṇanaṃ
 bhaṇḍāgārikapariyatti, kasmā “khīṇāsavo”ti visesetvā vuttaṃ. Ekaccassa
 puthujjanassapi hi ayaṃ nayo labbhati. Tathā hi ekacco bhikkhu
 chātakabhayādīsu ganthadharesu ekasmiṃ ṭhāne vasitum asakkontesu sayāṃ
 bhikkhācārena akilamamāno atimadhuraṃ buddhavacanaṃ mā nassatu,
 tantim dhāressāmi, vaṃsaṃ ṭhapessāmi, paveṇim pālessāmīti pariyāpuṇāti,
 tasmā tassapi pariyatti bhaṇḍāgārikapariyatti nāma kasmā na hotīti?
 Vuccate—evaṃ santepi puthujjanassa pariyatti bhaṇḍāgārikapariyatti nāma
 na hoti. Kiñcāpi hi puthujjano “paveṇim pālessāmī”ti ajjhāsayena
 pariyāpuṇāti, attano² pana bhavakantārato anittiṇṇattā tassa pariyatti
 nissaraṇapariyatti nāma hoti, tasmā puthujjanassa pariyatti alagaddūpamā vā
 hoti nissaraṇatthā vā, sattannaṃ sekkhānaṃ nissaraṇattāva, khīṇāsavānaṃ
 bhaṇḍāgārikapariyattiye vāti veditabbaṃ.

1. Dī 2. 87 piṭṭhe.

2. Attanā (Sī)

Khīṇāsavo ca bhaṇḍāgārikasadisattā bhaṇḍāgārikoti vuccati. Yathā hi bhaṇḍāgāriko alaṅkārabhaṇḍaṃ paṭisāmetvā pasādhanakāle tadupiyaṃ alaṅkārabhaṇḍaṃ rañño upanāmetvā alaṅkaroti, evaṃ khīṇāsavopi dhammaratanabhaṇḍaṃ sampaṭicchitvā mokkhādhigamassa bhabbarūpe sahetuke satte passitvā tadanurūpaṃ dhammadesanaṃ vaḍḍhetvā maggaṅgabojjhaṅgādisaṅkhātena lokuttarena alaṅkārena alaṅkarotīti bhaṇḍāgārikoti vuccati.

Evaṃ tisso pariyattiyo vibhajitvā idāni tīsupi piṭakesu yathārahaṃ sampattivipattiyo vitthāretvā dassento āha “**vinaye paṇā**”ti-ādi. **Sīlasampattiṃ nissāya tisso vijjā pāpuṇātīti**-ādīsu yasmā sīlaṃ visujjhamānaṃ satisampajaññabalena kammassakataññāṇabalena ca saṅkilesamalato visujjhati, pāripūriṇca gacchati, tasmā sīlasampadā sijjhamānā upanissayasampattibhāvena satibalaṃ ṇāṇabalaṇca paccupaṭṭhapetīti tassā vijjattayūpanissayatā veditabbā sabhāgahetusampadānato. Satibalena hi pubbenivāsavijjāsiddhi, sampajaññena sabbakiccesu sudiṭṭhakāritāparicayena cutūpapātañāṇanubaddhāya dutiyavijjāya siddhi, vītikkamābhāvena saṅkilesappahānasabbhāvato vivaṭṭūpanissayatāvasena ajjhāsayasuddhiyā tatiyavijjāsiddhi. Puretarasiddhānaṃ samādhipaññānaṃ pāripūriṃ vinā sīlassa āsavakkhayañāṇūpanissayatā sukkhavipassakakhīṇāsavehi dīpetabbā. “Samāhito yathābhūtaṃ pajānātī”ti¹ vacanato samādhisampadā chaḷabhiññatāya upanissayo. “Yogā ve jāyati bhūrī”ti² vacanato pubbayogena garuvāsadesabhāsākosalla-uggahaṇaparipucchādīhi ca paribhāvitā paññāsampatti paṭisambhidāppabhedassa upanissayo. Ettha ca “sīlasampattiṃ nissāyā”ti vuttattā yassa samādhivijambhanabhūtā anavasesā cha abhiññā na ijjhanti, tassa ukkaṭṭhapparicchedavasena na samādhisampadā atthīti satipi vijjānaṃ abhiññekadesabhāve sīlasampattisamudāgatā eva tisso vijjā gahitā. Yathā hi paññāsampattisamudāgatā catasso paṭisambhidā upanissayasampannassa maggeneva ijjhanti maggakkhaṇe eva tasmaṃ paṭilabhitabbato. Evaṃ sīlasampattisamudāgatā tisso vijjā samādhisampattisamudāgatā ca cha abhiññā

1. Saṃ 2. 302; Saṃ 3. 363; Khu 10. 50; Khu 11. 38 piṭṭhesu.

2. Khu 1. 53 piṭṭhe.

upanissayasampannassa maggeneva ijjhantīti maggādhigameneva tāsāṃ adhigamo veditabbo. Paccekabuddhānaṃ sammāsambuddhānañca paccekabodhisammāsambodhidhammasamadhigamasadisā hi imesaṃ ariyānaṃ ime visesādhigamāti.

Tāsaṃyeva ca tattha pabhedavacanatotī ettha **tāsaṃyevā**ti avadhāraṇaṃ pāpuṇitabbānaṃ chaḷabhiññācatupaṭisambhidānaṃ vinaye pabhedavacanābhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. Verañjakaṇḍe hi tisso vijjāva vibhattāti. Dutīye **tāsaṃyevā**ti avadhāraṇaṃ catasso paṭisambhidā apekkhitvā kataṃ, na tisso vijjā. Tā hi chasu abhiññāsu antogadhattā sutte vibhattāyevāti. **Tāsañcā**ti ettha **ca**-saddena sesānampi tattha atthibhāvaṃ dīpeti. Abhidhammapiṭake hi tisso vijjā cha abhiññā catasso ca paṭisambhidā vuttāyeva. Paṭisambhidānaṃ pana aññattha pabhedavacanābhāvaṃ tattheva ca sammā vibhattabhāvaṃ dīpetukāmo heṭṭhā vuttanayena avadhāraṇaṃ akatvā **“tatthevā”**ti parivattetvā avadhāraṇaṃ ṭhapesi.

Idāni “vinaye duppaṭipanno ‘mudukānaṃ attharaṇādīnaṃ samphasso viya itthisamphassopi vaṭṭatī’ti methunavītikkame dosaṃ adisvā sīlavipattiṃ pāpuṇātī”ti dassento āha **“vinaye pana duppaṭipanno”**ti-ādi. Tattha sukho samphasso etesanti **sukhasamphassāni**, attharaṇapāvuraṇādīni.

Upādinnaphasso itthiphasso, methunadhammoti vuttaṃ hoti. **Vuttampi hetanti** ariṭṭhena bhikkhunā vuttaṃ. So hi bahussuto dhammakathiko kammakilesavipāka-upavāda-āṇavītikkamavasena pañcavidhesu antarāyikesu sesantarāyike jānāti, vinaye pana akovidattā paṇṇattivītikkamantarāyike na jānāti, tasmā rahogato evaṃ cintesi “ime agārikā pañca kāmagaṇe paribhuñjantā sotāpannāpi sakadāgāminopi anāgāminopi honti. Bhikkhūpi manāpikāni cakkhuvīññeyyāni rūpāni passanti -pa- kāyaviññeyye phoṭṭhabbe phusanti, mudukāni attharaṇapāvuraṇādīni paribhuñjanti, etaṃ sabbaṃ vaṭṭati, kasmā itthīnaṃyeva rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbā na vaṭṭanti, etepi vaṭṭanti”ti anavajjena paccayaparibhuñjanarasena sāvajjakāmaguṇaparibhogarasaṃ saṃsanditvā sacchandarāgaparibhogañca nicchandarāgaparibhogañca ekaṃ katvā thūlavākehi saddhiṃ atisukhumasuttaṃ ghaṭento viya sāsapena saddhiṃ sineruno sadisatāṃ

upasaṃharanto viya pāpakam diṭṭhigataṃ uppādetvā “kiṃ bhagavatā mahāsamuddaṃ bandhantena viya mahatā ussāhena paṭhamapārājikam paññattaṃ, natthi ettha doso”ti sabbaññutaññāṇena saddhiṃ paṭivirujjhanto vesārajjāñāṇam paṭibāhanto ariyamagge khāṇukaṇḍakādīni pakkhipanto “methunadhamme doso natthi”ti jinassa āṇācakkhe pahāramadāsi. Tenāha “**tathāhaṃ bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmī**”ti-ādi.

Tattha **antarāyikā**ti taṃtaṃsampattiya vibandhanavasena sattasantānassa antare vemajjhe eti āgacchatīti antarāyo, diṭṭhadhammikādi-anattho. Anatikkamanaṭṭhena tasmim antarāye niyuttā, antarāyam vā phalaṃ arahanti, antarāyassa vā karaṇasīlāti antarāyikā, saggamokkhānaṃ antarāyakarāti vuttaṃ hoti. Te ca kammakilesavipāka-upavāda-āṇāvītikkamavasena pañcavidhā. Tesam vitthārakathā parato **ariṭṭhasikkhāpade**¹ āvi bhavissati. Ayaṃ panettha padatthasambandho—ye ime dhammā antarāyikā antarāyakarāti bhagavatā vuttā desitā ceva paññattā ca, te dhamme paṭisevato paṭisevantassa yathā yena pakārena te dhammā antarāyāya saggamokkhānaṃ antarāyakaraṇatthaṃ nālaṃ samatthā na honti, tathā tena pakārenāhaṃ bhagavatā desitaṃ dhammaṃ ājānāmīti. **Tato dussīlabhāvaṃ pāpuṇātī**ti tato anavajjasaññībhāva hetuto vītikkamitvā dussīlabhāvaṃ pāpuṇāti.

Cattārome bhikkhaveti-ādinā—

“Cattārome bhikkhave puggalā santo saṃvijjamaṇā lokasmiṃ.

Katame cattāro, attahitāya paṭipanno hoti, no parahitāya, parahitāya paṭipanno hoti, no attahitāya, neva attahitāya paṭipanno hoti no parahitāya, attahitāya ceva paṭipanno hoti parahitāya ca”ti²—

ādinā puggaladesanāpaṭisaṃyuttasuttantapāliṃ nidasseti. **Adhippāyam ājānantoti** “ayaṃ puggaladesanā vohāravasena, na paramatthato”ti evaṃ bhagavato adhippāyam ājānanto. Buddhassa hi bhagavato duvidhā

1. Vi 2. 175 piṭṭhe.

2. Am 1. 408; Abhi 3. 109 piṭṭhesu.

desanā sammutidesanā paramatthadesanā cāti. Tattha “puggalo satto itthi puriso khattiyo brāhmaṇo devo māro”ti evarūpā **sammutidesanā**. “Aniccaṃ dukkhaṃ anattā khandhā dhātuyo āyatanāni satipaṭṭhānā”ti evarūpā **paramatthadesanā**. Tattha bhagavā ye sammutivasena desanaṃ sutvā atthaṃ paṭivijjhivā mohaṃ pahāya visesamadhigantum samatthā, tesāṃ sammutidesanaṃ deseti. Ye pana paramatthavasena desanaṃ sutvā atthaṃ paṭivijjhivā mohaṃ pahāya visesamadhigantum samatthā, tesāṃ paramatthadesanaṃ deseti.

Tatrāyaṃ upamā—yathā hi desabhāsākusalo tiṇṇaṃ vedānaṃ atthasaṃvaṇṇako ācariyo ye dāmiḷabhāsāya vutte atthaṃ jānanti, tesāṃ dāmiḷabhāsāya ācikkhati, ye andhakabhāsādīsu aññatarāya, tesāṃ tāya bhāsāya, evaṃ te māṇavā chekaṃ byattaṃ ācariyamāgama khippameva sippaṃ uggaṇhanti. Tattha ācariyo viya buddho bhagavā, tayo vedā viya kathetabbabhāve ṭhitāni tīni piṭakāni, desabhāsāya kosallamiva sammutiparamatthakosallaṃ, nānādesabhāsāmāṇavakā viya sammutiparamatthavasena paṭivijjhanasamatthā veneyyasattā, ācariyassa dāmiḷabhāsādi-ācikkhanaṃ viya bhagavato sammutiparamatthavasenapi desanā veditabbā. Āha cettha—

“Duve saccāni akkhāsi, sambuddho vadataṃ varo.
Sammutiṃ paramatthaṇca, tatiyaṃ nūpalabbhati.

Saṅketavacanaṃ saccaṃ, lokasammutikāraṇā.
Paramatthavacanaṃ saccaṃ, dhammānaṃ bhūtakāraṇā.

Tasmā vohārakusalassa, lokanāthassa satthuno.
Sammutiṃ voharantassa, musāvādo na jāyati”ti¹.

Apica aṭṭhahi kāraṇehi bhagavā puggalakathaṃ katheti—
hirottappadīpanatthaṃ kammassakatādīpanatthaṃ
paccattapurisakāradīpanatthaṃ ānantariyadīpanatthaṃ
brahmavihāradīpanatthaṃ pubbenivāsadīpanatthaṃ
dakkhiṇāvisuddhidīpanatthaṃ lokasammutiyā appahānattaṇcāti. “Khandhā dhātuyo āyatanāni hiriyaṃ ottappanti”ti vutte mahājano na jānāti, sammohamāpajjati, paṭisattu

1. Ma-Ṭṭha 1. 142; Am-Ṭṭha 1. 74 piṭṭhesu.

hoti “kimidaṃ khandhā dhātuyo āyatanāni hiriyanti ottappanti nāmā”ti.
 “Itthi hiriyati ottappati, puriso khattiyo brāhmaṇo devo māro”ti vutte
 mahājano jānāti, na sammohamāpajjati, na paṭisattu hoti, tasmā bhagavā
hirottappadīpanattham puggalakatham katheti. “Khandhā kammassakā
 dhātuyo āyatanāni”ti vuttepi eseve nayo. Tasmā bhagavā
kammassakatādīpanattham puggalakatham katheti. “Veḷuvanādayo
 mahāvihāro khandhehi kārapitā, dhātūhi āyatanehi”ti vuttepi eseve nayo.
 Tasmā bhagavā **paccattapurisakārādīpanattham** puggalakatham katheti.
 “Khandhā mātaram jīvita voropenti, pitaram arahantam,
 ruhiruppādakammaṃ saṃghabhedam karonti, dhātuyo āyatanāni”ti vuttepi
 eseve nayo. Tasmā bhagavā **ānantariyādīpanattham** puggalakatham katheti.

“Khandhā mettāyanti, dhātuyo āyatanāni”ti vuttepi eseve nayo. Tasmā
 bhagavā **brahmavihārādīpanattham** puggalakatham katheti. “Khandhā
 pubbenivāsam anussaranti, dhātuyo āyatanāni”ti vuttepi eseve nayo. Tasmā
 bhagavā **pubbenivāsādīpanattham** puggalakatham katheti. “Khandhā dānam
 paṭiggaṇhanti, dhātuyo āyatanāni”ti vuttepi mahājano na jānāti,
 sammohamāpajjati, paṭisattu hoti “kimidaṃ khandhā dhātuyo āyatanāni
 paṭiggaṇhanti nāmā”ti. “Puggalā paṭiggaṇhanti sīlavanto kalyāṇadhammā”ti
 vutte pana jānāti, na sammohamāpajjati, na paṭisattu hoti. Tasmā bhagavā
dakkhiṇāvisuddhidīpanattham puggalakatham katheti. Lokasammutiṇca
 buddhā bhagavanto na vijahanti, lokasamaññāya lokaniruttiyā lokābhilāpe
 ṭhitāyeve dhammam desenti. Tasmā bhagavā **lokasammutiyā**
appahānatthampi puggalakatham katheti, tasmā iminā ca adhippāyena
 bhagavato puggaladesanā, na paramatthadesanāti evam adhippāyam
 ajānantoti vuttam hoti.

Duggahitam gaṇhātīti “tathāham bhagavatā dhammam desitam ajānāmi,
 yathā tadevidam viññāṇam sandhāvati saṃsarati, anaññan”ti-ādinā
 duggahitam katvā gaṇhāti, viparītam gaṇhātīti vuttam hoti. **Duggahitanti** hi
 bhāvanapumsakaniddeso. **Yam sandhāyāti** yaṃ duggahitagāham sandhāya.
 Attanā duggahitena dhammenāti pāṭhaseso veditabbo. Atha vā duggahaṇam
 duggahitam. **Attanāti** ca sāmi-atthe karaṇavacanam, tasmā attano

duggahaṇena viparītāgāhenāti vuttaṃ hoti. **Amhe ceva abbhācikkhatī** amhākaṇca abbhācikkhanam karoti. **Attānaṇca khanatī** attano kusalamūlāni khananto attānam khanati nāma.

Dhammacintanti dhammasabhāvavijānanam. **Atidhāvanti** tīhātabbamariyādāyam atthetvā “cittuppadamattena dānam hoti, sayameva cittaṃ attano ārammaṇam hoti, sabbam cittaṃ asabhāvadhammārammaṇam”ti evamādinā atidhāvanto atikkamitvā pavattamāno. **Cattārī**ti buddhavisaya-
iddhivisayakammavipākalokavisayaśāṅkhātāni cattārī. Vuttañhetam—

“Cattārimāni bhikkhave acinteyyāni na cintetabbāni, yāni cinto ummādassa vighātassa bhāgī assa. Katamāni cattārī? **Buddhānam** bhikkhave buddhavisayo acinteyyo na cintetabbo, yaṃ cinto ummādassa vighātassa bhāgī assa. **Jhāyissa** bhikkhave jhānavisayo acinteyyo na cintetabbo -pa-. **Kammavipāko** bhikkhave acinteyyo na cintetabbo -pa-. **Lokacintā** bhikkhave acinteyyā na cintetabbā -pa-. **Imāni** bhikkhave cattārī acinteyyāni na cintetabbāni, yāni cinto ummādassa vighātassa bhāgī assā”ti¹.

Tattha “acinteyyānī”ti tesam sabhāvanidassanam. “Na cintetabbānī”ti tattha kattabbatānidassanam. Tattha **acinteyyānī**ti cintetumasakkuṇeyyāni, cintetum araharūpāni na hontīti attho. Acinteyyattā eva na cintetabbāni, kāmaṃ acinteyyānīpi cha asādhāraṇādīni anussarantassa kusallupattihetubhāvato tāni cintetabbāni, imāni pana evaṃ na hontīti aphaḷabhāvato na cintetabbānīti adhippāyo. Tenevāha “**yāni cinto ummādassa vighātassa bhāgī assā**”ti. **Tesanti** tesam piṭakānam.

Etanti etaṃ buddhavacanam. **Tivaggasaṅgahānī**ti sīlakkhandhavagga mahāvaggapāthikavaggasaṅkhātēhi tīhi vaggehi saṅgaho etesanti tivaggasaṅgahāni. **Catuttimseva suttantā**ti gāthāya evamatthayojanā veditabbā—

1. Am 1. 392 piṭṭhe.

yassa nikāyassa suttagaṇanāto catuttimseva ca suttantā vaggasaṅgahavasena tayo vaggā assa saṅgahassāti tivaggo saṅgaho. Esa paṭhamo nikāyo dīghanikāyoti **anulomiko** apaccanīko, atthānulomanato anvatthanāmoti vuttam hoti.

Atthānulomanato anulomiko, anulomikattaṃyeva vibhāvetum “**kasmā panā**”ti-ādimāha. **Ekanikāyampīti** ekasamūhampi. **Evam cittanti** evam vicittam. **Yathayidanti** yathā ime. Poṇikā cikkhallikā ca khattiyā, tesam nivāso **poṇikanikāyo cikkhallikanikāyoti** vuccati. **Evamādīni cettha sādhakāni sāsano ca lokato cāti** evamādīni udāharaṇāni ettha nikāyasaddassa samūhanivāsānam vācakabhāve sāsano ca vohārato ca sādhakāni pamāṇānīti attho. Ettha paṭhamamudāharaṇam sāsano sādhakavacanam, dutiyam lokatoti veditabbam.

Pañcadasavaggasaṅgahānīti mūlapariyāyavaggādīhi pañcadasahi vaggehi saṅgaho etesanti pañcadasavaggasaṅgahāni. **Diyaḍḍhasatam dve ca suttānīti** aḍḍhena dutiyam diyaḍḍham, ekaṃ satam dve paññāsasuttāni cāti attho. **Yatthāti** yasmim nikāye. **Pañcadasavaggapariggahoti** pañcadasahi vaggehi pariggahito saṅgahitoti attho.

Suttantānam sahasāni sattasuttasatāni cāti pāṭhe suttantānam satta sahasāni satta satāni cāti yojetabbam. Katthaci pana “sattasuttasahasāni satta suttasatāni cā”tipi pāṭho. **Samyuttasaṅgahoti** samyuttanikāyassa saṅgaho.

Pubbe nidassitāti suttantapiṭakaniddese nidassitā. Vuttameva pakārantarena saṅkhipitvā dassetum “**ṭhapetvā cattāro nikāye avasesam buddhavacanam**”ti vuttam. **Sakalam vinayapiṭakanti**-ādinā niddiṭṭhameva hi iminā pakārantarena saṅkhipitvā vuttam. Tenevāha “**ṭhapetvā caturopete**”ti-ādi. **Tadaññanti** tehi catūhi nikāyehi aññam avasesanti attho.

Sabbameva hidanti sabbameva idam buddhavacanam. **Navappabhedanti** ettha katham panetam navappabhedam hoti. Tathā hi navahi aṅgehi vavattHITEHI aññamaññasaṅkararahitehi bhavitabbam, tathā ca satī asuttasabhāvāneva

geyyaṅgādīni siyūṃ, atha suttasabhāvēva geyyaṅgādīni, evaṃ sati suttanti viṣūṃ suttāṅgameva na siyā, evaṃ sante aṭṭhaṅgaṃ sāsanti āpajjati. Apica¹ “sagāthakaṃ suttaṃ geyyaṃ, niggāthakaṃ suttaṃ veyyākaraṇaṃ”ti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Suttaṅca nāma sagāthakaṃ vā siyā niggāthakaṃ vāti aṅgadavayeneva tadubhayaṃ saṅgahitanti tadubhayavinimuttaṅca suttaṃ udānādivisesasaññārahitaṃ natthi, yaṃ suttāṅgaṃ siyā, athāpi kathaṅci viṣūṃ suttāṅgaṃ siyā, maṅgalasuttādīnaṃ suttāṅgasāṅgaho vā na siyā gāthābhāvato dhammapadādīnaṃ viya, geyyaṅgasāṅgaho vā siyā sagāthakattā sagāthakavaggassa viya, tathā ubhatovibhaṅgādīsu sagāthakappadesānanti? Vuccate—

Suttanti sāmāññavidhi, visesavidhayo pare.

Sanimittā niruḥhattā, sahatāññena² nāññato.

Yathāvuttassa dosassa, natthi etthāvagāhaṇaṃ.

Tasmā asaṅkaraṃyeva, navaṅgaṃ satthusāsaṇaṃ.

Sabbassapi hi buddhavacanassa suttanti ayaṃ **sāmāññavidhi**. Tathā hi “ettakaṃ tassa bhagavato suttāgataṃ suttapariyāpannaṃ, sāvatthiyā suttavibhaṅge, sakavāde pañca suttasatānī”ti-ādivacanato vinayābhidhammapariyattivisesesupi suttavohāro dissati. Teneva ca āyasmā mahākaccāno nettiyaṃ³ āha “navavidhasuttantapariyeṭṭhi”ti. Tattha hi suttādivasena navaṅgassa sāsanaṃ pariyeṭṭhi pariyesanā atthavicāraṇā “navavidhasuttantapariyeṭṭhi”ti vuttā. Tadekadesesu pana geyyādayo **visesavidhayo** tena tena nimittena patiṭṭhitā. Tathā hi geyyassa sagāthakattaṃ tabbhāvanimittaṃ. Lokepi hi sasilokaṃ sagāthakaṃ vā cuṇṇiyaganthaṃ “geyyaṃ”ti vadanti. Gāthāvirahe pana sati pucchāṃ katvā visajjanabhāvo veyyākaraṇassa tabbhāvanimittaṃ. Pucchāvisajjanañhi “byākaraṇaṃ”ti vuccati. Byākaraṇameva veyyākaraṇaṃ. Evaṃ sante sagāthakādīnampi pucchāṃ katvā visajjanavasena pavattānaṃ veyyākaraṇabhāvo āpajjati? Nāpajjati. Geyyādisaññānaṃ anokāsabhāvato sa-okāsato anokāsavidhi balavāti “gāthāvirahe satī”ti visesitattā ca. Tathā

1. Atha vā (Sī)

2. Saṅgatāññena (Sī), Netti-Ṭṭha 13 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

3. Khu 10. 1 piṭṭhe.

hi dhammapadādīsu kevalaṃ gāthābandhesu sagāthakattepi
 somanassañāṇamayikagāthāyuttesu “vuttañhetan”ti-ādivacanasambandhesu
 abbhutadhammapaṭisaṃyuttesu ca suttavisesesu yathākkamaṃ gāthā-udāna-
 itivuttaka-abbhutadhammasaṇṇā patiṭṭhitā. Ettha hi satipi
 saṇṇantaranimittayoge anokāsasaṇṇānaṃ balavabhāveneva gāthādisaṇṇā
 patiṭṭhitā, tathā satipi gāthābandhabhāve bhagavato atītāsu jātīsu
 cariyānubhāvappakāsakesu jātakasaṇṇā patiṭṭhitā, satipi pañhāvisajjanabhāve
 sagāthakatte ca kesuci suttantesu vedassa labhāpanato vedallasasaṇṇā
 patiṭṭhitāti evaṃ tena tena sagāthakattādīnaṃ nimittena tesu tesu suttavisesesu
 geyyādisaṇṇā patiṭṭhitāti visesavidhāyo suttaṅgato pare geyyādayo. Yaṃ
 panettha geyyaṅgādīnimittarahitaṃ, taṃ suttaṅgaṃ visesasaṇṇāparihārena
 sāmaṇṇasaṇṇāya pavattanato.

Nanu ca evaṃ santēpi sagāthakaṃ suttaṃ geyyaṃ, niggāthakaṃ suttaṃ
 veyyākaraṇanti suttaṅgaṃ na sambhavatīti codanā tadavatthā evāti? Na
 tadavatthā. Sodhitattā. Sodhitañhi pubbe gāthāvirahe sati
 pucchāvisajjanabhāvo veyyākaraṇassa tabbhāvanimittanti. Yaṅca vuttaṃ
 “gāthābhāvato maṅgalasuttādīnaṃ suttaṅgasaṅgaho na siyā”ti, taṃ na,
 niruḥhattāti. Niruḥho hi maṅgalasuttādīnaṃ suttabhāvo. Na hi tāni
 dhammapadabuddhavaṃsādayo viya gāthābhāvena paññātāni, atha kho
 suttabhāveneva. Teneva hi aṭṭhakathāyaṃ suttanāmakanti nāmaggaṇaṃ
 kataṃ. Yaṃ pana vuttaṃ “sagāthakattā geyyaṅgasaṅgaho siyā”ti, tampi
 natthi. Yasmā sahatāññena. Sahabhāvo hi nāma atthato¹ aññena hoti, saha
 gāthāhīti ca sagāthakaṃ. Na ca maṅgalasuttādīsu gāthāvinimutto koci
 suttappadeso atthi, yo “saha gāthāhī”ti vucceyya. Nanu ca gāthāsamudāyo
 gāthāhi añño hoti, tathā ca tassa vasena saha gāthāhīti sagāthakanti sakkā
 vattunti? Taṃ na. Na hi avayavavinimutto samudāyo nāma koci atthi.
 Yampi vuttaṃ “ubhatovibhaṅgādīsu sagāthakappadesānaṃ
 geyyaṅgasaṅgaho siyā”ti, tampi na aññato. Aññāyeva hi tā gāthā
 jātakādīpariyāpannattā. Atha na tāhi ubhatovibhaṅgādīnaṃ geyyaṅgabhāvoti
 evaṃ suttādīnaṃ aṅgānaṃ aññamaññasaṅkarābhāvo veditabbo.

1. Attano (Sī)

Idāni suttādīni navaṅgāni vibhajitvā dassento āha “**tattha ubhatovibhaṅganiddesakhandhakaparivārā**”ti-ādi. Tattha **niddeso** nāma suttanipāte—

“Kāmaṃ kāmayaṃānassa, tassa cetam̃ samijjhati.
Addhā pītimano hoti, laddhā macco yadicchatī”ti¹—

ādinā āgatassa aṭṭhakavaggassa,

“Kenassu nivuto loko, (iccāyasmā ajito.)
Kenassu nappakāsati.
Kissābhilepanaṃ brūsi,
Kiṃsu tassa mahabbhayaṃ”ti²—

ādinā āgatassa pārāyanavaggassa,

“Sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍaṃ,
Aviheṭṭhayaṃ aññatarampi tesaṃ.
Na puttamiccheyya kuto sahāyaṃ,
Eko care khaggavisāṇakappo”ti³—

ādinā āgatassa khaggavisāṇasuttassa ca tadatthavibhāgavasena
sathukappena āyasmatā dhammasenāpati **sāriputtattherena** kato niddeso
mahāniddeso cūḷaniddesoti ca vuccati. Evamidha niddesassa
suttaṅgasaṅgaho **bhadantabuddhaghosācariyena** dassitoti veditabbo.
Aññatthāpi ca dīghanikāyaṭṭhakathādīsu sabbattha
ubhatovibhaṅganiddesakhandhakaparivārāti niddesassa suttaṅgasaṅgaho eva
dassito. **Ācariyadhammapālattherenapi** nettipakaraṇaṭṭhakathāyaṃ
evametassa suttaṅgasaṅgahova kathito. Keci pana niddesassa
gāthāveyyākaraṇaṅgesu dvīsu saṅghaṃ vadanti. Vuttañhetam̃ niddesa-
aṭṭhakathāyaṃ **upasenattherena**—

“Tadetaṃ vinayapiṭakaṃ suttantapiṭakaṃ abhidhammapiṭakanti tīsu
piṭakesu suttantapiṭakapariyāpannaṃ, dīghanikāyo majjhimanikāyo
saṃyuttanikāyo aṅguttaranikāyo khuddakanikāyoti pañcasu
mahānikāyesu khuddakamahānikāye pariyāpannaṃ, suttam̃ geyyaṃ

1. Khu 1. 399 piṭṭhe.

2. Khu 1. 434 piṭṭhe.

3. Khu 1. 284 piṭṭhe.

veyyākaraṇaṃ gāthā udānaṃ itivuttakaṃ jātakaṃ abbhutadhammaṃ
vedallanti navasu satthusāsanaṅgesu yathāsambhavaṃ
gāthāveyyākaraṇaṅgadvayaśaṅgahitaṃ”ti¹.

Ettha tāva katthaci pucchāvisajjanasabhāvato niddesekadesassa
veyyākaraṇaṅgasaṅgaho yujjatu nāma, gāthaṅgasaṅgaho pana kathaṃ
yujjeyyāti idamettha vīmaṁsitabbaṃ. Dhammapadādīnaṃ viya hi kevalaṃ
gāthābandhabhāvo gāthaṅgassa tabbhāvanimittaṃ. Dhammapadādīsu hi
kevalaṃ gāthābandhesu gāthāsamaññā paṭiṭṭhitā, niddese ca na koci kevalo
gāthābandhappadeso upalabbhati. Sammāsambuddhena bhāsītānaṃyeva hi
aṭṭhakavaggādisaṅgahitānaṃ gāthānaṃ niddesamattaṃ dhammasenāpatinā
kataṃ. Atthavibhajanatthaṃ ānītāpi hi tā aṭṭhakavaggādisaṅgahitā
niddisitabbā mūlagāthāyo suttanipātapariyāpannattā aññāyevāti na
niddesasaṅkhyāṃ gacchanti ubhatovibhaṅgādīsu āgatabhāvepi taṃ vohāraṃ
alabhamāno jātakādigāthāpariyāpannā gāthāyo viya, tasmā
kāraṇantaramettha gavesitabbaṃ yuttataraṃ vā gahetabbaṃ.

Nālakasuttatuvattakasuttānīti ettha **nālakasuttaṃ** nāma padumuttarassa
bhagavato sāvakāṃ moneyyapaṭipadaṃ paṭipannaṃ disvā tadatthaṃ
abhikaṅkhamānena tato pabhuti kappasatasahassaṃ pāramiyo pūretvā
āgatena asitassa isino bhāgineyyena nālakattherena
dhammacakkappavattitadivasato sattame divase “aññātametan”ti-ādīhi dvīhi
gāthāhi moneyyapaṭipadaṃ puṭṭhena bhagavatā “moneyyāṃ te
upaññissan”ti-ādinā² nālakattherassa bhāsitaṃ moneyyapaṭipadāparidīpakaṃ
suttaṃ. **Tuvattakasuttaṃ**¹ pana mahāsamayasuttantadesanāya sannipatitesu
devesu “kā nu kho arahattappattiyā paṭipattī”ti uppannacittānaṃ ekaccānaṃ
devatānaṃ tamatthaṃ pakāsetuṃ “pucchāmi taṃ ādiccabandhū”ti-ādinā⁴
nimmitabuddhena attānaṃ pucchāpetvā “mūlaṃ papañcasaṅkhāyā”ti-ādinā⁵
bhāsitaṃ suttaṃ. Evamidhasuttanipāte āgatānaṃ maṅgalasuttādīnaṃ
suttaṅgasaṅgaho dassito, tattheva āgatānaṃ asuttanāmikānaṃ
suddhikagāthānaṃ gāthaṅgasaṅgahañca dassayissati, evaṃ sati
suttanipātaṭṭhakathārambhe⁶—

1. Mahāniddeśa-Ṭīṭha 8 piṭṭhe.

2. Khu 1. 388 piṭṭhe.

3. Tuvaṭṭakasuttaṃ (Sī)

4. Khu 1. 420 khu 7. 263 piṭṭhesu.

5. Khu 1. 421 piṭṭhe.

6. Suttanipāta-Ṭīṭha 1. 1 piṭṭhe.

“Gāthāsatasamākiṇṇo, geyyaveyyākaraṇaṅkito.

Kasmā suttanipātoti, saṅkhamesa gatoti ce”ti—

sakalassapi suttanipātassa geyyaveyyākaraṇaṅgasāṅgaho kasmā coditoti?
Nāyaṃ virodho. Kevalañhi tattha codakena sagāthakattaṃ katthaci
pucchāvisajjanamattañca gahetvā codanāmattaṃ katanti gahetabbaṃ.
Aññathā suttanipāte niggāthakassa suttasseva abhāvato
veyyākaraṇaṅgasāṅgaho na codetabbo siyāti. Sagāthāvaggo geyyanti
yojetabbaṃ. “Aṭṭhahi aṅgehi asaṅgahitaṃ nāma paṭisambhidādī”ti tīsupi
gaṇṭhipadesu vuttaṃ. Keci pana paṭisambhidāmaggassa
geyyaveyyākaraṇaṅgadvayasaṅgahaṃ vadanti. Vuttañhetam
paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāyaṃ¹ “navasu satthusāsanaṅgesu
yathāsambhavaṃ geyyaveyyākaraṇaṅgadvayasaṅgahitaṃ”ti.

Nosuttanāmikāti asuttanāmikā. “Suddhikagāthā nāma vatthugāthā”ti tīsu
gaṇṭhipadesu vuttaṃ. Tattha **vatthugāthā**ti—

“Kosalānaṃ purā rammā, agamā dakkhiṇāpathaṃ.

Ākiṇcaññaṃ patthayāno, brāhmaṇo mantapāragū”ti²—

ādinā pārāyanavaggassa nidānaṃ āropentena āyasmatā ānandattherena
saṅgītikāle vuttā chappaññaṃ ca gāthāyo, ānandatthereneva saṅgītikāle
nālakasuttassa nidānaṃ āropentena vuttā—

“Ānandajāte tidasagaṇe patīte,

Sakkañca indaṃ sucivasane ca deve.

Dussaṃ gahetvā atiriva thomayante,

Asito isi addasa divāvihāre”ti³—

ādikā vīsatiṃvattā gāthāyo ca vuccanti. Tattha “nālakasuttassa vatthugāthāyo
nālakasuttasaṅkhyāmyeva gacchantī”ti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Vuttañhetam
suttanipātaṭṭhakathāyaṃ⁴—

“Parinibbute pana bhagavati saṅgītiṃ karontena āyasmatā
mahākassapena āyasmā ānando tameva moneyyapaṭipadaṃ

1. Paṭisaṃ-Tīha 1. 8 piṭṭhe.

3. Khu 1. 385 piṭṭhe.

2. Khu 1. 429 piṭṭhe.

4. Suttanipāta-Tīha 2. 202 piṭṭhe.

puṭṭho yena yadā ca samādapito nālako bhagavantam pucchi, tam
sabbam pākaṭam katvā dassetukāmo ‘ānandaajāte’ti-ādikā vīsati
vatthugāthāyo vatvā abhāsi. Tam sabbampi nālakasuttanti vuccatī’ti.

Tasmā nālakasuttassa vatthugāthāyo nālakasuttaḡḡaḡaḡeneva saḡḡahitāti
pārāyanikavagḡassa vatthugāthāyo idha suddhikagāthāti ḡaḡetabbanḡ.
Tattheva panassa pārāyaniyavagḡe ajitamāḡavakādīnam soḡasannam
brāhmaḡānam pucchāḡāthā bhagavato visajjanagāthā ca idha
suddhikagāthāti evampi vattum yujjati. Tāpi hi pālīyam suttanāmena avatvā
“ajitamāḡavakapucchā tissamettayyamāḡavakapucchā”ti-ādina¹ āḡatattā
cuḡḡiyaganthehi amissattā ca nosuttanāmikā suddhikagāthā nāmāti vattum
vaṭṭati.

Idāni udānam sarūpato vavatthapento āha “**somanassañāḡamayika
ḡāthāpaṭisaḡyuttā**”ti-ādi. Kenatṭhena² panetaḡ “**udānan**”ti vuccati?
Udānanatṭhena. Kimidaḡ udānam nāma? Pīṭivegasamuṭṭhāpito udāhāro.
Yathā hi yaḡ telādi minitabbavatthu mānam ḡaḡetum na sakkoti vissanditvā
ḡacchati, tam “avaseko”ti vuccati, yaḡca jalaḡ taḡākam ḡaḡetum na sakkoti,
ajjhottharitvā ḡacchati, tam “mahogho”ti vuccati, evameva yaḡ
pīṭivegasamuṭṭhāpitaḡ vīṭakkavīpphāram hadayaḡ sandhāretum na sakkoti,
so adhiko hutvā anto asaḡṭhahitvā bahi vacīdvārena nikkhanto
paṭīḡḡāḡakanirapekkho udāhāraviseso “**udānan**”ti vuccati.
Dhammasaḡveḡavasenaḡ ayamākāro labbhateva. Tayidaḡ katthaci
ḡāthābandhavasena katthaci vākyavasena pavattaḡ. Tathā hi—

“Tena kho pana samayena bhagavā bhikkhū nibbānapaṭisaḡyuttāya
dhammiyā kathāya sandasseti samādapeti samuttejeti sampahaḡseti.
Tedha bhikkhū aṭṭhim katvā manasi katvā sabbam cetasā
samannāharitvā ohitasotā dhammaḡ suḡanti. Atha kho bhagavā
etamatthaḡ viditvā tāyam velāyam imaḡ udānam

1. Khu 1. 434 piṭṭhe.

2. Udāna-Ṭṭha 2 piṭṭhādisupi passitabbanḡ.

udānesi ‘atthi bhikkhave tadāyatanam, yattha neva pathavī na āpo’ti’”¹—

ādīsu somanassañāṇasamuṭṭhitavākyavasena pavattam.

Nanu ca udānam nāma pītisomanassasamuṭṭhāpito dhammasaṃvegasamuṭṭhāpito vā dhammapaṭiggāhakanirapekkho udāhāro tathā ceva sabbattha āgataṃ, idha kasmā bhagavā udānento bhikkhū āmantesi? Tesam bhikkhūnam saññāpanattham. Nibbānapaṭisaṃyuttañhi bhagavā tesam bhikkhūnam dhammam desetvā nibbānaguṇānussaraṇena uppannapītisomanassena udānam udānento “idha nibbānavajjo sabbo sabhāvadhammo paccayāyattavuttikova upalabbhati, na paccayanirapekkho, ayaṃ pana nibbānadhammo kathamappaccayo upalabbhati”ti tesam bhikkhūnam cetoparivitakkamaññāya tesam ñāpetukāmo “atthi bhikkhave tadāyatanam”ti² ādimāha. Na ekantato te paṭiggāhake katvāti veditabbam.

“Sace bhāyatha dukkhassa, sace vo dukkhamappiyaṃ.

Mākattha pāpakaṃ kammaṃ, āvi vā yadi vā raho”ti³—

evamādikaṃ pana dhammasaṃvegasappavattam udānanti veditabbam.

“Sukhakāmāni bhūtāni, yo daṇḍena vihiṃsati.

Attano sukhamesāno, pecca so na labhate sukhan”ti⁴—

idampi dhammasaṃvegasappavattam udānanti vadanti. Tathā hi ekasmiṃ samaye sambahulā gopālakā antarā ca sāvatthim antarā ca jetavanam ahim daṇḍehi hananti. Tena ca samayena bhagavā sāvatthim piṇḍāya gacchanto antarāmagge te dārake ahim daṇḍena hanante disvā “kasmā kumārakā imam ahim daṇḍena hanathā”ti pucchitvā “ḍaṃsanabhayena bhante”ti ca vutte “ime ‘attano sukham karissāmā’ti imam paharantā nibbattaṭṭhāne dukkham anubhavissanti, aho avijjāya nīkatikosallan”ti dhammasaṃvegaṃ uppādesi. Teneva ca dhammasaṃvegena imam udānam udānesi. Evametaṃ katthaci gāthābandhavasena katthaci vākyavasena katthaci somanassavasena katthaci

1. Khu 1. 177 piṭṭhe Udāne.

3. Khu 1. 137 piṭṭhe.

2. Khu 1. 177 piṭṭhe.

4. Khu 1. 33, 89 piṭṭhesu.

dhammasaṃvegavasena pavattanti veditabbaṃ. Tasmā aṭṭhakathāyaṃ
 “somanassañāṇamayikagāthāpaṭisaṃyuttānī”ti yaṃ udānalakkhaṇaṃ vuttaṃ,
 taṃ yebhuyyavasena vuttanti gaḥetabbaṃ. Yebhuyyena hi udānaṃ
 gāthābandhavasena bhāsitaṃ pītisomanassasamuṭṭhāpitaṃca.

Tayidaṃ sabbaññubuddhabhāsitaṃ paccekabuddhabhāsitaṃ
 sāvakabhāsitaṃ ti vidhaṃ hoti. Tattha paccekabuddhabhāsitaṃ—

“Sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍaṃ,
 Aviheṭṭhayaṃ aññatarampi tesan”ti—

ādinā **khaggavisāṇasutte**¹ āgatameva. Sāvakaḥāsitaṇi—

“Sabbo rāgo pahīno me,
 Sabbo doso samūhato.
 Sabbo me vihato moho,
 Sītibhūtosmi nibbuto”ti—

ādinā **theragāthāsu**²,

“Kāyena saṃvutā āsiraṃ, vācāya uda cetasā.
 Samulāṃ taṇhamabbhuyha, sītibhūtāmi nibbutā”ti—

therigāthāsu³ ca āgatāni. Aññāniṇi sakkādīpi devehi bhāsitaṇi “aho dānaṃ
 paramadānaṃ kassape supatiṭṭhitaṃ”ti-ādīni⁴, soṇadaṇḍabrāhmaṇādīhi
 manussehi ca bhāsitaṇi “namo tassa bhagavato”ti-ādīni⁵ tisso saṅgītiyo
 āruḥhāni udānāni santi eva, na tāni idha adhippetāni. Yāni pana
 sammāsambuddhena sāmāṇa āhaccabhāsitaṇi jinavacanabhūtāni, tāneva ca
 dhammasaṅgāhakehi “udānaṃ”ti saṅgītaṃ. Etāniyeva ca sandhāya bhagavato
 pariyattidhammaṃ navavidhā vibhajitvā uddisanta udānanti vuttaṃ.

Yā pana “anekajātisaṃsāraṇa”ti-ādigāthā bhagavatā bodhiyā mūle
 udānavasena pavattitā anekasatasahassānaṃ sammāsambuddhānaṃ
 udānabhūtā ca, tā aparabhāge dhammabhaṇḍāgārikassa bhagavatā

1. Khu 1. 284 piṭṭhe.

2. Khu 2. 237 piṭṭhe.

3. Khu 2. 379 piṭṭhe.

4. Khu 1. 111 piṭṭhe.

5. Dī 2. 230; Ma 1. 235 piṭṭhesu.

desitattā dhammasaṅgāhakehi udānapāḷiyaṃ saṅgahaṃ anāropetvā
 dhammapade saṅgahitā. Yañca “aññāsi vata bho koṇḍañño”ti udānavacanāṃ
 dasasahassilokadhātuyā devamanussānaṃ
 pavedanasamatthanigghosavipphāraṃ bhagavatā bhāsitaṃ, tadapi
 paṭhamabodhiyaṃ sabbesaṃ eva bhikkhūnaṃ
 sammāpaṭipattipaccavekkhaṇahetukaṃ “ārādhayimsu vata maṃ bhikkhū
 ekaṃ samayaṃ”ti-ādivacanāṃ¹ viya
 dhammacakkappavattanasuttadesanāpariyosāne attanā
 adhigatadhammekadesassa yathādesitassa ariyamaggassa sāvakesu
 sabbapaṭhamāṃ therena adhigatattā attano parissamassa
 saphalabhāvapaccavekkhaṇahetukaṃ pītisomanassajanitaṃ udāhāramattaṃ,
 na “yadā have pātubhavanti dhammā”ti-ādivacanāṃ² viya pavattiyā
 nivattiyā vā pakāsananti na dhammasaṅgāhakehi udānapāḷiyaṃ saṅgītanti
 daṭṭhabbāṃ.

Udānapāḷiyañca bodhivaggādīsu aṭṭhasu vaggesu dasa dasa katvā
 asītiyeva suttantā saṅgītā, tatoyeva ca **udānaṭṭhakathāyaṃ**³
ācariyadhammapālattherena vuttaṃ—

“Asīti eva suttantā, vaggā aṭṭha samāsato.

Gāthā ca pañcanavuti, udānassa pakāsītā.

Aḍḍhūnanavamattā⁴ ca, bhāṇavārā pamāṇato.

Ekādhikā tathāsīti, udānassānusandhayo.

Ekavīsasahassāni, satameva vicakkhaṇo.

Padānetānudānassa, gaṇitāni viniddise.

Gāthāpādato pana—

Aṭṭhasahassamattāni, cattāreva satāni ca.

Padānetānudānassa, tevīsati ca niddise.

Akkharānaṃ saḥassāni, saṭṭhi satta satāni ca.

Tīṇi dvāsīti ca tathā, udānassa paveditā”ti.

Idha pana “dvāsīti suttantā”ti vuttaṃ, taṃ na sameti, tasmā “asīti suttantā”ti
 pāṭhena bhavitabbāṃ.

1. Ma 1. 175 piṭṭhe.

3. Udāna-Ṭīha 4 piṭṭhe.

2. Vi 3. 2; Khu 1. 78 piṭṭhesu.

4. Aḍḍhanavamamattā (Sī, Syā)

Vuttaṃ hettaṃ bhagavatā “vuttamarahatāti me suttaṃ. Ekadhammaṃ bhikkhave pajahatha, ahaṃ vo pāṭibhogo anāgāmitāya. Katammaṃ ekadhammaṃ? Lobhaṃ bhikkhave ekadhammaṃ pajahatha, ahaṃ vo pāṭibhogo anāgāmitāyā”ti evamādinā ekakadukatikacatukkavasena itivuttakapāḷiyaṃ¹ saṅghamāropitāni dvādasuttarasatasuttantāni **itivuttakaṃ** nāmāti dassento āha “**vuttañhetan**”ti-ādi. **Dasuttarasatasuttantā**ti etthāpi “dvādasuttarasatasuttantā”ti pāṭhena bhavitabbaṃ. Tathā hi ekakanipāte tāva sattavīsati suttāni, dukanipāte dvāvīsati, tikanipāte paññāsa, catukkanipāte terasāti dvādasuttarasatasuttantāneva itivuttakapāḷiyaṃ āgatāni. Tatoyeva ca pāḷiyaṃ—

“Lobho doso ca moho ca,
Kodho makkhena pañcamāṃ.
Māno sabbaṃ puna māno,
Lobho dosena terasa.

Moho kodho puna makkho,
Nīvaraṇā taṇhāya pañcamāṃ.
Dve sekkhabhedā sāmaggī,
Paduṭṭhanirayena terasa.

Pasannā ekamābhāyi, puggalaṃ atītena pañcamāṃ.
Evañce opadhikaṃ puññaṃ, sattavīsa pakāsītā”ti—

evamādinā uddānagāthāhi dvādasuttarasatasuttāni gaṇetvā dassitāni teneva ca **aṭṭhakathāyampi**²—

“Suttato ekakanipāte tāva sattavīsati suttāni, dukanipāte dvāvīsati,
tikanipāte paññāsa, catukkanipāte terasāti
dvādasādhikasatasuttasaṅgahan”ti—

vuttaṃ. Kāmañcetha appakaṃ ūnamadhikaṃ vā gaṇanūpagaṃ na hotīti
katvā “dvāsīti khandhakavattānī”ti vattabbe “asīti khandhakavattānī”ti
vuttavacanāṃ viya “dvādasuttarasatasuttantā”ti vattabbe
“dasuttarasatasuttantā”ti vuttantipi

1. Khu 1. 195 piṭṭhe.

2. Itivuttaka-Ṭṭha 2 piṭṭhe.

sakkā vattum, tathāpi īdise thāne pamāṇaṃ dassentena yāthāvatova niyametvā dassetabbanti “dvādasuttarasatasuttantā” icceva pāṭhena bhavitabbaṃ.

Jātaṃ bhūtaṃ purāvutthaṃ bhagavato pubbacaritaṃ kāyati katheti pakāsetīti **jātakam**.

“Cattārome bhikkhave acchariyā abbhutaṃ dhammā ānande. Katame cattāro? Sace bhikkhave bhikkhuparisā ānandaṃ dassanāya upasaṅkamati, dassanenapi sā attamanā hoti. Tattha ce ānando dhammaṃ bhāsati, bhāsitenapi sā attamanā hoti, atittāva bhikkhave bhikkhuparisā hoti, atha ānando tuṇhī bhavati. Sace bhikkhunīparisā -pa- upāsakaparisā -pa- upāsikā parisā ānandaṃ dassanāya upasaṅkamati, dassanenapi sā attamanā hoti. Tattha ce ānando dhammaṃ bhāsati, bhāsitenapi sā attamanā hoti, atittāva bhikkhave upāsikāparisā hoti, atha ānando tuṇhī bhavati. Ime kho bhikkhave cattāro acchariyā abbhutaṃ dhammā ānande”¹ti¹ evamādinayappavattā sabbepi acchariya-abbhutadhammapaṭisaṃyuttā suttantā **abbhutadhammaṃ** nāmāti dassento āha “**cattārome bhikkhave**”²ti-ādi.

Cūḷavedallādīsu² visākhena nāma upāsakena puṭṭhāya dhammadinnāya nāma bhikkhuniyā bhāsitaṃ suttaṃ **cūḷavedallanti** veditabbaṃ.

Mahāvedallaṃ³ pana mahākoṭṭhikattherena pucchitena āyasmatā sārīputtattherena bhāsitaṃ. **Sammādiṭṭhisutta**mpi⁴ bhikkhūhi puṭṭhena tenevāyasmatā sārīputtattherena bhāsitaṃ. Etāni majjhimanikāyapariyāpannāni. **Sakkapañhaṃ**⁵ pana sakkena puṭṭho bhagavā abhāsi, tañca dīghanikāyapariyāpannanti veditabbaṃ.

Mahāpuṇṇamasuttampi⁶ tadahuposathe pannarase puṇṇamāya rattiyaṃ aññatarena bhikkhunā puṭṭhena bhagavatā bhāsitaṃ, taṃ pana majjhimanikāyapariyāpannanti veditabbaṃ. **Vedanti** ñāṇaṃ. **Tuṭṭhinti** yathābhāsitaḍḍhammadesanaṃ viditvā “sādhū ayye, sādāvuso”⁷ti-ādinā abbhanumodanasappavattaṃ pītisomanassaṃ. **Laddhā laddhāti** labhitvā labhitvā, punappunaṃ labhitvāti vuttaṃ hoti.

1. Am 1. 448 piṭṭhe.

2. Ma 1. 373 piṭṭhe.

3. Ma 1. 365 piṭṭhe.

4. Ma 1. 57 piṭṭhe.

5. Dī 2. 211 piṭṭhe.

6. Ma 3. 66 piṭṭhe.

Evam āṅgavasena sakalampi buddhavacanaṃ vibhajitvā idāni dhammakkhandhavasena vibhajitvā kathetukāmo āha “**kathaṃ dhammakkhandhavasenā**”ti-ādi. Tattha **dhammakkhandhavasenā**ti dhammarāsivasena. Dvāsīti saḥassāni buddhato gaṇhiṃ, dve saḥassāni bhikkhuto gaṇhinti sambandho. Tattha **buddhato gaṇhinti** sammāsambuddhato uggaṇhiṃ, dvesaḥassādhikāni asīti dhammakkhandhasaḥassāni satthu santikā adhigaṇhinti attho. **Dve saḥassāni bhikkhutoti** dve dhammakkhandhasaḥassāni bhikkhuto uggaṇhiṃ, dhammasenāpati-ādīnaṃ bhikkhūnaṃ santikā adhigaṇhiṃ. Sāriputtattherādīhi bhāsitaṇaṃ sammādiṭṭhisuttantādīnaṃ vasena hi “dve saḥassāni bhikkhuto”ti vuttaṃ. **Caturāsīti saḥassānī**ti tadubhayaṃ samodhānetvā catusaḥassādhikāni asīti saḥassāni. **Ye me dhammā pavattinoti** ye dhammā mama pavattino pavattamānā paṇḍavācuggatā jivhagge parivattanti, te dhammā caturāsīti dhammakhasaḥassānīti vuttam hoti. Keci pana “ye ime”ti padacchedaṃ katvā “ye ime dhammā buddhassa bhagavato bhikkhūnaṃca pavattino, tehi pavattitā, tesvāhaṃ dvāsīti saḥassāni buddhato gaṇhiṃ, dve saḥassāni bhikkhutoti evaṃ caturāsīti dhammakkhandhasaḥassānī”ti evamettha sambandhaṃ vadanti.

Ettha ca **subhasuttaṃ**¹ **gopakamoggallānasuttaṃ**² parinibbute bhagavati ānandattherena vuttatā caturāsītidhammakkhandhasaḥassetu antogadhaṃ hoti, na hotīti? Tattha **paṭisambhidāgaṇṭhipade** tāva idaṃ vuttaṃ “sayam vuttadhammakkhandhānaṃ bhikkhuto gahiteyeva saṅgahetvā evamāhāti daṭṭhabban”ti. Bhagavatā pana dinnanaye ṭhatvā bhāsitatā sayam vuttadhammakkhandhānampi “buddhato gaṇhin”ti ettha saṅgahaṃ katvā vuttanti evamettha vuttaṃ yuttataraṃ viya dissati. Bhagavatāyeva hi dinnanaye ṭhatvā sāvaka dhammaṃ desenti. Teneva hi tatiyaśaṅgītiyaṃca moggaliputtatissattherena bhāsitaṃpi kathāvatthuppakaraṇaṃ buddhabhāsitaṃ nāma jātaṃ, tatoyeva ca attanā bhāsitaṃpi subhasuttādi saṅgītiṃ āropentena āyasmatā ānandattherena “evaṃ me sutan”ti vuttaṃ.

Evaṃ paridīpitadhammakkhandhavasenāti gopakamoggallānena brāhmaṇena “tvaṃ bahussutoti buddhasāsane pākaṭo, kittakā dhammā te satthārā bhāsītā, tayā dhārītā”ti pucchite tassa paṭivacanaṃ dentena

1. Dī 1. 188 piṭṭhe.

2. Ma 3. 58 piṭṭhe.

āyasmatā ānandattherena evaṃ “dvāsīti buddhato gaṇhin”ti-ādinā paridīpitadhammakkhandhānaṃ vasena. **Ekānusandhikaṃ suttaṃ** satipaṭṭhānādi. Satipaṭṭhānasuttaṃhi “ekāyano ayaṃ bhikkhave maggo sattānaṃ visuddhiyā”ti-ādinā¹ cattāro satipaṭṭhāne ārabhitvā tesāmyeva vibhāgadassanavasena pavattattā “ekānusandhikan”ti vuccati.

Anekānusandhikanti nānānusandhikaṃ parinibbānasuttādi.

Parinibbānasuttaṃhi nānāṭṭhānesu nānādhammadesanānaṃ vasena pavattattā “anekānusandhikan”ti vuccati. **Gāthābandhesu pañhapucchananti**—

“Kati chinde kati jahe, kati cuttari bhāvaye.

Kati saṅgātigo bhikkhu, ‘oghatiṇṇo’ti vuccatī”ti²—

evamādinayappavattaṃ pañhapucchanāṃ eko dhammakkhandhoti attho.

“Pañca chinde pañca jahe, pañca cuttari bhāvaye.

Pañca saṅgātigo bhikkhu, ‘oghatiṇṇo’ti vuccatī”ti²—

evamādinayappavattaṃ visajjananti veditabbaṃ. **Tikadukabhājanāṃ** nikkhepakaṇḍa-aṭṭhakathākaṇḍavasena veditabbaṃ. Tasmā “kusalā dhammā, akusalā dhammā, abyākatā dhammā, sukhāya vedanāya sampayuttā dhammā, dukkhāya vedanāya sampayuttā dhammā, adukkhamasukhāya vedanāya sampayuttā dhammā”ti evamādīsu tikesu kusallattikassa vibhajanavasena yaṃ vuttaṃ nikkhepakaṇḍe³—

“Katame dhammā kusalā. Tīṇi kusalamūlāni alobho adoso amoho, taṃsāmpayutto vedanākkhandho saññākkhandho saṅkhārakkhandho viññāṇakkhandho, taṃsamūṭṭhānaṃ kāyakammaṃ vacīkammaṃ manokammaṃ. Ime dhammā kusalā.

Katame dhammā akusalā. Tīṇi akusalamūlāni lobho doso moho, tadekaṭṭhā ca kilesā, taṃsāmpayutto vedanākkhandho -pa-manokammaṃ. Ime dhammā akusalā.

Katame dhammā abyākatā. Kusallakusalānaṃ dhammānaṃ vipākā kāmāvacarā rūpāvacarā arūpāvacarā apariyāpannā

1. Dī 2. 231 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 3 piṭṭhe.

3. Abhi 1. 205 piṭṭhe.

vedanākkhandho -pa- viññāṇakkhandho, ye ca dhammā kiriyā neva kusalā nākusalā na ca kammavipākā sabbañca rūpaṃ asaṅkhatā ca dhātu. Ime dhammā abyākatā”ti,

ayameko dhammakkhando. Evaṃ sesattikānampi ekekassa tikassa vibhajanāṃ ekeko dhammakkhando veditabbaṃ.

Tathā “hetū dhammā”ti evamādikesu dukesu ekekassa dukassa vibhajanavasena yaṃ vuttaṃ—

“Katame dhammā hetū. Tayo kusalā hetū, tayo akusalā hetū, tayo abyākatā hetū”ti¹—

ādi, tatthāpi ekekassa dukassa vibhajanāṃ ekeko dhammakkhando. Puna aṭṭhakathākaṇḍe²—

“Katame dhammā kusalā. Catūsu bhūmīsu kusalaṃ. Ime dhammā kusalā. Katame dhammā akusalā. Dvādasa akusalacittuppādā. Ime dhammā akusalā. Katame dhammā abyākatā. Catūsu bhūmīsu vipāko tīsu bhūmīsu kiriyābyākataṃ rūpañca nibbānañca. Ime dhammā abyākatā”ti—

evamādinā kusalattikādivibhajanavasena pavattesu tikabhājanesu ekekassa tikassa bhājanāṃ ekeko dhammakkhando. Tathā—

“Katame dhammā hetū. Tayo kusalā hetū, tayo akusalā hetū, tayo abyākatā hetū”ti³—

ādinayappavattesu dukabhājanesu ekamekaṃ dukabhājanāṃ ekeko dhammakkhando evamettha tikadukabhājanavasena dhammakkhandhavibhāgo veditabbo.

Ekamekañca cittavārabhājananti ettha pana—

“Yasmiṃ samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti somanassasahagataṃ ñāṇasampayuttaṃ rūpārammaṇaṃ vā -pa-. Tasmiṃ samaye phasso hoti -pa- avikkhepo hoti”ti⁴—

1. Abhi 1. 214 piṭṭhe.

3. Abhi 1. 274 piṭṭhe.

2. Abhi 1. 266 piṭṭhe.

4. Abhi 1. 17 piṭṭhe.

evamādinayappavatte cittuppādakaṇḍe ekamekaṃ cittavārabhājanam ekeko dhammakkhandhoti gahetabbaṃ. **Eko dhammakkhandhoti** ettha “ekekaticadukabhājanam ekamekaṃ cittavārabhājanam”ti vuttattā ekeko dhammakkhandhoti attho veditabbo. “Ekeko”ti avuttepi hi ayamattho atthato viññāyamānova hotīti “eko dhammakkhandho”ti vuttaṃ. **Atthi vatthūti-** ādisu **vatthu** nāma sudinnakaṇḍādi. **Mātikāti** “yo pana bhikkhu bhikkhūnam sikkhāsājīvasamāpanno”ti-ādinā¹ tasmiṃ tasmiṃ ajjhācāre paññattasikkhāpadam. **Padabhājanīyanti** tassa tassa sikkhāpadassa “yo panāti yo yādiso”ti-ādinayappavattam² vibhajanam. **Antarāpattīti** “paṭilātam ukkhipati, āpatti dukkaṭassā”ti³ evamādinā sikkhāpadantaresu paññattā āpatti. **Anāpattīti** “anāpatti ajānantassa asādiyantassa ummattakassa khittacittassa vedanāṭṭassa ādikammikassā”ti-ādinayappavatto⁴ anāpattivāro. **Tikacchedoti** “dasāhātikkante atikkantasaññī nissaggiyam pācittiyam, dasāhātikkante vematiko nissaggiyam pācittiyam, dasāhātikkante anatikkantasaññī nissaggiyam pācittiyam”ti⁵ evamādinayappavatto tikapācittiyatikadukkaṭadibhedo tikaparichedo.

Idāni **evametam abhedato rasavasena ekavidhanti**-ādinā “ayam dhammo, ayam vinayo -pa- imāni caturāsīti dhammakkhandhasahassāni”ti buddhavacanam dhammavinayādibhedena vavatthapetvā saṅgāyantena mahākassapapamukhena vasīgaṇena anakacchariyapātubhāvapaṭimaṇḍitāya saṅgītiyā imassa piṭakassa vinayabhāvo majjhimabuddhavacanādibhāvo ca vavatthāpitoti dasseti. Na kevalam imev imassa yathāvuttappabhedam vavatthapetvā saṅgītam, atha kho aññampīti dassento āha “**na kevalañca imevā**”ti-ādi. Tattha **uddānasaṅgaho** paṭhamapārājikādisu āgatānam vinītavatthu-ādinam saṅkhepato saṅghadassanavasena dhammasaṅgāhakehi kathitā—

“Makkaṭi vajjiputtā ca, gihi naggo ca titthiyā.

Dārikuppalaṇṇā ca, byañjanehipare duve”ti⁶—

1. Vi 1. 28 piṭṭhe.

4. Vi 1. 41 piṭṭhādisu.

2. Vi 1. 28 piṭṭhādisu.

5. Vi 1. 296 piṭṭhe.

3. Vi 2. 154 piṭṭhe.

6. Vi 1. 41 piṭṭhe.

ādikā gāthāyo. Silakkhandhavaggaṃ mālapariyāyavaggādivasena saṅgaho vaggasaṅgaho.

Uttarimanussadhammapeyyālanīlacakkapeyyālādivavattthāpanavasena peyyālasaṅgaho. Aṅguttaranikāyādīsu **ekakanipātādisaṅgaho**.

Samyuttanikāye devatāsamyyuttādivasena **saṃyuttasaṅgaho**.

Majjhimanikāyādīsu mūlapaṇṇāsakādivasena **paṇṇāsakasaṅgaho**.

Assa buddhavacanassa saṅgītipariyosāne sādhu-kāraṇaṃ dadamānā viyāti sambandho. **Saṅkampi**ti uddhaṃ uddhaṃ gacchantī suṭṭhu kampi. **Sampakampi**ti uddhaṃ adho ca gacchantī sampakampi. **Sampavedhī**ti catūsu disāsu gacchantī suṭṭhu pavedhi. Accharaṇaṃ paharituṃ yuttāni **acchariyāni**, pupphavassacelukkhepādīni. Yā paṭhamamahāsaṅgīti dhammasaṅgāhakehi mahākassapādīhi pañcahi satehi yena katā saṅgītā, tena pañcasatāni etissā atthīti **“pañcasatā”**ti ca, therehevakatattā therā mahākassapādayo etissā atthīti **“therikā”**ti ca loke vuccati, ayaṃ paṭhamamahāsaṅgīti nāmāti sambandho.

Evam paṭhamamahāsaṅgītiṃ dassetvā yadatthaṃ sā idha nidassitā, taṃ nigamanavasena dassento **“imissā”**ti-ādimāha. **Āyasmatā upālitttherena vuttanti** “tena samayenā”ti-ādi vakkhamānaṃ sabbaṃ nidānavacanāṃ vuttaṃ. Kimatthaṃ panettha dhammavinayasaṅgahe kathyamāne¹ nidānavacanāṃ vuttaṃ, nanu ca bhagavatā bhāsītavacanasseva saṅgaho kātābboti? Vuccate—desanāya ṭhiti asammōsasaddheyyabhāvasampādanatthaṃ. Kāla-desadesakaparisāpadesehi upanibanditvā ṭhapitā hi desanā ciraṭṭhitikā hoti asammōsadhammā saddheyyā ca, desakālakattuhetunimittēhi upanibandho viya vohāraviniṇṇayo. Teneva ca āyasmatā mahākassapena “paṭhamapārājikaṃ āvuso upāli kattha paññattan”ti-ādinā desādīpucchāsu katāsu tāsāṃ visajjanaṃ karontena āyasmatā upālitttherena “tena samayenā”ti-ādinā paṭhamapārājikassa nidānaṃ bhāsitaṃ.

Apica sāsanasampattipakāsanatthaṃ nidānavacanāṃ. Ñāṇakaruṇāpariggahitasabbakiriyassa hi bhagavato natthi niratthakā paṭipatti attahitatthā vā,

1. Kariyamāne (Syā)

tasmā paresañyevatthāya pavattasabbakiriyassa sammāsambuddhassa sakalampi kāyavacīmanokammaṃ yathāpavattaṃ vuccamānaṃ diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi yathārahaṃ sattānaṃ anusāsanatṭhena sāsanaṃ, na kabbaracānā. Tayidaṃ satthuracitaṃ kāladesadesakaparisāpadesehi saddhiṃ tattha tattha nidānavacanehi yathārahaṃ pakāsīyati.

Apica satthuno pamāṇabhāvappakāsanena sāsanaṃ pamāṇabhāvadassanatthaṃ nidānavacanaṃ, tañcassa pamāṇabhāvadassanaṃ “buddho bhagavā”ti iminā padadvayena vibhāvanti veditabbaṃ. **Buddhoti** hi iminā tathāgatassa anaññasādhāraṇasuparisuddhañāṇādiguṇavisesayogaparidīpanena, **bhagavāti** ca iminā rāgadosamohādisabbakilesamaladuccaritādidosaṃpāhānadīpanena, tato eva ca sabbasattuttamabhāvadīpanena ayamatto sabbathā pakāsito hotīti idamettha nidānavacanappayojanassa mukhamattanidassanaṃ.

Tatrāyaṃ ācariyaparamparāti tasmiṃ jambudīpe ayaṃ ācariyānaṃ paramparā pavenī paṭipāṭi. **Upāli dāsakoti**-ādīsu **upālittthero** pākaṭoyeva, **dāsakattherā**dayo pana evaṃ veditabbā. Vesāliyaṃ kira eko dāsako nāma brāhmaṇamāṇavo tiṇṇaṃ antevāsikasakānaṃ jeṭṭhantevāsiko hutvā ācariyassa santike sippaṃ uggaṇhanto dvādasavassikoyeva tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragū ahosi. So ekadivasaṃ antevāsikaparivuto dhammavinayaṃ saṅgāyitvā vālikārāme nivasantaṃ āyasmantaṃ upālitttheraṃ upasaṅkamitvā attano vesesu sabbāni gaṇṭhiṭṭhānāni therāṃ pucchi. Theropi sabbāṃ byākaritvā sayampi ekaṃ pañhaṃ pucchanto nāmaṃ sandhāya imaṃ pañhaṃ pucchi “ekadhammo kho māṇava sabbesu dhammesu anupatati, sabbepi māṇava dhammā ekadhammasmiṃ osaranti, katamo nu kho so māṇavaka dhammo”ti. Sopi kho māṇavo pañhassa atthaṃ ajānanto “kimidaṃ bho pabbajitā”ti āha. Buddhamantoyaṃ māṇavāti. Sakkā panāyaṃ bho mayhampi dātunti. Sakkā māṇava amhehi gahitapabbajjaṃ gaṇhantassa dātunti. “Sādhu kho bho pabbajitā”ti māṇavo sampañcchitvā attano mātaraṃ pitaraṃ ācariyañca anujānāpetvā tihi antevāsikasatehi saddhiṃ therassa santike pabbajitvā paripuṇṇavāsativasso

upasampadaṃ labhitvā arahattaṃ pāpuṇi. Thero taṃ dhuraṃ katvā khīṇāsavasahassassa piṭakattayaṃ vācesi.

Soṇako pana dāsakattherassa saddhivihāriko. So kira kāsīsu ekassa vāṇijakassa putto hutvā pañcadasavassusiko ekaṃ samayaṃ mātāpitūhi saddhiṃ vāṇijjāya giribbajaṃ gato. Tato pañcapaññāsādārakehi saddhiṃ veḷuvanaṃ gantvā tattha dāsakattheraṃ sapariṣaṃ disvā ativiya pasanno pabbajjaṃ yācitvā therena mātāpitāro anujānāpetvā “pabbajāhī”ti vutto mātāpitūsantikaṃ gantvā tamatthaṃ ārocetvā tesu anicchantesu chinnabhatto hutvā mātāpitāro anujānāpetvā pañcapaññāsāya dārakehi saddhiṃ therassa santike pabbajitvā laddhūpasampado arahattaṃ pāpuṇi. Taṃ thero sakalaṃ buddhavacanaṃ uggaṇhāpesi. Sopi gaṇapāmoḁkho hutvā bahūnaṃ dhammavinayaṃ vācesi.

Siggavatthero pana soṇakattherassa saddhivihāriko ahosi. So kira pāṭaliputte siggavo nāma amaccaputto hutvā tiṇṇaṃ utūnaṃ anucchavikesu tīsu pāsādesu sampattiṃ anubhavamāno ekadivasaṃ attano sahāyena caṇḍavajjīnā seṭṭhiputtēna saddhiṃ saparivāro kukkuṭārāmaṃ gantvā tattha soṇakattheraṃ nirodhasamāpattiṃ samāpajjitvā nisinnaṃ disvā vanditvā attanā saddhiṃ anālapantaṃ ṇatvā gantvā taṃ kāraṇaṃ bhikkhusaṃghaṃ pucchitvā bhikkhūhi “samāpattiṃ samāpannā nālapanti”ti vutto “kathaṃ bhante samāpattito vuṭṭhahanti”ti puna pucchitvā tehi ca bhikkhūhi “satthuno ceva saṃghassa ca pakkosānāya yathāparicchinnakālato āyusaṅkhayā ca vuṭṭhahanti”ti vatvā tassa saparivārassa upanissayaṃ disvā saṃghassa vacanena nirodhā vuṭṭhāpitaṃ soṇakattheraṃ disvā “kasmā bhante mayā saddhiṃ nālapitthā”ti pucchitvā therena “bhuñjitabbakaṃ kumāra bhuñjimhā”ti vutte “sakkā nu kho bhante amhehipi taṃ bhojetun”ti pucchitvā “sakkā kumāra amhādisē katvā bhojetun”ti vutte tamatthaṃ mātāpitūnaṃ ārocetvā tehi anuññāto attano sahāyena caṇḍavajjīnā tehi ca pañcahi purisasatehi saddhiṃ soṇakattherassa santike pabbajitvā upasampanno ahosi. Tattha siggavo ca caṇḍavajjī ca

dve upajjhāyasseeva santike dhammavinayaṃ pariyāpuṇitvā aparabhāge chaḷabhiññā ahesuṃ.

Tissassa pana **moggaliputtassa** anupubbakathā parato āvi bhavissati. **Vijitāvinoti** vijitasabbakilesapaṭipakkhattā vijitavanto. **Paramparāyāti** paṭipāṭiyā, anukkamenāti vuttaṃ hoti. **Jambusirivhayeti** jambusadisanāme, jambunāmaketi vuttaṃ hoti. Mahantena hi jamburukkhena abhilakkhitattā dīpopi “jambū”ti vuccati. **Acchijjamānaṃ** avinassamānaṃ katvā.

Vinayavaṃsanti-ādīhi tīhi vinayapāliyeva kathitā pariyāyavacanattā. **Pakataññutanti** veyyattiyā, paṭubhāvanti vuttaṃ hoti. **Dhuraggāho** ahosīti padhānaggāhī ahosi, sabbesaṃ pāmokkho hutvā gaṇhīti vuttaṃ hoti. Bhikkhūnaṃ samudāyo samūho **bhikkhusamudāyo**, samaṇagaṇoti attho.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya sārattadīpaniyaṃ

Paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā samattā.

Dutiyasaṅgītikathāvaṇṇanā

“Yadā nibbāyimsū”ti sambandho. **Jotayitvā ca sabbadhīti** tameva saddhammaṃ sabbattha pakāsayitvā. “Jutimanto”ti vattabbe gāthābandhavasena **“jutimanto”**ti vuttaṃ, paññājotisampannāti attho, tejavantoti vā, mahānubhāvāti vuttaṃ hoti. **Nibbāyimsūti** anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyimsu. Pahīnasabbakilesattā natthi etesaṃ katthaci ālayo taṇhāti **anālayā**, vītarāgāti vuttaṃ hoti.

Vassasataparinibbute **bhagavatīti** vassasataṃ parinibbutassa assāti vassasataparinibbuto, bhagavā, tasmim parinibbānato vassasate atikkanteti vuttaṃ hoti. **Vesālikāti** vesālīnivāsino. **Vajjiputtakāti** vajjiraṭṭhe vesāliyaṃ kulānaṃ puttā. **Kappati siṅgiloṇakappoti** siṅgena loṇaṃ pariharitvā pariharitvā aloṇakapiṇḍapātena saddhim bhuñjitum kappati, na sannidhim karotīti adhippāyo. **Kappati dvaṅgulakappoti**

dvaṅgulaṃ atikkantāya chāyāya vikāle bhojanaṃ bhuñjitum kappatīti attho. **Kappati gāmantarakappoti** “gāmantaraṃ gamissāmī”ti pavāritena anatirittabhojanaṃ bhuñjitum kappatīti attho. **Kappati āvāsakappoti** ekasīmāyaṃ nānāsenāsanesu visum visum uposathādīni saṃghakammāni kātum vaṭṭatīti attho. **Kappati anumatikappoti** “anāgatānaṃ āgatakāle anumatiṃ gahessāmī”ti tesu anāgatesuyeva vaggena saṃghena kammaṃ katvā pacchā anumatiṃ gahetum kappati, vaggakammaṃ na hotīti adhippāyo. **Kappati āciṇṇakappoti** ācariyupajjhāyehi āciṇṇo kappatīti attho. So pana ekacco kappati dhammiko, ekacco na kappati adhammikoti veditabbo. **Kappati amathitakappoti** yaṃ khīraṃ khīrabhāvaṃ vijahitaṃ dadhibhāvaṃ asampattaṃ, taṃ bhuttāvinā pavāritena anatirittaṃ bhuñjitum kappatīti attho. **Kappati jalogim¹ pātunti** ettha jalogīti taruṇasurā. Yaṃ majjasambhāraṃ ekato kataṃ majjabhāvamasampattaṃ, taṃ pātum vaṭṭatīti adhippāyo. **Jātarūparajātanti** sarasato vikāraṃ anāpajjitvā sabbadā jātaṃ rūpameva hotīti jātaṃ rūpametassāti jātarūpaṃ, suvaṇṇaṃ. Dhavalasabhāvatāya rājatīti rajataṃ, rūpiyaṃ. **Susunāgaputtoti** susunāgassa putto.

Kākaṇḍakaputtoti kākaṇḍakabrāhmaṇassa putto. **Vajjisūti** janapadavacanattā bahuvacanaṃ kataṃ. Ekopi hi janapado ruḥhīsaddattā bahuvacanena vuccati. **Yena vesālī, tadavasari**ti yena disābhāgena vesālī avasaritabbā, yasmim vā padese vesālī, tadavasari, taṃ pattoti attho. **Mahāvane kūṭāgārasālāyanti** ettha mahāvanaṃ nāma sayamjātamaropimaṃ saparicchedaṃ mahantaṃ vanaṃ. Kapilavatthusāmantā pana mahāvanaṃ himavanta saha ekābaddhaṃ aparicchedaṃ hutvā mahāsamuddaṃ āhacca ṭhitaṃ, idaṃ tādisaṃ na hotīti saparicchedaṃ mahantaṃ vananti mahāvanaṃ. **Kūṭāgārasālā** pana mahāvanaṃ nissāya kate ārāme kūṭāgāraṃ anto katvā haṃsavaṭṭakacchannena haṃsamaṇḍalākārena katā.

Tadahuposatheti ettha tadahūti tasmim ahani, tasmim divaseti attho. Upavasanti etthāti **uposatho**, upavasitabbadivaso. **Upavasanti**ti ca sīlena vā sabbaso āhārassa ca abhuñjanasaṅkhātena

anasanena vā khīrapānamadhupānādimattena vā upetā hutvā vasantīti attho. So panesa divaso aṭṭhamīcātuddasīpannarasībhedena tividho. Katthaci pana pātimokkhepi sīlepi upavāsepi paññattiyampi uposathasaddo āgato. Tathā hesa “āyāmāvuso kappina uposatham gamissāmā”ti-ādīsu pātimokkhuddese āgato. “Evaṃ aṭṭhaṅgasamannāgato kho visākhe uposatho upavuttho”ti-ādīsu¹ sīle. “Suddhassa ve sadā pheggu, suddhassuposatho sadā”ti-ādīsu² upavāse. “Uposatho nāma nāgarājā”ti-ādīsu³ paññattiyañca āgato. Tattha upecca vasitabbato uposatho pātimokkhuddeso. Upetena samannāgatena hutvā vasitabbato santāne vāsetabbato uposatho sīlaṃ. Asanādisamīyamādirī vā upecca vasantīti uposatho upavāso. Tathārūpe hatthi-assavisesse uposathoti samaññāmattato uposatho paññatti. Idha pana “na bhikkhave tadahuposathe sabhikkhukā āvāsā”ti⁴ ādīsu viya uposathadivaso adhippeto, tasmā tadahuposatheti tasmīṃ uposathadivaseti attho. **Kaṃsapātinti** suvaṇṇapātīm. **Kahāpaṇampī**ti-ādīsu kahāpaṇassa samabhāgo **aḍḍho**. **Pādo** catutthabhāgo. Māsakoyeva **māsakarūpaṃ**. **Sabbaṃ tāva vattabbanti** iminā sattasatikakkhandhake⁵ āgatā sabbāpi pāli idha ānetvā vattabbāti dasseti. Sā kuto vattabbāti āha “yāva imāya pana vinayasaṅgitiyā”ti-ādi. Saṅgāyitasadisameva saṅgāyimsūti sambandho.

Pubbe kataṃ upādāyāti pubbe kataṃ paṭhamasaṅgītimupādāya. Sā paṇāyaṃ saṅgītiṃ sambandho. **Tesūti** tesu saṅgītikārakesu theresu. **Vissutāti** gaṇapāmokkhatāya vissutā sabbattha pākaṭā. Tasmiṃhi sannipāte aṭṭheva gaṇapāmokkhā mahātherā ahesuṃ, tesu ca vāsabhagāmī sumanoti dve therā anuruddhattherassa saddhivihārikā, avasesā cha ānandattherassa. Etena pana sabbepi aṭṭha mahātherā bhagavantaṃ diṭṭhapubbā. Idāni te there sarūpato dassento āha “sabbakāmī cā”ti-ādi. **Sāṇasambhūtoti** sāṇadesavāsī

1. Am 3. 84 piṭṭhe.

2. Ma 1. 48 piṭṭhe.

3. Dī 2. 142; Ma 3. 212 piṭṭhesu.

4. Vi 3. 187 piṭṭhe.

5. Vi 4. 491 piṭṭhe.

sambhūtatthero. Dutīyo saṅgahoti sambandho. **Pannabhārā**ti patitakkhandhabhārā. “Bhārā have pañcakkhandhā”¹ti hi vuttaṃ. **Katakiccā**ti catūsu saccesu catūhi maggehi kattabbassa pariññāpahānasacchikiriyaḥbhāvanāsaṅkhātassa soḷasavidhassapi kiccassa pariniṭṭhitattā katakiccā.

Abbudanti upaddavaṃ vadanti corakammampi bhagavato vacanaṃ thenetvā attano vacanassa dīpanato. **Gaṇṭhipade** pana “abbudaṃ gaṇḍo”²ti vuttaṃ. **Imanti**² vakkhamānanidassanaṃ. Sandissamānā mukhā **sammukhā**. **Uparibrahmalokūpapattiyā bhāvitamagganti** uparibrahmaloke upapattiyā uppāditajjhānaṃ. Jhānaṃhi tatrūpapattiyā upāyabhāvato idha “maggo”³ti vuttaṃ. Upāyo hi “maggo”³ti vuccati. Vacanattho panettha—taṃ taṃ upapattiṃ maggati gavesati janeti nipphādetīti maggoti evaṃ veditabbo. Atthato cāyaṃ maggo nāma cetanāpi hoti cetanāsampayuttadhammāpi tadubhayampi. “Nirayañcāhaṃ sārīputta jānāmi nirayagāmiṃca maggan”³ti³ hi ettha cetanā maggo nāma.

“Saddhā hiriyā kusalañca dānaṃ,
Dhammā ete sappurisānuyātā.
Etaṃ hi maggaṃ diviyaṃ vadanti,
Etena hi gacchati devalokaṃ”⁴—

ettha cetanāsampayuttadhammā maggo nāma. “Ayaṃ bhikkhave maggo ayaṃ paṭipadā”⁵ti **saṅkhārūpapattisuttā**disu⁵ cetanāpi cetanāsampayuttadhammāpi maggo nāma. Imasmiṃ ṭhāne jhānassa adhippetattā cetanāsampayuttadhammā gahetabbā.

Moggalibrāhmaṇassāti lokasammatassa aputtakassa moggalināmaḥbrahmaṇassa. Nanu ca kathametaṃ nāma vuttaṃ “moggalibrāhmaṇassa gehe paṭisandhiṃ gahessatī”⁶ti. Kiṃ uparūpapattiyā paṭiladdhasamāpattīnampi kāmāvacare uppatti hotīti? Hoti. Sā ca katādhikārānaṃ mahāpuññānaṃ cetopañidhivasena hoti, na sabbesanti daṭṭhabbaṃ. Atha mahaggatassa garukakammasa vipākaṃ paṭibāhitvā parittakammaṃ kathamattano vipākassa okāsaṃ karotīti? Ettha ca tāva tīsupi **gaṇṭhipadesu**

1. Saṃ 2. 22 piṭṭhe.

2. Idanti (Sī, Syā)

3. Ma 1. 106 piṭṭhe.

4. Aṃ 3. 68; Abhi 4. 255 piṭṭhesu.

5. Ma 3. 141 piṭṭhe.

idaṃ vuttaṃ “nikantibaleneva jhānā parihāyati, tato parihīnajjhānā nibbattanti”ti. Keci pana “anīvaraṇāvattthāya nikantiyā jhānassa parihāni vīmaṃsitvā gahetabbā”ti vatvā evamettha kāraṇaṃ vadanti “satipi mahaggatakammuno vipākapaṭibāhanasamatthassa parittakammassapi abhāve ‘ijjhati bhikkhave silavato cetopaṇidhi visuddhattā’¹ti vacanato kāmabhāve cetopaṇidhi mahaggatakammassa vipākaṃ paṭibāhitvā parittakammuno vipākassa okāsaṃ karotī”ti.

Sādhū sappurisāti ettha **sādhū**ti āyācanatthe nipāto, taṃ yācāmāti attho. **Haṭṭhapahatṭhoti** cittapīṇanavasena punappunaṃ santuṭṭho. **Udagguḍaggo**ti sarīravikāruppādanapīṭivasena udagguḍaggo. Pīṭimā hi puggalo kāyacittānaṃ uggatattā abbhuggatattā “udaggo”ti vuccati. **Sādhū**ti **paṭissuṇītvāti** “sādhū”ti paṭivacanaṃ datvā. **Tīretvāti** niṭṭhapetvā. **Puna paccāgamimsūti** puna āgamimsu. **Tena kho pana samayenāti** yasmim samaye dutiyasaṅgītiṃ akaṃsu, tasmim samayeti attho. **Navakāti** vuttamevatthaṃ vibhāvetuṃ “**daharabhikkhū**”ti vuttaṃ. **Taṃ adhikaraṇaṃ na sampāpuṇimsūti** taṃ vajjiputtakehi uppāditaṃ adhikaraṇaṃ vinicchinituṃ na sampāpuṇimsu nāgamimsu. No ahuvatthāti sambandho. **Idaṃ daṇḍakammanti** idāni vattabbaṃ sandhāya vuttaṃ. Yāvatāyukaṃ ṭhatvā parinibbutāti sambandho, yāva attano attano āyuparimāṇaṃ, tāva ṭhatvā parinibbutāti attho.

Kim pana katvā te therā parinibbutāti āha “**dutiyāṃ saṅghaṃ katvā**”ti-ādi. Anāgatepi saddhammavuddhiyā hetuṃ katvā parinibbutāti sambandho. Idāni “tepi nāma evaṃ mahānubhāvā therā aniccatāya vasaṃ gatā, kimaṅgaṃ pana aññe”ti saṃvejetvā ovaḍanto āha “**khīṇāsava**”ti-ādi. **Aniccatāvasanti** aniccatāvasattaṃ, aniccatāyattabhāvaṃ aniccatādhīnabhāvanti vuttaṃ hoti. **Jammim** lāmakāṃ **durabhisambhavaṃ** anabhibhavanīyaṃ atikkamituṃ asakkuṇeyyaṃ aniccataṃ evaṃ ñatvāti sambandho. Keci pana “durabhisambhavaṃ”ti ettha “pāpuṇituṃ asakkuṇeyyaṃ”ti imamatthaṃ gahetvā “yaṃ durabhisambhavaṃ niccaṃ amataṃ padaṃ, taṃ pattuṃ vāyame dhīro”ti

1. Dī 3. 214; Aṃ 3. 71; Saṃ 2. 491 piṭṭhesu.

sambandham vadanti. **Sabbākārenā**ti sabbappakārena vattabham kiñcapi asesetvā dutiyasaṅgīti samvaṇṇitāti adhippāyo.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya sārattadīpaniyaṃ

Dutiyasaṅgītikathāvaṇṇanā samattā.

Tatīyasaṅgītikathāvaṇṇanā

Imissā pana saṅgītiyā dhammasaṅgāhakattherehi nikkadḍhitā te dasasahassā vajjiputtakā bhikkhū pakkham pariyesamānā attano attano anurūpaṃ dubbalapakkaṃ labhitvā visuṃ mahāsaṃghikaṃ ācariyakulaṃ nāma akaṃsu, tato bhijjivā aparāni dve ācariyakulāni jātāni gokulikā ca ekabyohārikā¹ ca. Gokulikanikāyato bhijjivā aparāni dve ācariyakulāni jātāni paṇṇattivādā ca bāhuliyā ca. Bahussutikātipi tesameva nāmaṃ, tesameva antarā cetiyavādā nāma apare ācariyavādā uppannā. Evaṃ mahāsaṃghikācariyakulato dutiye vassasate pañcācariyakulāni uppannāni, tāni mahāsaṃghikehi saddhim cha honti.

Tasmiṃyeva dutiye vassasate theravādato bhijjivā dve ācariyavādā uppannā mahisāsakā² ca vajjiputtakā ca. Tattha vajjiputtakavādato bhijjivā apare cattāro ācariyavādā uppannā dhammuttarikā bhaddayānikā channāgārikā samitikā³. Puna tasmiṃ yeva dutiye vassasate mahisāsakavādato bhijjivā sabbatthivādā dhammaguttikāti dve ācariyavādā uppannā. Puna sabbatthivādakulato bhijjivā kassapikā nāma jātā, kassapikesupi bhinnesu apare saṅkantikā nāma jātā, saṅkantikesu bhinnesu suttavādā nāma jātāti theravādato bhijjivā ime ekādasa ācariyavādā uppannā, te theravādena saddhim dvādasa honti. Iti ime ca dvādasa mahāsaṃghikānañca cha ācariyavādāti sabbe aṭṭhārasa ācariyavādā dutiye

1. Ekabbohārikā (Sī) 2. Mahimsāsakā (Sī) 3. Sammitiyāti (Sī), sammatiyāti (Syā)

vassasate uppannā. Aṭṭhārasa nikāyātipi aṭṭhārasācariyakulānītipi
etesaṃyeva nāmaṃ. Etesu pana sattarasa vādā bhinnakā, theravādoveko
asambhinnakoti veditabbo. Vuttampi cetam dīpavaṃse¹—

“Nikkaḍḍhitā pāpabhikkhū, therehi vajjiputtakā.
Aññaṃ pakkhaṃ labhitvāna, adhammavādī bahū janā.
Dasasahassā samāgantvā, akaṃsu dhammasaṅgahaṃ.
Tasmāyaṃ dhammasaṅgīti, mahāsaṅgīti vuccati.
Mahāsaṅgītikā bhikkhū, vilomaṃ akaṃsu sāsane.
Bhinditvā mūlasaṅgahaṃ, aññaṃ akaṃsu saṅgahaṃ.
Aññaṃtra saṅgahitaṃ suttaṃ, aññaṃtra akariṃsute.
Atthaṃ dhammañca bhindiṃsu, vinaye nikāyesu ca pañcasu.
Pariyāyadesitañcāpi, atho nipariyāyadesitaṃ.
Nītatthañceva neyyatthaṃ, ajānitvāna bhikkhavo.
Aññaṃ sandhāya bhaṇitaṃ, aññaṃ atthaṃ ṭhapayiṃsu te.
Byañjanacchāyāya te bhikkhū, bahuṃ atthaṃ vināsayuṃ.
Chaddetvāna ekadesaṃ, suttaṃ vinayagambhiraṃ.
Patirūpaṃ suttaṃ vinayaṃ, tañca aññaṃ² karimṃsute.
Parivāraṃ atthuddhāraṃ, abhidhammaṃ chappakaraṇaṃ.
Paṭisambhidañca niddesaṃ, ekadesaṃ jātakaṃ.
Ettakaṃ vissajjetvāna, aññāni akariṃsu te.
Nāmaṃ liṅgaṃ parikkhāraṃ, ākappakaraṇāni ca.
Pakatibhāvaṃ vijahitvā, tañca aññaṃ akaṃsu te.
Pubbaṅgamā bhinnavādā, mahāsaṅgītikārakā.
Tesañca anukārena, bhinnavādā bahū ahu.
Tato aparakālamhi, tasmiṃ bhedo ajāyatha.
Gokulikā ekabyohāri, dvidhā bhijjittha bhikkhavo.

1. Pañcamapariçchede ācariyavāde passitabbaṃ.

2. Tantiṇca (Syā)

Gokulikānaṃ dve bheda, aparakālamhi jāyatha.
 Bahussutikā ca paññatti, dvidhā bhijjittha bhikkhavo.
 Cetiya ca punavādī, mahāsaṅgītibhedakā.
 Pañca vādā ime sabbe, mahāsaṅgītimūlakā.
 Atthaṃ dhammañca bhindimsu, ekadesaṅca saṅgahaṃ.
 Ganthañca ekadesaṅhi, chaḍḍetvā aññaṃ akaṃsu te.
 Nāmaṃ liṅgaṃ parikkhāraṃ, ākappakaraṇāni ca.
 Pakatibhāvaṃ vijahitvā, tañca aññaṃ akaṃsu te.
 Visuddhattheravādamhi, puna bhedo ajāyatha.
 Mahisāsakā vajjiputtakā, dvidhā bhijjittha bhikkhavo.
 Vajjiputtakavādamhi, catudhā bhedo ajāyatha.
 Dhammatturikā bhaddayānikā, channāgārikā ca samiti.
 Mahisāsakānaṃ dve bheda, aparakālamhi ajāyatha.
 Sabbatthivādā dhammaguttā, dvidhā bhijjittha bhikkhavo.
 Sabbatthivādānaṃ kassapikā, saṅkanti kassapikena ca.
 Saṅkantikānaṃ suttavādī¹, anupubbena bhijjatha.
 Ime ekādasa vādā, pabhinnā theravādato.
 Atthaṃ dhammañca bhindimsu, ekadesaṅca saṅgahaṃ.
 Ganthañca ekadesaṅhi, chaḍḍetvā aññaṃ akaṃsu te.
 Nāmaṃ liṅgaṃ parikkhāraṃ, ākappakaraṇāni ca.
 Pakatibhāvaṃ vijahitvā, tañca aññaṃ akaṃsu te.
 Sattarasa bhinnavādā, ekavādo abhinnako.
 Sabbevaṭṭhārasa honti, bhinnavādena te saha.
 Nigrodhova mahārukkho, theravādānamuttamo.
 Anūnaṃ anadhikañca, kevalaṃ jinasāsaṇaṃ.
 Kaṇṭakā² viya rukkhamhi, nibbattā vādasesakā.

1. Saṅkantiyā suttavādo (Sī)

2. Santakā (Syā, Abhi-Ṭṭha 3. 109 piṭṭhepi.)

Paṭhame vassasate natthi, dutiye vassasatantare.

Bhinnā sattarasa vādā, uppannā jinasāsane”ti.

Aparāparam̐ pana hemavatā rājagirikā siddhatthikā pubbaseliyā aparaseliyā vājiriyāti¹ aññepi cha ācariyavādā uppannā. Purimakānaṃ pana aṭṭhārasannaṃ ācariyavādānaṃ vasena pavattamāne sāsane asoko dhammarājā paṭiladdhasaddho divase divase buddhapūjāya satasahassaṃ, dhammapūjāya satasahassaṃ, saṃghapūjāya satasahassaṃ, attano ācariyassa nigrodhattherassa satasahassaṃ, catūsu dvāresu bhesajjathāya satasahassanti pañca satasahassāni pariccajanto sāsane ulāraṃ lābhasakkāraṃ pavattesi. Tadā hatalābhasakkārehi titthiyehi uppāditāṃ anekappakāraṃ sāsanaṃ malaṃ visodhetvā moggaliputtatissatthero tipīṭakapariyattidharānaṃ pabhinnapaṭisambhidānaṃ bhikkhūnaṃ sahasamekaṃ gahetvā yathā mahākassapatthero ca yasatthero ca dhammañca vinayañca saṅgāyimsu, evameva saṅgāyanto tatiyasaṅgītiṃ akāsi. Idāni taṃ tatiyasaṅgītiṃ mūlato pabhuti vitthāretvā dassento āha “**tissopi kho mahābrāhmā brāhmalokato cavitvā moggalibrāhmaṇassa gehe paṭisandhiṃ aggahesī**”ti-ādi.

Tattha **gehe paṭisandhiṃ aggahesī**ti moggalibrāhmaṇassa gehe brāhmaṇiyā kucchimhi paṭisandhiṃ aggahesīti attho. Gehassa pana tannissayattā nissite nissayavohāravasena “gehe paṭisandhiṃ aggahesī”ti vuttaṃ yathā “mañcā ukkuṭṭhiṃ karonti, sabbo gāmo āgato”ti. **Sattavassānī**ti accantasāmyoge upayogavacanaṃ. **Aticchathā**ti atikkamitvā icchatha, idha bhikkhā na labbhati, ito aññattha gantvā bhikkhaṃ pariyesathāti adhippāyo. “**Bho pabbajitā**”ti-ādi brāhmaṇo attano gehe bhikkhālābhaṃ anicchanto āha. **Paṭiyāditabhattatoti** sampādetvā ṭhapitabhattato. **Tadupiyanti** tadanurūpaṃ. **Upasamaṃ disvāti** therassa kāyacitta vūpasamaṃ punappunaṃ disvā, ñatvāti attho. Iriyāpathavūpasamasandassanena hi tannibandhino cittassa yoniso pavatti-upasamopi viññāyati. **Bhiyyoso mattāya**

1. Rājiriyāti (Syā)

pasīditvāti punappunam visesato adhikataram pasīditvā.

Bhattavissaggakaraṇatthāyāti bhattakiccakaraṇatthāya. **Adhivāsetvā**ti sampañicchitvā.

Soḷasavassuddesikoti soḷasavassoti uddisitabbo voharitabboti soḷasavassuddeso, soyeva soḷasavassuddesiko. Soḷasavassoti vā uddisitabbatarā arahatīti soḷasavassuddesiko, soḷasavassāni vā uddisitabbāni assāti soḷasavassuddesiko, soḷasavassoti uddeso vā assa atthīti soḷasavassuddesiko, atthato pana soḷasavassikoti vuttam hoti. **Ṭiṇṇam vedānam pāragū**ti iruvedaya juvedasāmavedasāṅkhātānam ṭiṇṇam vedānam paṇṇakaraṇavasena pārāṇ gatoti pāragū. Pāragūti cettha niccasāpekkhatāya samāsādikaṇ veditabbam. **Laggetvā**ti olambetvā. **Na ca kācī**ti ettha ca-saddo avadhāraṇe, kāci kathā neva uppajjatīti attho. **Pallaṅkanti** nisīditabbāsanam. **Uppajjissatī**ti etthāpi “kathā”ti idam ānetvā sambandhitabbam. **Kupito anattamanoti** kopena kupito, anattamano domanassena. Domanassasamaṅgī hi puggalo pītisukhehi na attamano na attacittoti anattamanoti vuccati. Na sakamanoti vā anattamano attano vase aṭṭhitacittattā.

Caṇḍikkabhāveti caṇḍiko vuccati caṇḍo thaddhapuggalo, tassa bhāvo caṇḍikkaṇ, thaddhabhāvoti attho. Idha pana “caṇḍikkabhāve”ti vuttattā caṇḍikoyeva caṇḍikkanti gahetabbam, tena “caṇḍikkabhāve”ti ettha thaddhabhāveti attho veditabbo. **Kiñci mantanti** kiñci vedam. **Aññe ke jānissantī**ti na keci jānissantīti adhippāyo. **Pucchitvā sakkā jānitunti** attano padesañāṇe ṭhitattā thero evamāha. Sabbaññubuddhā eva hi “puccha māṇava yadākaṅkhasī”ti-ādinā paccekabuddhādīhi asādhāraṇam sabbaññupavāraṇam pavārenti. Sāvakā pana padesañāṇe ṭhitattā “sutvā vedissāmā”ti vā “pucchitvā sakkā jānitun”ti vā vadanti.

Ṭisu vedesūti-ādīsu tayo vedā pubbe vuttanayā eva. **Nighaṇḍū**ti nāma nighaṇḍurukkhādīnam vevacanappakāsakaṇ sattham, **vevacanappakāsakanti** ca pariyāyasaddadīpakanti attho, ekekassa atthassa

anekapariyāyavacanavibhāvakanti vuttaṃ hoti. Nidassanamattañcetaṃ anekesaṃ atthānaṃ ekasaddassa vacanīyatāvibhāvanavasenapi tassa ganthassa pavattattā. Vacanīyavācakahāvena atthaṃ saddaṇca nikhaṇḍeti bhindati vibhajja dassetiṭi nikhaṇḍu, so eva idha khakārassa ghakāraṃ katvā nighaṇḍūti vutto. **Keṭubhanti** kiriyākappavikappo kavīnaṃ upakārasatthaṃ. Ettha ca **kiriyākappavikappoti** vacibhedādilakkhaṇā kiriyā kappīyati vikappīyati etenāti kiriyākappo, so pana vaṇṇapadabandhapadattādivibhāgato bahuvikappoti kiriyākappavikappoti vuccati. Idaṇca mūlakiriyākappaganthaṃ sandhāya vuttaṃ. So hi sataṣaṣṣaparimāṇo nayādicariyādikaṃ pakaraṇaṃ. Vacanatthato pana kiṭati gameti kiriyādivibhāgaṃ, taṃ vā anavaśesaṃ pariyaḍānato gamento pūretiṭi keṭubhanti vuccati, saha nighaṇḍunā keṭubhena ca **sanighaṇḍukeṭubhā**, tayo vedā. Tesu sanighaṇḍukeṭutesu. Thānakaraṇādivibhāgato nibbanavibhāgato ca akkharā pabhedīyanti etenāti akkharappabhedo, sikkhā ca nirutti ca. Saha akkharappabhedenāti **sākkharappabheda**, tesu sākkharappabhedesu. **Itihāsaṇcamesūti** atthabbanavedaṃ catutthaṃ katvā “itiha āsa itita āsā”ti idisavacanapaṭisaṃyutto purāṇakathāsaṅkhāto itihāso pañcamo etesanti itihāsaṇcamā, tayo vedā. Tesu itihāsaṇcamesu. **Neva attanā passatīti** neva sayāṃ passati, neva jānātīti attho. **Puccha, byākariṣṣāmīti** “sabbāpi pucchā vedesuyeva antogadhā”ti sallakkhento evamāha.

Yassa cittanti-ādipaṇhadvayaṃ cuticittasamaṅgino khīṇāsavassa cuticittassa uppādakkhaṇaṃ sandhāya vuttaṃ. Tattha paṭhamapaṇhe **uppajjati**ti uppādakkhaṇasamaṅgitāya uppajjati. **Na nirujjhatīti** nirodhakkhaṇaṃ appattatāya na nirujjhati. **Tassa cittanti** tassa puggalassa tato paṭṭhāya cittaṃ nirujjhissati nuppajjissatīti pucchati. **Yassa vā panāti**-ādike pana dutiyapaṇhe **nirujjhissatīti** yassa cittaṃ bhaṅgakkhaṇaṃ patvā nirujjhissati. **Nuppajjissatīti** bhaṅgato parabhāge sayāṃ vā aññaṃ vā nuppajjissati, tassa puggalassa cittaṃ uppajjati na nirujjhatīti pucchati. Imesaṃ pana paṇhānaṃ paṭhamo paṇho vibhajjabyākaraṇīyo, tasmā “yassa cittaṃ uppajjati na nirujjhati, tassa cittaṃ nirujjhissati nuppajjissatī”ti¹

1. Abhi 6. 301 piṭṭhe.

evam puṭṭhena satā evamayam pañho ca vissajjetabbo “pacchimacittassa¹ uppādakkaṇe tesam cittam uppajjati na nirujjhati nirujjhissati na uppajjissati, itaresam cittassa uppādakkaṇe tesam cittam uppajjati na nirujjhati, nirujjhissati ceva uppajjissati cā”ti². Yesañhi paricchinnavattādukkhānam khīṇāsavānam sabbapacchimassa cuticittassa uppādakkaṇe³ vattati, tesam tadeva cuticittam nirujjhissati nuppajjissatīti. Uppādappattatāya uppajjati nāma, bhaṅgam appattatāya na nirujjhati. Bhaṅgam pana patvā tam tesam cittam nirujjhissati, tato appaṭisandhikattā aññam na uppajjissati. Thapetvā pana pacchimacittasamaṅgikhīṇāsavam itaresam sekkhāsekkhaputhujjanānam uppādakkaṇasamaṅgicittam uppādappattatāya uppajjati nāma, bhaṅgam appattatāya na nirujjhati. Bhaṅgam pana patvā nirujjhissateva, aññam pana tasmiṃ vā aññasmiṃ vā attabhāve uppajjissati ceva nirujjhissati ca. Dutīyo pana pañho arahato cuticittassa uppādakkaṇe niyमितattā ekaṃsabyākaraṇīyo, tasmā “yassa vā pana cittam nirujjhissati na uppajjissati, tassa cittam uppajjati na nirujjhati”ti puṭṭhena “āmantā”ti vattabham. Khīṇāsavassa hi uppādakkaṇasamaṅgicutticittam bhaṅgam patvā nirujjhissati nāma, tato param nuppajjissati. Uppādakkaṇasamaṅgitāya pana uppajjati ceva bhaṅgam appattatāya na nirujjhati cāti vuccati.

Ayam pana māṇavo evamime pañhe vissajjetumasakkonto vighātam pāpuṇi, tasmā vuttam “**māṇavo uddham vā adho vā haritum asakkonto**”ti-ādi. Tattha **uddham vā adho vā haritum asakkonto**”ti uparimapade vā heṭṭhimapadam, heṭṭhimapade vā uparimapadam atthato samannāharitum asakkontoti attho, pubbenāparam yojetvā pañhassa attham paricchinditum asakkontoti vuttam hoti. **Dvattiṃsākāra kammaṭṭhānam tāva ācikkhīti** “atthi imasmiṃ kāye”ti-ādikaṃ dvattiṃsākāra kammaṭṭhānam “mantassa upacāro ayan”ti paṭhamam ācikkhi. Sotāpannānam sīlesu paripūrakāritāya samādinnaṣīlato natthi parihānīti āha “**abhabbo dāni sāsanato nivattitun**”ti. **Vaḍḍhetvāti** uparimaggatthāya kammaṭṭhānam vaḍḍhetvā. **Appossukko bhavēyya buddhavacanam gahetunti** arahattappattiyā

1. Arahantānam pacchimacittassa (Sī, Syā, Ka)

2. Abhi 6. 301 piṭṭhe.

3. Uppādakkaṇo(Sī, Syā)

katakiccabhāvatoti adhippāyo. Vohāravidhimhi¹ chekabhāvatthaṃ
“upajjhāyo maṃ bhante tumhākaṃ santikaṃ pahīṇī”ti-ādi vuttaṃ.

Udakadantaponam upaṭṭhāpesīti paribhogatthāya udakañca
 dantakaṭṭhañca paṭiyādetvā ṭhapesi. Dante punanti visodhenti etenāti
 dantaponam vuccati dantakaṭṭham. Guṇavantānam saṅghetabbabhāvato
 thero sāmaṇerassa ca khantivīriya-upaṭṭhānādiguṇe paccakkhakaraṇattham
 vināva abhiññāya pakatiyā vīmaṃsamāno puna sammajjanādim akāsi.
“Sāmaṇerassa cittadamanattham akāsi”tipi vadanti. **Buddhavacanam**
paṭṭhapesīti buddhavacanam uggaṇhāpetum ārabhi. **Ṭhapetvā**
vinayapiṭakanti ettha “sāmaṇerānam vinayapariyāpuṇanam cārittam na
 hotīti ṭhapetvā vinayapiṭakaṃ avasesam buddhavacanam uggaṇhāpesī”ti
 tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. **Avassikova samānoti** upasampadato paṭṭhāya
 aparipuṇṇa-ekavassoti adhippāyo. Moggaliputtatissattherassa hadaye
 patiṭṭhāpitampi buddhavacanam vohāravasena tassa hatthe patiṭṭhāpitam
 nāma hotīti katvā vuttaṃ **“hatthe sakalam buddhavacanam patiṭṭhāpetvā”**ti.
Yāvatāyukam ṭhatvā parinibbāyimsūti moggaliputtatissattherassa hatthe
 sakalasāsanapatiṭṭhāpanena dutiyasaṅgītikārakāropitadaṇḍakammato muttā
 hutvā yāvatāyukam ṭhatvā parinibbāyimsu.

Bindusārassa rañño ekasataputtāti ettha **bindusāro** nāma
 sakyakulappasuto candaguttassa nāma rañño vutto. Tathā hi
 viṭaṭṭubhasaṅgāme kapilavatthuto nikkhantasakyaputtehi māpīte
 moriyanagare khattiyakulasambhavo candaguttakumāro pāṭaliputte rājā
 ahosi. Tassa putto bindusāro nāma rājakumāro pitu accayena rājā hutvā
 ekasataputtakānam janako ahosi. **Ekasatanti** ekañca satañca ekasatam,
 ekenādhikaṃ satanti attho. Ekāva mātā assāti **ekamāṭikam**, attanā²
 sahodaranti vuttaṃ hoti. Na tāva ekarajjam katanti āha **“anabhisittova**
rajjam kāretvā”ti. **Ekarajjābhisekanti** sakalajambudīpe ekādhīpaccavasena
 kariyamānam abhisekam. Puññappabhāvena pāpuṇitabbāpi rājiddhiyo
 arahattamaggena āgatā

1. Upacāravidhimhi (Sī, Syā)

2. Attano (Sī, Syā)

paṭisambhidādayo avasesavisesā viya payogasampattibhūtā
abhisekānubhāveneva āgatāti āha “**abhisekānubhāvena cassa imā rājiddhiyo
āgatā**”ti.

Tattha **rājiddhiyoti** rājabhāvānugatapabbhāvā. **Yatoti** yato
soḷasaghaṭato. **Sāsane uppannasaddhoti** buddhasāsane paṭiladdhasaddho.
Asandhimittāti tassāva nāmaṃ. Tassā kira sarīre sandhāyo na paññāyanti
tasmā evaṃnāmikā jātātipi vadanti. Devatā eva divase divase āharantīti
sambandho. **Devasikanti** divase divase. **Agadāmalakanti** appakeneva
sarīrasodhanādisamatthaṃ sabbadosaharaṇaṃ osadhāmalakam.
Agadaharītakampi tādiseva harītakam. Tesu kira dvīsu yathākāmamekam
paribhuñjati. **Chaddantadahatoti** chaddantadahasaṃpe ṭhitadevavimānato
kapparukkhato vā. “Chaddantadahe tādīsā rukkhavisesā santi, tato
āharantī”tipi vadanti. **Dibbañca pānakanti** dibbaphalarasapānakañca.
Asuttamayikanti kapparukkhato nibbattadibbadussattā suttehi na katanti
asuttamayikam. **Sumanapupphapaṭanti** sabbattha sukhumaṃ hutvā
uggatapupphānaṃ atthitāya sumanapupphapaṭaṃ nāma jātaṃ. **Uṭṭhitassa
sālīnoti** sayamañjātasālino. Samudāyāpekkhañcetha ekavacanaṃ, sālīnanti
attho. **Nava vāhasahassānti** ettha “catasso muṭṭhiyo eko kuḍuvo, cattāro
kuḍuvā eko pattho, cattāro patthā eko āḷhako, cattāro āḷhakā ekaṃ doṇaṃ,
cattāro doṇā ekamānikā, catasso mānikā ekakhārī, vīsati khārīyo eko vāho,
tadeva ekaṃ sakaṭaṃ”ti suttanipātaṭṭhakathādīsu¹ vuttaṃ. Idha pana “dve
sakaṭāni eko vāho”ti vadanti. **Nitthusakane karontīti** thusakuṇḍakarahite
karonti. **Madhum karontīti** āgantvā samīpaṭṭhāne madhum karonti.
Balikammaṃ karontīti sabbattha balikammakārakā raṭṭhavāsino viya
madhurasamaṃ vikūjantā balim karonti. “Āgantvā ākāseyeva saddaṃ katvā
attānaṃ ajānāpetvā gacchantī”ti vadanti.

Suvaṇṇasaṅkhalikāyeva bandhanaṃ **suvaṇṇasaṅkhalikabandhanaṃ**.
Catunnaṃ buddhānanti kakusandhādīnaṃ catunnaṃ buddhānaṃ.
Adhigatarūpadassananti paṭiladdharūpadassanaṃ. Ayaṃ kira kappāyukattā
catunnampi buddhānaṃ rūpasampattiṃ paccakkhato addakkhi. **Kāḷaṃ**

1. Suttanipāta-Ṭīha 2. 197; Saṃ-Ṭīha 1. 200; Am-Ṭīha 3. 329 piṭṭhesu.

nāma nāgarājānam ānayitvāti ettha so pana nāgarājā gaṅgāyaṃ nikkhittasuvaṇṇasaṅkhalikāya gantvā attano pādesu patitasāññāya āgatoti veditabbo. Nanu ca asokassa rañño āṇā heṭṭhā yojanato upari pavattati, imassa ca vimānaṃ yojanaparicchedato heṭṭhā patiṭṭhitaṃ, tasmā kathaṃ ayaṃ nāgarājā rañño āṇāya āgatoti? Kiñcāpi attano vimānaṃ yojanaparicchedato heṭṭhā patiṭṭhitaṃ, tathāpi rañño āṇāpavattiṭṭhānena saha ekābaddhatāya tassa āṇaṃ akāsi. Yathā hi rajjasīmantaravāsino manussā tehi tehi rājūhi nippīliyamānā tesam tesam āṇāya pavattanti, evaṃsampadamidanti vadanti.

Āpāthaṃ karohīti sammukhaṃ karohi, gocaraṃ karohīti attho. Tena nimmitaṃ buddharūpaṃ passantoti sambandho. Kīdisaṃ taṃ buddharūpanti āha “**sakalasarīravippakiṇṇā**”ti-ādi. Tattha **puññappabhāvanibbatta**ggahaṇaṃ tena nimmitānampi asīti-anubyañjanapaṭimaṇḍitaṇaṃ dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇaṃ bhagavato puññappabhāvanibbatta-asīti-anubyañjanādīhi sadisattā katanti daṭṭhabbaṃ. Na hi tena tadā nimmitaṃ anekākārāparipuṇṇaṃ buddharūpaṃ bhagavato puññappabhāvena nibbattanti sakkā vattuṃ. **Asīti-anubyañjanaṃ** tambanakhataṇṅaṇāsādi. **Dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇaṃ** suppatiṭṭhitapādatādi. **Vikasita -pa- salilatalanti** sūriyarasmisamphassena vikasitehi vikāsamupagatehi kaṃ alaṅkarotīti “kamalan”ti laddhanāmehi rattapadumehi niluppālādibhedehi uppalehi ceva setapadumasāṅkhātehi puṇḍarīkehi ca paṭimaṇḍitaṃ samantato sajjitaṃ jalatalamiva. **Tārāgaṇa -pa- gaganatalanti** sabbattha vippakiṇṇatārakagaṇassa rasmijālavisadehi¹ vipphuritāya bhāsamānāya sobhāya kantiyā samujjalaṃ sammā bhāsamānaṃ gaganatalamiva ākāsatalamiva. **Saṅjhāppabhā -pa- kanakagirisikharanti** saṅjhākālasaṅjātappabhānurāgehi indacāpehi vijjulātāhi ca parikkhittaṃ samantato parivāritaṃ kanakagirisikharamiva suvaṇṇapabbatakūṭamiva. **Vimalaketumālā**ti ettha “ketumālā nāma sīsato nikkhamitvā upari muddhani puñjo hutvā dissamānarasmirāsī”ti vadanti. “Muddhani majjhe paññāyamāno unnatappadesotipi vadanti”ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Yasmā pana

1. Rasmijālavisarehi (Sī, Syā)

asiko dhammarājā sañjātapītisomanasso sattāhaṃ nirāhāro hutvā
yathāṭṭhitova avikkhittacitto pasādasommehi cakkhūhi nirantaram
buddharūpameva olokesi, tasmā akkhīhi pūjā katā nāma hotīti āha
“**akkhipūjaṃ nāma akāsī**”ti. Atha vā cakkhūnaṃ tādissassa iṭṭhārammaṇassa
upaṭṭhāpanena akkhīnaṃ pūjā katā nāma hotīti vuttaṃ “akkhipūjaṃ nāma
akāsī”ti.

Iddhivibhāvanādhikārappasaṅgena cetāṃ vatthu vuttaṃ, nānukkamena.
Ayaṃ hettha anukkamo—asoko kira mahārājā upari
vakkhamānānukkamena sīhapañjarena olokento nigrodhasāmaṇeraṃ
iriyāpathasampannaṃ nāgarajanānayanāni ākaḍḍhantaṃ yugamattaṃ
pekkhamānaṃ disvā pasīditvā sañjātapemo sabahumāno¹ āmantāpetvā
setacchattassa heṭṭhā sīhāsane nisīdāpetvā bhojetvā sāmaṇerassa vacanādāse
dissamānaṃ dasabalassa dhammakāyaṃ disvā ratanattaye pasīditvā sapariso
saraṇasīlesu patitṭhāya tato paṭṭhāya abhivaḍḍhamānasaddho pubbe
bhojyamānāni titthiyasaṭṭhisahassāni nīharitvā bhikkhūnaṃ
saṭṭhisahassānaṃ suvakāhataśālisampāditabhattaṃ paṭṭhapetvā
devatopanītaṃ anotattasalilaṃ nāgalatādantakaṭṭhaṇca upanāmetvā
niccasaṃghupaṭṭhānaṃ karonto ekadivasāṃ suvaṇṇasaṅkhalikabandhanaṃ
vissajjetvā kālaṃ nāgarājānaṃ ānayitvā tena nimmitaṃ vuttappakāraṃ
sirīsobhaggasampannaṃ buddharūpaṃ passanto
dīghaputhulaniccalanayanappabhāhi sattāhaṃ akkhipūja makāsī.

Idāni pana yathānusandhiṃ ghaṭetvā anukkamena tassa sāsanaṃ vatāraṃ
dassento āha “**rājā kira abhisekaṃ pāpuṇitvā**”ti-ādi. **Bāhirakapāsaṇḍanti**
bāhirakappaveditaṃ samayavādaṃ. Bāhirakappaveditā hi samayavādā
sattānaṃ taṇhāpāsaṃ diṭṭhipāsaṇca denti oḍḍentīti “pāsaṇḍā”ti vuccanti.
Pariggaṇhīti vīmaṃsamāno pariggahehi. **Bindusāro brāhmaṇabhatto** ahoṣīti
attano pitu candaguttassa kālato paṭṭhāya brāhmaṇesu sambhatto ahoṣi.
Candakena nāma kira brāhmaṇena samussāhito candaguttakumāro tena
dinnanaye ṭhatvā sakalajambudīpe ekarajjamakāsī, tasmā tasmīṃ brāhmaṇe
sañjātabahumānavasena candaguttakālato paṭṭhāya saṭṭhisahassamattā
brāhmaṇajātikā tasmīṃ

1. Sambahumāno (Syā)

rājakule niccabhattikā ahesum. **Brāhmaṇānanti** paṇḍaraṅgaparibbājakādibhāvamanupagate dasseti. Paṇḍaraṅgaparibbājakādayo ca brāhmaṇajātivantoti āha “**brāhmaṇajātiyapāsaṇḍānan**”ti. Ettha pana diṭṭhipāsādīnaṃ oḍḍanato paṇḍaraṅgādayova “pāsaṇḍā”ti vuttā. **Siḥapañjareti** mahāvātapāne. **Upasamaparibāhirenāti** upasamato paribāhirena, upasamarahitenāti attho. **Antepuraṃ atiharathāti** antepuraṃ pavesetha, ānethāti vuttam hoti.

Amā saha bhavanti kiccesūti **amaccā**, rajjakiccavosāpanakā. **Devāti** rājānaṃ ālapanti. Rājāno hi dibbanti kāmaguṇehi kīlanti, tesu vā viharanti vijayasamatthātāyogena paccatthike vijetum icchanti, issariyathānādisakkāradānagahaṇaṃ taṃ taṃ atthānusāsanaṃ vā karonti voharanti, puññānubhāvappattāya jutiya jotantīti vā “devā”ti vuccanti. Tathā hi te catūhi saṅgahavatthūhi jaṇaṃ rañjenta sayam yathāvuttehi visesehi rājanti dippanti sobhantīti “rājāno”ti ca vuccanti. **Nigaṇṭhādayoti** ettha **nigaṇṭho** nāma “amhākaṃ gaṇṭhanakilesa saṃsāre palibuddhanakicco rāgādikilesa khattavatthuputtadārādivisayo natthi, kilesagaṇṭhirahitā mayan”ti evaṃ vādītāya “nigaṇṭhā”ti laddhanāmā titthiyā.

Uccāvacānāti uccāni ca avacāni ca, mahantāni ceva khuddakāni ca, atha vā viṣiṭṭhāni ceva lāmakāni cāti attho. **Bhaddapīṭhakesūti** vettamayapīṭhesu. **Sāroti** silādiguṇasāro. **Rājaṅgaṇenāti** rājanivesanadvāre vivaṭena bhūmippadesena. Aṅgaṇanti hi katthaci kilesā vuccanti “rāgo aṅgaṇaṃ”ti-ādīsu¹. Rāgādayo hi aṅganti etehi taṃsamaṅgīpuggalā nihīnabhāvaṃ gacchantīti aṅgaṇānīti vuccanti. Katthaci malaṃ vā paṅko vā “tasseva rajassa vā aṅgaṇassa vā pahānāya vāyamatī”ti-ādīsu². Añjati sammakkhetīti hi aṅgaṇaṃ, malādi. Katthaci tathārūpo vivaṭappadeso “cetiyaṅgaṇaṃ bodhiyaṅgaṇaṃ”ti-ādīsu. Añjati tattha ṭhitaṃ atisundaratāya abhibyañjetīti hi aṅgaṇaṃ, vivaṭo bhūmippadeso. Idhāpi soyeva adhippeto. **Dantanti**-ādīsu kilesavipphandarahitacittatāya **dantaṃ**, niccaṃ paccupaṭṭhitasatārakkhatāya **guttaṃ**,

1. Abhi 2. 382 piṭṭhe.

2. Ma 1. 144 piṭṭhe.

cakkhādi-indriyānaṃ santatāya **santindriyaṃ**, pāsādikena iriyāpathena samannāgatattā **sampanna-iriyāpathaṃ**. Idāni nigrodhasāmaṇeraṃ sarūpato vibhāvetukāmo āha “**ko panāyaṃ nigrodho nāmā**”ti-ādi.

Tatrāyaṃ anupubbikathāti ettha bindusārassa kira ekasataputtesu moriyavaṃsajāya dhammadeviyā asokatissanāmānaṃ dvinnāṃ puttānaṃ majjhe jeṭṭho asokakumāro avantiraṭṭhaṃ bhuñjati. Pitarā pesito pāṭaliputtato paññāsajjanamatthake viṭaṭubhabhayāgatānaṃ sākiyānamāvāsaṃ veṭiyaṃ¹ nāma nagaraṃ patvā tattha veṭisaṃ¹ nāma seṭṭhidhītaraṃ ādāya ujjenīrājadhāniyaṃ rajjaṃ karonto mahindaṃ nāma kumāraṃ saṃghamittaṃ kumārikaṃ labhitvā tehi saddhiṃ rajjasukhamanubhavanto pituno gilānabhāvaṃ sutvā ujjeniṃ pahāya sīghaṃ pāṭaliputtaṃ upagantvā pitu upaṭṭhānaṃ katvā tassa accayena rajjaṃ aggahesi. Taṃ sutvā yuvarājā sumanābhiddhāno kujjhivā “ajja me maraṇaṃ vā hotu rajjaṃ vā”ti aṭṭhanavutibhātikaparivuto saṃvaṭṭasāgare jalataraṅgasāṅghāto viya ajjhottharanto upagacchati. Tato asoko ujjenīrājā saṅgāmaṃ pakkhanditvā sattumaddanaṃ karonto sumanaṃ nāma rājakumāraṃ gahetvā ghātesi. Tena vuttaṃ “**bindusārarañño kira dubbalakāleyeva asokakumāro attanā laddhaṃ ujjenīrajaṃ pahāya āgantvā sabbanagaraṃ attano hatthagataṃ katvā sumanaṃ nāma rājakumāraṃ aggahesi**”ti.

Paripunṇagabbhāti paripakkagabbhā. **Ekaṃsālanti** sabbaparicchannaṃ ekaṃ pāsādaṃ. “Devatāya pana ānubhāvena tasmim pāsāde mahājanena adissamānā hutvā vāsaṃ kappesi”ti vadanti. **Nibaddhavattanti** “ekassa divasassa ettakan”ti niyāmetvā ṭhapitavattaṃ. **Hetusampadanti** arahattūpanissayapuññasampadaṃ. **Khuraggeyevā**ti khurakammapariyosāneyeva, tacapañcakammaṭṭhānaṃ gahetvā taṃ pariggaṇhanto antimāya kesavaṭṭiyā voropanāya samakārameva ca arahattaṃ pāpuṇṇi vuttaṃ hoti. **Sarīraṃ jaggitvā**ti dantakaṭṭhakhādanamukhadhovanādīhi sarīraparikammaṃ katvā.

Sīhapañjare caṅkamatiti sīhapañjarasamīpe aparāparaṃ caṅkamati. **Taṅkhaṇāññevā**ti tasmim khaṇeyeva. **Ayaṃ janoti** rājaṅgaṇe caramānaṃ janaṃ

disvā vadati. **Bhantamigappaṭibhāgoti** anavaṭṭhitattā kāyacāpallena samannāgatattā bhantamigasadiso. Ativiya sobhatīti sambandho.

Ālokitavilokitanti ettha **ālokitam** nāma puratopekkhanam.

Abhimukholokanañhi “ālokitan”ti vuccati. **Vilokitanti** anudisāpekkhanam, yaṁ disābhimukham oloketi, tadanugatadisāpekkhananti attho. **Samiñjanam** pabbasaṅkocanam. **Pasāraṇaṇca** tesameva pasāraṇam. **Lokuttaradhammoti** sesajanesu avijjamāno visiṭṭhadhammo. **Pemaṁ saṇṭhahīti** pemaṁ patiṭṭhāsi, uppajjatīti attho. **Vāṇijako ahoṣīti** madhuvāṇijako ahoṣi.

Atīte kira tayo bhātaro madhuvāṇijakā ahesum. Tesu kaniṭṭho madhum vikkiṇāti, itare araṇṇato āharanti. Tadā eko paccekabuddho paṇḍukarogāturo¹ ahoṣi. Aparo pana paccekabuddho tadattham madhubhikkhāya caramāno nagaram pāvisi. Paviṭṭhaṇca tam ekā kumbhādāsī udakaharaṇattham tittham gacchamānā addasa. Disvā ca pucchitvā āgatakāraṇaṇca ñatvā “ettha bhante madhuvāṇijakā vasanti, tattha gacchathā”ti hattham pasāretvā madhu-āpaṇam dasseti. So ca tattha agamāsi. Tam disvā kaniṭṭho madhuvāṇijo sañjātapītisomanasso “kenāgatāttha bhante”ti pucchitvā tamattham viditvā pattam gahetvā madhuno pūretvā dadamāno pattapuṇṇam madhum uggantvā mukhato vissanditvā bhūmiyam patamānam disvā pasannamānaso “imināham bhante puñṇakammena jambudīpe ekarajjam kareyyam, āṇa ca me ākāse pathaviyaṇca yojanappamaṇe ṭhāne pharatū”ti patthanamakāsi. Paccekabuddho ca “evam hotu upāsakā”ti vatvā gandhamādanam gantvā paccekabuddhassa bhesajjamakāsi.

Kaniṭṭho pana madhuvāṇijo madhum datvā gehe nisinno itare araṇṇato āgate disvā evamāha “tumhākam bhātaro cittam pasādetha, mamaṇca tumhākaṇca madhum gahetvā īdisassa nāma paccekabuddhassa pattam pūretvā adāsin”ti. Tesu jeṭṭho kujjhivā evamāha “caṇḍālāpi kāsāvanivāsino honti, nanu tava hatthato madhum paṭiggahetvā gato caṇḍālo bhavissatī”ti. Majjhimo pana kujjhivā “tava paccekabuddham gahetvā parasamudde nikkhipāhi”ti āha. Pacchā pana tepi dve bhātaro kaniṭṭhena

vuccamānaṃ dānānisamsapaṭisaṃyuttakathaṃ sutvā anumodimsuyeveva. Sāpi ca kumbhadāsī “tassa madhudāyakassa aggamaheṣī bhaveyyan”ti patthanamakāsi. Tesu kaniṭṭho asiko dhammarājā ahoṣi, sā ca kumbhadāsī ativiya rūpasobhaggappattā asandhimittā nāma tassa aggamaheṣī ahoṣi. Parasamuddavādī pana majjhimo imasmiṃyeveva tambapaṇṇidīpe devānaṃpiyatisso nāma mahānubhāvo rājā ahoṣi. Jeṭṭho pana caṇḍalavādītāya caṇḍalagāme jāto nigrodho nāma sāmaṇero ahoṣi. Tena vuttaṃ “pubbe hi¹ kira puññakaraṇakāle esa rañño jeṭṭhabhātā vāṇijako ahoṣī”ti.

Pubbe va sannivāsenāti ettha² gāthābandhavasena **vā-saddassa** rassattaṃ katanti veditabbaṃ, pubbe sannivāsena vāti vuttaṃ hoti. Tattha **pubbeti** atītajātiyaṃ. **Sannivāsenāti** sahaṃvāsena. Sahasaddattho hi ayaṃ saṃsaddo. **Paccuppannahitena vāti** paccuppanne vattamānabhava hitacaraṇena vā. Etaṃ imehi dvīhi kāraṇehi sinehasaṅkhātāṃ pemaṃ jāyate uppajjati. Idaṃ vuttaṃ hoti—pemaṃ nāmetāṃ dvīhipi kāraṇehi jāyati, purimabhava mātā vā pitā vā dhītā vā putto vā bhātā vā bhaginī vā pati vā bhariyā vā sahāyo vā mitto vā hutvā yo yena saddhiṃ ekaṭṭhāne nivutthapubbo, tassa iminā pubbe vā sannivāsena bhavantarepi anubandhanto so sineho na vijahati, imasmiṃ attabhāve katena paccuppannena hitena vāti evaṃ imehi dvīhi kāraṇehi taṃ pemaṃ nāma jāyatīti. Kiṃ viyāti āha “**uppalaṃ va yathodake**”ti. Etthāpi **vā-saddassa** vuttanayeneva rassattaṃ katanti daṭṭhabbaṃ. Avuttasampiṇḍanattho cettha vāsaddo. Tena padumādayo saṅgaṇhāti. **Yathā**—saddo upamāyaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti—yathā uppalañca sesañca padumādi udake jāyamānaṃ dve kāraṇāni nissāya jāyati udakañceva kalalañca, tathā etehi dvīhi kāraṇehi pemaṃ jāyatīti.

Rañño hattheti santikaṃ upagatassa rañño hatthe. **Rañño anurūpanti** ekūnasatabhātukānaṃ ghātītattā caṇḍapakatītāya rajje ṭhitattā ca “pamādavihārī ayan”ti maññamāno tadanurūpaṃ dhammapade appamādavaggaṃ

1. Pubbepi (Sī, Syā)

2. Jātaka-Ṭīṭha 2. 215 piṭṭhepi passitabbaṃ.

desetum ārabhi. Tattha¹ **appamādoti** satiyā avippavāso, niccam upaṭṭhitāya satiyā etaṃ adhivacanam. **Amatapadanti** amataṃ vuccati nibbānam. Tañhi ajātattā na jīyati na mīyati, tasmā “amataṃ”ti vuccati. Amatassa padaṃ amatapadaṃ, amatassa adhigamupāyoti vuttam hoti. **Pamādoti** pamajjanabhāvo, muṭṭhassaccasaṅkhātassa satiyā vossaggassetam nāmam. **Maccunoti** maraṇassa. **Padanti** upāyo maggo. Pamatto hi jātim nātivattati, jāto pana jīyati ceva mīyati cāti pamādo maccuno padaṃ nāma hoti, maraṇam upanetīti vuttam hoti.

Aññātaṃ tāta, pariyoṣāpehīti iminā “sadā appamādena hutvā vattitabbanti ettakeneva mayā ñātaṃ, tumhe dhammadesanam niṭṭhapethā”ti tasmim dhamme attano paṭipajjitukāmataṃ dīpento dhammadesanāya pariyoṣanam pāpetvā kathane ussāham janeti. Keci pana “abhāsīti ettha ‘bhāsissāmi vitakkemī’ti attham gahetvā ‘sabbaṃ appamādavaggaṃ bhāsissāmī’ti sallakkhitattā abhāsīti vuttam, raññā pana aḍḍhagātham sutvāva ‘aññataṃ tāta, pariyoṣāpehī’ti vuttattā ‘upari na kathesī’ti”vadanti. “Taṃ pana yuttam na hotī”ti tīsupi **ganṭhipadesu** vuttam. **Dhuvabhattānīti** niccabhattānī². **Vajjāvajjam** upanijjhāyatīti upajjhāyoti āha “**vajjāvajjam disvā codetā sāretā cā**”ti. Tattha **vajjāvajjanti** khuddakam mahantaṇca vajjam. **Codetāti** “idaṃ tayā dukkaṭam, idaṃ dubbhāsitan”ti-ādīni vatvā codetā. **Sāretāti** attano vajjam assarantassa satim uppādetā, sammāpaṭipattiyam vā sāretā, pavattetāti attho.

“Evaṃ tayā buddhavacanam sajjhāyitabbam, evam abhikkamitabbam, evam paṭikkamitabbam”ti-ādīnā ācārassa sikkhāpanato ācariyo nāmāti āha “**imasmim sāsane sikkhitabbakadhammesu paṭiṭṭhāpetā**”ti. Tattha **sikkhitabbakadhammo** nāma sakalam buddhavacanam sīlādayo ca dhammā. “**Pabbajjā ca upasampadā cā**”ti idaṃ labbhamānavasena

1. Dhammapada-Tīṭha 1. 146 piṭṭhepi passitabbam.

2. Dhurabhattānīti niccabhattānī, paṇītatāya viṣiṭṭhānī bhattānī dhurabhattānī, taṃ padhānam katvā dātabbabbhattānīti vā dhurabhattānī, tumhe dhuram katvā aṭṭha bhattānī dammiṭi vuttam hoti (Sī, Syā)

vuttaṃ¹. **Ācariyupajjhāyānanti** iminā pabbajjā upasampadā ca yojetabbā, **mama cāti** iminā pana pabbajjāva. Tadā sāmaṇerabhūmiyaṃ ʒhitattā nigrodhassa bhāvinim vā upasampadam sandhāya ubhayampi yojetabbam. Saraṇagamanavasena pabbajjāsiddhito bhikkhusaṃghassapi pabbajjāya nissayabhāvo veditabbo. Bhaṇḍukammavasenapi nissayabhāvo labbhatevāti gahetabbam. **Divase divase vaḍḍhāpentoti** vuttanayeneva divase divase tato tato diguṇam katvā vaḍḍhāpento. **Pothujjanikenāti** puthujjanabhāvānurūpena. Nigrodhattherassa ānubhāvakittanādhikārattā pubbe vuttampi pacchā vattabbampi sampiṇḍetvā āha “**puna rājā asokārāmaṃ nāma mahāvihāraṃ karetvā**”ti-ādi. **Cetiyaapaṭimaṇḍitānī**ti ettha cayitabbam pūjetabbanti **cetiyaṃ**, iṭṭhakādihi citattā vā cetiyaṃ, cetiyehi paṭimaṇḍitāni vibhūsitānīti cetiyaapaṭimaṇḍitāni. **Dhammenāti** dhammato anapetena.

Vuttamevattham vitthārato vibhāvento āha “**ekadivasaṃ kirā**”ti-ādi. **Asokārāme mahādānaṃ datvāti** ettha kate ārāme pacchā kārāpakassa rañño nānavasena niruḷham nāmapaṇṇattiṃ sandhāya vuttaṃ “**asokārāme**”ti. Keci pana “tasmiṃ divase rājā attano ghareyeva sabbaṃ bhikkhusaṃgham nisīdāpetvā bhojetvā imaṃ pañham pucchī”ti vadanti. **Mahādānaṃ datvāti** bhojetvā sabbaparikkhāradānavasena mahādānaṃ datvā. Vuttañhetam **dīpavaṃse**²—

“Nivesanaṃ pavesetvā, nisīdāpetvāna āsane.

Yāguṃ nānāvidham khajjam³, bhojanañca mahārahaṃ.

Adāsi payatapāṇi, yāvadattham yadicchakaṃ.

Bhuttāvibhikkhusaṃghassa, onītapattapāṇino.

Ekamekassa bhikkhuno, adāsi yugasāṭakaṃ.

Pāda-abbhañjanaṃ telaṃ, chattañcāpi upāhanaṃ.

Sabbaṃ samaṇaparikkhāraṃ⁴, adāsi phāṇitaṃ madhum.

1. Gahetabbam (Sī, Syā)

2. Chaṭṭhaparicchede.

3. Yāgudānaṃ pūvakhajjam (Sī, Syā)

4. Sāmaṇakaṃ parikkhāraṃ (Syā)

Abhivādetvā nisīdi, asokadhammo mahīpati.

Nisajja rājā pavāresi, bhikkhusaṅghassa paccayaṃ.

Yāvata bhikkhū icchanti, tāva demi yadicchakaṃ.

Santappetvā parikkhārena, pavāretvāna paccaye.

Tato apucchi gambhīraṃ, dhammakkhandaṃ sudesitaṃ”ti.

Āngato mahārāja nava āṅgānī-ādi moggaliputtatissattherena vuttanti vadanti. **Navakammādhiṭṭhāyakaṃ adāsī**ti caturāsītivihārasahassesu kattabbassa navakammassa adhiṭṭhāyakaṃ vidhāyakaṃ katvā adāsī.

Ekadivasameva sabbanagarehi paṇṇāni āgamimsūti sabbavihāresu kira rāhunā candassa gahaṇadivase navakammaṃ ārabhitvā puna rāhunā candassa gahaṇadivaseyeva niṭṭhāpesuṃ, tasmā ekadivasameva paṇṇāni āgamimsūti vadanti. **Aṭṭha sīlaṅgānī**ti aṭṭha uposathaṅgasīlāni.

“Sabbālaṅkāravibhūsitāyā”ti idaṃ asamādinuposathaṅgānaṃ vasena vuttaṃ. **Amaravatiyā rājadhāniyāti** tāvatimsadevanagare.

Alaṅkatapaṭiyattanti alaṅkatakaṇavasena sabbasajjitaṃ.

Adhikaṃ kāraṃ **adhikāraṃ**, adhikaṃ kiriyaṃ vuttaṃ hoti.

Lokavivaraṇaṃ nāma pāṭihāriyaṃ akaṃsūti ettha anekasahassasaṅkhyassa okāsalokassa tannivāsīsatlokassa ca vivaṭabhāvakaraṇapāṭihāriyaṃ lokavivaraṇaṃ nāma. Taṃ pana karonto iddhiṃ andhakāraṃ vā ālokaṃ karoti, paṭicchannaṃ vā vivaṭaṃ, anāpāthaṃ vā āpāthaṃ karoti. Kathaṃ? Ayañhi yathā paṭicchannopi dūre ṭhitopi attā vā paro vā dissati, evaṃ attānaṃ vā paraṃ vā pākaṭaṃ kātukāmo pādakajjhānato vuṭṭhāya “idaṃ andhakāraṭṭhānaṃ ālokaṭaṃ hotū”ti vā “idaṃ paṭicchannaṃ vivaṭaṃ hotū”ti vā “idaṃ anāpāthaṃ āpāthaṃ hotū”ti vā āvajjetvā puna pādakajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya adhiṭṭhāti. Saha adhiṭṭhānena yathādhiṭṭhitameva hoti. Apare dūre ṭhitāpi passanti, sayampi passitukāmo passati bhagavā viya devorohaṇe. Bhagavā hi devaloke abhidhammadesanaṃ niṭṭhapetvā saṅkassanagaraṃ otaranto sinerumuddhani ṭhatvā puratthimaṃ lokadhātum olokesi, anekāni cakkavāḷasahassāni vivaṭāni viya hutvā

ekaṅgaṇaṃ viya hutvā pakāsimṣu¹. Yathā ca puratthimena, evaṃ pacchimenapi uttarenapi dakkhiṇenapi sabbaṃ vivaṭamaddasa. Heṭṭhāpi yāva avīci upari ca yāva akaniṭṭhabhavanaṃ, tāva addasa. Manussāpi deve passanti, devāpi manusse. Tattha neva manussā uddhaṃ ullokenti, na devā adho olokenti, sabbe sammukhasammukhāva aññamaññaṃ passanti, taṃ divasaṃ lokavivaraṇaṃ nāma ahosi.

Apica tambapaṇṇidīpe taḷaṅgaravāsī² dhammadinnattheropi imaṃ pāṭihāriyaṃ akāsi. So kira ekadivasaṃ tissamahāvihāre cetiyaṅgaṇamhi nisīditvā “tīhi bhikkhave dhammehi samannāgato bhikkhu apaṇṇakapaṭipadaṃ paṭipanno hotī”ti **apaṇṇakasuttaṃ**³ kathento heṭṭhāmukhaṃ bījanaṃ akāsi, yāva avīcito ekaṅgaṇaṃ ahosi, tato uparimukhaṃ akāsi, yāva brahmalokā ekaṅgaṇaṃ ahosi. Thero nirayabhayena tajjetvā saggasukhena ca palobhetvā dhammaṃ desesi. Keci sotāpannā ahesuṃ, keci sakadāgāmī anāgāmī arahantoti evaṃ tasmiṃ divasepi lokavivaraṇaṃ nāma ahosi. Ime pana bhikkhū yathā asoko dhammarājā asokārāme ṭhito catuddisā anuvilokento samantato samuddapariyantaṃ jambudīpaṃ passati, caturāsīti ca vihārasahassāni uḷārāya vihāramahapūjāya virocamānāni evaṃ adhiṭṭhahitvā lokavivaraṇaṃ nāma pāṭihāriyaṃ akaṃsu.

Vihāramahapūjāyāti vihāramahasaṅkhātāya pūjāya. **Vibhūtinti** sampattiṃ. **Evarūpaṃ pītipāmojjanti** īdisaṃ pariccāgamūlakaṃ pītipāmojjaṃ. **Moggaliputtatissattherassa bhāramakāsīti** therassa mahānubhāvattā “uttaripi ce kathetabbaṃ atthi, tampi soyeva kathessatī”ti maññaṃāno bhikkhusaṃgho rañña pucchitapañhassa visajjanaṃ therassa bhāramakāsi. **Sāsanassa dāyādo homi, na homīti** sāsanassa ñātako abbhantaro homi, na homīti attho. Yesaṃ sāsane pabbajitā puttadhītaro na santi, na te sāsane kattabbakiccaṃ attano bhāraṃ katvā vahantīti imamatthaṃ sandhāya thero evamāha “**na kho mahārāja ettāvātā sāsanassa dāyādo hotī**”ti. **Kathañcarahi bhante sāsanassa dāyādo hotīti** ettha carahīti nipāto

1. Pakāsayimṣu (Sī, Ka)

2. Vāḷaṅgaravāsī (Ka)

3. Am 1. 111 piṭṭhe.

akkhantiṃ dīpeti. Idaṃ vuttaṃ hoti—yadi evarūpaṃ pariccāgaṃ katvāpi sāsanassa dāyādo na hoti, aññaṃ kiṃ nāma katvā hotīti.

Tissakumārassa pabbajitakālato pabbutīti yadā ca tissakumāro pabbajito, yena ca kāraṇena pabbajito, taṃ sabbaṃ vitthārato uttari āvi bhavissati. **Sakkhasīti** sakkhissasi. **Pāmojjajātoti** sañjātapāmojjo. **Puttānaṃ manam labhitvā**ti ettha puttīpi sāmāññato puttasaddena vuttāti veditabbā, putto ca dhītā ca puttāti evaṃ ekasesanayena vā evaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Dhītusaddena saha payujjamāno hi puttasaddo ekova avasissati, dhītusaddo nivattatīti saddasatthavidū vadanti. **Sikkhāya patitṭhāpesunti** tasmimīyeva sīmamaṇḍale sikkhāsammutiṃ datvā pāṇātipātāveramaṇi-ādīsu vikālabhojanāveramaṇipariyosānāsu chasu sikkhāsu samādapanavasena sikkhāya patitṭhāpesuṃ. Saṭṭhivassāyapi hi sāmaṇeriyā “pāṇātipātāveramaṇiṃ dve vassāni avītikkamma samādānaṃ samādiyāmi”¹ti-ādinā¹ cha sikkhāyo samādiyitvā sikkhitabbāyeva. Na hi etāsu chasu sikkhāpadesu dve vassāni asikkhitasikkhaṃ sāmaṇeriṃ upasampādetuṃ vaṭṭati. Cha vassāni abhisekassa assāti **chabbassābhiseko**, abhisekato paṭṭhāya atikkantachavassoti vuttaṃ hoti.

Sabbaṃ theravādanti dve saṅgītiyo āruḷhā pāḷīyevettha “theravādo”²ti veditabbā. Sā hi mahākassapapabbutīnaṃ mahātherānaṃ vādattā “theravādo”²ti vuccati. **Kontaputtatissattheroti**² ettha kontasakuṇiyo nāma kinnarajātiyo. “Tāsu ekissā kucchiyaṃ sayito manussajātiko raññā posito kontaputtatissatthero nāmā”³ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. **Mahāvaṃsepi**³ cetam vuttaṃ—

“Pure pāṭaliputtamhā, vane vanacaro caraṃ.

Kontakinnariyā⁴ saddhiṃ, saṃvāsaṃ kira kappayi.

Tena saṃvāsamanvāya, sā putte janayī duve.

Tisso jeṭṭho kaniṭṭho tu, sumitto nāma nāmato.

1. Vi 2. 420 piṭṭhe.

3. Pañcamaparichede.

2. Kuntaputtatissattheroti (Sī)

4. Kuntakinnariyā (Sī)

Mahāvaruṇattherassa, kāle pabbaji santike.

Arahattaṃ pāpuṇiṃsu, chaḷabhiññāguṇaṃ ubho”ti.

Keci pana evaṃ vadanti “kontā¹ nāma kaṭṭhavāhanarañño vaṃse jātā ekā rājadhītā. Taṃ garuḷayantena araññagataṃ eko vanacarako ānetvā tāya saddhiṃ saṃvāsaṃ kappesi. Sā tassa ubho putte vijāyi. Tatrāyaṃ jeṭṭhako mātunāmena kontaputto nāma jāto”ti. Kaṭṭhavāhanarañño kira nagare sabbepi vibhavasampannā nadīpabbatakīḷādīsu garuḷasakuṇasadisāṃ yantaṃ kāretvā kaṭṭhavāhanarājā viya garuḷavāhanena vicaranti.

Byādhipaṭīkammatthaṃ bhikkhācāravattena āhiṇḍanto pasatamattaṃ sappiṃ alabhitvāti tadā kira jeṭṭhassa kontaputtatissattherassa kucchivāto samuṭṭhāsi. Taṃ² bālāya dukkhavedanāya pīḷitaṃ kaniṭṭho sumitto nāma thero disvā “kimettha bhante laddhuṃ vaṭṭatī”ti pucchi. Tissatthero “āvuso pasatamattaṃ sappiṃ laddhuṃ vaṭṭatī”ti vatvā rañño nivedanaṃ³ tassa gilānapaccayaṃ pacchābhattaṃ sappi-atthāya caraṇaṃ paṭikkhipivā “bhikkhācārelāyameva piṇḍāya carantena tayā yadi sakkā laddhuṃ, evaṃ vicarivā yaṃ laddhaṃ, taṃ āharā”ti āha. Kaniṭṭhopi vuttanayeneva bhikkhācāravattena caranto pasatamattampi sappiṃ nālattha. So pana kucchivāto balavataro sappighaṭasatenapi vūpasametum asakkuṇeyyo ahoṣi. Thero teneva byādhibalena kālamakāsi. Keci pana “vicchikanāmakena kīṭavisena ḍaṭṭho thero tassa visavegena adhimattāya dukkhavedanāya samannāgato taṃ vūpasametum vuttanayeneva pasatamattaṃ sappiṃ alabhitvā parinibbuto”ti vadanti. Vuttañhetāṃ **mahāvaṃse**—

“Pāse kīṭavisenāti, ḍaṭṭho⁵ jeṭṭho savedano.

Āha puttḥo kaniṭṭhena, bhesajjaṃ pasataṃ ghaṭaṃ.

Rañño nivedanaṃ³ thero, gilānapaccayepi ca⁶.

Sappi-atthaṃ caraṇaṃ, pacchābhattaṃ paṭikkhipi.

1. Kuntā (Sī)

2. Taṅkhaṇaṇṇeva (Sī)

3. Nivesanaṃ (Ka)

4. Pañcamaparichede.

5. Phuṭṭho (Sī)

6. Gilānavattatopi ca (Sī)

Piṇḍāya ce caraṃ sappiṃ, labhase tvaṃ tamāhara.

Iccāha tissatthero so, sumittaṃ theramuttamaṃ.

Piṇḍāya caratā tena, na laddhaṃ pasataṃ ghatam.

Sappikumbhasatenāpi, byādhi jāto asādhiyo.

Teneva byādhinā thero, patto āyukkhayantikaṃ.

Ovaditvappamādena, nibbātuṃ mānasam akā.

Ākāsamhi nisīditvā, tejodhātuvasena so.

Yathāruci adhiṭṭhāya, sarīraṃ parinibbuto.

Jālā sarīrā nikkhamma, nimaṃsachārikaṃ ḍahi.

Therassa sakalam kāyaṃ, aṭṭhikāni tu no ḍahī'ti.

Appamādena ovaditvāti “amhādisānampi evaṃ paccayā dullabhā, tumhe labhamānesu paccayesu appamajjitvā samaṇadhammaṃ karoṭhā”ti evaṃ appamādena ovaditvā. **Pallaṅkenāti** samantato ūrubaddhāsanena. Itthambhūtalakkhaṇe cātaṃ karaṇavacanam. **Tejodhātuṃ samāpajjitvāti** tejodhātukasīṇārammaṇam jhānam samāpajjitvā. **Therassa sakkāraṃ katvāti** therassa dhātusakkāraṃ katvā. **Catūsu dvāresu pokkharāṇiyo kārāpetvā bhesajjassa pūrāpetvāti** ekasmiṃ dvāre catasso pokkharāṇiyo kārāpetvā tattha ekaṃ pokkharāṇiṃ sappissa pūrāpetvā ekaṃ madhuno, ekaṃ phāṇitassa, ekaṃ sakkarāya pūrāpesi. Sesadvāresupi evameva kārāpesīti vadanti.

Sabhāyaṃ sataśahassanti nagaramajjhe vinicchayasālāyaṃ sataśahassam. Iminā sakalanagarato samuṭṭhitaṃ āyaṃ nidasseti. **Pañcasataśahassāni rañño uppajjantīti** ca raṭṭhato¹ uppajjanakam āyaṃ ṭhapetvā vuttam. **Tatoti** yathāvuttapañcasataśahassato. **Nigrodhattherassa devasikam sataśahassam visajjesīti** katham pana therassa sataśahassam visajjesi? Rājā kira divasassa tikkhattuṃ sātāke parivattento “therassa cīvaram nītan”ti pucchitvā “āma nītan”ti sutvāva parivatteti. Theropi divasassa tikkhattuṃ ticīvaram parivatteti. Tassa hi ticīvaram hathikkhandhe ṭhapetvā pañcahi

1. Pararaṭṭhato (Syā)

ca gandhasamuggasatehi pañcahi ca mālāsamuggasatehi saddhiṃ pātova āharīyittha, tathā divā ceva sāyaṇca. Theropi na bhaṇḍikaṃ bandhitvā ṭhapesi, sampattasabrahmacārīnaṃ adāsi. Tadā kira jambudīpe bhikkhusaṃghassa yebhuyyena nigrodhattherasseva santakaṃ cīvaraṃ ahosi. Evaṃ therassa divase divase sataśaṇḍassaṃ visajjesi. **Uḷāro lābhasakkāro**ti ettha labbhati pāpuṇīyatīti lābho, catunnaṃ paccayānametaṃ adhivacanaṃ. Sakkaccaṃ kātabbo dātabboti sakkāro, cattāro paccayāyeva. Paccayā eva hi paṇītapaṇītā sundarasundarā abhisankharitvā katā “sakkāro”ti vuccanti. Atha vā parehi kātābagāravakiriyā pupphādīhi pūjā vā sakkāro.

Diṭṭhigatānīti ettha diṭṭhiyeva diṭṭhigataṃ “gūthagataṃ muttagataṃ¹, saṅkhāragataṃ”ti-ādīsu² viya. Gantabbābhāvato vā diṭṭhiyā gamamattaṃ diṭṭhigataṃ, diṭṭhiyā gahaṇamattanti attho. Diṭṭhippakāro vā diṭṭhigataṃ, diṭṭhibhedoti vuttaṃ hoti. Lokiyā hi vidhayuttagatappakārasadde samānatthe icchanti. **Na kho panetaṃ sakkā imesaṃ majjhe vasantena vūpasametunti** tesaṃhi majjhe vasanto tesuyeva antogadhattā ādeyyavacano na hoti, tasmā evaṃ cintesi. Tadā tasmim̐ ṭhāne vasantassa sukhavihārābhāvato taṃ pahāya icchitabbasukhavihāramattaṃ gahetvā vuttaṃ “**attanā phāsukavihārena viharitukāmo**”ti. **Ahogaṇapabbatanti**³ evaṃnāmakam̐ pabbataṃ. **Dhammena vinayena satthusāsanenā**ti ettha **dhammoti** bhūtaṃ vatthu. **Vinayoti** codanā sāraṇā ca. **Satthusāsananti** ñattisampadā anusāvanasampadā ca, tasmā bhūtena vatthunā codetvā sāretvā ñattisampadāya anusāvanasampadāya ca ukkhepanīyādikammavasena niggayhamānāpīti vuttaṃ hoti. **Abbudaṃ** thenanaṭṭhena, **malaṃ** kiliṭṭhabhāvakaraṇaṭṭhena, **kaṇṭakaṃ** vijjhanaṭṭhena. **Aggiṃ paricarantī**ti aggihuttakā viya aggiṃ pūjanti. **Pañcātape tappantī**ti catūsu ṭhānesu aggiṃ katvā majjhe ṭhatvā sūriyātapena tappanti. **Ādiccaṃ anuparivattantī**ti udayakālato pabhuti sūriyaṃ olokayamānā yāvattaṅgamanā sūriyābhimukhāva parivattanti. **Vobhindissāmāti paggaṇhimsūti** vināsessāmāti ussāhamakamsu. **Avisahantoti** asakkonto.

1. Ma 2. 87 piṭṭhe.

2. Khu 7. 96 piṭṭhe.

3. Adhogaṇam̐ pabbatanti (Syā)

Sattadivasena rajjam sampaṭicchāti sattadivase rajjasukham tāva anubhava. **Tamattham saññāpesī**ti kukkuccāyitamattham bodhesi. Katham saññāpesīti āha “so kirā”ti-ādi. **Cittarūpanti** cittānurūpam, yathākāmanti vuttam hoti. **Kissā**ti kena kāraṇena. **Are tvam nāma paricchinnamaraṇanti** sattahi divasehi paricchinnamaraṇam. **Vissatthoti**¹ nirāsankacitto, maraṇasaṅkārahito nibbhayoti vuttam hoti. **Assāsapassāsānibaddham**² **marañam pekkhamānā**ti “aho vatāham tadantaram jīveyyam, yadantaram assasitvā passassāmi passasitvā vā assasāmi, bhagavato sāsanaṃ manasi kareyyam, bahu vata me kataṃ assā”ti evam maraṇassatiyā anuyuñjanato assāsapassāsappavattikālapaṭibaddham marañam pekkhamānā. Tattha **assāsoti** bahinikkhamananāsavāto. **Passāsoti** antopavisanavāto. Vuttavipariyāyenapi vadanti.

Migavam nikkhamitvāti migamāraṇatthāya “arañhe migapariyesanaṃ carissāmi”ti nikkhamitvā. (Tattha **migavanti** migānaṃ vānanato hesanato bādhanato “migavan”ti laddhasamaññaṃ migavam.)³

Yonakamahādhammarakkhitattheranti yonakavisaye jātaṃ idhāgantvā pabbajitaṃ dhammarakkhitanāmadheyyaṃ mahātheraṃ. **Hatthināgenā**ti mahāhatthinā. Mahantapariyāyopi hi nāgasaddoti vadanti. Ahināgādito vā visesanattham “hatthināgenā”ti vuttam. **Tassāsayaṃ** tassa ajjhāsayaṃ. **Tassa passantassevā**ti anādare sāmivacanaṃ, tasmiṃ passanteyevāti attho. **Ākāse uppatitvā**ti ettha ayaṃ vikubbaniddhi na hotīti gihissapi imaṃ iddhipāṭihāriyaṃ dassesi. Sā hi “pakatavaṇṇaṃ vijahitvā kumārakavaṇṇaṃ vā dasseti nāgavaṇṇaṃ vā, vividhampi senābyūhaṃ dasseti”ti evam āgatā iddhi pakatavaṇṇavijahanavikāravasena pavattattā vikubbaniddhi nāma. Adhiṭṭhāniddhiyā pana paṭikkhepo natthi. Tathā ca vakkhati **khuddakavattukkhandhakavaṇṇanāyaṃ**⁴ “iddhipāṭihāriyanti ettha vikubbaniddhipāṭihāriyaṃ paṭikkhittaṃ, adhiṭṭhāniddhi pana appaṭikkhittāti veditabbā”ti. **Laggetvā**ti ākāse kāyabandhanaṃ pasāretvā tattha cīvaraṃ laggetvā.

1. Vissatthoti (Ka)

2. Assāsapassāsūpanibaddham (Sī, Syā)

3. () natthi Syāma-potthake.

4. Vi-Ṭṭha 4. 46 piṭṭhe.

Chanavesanti tuṭṭhijananavesam, ussavavesanti attho. **Paṭiyādesunti** “āgatakāle cīvarādīnaṃ pariyesaṇaṃ bhāriyaṃ”ti paṭhamameva pattacīvarāni sampādesuṃ. **Padhānagharanti** bhāvanānuyogavasena vīriyārambhassa anurūpaṃ vivittasenāsaṇaṃ. **Sopīti** rañño bhāgineyyaṃ sandhāya vuttaṃ. **Anupabbajitoti** ulāravibhavana khattiyajanena anugantvā pabbajito. **Gantvāti** iddhiyā gantvā. **Kusalādhippāyoti** manāpajjhāsayo. **Dvelhakajātoti** “ime bhikkhū na ekamaggena kathenti”ti saṃsayamāpanno. **Ekekaṃ bhikkhusahassaparivāranti** ekekassa ekekasahassaparicchinnam bhikkhuparivāraṇa. **Gaṇhitvā āgacchathāti** vuttepi “sālaṇaṃ paggaṇhituṃ samattho”ti vuttattā therā bhikkhū “dhammakammaṃ”ti maññaṃ mānā gatā. Īdisesu hi ṭhānesu kukkucāṃ na kātabbāṃ. Kappiyasāsaṇaṇhetam na gihikammaṇṇisaṃyuttaṃ. **Thero nāgacchīti** kiñcāpi “rājā pakkosati”ti vuttepi dhammakammattāyā āgantum vaṭṭati, dvikkhattum pana pesitepi na āgato kira. Thero hi¹ sabbattha vikhyātavasena sambhāvanupattito sambhāvitassa ca uddham katabbakiccasiddhito asāruppavacanaleśena na āgacchīti. **Mahallako nu kho bhante theroti** kiñcāpi rājā theram diṭṭhapubbo, nāmaṃ pana sallakkhetum asakkonto evam pucchīti vadanti. **Vayhanti** upari maṇḍapasadisam padaracchannaṃ, sabbapaliguṇṭhimam vā chādetvā kataṃ sakatavisesam vayhanti vadanti. **Nāvāsaṅghātam bandhitvāti** ettha nāvāti poto. So hi orato pāram patati gacchatīti poto, satte netīti nāvāti ca vuccati. Ekato saṅghatīta nāvā nāvāsaṅghātam, tathā tam bandhitvāti attho.

Sāsanapaccatthikānaṃ bahubhāvato āha “**ārakkham saṃvidhāyā**”ti. **Yanti** yasmā, yena kāraṇenāti attho. “Āgum na karotīti nāgo”ti² vacanato pāpakaraṇābhāvato samaṇo idha nāgo nāmāti maññaṃ māno “**eko tam mahārāja samaṇanāgo dakkhiṇahatthe gaṇhissati**”ti byākarimsu. **Abbāhimsūti** ākaḍḍhimsu. “Rañño hatthaggaṇaṇaṃ liḷāvasena kataṃ viya hotīti kasmāti-ādicodanaṃ katan”ti vadanti. **Bāhiratoti** uyyānassa bāhirato. Passantānaṃ atidukkaraṃ hutvā paññāyatīti āha “**padesapathavīkampanam dukkaran**”ti. Adhiṭṭhāne panettha visum dukkaratā nāma natthi. **Sīmaṃ akkamitvāti** antosīmaṃ

1. Kira theroti (Sī)

2. Khu 8. 83 piṭṭhe.

sīmāya abbhantaram akkamitvā. **Abhiññāpādakanti** abhiññāya patiṭṭhābhūtaṃ. Vikubbaniddhiyā eva paṭikkhattattā pathavīcalanaṃ adhiṭṭhahi. **Rathassa antosīmāya ṭhito pādova calīti** ettha **pādoti** rathacakkaṃ sandhāya vuttaṃ. Tañhi rathassa gamanakiccasādhanato pādasadisattā idha “pādo”ti vuttaṃ. **Sakkhatīti** sakkhissati. **Etamatthanti** vinā cetanāya pāpassa asambhavaśaṅkhātaraṃ atthaṃ. **Cetanāhanti** ettha “cetanāṃ ahan”ti padacchedo kātabbo. **Cetayitvāti** cetanaṃ pavattayitvā. **Dīpakatittiroti** attano nisinnabhāvassa dīpanato evaṃladdhanāmo tittiro. Yaṃ araṇṇaṃ netvā sākuṇiko tassa saddena āgatāgate tittire gaṇhāti.

Tāpasam pucchīti atīte kira ekasmiṃ paccantagāme eko sākuṇiko ekaṃ dīpakatittiraṃ gahetvā suṭṭhu sikkhāpetvā pañjare pakkhipitvā paṭijaggati. So taṃ araṇṇaṃ netvā tassa saddena āgatāgate tittire gaṇhāti. Tittiro “maṃ nissāya bahū mama ñātakā nassanti, mayhetaraṃ pāpaṃ”ti nissaddo ahosi. So tassa nissaddabhāvaṃ ñatvā veḷupesikāya taṃ sīse paharati. Tittiro dukkhāturaṭṭāya saddaṃ karoti. Evaṃ so sākuṇiko taṃ nissāya tittire gahetvā jīvikaṃ kappesi. Atha so tittiro cintesi “ime marantūti mayhaṃ cetanā natthi, paṭicca kammaṃ pana maṃ phusati. Mayi saddaṃ akaronte hi ete nāgacchanti, karonteyevāgacchanti, āgatāgate ayaṃ gahetvā jīvitaṃ kkhayaṃ pāpesi, atthi nu kho ettha mayhaṃ pāpaṃ, natthi”ti. So tato paṭṭhāya “ko nu kho me imaṃ kaṅkhaṃ chindeyyā”ti tathārūpaṃ paṇḍitaṃ upadhārento carati. Athekadivasaṃ so sākuṇiko bahuke tittire gahetvā pacchimaṃ pūretvā “pānīyaṃ pivissāmi”ti bodhisattassa tāpasapabbajjāya pabbajitvā jhānābhiññāyo nibbattetvā araṇṇe vasantassa assamaṃ gantvā taṃ pañjaraṃ bodhisattassa santike ṭhapetvā pānīyaṃ pivitvā vālikātale nipanno niddaṃ okkami. Tittiro tassa niddamokkantaḥbhāvaṃ ñatvā “mama kaṅkhaṃ imaṃ tāpasam pucchissāmi, jānanto me kathessatī”ti pañjare nisinnoyeva—

“Ñātako no nisinnoti, bahu āgacchate jano.

Paṭicca kammaṃ phusati, tasmim me saṅkate mano”ti¹—

1. Khu 5. 102 piṭṭhe Jātake.

tāpasam pucchi. Tassattho¹—bhante sacāham saddam na kareyyam, ayam tittirajano na āgaccheyya, mayi pana saddam karonte “ñātaṃ no nisinno”ti ayam bahujano āgacchati, tam āgatāgataṃ luddo gahetvā jīvitakkhayaṃ pāpento maṃ paṭicca maṃ nissāya etaṃ pāṇātipātakammaṃ phusati paṭilabhati vindati, tasmim maṃ paṭicca kate pāpe “mama nu kho etaṃ pāpan”ti evaṃ me mano saṅkati parisāṅkati kukkucam āpajjati.

Na paṭicca kammaṃ phusatīti—ādikāya pana tāpasena vuttagāthāya ayamatto—yadi tava pāpakiriyāya mano na padussati, tanninno tappoṇo na hoti, evaṃ sante luddena tam paṭicca katampi pāpakammaṃ tam na phusati na allīyati. Pāpakiriyāya hi appossukkassa nirālayassa bhadraṃ parisuddhassa sato tava pāṇātipātacetanāya abhāvā tam pāpaṃ na upalimpi, tava cittaṃ na allīyatīti.

Samayaṃ uggaṇhāpesīti attano sammāsambuddhassa laddhim uggaṇhāpesi. **Sāṇipākāraṃ parikkhipāpetvāti** ettha **sāṇipākāraṃ** karaṇatthe upayogavacanam, attānaṃca therāṇaṃ yathā te bhikkhū na passanti, evaṃ sāṇipākārena samantato parikkhipāpetvāti attho, sāṇipākāraṃ vā samantato parikkhipāpetvāti evamettha attho gahetabbo. **Sāṇipākāraṃ** taretīti sāṇipākāraṃ abbhantare. **Ekaladdhiketi** samānaladdhike. Kim vadati sīlenāti **kimvādi**. Atha vā ko katamo vādo kimvādo, so etassa atthīti **kimvādi**. Sassataṃ attānaṃca lokaṃca vadanti paññapenti sīlenāti **sassatavādinō**. Atha vā vadanti etenāti vādo, diṭṭhiyā etaṃ adhvavanam. Sassato vādo sassatavādo, so etesaṃ atthīti **sassatavādinō**, sassatadiṭṭhinoti attho. Atha sassato vādo etesamatthīti kasmā vuttaṃ, tesaṃhi attā loko ca sassatoti adhippeto, na vādoti? Saccametaṃ. Sassatasahacaritatāya pana vādopi sassatoti vutto yathā “kuntā pacaranti”ti. Sassatoti vādo etesanti vā itisaddalopo daṭṭhabbo. Ye rūpādīsu aññataram attāti ca lokoti ca gahetvā tam sassataṃ amataṃ niccaṃ dhuvaṃ paññapenti, te sassatavādinoti veditabbā. Vuttaṃhetam **niddese² paṭisambhidāyaṇa²**—

1. Jātaka-Ṭṭha 3. 60 piṭṭhepi passitabbam.

2. Gavesitabbam.

“Rūpaṃ attā ceva loko ca sassato cāti attānañca lokañca paññapenti. Vedanaṃ, saññaṃ, saṅkhāre, viññāṇaṃ attā ceva loko ca sassato cāti attānañca lokañca paññapenti”ti.

Ayañca attho “rūpaṃ attato samanupassati, vedanaṃ, saññaṃ, saṅkhāre, viññāṇaṃ attato samanupassati”ti imissā pañcavidhāya sakkāyadiṭṭhiyā vasena vutto. “Rūpavantaṃ attānaṃ”ti-ādikāya pana pañcadasavidhāya sakkāyadiṭṭhiyā vasena cattāro cattāro khandhe “attā”ti gahetvā tadañño lokoti paññapenti ayañca attho labbhati. Tathā ekaṃ khandhaṃ “attā”ti gahetvā añño attano upabhogabhūto lokoti, sasantaṭipatite vā khandhe “attā”ti gahetvā tadañño lokoti paññapenti evamettha attho veditabbo. Sattesu saṅkhāresu vā ekaccaṃ sassataṃ etassāti ekaccasassato, ekaccasassatavādo. So etesamatthi **ekaccasassatikā**, ekaccasassatavādino. Te duvidhā honti sattekaccasassatikā saṅkhārekaccasassatikāti. Tattha “issaro nicco, aññe sattā aniccā”ti evaṃ pavattavādā **sattekaccasassatikā** seyyathāpi issaravādā. “Nicco brahmā, aññe sattā aniccā”ti evaṃ pavattavādāpi sattekaccasassatikāti veditabbā. “Paramāṇavo niccā, dvi-aṇukādayo aniccā”ti evaṃ pavattavādā **saṅkhārekaccasassatikā** seyyathāpi kaṇḍavādādayo¹. “Cakkhādayo aniccā, viññāṇaṃ niccaṃ”ti evaṃvādinopi saṅkhārekaccasassatikāti veditabbā.

Nanu “ekacce dhammā sassatā, ekacce asassatā”ti etasmiṃ vāde cakkhādīnaṃ asassatabhāvasanniṭṭhānaṃ yathāsabhāvāvabodho eva, tayidaṃ kathaṃ micchādassananti? Ko vā evamāha “cakkhādīnaṃ asassatabhāvasanniṭṭhānaṃ micchādassanaṃ”ti, asassatesuyeva pana kesañci dhammānaṃ sassatabhāvābhiniveso idha micchādassanaṃ. Tena pana ekavāre pavattamānena cakkhādīnaṃ asassatabhāvāvabodho vidūsito saṃsaṭṭhabhāvato², visasaṃsaṭṭho viya sabbo sappimaṇḍo³ sakiccakaraṇāsamatthatāya

1. Kaṇḍā (Sī), aññāṇavādā (Syā), kāṇḍi (Ka) uparipaṇṇāsake pañcattayasuttaṭīkāyaṃ passitabbaṃ.

2. Asaṃsaṭṭhabhāvato (Sī, Ka)

3. Sappiṇḍo (Sī, Ka)

sammādassanapakkhe ṭhapetabbataṃ nārahatīti. Asassatabhāvena nicchitāpi vā cakkhu-ādayo samāropitaṭṭhigatikehi gayhantīti tadavabodhassa micchādassanabhāvo na sakkā nivāretum. Evañca katvā asaṅkhatāya ca saṅkhatāya ca dhātuyā vasena yathākkamaṃ ekacce dhammā sassatā, ekacce asassatāti evaṃ pavatto vibhajjavādopi ekaccasassatavādo āpajjatīti evaṃpakārā codanā anavakāsā hoti aviparītadhammasabhāvasampaññatibhāvato. Kāmañcetta purimasassatavādepi asassatānaṃ dhammānaṃ sassatāti gahaṇaṃ visesato micchādassanaṃ, sassatānaṃ pana sassatāti gāho na micchādassanaṃ yathāsabhāvaggahaṇabhāvato. Asassatesuyeva pana kecideva dhammā sassatāti gahetabbadhammesu vibhāgappavattiyā imassa vādassa vādantaratā vuttā. Na cettha samudāyantogadhattā ekadesassa sappadesasassataggāho nippadesasassataggāhe samodhānaṃ gacchatīti sakkā vattum vādītabbisayavisesavasena¹ vādadvayassa pavattattā. Aññe eva hi diṭṭhigatikā “sabbe dhammā sassatā”ti abhiniviṭṭhā, aññe ekaccasassatāti saṅkhārānaṃ anavasesapariyādānaṃ ekadesapariggaho ca vādadvayassa paribyattoyevāti.

Antānantikāti ettha amati gacchati ettha sabhāvo osānanti anto, mariyādā. Tappaṭisedhena ananto. Kassa panāyaṃ antānantoti? Lokīyati saṃsāranissaraṇatthikehi diṭṭhigatikehi, lokīyati vā ettha tehi puññāpuññaṃ tabbipāko cāti lokoti saṅkhyāṃ gatassa paṭibhāganimitthādisabhāvassa attano. Anto ca ananto ca antānanto ca nevantanānanto cāti antānanto sāmāññaniddesena, ekasesena vā “nāmarūpapaccayā saḷāyatanan”ti-ādīsu viya. Antānantasahacarito vādo antānanto yathā “kuntā pacarantī”ti. Antānantasannissayo vā yathā “mañcā ukkuṭṭhiṃ karontī”ti. So etesamatthīti antānantikā, antānantavādino. “Antavā ayaṃ loko, ananto ayaṃ loko, antavā ca ayaṃ loko ananto ca, nevāyaṃ loko antavā na panānanto”ti evaṃ antaṃ vā anantaṃ vā antānantaṃ vā nevantanānantaṃ vā ārabha pavattavādāti attho.

1. Vādītabbisayavisesavasena (Ka), vādino tabbisayavisesavasena (?)

Catubbidhā hi antānantavādino antavādī anantavādī antānantavādī nevantanānantavādīti. Tathā hi koci paṭibhāganimittaṃ cakkavāḷapariyantaṃ avaḍḍhetvā taṃ “loko”ti gahetvā antasaññī lokasmiṃ hoti. Cakkavāḷapariyantaṃ katvā vaḍḍhitakasiṇe pana anantasaññī hoti. Uddhamadho avaḍḍhetvā pana tiriyaṃ vaḍḍhetvā uddhamadho antasaññī tiriyaṃ anantasaññī hoti. Koci pana yasmā lokasaññito attā adhigatavisessehi mahesīhi kadāci ananto sakkhidiṭṭho anusuyyati, tasmā nevantavā. Yasmā pana tehiyeva kadāci antavā sakkhidiṭṭho anusuyyati, tasmā na pana anantoti evaṃ nevantanānantasaññī lokasmiṃ hoti. Keci pana yadi paṇāyaṃ attā antavā siyā, dūradese upapajjamānānussaraṇādikiccanipphatti na siyā. Atha ananto idha ṭhitassa devalokanirayādīsu sukhadukkhānubhavanampi siyā. Sace pana antavāca ananto ca, tadubhayapaṭisedhadosasamāyogo, tasmā antavā anantoti ca abyākaraṇīyo attāti evaṃ takkanavasena nevantanānantasaññī hotīti vaṇṇayanti.

Ettha ca yuttaṃ tāva purimānaṃ tiṇṇaṃ vādīnaṃ antañca anantañca antānantañca ārabba pavattavādattā antānantikattaṃ, pacchimassa pana tadubhayapaṭisedhanavasena pavattavādattā kathaṃ antānantikattanti? Tadubhayapaṭisedhanavasena pavattavādattā eva. Yasmā antānantaṭṭhapaṭisedhavādopi antānantavisayo eva taṃ ārabba pavattattā. Etadatthameva hi ārabba “pavattavādā”ti heṭṭhā vuttaṃ, evaṃ santepe yuttaṃ tāva pacchimavādadvayassa antānantikattaṃ, antānantānaṃ vasena ubhayavisayattā etesaṃ vādassa, purimavādadvayassa pana kathaṃ visum antānantikattanti? Upacāravuttiyā. Samuditesu hi antānantavādesu pavattamāno antānantikasaddo tattha niruḷhatāya paccekampi antānantavādīsu pavattati yathā arūpajjhānesu paccekamā aṭṭhavimokkhapariyāyo, yathā ca loke sattisayoti.

Amarāvikkhepikāti ettha na marati na upacchijjatīti amarā. Kā sā? “Evantipi me no, tathātipi me no, aññathātipi me no, notipi me no, no notipi me no”¹ti evaṃ pavattavādasena pariyantrahitā diṭṭhigatikassa diṭṭhi ceva vācā ca. “Evantipime no”ti-ādinā vividho nānappakāro khepo paravādīnaṃ khipanaṃ vikkhepo, amarāya diṭṭhiyā vācāya vā

vikkhepo amarāvikkhepo, so etesamattthīti amarāvikkhepikā. Atha vā amarāya diṭṭhiyā vācāya vikkhipantīti amarāvikkhepino, amarāvikkhepi no eva **amarāvikkhepikā**. Atha vā amarā nāma macchajāti, sā ummujjananimujjanādivasena udake sandhāvamānā gahetuṃ na sakkā, evameva ayampi vādo ekasmiṃ sabhāve anavaṭṭhānato ito cito ca sandhāvati, gāhaṃ na upagacchatīti amarāya vikkhepo viyāti amarāvikkhepoti vuccati. Ayañhi amarāvikkhepiko “idaṃ kusalan”ti vā “akusalan”ti vā puṭṭho na kiñci byākaroti. “Idaṃ kusalan”ti vā puṭṭho “evantipi me no”ti vadati. Tato “kiṃ akusalan”ti vutte “tathātipi me no”ti vadati. “Kiṃ ubhayato aññathā”tipi vutte “aññathātipi me no”ti vadati. Tato “tividhenapi na hoti, kiṃ te laddhī”ti vutte “notipi me no”ti vadati. Tato “kiṃ no no te laddhī”ti vutte “no notipi me no”ti vadati. Evaṃ vikkhepameva āpajjati, ekamekasmimpi pakkhe na tiṭṭhati. Tato “atthi paro loko”ti-ādinā puṭṭhopi evameva vikkhipati, na ekasmiṃ pakkhe tiṭṭhati. So vuttappakāro amarāvikkhepo etesamattthīti amarāvikkhepikā.

Nanu cāyaṃ sabbopi amarāvikkhepiko kusalādayo dhamme paralokatthikādīni ca yathābhūtaṃ anavabujjhamāno tattha tattha pañhaṃ puṭṭho pucchāya vikkhepanamattaṃ āpajjati, tassa kathaṃ diṭṭhigatikabhāvo. Na hi avattukāmassa viya pucchitaṃ ajānantassa vikkhepakaraṇamattena diṭṭhigatikatā yuttāti? Vuccate—na heva kho pucchāya vikkhepakaraṇamattena tassa diṭṭhigatikatā, atha kho micchābhinivesavasena sassatābhinivesato. Micchābhiniviṭṭhoyeva hi puggalo mandabuddhitāya kusalādidhamme paralokatthikādīni ca yāthāvato asampaṭipajjamāno attanā aviññātassa atthassa paraṃ viññāpetuṃ asakkuṇeyyatāya musāvādādibhayena ca vikkhepaṃ āpajjatīti. Tathā ca vuttaṃ “satteva ucchedadiṭṭhiyo, sesā sassatadiṭṭhiyo”ti. Atha vā puññapāpānaṃ tabbipākānañca anavabodhena asaddahanena ca tabbisayāya pucchāya vikkhepakaraṇaṃyeva sundaranti khantiṃ ruciṃ uppādetvā abhinivisantassa uppannā visuṃyeva cesā ekā diṭṭhi sattabhaṅgadiṭṭhi viyāti datṭhabbaṃ. Tato yeva ca vuttaṃ “pariyantarāhitā diṭṭhigatikassa diṭṭhi ceva vācā cā”ti.

Adhiccasaṃuppannikāti ettha adhicca yadicchakaṃ yaṃ kiñci kāraṇaṃ vinā saṃuppanno attā ca loko cāti dassanaṃ adhiccasaṃuppannaṃ. Attalokasaññitānañhi khandhānaṃ adhiccuppatti-ākārārammaṇaṃ dassanaṃ tadākārasannissayavasena pavattito tadākārasahacaritatāya ca adhiccasaṃuppannanti vuccati yathā “mañcā ghosanti, kuntā pacarantī”ti ca. Tam etesaṃatthīti adhiccasaṃuppannikā.

Saññīvādāti saññī vādo etesaṃatthīti saññīvādā “buddhaṃ assa atthīti buddho”ti yathā. Atha vā saññīti pavatto vādo saññī sahacaraṇanayena. Saññī vādo yesaṃ te saññīvādā. “Rūpī attā hoti arogo paraṃ maraṇā, saññīti naṃ paññapenti, arūpī attā hoti, rūpī ca arūpī ca attā hoti, neva rūpī nārūpī ca attā hoti. Antavā attā hoti, anantavā attā hoti, antavā ca anantavā ca attā hoti, nevantavā nānantavā attā hoti. Ekattasaññī attā hoti, nānantasaññī attā hoti. Parittasaññī attā hoti, appamāṇasaññī attā hoti. Ekantasukkhī attā hoti, ekantadukkhī attā hoti. Sukhadukkhī attā hoti, adukkhamasukkhī attā hoti arogo paraṃ maraṇā, saññīti naṃ paññapenti”ti¹ evaṃ soḷasaṃvidhena vibhattavādānametaṃ adhivacanaṃ.

Asaññīvādā nevasaññīnāsaññīvādā ca saññīvāde vuttanayeneva veditabbā. Kevalaṃhi “saññī attā”ti gaṇhantānaṃ vasena saññīvādā vuttā, “asaññī”ti ca “nevasaññīnāsaññī”ti ca gaṇhantānaṃ vasena asaññīvādā ca nevasaññīnāsaññīvādā ca vuttāti veditabbā. Tattha asaññīvādā “rūpī attā hoti arogo paraṃ maraṇā, asaññīti naṃ paññapenti, arūpī attā hoti, rūpī ca arūpī ca attā hoti, neva rūpī nārūpī attā hoti. Antavā attā hoti, anantavā attā hoti, antavā ca anantavā ca attā hoti, nevantavā nānantavā attā hoti arogo paraṃ maraṇā, asaññīti naṃ paññapenti”ti evaṃ aṭṭhavidhena vibhattā. Nevasaññīnāsaññīvādāpi evameva “rūpī attā hoti arogo paraṃ maraṇā, nevasaññīnāsaññīti naṃ paññapenti”ti-ādinā² aṭṭhavidhena vibhattāti veditabbā.

1. Dī 1. 29 piṭṭhe.

2. Dī 1. 30 piṭṭhe.

Ucchedavādāti “ayaṃ attā rūpī cātumahābhūṭiko mātāpettikasambhavo kāyassa bheda ucchijjati vinassati, na hoti paraṃ maraṇā”¹ti¹ evamādinā nayena pavattaṃ ucchedadassanaṃ ucchedo sahacaraṇanayena. Ucchedo vādo yesaṃ te ucchedavādā, ucchedavādo vā etesamatthīti ucchedavādā, ucchedaṃ vadantīti vā ucchedavādā.

Diṭṭhadhammanibbānavādāti ettha diṭṭhadhammo nāma dassanabhūtena ñāṇena upaladdhadhammo, paccakkhadhammoti attho. Tattha tattha paṭiladdhattabhāvassetaṃ adhivacanaṃ. Diṭṭhadhamme nibbānaṃ diṭṭhadhammanibbānaṃ, imasmiṃyeva attabhāve dukkhavūpasamanti attho. Taṃ vadantīti diṭṭhadhammanibbānavādā. Te pana “yato kho bho ayaṃ attā pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgībhūto paricāreti, ettāvata kho bho ayaṃ attā paramadiṭṭhadhammanibbānappatto hoti”²ti² evamādinā nayena diṭṭheva dhame nibbānaṃ paññapenti. Te hi mandhātukāmaguṇasadise mānusaṃ kāmaguṇa, paranimmitavasavattidevarājassa kāmaguṇasadise dibbe ca kāmaguṇa upagatānaṃ diṭṭheva dhamme nibbānappattiṃ vadanti.

Vibhajjavādāti verañjakaṇḍe āgatanayeneva venayikādibhāvaṃ vibhajja vadatīti vibhajjavādī. Tattha hi bhagavatā “ahañhi brāhmaṇa vinayāya dhammaṃ desemi rāgassā”³ti-ādiṃ vatvā “no ca kho yaṃ tvaṃ sandhāya vadesī”³ti-ādinā verañjabrāhmaṇassa attano venayikādibhāvo vibhajja vuttoti. Apica somanassādīnaṃ³ cīvarādīnaṃ sevitaḥsevitaḥbhāvaṃ vibhajja vadatīti **vibhajjavādī**, sassatucchedavāde vā vibhajja vadatīti vibhajjavādī, “sassato attā ca loko cā”³ti-ādinā ṭhapanīyānaṃ pañhānaṃ ṭhapanato rāgādikhayasaṅkhātassa sassatassa rāgādikāyaduccaritādi-ucchedassa vacanato vibhajjavādī, sassatucchedabhūte ubho ante anupaggamma majjhimapaṭipadābhūtaṃ paṭiccasamuppādaṃ desanato vibhajjavādī, bhagavā. **Parappavādaṃ maddantoti** tasmīṃ tatiyaṃ āyatiṃ uppannaṃ vādaṃ, tato paṭṭhāya yāva saddhammantaradhānā āyatim uppajjanakavādaṃ sandhāya vuttaṃ. Tasmīṃhi samāgame ayaṃ thero yāni ca tadā uppannāni vatthūni, yāni ca āyatim uppajjissanti, sabbesampi tesāṃ

1. Dī 1. 31 piṭṭhe.

2. Dī 1. 33 piṭṭhe.

3. Apica kho manussādīnaṃ (Sī), apica so manussādīnaṃ (Syā)

paṭibāhanattham satthārā dinnanayavaseneva tathāgatenā ṭhapitamātikam vibhajanto sakavāde pañca suttasatāni, paravāde pañcāti suttasahassam āharitvā tadā uppannavādassa maddanato parappavādamaddanam āyatim uppajjanakavādānam paṭisedhanalakkhaṇabhāvato āyatim paṭisedhalakkhaṇam¹ kathāvattthuppakaraṇam akāsi.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya sārattthadīpaniyam

Tatīyasaṅgītikathāvaṇṇanā samattā.

Ācariyaparamparakathāvaṇṇanā

“Kenābhatan”ti imam pañham visajjenta jambudīpe tāva ācariyaparamparā yāva tatīyasaṅgīti, tāva dassetvā idāni sīhaḷadīpe ācariyaparamparam dassetuṃ “**tatīyasaṅgahato pana uddhan**”ti-ādi āraddham. **Imam dīpanti** imam tambapaṇṇidīpaṃ. **Kañci kālanti** kismiñci kāle. **Porāṇāti** aṭṭhakathācariyā. **Bhaddanāmoti** bhaddasālatthero. Nāmassa ekadesenapi hi vohāro dissati “devadatto datto”ti yathā. Āgum na karontīti **nāgā**. Vinayapiṭakam vācayimsūti sambandho. **Tambapaṇṇiyāti** bhumnavacanam. **Nikāye pañca vācesunti** vinayābhidhammavajje dīghanikāyādike pañca nikāye ca vācesum. **Satta ceva pakaraṇeti** dhammasaṅgaṇīvibhaṅgādike satta abhidhammappakaraṇe ca vācesunti attho. Asani viya siluccaye kilese medhati himsatīti medhā, khippam gahaṇadhāraṇaṭṭhena vā medhā, paññā, sā etassa atthīti **medhāvī**. **Tipeṭakoti** tīpi piṭakāni etassa atthīti tipeṭako, tepiṭakoti vuttam hoti, tipiṭakapariyattidharoti attho. Tārakānam rājāti **tārakarājā**, candimā. **Atirocathāti** ativiya virocittha. **Pupphanāmoti** mahāpadumatthero. **Saddhammavaṃsakovidoti** saddhammatantiyā kovidō. **Pupphanāmoti** sumanatthero. **Jambudīpe patiṭṭhitoti** sumanatthero kira ekasmiṃ samaye sīhaḷadīpamhi sāsane osakkamāne jambudīpaṃ gantvā uggaṇhitvā sāsanaṃ anurakkhanto tattheva patiṭṭhāsī. **Maggakovidāti** saggamaggamokkhamaggesu kovidā.

1. Uppajjanalakkhaṇam (Syā)

Bhāraṃ katvāti tesam tesam bhikkhūnam sāsanaṃ bhāraṃ katvā, paṭibaddhaṃ katvāti attho. “**Te te bhikkhū tattha tattha pesesī**”ti saṅkhepato vuttamevatthaṃ vitthāretvā dassento āha “**majjhantikattheraṃ kasmīragandhāraṭṭhaṃ pesesī**”ti-ādi. **Mahimsakamaṇḍalanti**¹ andhakarattṭhaṃ vadanti. **Vanavāsinti** vanavāsiraṭṭhaṃ. Attā pañcamo etesanti **attapañcamā**, taṃ taṃ disābhāgaṃ pañca pañceva bhikkhū agamaṃsūti vuttaṃ hoti.

Idāni tattha tattha gatānaṃ therānaṃ kiccānubhāvaṃ dassetukāmo majjhantikattherassa gataṭṭhāne kiccaṃ tāva dassento “**tena kho pana samayena kasmīragandhāraṭṭhe**”ti-ādimāha. **Karakavassanti** himapātanakavassaṃ. **Harāpetvā**ti udakoghena harāpetvā. **Aravāḷadahapiṭṭhiyanti** aravāḷadahassa udakapiṭṭhiyaṃ. **Chinnabhinnapaṭadharoti** satthakena chinnaṃ raṅgena bhinnaṃ vaṇṇavikāramāpannaṃ paṭaṃ dhāretīti chinnabhinnapaṭadharo. Atha vā satthakena chinnānaṃ gihivatthavisabhāgānaṃ kāsāvānaṃ dhāraṇato **chinnabhinnapaṭadharo**. **Bhaṇḍūti** muṇḍako. **Kāsāvavasanoti** kāsāvavatthanivatto. **Makkhaṃ asahamānoti** therāṃ paṭicca attano santāne uppannaṃ paresaṃ guṇamakkhanalakkhaṇaṃ makkhaṃ asahamāno sandhāretuṃ adhisahituṃ vūpasametūṃ asakkonto. **Bhimsanakānīti** bheravārammaṇāni. Tāni dassetuṃ “**tato tato bhusā vātā vāyanti**”ti-ādimāha. **Bhusā vātāti** rukkhabhedaṇapabbatakūṭanipātanasaṃmatthā balavavātā. **Asaniyo phalantīti** asaniyo bhijjanti, patantīti vuttaṃ hoti. **Paharaṇavutṭhiyoti** anekappakārā āvudhavutṭhiyo. **Niddhamathāti** gahetvā apanetha. **Bhimsanakanti** nāgarājassa kāyikavācasikapayogajanitabhayanimittaṃ vippakāraṃ.

Me bhayabheravaṃ janetuṃ paṭibalo na assa na bhaveyyāti sambandho. Tattha **bhayabheravaṃ** nāma khuddānukhuddakaṃ bhayaṃ. Atha vā **bhayanti** cittutrāsabhayaṃ, paṭighabhayassettaṃ adhivacanaṃ. **Bheravanti** bhayajanakamārammaṇaṃ. **Sacepi tvaṃ mahiṃ sabbanti** sacepi tvaṃ mahānāga sabbāṃ mahiṃ samuddena saha **sasamuddaṃ** pabbatena saha **sapabbataṃ** ukkhipitvā **mamūpari** mayhaṃ sīsoparikhipeyyāsīti attho. Me bhayabheravaṃ janetuṃ neva sakuṇeyyāsīti sambandho. **Aññadatthūti** ekaṃsena. **Tavevassa vighāto uragādhipāti**

1. Mahisakamaṇḍalanti (Syā)

uragānaṃ nāgānaṃ adhipati rāja tava eva vighāto dukkhaṃ vihiṃsā assa bhaveyyāti attho.

Dhammiyā kathāya sandassetvāti-ādīsu taṅkhaṇānurūpāya¹
dhammadesanāya diṭṭhadhammasamparāyikaṃ atthaṃ sandassetvā kusale dhamme **samādapetvā** gaṇhāpetvā tattha ca naṃ **samuttejetvā** sa-ussāhaṃ katvā tāya ca sa-ussāhatāya aññehi ca vijjamānaguṇehi **sampahaṃsetvā** tosetvāti attho. Therena kataṃ nāgānusāsanaṃ dassento “**athāyasmā**”ti-ādimāha. Tattha **ito uddhaṃ yathā pureti** yathā tumhe ito pure saddhammasavanuppattivirahitakāle parassa kodhaṃ uppādayittha, idāni ito paṭṭhāya uddhaṃ anāgate kodhañca mā janayittha, vijātamātuyāpi putte sinehacchedanaṃ sabbavināsamūlakaṃ sassaghātakañca mā karitthāti attho. **Sukhakāmā hi pāṇinoti** ettha **hi**-saddo kāraṇopadeso, yasmā sabbe sattā sukhakāmā, tasmā hitasukha-upacchedakaraṃ sassaghātakañca mā karoṭhāti vuttaṃ hoti.

Yathānusiṭṭhanti yaṃ yaṃ anusīṭṭhaṃ yathānusiṭṭhaṃ, anusīṭṭhaṃ anatikkamma vā yathānusiṭṭhaṃ, therena dinnovādaṃ anatikkammāti vuttaṃ hoti. **Dhammābhisamayo ahoṣīti** paṭhamamaggaphalādhigamo ahoṣīti vadanti. **Kulasatasahassanti** iminā purisānaṃ satasahassaṃ dasseti. **Kasmīragandhārāti** kasmīragandhāraraṭṭhavāsino. **Kāsāvapajjotāti** bhikkhūnaṃ nivatthapārutakāsāvavattehi obhāsītā. **Isivātapajjotāti** bhikkhūnaṃ nivāsanapārūpanavātena ceva hatthapādānaṃ samīñjanapasāraṇādivātena ca samantato bījīyamānā² ahesuṃ. **Duṭṭhanti** kupitaṃ. **Bandhanāti** saṃsārabandhanato.

Dhammacakkhanti heṭṭhāmaggattaye ñāṇaṃ. Keci panettha “paṭhamamaggañāṇameva te paṭilabhiṃsū”ti vadanti. **Codetvā devadūtehi**³ **devadūtasuttantadesanā**vasena⁴ daharakumāro jarājiṇṇasatto⁵ gilānasatto kammakāraṇā kammakāraṇikā vā matasattoti imehi pañcahi devadūtehi codetvā ovaditvā, saṃvegaṃ uppādetvāti attho.

1. Tassānurūpāya (Sī)

3. Ma-Tīṭha 4. 164 piṭṭhādīsupi passitabbā.

5. Jarajīṇṇappatto (Ka)

2. Bījīyamānā (Sī, Ka)

4. Ma 3. 216 piṭṭhe.

Daharakumārādayo hi tattha “devadūtā”ti vuccanti. Tathā hi daharakumāro atthato evaṃ vadati nāma “passatha bho mayhampi tumhākaṃ viya hatthapādā atthi, sake panamhi muttakarīse palipanno, attano dhammatāya uṭṭhahitvā nahāyituṃ na sakkomi, ‘ahaṃ kiliṭṭho, nahāpetha man’ti vattumpi na sakkomi, jātitoṃhi aparimuttatāya ediso jāto, na kho panāhameva, tumhepi jātito aparimuttāva. Yatheva hi mayhaṃ, evaṃ tumhākampi jāti āgamissati, iti tassā pure āgamanāva kalyāṇaṃ karoṭhā”ti. Tenesa devadūto nāma jāto.

Jarājijñāsattopi atthato evaṃ vadati nāma “passatha bho ahampi tumhe viya taruṇo ahosiṃ ūrubalabāhubalajavasampanno, tassa me tā balajavasampattiyo antarahitā, hatthapādā hatthapādakiccaṇa na karonti, jarāyamhi aparimuttatāya ediso jāto, na kho panāhameva, tumhepi jarāya aparimuttāva. Yatheva hi mayhaṃ, evaṃ tumhākampi jarā āgamissati, iti tassā pure āgamanāva kalyāṇaṃ karoṭhā”ti. Tenesa devadūto nāma jāto.

Gilānasattopi atthato evaṃ vadati nāma “passatha bho ahampi tumhe viya nirogo ahosiṃ, somhi etarahi byādhinā abhīhato¹ sake muttakarīse palipanno, uṭṭhātumpi na sakkomi, vijjamānāpi me hatthapādā hatthapādakiccaṃ na karonti, byādhitoṃhi aparimuttatāya ediso jāto, na kho panāhameva, tumhepi byādhito aparimuttāva. Yatheva hi mayhaṃ, evaṃ tumhākampi byādhi āgamissati, iti tassa pure āgamanāva kalyāṇaṃ karoṭhā”ti. Tenesa devadūto nāma jāto.

Kammakāraṇā kammakāraṇikā vā catuttho devadūtoto veditabbā. Tattha kammakāraṇapakkhe dvattiṃsa tāva kammakāraṇā atthato evaṃ vadanti nāma “mayāṃ nibbattamānā na rukke vā pāsāṇe vā nibbattāma, tumhādisānaṃ sarīre nibbattāma, iti amhākaṃ pure nibbattitova kalyāṇaṃ karoṭhā”ti. Tenetā devadūtā nāma jātā. Kammakāraṇikāpi atthato evaṃ vadanti nāma “mayāṃ dvattiṃsa kammakāraṇā karontā na

1. Abhibhūto (Sī)

rukkhādīsu karoma, tumhādīsesu sattesuyeva karoma, iti amhākaṃ tumhesu pure kammakāraṇākāraṇatova kalyāṇaṃ karoṭhā”ti. Tenetepi devadūtā nāma jātā.

Matakasattopi atthato evaṃ vadati nāma “passatha bho maṃ āmakasusāne chaḍḍitaṃ uddhumātakādibhāvaṃ pattaṃ, maraṇatomhi aparimuttatāya ediso jāto, na kho panāhameva, tumhepi maraṇato aparimuttāva. Yatheva hi mayhaṃ, evaṃ tumhākampi maraṇaṃ āgamissati, iti tassa pure āgamanāvakalyāṇaṃ karoṭhā”ti. Tenesa devadūto nāma jāto. Tasmā daharakumārādayo ettha “devadūtā”ti veditabbā.

Anamataggiyanti anamataggasaṃyuttaṃ¹. **Dhammāmataṃ** pāyesīti lokuttaradhammāmataṃ pānaṃ paṭilābhakaraṇavasena pāyesīti attho. **Samadhikānīti** saḥādhikāni. Sahattho hettha saṃsaddo. **Isīti** sīlakkhandhādayo dhammakkhandhe esi gavesi pariyesīti isīti vuccati. **Pañca ratthānīti** pañcavidhacīnaratthāni. Himavantaṃ gantvā dhammacakkappavattanaṃ pakāsento yakkhasenaṃ pasādayīti yojetabbaṃ.

Tena ca samayenāti tasmiṃ samaye tesaṃ gamanato pubbabhāgākāle. **Laddhaṃ bhavissatīti** vessavaṇasantikā laddhaṃ bhavissati. **Vegasāti** vegena. **Samantato ārakkhaṃṭhapesīti** “ito paṭṭhāya mā pavisantū”ti adhiṭṭhānavasena samantā ārakkhaṃ ṭhapesi. **Aḍḍhuḍḍhāni saḥassānīti** aḍḍhena catutthāni aḍḍhuḍḍhāni, atirekapañcasatāni tīṇi saḥassānīti vuttaṃ hoti. **Diyaḍḍhasaḥassanti** aḍḍhena dutiyaṃ diyaḍḍhaṃ, atirekapañcasataṃ ekaṃ saḥassanti attho. **Soṇuttarāti** soṇo ca uttaro ca soṇuttarā. **Niddhametvānāti** palāpetvāna. **Adesisunti** adesayun.

Ajjhiṭṭhoti āṇatto. **Puna dānīti** ettha dānīti nipātamattaṃ, puna āgaccheyyāma vā na vāti attho. **Rājagahanagaraparivattakenāti** rājagahanagaraṃ parivajjetvā² tato bahi taṃ padakkhiṇaṃ katvā gatamaggena gamanena vā. Idāni theramātuyā veṇisanagare nivāsakāraṇaṃ dassetuṃ tassa nagarassa tassā jātibhūmibhāvaṃ therassa ca aṭṭhuppattiṃ dassento “asoko kira kumārakāle”ti-ādimāha.

1. Saṃ 1. 387 piṭṭhe.

2. Parivattetvā (Syā)

Ayaṃ panettha anupubbikathā—pubbe kira moriyavaṃse jātassa candaguttassa nāma rañño putto bindusāro nāma kumāro pitu accayena pāṭaliputtamhi nagare rājā ahoṣi. Tassa dve puttā sa-udariyā ahesuṃ, tesāṃ ekūnasatamattā vemātikabhātaro ahesuṃ. Rājā pana tesāṃ sabbajettḥakassa asokakumārassa uparajjattḥānaṃca avantirattḥānaṃca datvā athekadivasam attano upattḥānaṃ āgataṃ disvā “tāta uparāja tava rattḥam gantvā tattha ujjenīnagare vasāhi”ti āṇāpesi. So pitu vacanena taṃ ujjeniṃ gacchanto antarāmagge veṭṭisagirinagare veṭṭisanāmakassa¹ seṭṭhissa ghare nivāsaṃ upagantvā tassa seṭṭhissa dhītaraṃ lakkhaṇasampannaṃ yobbanappattaṃ veṭṭisagiriṃ nāma kumāriṃ disvā tāya paṭibaddhacitto mātāpitūnaṃ kathāpetvā taṃ tehi dinnam paṭilabhitvā tāya saddhiṃ saṃvāsaṃ kappesi. Sā tena saṃvāseṇa sañjātagabbhā hutvā tato ujjeniṃ nītā mahindakumāraṃ janayi. Tato vassadvaye atikkante saṃghamittaṃca dhītaraṃ upalabhitvā uparājena saddhiṃ tattha vasati. Uparājassa pana pitā bindusāro maraṇamañce nipanno puttaṃ asokakumāraṃ saritvā taṃ pakkosāpetuṃ ujjeniṃ manusse pesesi. Te tato ujjeniṃ gantvā asokassa taṃ pavattiṃ ārocesuṃ. Tesāṃ vacanena so pitu santikaṃ turitagamanenāgacchanto antarāmagge veṭṭisagirinagaramhi puttadāre ṭhapetvā pitu santikaṃ pāṭaliputtanagaram gantvā gatasamanantarameva kālakatassa pituno sarīrakiccaṃ kārāpetvā tato ekūnasatamatte vemātikabhātaro ca ghātāpetvā vihatakaṇṭako hutvā tattha chattaṃ ussāpetvā abhisekaṃ gaṇhi. Tadāpi theramātā dārake rañño santikaṃ pesetvā sayam tattheva veṭṭisagirinagare vasi. Tena vuttaṃ “**sā tassa mātā tena samayena ñātighare vasi**”ti.

Āropesiṭi paṭipādesi. **Amhākaṃ idha kattabbakiccaṃ niṭṭhanti** mātu dassanassa katabhāvaṃ sandhāyāha. **Anubhavatu tāva me pitarā pesitaṃ abhisekanti**—ādīsu abhisekapesanādikathā vitthārena uttarato āvi bhavissati. **Chaṇatthanti** chaṇanimittaṃ, chaṇahetūti attho, sayam chaṇakīlaṃ akātukāmoti² vuttaṃ hoti. Tadā kira devānaṃpiyatisso jettḥamūlamāsapuṇṇamiyaṃ nakkhattaṃ ghosāpetvā

1. Devanāmakassa (Sī)

2. Kātukāmoti (Sī, Ka)

“salilakīlāchaṇaṃ karoṭhā”ti amacce āṇāpetvā sayāṃ migavaṃ kīlitukāmo missakapabbataṃ agamāsi. **Missakapabbatanti** paṃsupāsāṇamissakattā evaṃladdhanāmaṃ pabbataṃ. **Diṭṭhasaccoti** anāgāmimaggena paṭividdhasacco, anāgāmiphalaṃ pattoti vuttaṃ hoti. So kira therena attano mātudeviyā desitaṃ dhammaṃ sutvā anāgāmiphalaṃ sacchākāsi, so ca therassa bhāgineyyoti veditabbo. Tathā hi therassa mātudeviyā bhaginī tassā dhītā, tassā ayaṃ putto. Vuttañhetam **mahāvaṃse**¹—

“Deviyā bhaginī dhītu, putto bhaṇḍukanāmakō.
Therena deviyā dhammaṃ, sutvā desitameva tu.
Anāgāmiphalaṃ patvā, vasi therassa santike”ti.

Sammāsambuddhena ca tumhe byākatāti bodhimūle eva buddhacakkhunā lokaṃ voloketvā tambapaṇṇidīpaṃ disvā anāgate tassa dīpassa sampattiṃ diṭṭhena sammāsambuddhena “anāgate mahindo nāma bhikkhu tambapaṇṇidīpaṃ pasādessatī”ti tumhe byākatā. Tattha **tambapaṇṇidīpanti** dīpavāsino vuttā. Indriyaparopariyattañāṇaṃ āsayānusayañāṇaṃ **“buddhacakkhū”**ti vuccati. Tena pana indriyaparoparādīṃ vinā aññaṃ na sakkā daṭṭhunti “volokento”ti avatvā **“voloketvā”**ti vuttaṃ. **Etamatthanti** “anāgate mahindo nāma bhikkhu tambapaṇṇidīpaṃ pasādessatī”ti imamatthaṃ.

Veṭṭisagirimhi rājagaheti² deviyā katavihāre. Kālova gamanassa, gacchāma dīpamuttamanti yojetabbaṃ. Idañca tesaṃ parivātakkanidassanaṃ. **Paḷinā**ti ākāsaṃ pakkhandimsu. **Ambareti** ākāse. Evamākāsaṃ pakkhanditvā kiṃ te akaṃsūti cetiyapabbate nipatimsūti dassento āha **“evamuppatitā therā, nipatimsu naguttame”**ti. Idāni tassa pabbatassa paṭiṭṭhitatṭhānaṃ therānañca tattha nipatitattṭhānaṃ dassetuṃ **“purato purasetṭhassā”**ti-ādigāthamāha. **Puratoti** pācīnadisābhāge. **Purasetṭhassāti** anurādhapurasaṅkhātassa puravarassa. **Meghasannibheti** samantato nīlavaṇṇattā nīlamahāmeghasadise. **Sīlakūṭamhī**³ evaṃnāmake pabbatakūṭe. **Haṃsāva nagamuddhanī**ti pabbatamuddhani haṃsā viya.

1. Terasamaparicchede.

2. Veṭṭisagirimhīti (Syā), vedisagirimhi (Ka)

3. Pilakūṭamhīti (Sī), pīlakūṭamhīti (Syā)

Tattha pana patiṭṭhahanto kadā patiṭṭhahīti āha “**evaṃ iṭṭiyādihi saddhin**”ti-ādi. **Parinibbānatoti** parinibbānavassato taṃ avadhibhūtaṃ muñcivā tato uddhaṃ dvinnāṃ vassasatānaṃ upari chattimsatime vasseti attho gahetabbo. Kathaṃ veditabboti āha “**ajātasattussa hī**”ti-ādi. **Tasmiṃyeva vasseti** ettha yasmiṃ saṃvacchare yasmiṃca divase bhagavā parinibbuto, tasmiṃ saṃvacchare tasmiṃyeva ca divase vijayakumāro imaṃ dīpamāgatoti vadanti. Vuttañhetam—

“Laṅkāyaṃ vijayasanāmakō kumāro,
Otiṇṇo thiramati tambapaṇṇidīpe.
Sālānaṃ yamakaguṇānamantarasmim,
Nibbātuṃ sayitadine tathāgatassā”ti¹.

Sīhakumārassa puttoti ettha kāliṅgarājadhītu kucchismiṃ sīhassa jāto kumāro sīhakumāroti veditabbo, pubbe amanussāvāsattā āha “**manussāvāsaṃ akāsī**”ti. **Cuddasame vasseti** cuddasame vasse sampatte. **Idha vijayo kālamakāsīti** imasmiṃ tambapaṇṇidīpe vijayarājakumāro aṭṭhatimsa vassāni rajjaṃ kāretvā kālamakāsī. Tathā hi ajātasattu rājā dvattimsa vassāni rajjaṃ kāresi, udayabhaddo soḷasa vassāni, tasmā ajātasattussa aṭṭhamavassaṃ idha vijayassa paṭhamavassanti katvā tato uddhaṃ ajātasattussa catuvīsati vassāni udayabhaddassa cuddassa vassānīti vijayassa aṭṭhatimsa vassāni paripūrimsu. Tathā ca vuttam—

“Vijayo laṅkamāgama, satthu nibbānavāsare.
Aṭṭhatimsa samākāsī, rajjaṃ yakkhavimaddako”ti².

“Udayabhaddassa pañcadasame vasse paṇḍuvāsudevo nāma imasmiṃ dīpe rajjaṃ pāpuṇī”ti vuttattā udayabhaddassa cuddasamavassasaṅkhātāṃ ekaṃ vassaṃ imasmiṃ dīpe vijayassa paṇḍuvāsudevassa ca antare sīhaḷaṃ arājikaṃ hutvā ṭhitanti veditabbaṃ. Tasmiṃhi vasse vijayarājassa amaccā upatissaṃ nāma amaccaṃ jeṭṭhakaṃ katvā tassa nāmena kate upatissagāme vasantā arājikaṃ rajjamanusāsimsu. Vuttañhetam—

1. Mahāvamsa chaṭṭhaparicchede.

2. Gavesitabbaṃ.

“Tasmiṃ mate amaccā te, pekkhantā khattiyāgamaṃ.

Upatissagāme ṭhatvāna, raṭṭhaṃ samanusāsisaṃ.

Mate vijayarājamhi, khattiyāgamanā purā.

Ekaṃ vassaṃ ayaṃ laṅkā-dīpo āsi arājiko”ti¹.

Tatthāti jambudīpe. **Idha paṇḍuvāsudevo kālamakāsīti** imasmiṃ sīhaḷadīpe paṇḍuvāsudevo tiṃsa vassāni rajjamanusāsitvā kālamakāsi. Tathā hi udayabhaddassa anantaraṃ anuruddho ca muṇḍo ca aṭṭha vassāni rajjamanusāsimsu, tadanantaraṃ nāgadāsako catuvīsati vassāni, tasmā udayabhaddassa pañcadasamasoḷasamavassehi saddhiṃ anuruddhassa ca muṇḍassa ca aṭṭha vassāni, nāgadāsakassa ca catuvīsativassesu vīsati vassānīti paṇḍuvāsudevassa rañño tiṃsa vassāni paripūrimsu. Teneva vuttaṃ—

“Tato paṇḍuvāsudevo, rajjaṃ tiṃsa samā akā”ti².

Tatthāti jambudīpe. **Sattarasame vasseti** sattarasame vasse sampatte. Tathā hi nāgadāsakassa anantarā susunāgo aṭṭhārasa vassāni rajjaṃ kāresi, tasmā nāgadāsakassa catuvīsativassesu vīsati vassāni ṭhapetvā sesehi catūhi vassehi saddhiṃ susunāgassa aṭṭhārasasu vassesu soḷasa vassānīti idha abhayarañño vīsati vassāni paripūrimsu. Vuttañhetam—

“Abhayo vīsati vassāni, laṅkārajjamakārayī”ti².

Dāmarikoti yuddhakārako coro. Paṇḍukābhayo³ pana abhayassa bhāgineyyo rājāyeva, na coro, balakkārena pana rajjassa gahitattā “dāmariko”ti vuttaṃ. **Rajjaṃ aggahesīti** ekadesassa gahitattā vuttaṃ. Abhayassa hi vīsatime vasse na tāva sabbaṃ rajjamaggahesīti. Tathā hi vīsativavassato paṭṭhāya abhayassa nava

1. Mahāvaṃse aṭṭhamaparichede.

2. Gavesitabbaṃ.

3. Pakuṇḍakābhayo (sabbattha) evamuparipi. “Mātāmahassa nāmañca, jeṭṭhassa mātulassa ca. Ekaṃ katvā tamakarūṃ, paṇḍukābhayanāmakan”ti mahāvaṃse navamavaricchede sattavīsativagāthā ca “ekaṃ katvā tamakarunti tesā ubhinnaṃ pituputtānaṃ nāmasamyogaṃ katvā taṃ kumāraṃ paṇḍukābhayanāmakaṃ akarunti attho”ti taṭṭhikā ca passitabbā.

bhātike attano mātule tattha tattha yuddhaṃ katvā ghātentassa anabhisittasseva sattarasa vassāni atikkamimsu, tatoyeva ca tāni rājasuññāni nāma ahesuṃ. Tathā ca vuttaṃ—

“Paṇḍukābhayarañño ca, abhayassa ca antare.

Rājasuññāni vassāni, ahesuṃ dasa satta cā”ti.

Tatthāti jambudīpe. Paṇḍukassāti paṇḍukābhayassa. Bhavati hi ekadesenapi vohāro “devadatto datto”ti yathā. **Sattarasa vassāni paripūrimṣūti** anabhisittasseva paripūrimṣu. Ettha ca kāḷāsokassa soḷasamavassaṃ ṭhapetvā pannarasa vassāni heṭṭhā susunāgassa sattarasama-aṭṭhārasamavassāni ca dve gahetvā sattarasa vassāni gaṇitabbāni. **Tāni heṭṭhā ekena vassena saha aṭṭhārasa honti**ti tāni rājasuññāni sattarasa vassāni heṭṭhā vijayapaṇḍuvāsudevarājūnamantare arājikena ekena vassena saddhiṃ aṭṭhārasa rājasuññavassāni nāma honti.

Candaguttassa cuddasame vasse idha paṇḍukābhayo kālamakāsīti candaguttassa cuddasame vasse imasmiṃ tambapaṇṇidīpe paṇḍukābhayo nāma rājā sattati vassāni rajjamanusāsivā kālamakāsi. Tathā hi susunāgassa putto kāḷāsoko aṭṭhavīsati vassāni rajjaṃ kāresi. Tato tassa puttā dasa bhātukā dvevīsati vassāni rajjaṃ kāresuṃ, tesaṃ pacchā nava nandā dvevīsati, candagutto catuvīsati vassāni rajjaṃ kāresi. Tattha kāḷāsokassa aṭṭhavīsativassesu pannarasa vassāni heṭṭhā gahitānīti tāni ṭhapetvā sesāni terasa vassāni, dasabhātukānaṃ dvevīsati, tathā navanandānaṃ dvevīsati, candaguttassa cuddasamavassaṃ ṭhapetvā terasa vassānīti paṇḍukābhayassa sattati vassāni paripūrimṣu. Tathā ca vuttaṃ—

“Paṇḍukābhayanāmassa, rañño vassāni sattati”ti¹.

Tattha asokadhammarājassa sattarasame vasse idha muṭasivarājā kālamakāsīti tasmiṃ jambudīpe asikadhammarājassa sattarasame vasse idha muṭasivo nāma rājā saṭṭhi vassāni rajjamanusāsivā

1. Gavesitabbam.

kālamakāsi. Tathā hi candaguttassa putto bindusāro aṭṭhavīsati vassāni rajjaṃ kāresi, tato tassa putto asokadhammarājā rajjaṃ pāpuṇi, tasmā gandaguttassa heṭṭhā vuttesu catuvīsativassesu terasa vassāni gahitānīti tāni ṭhapetvā sesāni ekādasa vassāni, bindusārassa aṭṭhavīsati vassāni, asokassa anabhisittassa cattāri vassāni, abhisittassa sattarasa vassānīti evaṃ saṭṭhi vassāni idha muṭasivassa paripūrimsu. Tathā ca vuttaṃ—

“Muṭasivo saṭṭhi vassāni, laṅkārajjamakārayi”ti¹.

Devānaṃpiyatisso rajjaṃ pāpuṇīti asokadhammarājassa aṭṭhārasame vasse pāpuṇi. Idāni parinibbute bhagavati ajātasattu-ādīnaṃ vassagaṇanāvasena parinibbānato dvinnāṃ vassasatānaṃ upari chattimīsaṃ vassāni ekato gaṇetvā dassento āha “**parinibbute ca sammāsambuddhe**”ti-ādi. Tattha **ajātasattussa catuvīsati**ti parinibbānavassasaṅkhātāṃ aṭṭhamavassāṃ muñcitvā vuttaṃ. **Asokassa puttakā dasa bhātukarājā**noti kālāsokassa puttā bhaddaseno korāḍavaṇṇo maṅkuro² sabbañjaho jāliko ubhato saṅcayo korabyo nandivaḍḍhano pañcamakoti ime dasa bhātukarājānoti veditabbā. Uggasenānando paṇḍukanando paṇḍugatinando bhūtapālanando raṭṭhapālanando govīsāṇakanando saviddhakanando³ kevaṭṭakanando dhananandoti ime **navanandā**ti veditabbā. **Etena rājavaṃsānusārenā**ti etena jambudīpavāsīrājūnaṃ vaṃsānusārena veditabbametanti attho.

Tambapaṇṇidīpavāsīnampi puna rājūnaṃ vasena evaṃ gaṇanā veditabbā—sammāsambuddhassa parinibbānavassāṃ idha vijayassa paṭhamāṃ vassanti katvā taṃ apanetvā parinibbānavassato uddham vijayassa sattatiṃsa vassāni, tato arājīkamekavassāṃ, paṇḍuvāsudevassa tiṃsa vassāni, abhayassa vīsati vassāni, paṇḍukābhayassa abhisekato pubbe sattarasa vassāni, abhisittassa sattati vassāni, muṭasivassa saṭṭhi vassāni, devānaṃpiyatissassa paṭhamāṃ vassanti evaṃ parinibbānato dvinnāṃ vassasatānaṃ upari chattimīsa vassāni veditabbāni.

1. Mahāvaṃse ekādasamapariṇchede.

2. Maṅguro (Syā)

3. Savindhakanando (Sī), dasasitthakanando (Syā)

Jeṭṭhamāsassa puṇṇamiyaṃ jeṭṭhanakkhattaṃ mūlanakkhattaṃ vā hotīti āha “**jeṭṭhamūlanakkhattaṃ nāma hoti**”ti. Tasmim̐ pana nakkhatte kattabbachañampi tannissayattā tameva nāmaṃ labhatīti veditabbaṃ. **Migavanti** migānaṃ vānanato hesanato bādhanato migavanti laddhasamaññaṃ migavaṃ¹. **Rohitamigarūpanti** gokaṇṇamigavesaṃ. **Jiyanti** dhanujiyaṃ. **Anubandhantoti** padasā anudhāvanto. **Mamaṃyeva rājā passatūti** ettha “amhesu bahūsu diṭṭhesu rājā ativiya bhāyissatī”ti iminā kāraṇena attānameva dassetuṃ “mamaṃyeva passatū”ti adhiṭṭhāsīti veditabbaṃ. “**Cintesī**”ti vatvā tassa cintanākāraṃ dassento āha “**imasmim̐ dipe jāto**”ti-ādi. Thero tassa parivitakkaṃ jānitvā attano sabhāvaṃ kathetvā taṃ assāsetukāmo “**samaṇāmayam̐ mahārājā**”ti-ādimāha. Mahārāja mayam̐ samaṇā nāma, tvaṃ parivitakkaṃ mā akāsīti vuttaṃ hoti. **Taveva anukampāyāti** tava anukampatthāya eva āgatā, na vimukhabhāvatthāyāti adhippāyo. “Ime samaṇā nāmā”ti ajānantassa “samaṇā mayam̐ mahārājā”ti kasmā thero āhāti ce? Asokadhammarājena pesitasāsaneneva pubbe gahitasamaṇasaññaṃ sāretuṃ evamāhāti. Imamattham̐ vibhāvetuṃ “**tena ca samayenā**”ti-ādi vuttaṃ.

Adiṭṭhā hutvā sahāyakāti² **adiṭṭhasahāyakā**, aññaṃamaññaṃ adisvāva sahāyakabhāvaṃ upagatāti vuttaṃ hoti. **Chātapabbatapādeti** chātavāhassa nāma pabbatassa pāde. Taṃ kira pabbataṃ anurādhapurā pubbadakkhiṇadisābhāge atirekayojanadvayamatthake tiṭṭhati. Tamhi ṭhāne pacchā saddhātisso nāma mahārājā vihāraṃ kārāpesi, taṃ “chātavihāraṃ”ti vohariṃsu. “**Rathayaṭṭhippamāṇāti** āyāmato ca āvaṭṭato ca rathapatodena samappamāṇā”ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. **Mahāvaṃsepi**³ vuttaṃ—

“Chātapabbatapādamhi, tisso ca veḷuyatṭhiyo.

Jātā rathapatodena, samānā parimāṇato”ti.

Gaṇṭhipade pana “rathayaṭṭhippamāṇāti rathassa dhajayaṭṭhippamāṇā”ti vuttaṃ. **Uppajjimsūti** tassa abhisekasamakārameva uppajjimsu. Evamuttaripi

1. Migavadham̐ (Sī)

2. Adiṭṭho sahāyo etchīti (Syā)

3. Ekādasamaparicchede.

vakkhamānānaṃ acchariyānaṃ pātubhāvo veditabbo. Tathā ca vuttaṃ **mahāvaṃse**¹—

“Devānaṃpiyatisso so, rājāsi pitu-accaye.

Tassābhisekena samaṃ, bahūnacchariyānaḥū”ti.

Ekā latāyaṭṭhi nāmāti kañcanalatāya paṭimaṇḍitattā evaṃladdhanāmā ekā yaṭṭhi ahosi. **Taṃ alaṅkaritvā uppannalatāti** taṃ rajatavaṇṇaṃ yaṭṭhiṃ alaṅkaritvā tattheva cittakammakatā viya uppannalatā. **Khāyatīti** dissati. **Kiñjakkhānīti** kesarāni. Etāni ca pupphayaṭṭhiyaṃ nīlapupphādīni saṇḍayaṭṭhiyaṃ nānappakārā migapakkhino tattheva cittakammakatā viya paññāyanti daṭṭhabbaṃ. **Setā rajatayaṭṭhivāti** rajatamayayaṭṭhi viya ekā yaṭṭhi setavaṇṇāti attho. **Latāti** tattheva cittakammakatā viya dissamānalatā. **Nīlādi yādisaṃ pupphanti** yādisaṃ loke nīlādipupphaṃ atthi, tādisaṃ pupphayaṭṭhiṃhi khāyatīti attho.

Anekavihitaṃ ratanaṃ uppajjīti anekappakāraṃ ratanaṃ samuddato sayameva tīraṃ āruhitvā velante ūmivegābhijātamariyādavaṭṭi viya uppajjī, uṭṭahitvā aṭṭhāsīti attho. **Tambapaṇṇiyaṃ pana aṭṭha muttā uppajjimsūti** etthāpi tambapaṇṇiyaṃ samuddato sayameva uṭṭahitvā jātito aṭṭha muttā samuddatīre vuttanayeneva ṭhitāti veditabbā. Vuttañhetāṃ **mahāvaṃse**¹—

“Laṅkāḍīpamhi sakale, nidhayo ratanāni ca.

Antoṭṭhitāni uggantvā, pathavītaḷamāruhum.

Laṅkāḍīpasamīpamhi, bhinnanāvāgatāni ca.

Tatra jātāni ca thalaṃ, ratanāni samāruhum.

Hayagajā rathāmalakā, valayaṅguliveṭhakā.

Kakudhaphalā pākatikā, iccetā aṭṭha jātito.

Muttā samuddā uggantvā, tīre vaṭṭi viya ṭṭhitā.

Devānaṃpiyatissassa, sabbapuñṇavijambhitaṃ”ti.

1. Ekādasamaparicchede.

Hayamuttāti assarūpasaṅghānamuttā. **Gajamuttā**ti hatthirūpasaṅghānā. Evaṃ sabbattha taṃtaṃsaṅghānavasena muttābhedo veditabbo. **Aṅguliveṭhakamuttā**ti aṅguliyakasaṅghānā, muddikāsaṅghānāti attho. **Kakudhaphalamuttā**ti kakudharukkaphalākārā bahū asāmuḍḍikā muttā¹. **Rājakakudhabhaṇḍānī**ti rājāraha-uttamabhaṇḍāni. Tāni sarūpena dassento āha “**chattam cāmaran**”ti-ādi. Aññañca bahuvidham paṇṇākāram pahīṇīti sambandho. **Sanḅhanti** abhisekāsīṇcanakam sāmuddikam dakkhiṇāvattam sanḅham. Anotattodakameva “**gaṅgodakan**”ti vuttam. **Vaḍḍhamānanti** alaṅkāracuṇṇam. “Nahānacūṇṇan”ti keci. **Vaṭṭamsakanti** kaṇṇapiḷandhanavaṭṭamsakanti vuttam hoti. “Vaṭṭamsakam kaṇṇacūḷikaṭṭhāne olambakan”tipi vadanti. **Bhīṅgāranti**² suvaṇṇamayaṃ mahābhīṅgāram. “Makaramukhasaṅghānā balikammādikaraṇattham katā bhājanavikatī”tipi vadanti. **Nandiyāvattanti** kākapadasaṅghānā maṅgalattham katā suvaṇṇabhājanavikati. **Kaṇṇanti** khattiyakumārīm. **Adhovimam dussayuganti** kiliṭṭhe jāte aggimhi pakkhittamatte parisuddhabhāvamupagacchantam adhovimam dussayugam. **Hatthapuñchananti** pītavaṇṇam mahaggham hatthapuñchanapaṭam. **Haricandananti** harivaṇṇacandanam, suvaṇṇavaṇṇavandananti attho. Lohitacandanam vā, gositacandananti attho. Tam kira uddhane kuthitatelamhi³ pakkhittamattam sakalampi telam aggiṇca nibbāpanasamattham candanam. Teneva “gositacandanam”ti vuccati. Gosaddena hi jalam vuccati, tam viya sitam candanam gositacandanam. Nāgabhavasambhavam **aruṇavaṇṇamattikam**. **Harītakam āmalakanti** agadaharītakam agadāmalakam. Tam khippameva sarīramalasodhanādikaraṇasamattham hoti.

Uṇhīsanti uṇhīsapaṭam. **Veṭhananti** sīsaveṭhanam. **Sārapāmaṅganti** uttamam ratanapāmaṅgasuttam. **Vatthakoṭikanti** vatthayugameva. **Nāgamāhaṭanti** nāgehi āhaṭam. **Ma-kāro** padasandhikaro. **Amatosadhanti** evamnamikā guḷikajāti, amatasadisakiccattā evam vuccati. Tam kira paripantham⁴ vidhametvā sabbattha sādherenthi agadosadhasambhārehi yojetvā vaṭṭetvā katam guḷikam. Tam pana rājūnam mukhasodhananahānapariyosāne mahatā parihārena upanenti. Tena te aṅgarāgam nāma karonti, karontā ca yathāraham dvīhi tīhi agadosadharāṅgatilakāhi nalāṭaka-aṃsakūṭa-uramajjhasaṅkhātam

1. Bahū aṃsāmuttā (Sī, Syā)

3. Pakkuṭṭhitatelamhi (Sī, Syā)

2. Bhīṅkāranti (Sī)

4. Parimaṭṭham (Ka)

aṅgaṃ sajjetvā aṅgarāgaṃ karontīti veditabbaṃ. Sā pana guḷikā ahivicchikādīnampi viṣaṃ hanati, tenapi taṃ vuccati “amatosadhaṇ”ti.

Ahaṃ buddhañcāti-ādīsu sabbadhamme yāthāvato abujjhi paṭibujjhīti buddhoti saṅkhyāṃ gataṃ sammāsambuddhañca, adhigatamagge sacchikatanirodhe yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne ca apāyesu apatamāne dhāretīti dhammoti saṅkhyāṃ gataṃ pariyattiyā saddhiṃ nava lokuttaradhammañca, diṭṭhisīlasāmaññena saṃhatattā saṃghoti saṅkhyāṃ gataṃ ariyasāvakasaṃghañca ahaṃ saraṇaṃ gato parāyaṇanti upagato, bhajīṃ sevanti attho. Atha vā hiṃsati tappasādataggarukatāhi vihatakiḷesena tapparāyaṇatākārappavattena cittuppādena saraṇagatānaṃ teneva saraṇagamanena bhayaṃ santāsaṃ dukkhaṃ duggatiṃ parikiḷesaṃ hanati vināsetīti **saraṇaṃ**, ratanattayassetāṃ adhivacanaṃ. Apica sammāsambuddho hite pavattanena ahitā ca nivattanena sattānaṃ bhayaṃ hiṃsatīti saraṇanti vuccati. Dhammopi bhavakantārā uttāraṇena assāsādānena ca sattānaṃ bhayaṃ hiṃsatīti saraṇanti vuccati. Saṃghopi appakānampi kārānaṃ vipulaphalapaṭilābhakaraṇena sattānaṃ bhayaṃ hiṃsatīti saraṇanti vuccati. Iminā atthena saraṇabhūtaṃ ratanattayaṃ teneva kārāṇena saraṇanti gato avagato, jānanti attho. **Upāsakattaṃ desesinti** ratanattayaṃ upāsatiṭi upāsakoti evaṃ dassitaṃ upāsakabhāvaṃ mayi abhiniviṭṭhaṃ vācāya¹ pakāsesinti attho, “upāsakohaṃ ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gato”ti evaṃ upāsakattaṃ paṭivedesinti vuttaṃ hoti. **Sakyaputtassa sāsane**ti sakyassa suddhodanassa putto so bhagavā sakyaputto, tassa sakyaputtassa sāsaneṭi attho. **Saddhā**ti saddhāya, “sayāṃ abhiññā sacchikatvā”ti-ādīsu viya yakāralopo daṭṭhabbo. **Upehī**ti upagaccha.

Asokaraññā pesitena abhisekenāti asokaraññā pesitena abhisekupakaraṇena. Yādā hi devānaṃpiyatisso mahārājā attano sahāyassa dhammāsokarañño ito veḷuyaṭṭhiyādayo mahārahe paṇṇākāre pesesi. Tādā sopi te disvā pasīditvā ativiya tuṭṭho “imehi atirekataraṃ kiṃ nāma mahagghaṃ paṭipaṇṇākāraṃ sahāyassa me pesessāmi”ti amaccehi

1. Abhiniviṭṭhavācāya (Syā)

saddhiṃ mantetvā laṅkādiṭṭhe abhisekaparihāraṃ pucchitvā “na tattha īdiso abhisekaparihāro atthi”ti sutvā “sādhu vata me sahāyassa abhisekaparihāraṃ pesessāmi”ti vatvā sāmuddikasāṅkhādīni tīṇi saṅkhāni ca gaṅgodakañca aruṇavaṇṇamattikañca aṭṭhaṭṭha khattiyabrāhmaṇagahapatikaññāyo ca suvaṇṇarajatalohamattikā mayaghaṭṭe ca aṭṭhahi seṭṭhikulehi saddhiṃ aṭṭha amaccakulāni cāti evaṃ sabbaṭṭhakam nāma idha pesesi “imehi me sahāyassa puna abhisekam karoṭhā”ti, aññañca abhisekatthāya bahum paṇṇākāraṃ pesesi. Tena vuttam “asokaraññā pesitena atisekenā”ti. Eko māso abhisittassa assāti **ekamāsābhisitto**. Kathaṃ pana tassa tadā ekamāsābhisittatā viññāyatīti āha “**visākhapuṇṇamāyaṃ hissa abhisekamakamsū**”ti, pubbe katābhisekassapi asokaraññā pesitena anagghena parihārena visākhapuṇṇamāyaṃ puna abhisekamakamsūti attho. Vuttañhetarā **mahāvaṃse**¹—

“Te migasiramāsassa, ādicandodayaṃ dine.
Abhisittañca laṅkindaṃ, amaccā sāmibhattino.
Dhammāsokassa vacanaṃ, sutvā sāmihite ratā.
Punāpi abhisecimsu, laṅkāhitasukhe ratan”ti.

Dīpavaṃsepi¹ cetam vuttam—

“Visākhamaṃse dvādasīyaṃ², jambudīpā idhāgatā.
Abhisekam saparivāraṃ, asokadhammena pesitaṃ.
Dutiyaṃ abhisiñcittha, rājānaṃ devānaṃpiyaṃ.
Abhisitto dutiyā tisekena, visākhamaṃse uposathe.
Tato māse atikkamma³, jeṭṭhamāse uposathe.
Mahindo sattamo hutvā, jambudīpā idhāgato”ti.

Tadā pana tassa rañño visākhapuṇṇamāya abhisekassa katattā tato pabhuti yāvajjatanā visākhapuṇṇamāyameva abhisekakaraṇamāciṇṇaṃ. Abhisekavidhānañcettha evaṃ veditabbaṃ—abhisekamaṅgalatthaṃ

1. Ekādasamaparicchede.

2. Visākhe dvādasapakke (Sī), visākhamaṃse dvādasapakke (Syā, Ka)

3. Atiggayha (Sī, Syā, Ka)

alaṅkatappaṭṭiyattassa maṇḍapassa anto katassa udumbarasākhamaṇḍapassa majjhe suppaṭṭiṭṭhite udumbarabhaddapīṭhamhi abhisekārāhaṃ abhijaccam khattiyam nisīdāpetvā paṭhamam tāva maṅgalābharaṇabhūsitā jātisampannā khattiyakaññā gaṅgodakapuṇṇam sāmuddikam dakkhiṇāvaṭṭasaṅkham ubhohi hatthehi sakkaccam gahetvā sīsopari ussāpetvā tena tassa muddhani abhisekodakam abhisiṅcati, evañca vadeti “deva taṃ sabbepi khattiyagaṇā attānamārakkhaṇatthaṃ iminā abhisekena abhisekikam¹ mahārājam karonti, tvaṃ rājadhammesu ṭhito dhammena samena rajjam kārehi, etesu khattiyagaṇesu tvaṃ puttasiṇehānukampāya sahitacitto hitasamamettacitto ca bhava, rakkhāvaraṇaguttiyā tesam rakkhito ca bhavāhi”ti.

Tato puna purohitopi purohiccaṭṭhānānurūpālaṅkārehi alaṅkatappaṭṭiyatto gaṅgodakapuṇṇam rajatamayasaṅkham ubhohi hatthehi sakkaccam gahetvā tassa sīsopari ussāpetvā tena tassa muddhani abhisekodakam abhisiṅcati, evañca vadeti “deva taṃ sabbepi brāhmaṇagaṇā attānamārakkhaṇatthaṃ iminā abhisekena abhisekikam mahārājam karonti, tvaṃ rājadhammesu ṭhito dhammena samena rajjam kārehi, etesu brāhmaṇesu tvaṃ puttasiṇehānukampāya sahitacitto hitasamamettacitto ca bhava, rakkhāvaraṇaguttiyā tesam rakkhito ca bhavāhi”ti.

Tato puna seṭṭhipi seṭṭhiṭṭhānānurūpabhūsanabhūsito gaṅgodakapuṇṇam ratanamayasaṅkham ubhohi hatthehi sakkaccam gahetvā tassa sīsopari ussāpetvā tena tassa muddhani abhisekodakam abhisiṅcati, evañca vadeti “deva taṃ sabbepi gahapatigaṇā attānamārakkhaṇatthaṃ iminā abhisekena abhisekikam mahārājam karonti, tvaṃ rājadhammesu ṭhito dhammena samena rajjam kārehi, etesu gahapatigaṇesu tvaṃ puttasiṇehānukampāya sahitacitto hitasamamettacitto ca bhava, rakkhāvaraṇaguttiyā tesam rakkhito ca bhavāhi”ti.

Te pana tassa evaṃ vadantā² “sace tvaṃ amhākaṃ vacanānurūpena rajjam kāressasi, iccetam kusalam. No ce kāressasi, tava muddhā sattadhā phalatū”ti evaṃ rañño abhisapanti viyāti datṭhabbam. Imasmiṃ pana dīpe

1. Abhisekitam (Sī)

2. Vadanti (Ka)

devānaṃpiyatissassa muddhani dhammāsokeneva idha pesitā khattiyakaññāyeva anotattodakapuñṇena sāmuddikadakkhiṇāvattasaṅkhena abhisekodakaṃ abhisiñcīti vadanti. Idañca yathāvuttaṃ abhisekavidhānaṃ majjhimanikāye **cūlasīhanādasuttavaṇṇanāyaṃ** sīhaḷaṭṭhakathāyampi “paṭhamam tāva abhisekaṃ gaṇhantānaṃ rājūnaṃ suvaṇṇamayādīni tīṇi saṅkhāni ca gaṇgodakañca khattiyakaññāñca laddhuṃ vaṭṭati”ti-ādinā vuttanti vadanti.

Sammodanīyaṃ kathaṃ kathayamānoti

pītipāmojjasaṅkhātasammodajananato sammodituṃ yuttabhāvato ca sammodanīyaṃ “kacci bhante khamanīyaṃ, kacci yāpanīyaṃ, kacci vo appābādham appātakaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāro”ti evamādikathaṃ kathayamāno. **Cha jane dassesīti** raññā saddhiṃ āgatānaṃ “na ime yakkhā, manussā ime”ti sañjānanatthaṃ bhaṇḍukassa upāsakassa ānītattā tena saddhiṃ cha jane dassesi. **Tevijjāti** pubbenivāsadibbacakkhu-āsavakkhayasaṅkhātāhi tīhi vijjāhi samannāgatā. **Iddhippattāti** iddhividhaññānaṃ pattā. **Cetopariyakovidāti** paresaṃ cittācāre kusalā. Evamettha pañca abhiññā sarūpena vuttā, dibbasotaṃ pana tāsāṃ vasena āgatameva hoti. **Bahūti** evarūpā chaḷabhiññā buddhasāvaka bahū gaṇanapathaṃ atikkantā sakalajambudīpaṃ kāsāvapajjotaṃ katvā vicarantīti. Keci pana “tevijjā iddhippattā ca khīṇāsavā cetopariyakovidā keci khīṇāsavāti visuṃ yojetvā ‘arahanto’ti iminā sukkhavipassakā vuttā”ti vadanti.

Paññāveyyattiyaṃ paññāpāṭavaṃ, paññāya tikkhavisadabhāvanti attho. **Āsannanti** āsanne ṭhitaṃ. **Sādhu mahārāja paṇḍitosīti** rājānaṃ pasamsati. Puna vīmaṃsanto “**atthi pana te mahārāja**”ti-ādimāha.

Cūlahatthipadopamasuttantaṃ kathesīti “ayaṃ rājā ‘ime samaṇā nāma īdisā, sīlādipaṭipatti ca tesāṃ īdisī’ti ca na jānāti, handa naṃ imāya cūlahatthipadopamasuttantadesanāya samaṇabhāvūpagamaṇaṃ samaṇapaṭipattiñca viññāpessāmi”ti cintetvā paṭhamam **cūlahatthipadopamasuttantaṃ** kathesi. Tattha hi—

“Evameva kho brāhmaṇa idha tathāgato loke uppajjati araham sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno -pa- sātthaṃ sabyañjanaṃ kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāseti, taṃ dhammaṃ suṇāti

gahapati vā gahapatiputto vā aññatarasmim vā kule paccājāto, so tam dhammaṃ sutvā tathāgate saddham paṭilabhati, so tena saddhāpaṭilābhena samannāgato iti paṭisañcikkhati ‘sambādho gharāvāso rajopatho, abbhokāso pabbajjā, nayidaṃ sukaraṃ agāraṃ ajjhāvasatā ekantaparipuṇṇaṃ ekantaparisuddhaṃ saṅkhalikhitaṃ brahmacariyaṃ carituṃ, yannūnāhaṃ kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajeyyaṃ’ti. So aparena samayena appaṃ vā bhogakkhandhaṃ pahāya mahantaṃ vā bhogakkhandhaṃ pahāya appaṃ vā ñātiparivaṭṭaṃ pahāya mahantaṃ vā ñātiparivaṭṭaṃ pahāya kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajati.

So evaṃ pabbajito samāno bhikkhūnaṃ sikkhāsājīvasamāpanno paṇātipātaṃ pahāya paṇātipātā paṭivirato hoti nihitadaṇḍo nihitasattho, lajjī dayāpanno sabbapaṇabhūtahitānukampī viharati.

Adinnādānaṃ pahāya adinnādānā paṭivirato hoti dinnādāyī dinnapāṭikaṅkhī, athenena sucibhūtena attanā viharatī”ti¹—

evamādinā sāsane saddhāpaṭilābhaṃ paṭiladdhasaddhehi ca pabbajjupagamaṇaṃ pabbajitehi ca paṭipajjitabbā sīlakkhandhādayo dhammā pakāsītā.

Rājā suttantaṃ suṇantoyeva aññāsīti “so bījagāmaabhūtagāmasamārambhā paṭivirato hoti, ekabhattiko hoti rattuparato virato vikālabhojanā”ti evaṃ tasmim suttante² āgatattā taṃ suṇantoyeva aññāsī. **Idheva vasissāmāti** na tāva rattiya upaṭṭhitattā anāgatavacanamakāsi. **Āgataphaloti** anāgāmiphalaṃ sandhāyāha, sampatta-anāgāmiphalaṃ attho. Tatoyeva ca visesato aviparītaviditasatthusāsanattā **viññātasāsano. Idāni pabbajissatīti** gihiliṅgena ānītakiccassa niṭṭhitattā evamāha. **Acirapakkantassa raññīti**

1. Ma 1. 236 piṭṭhādīsu.

2. Ma 1. 237 piṭṭhe.

raññe acirapakkanteti attho. **Adhiṭṭhahitvā**ti antotambapaṇṇidipe samāgatā suṇantūti adhiṭṭhahitvā.

Bhūmattharaṇasaṅkhepenāti bhūmattharaṇākārena. **Uppātapāṭhakā**ti nimittapāṭhakā, nemittakāti attho. **Gahitā dāni imehi pathavī**ti āsanānaṃ pathaviyaṃ atthatattā evamāhaṃsu. **Paṭiṭṭhahissatīti cintentoti** ettha tena kāraṇena sāsanaṇapaṭiṭṭhānassa abhāvato avassaṃ paṭiṭṭhahantassa sāsanaṇassa pubbanimittamidanti evaṃ pubbanimittabhāvena sallakkhesīti veditabbaṃ. **Paṇītenā**ti uttamena. **Sahatthā**ti sahatthena **santappetvā**ti suṭṭhu tappetvā, pariṇipunnāṃ suhitaṃ yāvadatthaṃ katvāti attho. **Petavatthum vimānavatthum saccasaṃyuttaṇca kathesīti** desanāvidhikusalo thero janassa saṃvegaṃ janetuṃ paṭhamāṃ petavatthum kathetvā tadanantaraṃ saṃvegajātaṃ janaṃ assāsetuṃ saggakathāvasena vimānavatthuṇca kathetvā tadanantaraṃ paṭiladdhassāsānaṃ¹ “mā ettha assādaṃ karoṭṭha nibbānaṃ vinā na aññaṃ kiñci saṅkhāragataṃ dhuvāṃ nāma atthi, tasmā paramassāsakaṃ nibbānamadhigantuṃ vāyamathā”ti saccapaṭivedhatthāya ussāhaṃ janento ante saccasaṃyuttaṃ kathesīti veditabbaṃ.

Tesaṃ sutvāti tesaṃ santikā therānaṃ guṇakathaṃ sutvā. **Raṇṇo saṃviditaṃ katvā**ti raṇṇo nivedanaṃ katvā, rājānaṃ paṭivedayaivvāti attho. **Alaṃ gacchāmā**ti purassa accāsannattā sārappaṃ na hotīti paṭipakkhipanto āha. **Meghavanaṃ nāma uyyānanti** mahāmeghavanuyyānaṃ. Tassa kira uyyānaṇsa bhūmiggaṇaṇadivase akālamahāmegho utṭhahitvā sabbataḷākapokkharāṇiyo pūrento gimhābhīhatarukkkhalatādīnaṃ anuggaṇhantova pāvassi, tena kāraṇena taṃ mahāmeghavanaṃ nāma uyyānaṃ jātāṃ. Vuttaṇhetāṃ **mahāvaṇse**²—

“Uyyānaṭṭhānaggahaṇe³, mahāmegho akālaṇo.

Pāvassi tena uyyānaṃ, mahāmeghavanaṃ ahū”ti.

Sukhasayitabhāvaṃ pucchitvāti “kacci bhante idha sukhaṃ sayittha, tumhākaṃ idha nivāso sukhaṃ”ti evaṃ sukhasayitabhāvaṃ pucchitvā tato therena “sukhasayitamhi mahārāja, bhikkhūnaṃ phāsukamidaṃ uyyānaṃ”ti vutte “evaṃ

1. Paṭiladdhassādānaṃ (Syā) 2. Ekādasamapariṇchede. 3. Uyyānabhūmiggaṇe (Syā)

sati idaṃ no uyyānaṃ dassāmi”ti cintetvā **“kappati bhante bhikkhusaṃghassa ārāmo”**ti pucchi. **Imaṃ** suttanti veḷuvanārāmapaṭiggahaṇe vuttamimaṃ suttam. **Udakanti** dakkhiṇodakaṃ. **Mahāmeghavanuyyānaṃ adāsīti** “imaṃ mahāmeghavanuyyānaṃ saṃghassa dammī”ti vatvā jeṭṭhamāsassa kālapakkhe dutiyadivase adāsī. Mahāvihārassa dakkhiṇodakapāteneva saddhiṃ paṭiṭṭhitabhāvepi na tāva tattha vihārakammaṃ niṭṭhanti āha **“idañca paṭhamam vihāraṭṭhānaṃ bhavissati”**ti. **Punadivasepīti** kālapakkhassa dutiyadivaseyeva. **Aḍḍhanavamānaṃ pānasahassānanti** aḍḍhena navamānaṃ pānasahassānaṃ, pañcasatādhikānaṃ aṭṭhasahassānanti attho. **Jotipātubhāvaṭṭhānanti** ñāṇālokassa pātubhāvaṭṭhānaṃ. **Appamādasuttanti** aṅguttaranikāye **mahā-appamādasuttam**¹, rājavādasuttanti vuttam hoti.

Mahaccanti karaṇatthe paccattavacanaṃ, mahatā rājānubhāvenāti attho. Tumhe jānanatthanti sambandho. **Ariṭṭho nāma amaccoti** rañño bhāgineyyo ariṭṭho nāma amacco. **Pañcapaṇṇāsāyāti** ettha “catupaṇṇāsāyā”ti vattabbaṃ. Evañhi sati upari vuccamānaṃ “dvāsattī arahanto”ti vacanaṃ sameti. Teneva ca sīhalaḥāsāya likhite **mahāvaṃse** “catupaṇṇāsāya saddhin”ti vuttam, **dasabhātikasamākulaṃ rājakulanti** muṭasivassa puttehi abhayo devānaṃpiyatisso mahānāgo uttiyo mattābhayo sūratissoti evamādīhi dasahi bhātikhehi samākīṇṇam rājakulaṃ. **Cetiyaḡirimhi vassaṃ vasiṃsūti** āsālīpuṇṇamadivase rañña dinnavihāreyeva paṭiggahetvā pāṭipadadivase vassaṃ vasiṃsu. **Pavāretvāti** mahāpavāraṇāya pavāretvā. **Kattikapuṇṇamāyanti** aparakattikapuṇṇamāyaṃ. Mahāmahindatthero hi purimikāyaṃ upagantvā vutthavasso mahāpavāraṇāya pavāretvā tato ekamāsaṃ atikkamma cātumāsiniyaṃ puṇṇamadivase ariyagaṇaparivuto rājakulaṃ gantvā bhojanāvasāne “mahārāja amhehi ciradīṭṭho sammāsambuddho”ti-ādivacanamabravi. Evañca katvā vakkhati “puṇṇamāyaṃ mahāvīro, cātumāsiniyā idhā”ti. Yaṃ panettha **kenaci** vuttam “vutthavasso pavāretvāti cātumāsiniyā pavāraṇāyāti attho, paṭhamapavāraṇāya vā pavāretvā ekamāsaṃ tattheva vasitvā kattikapuṇṇamiyaṃ avoca, aññathā

1. Am 2. 359 piṭṭhe.

‘puṇṇamāyaṃ mahāvīro’ti vuttattā na sakkā gahetun”ti, tattha cātumāsiniyā pavāraṇāyāti ayamatthavikappo na yujjati. Na hi purimikāya vassūpagatā cātumāsiniyaṃ pavārenti. **Ciradiṭṭho sammāsambuddhoti** satthussa sarīrāvayavo ca sammāsambuddhoyevāti katvā avayave samudāyavohāravasena evamāhāti daṭṭhabbaṃ yathā “samuddo diṭṭho”ti.

Therena vuttampi gamanakāraṇaṃ ṭhapetvā idha vāse payojanameva dassetvā gamanaṃ paṭisedhetukāmo āha “**ahaṃ bhante tumhe**”ti-ādi.

Abhivādanādīsu ācariyaṃ¹ disvā abhivādanakaraṇaṃ **abhivādanaṃ** nāma. Yasmiṃ vā disābhāge ācariyo vasati iriyāpathe kappento, tato abhimukhova vanditvā gacchati, vanditvā tiṭṭhati, vanditvā nisīdati, vanditvā nipajjati, idaṃ abhivādanaṃ nāma. Ācariyaṃ¹ pana dūrabhova disvā paccuṭṭhāya paccuggamanakaraṇaṃ **paccuṭṭhānaṃ** nāma. Ācariyaṃ¹ pana disvā añjaliṃ paggayha sīse ṭhapetvā ācariyaṃ namassati, yasmiṃ disābhāge so vasati, tadabhimukhopi tatheva namassati, gacchantopi ṭhitopi nisinnopi añjaliṃ paggayha namassatiyevāti idaṃ **añjalikammaṃ** nāma.

Anucchavikakammassa pana karaṇaṃ **sāmīcīkaraṇaṃ** nāma. Cīvarādīsu hi cīvaraṃ dento na yaṃ vā taṃ vā deti, mahagghaṃ satamūlagghampi² pañcasatamūlagghampi satahassamūlagghampi³ detiyeva. Piṇḍapātādīsipi ese va nayo. Idaṃ sāmīcīkaraṇaṃ nāma. **Sarīradhātuyoti** sarīrāvayavā.

Aññātanti aññātaṃ, viditaṃ mayāti attho. **Kuto lacchāmāti** kuto labhissāma.

Sumanena saddhiṃ mantehīti paṭhamameva sāmaṇerassa kathitattā vā “jānāti esa amhākamadhippāyaṃ”ti ñatvā vā evamāhāti daṭṭhabbaṃ.

Appossukko tvaṃ mahārājāti mahārāja tvaṃ dhātūnaṃ paṭilābhe mā ussukkaṃ karohi, mā tvaṃ tattha vāvaṭo bhava, aññaṃ tayā kattabbaṃ karohīti adhippāyo. Idāni tadeva raññaṃ kattabbakiccaṃ dassento “**vīthiyo sodhāpetvā**”ti-ādimāha. **Sabbatāḷāvacare upaṭṭhāpetvāti** kaṃsatāḷāditāḷaṃ avacarati etthāti tāḷāvacaraṃ vuccati

1. Garuṭṭhāniyaṃ (Sī) 2. Satamūliyaṃ (Sī, Syā) 3. Sahassamūliyaṃ (Sī, Syā)

ātatavitatādi sabbaṃ tūriyabhaṇḍaṃ. Teneva **parinibbānasuttaṭṭhakathāyaṃ**¹ “sabbañca tālāvacaraṃ sannipātethāti ettha sabbañca tālāvacaranti sabbaṃ tūriyabhaṇḍaṃ”ti vuttaṃ. Ettha pana sahacaraṇanayena sabbatūriyabhaṇḍānaṃ vādakāpi gahetuṃ vaṭṭantīti te sabbe upaṭṭhāpetvā sannipātetvāti vuttaṃ hoti. **Lacchasīti** latissasi. **Therā cetiyagirimeva agamaṃsūti** rājanivesanato nikkhamitvā puna cetiyagirimeva agamaṃsu.

Tāvadevāti taṃ khaṇaṃyeva. **Pāṭaliputtadvāreti** pāṭaliputtanagaradvāre. **Kiṃ bhante sumana āhiṇḍasīti** sumana tvaṃ samaṇadhammaṃ akatvā kasmā vicarasīti pucchati. **Cetiyagirimhiyeva paṭiṭṭhāpetvāti** pacchā tattha vihāratthāya ākaṅkhitabbabhāvato cetiyagirimhiyeva paṭiṭṭhāpetvā². **Vaḍḍhamānakacchāyāyāti** pacchābhattanti attho. Pacchābhattameva hi chāyā vaḍḍhati. **Athassa etadahosīti** dhātucāṅkoṭakaṃ disvā evaṃ cintesi. **Chattaṃ apanamatūti** idaṃ setacchattaṃ sayameva me sisoparito dhātucāṅkoṭakābhimukhaṃ hutvā namatūti attho. **Mayhaṃ matthake paṭiṭṭhātūti** idaṃ dhātucāṅkoṭakaṃ therassa hatthato dhātuyā saha āgantvā sirasmim me paṭiṭṭhātūti attho. **Pokkharavassam** nāma pokkharapattappamāṇaṃ valāhakamajjhe uṭṭhahitvā kamena pharitvā temetukāmeveva temayamānaṃ mahantaṃ hutvā vassati. **Mahāvīroti** mahāparakkamo. Mahāvīrāvayavattā cettha satthuvohārena dhātuyo eva niddiṭṭhā. Dhātusarīrenāgamaṇaṃ hi sandhāya ayaṃ gāthā vuttā.

Pacchimadisābhimukhova hutvā apasakkantoti piṭṭhito piṭṭhitoyeva pacchimadisābhimukho hutvā osakkanto, gacchantoti attho. Kiñcāpi esa pacchimadisam na oloketi, tathāpi pacchimadisam sandhāya gacchatīti “pacchimadisābhimukho”ti vuttaṃ. **Puratthimena dvārena nagaraṃ pavisitvāti** ettha piṭṭhito piṭṭhitoyeva āgantvā dvāre sampatte parivattetvā ujukeneva nagaraṃ pāvisīti veditabbaṃ. **Mahejavatthu nāmāti** mahejanāmakena³ yakkhena pariggahitaṃ ekaṃ devaṭṭhānanti

1. Dī-Ṭṭha 2. 227 piṭṭhe.

2. Pacchā kattabbesu sabbavihāresu ito dhātuyo gahetvā paṭiṭṭhāpetabbāti adhippāyena cetiyagirimhiyeva tā dhātuyo paṭiṭṭhāpetvā (Sī)

3. Pahejavatthu nāma pahejanāmakena (Sī)

veditabbaṃ. **Paribhogacetiyaṭṭhānanti** ettha paribhuttūpakaraṇāni nidahitvā kataṃ cetiyaṃ paribhogacetiyaṃ daṭṭhabbaṃ. Tividhañhi cetiyaṃ vadanti paribhogacetiyaṃ dhātucetiyaṃ dhammacetiyaṃ. Tattha **paribhogacetiyaṃ** vuttanayameva. **Dhātucetiyaṃ** pana dhātuyo nidahitvā kataṃ. Paṭiccasamuppādādilikhitapothhakaṃ nidahitvā kataṃ pana **dhammacetiyaṃ** nāma. Sārīrikaṃ paribhogikaṃ uddissakanti evampi tippabhedam cetiyaṃ vadanti. Ayaṃ pana pabhedo paṭimārūpassapi uddissakacetiyaṃ eva saṅgahitattā suṭṭhutam yujjati.

Kathaṃ pana idaṃ ṭhānaṃ tiṇṇaṃ buddhānaṃ paribhogacetiyaṭṭhānaṃ ahoṣīti āha “**atīte kirā**”ti-ādi. **Pajjarakenā**ti ettha pajjarako nāma rogo¹ vuccati. So ca yakkhānubhāvena samuppannoti veditabbo. Tadā kira puṇṇakālo nāma yakkho attano ānubhāvena manussānampi sarīre pajjarakaṃ nāma rogaṃ samuṭṭhāpesi. Vuttañhetam **mahāvaṃse**²—

“Rakkhasehi janassettha³, rogo pajjarako ahū”ti.

Dīpavaṃsepi cetam vuttam—

“Rakkhasā ca bahū tattha, pajjarā ca samuṭṭhitā.

Pajjarena bahū sattā, nassanti dīpamuttame”ti⁴.

Anayabyasananti ettha **anayoti** avaddhi. Kāyikaṃ cetasikañca sukhaṃ byasati vikkhipati vināseṭīti **byasananti** dukkhaṃ vuccati. Kiñcāpi “buddhacakkhunā lokaṃ olokento”ti vuttam, tathāpi “te satte anayabyasanamāpajjante disvā”ti vacanato paṭhamam buddhacakkhunā lokaṃ oloketvā pacchā sabbaññutaññāṇena lokaṃ olokento te satte anayabyasanamāpajjante disvāti⁵ gahetabbaṃ. Na hi āsayānusayādibuddhacakkhussa te sattā anayabyasanaṃ āpajjantā dissanti. **Dubbuṭṭhikā**ti visamavassādivasena duṭṭhā asobhanā vuṭṭhiyeva dubbuṭṭhikā, sassuppattihetubhūtā kāyasukhuppattisappāyā⁶ sattupakārā sammā vuṭṭhi tattha na hotīti adhippāyo. Katoyeva ca “**dubbhikkhaṃ dussassan**”ti vuttam. Bhikkhāya

1. Jararogo (Sī), jaro (Syā)

2. Pannarasamaparicchede.

3. Janayettha (Ka)

4. Gavesitabbaṃ.

5. Addasāti (Syā)

6. Sassuppattihetubhūtavuṭṭhikāya abhāvā sukhuppattisappāyā (Sī)

abhāvo, dullabhabhāvo vā **dubbhikkhaṃ**, sulabhā tattha bhikkhā na hotīti vuttaṃ hoti. Sassānaṃ abhāvo, asampannatā vā **dussassaṃ**. **Devoti** megghassetāṃ nāmaṃ. **Sammādhāraṇamanupaveccā**ti udakadhāraṃ sammā vimuñci, sammā anupavassīti vuttaṃ hoti.

Mahāvivādo hotīti tasmiṃ kira kāle jayantamahārājena ca tassa rañño kaniṭṭhabhātukena samiddhakumāraṇāmakena uparājena ca saddhiṃ imasmiṃ dīpe mahāyuddhaṃ upaṭṭhitaṃ. Teneva vuttaṃ “tena kho pana samayena maṇḍadīpe mahāvivādo hoti”ti. **Hotīti** kiriyā kalamapekkhitvā vattamānapayogo, vivādassa pana atītakālikattaṃ “tena kho pana samayenā”ti imināva viññāyati. Saddantarāsannidhānena hettha atītakālāvagamo yathā “bhāsate vaḍḍhate¹ tadā”ti. Evaṃ sabbattha īdisesu ṭhānesu vattamānapayogo daṭṭhabbo. **Kalahaviggahajātā**ti ettha kalaho nāma matthakappatto kāyakalahopi vācāalahopi. Tattha hatthaparāmāsādivasena kāyena katabbo kalaho **kāyakalaho**. Mammaghaṭṭanādivasena² vācāya katabbo kalaho **vācāalaho**. Vipaccanīkagahaṇaṃ **viggaho**. Kalahassa pubbabhāge uppanno aññamaññaviruddhagāho. Atha vā kalaho nāma **vācāalaho**. Aññamaññaṃ hatthaparāmāsādivasena virūpaṃ viruddhaṃ vā gahaṇaṃ viggaho **kāyakalaho**. Yathāvutto kalaho ca viggaho ca jāto sañjāto etesanti kalahaviggahajātā, sañjātakalahaviggahāti attho.

Tāni sāsānantaradhānena nassantīti

pariyattipaṭivedhapaṭipattisaṅkhātassa tividdhassapi sāsānassa antaradhānena dhātuparinibbāne sati tāni cetiyāni vinassanti. Tīṇi³ hi parinibbānāni kilesaparinibbānaṃ khandhaparinibbānaṃ dhātuparinibbānanti, tāni pana amhākaṃ bhagavato vasena evaṃ veditabbāni. Tassa hi **kilesaparinibbānaṃ** bodhipallaṅke ahosi, **khandhaparinibbānaṃ** kusiṇārāyaṃ.

Dhātuparinibbānaṃ anāgate bhavissati. Sāsānassa kira osakkanakāle imasmiṃ tambapaṇṇidīpe dhātuyo

1. Rāghavo (Sī)

2. Oṭṭhaghaṭṭanādivasena (Syā)

3. Dī-Ṭṭha 3. 83; Abhi-Ṭṭha 2. 413 piṭṭhesupi passitabbaṃ.

sannipatitvā mahācetiyaṃ gamissanti, mahācetiyaṃ nāgadīpe rājāyatanacetiyaṃ, tato mahābodhipallaṅkaṃ gamissanti, nāgabhavanatopi devalokatopi brahmalokatopi dhātuyo mahābodhipallaṅkameva gamissanti, sāsapamattāpi dhātu na antarā nassissati. Sabbā dhātuyo mahābodhipallaṅke rāsibhūtā suvaṇṇakkhandho viya ekagghanā hutvā chabbaṇṇarasmiyo vissajjessanti, tā dasasahassilokadhātum pharissanti. Tato dasasahassacakkavāle devatā sannipatitvā “ajja satthā parinibbāti, aja sāsanaṃ osakkati, pacchimadassanaṃ dāni idaṃ amhākaṃ”ti dasabalassa parinibbutadivasato mahantataraṃ kārūṇṇaṃ karissanti, ṭhapetvā anāgāmikhīṇāsava avasesā sakabhāvena saṇṭhātum na sakkhissanti. Dhātūsu tejodhātu uṭṭahitvā yāva brahmalokā uggacchissanti, sāsapamattiyāpi dhātuyā sati ekajālāva bhavissati, dhātūsu pariyādānaṃ gatāsu paricchiṇṇissati. Evaṃ mahantaṃ ānubhāvaṃ dassetvā dhātūsu antarahitāsu sāsanaṃ antarahitaṃ nāma hoti.

Divā bodhirukkhaṭṭhāne hatthisālāyaṃ tiṭṭhatīti divā vatthuvicinānāya okāsaṃ kurumāno tato dhātum gahetvā kumbhe ṭhapetvā sadhātukova hutvā tiṭṭhatīti vadanti. Vuttañhetam **mahāvaṃse**¹—

“Rattim nāgonupariyāti, tam ṭhānaṃ so sadhātukaṃ.

Bodhiṭṭhānamhi sālāyaṃ, divā ṭhāti sadhātuko”ti.

Thūpapatiṭṭhānabhūmim pariyāyatīti matthakato dhātum tattha patiṭṭhāpetvā sadhātukaṃ thūpapatiṭṭhānabhūmim rattibhāge pariyāyati, samantato vicaratīti attho. **Jaṅghappamāṇanti** pupphaṭṭhānappamāṇaṃ². Thūpakucchito heṭṭhābhāgañhi thūpassa jaṅghāti vadanti. **Dhātu-oropanatthāyāti** hatthikumbhato dhātukaraṇḍakassa oropanatthāya. **Sakalanagaraṇṇa janapado cāti** nagaravāsino janapadavāsino ca abhedato nagarajanapadasaddehi vuttā “sabbā gāmo āgato, mañcā ukkuṭṭhim karonti”ti-ādīsu viya. **Mahājanakāyeti** mahājanasamūhe. Samūhapariyāyo hettha kāyasaddo. Ekekadhātuppadesato tejodakanikkhamanādivasena yamakayamakaṃ hutvā pavattaṃ pāṭihāriyaṃ

1. Sattarasamaparichede.

2. Pupphadhānappamāṇaṃ (Sī)

yamakapāṭihāriyaṃ. Channaṃ vaṇṇānaṃ rasmiyo cāti sambandho kātabbo. Channaṃ vaṇṇānaṃ udakadhārā cāti evampettha sambandhaṃ vadanti. Parinibbutepi bhagavati tassānubhāvena evarūpaṃ pāṭihāriyamahosiyevatī dassetuṃ “**evaṃ acintiyā**”ti-ādigāthamāha. **Buddhadhammā**ti ettha buddhaguṇā.

Dharamānakālepi tikkhattuṃ āgamāsīti bhagavā kira abhisambodhito navame māse phussapuṇṇamadivase yakkhādhivāsaṃ laṅkādīpamupagantvā laṅkāmajjhe tiyojanāyate yojanavittthate mahānāgavanuyyāne mahāyakkhasamāgame upari-ākāse ṭhatvā kappuṭṭhānasamaye samuṭṭhitavutṭhivātanibbisesavassavāyunā ca lokantarikanirayandhakārasadisaghorandhakāranikāyena ca sītanarakanibbisesabahalasītena ca saṃvaṭṭakālasaṇṇjātavātasaṅkhubhitehi meghanabhagajjitasadisena gaganamedanīninnādena ca yakkhānaṃ bhayaṃ santāsaṃ janetvā tehi yācitābhayo “detha me samaggā nisīdanatṭhānaṃ”ti vatvā “demate sakaladīpaṃ, dehi no mārisa abhayaṃ”ti vutte sabbaṃ taṃ upaddavaṃ antaradhāpetvā yakkhadattabhūmiyā cammakhaṇḍaṃ pattharivā tattha nisinno samantato jalamānaṃ cammakhaṇḍaṃ pasāretvā kappuṭṭhānaggisadisadahanābhibhūtānaṃ jaladhisalilabhītānaṃ samantā velante bhamantānaṃ yakkhānaṃ giridīpaṃ dassetvā tesu tattha patiṭṭhitesu taṃ yathāṭhāne patiṭṭhāpetvā cammakhaṇḍaṃ saṅkhipitvā nisinno tadā samāgate anekadevatāsannipāte dhammaṃ desetvā anekapāṇakoṭīnaṃ dhammābhisamayaṃ katvā sumanakūṭavāsinaṃ mahāsumanadevarājena samadhigatasotāpattiphalena yācitapūjanīyo sīsaṃ parāmasitvā muṭṭhimattā nīlāmalakesadhātuyo tassa datvā jambudīpamagamāsi.

Dutiyāṃ abhisambodhito pañcame saṃvacchare cūḷodaramahodarānaṃ jalathalanivāsīnaṃ mātulabhāgineyyānaṃ nāgarājūnaṃ maṇipallaṅkaṃ nissāya upaṭṭhitamahāsaṅgāme nāgānaṃ mahāvināsaṃ disvā cittamāsakāḷapakkhassa uposathadivase pātova samiddhasumanena nāma rukkhadevaputtena chattaṃ katvā dhāritarājāyatano nāgadīpaṃ samāgantvā saṅgāmamajjhe ākāse pallaṅkena nisinno ghorandhakārena nāge santāsetvā assāsento ālokaṃ dassetvā saṇṇjātapiṭisomanassānaṃ upagatanāgānaṃ sāmaggikaraṇīyaṃ dhammaṃ desetvā mātulabhāgineyyehi dvīhi

nāgarājūhi pūjite pathavītalagate maṇipallaṅke nisinno nāgehi
dibbannapānehi santappito jalathalanivāsino asītikoṭināge saraṇesu ca sīlesu
ca patiṭṭhāpetvā tehi namassitum pallaṅkaṅca rājāyatanapādapaṅca tattha
patiṭṭhāpetvā jambudīpamagamāsi.

Tatīyampi abhisambodhito aṭṭhame saṁvacchare mahodaramātulena
maṇi-akkkhanāgarājenābhīyācīto visākhapuṇṇamadvase
pañcabhikkhusataparivuto kalyāṇīpadese maṇi-akkkhikassa
bhavanamupagantvā tattha māpitaruciraratanaṁaṇḍape
manoharavarapallaṅke nisinno nāgarājena dibbannapānehi santappetvā
nāgamāṇavikagaṇaparivutena dibbamālāgandhādīhi pūjito tattha dhammaṁ
desetvā vuṭṭhāyāsanaṁ sumanakūṭe padaṁ dassetvā pabbabhapāde
divāvihāraṁ katvā dīghavāpicetiyaṭṭhāne ca mubhiyaṅgaṇacetiyaṭṭhāne ca
kalyāṇicetiyaṭṭhāne ca mahābodhiṭṭhāne ca thūpārāmaṭṭhāne ca
mahācetiyaṭṭhāne ca sasāvako nisīditvā nirodhasamāpattiṁ samāpajjitvā
silācetiyaṭṭhāneyeva ṭhatvā devanāge samanūsāsītva jambudīpamagamāsi.
Evam bhagavā dharmānakālepi imaṁ dīpaṁ tikkhattum āgamāsīti
veditabbaṁ.

Idāni tadeva tikkhattumāgamaṇaṁ saṅkhepato vibhāvento āha
“**paṭhamāṁ yakkhadamanatthan**”ti-ādi. **Rakkhaṁ karontoti** yakkhānaṁ
puna apavisanatthāya rakkhaṁ karonto. **Āvijjīti**¹ samantato vicari.
Mātulabhāgineyyānanti cūḷodaramahodarānaṁ. Ettha pana kiñcāpi bhagavā
samiddhasumanena nāma devaputtena saddhiṁ āgato, tathāpi
pacchāsamaṇena ekenapi bhikkhunā saddhiṁ anāgatattā “**ekakova
āgantvā**”ti vuttaṁ. Tadanurūpassa paripanthassa vihatattā “**pariḷāhaṁ
vūpasametvā**”ti vuttaṁ. **Raṇṇo bhātāti** raṇṇo kaniṭṭhabhātā. **Abhayoti**
mattābhayo.

Anuḷā devīti raṇṇo jeṭṭhabhātujāyā anuḷā devī. **Purimakānaṁ tiṇṇaṁ
sammāsambuddhānaṁ bodhi patiṭṭhāsīti** yadā hi so **kakusandho** nāma
bhagavā imasmiṁ dīpe manusse pajjarakābhībhūte anayabyasanamāpajjante
disvā karuṇāya saṅcoditahadayo imaṁ dīpamāgato,

1. Āviñcīti (Sī, Syā)

tadā taṃ rogabhayaṃ vūpasamtvā sannipatitānaṃ dhammaṃ desento caturāsītiyā pāṇasahassānaṃ dhammābhisamayaṃ katvā sāyanhasamaye bodhipatiṭṭhānārahaṭṭhānaṃ gantvā tattha samāpattiṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya “mama sirīsamahābodhito dakkhiṇamahāsākhāmādāya rucanandā bhikkhunī idhāgacchatū”ti adhiṭṭhāsi. Sā satthu cittaṃ ñatvā taṅkhaṇaṇṇeva khemavatīrājadhāniyā khemarājānamādāya mahābodhimupagantvā dakkhiṇamahāsākhāya manosilālekhaṃ khemarājena dāpetvā taṃ sayam chijjitvā suvaṇṇakaṭahe ṭhitaṃ bodhisākhāmādāya pañcasatabhikkhunīhi ceva devatāhi ca parivāritā iddhiyā idhānetvā tathāgatenā pasārite dakkhiṇaḥatthe sasuvaṇṇakaṭāhaṃ mahābodhiṃ ṭhapesi. Taṃ tathāgato abhayassa nāma rañño datvā tena tasmim samaye “mahātittḥavanānaṃ”ti paññāte mahāmeghavanuyyāne patiṭṭhāpesi.

Koṇāgamano ca bhagavā dubbuṭṭhipīlite dīpavāsino disvā imaṃ dīpamāgato taṃ bhayaṃ vūpasamtvā dhammaṃ desento caturāsīti pāṇasahassāni maggaphalesu patiṭṭhāpetvā pubbabodhiṭṭhānaṃ gantvā samāpattipariyosāne “mama udumbaramahābodhito dakkhiṇamahāsākhāmādāya karakanattā¹ bhikkhunī idhāgacchatū”ti cintesi. Sā bhagavato adhippāyaṃ viditvā taṅkhaṇaṇṇeva sobharājadhāniyā sobharājānamādāya mahābodhimupagantvā dakkhiṇamahāsākhāya manosilālekhaṃ sobharājena dāpetvā taṃ sayam chijjitvā hemakaṭahe patiṭṭhitaṃ bodhisākhāmādāya pañcasatabhikkhunīhi saddhiṃ suragaṇaparivutā iddhiyā idhāharitvā satthārā pasāritadakkhiṇapāṇitale sahemakaṭāhaṃ mahābodhiṃ ṭhapesi. Taṃ tathāgato samiddhassa rañño datvā tena tasmim samaye “mahānāgavanānaṃ”ti saṅkhyāṃ gate mahāmeghavanuyyāne mahābodhiṃ patiṭṭhāpesi.

Kassapopi ca bhagavā upatṭhitarājūparājayuddhena pāṇino vināsaṃ disvā karuṇāya codito imaṃ dīpamāgantvā taṃ kalahaṃ vūpasamtvā dhammaṃ desento caturāsīti pāṇasahassāni maggaphalaṃ pāpetvā mahābodhiṭṭhānaṃ gantvā tattha samāpattiṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya “mama nigrodhamahābodhito dakkhiṇamahāsākhāmādāya sudhammā bhikkhunī idhāgacchatū”ti adhiṭṭhāsi. Sā bhagavato cittaṃ viditvā taṅkhaṇaṇṇeva

1. Kanakadattā (Sī), kaṇakadattā (Syā)

bārāṇasīrājadhāniyā brahmadattarājānamādāya mahābodhimupagantvā dakkhiṇamahāsākhāya manosilālekhaṃ brahmadattena dāpetvā taṃ sayam chijjivā kanakakaṭaḥe ṭhitaṃ bodhisākhāmādāya pañcasatabhikkhunīparivārā devagaṇaparivutā iddhiyā ettha ānetvā munindena pasārite dakkhiṇakaratale sasuvaṇṇakaṭaḥaṃ mahābodhiṃ ṭhapesi. Taṃ bhagavā jayantaraṇṇo datvā tena tasmim samaye “mahāsālavanan”ti saṅkhyāṃ gate mahāmeghavanuyyāne mahābodhiṃ patiṭṭhapesi. Evaṃ imasmim dīpe purimakānaṃ tiṇṇaṃ sammāsambuddhānaṃ bodhiṃ patiṭṭhapesi. Taṃ sandhāya evamāha “imasmiṇca mahārāja dīpe purimakānaṃ tiṇṇaṃ sammāsambuddhānaṃ bodhi patiṭṭhāsī”ti.

Sarasaraṃsijālavissajjanakenāti siniddhatāya rasavantam ojavantam abhinavaraṃsijālaṃ vissajjentena. Atha vā ito cito ca saṃsaraṇato sarasaṃ sajivam jivamānaṃ viya raṃsijālaṃ vissajjentena. Atha vā sarasakāle dharamānakāle buddhena viya raṃsijālaṃ muñcantenāti evamettha atthaṃ vaṇṇayanti. Ekadivaseneva agamāsīti sambandho. **Pañcahi kaṇṇāsatehīti** attano paricārikehi pañcahi kaṇṇāsatehi. **Upassayaṃ kārāpetvāti** bhikkhunupassayaṃ kārāpetvā. **Appesīti** lekhasāsanam patiṭṭhapesi. **Evañca avocāti** rājasandesam appetvā therassa mukhasāsanam viññāpento evam avoca. **Udikkhatīti** apekkhati pattheti¹.

Chinnahatthaṃ viyāti chinnahatthavantam viya. Chinnā hatthā etassāti chinnahatthoti aññapadatthasamāso datṭhabbo. **Pabbajjāpurekkhārāti** pabbajjābhimukhā, pabbajjāya sañjātābhilāsā “kadā nu kho pabbajissāmī”ti tattha ussukkamāpannāti vuttaṃ hoti. **Maṃ paṭimānetīti** maṃ udikkhati. Satthena ghātaṃ na arahatīti **asatthaghātārahaṃ**. **Himavalāhakagabbhanti** himapuṇṇavalāhakagabbhaṃ. Pāṭihāriyavasena jātaṃ himameva “valāhakagabbhan”tipi vadanti. **Doṇamattāti** magadhanāliyā soḷasanāḷippamāṇā.

Magganti sattayojanikaṃ maggaṃ. **Paṭijaggāpetvāti** sodhāpetvā, khāṇukaṇṭakādīni harāpetvā tattha bahalavipulavālukaṃ okirāpetvāti vuttaṃ hoti. **Kammāravaṇṇanti** raṇṇo pakatisuvaṇṇakāravaṇṇaṃ. **Navahatthaparikkhepanti** navahatthappamāṇo parikkhepo assāti navahatthaparikkhepaṃ,

1. Patthetīti attho (Syā)

parikkhepato navahatthappamāṇanti vuttaṃ hoti. **“Pañcahatthubbedhan”**ti-
 ādisupi imināva nayena attho veditabbo. **Tihatthavikkhambhanti**
 tihatthappamāṇavitthāraṃ. **Samussitadhajapaṭākanti**
 ussāpitanīlapītādivividhadhajapaṭākaraṃ. **Nānāratana**vicittanti tattha tattha
 racitanānāratanehi suvicittaṃ. **Anekālaṅkārapaṭimaṇḍitanti**
 pasannajanapūjitehi¹ hatthūpagādīhi nānālaṅkārehi sajjitaṃ.
Nānāvidhakusumasamākiṇṇanti upahāravasena upanītehi nānappakārehi
 vaṇṇagandhasampannehi jalathalapupphehi ākiṇṇaṃ.
Anekatūriyasaraṅghuṭṭhanti ātatavitatādipaṇcaṅgikatūriyasaraṅghositaṃ.
Avasesaraṃ adassanaṃ agamāsīti ettha “handa mahārāja tayā gahetabbā ayaṃ
 sākhā, tassa upanissayabhūto ayaṃ khandho, na mayaṃ tayā gahetabbā”ti
 vadantā viya avasesā sākhā satthu tejasā adassanamagamaṃsūti vadanti.
Gavakkhajālasadisanti bhāvanapumsakaraṃ, jālakavāṭasadisaraṃ katvāti attho.
Celukkhepasatasahassāni pavattiṃsūti tesaraṃ tesaraṃ janānaraṃ sīsopari
 bhamantānaraṃ uttarāsaṅgacelānaraṃ ukkhepasatasahassāni pavattiṃsūti attho.
Mūlasatenāti dasasu lekhāsu ekekāya dasa dasa hutvā nikkhantamūlasatena.
Dasa mahāmūlāti paṭhamalekhāya nikkhantadasamahāmūlāni.

Devadundubhiyophalimsūti devadundubhiyo thanimsu. **Devadundutīti**
 ca na ettha kāci bherī adhippetā, atha kho uppātabhāvena ākāśagato
 nigghosasaddo. **Devoti** hi meggho. Tassa hi acchabhāvena ākāśavaṇṇassa
 devassābhāvena sukkhagajjitasaññite sadde niccharante devadundubhīti
 samaññā, tasmā devadundubhiyo phalimsūti devo sukkhagajjitaṃ gajjīti
 vuttaṃ hoti. **Pabbatānaraṃ naccehīti** pathavīkampena ito cito ca
 bhamantānaraṃ pabbatānaraṃ naccehi. **Yakkhānaraṃ hiṅkārehi**ti vimhayajātānaraṃ
 yakkhānaraṃ vimhayappakāsanavasena pavattehi hiṅkārasaddehi. Yakkhā hi
 vimhayajātā “hiṃ hin”ti saddaraṃ nicchārenti. **Thutijappehīti**
 pasaraṃsāvacanehi. **Brahmānaraṃ apphoṭanehi**ti pītisomanassajātānaraṃ
 brahmānaraṃ bāhāyaṃ paharaṇasaṅkhātehi apphoṭanehi. Pītisomanassajātā hi
 brāhmāno vāmahatthaṃ samīñjitvā dakkhiṇena hatthena bāhāyaṃ pahāraṃ
 denti. **Ekakolāhalanti** ekato

1. Pasannajanapūjente tehi (Sī)

pavattakolāhalaṃ. **Ekaninnādanti** ekato pavattanigghosaṃ. Phalato nikkhantā chabbaṇṇarasmiyo ujukaṃ uggantvā onamitvā cakkavāḷapabbatamukhavaṭṭiṃ āhacca tiṭṭhantīti āha “**sakalacakkavāḷaṃ ratanagopānasīvinaddhaṃ viya kurumānā**”ti. **Taṅkhaṇato ca pana pabhutīti** vuttanayena suvaṇṇakaṭāhe patiṭṭhitassa mahābodhissa chabbaṇṇarasmiṇaṃ vissajjitakālato pabhuti. **Himavalāhakagabbhaṃ pavisitvā aṭṭhāsīti** suvaṇṇakaṭāhe sādhamiṃ uggantvā himodakapuṇṇaṃ valāhakagabbhaṃ pavisitvā aṭṭhāsī. Paṭhamaṃ suvaṇṇakaṭāhe patiṭṭhitoyeva hi bodhi pacchā vuttappakāra-acchariyapaṭimaṇḍito hutvā himavalāhakagabbhaṃ pavisitvā aṭṭhāsī. Teneva vakkhati “paṭhamaṃ suvaṇṇakaṭāhe patiṭṭhahi, tato himagabbhasattāhaṃ abhisekasattāhaṃca vītināmetvā”ti-ādi. Tatoyeva ca **mahāvaṃsepi**¹ vuttaṃ—

“Evaṃ satena mūlānaṃ, tatthesā gandhakaddame.
Patiṭṭhāsī mahābodhi, pasādentī mahājanaṃ.

Tassā khandho dasahattho, pañca sākha manoramā.
Catuhatthā catuhatthā, dasaḍḍhaphalamāṇḍitā.

Sahassantu pasākhānaṃ, sākhaṇaṃ tāsamāsi ca.
Evaṃ āsi mahābodhi, manoharasirindharā.

Kaṭāhamhi mahābodhi, patiṭṭhitakkhaṇe mahī.
Akampi pāṭihīrāni, ahesuṃ vividhāni ca.

Sayaṃ nādehi tūriyānaṃ, devesu mānusesu ca.
Sādhukāraṇinnādehi, devabrahmagāṇassa ca.

Meghānaṃ migapakkhīnaṃ, yakkhādīnaṃ ravehi ca.
Ravehi ca mahīkampe, ekakolāhalaṃ ahu.

Bodhiyā phalapattchi, chabbaṇṇaramsiyo subhā.
Nikkhamitvā cakkavāḷaṃ, sakalaṃ sobhayimsu ca.

Sakaṭāhā mahābodhi, uggantvāna tato nabhaṃ.
Aṭṭhāsī himagabbhamhi, sattāhāni adassanā”ti.

1. Aṭṭhārasamaparicchede.

Tasmā suvaṇṇakaṭāhe paṭiṭṭhitoyeva bodhi kaṭāheneva saddhiṃ uggantvā himavalāhakagabbhaṃ pavisitvā aṭṭhāsīti veditabbaṃ.

Heṭṭhā pana bhagavato adhiṭṭhānakkamaṃ dassentena yaṃ vuttaṃ—

“Bhagavā kira mahāparinibbānamañce nipanno laṅkādiṭṭhe mahābodhipaṭiṭṭhāpanatthāya asokamahārājā mahābodhiggahaṇatthaṃ gamissati, tadā mahābodhissa dakkhiṇasākhā sayameva chijjivā suvaṇṇakaṭāhe paṭiṭṭhātūti adhiṭṭhāsī, idamekamadhiṭṭhānaṃ.

Tattha paṭiṭṭhānakāle ca ‘mahābodhi himavalāhakagabbhaṃ pavisitvā tiṭṭhatū’ti adhiṭṭhāsī, idaṃ dutiyamadhiṭṭhānaṃ.

Sattame divase himavalāhakagabbhato oruyha suvaṇṇakaṭāhe paṭiṭṭhahanto pattehi ca phalehi ca chabbaṇṇarasmaṃ muṇcatūti adhiṭṭhāsī, idaṃ tatiyamadhiṭṭhānaṃ”ti.

Taṃ iminā na sameti. Tattha hi paṭṭhamāṃ himavalāhakagabbhaṃ pavisitvā pacchā sattame divase himavalāhakagabbhato oruyha chabbaṇṇaraṃsivissajjanaṃ suvaṇṇakaṭāhe paṭiṭṭhahanañca vuttaṃ, tasmā aṭṭhakathāya pubbenāparaṃ na sameti. **Mahāvāṃse** pana adhiṭṭhānepi paṭṭhamāṃ suvaṇṇakaṭāhe paṭiṭṭhahanaṃ pacchāyeva chabbaṇṇaraṃsivissajjanaṃ himavalāhakagabbhapavisanañca. Vuttañhetam—

“Parinibbānamañcamhi, nipannena jinena hi.
Kataṃ mahā-adhiṭṭhānaṃ, pañcakaṃ pañcacakkhunā.

Gayhamānā mahābodhi-sākhā’sokena dakkhiṇā.
Chijjivāna sayameva, paṭiṭṭhātu kaṭāhake.

Paṭiṭṭhahitvā sā sākhā, chabbaṇṇarasmaṃ subhā.
Rājayantī disā sabbā, phalapattehi muṇcatu.

Sasuvaṇṇakaṭāhā sā, uggantvāna manoramā.
Adissamānā sattāhaṃ, himagabbhamhi tiṭṭhatū”ti¹.

1. Sattarasamapariṇeṭṭhi.

Bodhivaṃsepi ca ayameva adhiṭṭhānakkamo vutto, tasmā aṭṭhakathāyaṃ vutto adhiṭṭhānakkamo yathā pubbenāparam na virujjhati, tathā vīmaṃsitvā gahetabbo.

Himañca chabbaṇṇaraṃsiyo ca āvattitvā mahābodhimeva pavisiṃsūti mahābodhiṃ paṭicchādetvā ṭhitaṃ himañca bodhito nikkhantachabbaṇṇarasmiyo ca āvattitvā padakkhiṇaṃ katvā bodhimeva pavisiṃsu, bodhipaviṭṭhā viya hutvā antarahitāti vuttaṃ hoti. Ettha pana “himañca raṃsiyo cā”ti ayameva pāṭho satasodhitasammate porāṇapotthake sesesu ca sabbapotthakesu dissati. **Mahāvaṃsepi** cetam vuttaṃ—

“Atīte tamhi sattāhe, sabbe himavalāhakā.

Pavisiṃsu mahābodhiṃ, sabbā tā raṃsiyopi cā”ti.

Kenaci pana “pañca raṃsiyo”ti pāṭhaṃ parikappetvā yaṃ vuttaṃ “sabbadisāhi pañca rasmiyo āvattitvāti pañcahi phalehi nikkhantattā pañca, tā pana chabbaṇṇāvā”ti, taṃ tassa sammohavijambhitamattanti daṭṭhabbam.

Paripuṇṇakhandhasākḥāpasākḥapañcaphalapaṭimaṇḍitoti paripuṇṇakhandhasākḥāpasākḥāhi ceva pañcahi ca phalehi paṭimaṇḍito, samantato vibhūsitoti attho. **Abhisekaṃ datvāti** anotattodakena abhisekaṃ datvā. **Mahābodhiṭṭhāneyeva aṭṭhāsīti** bodhisamīpeyeva vasi.

Pubbakattikapavāraṇādivaseti assayujamāsassa juṇhapakkhapuṇṇamiyaṃ. Cātuddasī-uposathattā dvisattāhe jāte uposatho sampattoti āha “**kāḷapakkhassa uposathadivase**”ti, assayujamāsakāḷapakkhassa cātuddasī-uposatheti attho. **Pācīnamahāsālamūle ṭhapesīti** nagarassa pācīnadisābhāge jātassa mahāsālarukkḥassa hetṭhā maṇḍapaṃ kāretvā tattha ṭhapesi. **Sattarasame divaseti** pāṭipadadivasato dutiyadivase. **Kattikachaṇapūjaṃ addasāti** kattikachaṇavasena bodhissa kariyamānaṃ pūjaṃ sumanasāmaṇero addasa, disvā ca āgato sabbaṃ taṃ pavattiṃ ārocesi. Taṃ sandhāyeva ca thero bodhi-āharaṇatthaṃ pesesi.

Aṭṭhārassa devatākulānīti mahābodhiṃ parivāretvā ṭhitaṇāgayakkhādidevatākulāni datvāti sambandho. Amaccakulāni bodhissa

kattabbavicāraṇatthāya adāsi, brāhmaṇakulāni lokasammatattā
 udakāsiṇcanatthāya adāsi, kuṭumbiyakulāni bodhissa
 kattabbapūjopakarāṇagopanatthāya adāsi. “Gopakā rājakammino tathā
 taracchā”ti **mahāgaṇṭhipade** vuttaṃ. **Gaṇṭhipade** pana “gopakakulāni
 bodhisīṇcanattham khīradhenupālanatthāya taracchakulāni kāliṅgakulāni
 vissāsikāni padhānamanussakulāni”ti vuttaṃ. **Kāliṅgakulānī**ti ettha
 “udakādigāhakā¹ kāliṅgā”ti **mahāgaṇṭhipade** vuttaṃ. “Kaliṅgesu janapade
 jātisampannakulam kāliṅgakulan”ti keci. **Iminā parivārenā**ti sahatthe
 karaṇavacanam, iminā vuttappakāraparivārena saddhinti attho. **Viñjhāṭavim**
samatikkammāti rājā sayampi mahābodhissa paccuggamanam karonto
 senaṅgaparivuto thalapathena gacchanto viñjhāṭavim nāma aṭavim
 atikkamitvā. **Tāmalittim**² **anuppattoti** tāmalittim² nāma tittham sampatto.
Idamassa tatiyanti suvaṇṇakaṭāhe patiṭṭhitamahābodhissa rajjasampadānam
 sandhāya vuttaṃ. Tato pubbe panesa ekavāram saddhāya
 sakalajambudīparajjena mahābodhim pūjesiyeva, tasmā tena saddhim
 catutthamidam rajjasampadānam. Mahābodhim pana yasmiṃ yasmiṃ divase
 rajjena pūjesi, tasmim tasmim divase sakalajambudīparajjato uppannam
 āyam gahetvā mahābodhipūjam kāresi.

Māgasiramāsassāti migasiramāsassa³. **Paṭhamapāṭipadadivaseti**
 sukkaṇṇapakṇhapāṭipadadivase. Tañhi kaṇṇapakṇhapāṭipadadivasam apekkhitvā
 “paṭhamapāṭipadadivasan”ti vuccati. Idañca imasmim dīpe
 pavattamānavohāram gahetvā vuttaṃ. Tattha pana puṇṇamito paṭṭhāya yāva
 aparā puṇṇamī, tāva eko māsoṭi vohārassa pavattattā tena vohārena
 “dutiyaṇṇapakṇhapāṭipadadivase”ti vattabban siyā. Tattha hi
 kaṇṇapakṇhapāṭipadadivasam “paṭhamapāṭipadan”ti vuccati. **Ukkhipitvā**
 mahāsālamūle dinnehi soḷasahi jātisampannakulehi saddhim ukkhipitvā
 vadanti. **Gacchati vatareti** ettha **areti** khede. Tenevāha “kanditvā”ti, bodhiyā
 adassanam asahamāno roditvā paridevitvāti attho. **Sarasaramsijālanti** ettha
 pana heṭṭhā vuttanayeneva attho veditabbo. **Mahābodhisamāruḷhā**
 mahābodhinā samāruḷhā. **Passato passatoti** anādare sāmivacanam,
 passantassevāti

1. Udakādivāhakā (Sī, Syā)

2. Tāmalittim (Syā)

3. Maggasirassāti maggasiramāsassa (Sī), migasirassāti migasiramāsassa (Syā)

attho. **Mahāsamuddatalaṃ pakkhantāti**¹ mahāsamuddassa udakatalaṃ pakkhandi. **Samantā yojananti** samantato ekekena passena yojanappamāṇe padese. Accantasamyoge cetam upayogavacanam. **Vīciyo vūpasantāti** vīciyo na utthahiṃsu, nāhesunti vuttaṃ hoti. **Pavajjimsūti** viraviṃsu, nādam pavattayimsūti attho. **Rukkhādisannissitāhīti** ettha ādi-saddena pabbatādisannissitā devatā saṅgaṇhāti.

Supaṇṇarūpenāti supaṇṇasadisena rūpena. **Nāgakulāni santāsesīti** mahābodhiggahaṇatthaṃ āgatāni nāgakulāni santāsesi, tesaṃ bhayaṃ uppādetvā palāpesīti vuttaṃ hoti. Tadā hi samuddavāsino nāgā mahābodhiṃ gahetuṃ vātavassandhakārādīhi mahantaṃ vikubbanam akaṃsu. Tato saṅghamittattherī garuḷavaṇṇam māpetvā tena garuḷarūpena ākāsaṃ pūrayamānā sikhāmarīcijālena gaganam ekandhakāram katvā pakkhappahāravātena mahāsamuddam āloḷetvā saṃvaṭṭajaladhinādasadisena ravena nāgānam hadayāni bhindantī viya tāsetvā nāge palāpesi. **Te ca uttastarūpā nāgā āgantvāti** te ca vuttanayena uttāsītā nāgā puna āgantvā. **Tam vibhūtinti** tam iddhipāṭihāriyasaṅkhātāṃ vibhūtiṃ, tam acchariyanti vuttaṃ hoti. **Therimācivāti** “ayye amhākaṃ bhagavā mucalindanāgarājassa bhogāvaliṃ attano gandhakuṭiṃ katvā sattāham tassa saṅgaham akāsi. Abhisambujjhanadivase nerañjarānadītīre attano ucchiṭṭhapattaṃ mahākāḷanāgassa vissajjesi. Uruvelanāgena māpitaṃ visadhūmadahanam aṇṇetvā tassa saraṇasīlābharaṇamadāsi. Mahāmoggallānattheram pesetvā nandopanandanāgarājānam dametvā nibbisam akāsi. Evaṃ so lokanāyako amhākaṃ upakārako, tvampi no dosamassaritvā muhuttaṃ mahābodhiṃ vissajjetvā nāgalokassa saggamokkhamaggaṃ sampādehi”ti evam yācivā.

Mahābodhiviyogadukkhito mahābodhiviyogena dukkhito sañjātamānasikadukkho. **Kanditvāti** imassa pariyāyavacanamattaṃ **roditvāti**, guṇakittanavasena vā punappunam roditvā, vilāpaṃ katvāti attho.

Uttaradvāratoti anurādhapurassa uttaradvārato. **Maggaṃ sodhāpetvāti** khāṇukaṇṭakādīnam uddharāpanavasena maggaṃ sodhāpetvā.

1. Pakkhandāti (Ka)

Alaṅkārapetvāti vālukādīnaṃ otirāpanādivasena sajjetvā.

Samuddasālavatthusminti samuddāsannasālāya vatthubhūte padese. Tasmim kira padese ṭhitehi samuddassa diṭṭhattā taṃ acchariyaṃ pakāsetuṃ tattha ekā sālā katā. Sā nāmena “samuddāsannasālā”ti pākāṭā jātā. Vuttañhetam—

“Samuddāsannasālāya, ṭhāne ṭhatvā mahaṇṇave.

Āgacchantam mahābodhim, mahātheriddhiyāddasa.

Tasmim ṭhāne katā sālā, pakāsetuṃ tamabbhutaṃ.

‘Samuddāsannasālā’ti, nāmenāsiddha pākāṭā”ti.

Tāya vibhūtiyāti tāya vuttappakārāya pūjāsakkārādisampattiya.

Therassāti mahāmahindattherassa. Maggassa kira ubhosu passesu antarantarā pupphehi kūṭāgārasadisasaṇṭhānāni pupphacetiyāni kārāpesi. Tam sandhāyetaṃ vuttaṃ “**antarantare puppha-agghiyāni ṭhapento**”ti. **Āgato vatareti** ettha **areti** pasamsāyaṃ, sādhu vatāti attho. **Soḷasahi jātisampannakulehī**ti aṭṭhahi amaccakulehi aṭṭhahi ca brāhmaṇakulehīti evaṃ soḷasahi jātisampannakulehi. **Samuddatīre mahābodhim ṭhapetvā**ti samuddavelātale alaṅkatappaṭiyatte ramaṇīye maṇḍape mahābodhim ṭhapetvā. Evaṃ pana katvā sakalatambapaṇṇirajjena mahābodhim pūjetvā soḷasannaṃ kulānaṃ rajjaṃ niyyātetvā sayam dovārikaṭṭhāne ṭhatvā tayo divase anekappakāraṃ pūjaṃ kārāpesi. Tam dassento “**ūṇi divasānī**”ti-ādimāha. **Rajjaṃ vicāresī**ti rajjaṃ vicāretuṃ vissajjesi, soḷasahi vā jātisampannakulehi rajjaṃ vicārāpesīti attho. **Catutthe divaseti** migasiramāsassa sukkapakkhadasamiyaṃ. **Anupubbena anurādhapuram sampattoti** dasamiyaṃ alaṅkatappaṭiyattarathe mahābodhim ṭhapetvā ulārapūjaṃ kurumāno pācīnapassavihārassa paṭiṭṭhātabbaṭṭhānamānetvā tattha saṃghassa pātarāsaṃ pavattetvā mahindattherena bhāsitaṃ nāgadīpe dasabalena kataṃ nāgadamaṇaṃ sutvā “sammāsambuddhena nisajjādinaṃ paribhuttaṭṭhānesu thūpādīhi sakkāraṃ karissāmī”ti saññāṇaṃ kāretvā tato āharitvā tavakkabrāhmaṇassa gāmadvāre ṭhapetvā pūjetvā evaṃ tasmim tasmim ṭhāne pūjaṃ katvā iminā anukkamena

anurādhapuram sampatto. **Cātuddasīdivaseti** migasiramāsasappa
sukkapakkhacātuddase. **Vaḍḍhamānakacchāyāyāti** chāyāya
vaḍḍhamānasamaye, sāyanhasamayeti vuttam hoti. **Samāpattinti**
phalasaṃpattim. **Tilakabhūte**ti alaṅkārabhūte.

Rājavatthudvārakoṭṭhakaṭṭhāneti rājuyyānassa dvārakoṭṭhakaṭṭhāne.
“Sakalarajjam mahābodhissa dinnapubbattā upacārattham rājā
dovārikavesam gaṇhī’ti vadanti.

Anupubbavipassananti udayabbayādi-anupubbavipassanam.
Paṭṭhapetvāti ārabhitvā. **Atthaṅgamiteti** atthaṅgate. “Saha
bodhipaṭiṭṭhānenā”ti vattabbe vibhattivipariṇāmam katvā “**saha
bodhipaṭiṭṭhānā**”ti nissakkavacanam katam. Sati hi sahayoge
karaṇavacanena bhavitabbam. **Mahāpathavī akampī**ti ca idam
mukhamattanidassanam, aññānīpi anekāni acchariyāni ahesumyeva. Tathā hi
saha bodhipaṭiṭṭhānena udakapariyantam katvā mahāpathavī akampi, tāni
mūlāni kaṭāhamukhavaṭṭito uggantvā tam kaṭāham vinandhantā
pathavīṭalamotarimsu, samantato dibbakusumāni vassimsu, ākāse
dibbatūriyāni vajjimsu, mahāmegho utṭhahitvā vuṭṭhidhāramakāsi¹,
ākāsapadesā viravimsu, vijjulatā niccharimsu. Devatā sādhu-kāramadaṃsu,
samāgatā sakaladīpavāsino gandhamālādīhi pūjayimsu, gahitamakarandā
mandamārutā vāyimsu, samantato ghanasītalāhimavalāhakā mahābodhim
chādayimsu. Evaṃ bodhi pathaviyam paṭiṭṭhahitvā himagabbhe sannisīditvā
sattāham lokassa adassanam agamāsi. **Himagabbhe sannisīdīti**
himagabbhassa anto aṭṭhāsi. **Vipphurantāti** vipphurantā ito cito ca
saṃsarantā. **Niccharimsūti** nikkhamimsu. **Dassimsūti**² paññāyimsu. **Sabbe
dīpavāsino**ti sabbe tambapaṇṇidīpavāsino. **Uttarasākhato ekaṃ phalanti**
uttarasākhāya ṭhitam ekaṃ phalam. “Pācīnasākhāya ekaṃ phalan”tipi keci.
Mahā-āsanaṭṭhāneti³ pubbapasse mahāsīlāsanena paṭiṭṭhitaṭṭhāne.
Issaranimmānavihāreti issaranimmānasāṅkhāte kassapagiri vihāre.
“Issaranimmānavihāre”ti hi pubbasāṅketavasena vuttam, idāni pana so
vihāro “kassapagiri”ti paññāto. “Issarasamaṇārāme”tipi keci paṭṭhanti. Tathā
ca vuttam—

1. Vuṭṭhipātamakamsu (Sī), vuṭṭhipātamakāsi (Syā)

2. Passimsūti (Ka)

3. Mahābodhi-āsanaṭṭhāneti (Syā, Ka)

“Tavakkabrāhmaṇagāme, thūpārāme tatheva ca.

Issarasamaṇārāme, paṭhame cetiyaṅgaṇe”ti.

Yojaniya-ārāmesūti anurādhapurassa samantā yojanassa anto kata-ārāmesu. Samantā patiṭṭhite mahābodhimhīti sambandho. Anurādhapurassa samantā evaṃ puttanattuparamparāya mahābodhimhi patiṭṭhiteti attho.

Lohapāsādaṭṭhānaṃ pūjesīti lohapāsādassa kattabbaṭṭhānaṃ pūjesi. “Kiñcāpi lohapāsādaṃ devānaṃpiyatissoyeva mahārājā kāressati, tathāpi tasmim samaye abhāvato ‘anāgate’ti vuttan”ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttan. Keci pana “duṭṭhagāmaṇi-abhayeneva kārīto lohapāsādo”ti vadanti. **Mūlāni panassa na tāva otarantīti** iminā mahārāja imasmim dīpe satthusāsanaṃ patiṭṭhitamattameva ahosi, na tāva supatiṭṭhitanti dasseti, assa satthusāsanaṃ mūlāni pana na tāva otiṇṇānīti evamettha attho veditabbo.

Otarantīti hi atītatthe vattamānavacanaṃ. Tenevāha “**kadā pana bhante mūlāni otiṇṇāni nāma bhavissanti**”ti. Yo amacco catupaṇṇāsāya jeṭṭhakakaniṭṭhabhātukehi saddhim cetiyagirimhi pabbajito, taṃ sandhāya vuttan “**mahā-aritṭho bhikkhū**”ti. **Meghavaṇṇābhayassa amaccassa pariveṇaṭṭhāneti** meghavaṇṇābhayassa rañño amaccena kattabbassa pariveṇassa vatthubhūte ṭhāne. **Maṇḍapappakāraṇti** maṇḍapasadisam. Sadisatthampi hi pakārasaddaṃ vaṇṇayanti. **Sāsanassa mūlāni otarantāni passissāmīti** iminā sāsanassa suṭṭhu patiṭṭhānākāraṃ passissāmīti dīpeti.

Meghavirahitassa nimmalasseva ākāsaṃ viravitattā “**ākāsaṃ mahāviraṇṇaṃ ravi**”ti vuttan. **Paccekaṇi** visum visum gaṇācariyehi. Paccekaṃ gaṇaṃ etesaṃ atthīti paccekaṇino. Yathā vejjo gilānesu karuṇāya tikicchanameva purakkhatvā vigatacchandadoso jigucchaniyesu vaṇesu guyhaṭṭhānesu ca bhesajjalepanādinā tikicchanameva karoti, evaṃ bhagavāpi kilesabyādhipīlitesu sattesu karuṇāya te satte kilesabyādhidukkhato mocetukāmo avattabbārahāni guyhaṭṭhānanissitānīpi asappāyāni¹ vadanto vinayapaññattiyā sattānaṃ

1. Asabbhāni (Sī, Syā)

kilesabyādhiṃ tikicchatī. Tena vuttaṃ “**satthu karuṇāguṇaparidīpan**”ti. **Anusiṭṭhikarānanti** anusāsanīkarānaṃ, ye bhagavato anusāsaniṃ sammā paṭipajjanti, tesanti attho. **Kāyakammavacīkammavipphanditavinayananti** kāyavacīdvāresu ajjhācāravasena pavattassa kilesavipphanditassa vinayanakaraṃ.

Rājīnoti upayogathe sāmivacanaṃ, rājānāmanusāsimsūti attho. **Ālo**kanti ñāṇālokaṃ. **Nibbāyimsu**¹ **mahe**sayoti ettha mahāmahindatthero dvādasavassiko hutvā tambapaṇṇidīpaṃ sampatto, tattha dve vassāni vasitvā vinayaṃ paṭiṭṭhapesi. Dvāsaṭṭhivassiko hutvā parinibbutoti vadanti.

Tesaṃ therānaṃ antevāsikāti tesaṃ mahāmahindattherappamukhānaṃ therānaṃ antevāsikā. Tassadattādayo pana mahā-ariṭṭhattherassa antevāsikā, tasmā tissadattakālasumanadīghasumanādayo mahā-ariṭṭhattherassa antevāsikā cāti yojetabbaṃ. **Antevāsikānaṃ antevāsikā**ti ubhayathā vutta-antevāsikānaṃ antevāsikā. **Pubbe vuttappakārā**ti—

“Tato mahindo iṭṭiyo, ñattiyo sambalo tathā.

Bhaddanāmo ca paṇḍito.

Ete nāgā mahāpañña, jambudīpā idhāgatā.

Vinayaṃ te vācayimsu, piṭakaṃ tambapaṇṇiyā.

Nikāye pañca vācesuṃ, satta ceva pakaraṇe

Tato ariṭṭho medhāvī, vissadatto ca paṇḍito.

Visārado kālasumano, thero ca dīghanāmakoti—

evamādinā pubbe vuttappakārā ācariyaparamparā.

Ācariyaparamparakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Vinayānisamsakathāvaṇṇanā

Ettāvatā ca “kenābhatan”ti imaṃ pañhaṃ vitthārato vibhajitvā idāni “kattha patiṭṭhitan”ti imaṃ pañhaṃ vissajjento āha “**kattha patiṭṭhitan**”ti-ādi. Tattha **telamivā**ti sīhatelamiva. **Adhimattasatigatidhītimantesū**ti ettha **satī**ti buddhavacanāṃ uggahetvā dhāraṇakasati. **Gatī**ti uggaṇṇanakagati. **Dhī**ti sannīṭṭhānaṃ katvā gaṇṇanakañāṇaṃ. **Gatī**ti vā paññāgati. **Dhī**ti buddhavacanāṃ uggaṇṇanavīriyaṃ sajjhāyanavīriyaṃ dhāraṇavīriyaṇca. **Lajjīsū**ti pāpajigucchanakalakkaṇāya lajjāya samannāgatesu. **Kukkuccakesū**ti aṇumattesupi vajjesu dosadassāvitāya kappiyākappiyaṃ nissāya kukkuccakārīsu. **Sikkhākāmesū**ti adhisīla-adhicitta-adhipaññāvasena tisso sikkhā kāmayamānesu sampiyāyitvā sikkhantesu.

Akattabbato nivāretvā kattabbesu patiṭṭhāpanato **mātāpituṭṭhāniyoti** vuttaṃ. **Ācāragocarakusalatā**ti veḷudānādīmichchājīvassa kāyapāgabbhiyādīnaṃ akaraṇena sabbaso anācāraṃ vajjetvā “kāyiko avītikkamo vācasiko avītikkamo”ti¹ evaṃ vuttabhikkhusārūpa-ācārasampattiyaṃ vesiyādi-agocaraṃ vajjetvā piṇḍapātādi-atthaṃ upasaṅkamitum yuttatṭhānasaṅkhātāgocarena ca sampannattā samaṇācāresu ceva samaṇagocaresu ca kusalatā. Apica² yo bhikkhu satthari sagāravo sappattisso sabrahmacārīsu sagāravo sappattisso hirottappasampanno sunivattho supāruto pāsādikena abhikkantena paṭikkantena ālokitena vilokitena samiñjitena pasāritena okkhittacakkhu iriyāpathasampanno indriyesu guttadvāro bhojane mattaññū jāgariyamanuyutto satisampajaññena samannāgato appiccho santuṭṭho āradhāvīriyo pavivitto asaṃsaṭṭho ābhisamācārikesu sakkaccakārī garucittikārabahulo viharati, ayaṃ vuccati **ācāro**.

Gocarō³ pana upanissayagocarō ārakkhagocarō upanibandhagocaroti tividho. Tattha dasakathāvattugūṇasamannāgato kalyāṇamitto, yaṃ nissāya assutaṃ suṇāti, suttaṃ pariyodāpeti, kaṅkhaṃ

1. Abhi 2. 255 piṭṭhe.

2. Mahāniddeśa-Ṭṭha 295 piṭṭhepi passitabbaṃ.

3. Mahāniddeśa-Ṭṭha 296 piṭṭhepi passitabbaṃ.

vitarati, diṭṭhiṃ ujum karoti, cittaṃ pasādeti, yassa vā pana anusikkhamāno saddhāya vaḍḍhati, sīlena, sutena, cāgena, paññāya vaḍḍhati, ayaṃ **upanissayagocaro**. Yo pana bhikkhu antaragharaṃ pavittṭho vithipaṭipanno okkhittacakkhu yugamattadassāvī saṃvuto gacchati, na hatthiṃ olokento, na assaṃ, na rathaṃ, na pattim, na itthim, na purisaṃ olokento, na uddham olokento, na adho olokento, na disāvidisampi pekkhamāno gacchati, ayaṃ **ārakkhagocaro**. Upanibandhagocaro pana cattāro satipaṭṭhānā, yattha bhikkhu attano cittaṃ upanibandhati. Vuttañhetarā bhagavatā “ko ca bhikkhave bhikkhuno gocaro sako pettiko visayo, yadidaṃ cattāro satipaṭṭhānā”ti¹. Ayaṃ **upanibandhagocaro**. Iti iminā ca ācārena iminā ca gocarena samannāgatattā ācāragocarakusalatā. Evaṃ anācāraṃ agocarañca vajjetvā saddhāpabbajitānaṃ yathāvutta-ācāragocaresu kusalabhāvo vinayadharāyattoti ayamānisaṃso vinayapariyattiyā dassitoti veditabbo.

Vinayapariyattim nissāyāti vinayapariyāpuṇaṇaṃ nissāya. **Attano sīlakkhandho sugutto hoti surakkhitoti** kathamassa attano sīlakkhandho sugutto hoti surakkhito? Āpattiñhi āpajjanto chahākārehi āpajjati alajjitā, aññānatā, kukkucapakatatā, akappiye kappiyasaññitā, kappiye akappiyasaññitā, satisammosāti. Vinayadharo pana imehi chahākārehi āpattim nāpajjati.

Kathaṃ **alajjitāya** nāpajjati? So hi “passatha bho, ayaṃ kappiyākappiyaṃ jānantoyeva paṇṇattivittikkamaṃ karoti”ti imaṃ parūpavādaṃ rakkhantopi akappiyabhāvaṃ jānantoyeva madditvā vittikkamaṃ na karoti. Evaṃ alajjitāya nāpajjati. Sahasā āpannampi desanāgāminiṃ desetvā vuṭṭhānagāminiyā vuṭṭhahitvā suddhante patiṭṭhāti, tato—

“Sañcicca āpattim nāpajjati, āpattim na parigūhati.

Agatigamanañca na gacchati, edisā vuccati lajjipuggalo”ti²—

Imasmim lajjibhāve patiṭṭhitova hoti.

1. Saṃ 3. 128 piṭṭhe.

2. Vi 5. 279 piṭṭhe.

Katham **aññānatāya** nāpajjati? So hi kappiyākappiyaṃ jānāti, tasmā kappiyaṃyeva karoti, akappiyaṃ na karoti. Evaṃ aññānatāya nāpajjati.

Katham **kukkucapakatatāya** nāpajjati? Kappiyākappiyaṃ nissāya kukkucce uppanne vatthum oloketvā mātikaṃ padabhājanam antarāpattim anāpattim oloketvā kappiyaṃ ce hoti, karoti, akappiyaṃ ce, na karoti. Uppannam pana kukkucam avinicchinitvāva “vaṭṭatī”ti madditvā na vītikkamati. Evaṃ kukkucapakatatāya nāpajjati.

Katham **akappiye kappiyasaññitādīhi** nāpajjati? So hi kappiyākappiyaṃ jānāti, tasmā akappiye kappiyasaññī na hoti, kappiye akappiyasaññī na hoti, supatīṭhitā cassa sati hoti, adhiṭṭhātabbam adhiṭṭheti, vikappetabbam vikappeti. Iti imehi chahākārehi āpattim nāpajjati, āpattim anāpajjanto akhaṇḍasīlo hoti parisuddhasīlo. Evamassa attano sīlakkhandho sugutto hoti surakkhito.

Kukkucapakatānanti kappiyākappiyaṃ nissāya uppannena kukkucena abhibhūtānam. Katham pana kukkucapakatānam paṭisaraṇam hoti? Tiroraṭṭhena tirojanapadesu ca uppannakukkucā bhikkhū “asukasmim kira vihāre vinayadharo vasatī”ti dūratopi tassa santikaṃ āgantvā kukkucam pucchanti. So tehi katakammassa vatthum oloketvā āpattānāpattim garukalahukādibhedam sallakkhetvā desanāgāminim desāpetvā vuṭṭhānagāminiyā vuṭṭhāpetvā suddhante patīṭṭhāpeti. Evaṃ kukkucapakatānam paṭisaraṇam hoti.

Visārado saṃghamajjhe voharatīti vigato sārado bhayaṃ etassāti¹ visārado, abhītoti attho. Avinayadharassa hi saṃghamajjhe kathentassa bhayaṃ sārājam okkamati, vinayadharassa tam na hoti. Kasmā? “Evaṃ kathentassa doso hoti, evam na doso”ti ñatvā kathanato.

1. Etasmāti (Sī)

Paccatthike sahadhammena suniggahitaṃ niggaṇhātiti ettha dvidhā paccatthikā nāma attapaccatthikā ca sāsana-paccatthikā ca. Tattha mettiyabhummajakā ca bhikkhū vaḍḍho ca licchavī amūlakena antimavatthunā codesuṃ, ime **attapaccatthikā** nāma. Ye vā panaññepi dussilā pāpadhammā, sabbe te attapaccatthikā. Viparītadassanā pana ariṭṭhabhikkhukaṇṭakasāmaṇeravesālikavajjiputtakā mahāsamghikādayo ca abuddhasāsanaṃ “buddhasāsanaṃ”ti vatvā katapaggahā **sāsana-paccatthikā** nāma. Te sabbe-pi sahadhammena sahakāraṇena vacanena yathā taṃ asaddhammaṃ paṭiṭṭhāpetuṃ na sakkonti, evaṃ suniggahitaṃ katvā niggaṇhāti.

Saddhammaṭṭhitiyā paṭipanno hotīti ettha pana tividho saddhammo pariyattipaṭipatti-adhigamavasena. Tattha tipīṭakaṃ buddhavacanaṃ **pariyattisaddhammo** nāma. Terasa dhutaṅgaṇā cuddasa khandhakavattāni dve-asīti mahāvattānīti ayaṃ **paṭipattisaddhammo** nāma. Cattāro maggā ca cattāri phalāni ca, ayaṃ **adhigamasaddhammo** nāma. Tattha keci therā “yo vo ānanda mayā dhammo ca vinayo ca desito paññatto, so vo mamaccayena satthā”ti iminā suttena¹ “sāsanaṃ pariyatti mūlan”ti vadanti. Keci therā “ime ca subhadda bhikkhū sammā vihareyyuṃ, asuñño loko arahantehi assā”ti iminā suttena² “sāsanaṃ paṭipatti mūlan”ti vatvā “yāva pañca bhikkhū sammā paṭipannā samvijjanti, tāva sāsanaṃ ṭhitaṃ hotī”ti āhaṃsu. Itare pana therā “pariyattiyā antarahitāya suppaṭipannassapi dhammābhisamayo natthī”ti vatvā āhaṃsu. Sacepi pañca bhikkhū cattāri pārājikāni rakkhaṇakā honti, te saddhe kulaputte pabbājetvā paccantime janapade upasampādetvā dasavaggagaṇaṃ pūretvā majjhima-janapade-pi upasampadaṃ karissanti. Etenupāyena vīsativaggasaṃghaṃ pūretvā attanopi abbhānakammaṃ katvā sāsanaṃ vuḍḍhiṃ viruḷhiṃ gamayissanti. Evamayaṃ vinayadharo tividhassapi saddhammassa ciraṭṭhitiyā paṭipanno hotīti. Evamayaṃ vinayadharo ime pañcānisaṃse paṭilabhatīti veditabbo.

Vinayo samvaratthāyāti-ādīsu³ **vinayoti** vinayassa pariyāpuṇaṇaṃ, **vinayoti** vā vinayapaññatti vuttā, tasmā sakalāpi vinayapaññatti

1. Dī 2. 126 piṭṭhe. 2. Dī 2. 125 piṭṭhe. 3. Vi-Tīṭha 4. 208 piṭṭhe-pi passitabbaṃ.

vinayapariyāpuṇaṇaṃ vā kāyavacīdvārasaṃvaratthāyāti attho,
 ājīvapārisuddhipariyosānassa sīlassa upanissayapaccayo hotīti vuttaṃ hoti.
Avippaṭṭisāroti pāpapuññānaṃ katākatānusocanavasena
 pavattacittavippaṭṭisārābhāvo. **Pāmojjanti** dubbalā taruṇapīti. **Pīṭi**ti balavapīti.
Passaddhīti kāyacittadarathapaṭippassaddhi. **Sukhanti** kāyikaṃ cetasikaṃ
 sukhaṃ. Tañhi duvidhampi samādhissa upanissayapaccayo hoti. **Samādhī**ti
 cittekaggatā. **Yathābhūtañāṇadassananti** sappaccayanāmarūpapariggaho.
Nibbidāti vipassanā. Atha vā yathābhūtañāṇadassanaṃ taruṇavipassanā,
 udayabbayañāṇassettaṃ adhivacanaṃ. Cittekaggatā hi taruṇavipassanāya
 upanissayapaccayo hoti. **Nibbidā**ti sikhāppattā
 vuṭṭhānagāminibalavavipassanā. **Virāgoti** ariyamaggo. **Vimuttī**ti
 arahattaphalaṃ. Catubbidhopi hi ariyamaggo arahattassa upanissayapaccayo
 hoti. **Vimuttiñāṇadassananti** paccavekkhaṇāñāṇaṃ.
Anupādāparinibbānatthāyāti kañci dhammaṃ aggahetvā anavasesetvā
 parinibbānatthāya, appaccayaparinibbānatthāyāti attho.
 Appaccayaparinibbānassa hi vimuttiñāṇadassanaṃ paccayo hoti tasmim
 anuppatte avassaṃ parinibbāyitabbato, na ca paccavekkhaṇāñāṇe anuppanne
 antarā parinibbānaṃ hoti.

Etadatthā kathāti ayaṃ vinayakathā nāma etadatthāya,
 anupādāparinibbānatthāyāti attho. Evaṃ sabbatthapi. **Mantanāpi**
 vinayamantanā-eva, “evaṃ karissāma, na karissāmā”ti
 vinayaapaṭibaddhasaṃsandanaṃ. **Etadatthā upanisāti** upanisīdati ettha phalaṃ
 tappaṭibaddhavuttitāyāti upanisā vuccati kāraṇaṃ paccayoti. “Vinayo
 saṃvaratthāyā”ti-ādikā kāraṇaparamparā etadatthāti attho. **Etadattham**
sotāvadhānanti imissā paramparapaccayakathāya sotāvadhānaṃ imaṃ
 kathaṃ sutvā yaṃ uppajjati ñāṇaṃ, tampi etadattham. **Yadidaṃ**
anupādācittassa vimokkhoti yadidanti nipāto. Sabbalingavibhattivacanesu
 tādiso va tattha tattha atthato pariṇāmetabbo, tasmā evamettha attho
 veditabbo—yo ayaṃ catūhi upādānehi anupādiyitvā cittassa
 arahattaphalasaṅkhāto vimokkho, sopi etadatthāya
 anupādāparinibbānatthāyāti evamettha sambandho veditabbo. Yo ayaṃ
 anupādācittassa vimokkhasaṅkhāto maggo, heṭṭhā vuttaṃ sabbampi
 etadatthamevāti. Evaṃ sati iminā mahussāhato

sādhitabbaṃ niyatappayojanaṃ dassitaṃ hoti. Heṭṭhā “virāgo -pa-nibbānatthāyā”ti iminā pana labbhamānānisamsaphalaṃ dassitanti veditabbaṃ. **Āyogoti** uggahaṇacintanādivasena punappunaṃ abhiyogo.

Vinayānisamsakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya sārattadīpaniyaṃ

Bāhiraṇidānavāṇṇanā samattā.

Verañjakaṇḍavaṇṇanā

1. Seyyathidanti taṃ katamaṃ, taṃ kathanti vā attho.

Aniyamaniddesavacanaṃ natthi etassa niyamoti aniyamo, niddisīyati attho etenāti niddeso, vuccati etenāti vacanaṃ, niddesoyeva vacanaṃ niddesavacanaṃ, aniyamassa niddesavacanaṃ aniyamaniddesavacanaṃ, paṭhamam aniyamitassa samayassa niddesavacanaṃ attho. “Yenāti avatvā tenāti vuttattā aniyamaṃ katvā niddiṭṭhavacanaṃ aniyamaniddesavacanaṃ”ti vadanti. Yaṃtaṃsaddānaṃ niccasambandhabbhāvato āha “**tassa sarūpena avuttenapī**”ti-ādi. Tattha **tassāti** “tenā”ti etassa. **Sarūpena avuttenapī**ti “yenā”ti evaṃ sarūpato pāliyaṃ avuttenapi. **Atthato siddhenāti** parabhaḡe sārīputtattherassa uppajjanakaparivittakasaṅkhāta-atthato siddhena. Parivittakke hi siddhe yena samayena parivittakko udapādīti idaṃ atthato siddhameva hoti. Tenevāha “**aparabhāge hi vinayapaññattiyācanahetubhūto āyasmato sārīputtassa parivittakko siddho**”ti-ādi. “Tenā”ti vatvā tato tadatthameva “yenā”ti atthato vuccamānattā “yenā”ti ayaṃ “tenā”ti etassa paṭiniddeso nāma jāto. **Paṭiniddesoti** ca vitthāraniddesoti attho.

Aparabhāge hīti ettha **hi**-saddo hetumhi, yasmāti attho.

Vinayapaññattiyācanahetubhūtoti “etassa bhagavā kālo, etassa sugata kālo, yaṃ bhagavā sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññapeyya, uddiseyya pātimokkhaṃ. Yathayidaṃ brahmacariyaṃ addhaniyaṃ assa ciraṭṭhitikaṃ”ti evaṃ pavattassa vinayapaññattiyācanassa kāraṇabhūtoti attho. **Parivittakkoti** “katamesānaṃ kho buddhānaṃ bhagavantānaṃ brahmacariyaṃ na ciraṭṭhitikaṃ ahoṣi, katamesānaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ brahmacariyaṃ ciraṭṭhitikaṃ ahoṣī”ti evaṃ pavatto parivittakko. Yaṃtaṃsaddānaṃ niccasambandhoti āha “**tasmā yena samayenā**”ti-ādi. **Pubbe vā pacchā vā atthato siddhenāti** pubbe vā pacchā vā uppanna-atthato siddhena. **Paṭiniddeso kattabboti** etassa “yadidaṃ”ti iminā sambandho. “Paṭiniddeso kattabbo”ti yadidaṃ yaṃ idaṃ vidhānaṃ, ayaṃ sabbasmim vinaye yuttīti attho. Atha vā “paṭiniddeso kattabbo”ti yadidaṃ yā ayaṃ yutti, ayaṃ sabbasmim vinaye yuttīti attho.

Tatridaṃ mukhamattanidassananti tassā yathāvuttayuttiyā paridīpane idaṃ mukhamattanidassanaṃ, upāyamattanidassananti attho. Mukhaṃ dvāraṃ upāyoti hi atthato ekaṃ. “**Tena hi bhikkhave bhikkhūnaṃ sikkhāpadaṃ paññapessāmī**”ti pālīṃ dassetvā tattha paṭiniddesaṃyā “**yena sudinno**”ti-ādinā. Tenāti hetu-atthe karaṇavacanattā tassa paṭiniddesopi tādisoyevāti āha “**yasmā paṭisevī**”ti. **Pubbe atthato siddhenāti** pubbe uppannamethunadhammapaṭisevanasaṅkhātā-atthato siddhena. **Pacchā atthato siddhenāti** raññā adinnaṃ dārūnaṃ ādiyanasaṅkhātapacchā-uppanna-atthato siddhena. **Samayasaddoti** etassa “dissati”ti iminā sambandho.

Samavāyeti paccayasāmaggiyaṃ, kāraṇasamavāyeti attho. **Khaṇeti** okāse. **Assāti** assa samayasaddassa samavāyo atthoti sambandho. **Appeva nāma svepi upasaṅkameyyāma kālañca samayañca upādāyāti** ettha **kālo** nāma upasaṅkamanassa yuttapayuttakālo. **Samayo** nāma tasseva paccayasāmaggī, atthato tadanurūpaṃ sarīrabalañceva tappaccayaparissayābhāvo ca. **Upādānaṃ** nāma ñāṇena tesāṃ gahaṇaṃ sallakkhaṇaṃ, tasmā kālañca samayañca paññāya gahetvā upadhāretvāti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti—sace amhākaṃ sve gamanassa yuttakālo bhavissati, kāye balamattā ceva pharissati, gamanapaccayā ca añño aphāsuvihāro na bhavissati, athetaṃ kālañca gamanakāraṇasamavāyasaṅkhātāṃ samayañca upadhāretvā api eva nāma sve āgaccheyyāmāti.

Khaṇoti okāso. Tathāgatuppādādiko hi maggabrahmacariyassa okāso tappaccayapaṭilābhahetuttā, khaṇo eva ca samayo. Yo khaṇoti ca samayoti ca vuccati, so ekovāti hi attho. **Mahāsamayoti** mahāsamūho. Pavuddhaṃ vanaṃ **pavanaṃ**, tasmīṃ pavanasmiṃ, vanasaṇḍeti attho. **Samayopi kho te bhaddāli appaṭividdho ahoṣīti** ettha **samayoti** sikkhāpadapūraṇassa hetu. **Bhaddālīti** tassa bhikkhuno nāmaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti—bhaddāli tayā paṭivijjhitaḥṭṭakam etam kāraṇaṃ atthi, tampi te na paṭividdhaṃ na sallakkhitanti. Kiṃ taṃ kāraṇanti āha “**bhagavā kho**”ti-ādi.

Uggāhamānoti-ādīsu mānoti tassa paribbājakassa pakatināmaṃ, kiñci kiñci pana uggahetuṃ samatthatāya “uggāhamāno”ti naṃ sañjānanti, tasmā “uggāhamāno”ti vuccati. Samaṇamaṇḍikāya putto **samaṇamaṇḍikāputto**¹. So kira devadattassa upatthāko. Samayaṃ diṭṭhiṃ pavadanti etthāti **samayappavādako**, tasmim samayappavādake, diṭṭhippavādaketi attho. Tasmim kira thāne caṅkibhārukkhapokkharasātipabhutayo brāhmaṇa nigaṇṭhācelakaparibbājakādayo ca paribbājakā sannipatitvā attano attano samayaṃ diṭṭhiṃ pavadanti kathenti dīpenti, tasmā so ārāmo “samayappavādako”ti vuccati, sveva tindukācīrasaṅkhātāya timbarurukkhapantiyā parikkhattatā “**tindukācīran**”ti vuccati. Ekā sālā etthāti **ekasālako**. Yasmā panettha paṭhamam ekā sālā katā ahosi, pacchā mahāpuññaṃ poṭṭhapādaparibbājakam nissāya bahū sālā katā, tasmā tameva ekam sālāmupādāya laddhanāmavasena “ekasālako”ti vuccati. Mallikāya pana pasenadirañño deviyā uyyānabhūto so pupphaphalasañchanno āramoti katvā “**mallikāya ārāmo**”ti saṅkhyam gato. Tasmim samayappavādake tindukācīre ekasālake mallikāya ārame. **Paṭivasatīti** tasmim vāsaphāsutāya vasati.

Diṭṭhe dhammeti paccakkhe attabhāve. **Atthoti** vuddhi. **Samparāyikoti** kammakilesavasena samparetabbato sampāpuṇitabbato samparāyo, paraloko. Tattha niyutto samparāyiko, paralokattho. **Atthābhisamayāti** yathāvutta-ubhayatthasaṅkhātahitapaṭilābhā. Samparāyikopi hi attho kāraṇassa nipphannattā paṭiladdho nāma hotīti tamaddhadvayaṃ ekato katvā “atthābhisamayā”ti vuttam. Dhiyā paññāya rāti gaṇhātīti **dhīro**. Atha vā dhi paññā etassa atthīti **dhīro**.

Sammā mānābhisamayāti mānassa sammā pahānena. Sammāti iminā mānassa aggamaggañāṇena samucchedappahānam vuttam. **Dukkhassa pīḷanaṭṭhoti**-ādīsu dukkhasaccassa pīḷanam taṃsamaṅgino himsanam avipphārikatākaraṇam, pīḷanameva attho pīḷanaṭṭho, tthakārassa tthakāram katvā vuttam. Evaṃ sesesupi. Samecca paccayehi katabhāvo **saṅkhataṭṭho**. **Santāpo** dukkhadukkhatadivasena santāpanam paridahanam. **Vipariṇāmo** jarāya

1. Samaṇamaṇḍikāya putto samaṇamaṇḍikāputto (Sī)

maraṇena cāti dvidhā vipariṇāmetabbatā. Abhisametabbo paṭivijjhitabboti abhisamayo, abhisamayova attho **abhisamayaṭṭho**, pīlanādīni. Tāni hi abhisametabbabhāvena ekibhāvaṃ upanetvā “abhisamayaṭṭho”ti vuttāni, abhisamayassa vā paṭivedhassa visayabhūto attho abhisamayaṭṭhoti tāneva pīlanādīni abhisamayassa visayabhāvūpagamanasāmaññato ekattena vuttāni.

Ettha ca upasaggānaṃ jotakamattattā tassa tassa atthassa vācako samayasaddo evāti samayasaddassa atthuddhārepi sa-upasaggo abhisamayasaddo vutto. Tattha sahakārikāraṇasanniijhaṃ sameti samavetīti **samayo**, samavāyo. Sameti samāgacchati maggabrahmacariyaṃ ettha tadādhārapuggalehīti **samayo**, khaṇo. Samenti ettha, etena vā saṃgacchanti dhammā sahaṇatadhammehi uppādādīhi vāti **samayo**, kālo. Dhammappavattimattatāya atthato abhūtopi hi kālo dhammappavattiyā adhikaraṇaṃ kāraṇaṃ viya ca parikkappanāmattasiddhena rūpena voharīyati. Samaṃ, saha vā avayavānaṃ ayaṇaṃ pavatti avaṭṭhānanti **samayo**, samūho yathā “samudāyo”ti. Avayavena sahāvaṭṭhānameva hi samūho. Paccayantarasaṃgame eti phalaṃ etasmā uppajjati pavattati cāti **samayo**, hetu yathā ‘samudayo’ti. Sameti saṃyojanabhāvato sambandho eti attano visaye pavattati, daḥhaggahaṇabhāvato vā taṃsaṃyuttā ayanti pavattanti sattā yathābhīnivesaṃ etenāti **samayo**, diṭṭhi. Diṭṭhisamyojanena hi sattā ativiya bajjhanti. Samiti saṅgati samodhānanti **samayo**, paṭilābho. Samassa nirodhassa yānaṃ, sammā vā yānaṃ apagamo appavattīti **samayo**, pahānaṃ. Ñāṇena abhimukhaṃ sammā etabbo adhigantabboti **abhisamayo**, dhammānaṃ aviparīto sabhāvo. Abhimukhabhāvena sammā eti gacchati bujjhatīti **abhisamayo**, dhammānaṃ yathābhūtasabhāvāvabodho. Evaṃ tasmim tasmim atthe samayasaddassa pavatti veditabbā.

Nanu ca atthamattaṃ paṭicca saddā abhinivisanti, na ekena saddena aneke atthā abhidhīyantīti? Saccametaṃ saddavisese apekkhite. Saddavisese hi apekkhiyamāne ekena saddena anekatthābhīdhānaṃ na sambhavati. Na hi yo kālattho samayasaddo, soyeva samūhādi-atthaṃ vadati. Ettha pana tesaṃ tesaṃ atthānaṃ samayasaddavacanīyatāsāmaññamupādāya

anekatthatā samayasaddassa vuttā. Evaṃ sabbattha atthuddhāre adhippāyo veditabbo. **Idha panassa kālo atthoti** assa samayasaddassa idha kālo attho samavāyādīnaṃ atthānaṃ idha asambhavato desadesakādīnaṃ viya nidānabhāvena kālassa apadisitabbato ca.

Upayogavacanena bhumavacanena ca niddesamakativā idha karaṇavacanena niddese payojanaṃ niddhāretukāmo parammukhena codanaṃ samuṭṭhāpeti “**etthāhā**”ti-ādi. **Ettha** “tena samayenā”ti imasmiṃ ṭhāne vitanḍavādī āhāti attho. **Athāti** codanāya kattukāmataṃ dīpeti, nanūti iminā samānattho. Kasmā karaṇavacanena niddeso katoti sambandho. Bhumavacanena niddeso katoti payojetabbaṃ. Etthāpi “yathā”ti idaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. **Tatthāti** tesu suttābhidhammesu. **Tathāti** upayogabhumavacanehi. **Idhāti** imasmiṃ vinaye. **Aññathāti** karaṇavacanena. **Accantamevāti** ārambhato paṭṭhāya yāva desanāniṭṭhānaṃ, tāva accantameva, nirantaramevāti attho. **Karuṇāvihārenāti** parahitapaṭipattisaṅkhātena karuṇāvihārena. Tathā hi karuṇānidānattā desanāya idha parahitapaṭipatti “karuṇāvihāro”ti vuttā, na pana karuṇāsamāpattivihāro. Na hi desanākāle desetabbadhammavisayassa desanāñāṇassa sattavisayāya mahākaruṇāya sahuppatti sambhavati bhinnavisayattā, tasmā karuṇāvasena pavatto parahitapaṭipattisaṅkhāto vihāro idha karuṇāvihāroti veditabbo. **Tadatthajotanatthanti** accantasamyogatthadīpanatthaṃ upayoganiddeso kato yathā “māsaṃ ajjhetī”ti.

Adhikaraṇatthoti ādhārattho. Bhāvo nāma kiriyā, kiriyāya kiriyantaralakkhaṇaṃ bhāvenabhāvalakkhaṇaṃ, soyevattho **bhāvenabhāvalakkhaṇattho**. Kathaṃ pana abhidhamme yathāvutta-atthadvayasambavoti āha “**adhikaraṇañhi**”ti-ādi. Tattha kālasaṅkhāto attho **kālattho**, samūhasaṅkhāto attho **samūhattho**. Atha vā kālasaddassa attho **kālattho**, samūhasaddassa attho samūhattho. Ko so? Samayo. Idaṃ vuttaṃ hoti—kālattho samūhattho ca samayo tattha abhidhamme vuttānaṃ phassādidhammānaṃ adhikaraṇaṃ ādhāroti yasmiṃ kāle dhammapuñje vā kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, tasmimyeva kāle puñje ca phassādayopi hontīti ayañhi tattha attho.

Nanu cāyaṃ upādāya paññatto kālo samūho ca vohāramattako, so kathaṃ ādhāro tattha vuttadhammānanti? Nāyaṃ doso. Yathā hi kālo sabhāvadhammaparicchinno sayāṃ paramatthato avijjamānopi ādhārabhāvena paññatto taṅkhaṇappavattānaṃ tato pubbe parato ca abhāvato “pubbaṇhe jāto sāyanhe gacchaṭī”ti-ādīsu, samūho ca avayavavinimutto avijjamānopi kappanāmattasiddho avayavānaṃ ādhārabhāvena paññapīyati “rukkhe sākha, yavarāsīmhi sambhūto”ti-ādīsu, evamidhāpīti daṭṭhabbāṃ.

Abhidhamme ādhāratthasambhavaṃ dassetvā idāni bhāvenabhāvalakkhaṇatthasambhavaṃ dassento āha “**khaṇasamavāyahetusāṅkhātassā**”ti-ādi. Tattha **khaṇo** nāma aṭṭhakkaṇavinimutto navamo buddhuppādasāṅkhāto khaṇo, yāni vā panetāni “cattārimāni bhikkhave cakkāni yehi samannāgatānaṃ devamanussānaṃ catucakkaṃ pavattatī”ti¹ ettha patirūpadesavāso, sappurīsupanissayo, attasammāpaṇidhi, pubbe ca katapuññatāti cattāri cakkāni vuttāni, tāni ekajjhaṃ katvā okāsaṭṭhena khaṇoti veditabbo. Tāni hi kusaluppattiyā okāsabhūtāni. **Samavāyo** nāma “cakkhuṅca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ”ti² evamādinā niddiṭṭhā cakkhuviññāṇādisāṅkhātasādhāraṇaphalanipphādakattena saṅṭhitā cakkhurūpādipaccayasāmaggī. Cakkhurūpādīnaṃhi cakkhuviññāṇādisādhāraṇaphalaṃ. **Hetūti** janakahetu. Yathāvuttakhaṇasāṅkhātassa samavāyasāṅkhātassa hetusāṅkhātassa ca samayassa bhāvena sattāya tesaṃ phassādidhammānaṃ bhāvo sattā lakkhīyati viññāyatīti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti—yathā “gāvīsu duyhamānāsu gato, duddhāsu āgato”ti dohanakiriyāya gamanakiriyā lakkhīyati, evamidhāpi “yasmim samaye, tasmim samaye”ti ca vutte “satī”ti ayamattho viññāyamāno eva hoti aññakiriyāya sambandhābhāve padatthassa sattāviraḥābhāvatoti samayassa sattākiriyāya cittassa uppādakiriyā phassādibhavanakiriyā ca lakkhīyatīti. Ayaṇhi tattha attho yasmim yathāvutte khaṇe paccayasamavāye hetumhi ca sati kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, tasmimyeva khaṇe paccayasamavāye hetumhi ca sati phassādayopi

1. Am 1. 341 piṭṭhe.

2. Ma 1. 158; Ma 3. 328; Saṃ 2. 261 piṭṭhādīsu.

hontīti. **Tadatthajotanatthanti** adhikaraṇatthassa bhāvenabhāvalakkhaṇatthassa ca dīpanattham.

Idha panāti imasmim vinaye. **Hetu-attho karaṇattho ca sambhavatīti** “annena vasati, vijjāya vasatī”ti-ādīsu viya hetu-attho “pharasunā chindati, kudālena khaṇatī”ti-ādīsu viya karaṇattho ca sambhavati. Katham sambhavatīti āha “**yo hi so**”ti-ādī. **Tena samayena hetubhūtena karaṇabhūtenā**ti ettha pana taṃtaṃvatthuvītikkamova sikkhāpadapaññattiyā hetu ceva karaṇaṇca. Tathā hi yadā bhagavā sikkhāpadapaññattiyā paṭhamameva tesam tesam tattha tattha taṃtaṃsikkhāpadapaññattihetubhūtaṃ vītikkamaṃ apekkhamāno viharati, tadā taṃ taṃ vītikkamaṃ apekkhitvā tadattham vasatīti siddho vatthuvītikkamassa hetubhāvo “annena vasati, annaṃ apekkhitvā tadatthāya vasatī”ti-ādīsu viya. Sikkhāpadapaññattikāle pana teneva pubbasiddhena vītikkamena sikkhāpadam paññapetīti sikkhāpadapaññattiyā sādhakatamattā karaṇabhāvopi vītikkamasseva siddho “asinā chindatī”ti-ādīsu viya. Vītikkamaṃ pana apekkhamāno teneva saddhim tannissayakālampi apekkhitvā viharatīti kālassapi idha hetubhāvo vutto, sikkhāpadam paññapento ca taṃ taṃ vītikkamakālam anatikkamitvā teneva kālena sikkhāpadam paññapetīti vītikkamanissayassa kālassapi karaṇabhāvo vutto, tasmā iminā pariyāyena kālassapi hetubhāvo karaṇabhāvo ca labbhatīti vuttaṃ “tena samayena hetubhūtena karaṇabhūtenā”ti. Nippariyāyato pana vītikkamoyeva hetubhūto karaṇabhūto ca. So hi vītikkamakkaṇe hetu hutvā pacchā sikkhāpadapaññāpane karaṇampi hotīti.

Sikkhāpadāni paññāpayantoti vītikkamaṃ pucchitvā bhikkhusaṃgham sannipātāpetvā otiṇṇavatthukaṃ puggalaṃ paṭipucchitvā vigarahitvā ca taṃ taṃ vatthum otiṇṇakālam anatikkamitvā teneva kālena karaṇabhūtena sikkhāpadāni paññāpayanto. **Sikkhāpadapaññattihetuṇca apekkhamānoti** tatiyapārājikādīsu viya sikkhāpadapaññattiyā hetubhūtaṃ taṃ taṃ vatthum vītikkamasamayaṃ apekkhamāno tena samayena hetubhūtena bhagavā tattha tattha vihasīti attho. “Sikkhāpadāni paññāpayanto

sikkhāpadapaññattihetuṇca apekkhamāno”ti vacanato “tena samayena karaṇabhūtena hetubhūtenā”ti evaṃ vattabbepi paṭhamam “hetubhūtenā”ti vacanam idha hetu-atthassa adhippetattā vuttam. Bhagavā hi verañjāyam viharanto therassa sikkhāpadapaññattiyācanahetubhūtam parivitakkasamayam apekkhamāno tena samayena hetubhūtena vihasīti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttam. Kim panettha yutticintāya, ācariyassa idha kamavacanicchā natthīti evametam gahetabbam. Teneva **dīghanikāyaṭṭhakathāyampi**¹ “tena samayena hetubhūtena karaṇabhūtenā”ti-ādinā ayameva anukkamo vutto. Na hi tattha paṭhamam “hetubhūtenā”ti vacanam idha “tena samayena verañjāyam viharatī”ti ettha hetu-atthassa adhippetabhāvadīpanattham vuttam. “Sikkhāpadāni paññāpayanto hetubhūtena karaṇabhūtena samayena vihasī, sikkhāpadapaññattihetuṇca apekkhamāno hetubhūtena samayena vihasīti evamettha sambandho kātabbo”tipi vadanti. **Tadatthajotanatthanti** hetu-atthassa karaṇatthassa vā dīpanattham. **Idhāti** imasmim vinaye. **Hoti cetthāti** ettha imasmim padese yathāvuttatthasaṅgahavasena ayaṃ gāthā hoti. **Aññatrāti** suttabhidhammesu.

Porāṇāti aṭṭhakathācariyā. **Abhilāpamattabhedoti** vacanamattena viseso. Tena suttavinayesu vibhattivipariṇāmo katoti dasseti. **Parato attham** **vaṇṇayissāmāti** parato “itipi so bhagavā”ti-ādinā āgataṭṭhāne vaṇṇayissāma. **Verañjāyanti** ettha “balikaraggahaṇena janassa pīlābhāvato niddosattā vigato rajo assāti **verañjā**, serivāṇijātake devadattassa veruppannapadese katattā veram ettha jātanti verañjā, pavittṭhapavittṭhe naṭasamajjādīhi khādanīyabhojanīyālaṅkāradīhi ca vividhehi upakaraṇehi rañjanato vividhehi rañjayatīti verañjā, paṭipakkhe abhibhavitvā katabhāvato veram abhibhavitvā jātāti verañjā, verañjassa nāma isino assamaṭṭhāne katattā verañjā”ti evamādinā keci vaṇṇayanti. Kim iminā, nāmamattametaṃ tassa nagarassāti dassento āha “**verañjāti aññatarassa nagarassetam** **adhivacanan**”ti. **Samīpatthe bhumavacananti** “gaṅgāyam gāvo caranti, kūpe gaggakulan”ti-ādīsu viya.

1. Dī-Ṭṭha 1. 34 piṭṭhe.

Avisesenāti “pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharati. Paṭhamañ jhānaṃ upasampajja viharati. Mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati. Sabbanimittānaṃ amanasikārā animittaṃ cetosamādhim samāpajjitvā viharati”ti-ādīsu viya saddantarasaṇṇidhānasiddhena visesaparāmasanena vinā. Atha vā **avisesenā**ti na visesena, vihārabhāvasāmaññenāti attho.

Iriyāpatha -pa- vihāresūti iriyāpathavihāro dibbavihāro brahmavihāro ariyavihāroti etesu catūsu vihāresu. Tattha iriyanaṃ pavattanaṃ iriyā, kāyappayogo kāyikakiriya. Tassā pavattanupāyabhāvato iriyāya pathoti iriyāpatho, ṭhāna nisajjādi. Na hi ṭhānanisajjādīhi avatthāhi vinā kañci kāyikakiriyaṃ pavattetuṃ sakkā. Ṭhānasamaṅgī vā hi kāyena kiñci kareyya gamanādīsu aññatarasamaṅgī vāti. Viharaṇaṃ, viharati etenāti vā vihāro, iriyāpathova vihāro **iriyāpathavihāro**, so ca atthato ṭhānanisajjādi-ākārappavatto catusantatirūpappabandhova. Divi bhavo dibbo, tattha bahulappavattiyā brahmapārisajjādidevalokabhavoti attho. Tattha yo dibbānubhāvo tadatthāya saṃvattatīti vā dibbo, abhiññābhinihāravasena mahāgatikattā vā dibbo, dibbo ca so vihāro cāti **dibbavihāro**, dibbabhāvāvaho vā vihāro dibbavihāro, mahaggatajjhānāni. Āruppasamāpattiyopi hi ettheva saṅgahaṃ gacchanti. **Nettiyaṃ** pana “catasso āruppasamāpattiyō āneñjavihāro”ti vuttaṃ, taṃ mettājjhānādīnaṃ brahmavihāratā viya tāsāṃ bhāvanāvisesabhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. Aṭṭhakathāsu pana dibbabhāvāvahasāmaññato tāpi “dibbavihārā”tveva vuttā. Brahmānaṃ vihārā **brahmavihārā**, brahmāno vā vihārā brahmavihārā, hitūpasamharādivasena pavattiyā brahmabhūtā seṭṭhabhūtā vihārāti attho, mettājjhānādikā catasso appamaññāyo. Ariyā uttamā vihārāti **ariyavihārā**, anaññasādhāraṇattā ariyānaṃ vā vihārā ariyavihārā, catasso phalasamāpattiyō. Visesto pana rūpāvacaracatutthajjhānaṃ catasso appamaññāyo catutthajjhānikaphalasamāpatti ca bhagavato dibbabrahma-ariyavihārā.

Aññataravihārasamaṅgīparidīpananti yathāvuttavihāresu aññataravihārasamaṅgībhāvaparidīpanaṃ. Bhagavā hi lobhadosamohussannakāle loka tassa sakāya paṭipattiyā vinayanatthaṃ dibbabrahma-ariyavihāre upasampajja viharati. Tathā hi yadā sattā kāmesu vippaṭipajjanti, tadā kira bhagavā dibbena vihārena viharati tesāṃ alobhakusalamūluppādanatthaṃ “appeva nāma imaṃ paṭipattiṃ disvā ettha ruciṃ uppādentā kāmesu virajjeyyun”ti. Yadā pana issariyatthaṃ sattesu vippaṭipajjanti, tadā pana brahmavihārena viharati tesāṃ adosakusalamūluppādanatthaṃ “appeva nāma imaṃ paṭipattiṃ disvā ettha ruciṃ uppādetvā adosena dosaṃ vūpasameyyun”ti. Yadā pana pabbajitā dhammādhikaraṇaṃ vivadanti, tadā ariyavihārena viharati tesāṃ amohakusalamūluppādanatthaṃ “appeva nāma imaṃ paṭipattiṃ disvā tattha ruciṃ uppādetvā amohena mohāṃ vūpasameyyun”ti. Evañca katvā imehi dibbabrahma-ariyavihārehi sattānaṃ vividhaṃ hitasukhaṃ harati upaharati upaneti janeti uppādetīti “viharatī”ti vuccati.

Iriyāpathavihārena pana na kadāci na viharati taṃ vinā attabhāvapariharaṇābhāvato, tatoyeva ca dibbavihārādīnampi sādharmaṇo iriyāpathavihāroti āha “**idha panā**”ti-ādi. **Iriyāpathasamāyogaparidīpananti** itaravihārasamāyogaparidīpanassa visesavacanassa abhāvato iriyāpathasamāyogaparidīpanassa ca atthasiddhattā vuttaṃ. Asmiṃ pana pakkhe **viharatī**ti ettha **vi**-saddo vicchedatthajotano, **haratī**ti neti pavattetīti attho, vicchinditvā haratīti vuttaṃ hoti. Tattha kassa kena vicchindanaṃ, kathaṃ kassa pavattananti antolīnacodanaṃ sandhāyāha “**so hī**”ti-ādi. **Soti** bhagavā. Yadi pi bhagavā ekenapi iriyāpathena cirataraṃ kālāṃ attabhāvaṃ pavattetuṃ sakkoti, tathāpi upādinna kasarīrassa nāma ayaṃ sabhāvoti dassetuṃ “**ekaṃ iriyāpathabādhanaṃ**”ti-ādi vuttaṃ. **Aparipatantanti** apatantaṃ. Yasmā pana bhagavā yattha katthaci vasanto vineyyānaṃ dhammaṃ desento nānāsamāpattihi ca kālāṃ vītināmento vasatīti sattānaṃ attano ca vividhaṃ hitasukhaṃ harati upaneti, tasmā vividhaṃ haratīti viharatīti evampettha attho veditabbo.

Naḷerupucimandamūleti ettha vaṇṇayanti—**naḷerūti** tasmiṃ rukkhe adhivatthayakkhassetaṃ adhivacanaṃ, tasmā tena adhivattho pucimando “naḷerussa pucimanto naḷerupucimando”ti vuccati. Atha vā naḷe ruhattā jātattā naḷeru. Susiramettha naḷasaddena vuccati, tasmā rukkhasusire jātattā naḷeru ca so pucimando cāti naḷerupucimandoti vuccati. Naḷavane ruhattā jātattā vā naḷeru. Naḷavane kira so pucimandarukkho jāto. Urunaḷo pucimando naḷerupucimando. Urusaddo cettha mahantapariyāyo, naḷasaddo susirapariyāyo, tasmā mahantena susirena samannāgato pucimando naḷerupucimandoti vuccatīti. Ācariyo pana kimettha bahubhāsitenāti ekamevatthaṃ dassento “**naḷeru nāma yakkho**”ti-ādimāha.

Mūlasaddo ettha samīpavacano adhippeto, na mūlamūlādīsū vattamānoti dassento āha “**mūlanti samīpan**”ti-ādi. Nippariyāyena sākhādimato saṅghātassa suppatiṭṭhitabhāvasādhane avayavavisesese pavattamāno mūlasaddo yasmā taṃsadisesu tannissaye padese ca ruḷhīvasena pariyāyato pavattati, tasmā “mūlāni uddhareyyā”ti ettha nippariyāyato mūlaṃ adhippetanti ekena mūlasaddena visesetvā āha “**mūlamūle dissatī**”ti yathā “dukkhadukkhaṃ, rūparūpan”ti ca.

Asādhāraṇahetumhīti asādhāraṇakāraṇe. Lobho hi lobhasahagata-akusalacittuppādasseva hetuttā asādhāraṇo, tasmā lobhasahagatacittuppādānameva āveṇike nesaṃ suppatiṭṭhitabhāvasāadhanato mūlaṭṭhena upakārake paccayadhammaviseseti attho. Atha vā yathā alobhādayo kusalābyākatasādhāraṇā, lobhādayo pana tathā na honti akusalasseva sādhāraṇattāti asādhāraṇakāraṇaṃ. Atha vā **ādisūti** ettha **ādi-**saddena alobhādīnampi kusalābyākatamūlānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Tesupi hi alobhādīkusalamūlaṃ akusalābyākatehi asādhāraṇattā asādhāraṇakāraṇaṃ, tathā alobhādi-abyākatamūlampi itaradvayehi asādhāraṇattāti. **Nivātetī** vātarahite padese, vātassa abhāve vā. **Patantīti** nipatanti, ayameva vā pāṭho. **Ramaṇīyoti** manuṇṇo. **Pāsādikoti** pasādāvaho, pasādajanakoti attho. Ādhipaccaṃ kurumāno viyāti sambandho.

Tatthāti “tena samayena buddho bhagavā verañjāyaṃ viharati naḷerupucimandamūle”ti yaṃ vuttaṃ, tattha. **Siyā**ti kassaci evaṃ parivitaḷḷo siyā, vakkhamāṇākārena kadāci codeyya vāti attho. **Yadi tāva bhagavāti-**ādīsu codakassāyamadhippāyo—“pāṭaliputte pāsāde vasatī”ti-ādīsu viya adhikaraṇādhikaraṇaṃ yadi bhaveyya, tadā “verañjāyaṃ viharati naḷerupucimandamūle”ti adhikaraṇadvayaniddeso yutto siyā, imesaṃ pana bhinnadesattā na yutto ubhayaniddeso. **Atha tattha viharatī**ti yadi naḷerupucimandamūle viharati. **Na vattabbanti** nānāṭhānabhūtattā verañjānaḷerupucimandamūlānaṃ “tena samayenā”ti ca vuttattāti adhippāyo. Idāni codako tameva attano adhippāyaṃ “**na hi sakkā**”ti-ādīnā vivarati. Verañjānaḷerupucimandamūlānaṃ bhūmibhāgavasena bhinnattāyeva hi na sakkā ubhayattha teneva samayena viharitum, “ubhayattha teneva samayenā”ti ca vuttattā nānāsamaye vihāro avāritoti veditabbo.

Itaro sabbametaṃ aviparītamatthaṃ ajānantena tayā vuttanti dassento “**na kho panetaṃ evaṃ datṭhabbaṃ**”ti-ādīmāha. Tattha **etanti** “verañjāyaṃ viharati naḷerupucimandamūle”ti etaṃ vacanaṃ. **Evanti** “yadi tāva bhagavā”ti-ādīnā yaṃ taṃ bhavatā coditaṃ, taṃ atthato evaṃ na kho pana datṭhabbaṃ, na ubhayattha apubbaṃ acarimaṃ vihāradassanatthanti attho. Idāni attanā yathādhīpettaṃ aviparītamatthaṃ tassa ca paṭikacceva¹ vuttabhāvaṃ tena ca appaṭividdhataṃ pakāsento “**nanu avocumha samīpatthe bhumma vacanaṃ**”ti-ādīmāha. **Goyūthānī**ti gomaṇḍalāni. Evampi naḷerupucimandamūle viharaticceva vattabbaṃ, na verañjāyanti, tasmā samīpādhikaraṇatthavasena ubhayatthā nidānakittane kiṃ payo jananti codanaṃ manasi nidhāyāha “**gocaragāmanidassanatthan**”ti-ādi. **Assā**ti bhagavato.

Avassañcetha gocaragāmakittanaṃ kattabbaṃ. Yathā hi naḷerupucimandamūlakittanaṃ pabbajitānuggahakaraṇādi-aneḷappayo jananti, evaṃ gocaragāmakittanaṃ pi gahaṭṭhānuggahakaraṇādivividhappayo jananti dassento “**verañjākittanaṃ**”ti-ādīmāha. Tattha **gahaṭṭhānuggahakaraṇanti** tesaṃ tattha paccayaggahaṇena upasaṅkamanapayirupāsanādīnaṃ okāsadānena dhammadesanāya

saraṇesu sīlesu ca paṭiṭṭhāpanena yathūpanissayaṃ
uparivisesādhigamāvahanena ca gahaṭṭhānaṃ anuggahakaraṇaṃ.

Pabbajitānuggahakaraṇanti uggahapariṇipuccānaṃ kammaṭṭhānānuyogassa
ca anurūpavasanaṭṭhānapariṇiggaṇettha pabbajitānaṃ anuggahakaraṇaṃ.

Paccayaggahaṇeneva paccayaparibhogasiddhito āha “**tathā purimena -pa- vivajjananti**. Tattha **purimenāti** verañjāvacanena. Āhito ahaṃmāno etthāti attā, attabhāvo. Tassa kilamatho kilantabhāvo attakilamatho, attapīlā attadukkhanti vuttaṃ hoti, tassa anuyogo karaṇaṃ attakilamathānuyogo, upavāsakaṇṭakāpassayaseyyādinā attano dukkhuppādananti vuttaṃ hoti. Tassa vivajjanaṃ **attakilamathānuyogavivajjanaṃ**. Antogāme vasantānaṃ anicchantānampi visabhāgarūpādi-ārammaṇadassanādisambhavato bahigāme patirūpaṭṭhāne vasantānaṃ tadabhāvato āha “**pacchimena vatthukāmappahānato**”ti-ādi. Tattha **pacchimenāti** naḷerupucimandamūlavacanena. Kilesakāmassa vatthubhūtattā rūpādayo pañca kāmaguṇā vatthukāmo, tassa pahānaṃ **vatthukāmappahānaṃ**. **Kāmasukhallikānuyogavivajjanupāyadassananti** vatthukāmesu kilesakāmasaṃyuttassa sukhassa yogo anuyogo¹ anubhavo, tassa parivajjane upāyadassanaṃ.

Sayameva gocaragāmaṃ upasaṅkamtivā attano dhammassavanānurūpabhabbapuggalānaṃ dassanato dhammadesanāya kālo sampatto nāma hotīti dhammadesanāya abhiyogo viññāyatīti āha “**purimena ca dhammadesanābhiyogan**”ti. Dhammadesanāya sa-ussāhabhāvo **dhammadesanābhiyogo**. Bahigāme vivittokāse vasantassa ākiṇṇavihārābhāvato kāyavivekādisu adhimutti tapponatā viññāyatīti āha “**pacchimena vivekādhimuttin**”ti.

Dhammadesanābhiyogavivekādhimuttīnaṃ hetubhūtā eva karuṇāpaññā dhammadesanāya upagamanassa tato apagamanassa kāraṇabhūtā hontīti āha “**purimena karuṇāya upagamanan**”ti-ādi. Karuṇāpaññāyeva hi anantaradukassa hetū honti. Etena ca karuṇāya upagamaṇaṃ na

1. Sukhassa yo anuyogo (Sī), sukhassa anuyogo (?)

lābhādinimittam, paññāya apagamanam na virodhādinimittanti upagamanāpagamanānam nirupakkilesatam vibhāvibhanti daṭṭhabbam. **Adhimuttatanti** tanninnabhāvam. **Nirupalepananti** anupalepanam anallīyanam.

Dhammikasukkhāpariccāganimittanti ettha dhammikasukham nāma anavajjasukham. Tañhi dhammikam lābham paṭicca uppannattā “dhammikasukhan”ti vuccati. Uttarimanussadhammābhiyoganimittam phāsuvihāranti sambandho. **Manussānam upakārabahulatanti** paccayapaṭiggahaṇadhammadesanādivasena upakārabahulatam. **Devatānam** upakārabahulatam janavivittatāya. Pacura janavivittatāñhi tñanam devā upasaṅkamitabbam maññanti. **Loke samvaddhabhāvanti** āmisopabhogena samvaddhitabhāvam.

Ekapuggaloti ettha¹ **ekoti** dutiyā dipaṭikkhepattho gaṇanaparicchedo. **Puggaloti** sammutikathā, na paramatthakathā. Buddhassa hi bhagavato duvidhā desanā sammutidesanā paramatthadesanā cāti. Ayamatto pana heṭṭhā vitthāritovāti idha na vuccati. Eko ca so puggalo cāti ekapuggalo. Kenaṭṭhena ekapuggalo? Asadisatṭhena guṇavisitṭhatṭhena asamasamatṭhena. So hi dasannam pāramīnam paṭipāṭiyā āvajjanam ādim katvā bodhisambhāraguṇehi ceva buddhaguṇehi ca sesamahājanena asadisoti **asadisatṭhenapi** ekapuggalo. Ye cassa te guṇā, tepi aññasattānam guṇehi visitṭhāti **guṇavisitṭhatṭhenapi** ekapuggalo. Purimakā sammāsambuddhā sabbasattehi asamā, tehi saddhim ayameva eko rūpakāyaguṇehi ceva nāmakāyaguṇehi ca samoti **asamasamatṭhenapi** ekapuggalo. **Loketi** sattaloke.

Uppajjamāno uppajjatiti idaṃ pana ubhayampi vipakatavacanameva. Uppajjanto bahujanahitattāya uppajjati, na aññena kāraṇenāti evaṃ panettha attho veditabbo. Evarūpañcetta lakkhaṇam na sakkā etaṃ aññena saddalakkhaṇena paṭibāhitum. Apica uppajjamāno nāma, uppajjati nāma, uppanno nāmāti ayamettha bhedo veditabbo. Esa hi dīpaṅkarapādamūlato laddhabyākaraṇo buddhakāradhamme pariyesanto dasa pāramiyo disvā “ime dhammā mayā pūretabbā”ti katasanniṭṭhāno

1. Am-Ṭṭha 1. 73 piṭṭhādīsopi passitabbam.

dānapāramim pūrentopi **uppajjamāno** nāma. Sīlapāramim -pa-
 upekkhāpāraminti imā dasa pāramiyo pūrentopi, dasa upapāramiyo
 pūrentopi uppajjamāno nāma. Dasa paramatthapāramiyo pūrentopi
 uppajjamāno nāma. Pañca mahāpariccāge pariccajantopi uppajjamāno nāma.
 Ñātathacariyaṃ lokatthacariyaṃ buddhatthacariyaṃ¹ pūrayamānopi
 uppajjamāno nāma. Kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni
 buddhakārake dhamme matthakaṃ pāpentopi uppajjamāno nāma.
 Vessantarattabhāvaṃ pahāya tusitapure paṭisandhim gahetvā
 saṭṭhivassasatahassādhikā sattapaṇṇāsa vassakoṭiyo tiṭṭhantopi uppajjamāno
 nāma. Devatāhi yācito pañca mahāvilokanāni viloketvā māyādeviyā
 kucchismiṃ paṭisandhim gaṇhantopi, anūnādhike dasa māse gabbhavāsaṃ
 vasantopi uppajjamāno nāma. Ekūnatimsa vassāni agāramajjhe tiṭṭhantopi
 uppajjamāno nāma. Kāmesu ādīnavaṃ nekkhamme ca ānisaṃsaṃ disvā
 rāhulabhaddassa jātadivase channasahāyo kaṇḍakaṃ² assavaramāruyha
 nikkhamantopi uppajjamāno nāma. Tīṇi rajjāni atikkamanto anomanaditīre
 pabbajantopi uppajjamāno nāma. Chabbassāni mahāpadhānaṃ karontopi
 uppajjamāno nāma. Paripākagate ñaṇe oḷārikaṃ āhāraṃ āharantopi
 uppajjamāno nāma. Sāyanhasamaye visākhapuṇṇamāyaṃ
 mahābodhimaṇḍaṃ āruyha mārabalaṃ vidhametvā paṭhamayāme
 pubbenivāsaṃ anussaritvā majjhimayāme dibbacakkhum̐ parisodhetvā
 pacchimayāmasamanantare dvādasāṅgaṃ paṭiccasamuppādaṃ
 anulomapaṭilomato sammasitvā sotāpattimaggaṃ paṭivijjhantopi
 uppajjamāno nāma. Sotāpattiphalakkhaṇepi sakadāgāmiphalakkhaṇepi
 anāgāmiphalakkhaṇepi uppajjamāno nāma. Arahattamaggakkhaṇe pana
uppajjati nāma. Arahattaphalakkhaṇe **uppanno** nāma. Buddhānañhi
 sāvakānaṃ viya na paṭipāṭiyā iddhividhaññāḍḍini uppajjanti, saheva pana
 arahattamaggena sakalopi sabbaññutaññāḍḍi guṇarāsi āgatova nāma hoti,
 tasmā nibbattasabbakiccattā arahattaphalakkhaṇe uppanno nāma hoti.
 Imasmimpi sutte arahattaphalakkhaṇamyeva sandhāya “uppajjati”ti vuttaṃ.
 Uppanno hotīti ayañhettha attho.

Bahujanahitāyāti mahājanassa hitatthāya uppajjati. **Bahujanasukhāyāti**
 mahājanassa sukhatthāya uppajjati. **Lokānukampāyāti**

1. Buddhicariyaṃ (Sī)

2. Kanthakaṃ (Sī)

sattalokassa anukampaṃ paṭicca uppajjati. Katarasattalokassāti? Yo tathāgatassa dhammadesanaṃ sutvā amatapānaṃ pivi, dhammaṃ paṭivijjhi, tassa. Bhagavatā hi mahābodhimaṇḍe sattasattāhaṃ vītināmetvā bodhimaṇḍā isipatanaṃ āgamma “dveme bhikkhave antā pabbajitena na sevittabbā”ti dhammacakkappavattanasuttante¹ desite āyasmatā aññāsikoṇḍaññattherena saddhiṃ aṭṭhārasakoṭisaṅkhā brahmāno amatapānaṃ pivimsu, etassa sattalokassa anukampāya uppanno. Pañcamadivase anattalakkhaṇasuttantapariyosāne pañcavaggiyattherā arahatte paṭiṭṭhahimsu, etassapi sattalokassa anukampāya uppanno. Tato yasadārakappamukhe pañcapanṇāsa purise arahatte paṭiṭṭhāpesi, tato kappāsikavanasaṇḍe tiṃsa bhaddavaggiye tayo magge ca phalāni ca sampāpesi, etassapi sattalokassa anukampāya uppanno. Gayāsīse ādittapariyāyapariyosāne² jaṭilasahassaṃ arahatte paṭiṭṭhāpesi, tato laṭṭhivane bimbisārappamukhā ekādasa nahutā brāhmaṇagahapatikā satthu dhammadesanaṃ sutvā sotāpattiphale paṭiṭṭhahimsu, ekaṃ nahutaṃ saraṇesu paṭiṭṭhitāṃ. Tirokuṭṭa-anumodanāvasāne³ caturāsītiyā pāṇasahashehi amatapānaṃ pītaṃ. Sumanamālākārasamāgame caturāsītiyā, dhanapālasamāgame dasahi pāṇasahashehi, khadiraṅgārajātakasamāgame caturāsītiyā pāṇasahashehi, jambuka-ājīvakasamāgame caturāsītiyāva, ānandasetṭhisamāgame caturāsītiyāva pāṇasahashehi amatapānaṃ pītaṃ. Pāsāṇakacetiye pārāyanasuttakathādivase⁴ cuddasa koṭiyo amatapānaṃ pivimsu. Yamakapāṭihāriyadivase vīsati pāṇakoṭiyo, tāvatimsabhavane paṇḍukambalasilāyaṃ nisīditvā mātaraṃ kāyasakkhim katvā sattappakaraṇaṃ abhidhammaṃ desetassa asīti pāṇakoṭiyo, devorohaṇe tiṃsa pāṇakoṭiyo, sakkapañhasuttante⁵ asīti devasahassāni amatapānaṃ pivimsu. Mahāsamayasuttante⁶ maṅgalasutte⁷ cūḷarāhulovāde⁸ samacittapaṭipadāyāti⁹ imesu catūsu ṭhānesu abhisamayappattasattānaṃ paricchedo natthi, etassapi sattalokassa anukampāya uppannoti. Yāvajjadivasā

1. Saṃ 3. 368; Vi 3. 14 piṭṭhesu. 2. Saṃ 2. 251; Vi 3. 44 piṭṭhesu. 3. Khu 1. 8 piṭṭhe.

4. Khu 1. 429 piṭṭhe.

5. Dī 2. 311 piṭṭhe.

6. Dī 2. 203 piṭṭhe.

7. Khu 1. 3, 318 piṭṭhesu.

8. Ma 3. 324 piṭṭhe.

9. Am 1. 62 piṭṭhe.

ito parampi anāgate imaṃ sāsanaṃ nissāya saggamokkhamagge
patiṭṭhahantānaṃ vasenapi ayamattho veditabbo.

Devamanussānanti na kevalaṃ devamanussānaṃyeva, avasesānaṃ
nāgasupaṇṇādīnampi atthāya hitāya sukhāyeva uppanno.
Sahetukapaṭisandhike pana maggaphalasacchikiriyāya bhabbe puggale
dassetuṃ evaṃ vuttaṃ. Tasmā etesampi atthatthāya hitatthāya
sukhatthāyeva uppannoti veditabbo.

Katamo ekapuggaloti kathetukamyatāpucchā. Idāni tāya pucchāya
puṭṭhaṃ ekapuggalaṃ vibhāvento **“tathāgato araham sammāsambuddho”**ti
āha. **Tadatthaparinipphādananti** lokatthanipphādanaṃ,
buddhakiccasampādananti attho. **Paṭhamaṃ lumbinīvane dutiyaṃ**
bodhimaṇḍeti lumbinīvane rūpakāyena jāto, bodhimaṇḍe dhammakāyena.
Evamādināti ādisaddena verañjakittanato rūpakāyassa anuggaṇhanaṃ
dasseti, naḷerupucimandamūlakittanato dhammakāyassa. Tathā purimena
parādhīnakiriyākaraṇaṃ, dutiyena attādhīnakiriyākaraṇaṃ. Purimena vā
karuṇākiccaṃ, itarena paññākiccaṃ, purimena cassa paramāya anukampāya
samannāgamaṃ, pacchimena paramāya upekkhāya samannāgamanti
evamādiṃ saṅgaṇhāti.

Pacchimakoti guṇena pacchimako. Ānandattheraṃ sandhāyetaṃ
vuttaṃ. **Saṅkhyāyapīti** gaṇanatopi. Diṭṭhisīlasāmaññaṇa saṃhatattā saṃghoti
imamatthaṃ vibhāvento āha **“diṭṭhisīlasāmaññaṇasaṅkhātasāṅghātena**
samaṇagaṇeṇā”ti. Ettha pana “yāyaṃ diṭṭhi ariyā niyyānikā niyyāti
takkarassa sammā dukkhakkhayāya, tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhisāmaññaṇagato
viharaṭi”ti¹ evaṃ vuttāya diṭṭhiyā, “yāni tāni sīlāni akhaṇḍāni acchiddāni
asabalāni akammāsāni bhujissāni viññuppasatthāni aparāmatṭhāni
samādhisaṃvattanikāni, tathārūpesu sīlesu² sīlasāmaññaṇagato viharati”ti³
evaṃ vuttānaṃ sīlānaṃ sāmāññaṇasaṅkhātena saṅghato saṅghaṭito sametoti
diṭṭhisīlasāmaññaṇasaṅkhātasāṅghāto, samaṇagaṇo. Diṭṭhisīlasāmaññaṇa
saṃhatoti vuttaṃ hoti. Tathā hi “aṭṭhānametaṃ bhikkhave anavakāso, yaṃ
diṭṭhisampanno puggalo sañcicca paṇaṃ jīvītā voropeyya, netam ṭhānaṃ

1. Dī 3. 204, 237; Ma 1. 397; Ma 3. 39 piṭṭhesu.

2. Tathārūpehi sīlehi (sabbattha)

3. Dī 3. 203, 237; Ma 1. 397; Ma 3. 39 piṭṭhesu.

vijjati”ti-ādivacanato diṭṭhisīlānaṃ niyatasabhāvattā sotāpannāpi aññamaññaṃ diṭṭhisīlasāmaññaṃ samhatā, pageva sakadāgāmi-ādayo. Ariyapuggalā hi yattha katthaci dūre ʒhitāpi attano guṇasāmaggiyā samhatāyeva. “Tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhisāmaññaṃ gato viharati¹, tathārūpesu sīlesu sīlasāmaññaṃ gato viharati”ti² vacanato puthujjanānampi diṭṭhisīlasāmaññaṃ samhatabhāvo labbhatiyeva, idha pana ariyasamghoyeva adhippeto “yo tattha pacchimako, so sotāpanno”ti vacanato. **Etenā**ti “pañcamattehi bhikkhusatehi”ti etena vacanena. **Assā**ti pañcamattassa bhikkhusatassa. **Nirabbudoti**-ādīnaṃ vacanattho parato eva āvi bhavissati.

Assosīti ettha savanamupalabbhoti āha “**assosīti suṇi upalabhī**”ti, aññāsīti attho. So cāyamupalabbho savanavasenevāti imamattamaṃ dassento āha “**sotadvārasampattavacananiḡghosānusārena aññāsī**”ti. Avadhāraṇaphalattā saddappayogassa sabbampi vākyam antogadhāvadhāraṇanti āha “**khoti padapūraṇamatte nipāto**”ti. **Avadhāraṇattheti** pana iminā antogadhāvadhāraṇepi sabbasmim vākye iṭṭhatovadhāraṇattham khosaddaggahaṇanti dasseti. Tameva iṭṭhatovadhāraṇam dassento āha “**tattha avadhāraṇatthenā**”ti-ādi. Atha padapūraṇatthena khosaddena kimpayojananti āha “**padapūraṇena pana byañjanasiliṭṭhatāmattamevā**”ti. “Assosī”ti hi padaṃ khosadde gahite tena phullitamaṇḍitavibhūsitam viya hontam pūritam nāma hoti, tena ca purimapacchimapadāni siliṭṭhāni honti, na tasmim aggahite, tasmā padapūraṇena byañjanasiliṭṭhatāmattameva payojanam. **Matta**-saddo cettha visesanivatti-attho, tenassa anattantaradīpanatam³ dasseti, **eva**-saddena pana byañjanasiliṭṭhatāya ekantikataṃ.

Verañjoti ettha saddalakkhaṇānusārena attham dassento āha “**verañjāyam jāto**”ti-ādi. **Brahmaṃ aṇatī**ti ettha **brahma**nti vedo vuccati, so pana mantabrahmakappavasena tividho. Tattha mantā padhānamūlabhāvatoyeva aṭṭhakādīhi pavuttā, itare pana tannissayena jātā,

1. Dī 3. 204, 237; Ma 1. 397; Ma 3. 39 piṭṭhesu.

2. Dī 3. 203, 237; Ma 1. 397; Ma 3. 39 piṭṭhesu.

3. Atthantaradīpanatam (Sī, Syā)

tena padhānasseva gahaṇaṃ. **Mante sajjhāyatīti** iruvedādike mantasatthe sajjhāyatīti attho. Iruvedādayo hi guttabhāsitaḥḥatāya “mantā”ti vuccanti. **Idameva hīti** avadhāraṇena brahmato jātoti-ādikaṃ niruttiṃ paṭikkhipati. **Jātibrahmaṇānanti** iminā aññepi brāhmaṇā atthīti dasseti. Duvidhā hi brāhmaṇā jātibrahmaṇā visuddhibrahmaṇā cāti. Idāni tattha visuddhibrahmaṇānaṃ niruttiṃ dassento āha “**ariyā panā**”ti-ādi.

Samitapāpattāti accantaṃ anavasesato savāsanaṃ samitapāpattā. Evañhi bāhiraka-avītarāgasekkhasekkhapāpasamaṇato bhagavato pāpasamaṇaṃ visesitaṃ hoti. Vuttamevatthaṃ udāharaṇena vibhāvento āha “**vuttañhetan**”ti-ādi. Ettha pana “**bāhitapāpoti brāhmaṇo, samitapāpattā samaṇoti vuccatīti** idaṃ bhinnagāthāsannissitapadadvayaṃ ekato gahetvā vuttaṃ”ti vadanti. Vuttañhetanṃ tīsupi **gaṇṭhipadesu** “samitattā hi pāpānaṃ, samaṇoti pavuccatīti idaṃ vacanaṃ gahetvā ‘samitattā samaṇoti vuccatī’ti vuttaṃ. Bāhitapāpoti brāhmaṇoti idaṃ pana aññasmiṃ gāthābandhe vuttavacanaṃ”ti. Anekatthattā nipātānaṃ idha anussavanatthe¹ adhippetoti āha “**khalūti anussavanatthe nipāto**”ti. **Jātisamudāgatanti** jātiyā āgataṃ, jātisiddhanti vuttaṃ hoti. **Ālapanamattanti** piyālāpavacanamattaṃ. Piyasamudāhārā hete bhoti vā āvusoti vā devānampiyāti vā. **Bhovādī nāma so hotīti** yo āmantanādīsu “bho bho”ti vadanto vicarati, so bhovādī nāma hotīti attho. **Sakiñcanoti** rāgādīhi kiñcanehi sakiñcano. Rāgādayo hi satte kiñcenti maddanti palibundhantīti² “kiñcanānī”ti vuccanti. Manussā kira goṇehi khalanṃ maddāpentā “kiñcehi kapila, kiñcehi kālākā”ti vadanti, tasmā maddanaṭṭho kiñcanaṭṭhoti veditaḥḥo.

Gottavasenāti ettha gaṇṇaṃ³ tāyatīti gottanṃ. Gosaddena cettha abhidhānaṃ buddhi ca vuccati, tasmā evamettha attho daṭṭhabbo. Gotamoti pavattamānaṃ abhidhānaṃ buddhiṃca ekaṃsīkavisayatāya⁴ tāyati rakkhatīti gottanṃ. Yathā hi buddhi ārammaṇabhūtena atthena vinā na vattati, evaṃ

1. Anussavanattho (Syā)

2. Palibodhentīti (Sī)

3. Gavaṃ (Sī)

4. Ekantikavisayatāya (Sī)

abhidhānaṃ abhidheyyabhūtena, tasmā so gottasaṅkhāto attho tāni buddhi-abhidhānāni tāyati rakkhatīti vuccati. So pana aññakulaparamparāya asādhāraṇaṃ tassa kulassa ādipurisasamudāgataṃ taṃkulapariyāpannasādhāraṇaṃ sāmāññarūpanti daṭṭhabbaṃ. Ettha ca **samaṇoti** iminā sarikkhakajanehi bhagavato bahumatabhāvo dassito samitapāpatākittanato, **gotamoti** iminā lokiyajanehi uḷārakulasambhūtatādīpanato. Sakyassa suddhodanamahārājassa putto **sakyaputto**. Iminā ca uditoditavipulakhattiyakulavibhāvanato vuttaṃ “**idaṃ pana bhagavato uccākulaparidīpanan**”ti. Sabbakhattiyānañhi ādibhūtamahāsammatamahārājato paṭṭhāya asambhinnaṃ uḷāratamaṃ sakyarājakulaṃ. **Kenaci pārijuñña anabhibhūtoti** ñātipārijuññabhogapārijuññādinā kenaci pārijuñña parihāniyā anabhibhūto anajjhotthaṇo. Tathā hi lokanāthassa abhijātiyaṃ tassa kulassa na kiñci pārijuññaṃ, atha kho vaḍḍhiyeva. Abhinikkhamane ca tato samiddhatamabhāvo loke pākaṇo paññāto. Tena “**sakyakulā pabbajito**”ti idaṃ vacanaṃ bhagavato saddhāpabbajitabhāvaparidīpanatthaṃ¹ vuttaṃ mahantaṃ ñātiparivaṭṭaṃ mahantañca bhogakkhandhaṃ pahāya pabbajitabhāvasiddhito. **Tato paranti** “veraṇjāyaṃ viharatī”ti-ādi.

Itthambhūtākhyānatthe upayogavacananti itthaṃ imaṃ pakāraṃ bhūto āpannoti itthambhūto, tassa ākhyānaṃ itthambhūtākhyānaṃ, soyeva attho itthambhūtākhyānattho. Atha vā itthaṃ evaṃ pakāro bhūto jātoti evaṃ kathanattho itthambhūtākhyānattho, tasmim upayogavacananti attho. Ettha ca **abbhuggatoti** ettha **abhi**-saddo itthambhūtākhyānatthajotako abhibhavitvā uggamanappakārassa dīpanato. Tena yogato “taṃ kho pana bhavantaṃ gotamaṃ”ti idaṃ upayogavacanaṃ sāmi-atthepi samānaṃ itthambhūtākhyānadīpanato “itthambhūtākhyānatthe”ti vuttaṃ. Tenevāha “**tassa kho pana bhoto gotamassāti attho**”ti. Idaṃ vuttaṃ hoti—yathā “sādhu devadatto mātaramatī”ti ettha abhisaddayogato itthambhūtākhyāne upayogavacanaṃ kataṃ, evamidhāpi taṃ kho pana bhavantaṃ gotamaṃ abhi evaṃ kalyāṇo kittisaddo uggatoti

1. Saddhāpabbajitabhāvaparidīpanaṃ (Syā, Ka)

abhisaddayogato itthambhūtākhyāne upayogavacananti. “Sādhu devadatto mātarābhī”ti ettha hi “devadatto mātarābhī mātari visaye mātuyā vā sādhu”ti evaṃ adhikaraṇatthe sāmī-atthe vā bhumavacanassa vā sāmivacanassa vā paṇṇe itthambhūtākhyānatthajotakena abhisaddena yoge upayogavacanāṃ kataṃ. Yathā cettha “devadatto mātu visaye mātusambandhī vā sādhattappakārappatto”ti ayamatto viññāyati, evamidhāpi “bho gotamassa sambandhī kittisaddo abbhuggato abhibhavitvā uggamanappakārappatto”ti ayamatto viññāyati. Tattha hi devadattaggahaṇaṃ viya idha kittisaddaggahaṇaṃ, tathā tattha “mātaraṃ”ti vacanaṃ viya idha “taṃ kho pana bhavaṇṇaṃ gotamaṃ”ti vacanaṃ, tattha sādhusaddaggahaṇaṃ viya idha uggatasaddaggahaṇaṃ veditabbaṃ.

Kalyāṇoti bhaddako. Kalyāṇabhāvo cassa kalyāṇaguṇavisayatāyāti āha “**kalyāṇaguṇāsamannāgato**”ti, kalyāṇehi guṇehi samannāgato taṃvisayatāya yuttoti attho. Taṃvisayatā hettha samannāgamo kalyāṇaguṇavisayatāya tannissitoti adhippāyo. **Seṭṭhoti** etthāpi eseva nayo. Seṭṭhaguṇavisayatāya eva hi kittisaddassa seṭṭhatā “bhagavāti vacanaṃ seṭṭhaṇ”ti-ādīsu viya. “Bhagavā arahaṇ”ti-ādīnaṃ guṇānaṃ saṃkittanato saddanīyato ca kittisaddo vaṇṇoti āha “**kittisaddoti kitti evā**”ti. Vaṇṇoyeva hi kittetabbato kittisaddanīyato saddoti ca vuccati. Kittipariyāyo hi saddasaddo yathā “uḷārasaddo isayo, guṇavanto tapassino”ti. Abhiṭṭhavanavasena pavatto saddo thutighoso, abhiṭṭhavudāhāro.

“Abbhuggato”ti pana etassa attho aṭṭhakathāyaṃ na dassito, tasmā tassattho evaṃ veditabbo—**abbhuggatoti** abhibhavitvā uggato, anaññasādhāraṇaguṇe ārabha pavattattā sadevakaṃ lokāṃ ajjhottharivā pavattoti vuttaṃ hoti. Kinti saddo abbhuggatoti āha “**itipi so bhagavā**”ti-ādī. Ito paramā pana idisesu ṭhānesu yattha yattha pāḷipāṭhassa attho vattabbo siyā, tattha tattha “pāḷiyaṃ paṇā”ti vatvā atthaṃ dassayissāma, idāni tattha padayojanāpubbakaṃ atthaṃ dassento āha “**itipi so bhagavāti-ādīsu**

pana ayaṃ tāva yojanā”ti-ādi. **So bhagavāti** yo so samatimsa pāramiyo pūretvā sabbakilese bhañjivā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho devānaṃ atidevo sakkānaṃ atisakko brahmānaṃ atibrahmā lokanātho bhāgyavantatādīhi kāraṇehi bhagavāti laddhanāmo, so bhagavā. Bhagavāti hi idaṃ satthu nāmakittanaṃ. Tenāha āyasmā dhammasenāpati “bhagavāti netam nāmaṃ mātara katan”ti-ādi¹. Parato pana bhagavāti guṇakittanameva. Yathā kammaṭṭhānikena “arahaṇ”ti-ādīsu navasu ṭhānesu paccekam itipisaddaṃ yojetvā buddhaguṇā anussarīyanti, evaṃ buddhaguṇasaṃkittakenapīti dassento “**itipi araham itipi sammāsambuddho -pa- itipi bhagavā**”ti āha. Evañhi sati “arahaṇ”ti-ādīhi navahi padehi ye sadevake loke ativiya pākāṭa paññātā buddhaguṇā, te nānappakārato vibhāvītā honti. “Itipetaṃ bhūtaṃ, itipetaṃ tacchan”ti-ādīsu² viya hi idha **iti**-saddo āsannapaccakkhakāraṇattho, **pi**-saddo sampiṇḍanattho, tena ca tesam guṇānaṃ bahubhāvo dīpito, tāni ca guṇasallakkhaṇakāraṇāni saddhāsampannānaṃ viññujātikānaṃ paccakkhāni hontīti tāni saṃkittentena viññunā cittassa sammukhībhūtāneva katvā saṃkittetabbānīti dassento “**iminā ca iminā ca kāraṇenāti vuttaṃ hotī**”ti āha.

“Suttantikānaṃ vacanānamatthaṃ, suttānurūpaṃ paridīpayanti”ti heṭṭhā vuttatā **visuddhimagge**³ sabbākārato saṃvaṇṇitampi atthaṃ idhāpi vitthāretvā dassetukāmo tattha payojanamāya “**idāni vinayadharānaṃ**”ti-ādi. Tattha **cittasampahaṃsanatthanti** cittasantosanatthaṃ, cittappasādanatthanti vuttaṃ hoti. “Ārakattā”ti-ādīsu **ārakattāti** suvidūrattā. **Arīnanti** kilesārīnaṃ. **Arānanti** saṃsāracakkassa arānaṃ. **Hatattāti** viddhamsitattā. **Paccayādīnanti** cīvarādipaccayānañceva pūjāvisesānañca.

Idāni yathāvuttamevatthaṃ vibhāvento āha “**ārakāhiso**”ti-ādi. Dūratā nāma āsannatā viya upādāyupādāya vuccatīti paramukkaṃsagataṃ dūratāvaṃ dassento “**suvidūra vidūre ṭhito**”ti āha, suṭṭhu vidūrabhāveneva vidūre ṭhitoti attho. So panassa kilesehi

1. Khu 7. 162 piṭṭhe.

2. Dī 1. 3 piṭṭhe.

3. Visuddhi 1. 192 piṭṭhe.

dūre ṭhitabhāvo, na padesavasena, atha kho tesaṃ sabbaso pahīnattāti dassento āha “**maggena kilesānaṃ viddhamṣitattā**”ti. Nanu aññesampi khīṇāsavānaṃ te pahīnā evāti anuyogaṃ manasi katvā vuttaṃ “**savāsanānaṃ**”ti. Na hi ṭhapetvā bhagavantaṃ aññe saha vāsanāya kilese pahātuṃ sakkonti. Etena aññehi asādhāraṇambhagavato arahattanti dassitaṃ hoti. Kā panāyaṃ vāsanā nāma? Pahīnakilesassapi appahīnakilesassa payogasadisapayogahetubhūto kilesanissito¹ sāmattiyaṃ viseso āyasmato pilindavacchassa vasalasamudācāranimittaṃ viya. Kathaṃ pana “**ārakā**”ti vutte “**kilesehi**”ti ayamatto labbhatīti sāmāññacodanāya visese avaṭṭhānato visesatthinaṃ ca visesassa anupayujjitabbato “**ārakāssa honti pāpakā akusalā dhammā**”ti-ādīni² suttapadānettha udāharitabbāni. **Ārakā**ti cettha **ākārassa** rassattaṃ, **kakārassa** ca **hakāraṃ** sānusāraṃ katvā niruttinayena “**arahan**”ti padasiddhi veditabbā. Yathāvuttassevatthassa sukhaggahaṇatthaṃ idamettha vuccati—

“So tato ārakā nāma, yassa yenāsamaṅgitā.
Asamaṅgī ca dosehi, nātho tenārahaṃ mato”ti³.

Anatthacaraṇena kilesā eva arayoti **kilesārayo**. Arīnaṃ hatattā arihāti vattabbe niruttinayena “**arahan**”ti vuttaṃ. Etthāpi yathāvuttassatthassa sukhaggahaṇatthaṃ idaṃ veditabbaṃ—

“Yasmā rāgādisaṅkhātā, sabbepi arayo hatā.
Paññāsattthena nāthena, tasmāpi arahaṃ mato”ti³.

Yañcetaṃ saṃsāracakkanti sambandho. Rathacakkassa nābhi viya mūlavayavabhūtaṃ anto bahi ca samavaṭṭhitaṃ avijjābhavataṇhādvayanti vuttaṃ “**avijjābhavataṇhāmayanābhī**”ti. Nābhiyā nemiyaṃ ca sambaddha-arasadisā paccayaphalabhūtehi avijjātaṇhājarāmaṇehi sambaddhā puññābhisaṅkhāra-apuññābhisaṅkhāra-āneñjābhisaṅkhārāti vuttaṃ “**puññādi-abhisaṅkhārāraṇa**”ti. Tattha tattha bhava pariyantabhāvena pākaṭaṃ jarāmaṇanti taṃ nemiṭṭhāniyaṃ katvā

1. Kilesanihito (Syā)

2. Ma 1. 348 piṭṭhe.

3. Visuddhi 1. 192 piṭṭhepi.

āha “**jarāmarañanemī**”ti. Yathā rathacakkappavattiyā padhānakāraṇaṃ akkho, evaṃ saṃsāracakkappavattiyā āsavaśamudayoti āha “**āsavaśamudayaśamayena akkhena vijjhitvā**”ti. Āsavā eva avijjādīnaṃ kāraṇattā āsavaśamudayo. Yathāha “āsavaśamudayā avijjāśamudayo”ti¹. Vipākakaṭattārūpappabhedo kāmabhavādiko tibhavo eva ratho, tasmiṃ **tibhavarathe**. Attano paccayehi samaṃ, sabbaso vā ādito paṭṭhāya yojitanti **samāyojitaṃ**. Ādirahitaṃ kālaṃ pavattatīti katvā **anādikālapavattaṃ**.

“Khandhānañca paṭipāṭi, dhātu-āyatanāna ca.

Abbochinnāṃ vattamānā, saṃsāroti pavuccatī”ti²—

evaṃ vuttasaṃsārova **saṃsāracakkaṃ**. **Anenā**ti bhagavatā. **Bodhimaṇḍeti** bodhisāṅkhātassa ñāṇassa maṇḍabhāvappatte ṭhāne kāle vā. Bodhīti paññā, sā ettha maṇḍa pasannā jātāti **bodhimaṇḍo**. **Vīriyapādehīti** saṃkilesavodānapakkiyesu sannirumbhanasannikkhipanakiccatāya dvidhā pavatteti attano vīriyasaṅkhātehi pādehi. **Sīlapathaviyanti** paṭiṭṭhānatṭhena. Sīlameva pathavī, tassaṃ. **Paṭiṭṭhāyāti** sampādanavasena paṭiṭṭhāhitvā. **Saddhāhatthenāti** anavajjadhammādānasādhanato saddhāva hattho, tena. **Kammakkhayakaranti** kāyakammādibhedassa sabbassapi kammaśa khayakaraṇato kammakkhayakaraṃ. **Ñāṇapharasunti** samādhisilāyaṃ sunisitaṃ maggañāṇapharaśuṃ gahetvā.

Evāṃ “arāṇaṃ hatattā”ti ettha vuttaṃ arasaṅkhātāṃ saṃsāraṃ cakkāṃ viya cakkanti gahetvā atthayojanaṃ katvā idāni paṭiccasamuppādadesaṅkkaṃenaṃ taṃ dassetuṃ “**atha vā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **anamataggaśaṃsāravatṭanti** anu anu amataggaṃ aviññātapubbakoṭikaṃ saṃsāramaṇḍalaṃ. **Sesā dasa dhammā**ti saṅkhārādayo jātipariyosānā dasa dhammā. Kathaṃ tesāṃ saṅkhārādīnaṃ arabhāvoti āha “**avijjāmūlakattā jarāmarañapariyantattā cā**”ti. Tattha avijjā mūlaṃ padhānakāraṇaṃ yesāṃ saṅkhārādīnaṃ te avijjāmūlakā, tesāṃ bhāvo **avijjāmūlakattaṃ**. Jarāmarāṇaṃ

1. Ma 1. 67 piṭṭhe.

2. Visuddhi 2. 176; Dī-Ṭṭha 2. 86; Saṃ-Ṭṭha 2. 89; Am-Ṭṭha 2. 386 piṭṭhādīsu.

pariyantaṃ pariyosānabhūtaṃ etesanti jarāmarañapariyantā, saṅkhārādayo dasa dhammā. Tesāṃ bhāvo **jarāmarañapariyantattaṃ**.

Saṅkhārādijātipariyosānānaṃ dasadhammānaṃ avijjāmūlakattā jarāmarañapariyosānattā cāti attho, nābhībhūtāya avijjāya mūlato nemibhūtena jarāmarāṇena antato saṅkhārādīnaṃ sambandhattāti adhippāyo.

Dukkhadīsūti dukkhasamudayanirodhamaggesu. **Aññāṇanti** ñāṇappaṭipakkhattā moho aññāṇaṃ, na pana ñāṇato aññaṃ, napi ñāṇassa abhāvamattaṃ. Tattha dukkhādīsū aññāṇaṃ yathāsabhāvappaṭivedhāppadānato tappaṭicchādanavaseneva. Ettha hi kiñcāpi ṭhapetvā lokuttarasaccadvayaṃ sesaṭṭhānesu ārammaṇavasenapi avijjā uppajjati, evaṃ santepi paṭicchādanavaseneva idha adhippetā. Sā hi uppannā dukkhasaccaṃ paṭicchādetvā tiṭṭhati, yāthāvasarasalakkaṇaṃ paṭivijjhitaṃ na deti, tathā samudayaṃ nirodhaṃ magganti.

Dukkhamti cettha dukkhaṃ ariyasaccaṃ adhippetanti taṃ kāmabhavādivasena tidhā bhinditvā tathā tappaṭicchādikañca avijjaṃ tidhā katvā avijjādipaccaye tīsu bhavesu saṅkhārādike paṭipāṭiyā dassento “**kāmabhava ca avijjā**”ti-ādimāha. Tattha **kāmabhava ca avijjāti** kāmabhava ādinavappaṭicchādikā avijjā. **Rūpabhava avijjā arūpabhava avijjāti** etthāpi eseva nayo. **Kāmabhava saṅkhārānanti** kāmabhūmipariyāpannānaṃ puññāpuññasaṅkhārānaṃ, kāmabhava vā nipphādetabbā¹ ye puññāpuññasaṅkhārā, tesāṃ kāmabhavūpapattinibbattakasaṅkhārānanti attho. **Saṅkhārāti** cettha lokiyakusalākusalacetanā veditabbā. **Paccayo hotīti** puññābhisaṅkhārānaṃ tāva ārammaṇapaccayena ceva upanissayapaccayena cāti dvidhā paccayo hoti, apuññābhisaṅkhāresu saha-jātassa saha-jātādivasena, asaha-jātassa anantarasamanantarādivasena, anānantarassa pana ārammaṇavasena ceva upanissayavasena ca paccayo hoti. **Arūpabhava saṅkhārānanti** āneñjābhisaṅkhārānaṃ. **Paccayo hotīti** upanissayapaccayavaseneva. Imasmiñca panatthe ettha vitthāriyamāne atippapañco hoti, tasmā taṃ nayidha vitthārayissāma. **Itaresūti** rūpārūpabhavesu.

1. Nipphādetabbe (Sī, Ka)

Tiṇṇaṃ āyatanānanti cakkhusotamanāyatanānaṃ ghāṇādittayassa tattha asambhavato. **Ekassāti** manāyatanassa itaresaṃ tattha asambhavato. Iminā nayena **tiṇṇaṃ phassānanti**-ādīsupi attho veditabbo. **Chabbidhassa phassassāti**

cakkhusamphassasotasamphassaghāṇasamphassajivhāsamphassakāyasamphassamanosamphassānaṃ vasena chabbidhassa phassassa. **Channaṃ vedanānanti** cakkhusamphassajā vedanā, tathā sotasamphassajā ghāṇasamphassajā jivhāsamphassajā kāyasamphassajā manosamphassajā vedanāti imāsaṃ channaṃ vedanānaṃ. **Channaṃ taṇhākāyānanti** rūpaṇhā saddataṇhā gandhataṇhā rasataṇhā phoṭṭhabbataṇhā dhammataṇhāti imesaṃ channaṃ taṇhākāyānaṃ. **Tattha tattha sā sā taṇhāti** rūpaṇhādibhedo tattha tattha kāmabhavādīsu uppajjanakataṇhā.

Sā taṇhādīmūlikā kathā atisaṃkhittāti taṃ upādānabhava cavibhajitvā vitthāretvā dassetuṃ **“kathan”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **kāme paribhuñjissāmīti** iminā kāmataṇhāpavattimāha, tathā **saggasampattim anubhavissāmīti**-ādīhi. Sā pana taṇhā yasmā bhusamādānavasena pavattamānā kāmupādānaṃ nāma hoti, tasmā vuttaṃ **“kāmupādānapaccayā”**ti. **Tathevāti** kāmupādānapaccayā eva. **Brahmalokasampattinti** rūpībrahmaloce sampattim. “Sabbepi tebhūmakā dhammā kāmaṇīyaṭṭhena kāmā”ti vacanato bhavarāgopi kāmupādānamevāti katvā **“kāmupādānapaccayā eva mettaṃ bhāveti”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **mettaṃ bhāveti**ti mijjati siniyhatīti mettā, taṃ bhāveti vaḍḍhetīti attho. Atha vā mettā etassa atthīti mettaṃ, cittaṃ, taṃsampayuttaṃ jhānaṃ vā, taṃ bhāveti vaḍḍhetti uppādeti vāti attho. **Karuṇaṃ bhāveti**ti-ādīsupi imināva nayena attho veditabbo.

Sesupādānamūlikāsupīti diṭṭhupādānasīlabbatupādāna-attavādupādānamūlikāsupi yojanāsu eseva nayoti attho. Tatthāyaṃ yojanā—idhekacco “natthi paraloko”ti natthikadiṭṭhiṃ gaṇhāti, so diṭṭhupādānapaccayā kāyena duccaritaṃ caratīti-ādi vuttanayena yojetabbaṃ. Aparo “asukasmim sampattibhave attā ucchiṇṇatī”ti ucchedadiṭṭhiṃ gaṇhāti, so tatrūpapattiyā kāyena sucaritaṃ caratīti-ādi vuttanayeneva yojetabbaṃ. Aparo “rūpī manomayo hutvā

attā ucchijjati”ti rūpūpapattiya maggaṃ bhāveti bhāvanāpāripūriyāti sabbam vuttanayeneva veditabbaṃ. Aparopi “arūpabhava uppajjitvā attā ucchijjati”ti arūpūpapattiya maggaṃ bhāveti bhāvanāpāripūriyāti sabbam vuttanayeneva veditabbaṃ. Etāhiyeva attavādupādānamūlikāpi yojanā saṃvaṇṇitāti daṭṭhabbaṃ. Evaṃ diṭṭhadhammanibbānavādavasenapi yojanā veditabbā. Aparo “sīlena suddhi, vatena suddhi”ti asuddhimaggaṃ “suddhimaggo”ti parāmasanto sīlabbatupādānapaccayā kāyena duccharitaṃ caratīti-ādi sabbam vuttanayeneva yojetabbaṃ.

Idāni yvāyaṃ saṃsāracakkaṃ dassentena “kāmaabhava avijjā kāmaabhava saṅkhārānaṃ paccayo hoti”ti-ādinā avijjādīnaṃ paccayabhāvo saṅkhārādīnaṃ paccayuppannabhāvo ca dassito, tameva **paṭisambhidāmaggapālī**ṃ ānetvā nigamanavasena dassento “**evamayan**”ti-ādimāha. Tattha yathā saṅkhārā hetunibbattā, evaṃ avijjāpi kāmasavādinā sahetukā evāti āha “**ubhopete hetusamuppannā**”ti. **Paccayapariggaheti** nāmarūpassa paccayānaṃ avijjādīnaṃ paricchiṇṇa gahaṇe. Nipphādetabbe bhummaṃ. **Paññā**ti kaṅkhāvitaraṇavisuddhisāṅkhātā pakārato jānanaṃ. **Dhammaṭṭhitiñāṇanti** tiṭṭhanti ettha phaladhammā tadāyattavuttitāyāti ṭhiti, kāraṇaṃ, dhammānaṃ ṭhiti dhammaṭṭhiti, dhammaṭṭhitiyā ñāṇaṃ dhammaṭṭhitiñāṇaṃ, paccayañāṇanti attho, paṭiccasamuppādāvabodhoti vuttaṃ hoti. Kāmañcettha paccayapariggahe paññāyeva dhammaṭṭhitiñāṇaṃ, saṅkhāresu pana adiṭṭhesu avijjāya saṅkhārānaṃ paccayabhāvo na sakkā daṭṭhunti “**saṅkhārā hetusamuppannā**”ti paccayuppannadhammānaṃpi gahaṇaṃ katanti veditabbaṃ. **Ubhopete hetusamuppannā**ti idaṃ vana ubhinnampi paccayuppannabhāvaṃ dassetukāmatāya vuttaṃ. Idaṃca dhammaṭṭhitiñāṇaṃ yasmā addhattaye kaṅkhāmalavitarāṇavasena pavattati, tasmā “**atītampi addhāna**”ti-ādi vuttaṃ. **Etena nayena sabbapadāni vitthāretabbānī**ti etena nayena “avijjā hetū”ti-ādinā avijjāyaṃ vuttanayena “saṅkhārā hetu, viññāṇaṃ hetusamuppanna”ti-ādinā sabbapadāni vitthāretabbāni.

Saṅkhippanti ettha avijjādayo viññāṇādayo cāti **saṅkhepo**, hetu vipāko ca¹. Atha vā hetuvipākoti saṅkhippatīti saṅkhepo, avijjādayo viññāṇādayo ca. Saṅkhepabhāvasāmaññena pana ekavacanaṃ katanti

daṭṭhabbam. Te pana saṅkhepā atīte hetu, etarahi vipāko, etarahi hetu, āyatiṃ vipākoti evaṃ kālavibhāgena cattāro jātā, tenāha “**purimasāṅkhepo cettha atīto addhā**”ti-ādi. Paccuppanno addhāti sambandho.

Taṇhupādānabhavā gahitāva hontīti ettha avijjāgahaṇena kilesabhāvasāmaññato taṇhupādānā gahitā, saṅkhāraggahaṇena kammabhāvasāmaññato bhavo gahito, avijjāsaṅkhārānaṃ tehi vinā sakiccākaraṇato ca taṇhupādānabhavā gahitāva honti. Atha vā avidvā paritassati, paritasito upādiyati, tassupādānapaccayā bhavo, tasmā taṇhupādānabhavāpi gahitā honti. Tathā ca vuttaṃ—

“Purimakammabhavasmim moho avijjā, āyūhanā saṅkhārā. Nikanti taṇhā, upagamanam upādānam, cetanā bhavo, iti ime pañca dhammā purimakammabhavasmim idha paṭisandhiyā paccayā”ti¹.

Tattha² **purimakammabhavasminti** purime kammabhavā, atītajātiyaṃ kammabhavā kariyamāneti attho. **Moho avijjāti** yo tadā dukkhādisu moho yena mūlho kammaṃ karoti, sā avijjā. **Āyūhanā saṅkhārāti** taṃ kammaṃ karoto yā purimacetanāyo, yathā “dānam dassāmī”ti cittaṃ uppādetvā māsampi saṃvaccharampi dānūpakaraṇāni sajjentassa uppannā purimacetanāyo, paṭiggāhakānaṃ pana hatthe dakkhiṇaṃ paṭiṭṭhāpayato cetanā bhavoti vuccati. Ekāvajjanesu vā chasu javanesu cetanā āyūhanasaṅkhārā nāma, sattamā bhavo. Yā kāci vā pana cetanā bhavo, sampayuttā āyūhanasaṅkhārā nāma. **Nikanti taṇhāti** yā kammaṃ karontassa tassa phale upapattibhave nikāmanā patthanā, sā taṇhā nāma. **Upagamanam upādānanti** yaṃ kammabhavassa paccayabhūtaṃ “idaṃ katvā asukasmiṃ nāma ṭhāne kāme sevissāmi ucchiṃjissāmī”ti-ādinā nayena pavattaṃ upagamanam gahaṇam parāmasanaṃ, idaṃ upādānam nāma. **Cetanā bhavoti** “taṃ kammaṃ karoto yā purimā cetanāyo”ti-ādinā heṭṭhā vuttasu tīsu atthavikappesu yā cetanā bhavoti vuttā, sā cetanā bhavoti evamattho veditabbo.

1. Khu 9. 50 piṭṭhe. 2. Abhi-Ṭṭha 2. 182; Paṭisaṃ-Ṭṭha 1. 223 piṭṭhesupi passitabbam.

Idāni sabbepete avijjādayo dhamme dvīhi vaṭṭehi saṅgahetvā dassetukāmo āha “**ime pañca dhammā atīte kammavaṭṭan**”ti. Ettha ca nippariyāyato saṅkhārā bhavo ca kammaṃ, avijjādayo pana kammasaṃhāyātāya kammasarikkhakā tadupakāraḥ cāti kammanti vuttā. Avijjādayo hi vipākadhammadhammatāya kammasarikkhakā saṃjātakotiya upanissayakotiya ca kammaṃ ca upakāraḥ. Kammameva ca aññamaññasambandhaṃ hutvā punappunaṃ parivattanaṭṭhena kammavaṭṭanā. **Viññāṇādayo pañcāti** viññāṇādayo vedanāpariyantā pañca etarahi idāni imasmiṃ attabhāveti vuttanā hoti. **Avijjāsaṅkhārā gahitāva honti**ti etthāpi pubbe viya kilesakammabhāvasāmaññato taṇhupādānaggahaṇena avijjā gahitā, bhavaggahaṇena saṅkhārā gahitāti daṭṭhabbā. Atha vā bhava gahite tassa pubbabhāgā taṃsampayuttā vā saṅkhārā gahitāva honti, taṇhupādānaggahaṇena ca taṃsampayuttā yāya vā mūlho kammaṃ karoti, sā avijjāva hoti ti taṇhupādānabhavaggahaṇena avijjāsaṅkhārā gahitāva honti. Teneva vuttanā—

“Idha paripakkattā āyatanānaṃ moho avijjā, āyūhanā saṅkhārā, nikanti taṇhā, upagamaṇaṃ upādānaṃ, cetanā bhavo, iti ime pañca dhammā idha kammabhavasmiṃ āyatim paṭisandhiyā paccayā”ti¹.

Tattha **idha paripakkattā āyatanānanti** paripakkāyatanassa kammakaraṇakāle sammoho dassito. Sesā heṭṭhā vuttanayameva.

Viññāṇanāmarūpasalāyatanaphassavedanānaṃ jātijarābhaṅgāvatthā jātijarāmarāṇanti vuttāti avatthānaṃ gahaṇena avatthāvantā gahitāva honti tadavinābhāvatoti āha “**jātijarāmarāṇāpadesena viññāṇādīnaṃ niddiṭṭhattā**”ti. **Apadesenāti** jātijarāmarāṇānaṃ kathanena. **Imeti** viññāṇādayo. **Āyatim vipākavaṭṭanti** paccuppannaṃ hetu bhāvināṃ anāgatānaṃ gahitattā. **Teti** avijjādayo. **Ākāratoti** sarūpato avuttāpi tasmim tasmim saṅgahe ākiriyanti avijjāsaṅkhārādiggahaṇehi pakāsiyanti ākāra, atītaṃ hetu-ādīnaṃ vā pakāra

1. Khu 9. 50 piṭṭhe.

ākārā. Tato ākāratio. **Vīsatividhā hontīti** atīte hetupañcakādibhedato vīsatividhā hontī.

Saṅkhāraviññāṇānaṃ cettha antarā eko sandhīti hetuto phalassa avicchedappavattibhāvato hetuphalassa sambandhabhūto eko sandhi, tathā bhavajātīnamantarā. Vedanātaṇhānamantarā pana phalato hetuno avicchedappavattibhāvato phalahetusambandhabhūto eko sandhi. Phalabhūtopi hi dhammo aññassa hetusabhāvassa dhammassa paccayo hotīti.

Itīti vuttappakāraparāmasanaṃ. Tenāha “**catusaṅkhepan**”ti-ādi. **Sabbākāratoti** idha vutthehi ca avutthehi ca paṭiccasamuppādavibhaṅge anantanayasamantapaṭṭhānādīsu ca āgatehi sabbehi ākārehi. **Jānātīti** avabujjhati. **Passatīti** dassanabhūtena ñāṇacakkhunā paccakkhato passati. **Aññāti paṭivijjhatīti** tesameva vevacanaṃ. **Tanti** taṃ jānanaṃ. **Ñātattthenāti** yathāsabhāvato jānanaṭṭhena. **Pajānanattthenāti** aniccādīhi pakārehi paṭivijjhanaṭṭhena.

Idāni yadatthamidaṃ bhavacakkaṃ idhānītaṃ¹, taṃ dassetum “**iminā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **te dhammeti** te avijjādike dhamme. **Yathābhūtaṃ ñatvāti** mahāvajirañāṇena yāthāvato jānitvā. **Nibbindantoti** balavavipassanāya nibbindanto. **Virajjanto vimuccantoti** ariyamaggehi virajjanto vimuccanto. Are hanīti sambandho. Tattha yadā bhagavā virajjati vimuccati, tadā are hanati nāma. Tato paraṃ pana abhisambuddhakkhaṇaṃ gahetvā vuttaṃ “hani vihani viddhamsesi”ti. **Evampi arānaṃ hatattā arahanti** evaṃ imināpi pakārena yathāvuttasaṃsāracakkassa saṅkhārādi-arānaṃ hatattā araham. Etthedaṃ vuccati—

“Arā saṃsāracakkassa, hatā ñāṇāsinā yato.

Lokanāthena tenesa, **arahanti** pavuccatī”ti².

Aggadakkhiṇeyyattāti uttamadakkhiṇeyyabhāvato. Cakkavattino acetane cakkaratane uppanne tattheva loko pūjaṃ karoti, aññattha pūjāvisesā pacchijjanti, kimaṅgaṃ pana sammāsambuddhe uppanneti dassento

1. Bhavacakkaṃ idāni taṃ (sabbattha) Visuddhimaggaṭīkāyaṃ cha-anussatiniddese Buddhānussatikathāvaṇṇanāyaṃ passitabbaṃ.

2. Visuddhi 1. 194 piṭṭhepi.

“**uppanne tathāgate**”ti-ādimāha. “Ekekaṃ dhammakkhandaṃ ekekavihārena pūjessāmī”ti vuttepi satthāraṃyeva uddissa katattā “**bhagavantam uddissā**”ti-ādi vuttam. **Ko pana vādo aññesaṃ pūjāvisesānanti** yathāvuttato aññesaṃ amahasakkhehi devamanussehi kariyamānānaṃ nāti-uḷārānaṃ pūjāvisesānaṃ arahabhāve kā nāma kathā. **Paccayādīnaṃ arahattāpi arahanti** yathāvuttacīvarādipaccayānaṃ pūjāvisesassa ca aggadakkhiṇeyyabhāvena anucchavikattāpi araham. Imassapi atthassa sukhaggahaṇattham idam vuccati—

“Pūjāvisesaṃ saha paccayehi,
Yasmā ayaṃ arahati lokanātho.
Atthānurūpaṃ **arahanti** loke,
Tasmā jino arahati nāmametan”ti¹.

Asilokabhayenāti akittibhayena, ayasabhayena garahābhayenāti vuttam hoti. **Raho pāpam karontī**ti “mā naṃ koci jaññā”ti rahasi pāpam karonti. **Evamesa na kadāci karotī**ti esa bhagavā pāpahetūnaṃ bodhimaṇḍayeveva suppahīnattā kadāci pi evaṃ na roti. Hoti cettha—

“Yasmā natthi raho nāma, pāpakammesu tādino.
Rahābhāvena tenesa, **araham** iti vissuto”ti¹.

Idāni sukhaggahaṇattham yathāvuttamattham sabbampi saṅgahetvā dassento āha “**hoti cetthā**”ti-ādi. **Kilesārīna so munī**ti ettha gāthābandhasukhattham niggahītalopo daṭṭhabbo, kilesārīnaṃ hatattāti attho. **Paccayādīna cārahoti** etthāpi niggahītalopo vuttanayeneva daṭṭhabbo.

Arahanti ettha ayamaparopi nayo daṭṭhabbo—āraḁāti **araham**, suvidūrabhāvato icceva attho. Kuto pana suvidūrabhāvatoti? Ye abhāvitakāyā abhāvitasīlā abhāvitacittā abhāvitapaññā, tato eva appahīnarāgadosamohā ariyadhammassa akovidā ariyadhamme avinītā ariyadhammassa adassāvinā appaṭipannā micchāpaṭipannā ca, tato suvidūrabhāvato. Vuttañhetam bhagavatā—

1. Visuddhi 1. 195 piṭṭhepi.

“Saṅghāṭikanṇe cepi me bhikkhave bhikkhu gahetvā piṭṭhito piṭṭhito anubandho assa pāde pādaṃ nikkhipanto, so ca hoti abhijjhālu kāmesu tibbasārāgo byāpannacitto paduṭṭhamanasāṅkappo muṭṭhassati asampajāno asamāhito vibbhantacitto pākatindriyo, atha kho so ārakāva mayhaṃ, ahañca tassa. Taṃ kissa hetu? Dhammañhi so bhikkhave bhikkhu na passati, dhammaṃ apassanto na maṃ passatī”ti¹.

Yathāvuttapuggalā hi sacepi sāyaṃpātaraṃ satthu santikāvacarāva siyūm², Na te tāvatā “satthu sanikā”ti vattabbā, tathā satthāpi nesaṃ. Iti asappurisānaṃ ārakā dūreti araham. Tenedaṃ vuccati—

“Sammā na paṭipajjanti, ye nihīnāsayaṃ narā.
Ārakā tehi bhagavā, dūre tenāraham mato”ti.

Tathā ārakāti **araham**, āsannabhāvatoti attho. Kuto pana āsannabhāvatoti? Ye bhāvitakāyā bhāvitasīlā bhāvitacittā bhāvitapaññā, tato eva pahīnarāgadosamohā ariyadhammassa kovidā ariyadhamme suvinītā ariyadhammassa dassāvino sammāpaṭipannā, tato āsannabhāvato. Vuttampi cetam bhagavatā—

“Yojanasate cepi me bhikkhave bhikkhu vihareyya, so ca hoti anabhijjhālu kāmesu na tibbasārāgo abyāpannacitto apaduṭṭhamanasāṅkappo upaṭṭhitassati sampajāno samāhito ekaggacitto saṃvutindriyo, atha kho so santikeva mayhaṃ, ahañca tassa. Taṃ kissa hetu? Dhammañhi so bhikkhave bhikkhu passati, dhammaṃ passanto maṃ passatī”ti¹.

Tathārūpā hi puggalā satthu yojanasatantarikāpi honti, na tāvatā te “satthu dūracārino”ti vattabbā, tathā satthāpi nesaṃ. Iti sappurisānaṃ ārakā āsanneti araham. Tenedaṃ vuccati—

“Ye sammā paṭipajjanti, suppañītādhimuttikā.
Ārakā³ tehi āsanne, tenāpi **araham** jino”ti.

1. Khu 1. 256 piṭṭhe.

2. Santikāvacarā vasimsu (Sī)

3. Bhagavā (Mūlapaṇṇāsake sāleyyakasuttaṭīkāyaṃ)

Ye ime rāgādayo pāpadhammā yasmim̐ santāne uppajjanti, tassa diṭṭhadhammikampi samparāyikampi anattaṃ āvahanti, nibbānagāminiyā paṭipadāya ekamseneva ujuvipaccanīkabhūtā ca, te attahitaṃ parahitaṃca paripūretuṃ sammā paṭipajjantehi sādhuhi dūrato rahitabbā pariccajitabbā pahātabbāti rahā nāma, te ca yasmā bhagavato bodhimūleyeva ariyamaggena sabbaso pahīnā susamucchinnā. Yathāha—

“Tathāgatassa kho brāhmaṇa rāgo pahīno doso moho, sabbe pi pāpakā akusālā dhammā pahīnā ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṃkatā āyatim̐ anuppādadhammā”¹.

Tasmā sabbaso na santi etassa rahāti arahoti vattabbe okārassa sānusāraṃ akārādesaṃ katvā “**arahān**”^{ti} vuttaṃ. Tenedaṃ vuccati—

“Pāpadhammā rahā nāma, sādhuhi rahitabbato.
Tesaṃ suṭṭhu pahīnattā, bhagavā **arahān** mato”^{ti}.

Ye te sabbaso pariññātakkhandhā pahīnakilesā bhāvitamaggā sacchikatanirodhā arahanto khīṇāsavā, ye ca sekha appattamānasā anuttaraṃ yogakkhemaṃ patthayamānā viharanti, ye ca parisuddhappayogā kalyāṇajjhāsayā saddhāsīlasutādiguṇasampannā puggalā, tehi na rahitabbo na pariccajitabbo, te ca bhagavatāti **arahān**. Tathā hi ariyapuggalā satthārā diṭṭhadhammassa paccakkhakaṇato satthu dhammasarīrena avirahitāva honti. Yathāha āyasmā piṅgiyo—

“Passāmi naṃ manasā cakkhunāva,
Rattindivaṃ brāhmaṇa appamatto.
Namassamāno vivasemi rattim̐,
Teneva maññāmi avippavāsaṃ.

1. Vi 1. 4 piṭṭhe.

Saddhā ca pīti ca mano sati ca,
 Nā'penti'me gotamasāsanamhā.
 Yaṃ yaṃ disaṃ vajati bhūripañño,
 Sa tena teneva nato hamasmī"ti¹.

Teneva ca te aññaṃ satthāraṃ na uddisanti. Yathāha—

“Aṭṭhānametaṃ bhikkhave anavakāso, yaṃ diṭṭhisampanno puggalo
 aññaṃ satthāraṃ uddiseyya, netāṃ ṭhānaṃ vijjati”ti².

Kalyāṇaputhujjanāpi yebhuyyena satthari niccalasaddhā eva honti. Iti
 suppaṭipannehi purisavisesehi avirahitabbato tesaṃ avirahanato na santi
 etassa rahā pariccajanakā, natthi vā etassa rahā sādhuhi pariccajītabbatāti
arahaṃ. Tenedaṃ vuccati—

“Ye sacchikatasaddhammā, ariyā suddhagocarā.
 Na tehi rahito hoti, nātho tenā**arahaṃ** mato”ti.

Rahoti ca gamanaṃ vuccati, bhagavato ca nānāgatīsu
 paribbhamanasāṅkhātāṃ saṃsāre gamanaṃ natthi kammakkhayakarena
 ariyamaggena bodhimūleyeva sabbaso sasambhārassa kammavaṭṭassa
 viddhaṃsitattā. Yathāha—

“Yena devūpapatyassa, gandhabbo vā vihaṅgamo.
 Yakkhattaṃ yena gaccheyyaṃ, manussattaṃ abbaḃe.
 Te mayhaṃ āsavā khīṇā, viddhastā vinaḷīkatā”ti³.

Evam natthi etassa raho gamanaṃ gatīsu paccājātītipi **arahaṃ**. Tenedaṃ
 vuccati—

“Raho vā gamanaṃ yassa, saṃsāre natthi sabbaso.
 Pahīnajātimaraṇo, **arahaṃ** sugato mato”ti.

Pāsaṃsatto vā bhagavā **arahaṃ**. Akkharacintakā hi paṃsaṃsāyaṃ
 arahasaddaṃ vaṇṇenti. Pāsaṃsabhāvo ca bhagavato anaññasādhāraṇato
 yathābhuccaguṇādhigato sadevake loke suppatiṭṭhito. Tathā hesa anuttarena
 sīlena anuttarena samādhinā anuttarāya paññāya

1. Khu 1. 451 piṭṭhe.

2. Ma 3. 110; Aṃ 1. 29 piṭṭhesu.

3. Aṃ 1. 348 piṭṭhe.

anuttarāya vimuttiyā asamo asamasamo appaṭimo appaṭibhāgo
 appaṭipuggaloti evaṃ tasmim̐ tasmim̐ guṇe vibhajitvā vuccamāne
 paṇḍitapurisehi devehi brahmehi bhagavatā vā pana pariyoṣāpetum̐
 asakkuṇeyyarūpo. Iti pāsaṃsattāpi bhagavā araham̐. Tenedaṃ vuccati—

“Guṇehi sadiso natthi, yasmā loka sadevake.

Tasmā pāsaṃsiyattāpi, **araham̐** dvipaduttamo”ti.

Sabbasaṅgahavasena pana—

Ārakā mandabuddhīnam̐, ārakā¹ ca vijānataṃ.

Rahānam̐ suppahīnattā, vidūnamaraheyyato.

Bhavesu ca rahābhāvā, pāsaṃsā araham̐ jinoti.

Ettāvatā ca “arahan”ti padassa sabbaso attho vibhatto hoti.

Idāni **sammāsambuddhoti** imassa attham̐ vibhajitvā dassento āha
 “**sammā sāmañcā**”ti-ādi. Tattha **sammāti** aviparītam̐. **Sāmanti** sayameva,
 aparaneyyo hutvāti attho. **Sambuddhoti** hi ettha **sam̐**-saddo sayanti etassa
 atthassa bodhakoti daṭṭhabbo. **Sabbadhammānantī** anavasesānam̐
 neyyadhammānam̐. Katham̐ panettha sabbadhammānantī ayaṃ viseso
 labbhatīti? Ekadesassa aggahaṇato. Padesaggahaṇe hi asati gahetabbassa
 nippadesatāva viññāyati yathā “dikkhito² na dadāti”ti. Evañca katvā
 atthavisesanapekkhā kattari eva buddhasaddasiddhi veditabbā
 kammavacanicchāya abhāvato. “Sammā sāmañca buddhattā
 sammāsambuddho”ti ettakameva hi idha saddato labbhati,
 “sabbadhammānan”ti idam̐ pana atthato labbhamānam̐ gahetvā vuttam̐. Na
 hi bujghanakiriyā avisayā yujjati.

Idāni tassā visayaṃ “sabbadhamme”ti sāmaññato vuttam̐ vibhajitvā
 dassetum̐ “**abhiññeyye dhamme**”ti-ādi vuttam̐. Tattha **abhiññeyyeti**
 aniccādito lakkhaṇarasādito ca abhivisiṭṭhena ñāṇena jānitabbe
 catusaccadhamme. **Abhiññeyyato buddhoti** abhiññeyyabhāvato bujji,
 pubbabhāge vipassanāpaññādīhi adhigamakkhaṇe maggapaññāya
 aparabhāge sabbaññutaññāñādīhi aññāsīti attho. Ito paresupi eseva

1. Āsannā (Mūlapaṇṇāsake sāleyyakasuttaṭīkāyaṃ)

2. Dukkhitto (Syā) saddanītidhātumālā passitabbā.

nayo. **Pariññeyye dhammeti** aniccādivasena parijānitabbaṃ dukkhaṃ ariyasaccamāha. **Pahātabbeti** samudayapakkhiye. **Sacchikātabbeti** nibbānaṃ sandhāyāha. Bahuvacananiddeso panettha sopādisesādikaṃ pariyāyasiddhaṃ bhedaṃapekkhitvā kato, uddeso vā ayaṃ catusaccadhammānampi. Tathā hi vakkhati “cakkhu dukkhasaccan”ti-ādi. Uddeso ca avinicchitatthaparicchadassa dhammassa vasena karīyati. Uddesena hi uddisiyamānānaṃ atthitāmattaṃ vuccati, na paricchodoti aparicchadena bahuvacanaena vuttaṃ yathā “appaccayā dhammā, asaṅkhatā dhammā”ti. **Sacchikātabbeti** vā phalavimuttīnampi gahaṇaṃ, na nibbānassevāti bahuvacananiddeso kato. Evañca **bhāvetabbeti** ettha jhānānampi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. **Teneva cāhāti** selabrāhmaṇassa attano buddhabhāvaṃ sādheṇto evamāha.

Kim pana bhagavā sayameva attano sammāsambuddhabhāvaṃ sādhetīti? Sādheti mahākaruṇāya aññesaṃ avisayato. Tattha “ekomhi sammāsambuddho, sabbābhībhū sabbavidūhamasmī”ti-ādīni¹ suttapadāni, idameva ca “abhiññeyyan”ti-ādi suttapadaṃ etassa atthassa sādhaṇaṃ. Tattha **abhiññeyyanti** iminā dukkhasaccamāha, **bhāvetabbanti** maggasaccaṃ. **Ca**-saddo panettha avuttasamuccayattho, tena sacchikātabbassa gahaṇaṃ veditabbaṃ. Atha vā **abhiññeyyanti** imināva pārisesaṇāyena pariññeyyadhamme sacchikātabbadhamme ca dasseti. **Tasmā buddhosmīti** yasmā cattāri saccāni mayā buddhāni, saccavinimuttañca kiñci ñeyyaṃ natthi, tasmā sabbampi ñeyyaṃ buddhosmi, abbhaññāsinti attho. **Selasuttaṭṭhakathāyaṃ**² pana idaṃ vuttaṃ—

“Abhiññeyyanti vijjā ca vimutti ca. Bhāvetabbaṃ maggasaccaṃ. Pahātabbaṃ samudayasaccaṃ. Hetuvacanaena pana phalasiddhito tesāṃ phalāni nirodhasaccadukkhasaccānipi vuttāneva honti. Evaṃ sacchikātabbaṃ sacchikataṃ, pariññātabbaṃ pariññātanti idampettha saṅgahitamevāti catusaccabhāvanaṃ catusaccabhāvanāphalañca vimuttiṃ dassento ‘bujjhitabbaṃ bujjhitvā buddho jātosmī’ti yuttahetunā buddhabhāvaṃ sāmetī”ti.

1. Ma 2. 295; Vi 3. 12 piṭṭhesu.

2. Ma-Ṭṭha 3. 276 piṭṭhe.

Tattha **vijjā**ti maggavijjā vuttā ukkaṭṭhaniddesena. **Vimuttī**ti phalavimutti. Kāmañcettha maggavijjāpi bhāvetabbabhāvena gahitā, sabbepi pana sabhāvadhammā abhiññeyyāti vijjāya abhiññeyyabhāvo vutto. Imināva nayena sabbesampi abhiññeyyabhāvo vutto evāti daṭṭhabbaṃ. Phalena vinā hetubhāvasseva abhāvato hetuvacanena phalasiddhi vuttāti veditabbaṃ. Nirodhassa hi sampāpanena maggassa hetubhāvo, dukkhassa nibbattanena taṇhāya samudayabhāvoti.

Evam saccavasena sāmāññato vuttamatthaṃ dvārārammaṇehi saddhiṃ dvārappavattadhammehi ceva khandhādīhi ca saccavaseneva vibhajitvā dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi āradhāṃ. **Mūlakāraṇabhāvenā**ti santesupi avijjādīsu aññesu kāraṇesu tesampi mūlabhūtakāraṇabhāvena. Taṇhā hi kammassa vicittabhāva hetuto sahāyabhāvūpagamanato ca dukkhavicittatāya padhānakāraṇaṃ. **Samuṭṭhāpikā**ti uppādikā. **Purimataṇhā**ti purimabhavasiddhā taṇhā. **Ubhinnanti** cakkhussa taṃsamudayassa ca. **Appavattī**ti appavattinimittaṃ. **Nirodhappajānanā**ti sacchikiriyābhisamayavasena nirodhassa paṭivijjhanā. **Ekekapaduddhā renā**ti “cakkhuṃ cakkhusamudayo cakkhunirodho”ti-ādinā ekekakoṭṭhāsānidhāraṇena. Taṇhāyapi pariññeyyabhāvasabbhāvato upādānakkhandhogadhātā saṅkhāradukkhabhāvato ca dukkhasaccasaṅgahaṃ dassetuṃ “**rūpataṇhādayo cha taṇhākāyā**”ti vuttaṃ, tasmā vattamānabhāve taṇhā khandhapariyāpannattā saṅkhāradukkhabhāvato ca dukkhasaccaṃ. Yasmiṃ pana attabhāve sā uppajjati, tassa attabhāvassa mūlakāraṇabhāvena samuṭṭhāpikā purimabhavasiddhā taṇhā samudayasaccanti gahetabbā.

Kasiṇānīti kasiṇārammaṇikajjhānāni. **Dvattiṃsākārā**ti dvattiṃsa koṭṭhāsā tadārammaṇajjhānāni ca. **Nava bhavā**ti kāmabhavo rūpabhavo arūpabhavo saññībhavo asaññībhavo nevasaññīnāsaññībhavo ekavokārabhavo catuvokārabhavo pañcavokārabhavoti nava bhavā. Tattha bhavatīti bhavo, kāmarāgasāṅkhātena kāmena yutto bhavo, kāmasaṅkhāto vā bhavo **kāmabhavo**, ekādasa kāmāvacarabhūmiyo. Kāme pahāya rūparāgasāṅkhātena rūpena yutto bhavo, rūpasaṅkhāto vā bhavo **rūpabhavo**,

soḷasa rūpāvacarabhūmiyo. Kāmañca rūpañca pahāya arūparāgasan̄khātena arūpena yutto bhavo, arūpasan̄khāto vā bhavo **arūpabhavo**, catasso āruppabhūmiyo. Saññāvataṃ bhavo **saññībhavo**, saññā vā ettha bhavē atthīti saññībhavo, so kāmabhavo ca asaññībhavamutto rūpabhavo ca nevasaññīnāsaññībhavamutto arūpabhavo ca hoti. Na saññībhavo **asaññībhavo**, so rūpabhavēkadeso. Oḷārikattābhāvato nevasaññā, sukhumattassa sabbhāvato nāsaññāti nevasaññānāsaññā, tāya yutto bhavo **nevasaññānāsaññābhavo**. Atha vā oḷārikāya saññāya abhāvā sukhumāya ca bhāvā nevasaññā nāsaññā asmiṃ bhavēti nevasaññānāsaññābhavo, so arūpabhavēkadeso. Ekena rūpakkhandhena vokiṇṇo bhavo, ekena vā vokāro assa bhavassāti **ekavokārabhavo**, so asaññībhavo. Catūhi arūpakkhandhehi vokiṇṇo bhavo, catūhi vā vokāro assa bhavassāti **catuvokārabhavo**, so arūpabhavo eva. Pañcahi khandhehi vokiṇṇo bhavo, pañcahi vā vokāro assa bhavassāti **pañcavokārabhavo**, so kāmabhavo ca rūpabhavēkadeso ca hoti. **Vokāro**ti vā khandhānametamadhivacanāṃ, tasmā eko vokāro assa bhavassāti ekavokārabhavoti evamādināpettha attho veditabbo. **Cattāri jhānānīti** aggahitārammaṇavisesāni cattāri rūpāvacarajjhānāni. Vipākajjhānānaṃ vā etaṃ gahaṇaṃ. Ettha ca kusaladhammānaṃ upanissayabhūtā taṇhāsamuṭṭhāpikā¹ purimataṇhāti veditabbā. Kiriyaḍhammānaṃ pana yattha te kiriyaḍhammā uppajjanti, tassa attabhāvassa kāraṇabhūtā taṇhā. **Anulomatoti** ettha “saṅkhārā dukkhasaccaṃ, avijjā samudayasaccaṃ”ti iminā anukkamena yojetabbaṃ.

Anubuddhoti bujjhitabbadhammassa anurūpato buddho. **Tenāti** yasmā² sāmāññato visesato ca ekekapaduddhārena sabbadhamme buddho, tasmā vuttaṃ. Kiṃ vuttanti āha “**sammā sāmañca sabbadhammānaṃ buddhattā**”ti, sabbassapi ñeyyassa sabbākārato aviparītaṃ sayameva abhisambuddhattāti attho. Imināssa paropadesarahitassa sabbākārena

1. Taṇhā taṇsamuṭṭhāpikā (Syā)

2. Tenāti tasmā. Yasmā (Sī, Syā)

sabbadhammāvabodhanasamatthassa ākaṅkhappaṭibaddhavuttino
anāvaraṇaññaṇasaṅkhātassa sabbaññutaññāṇassa adhigamo dassito.

Nanu ca sabbaññutaññāṇato aññāṇaṃ anāvaraṇaññaṇaṃ, aññathā “cha
asādhāraṇaññaṇāni buddhaññaṇāni”ti vacanaṃ virujjheyāti? Na virujjhati
visayappavattibhedavasena aññehi asādhāraṇabhāvadassanattamaṃ ekasseva
ññaṇassa dvidhā vuttattā. Ekameva hi taṃ ññaṇaṃ
anavasesasaṅkhatāsāṅkhatasammutidhammavisayatāya sabbaññutaññāṇaṃ,
tathā ca āvaraṇabhāvato nissaṅgacāramupādāya anāvaraṇaññaṇanti vuttaṃ.
Yathāya **paṭisambhidāyaṃ**¹ “sabbaṃ saṅkhatamasāṅkhatamaṃ anavasesaṃ
jānātīti sabbaññutaññāṇaṃ, tathā āvaraṇaṃ natthīti anāvaraṇaññaṇaṃ”ti-ādi.
Tasmā natthi nesaṃ atthato bhedo, ekantena cetamaṃ evamicchitabbaṃ.
Aññathā sabbaññutanāvaraṇaññaṇaṃ sādharmaṇatā
asabbadhammārammaṇatā ca āpajjeyya. Na hi bhagavato ññaṇassa
aṇumattampi āvaraṇaṃ atthi, anāvaraṇaññaṇassa
asabbadhammārammaṇabhāve yathā taṃ na pavattati,
tathāvaraṇasabbhāvato anāvaraṇabhāvoyeva na siyā. Atha vā pana hotu
aññameva anāvaraṇaññaṇaṃ sabbaññutaññāṇato, idha pana sabbattha
appaṭihatavuttitāya anāvaraṇaññaṇanti sabbaññutaññāṇameva adhippetamaṃ,
tassa cādhigamanena bhagavā sabbaññū sabbavidū sammāsambuddhoti ca
vuccati na sakimyeva sabbadhammāvabodhanato. Tathā ca vuttaṃ
paṭisambhidāyaṃ² “vimokkhantikametaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ
bodhiyā mūle saha sabbaññutaññāṇassa paṭilābhā sacchikā paññatti yadidaṃ
buddho”ti. Sabbadhammāvabodhanasamatthaññaṇasamadhigamena hi
bhagavato santāne anavasesadhamme paṭivijjhituṃ samatthatā ahoṣīti.

Etthāha—kiṃ panidaṃ ññaṇaṃ pavattamānaṃ sakimyeva sabbasmiṃ
visaye pavattati, udāhu kamenāti. Kiñcetha—yadi tāva sakimyeva
sabbasmiṃ visaye pavattati, atītānāgatapaccuppanna-
ajjhatabhaddhādibhedabhinnānaṃ saṅkhatadhammānaṃ
asaṅkhatasammutidhammānaṃca ekajjhaṃ upaṭṭhāne dūrato cittapaṭamaṃ
pekkhantassa viya paṭivibhāvenāvabodho³ na siyā, tathā sati “sabbe

1. Khu 9. 125 piṭṭhe.

2. Khu 9. 172 piṭṭhe.

3. Visayapaṭibhāgenāvabodho (Sī), viya paṭibhāgenāvabodho (Syā)

dhammā anattā”ti vipassantānaṃ anattākārena viya sabbadhammā anirūpitarūpena bhagavato ñāṇassa visayā hontīti āpajjati. Yepi¹ “sabbañeyyadhammānaṃ ṭhitalakkhaṇavisayaṃ vikapparahitaṃ sabbakālaṃ buddhānaṃ ñāṇaṃ pavattati, tena te sabbavidūti vuccanti, evañca katvā ‘caraṃ samāhito nāgo, tiṭṭhantopi samāhito’ti idampi vacanaṃ suvuttaṃ hoti’ti vadanti, tesampi vuttadosā nātivatti, ṭhitalakkhaṇārammaṇatāya ca atītānāgatasammutidhammānaṃ tadabhāvato ekadesavisayameva bhagavato ñāṇaṃ siyā, tasmā sakimyeva ñāṇaṃ pavattatīti na yujjati.

Atha kamena sabbasmiṃ visaye ñāṇaṃ pavattatīti. Evampi na yujjati. Na hi jātibhūmisabhāvādivasena disādesakālādivasena ca anekabhedabhinne ñeyye kamena gayhamāne tassa anavasesappaṭivedho sambhavati apariyantabhāvato ñeyyassa. Ye pana “atthassa avisaṃvādanato ñeyyassa ekadesaṃ paccakkhaṃ katvā sesepi evanti adhimuccitvā vavatthāpanena sabbaññū bhagavā, tañca ñāṇaṃ na anumānañāṇaṃ saṃsayābhāvato. Saṃsayānubaddhañhi loke anumānañāṇaṃ”ti vadanti, tesampi taṃ na yuttaṃ. Sabbassa hi appaccakkhabhāve atthāvisaṃvādanena ñeyyassa ekadesaṃ paccakkhaṃ katvā sesepi evanti adhimuccitvā vavatthāpanassa asambhavato. Yañhi taṃ sesaṃ, taṃ appaccakkhanti.

Atha tampi paccakkhaṃ tassa sesabhāvo eva na siyāti? Sabbametam akāraṇaṃ. Kasmā? Avisayavicāraṇabhāvato. Vuttañhetam bhagavatā “buddhavisayo bhikkhave acinteyyo na cintetabbo, yo cinteyya, ummādassa vighātassa bhāgi assā”ti². Idam panettha sanniṭṭhānaṃ—yaṃ kiñci bhagavatā ñātuṃ icchitam sakalaṃ ekadeso vā, tattha tattha appaṭihata vuttitāya paccakkhato ñāṇaṃ pavattati niccasamādhānañca vikkhepābhāvato. Ñātuṃ icchitassa ca sakalassa avisayabhāve tassa ākaṅkhappaṭibaddhavuttitā na siyā, ekantenevassā icchitabbā “sabbe dhammā buddhassa bhagavato āvajjanappaṭibaddhā ākaṅkhappaṭibaddhā manasikārappaṭibaddhā cittuppādappaṭibaddhā”ti³ vacanato. Atītānāgatavisayampi bhagavato ñāṇaṃ anumānāgamatakkagahaṇavirahitattā paccakkhameva.

1. Yesam (Sī)

2. Am 1. 392 piṭṭhe.

3. Khu 7. 139; Khu 9. 376 piṭṭhesu.

Nanu ca etasmimpi pakkhe yadā sakalam nāturū icchitam, tadā sakimyeva sakalavisayatāya anirūpitarūpena bhagavato nāṇam pavatteyyāti vuttadosā nātivattiyevāti? Na, tassa visodhitattā. Visodhito hi so buddhavisayo acinteyyoti. Aññathā pacurajanañāṇasamānavuttitāya buddhānaṃ bhagavantānaṃ nāṇassa acinteyyatā na siyā, tasmā sakaladhammārammaṇampi taṃ ekadhammārammaṇaṃ viya suvavatthāpīteyeva te dhamme katvā pavattatīti idamettha acinteyyam, “yāvatakaṃ ñeyyam, tāvatakaṃ nāṇam. Yāvatakaṃ nāṇam, tāvatakaṃ ñeyyam. Ñeyyapariyantikaṃ nāṇam, nāṇapariyantikaṃ ñeyyan”¹ evamekajjhaṃ visuṃ sakim kamena vā icchānurūpaṃ sammā sāmaṃ sabbadhammānaṃ buddhattā sammāsambuddho.

Vijjāhīti ettha vindiyaṃ vindatīti vijjā, yāthāvato upalabbhatīti attho. Attano vā paṭipakkhassa vijjhanaṭṭhena vijjā, tamokkhandhādikassa padālanatṭhenāti attho. Tato eva attano visayassa veditakaraṇatṭhenapi vijjā. **Sampannattā**ti samannāgatattā paripuṇṇattā vā, avikalattāti attho. **Tatrā**ti ambatṭhasutte. **Manomayiddhiyā**ti ettha “idha bhikkhu imamhā kāyā aññaṃ kāyaṃ abhinimmināti rūpiṃ manomayaṃ sabbaṅgapaccaṅgaṃ ahinindriyaṃ”² iminā nayena āgatā iddhi sarīrabbhantare aññasseva jhānāmanena nibbattattā manomayassa sarīrassa nibbattivasena pavattā manomayiddhi nāma. **Cha abhiññā**ti āsavakkhayañāṇena saddhiṃ iddhividhādikā pañcābhiññāyo. Tissannaṃ atṭhannaṃ vijjānaṃ tattha tattha sutte gahaṇaṃ veneyyajjhāsavavasenāti datṭhabbaṃ. **Satta saddhammā** nāma saddhā hirī ottappaṃ bāhusaccaṃ vīriyaṃ sati paññā ca. Ye sandhāya vuttaṃ “idha bhikkhu saddho hoti, hirimā, ottappī, bahussuto, āraddhavīriyo, upatṭhitassati, paññavā hoti”³. **Cattāri jhānānī**ti yāni kānici cattāri rūpāvacarajjhānāni.

Kasmā panettha silādayoyeva pannarasa “caraṇaṃ”ti vuttāti codanaṃ sandhāyāha “**ime meva hī**”ti-ādi. Tena tesaṃ sikkhattayasaṅghato nibbānupagamane ekamsato sādhanabhāvamāha. Idāni tadatthasādhanāya āgadhaṃ dassento “**yathāhā**”ti-ādimāha.

1. Khu 9. 376 piṭṭhe.

2. Dī 1. 73 piṭṭhe.

3. Dī 3. 208 piṭṭhe.

Bhagavāti-ādi vuttassevatthassa nigamanavasena vuttaṃ. Nanu cāyaṃ vijjācaraṇasampadā sāvakesupi labbhatīti? Kiñcāpi labbhati, na pana tathā, yathā bhagavatoti dassetuṃ **“tattha vijjāsampadā”**ti-ādi vuttaṃ. Āsavakkhayavijjāya sabbaññubhāvasiddhito āha **“vijjāsampadā bhagavato sabbaññutaṃ pūretvā t̥hitā”**ti. Catūsu jhānesu antogadhabhāvena caraṇadhammapariyāpannattā karuṇābrahmavihārassa yathārahaṃ tassa ca mahākaruṇāsamāpattivasena asādhāraṇasabhāvassa bhagavati upalabbhanato āha **“caraṇasampadā mahākāruṇikataṃ pūretvā t̥hitā”**ti. Yathā sattānaṃ anattaṃ parivajjetvā atthe niyojanaṃ paññāya vinā na hoti, evaṃ nesaṃ atthānatthajānaṃ satthu karuṇāya vinā na hotīti ubhayampi ubhayattha sakiccakameva¹ siyā. Yattha pana yassā padhānabhāvo, taṃ dassetuṃ **“so sabbaññūtāyā”**ti-ādi vuttaṃ. **Yathā taṃ vijjācaraṇasampanno**ti ettha **tanti** nipātamattaṃ, yathā aññopi vijjācaraṇasampanno niyojati, tathā ayanti attho. Tena vijjācaraṇasampannassevāyaṃ āveṇikā paṭipattīti dasseti. Sā paṇāyaṃ satthu vijjācaraṇasampadā sāsanaṃ niyyānikatāya sāvakaṇaṃ sammāpaṭipattiyā ekantakāraṇanti dassetuṃ **“tenassā”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **attantapādayoti ādi**-saddena parantapa-ubhayantapā gahitā. Sesāṃ suviññeyyameva.

Ettha ca vijjāsampadāya satthu paññāmahattaṃ pakāsitaṃ hoti, caraṇasampadāya karuṇāmahattaṃ. Tesu paññāya bhagavato dhammarajjappatti, karuṇāya dhammasaṃvibhāgo. Paññāya saṃsāradukkhanibbidā, karuṇāya saṃsāradukkhasaṃhānaṃ. Paññāya paradukkhaparijānaṃ, karuṇāya paradukkhatikārārambho. Paññāya parinibbānābhimukhabhāvo, karuṇāya tadadhigamo. Paññāya sayāṃ taraṇaṃ, karuṇāya paresaṃ tārāṇaṃ. Paññāya buddhabhāvasiddhi, karuṇāya buddhakiccasiddhi. Karuṇāya vā bodhisattabhūmiyaṃ saṃsārābhimukhabhāvo, paññāya tattha anabhirati, tathā karuṇāya paresaṃ abhiṃsāpanaṃ, paññāya sayāṃ parehi abhāyanaṃ. Karuṇāya paraṃ rakkhanto attānaṃ rakkhati, paññāya attānaṃ rakkhanto paraṃ rakkhati. Tathā karuṇāya aparantapo, paññāya anattantapo, tena attahitāya paṭipannādīsu

1. Sakiccakameva (Syā)

catūsu puggalesu catutthapuggalabhāvo siddho hoti. Tathā karuṇāya lokanāthatā, paññāya attanāthatā. Karuṇāya cassa ninnatābhāvo, paññāya unnamābhāvo. Tathā karuṇāya sabbasattesu janitānuggaho, paññānugatattā na ca na sabbattha virattacitto, paññāya sabbadhammesu virattacitto, karuṇānugatattā na ca na sabbasattānuggahāya pavatto. Yathā hi karuṇā bhagavato sinehasokavirahitā, evaṃ paññā ahaṃkāramamaṃkāravinimuttāti aññamaññavisodhitā paramavisuddhā guṇavisesā vijjācaraṇasampadāhi pakāsītāti daṭṭhabbān.

Idāni **sugatoti** imassa atthaṃ dassento āha “**sobhanagamanattā**”ti-ādi. “Gate ṭhite”ti-ādīsu gamanampi gatanti vuccatīti āha “**gamanampi hi gatanti vuccati**”ti. “**Sobhananti** subhaṃ, subhabhāvo visuddhatāya, visuddhatā dosavigamenāti āha “**parisuddhamanavajjan**”ti. Gamanañca nāma bahuvidhanti idhādhippetāṃ gamanaṃ dassento “**ariyamaggo**”ti āha. So hi nibbānassa gati adhigamoti ca katvā gataṃ gamananti ca vuccati. Idāni tasseva gamane kāraṇaṃ dassetuṃ “**tena hesā**”ti-ādi vuttaṃ. **Khemarū disanti** nibbānaṃ. **Asajjamānoti** paripanthābhāvena sugatigamanepi asajjanto saṅgaṃ akaronto, pageva itarattha. Atha vā ekāsane nisīditvā khippābhiññāvaseneva catunnampi maggānaṃ paṭiladdhabhāvato asajjamāno abajjhanto gato. Yaṃ gamanaṃ gacchanto sabbagamanatthaṃ āvahati, sabbañca anuttaraṃ sampattiṃ āvahati, tadeva sobhanaṃ nāma, tena ca bhagavā gatoti āha “**iti sobhanagamanattā sugato**”ti sobhanattho susaddoti katvā.

Asundarānaṃ dukkhānaṃ saṅkhārappavattīnaṃ abhāvato accantasukhattā ekantato sundaraṃ nāma asaṅkhatā dhātūti āha “**sundarañcesa ṭhānaṃ gato amataṃ nibbānaṃ**”ti. Tenāha bhagavā “nibbānaṃ paramaṃ sukhaṃ”ti¹. **Sammāti** suṭṭhu. Suṭṭhu gamanañca nāma paṭipakkhena anabhibhūtaṃ gamananti āha “**pahīne kilese puna apaccāgacchanto**”ti, pahīnānaṃ puna asamudācāravasena apaccāgacchanto. Vuttamevatthaṃ āgamaṃ dassetvā vibhāvento āha “**vuttañcetan**”ti-ādi. **Etanti** tena tena maggena pahīnakilesānaṃ puna apaccāgamaṃ, idaṃca sikhāppattaṃ sammāgamaṃ, yāya

1. Ma 2. 176; Khu 1. 43 piṭṭhesu.

āgamanīyapaṭipadāya siddham, sāpi sammāgamanamevāti evampi bhagavā sugatoti dassetum “**sammā vā āgato**”ti-ādi vuttam. **Sammāpaṭipattiyāti** sammāsambodhiyā sampāpane aviparītaṭipattiyā. **Sabbalokassa hitasukhameva karontāti** etena mahābodhiyā paṭipadā avibhāgena sabbasattānam sabbadā hitasukhāvahabhāveneva pavattatīti dasseti. **Sassataṃ ucchedanti ime ante anupagacchanto gatoti** etena paṭiccasamuppādagatim dasseti. **Kāmasukham attakilamathanti ime anupagacchanto gatoti** etena ariyamaggagatim dasseti.

Tatrāti yuttaṭṭhāne yuttasseva bhāsane. Nipphādetabbe sādhetabbe cetam bhummaṃ. **Abhūtaṃ** abhūtattham. Atthamukhena hi vācāya abhūtatā bhūtatā vā. **Atacchanti** tasseva vevacanam. **Anatthasamhitanti** diṭṭhadhammikenā samparāyikenā vā anatthena samhitam **anatthasamhitam**, anatthāvaham. Na atthoti anattho, atthassa paṭipakkho abhāvo ca, tena samhitam. Pisunavācam samphappalāpaṇcāti attho. Evamettha catubbidhassapi vacīduccaritassa saṅgaho daṭṭhabbo. Ettha ca paṭhamā vācā sīlavantaṃ “dussīlo”ti, acaṇḍālādim “caṇḍālo”ti-ādinā bhāsamānassa daṭṭhabbā. Dutiyā dussīlam “dussīlo”ti, caṇḍālādimeva “caṇḍālo”ti-ādinā avinayena bhāsamānassa. Tatiyā nerayikādikassa nerayikādi bhāvavibhāvanīkathā yathā “āpāyiko devadatto nerayiko”ti-ādikā. Catutthī “vedavihitena yaññavidhinā paṇātipātādikataṃ sugatim āvahaṭi”ti lokassa byāmohanakathā. Pañcamī bhūtena pesuññupasaṃhārā kathā. Chaṭṭhā yuttapattaṭṭhāne pavattitā dānasīlādikathā veditabbā. **Evam sammā gadattāti** yathāvuttaṃ abhūtādim vajjetvā bhūtaṃ tacchaṃ atthasamhitam piyaṃ manāpaṃ tato eva sammā suṭṭhu gadanato sugato. Āpāthagamanamattena kassapi appiyampi hi bhagavato vacanaṃ piyaṃ manāpameva atthasiddhiyā lokassa hitasukhāvahattā. Ettha pana da-kārassa ta-kāram katvā “sugato”ti vuttanti daṭṭhabbam.

Aparo nayo—sobhanaṃ gataṃ gamanaṃ etassāti **sugato**. Bhagavato hi vencyyajanupasaṅkamanam ekantena tesam hitasukhanipphādanato sobhanaṃ bhaddakaṃ. Tathā lakkhaṇānubyañjanappaṭimaṇḍitarūpakāyatāya dutavilambitakhalitānukaḍḍhananippīlanukkuṭikakuṭilākulatādidosavirahitaṃ

vilāsitarājahamsavasabhavāraṇamigarājagamanam kāyagamanam
 ñāṇagamaṇaṇca
 vipulanimmalakarūṇāsativīriyādiguṇavisesahitamabhinīhārato yāva
 mahābodhi¹ anavajjatāya sattānam hitasukhāvahatāya ca sobhanameva. Atha
 vā sayambhūñāṇena sakalampi lokam pariññābhisamayavasena parijānanto
 sammā gato avagatoti **sugato**. Tathā lokasamudayaṁ
 pajahanto anuppattidhammataṁ āpādentō sammā
 gato atītōti sugato. Lokanirodham nibbānam sacchikiriyābhisamayavasena
 sammā gato adhiगतoti sugato. Lokanirodhagāminim paṭipadam
 bhāvanābhisamayavasena sammā gato paṭipannoti sugato. Tathā yaṁ imassa
 sadevakassa lokassa diṭṭham sutam mutam viññātam pattam pariyesitam
 ñātam anuvicaritam manasā, sabbam tam hatthatale āmalakam viya sammā
 paccakkhato gato abbhaññāsīti sugato.

Idāni **lokavidūti** imassa attham pakāsento āha “**sabbathā**
viditalokattā”ti-ādi. Tattha **sabbathā**ti sabbappakārena, yo yo loko yena yena
 pakārena veditabbo, tena tena pakārenāti attho. Te pana pakāre dassetuṁ
 “**sabhāvato**”ti-ādi vuttam. Tattha **sabhāvato**ti dukkhasabhāvato. Sabbo hi
 loko dukkhasabhāvo. Yathāha “saṁkhittena pañcupādānakkhandhā
 dukkhā”ti. **Samudayatoti** yato samudeti, tato taṇhādito. **Nirodhatoti** yattha
 so nirujjhati, tato visaṅkhārato. **Nirodhūpāyatoti** yena vidhinā so nirodho
 pattabbo, tato ariyamaggato ito aññassa pakārassa abhāvā. Iti “sabbathā
 lokam avedī”ti vatvā tadatthasādhakam sutam dassento “**yattha kho**
āvuso”ti-ādimāha. Idaṇca sutam “yattha kho bhante na jāyati -pa- na
 upapajjati, sakkā nu kho so bhante gamanena lokassa anto ñātuṁ vā
 daṭṭhuṁ vā pāpuṇituṁ vā”ti² okāsalokassa gatim sandhāya
 rohitadevaputtēna puṭṭho bhagavā abhāsi. Tattha na **jāyatīti**-ādinā ujukam
 jāti-ādini paṭikkhipitvā **na cavati na upapajjati**ti padadvayena aparāparam
 cavanupapatanāni paṭikkhipati. Keci pana

1. Mahābodhim (Syā)

2. Sam 1. 60; Am 1. 356 piṭṭhesu.

“na jāyatīti-ādi gabbhaseyyakādivasena vuttam, itaram opapātikavasenā”ti vadanti. **Tanti** jāti-ādirahitam. **Gamanenāti** padasā gamanena. **Lokassantanti** saṅkhāralokassa antabhūtam nibbānam. **Ñāteyyanti** jānitabbam. **Daṭṭheyyanti** daṭṭhabbam. **Patteyyanti** pattabbam. “Ñātāyaṃ diṭṭhāyaṃ pattāyaṃ”ti vā pāṭho, tattha gamanena lokassantam ñātā ayaṃ diṭṭhā ayaṃ pattā ayanti na vadāmīti attho. **Ayanti** nibbānatthiko.

Kāmam padasā gamanena gantvā lokassantam ñātum daṭṭhum pattum vā na sakkā, api ca parimitaparicchinnatṭhāne tam paññāpetvā dassemīti dassento “**api cā**”ti-ādimāha. Tattha **byāmamatte kaḷevareti** byāmapparamāṇe attabhāve. Iminā rūpakkhandham dasseti. **Sasaññimhīti** saññāya sahite. Iminā saññāsīsena vedanādayo tayo khandhe dasseti saññāsahitattā eva. **Samanaketi** saviññāṇaketi attho. Iminā viññāṇakkhandham dasseti, aviññāṇake pana utusamuṭṭhānarūpasamudāyamatte paññāpetum na sakkāti adhippāyo. **Lokanti** khandhādilokam. **Lokanirodhanti** tassa lokassa nirujjhanam nibbānameva vā. Nibbānampi hi khandhe paṭicca paññāpanato sarīrasmiṃyeva paññāpeti. Adesampi hi tam yesam nirodho, tesam vasena desatopi upacāravasena niddisīyati yathā “cakkhum loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ, etthesā taṇhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhamānā nirujjhatī”ti¹.

Gamanenāti pākatikagamanena. **Lokassantoti** saṅkhāralokassa anto antakiriyāya hetubhūtam nibbānam. **Kudācananti** kadācīpi. **Appatvāti** aggamaggena anadhigantvā. **Pamocananti** pamutti nissaraṇam. **Tasmāti** yasmā lokantam appatvā vaṭṭadukkhato mutti natthi, tasmā. **Haveti** nipātamattam. **Lokavidūti** sabhāvādito sabbam lokam vijānanto. **Sumedhoti** sundarapañño. **Lokantagūti** pariññābhisamayena lokam viditvā pahānābhisamayena lokantagū. Maggabrahmacariyassa pariniṭṭhitattā **vusitabrahmacariyo**. Sabbesam kilesānam samitattā catusaccadhammanam vā abhisamitattā **samitāvī**. **Nāsīsātīti** na pattheti, yathā imam lokam, evam parañca lokam nāsīsati appaṭipandhikattā.

1. Di 2. 248; Ma 1. 86; Abhi 2. 109 piṭṭhesu.

Evam yadipi lokavidutā anavasesato dassitā sabhāvādito dassitattā, loko pana ekadeseneva vuttoti taṃ anavasesato dassetuṃ “**api ca tayo lokā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha indriyabaddhānaṃ khandhānaṃ samūho santāno ca **sattaloko**. Rūpādīsu sattavisattatāya satto, lokīyati ettha kusalākusalaṃ tabbipāko cāti loko. Anindriyabaddhānaṃ rūpādīnaṃ samūho santāno ca **okāsaloko** lokīyanti ettha jaṅgamā thāvarā ca tesaṃ okāsabhūtoti katvā. Tadādhāratāya hesa “bhājanaloko”tipi vuccati. Ubhayepi khandhā **saṅkhāraloko** paccayehi saṅkharīyanti lujjanti palujjanti cāti. **Āhāraṭṭhitikā**ti paccayaṭṭhitikā, paccayāyattavuttikāti attho. Paccayattho hettha āhārasaddo “ayamāhāro anuppannassa vā kāmaccchandassa uppādāyā”ti-ādīsu¹ viya. Evañhi “sabbe sattā”ti iminā asaṇṇasattāpi pariggahitā honti. Sā panāyaṃ āhāraṭṭhitikā nippariyāyato saṅkhāradhammo, na sattadhammoti āha “**āhāraṭṭhitikāti āgataṭṭhāne saṅkhāraloko veditabbo**”ti.

Yadi evaṃ “sabbe sattā”ti idaṃ kathanti? Puggalādhiṭṭhānadesanāti nāyaṃ doso. Kasmā pana bhagavā katthaci puggalādhiṭṭhānaṃ katvā dhammaṃ deseti, katthaci dhammādhiṭṭhānaṃ katvā dhammaṃ desetīti? Desanāvilāsato veneyyajjhāsayato ca. Desanāvilāsappattā hi buddhā bhagavanto, te yathāruci katthaci puggalādhiṭṭhānaṃ katvā katthaci dhammādhiṭṭhānaṃ katvā dhammaṃ desenti. Ye vā pana veneyyā sāsanaṃ anotiṇṇā, tesaṃ puggalādhiṭṭhānaṃ desanaṃ desenti. Ye ca otiṇṇā, tesaṃ dhammādhiṭṭhānaṃ, sammutisaccavisayā puggalādhiṭṭhānā desanā, itarā paramatthasaccavisayā. Purimā karuṇānukūlā, itarā paññānukūlā. Saddhānusārīgottānaṃ vā purimā. Te hi puggalappamaṇikā, pacchimā dhammānusārīgottānaṃ. Saddhācaritatāya vā lokādhipatīnaṃ valena puggalādhiṭṭhānā, paññācaritatāya dhammādhipatīnaṃ vasena dhammādhiṭṭhānā. Purimā ca neyyatthā, pacchimā nītatthā. Iti bhagavā taṃ taṃ visesaṃ apekkhitvā tattha tattha duvidham desanaṃ desetīti veditabbaṃ.

1. Sam 3. 90 piṭṭhe.

Diṭṭhigatikānaṃ sassatādivasena “attā loko”ti parikappanā yebhuyyena sattavisayā, na saṅkhāravisayāti āha “**sassato lokoti vā asassato lokoti vāti āgataṭṭhāne sattaloko veditabbo**”ti. **Yāvatā candimasūriyā pariharantīti** yattake ṭhāne candimasūriyā parivattanti paribbhamanti. **Disā bhanti vorocamānāti** tesam paribbhamaneneva tā tā taṃ disā pabhassarā hutvā virocanti. Atha vā **disāti** upayogabahuvacanaṃ, tasmā sayam virocamānā candimasūriyā yattakā disā bhanti sobhenti obhāsayantīti attho. **Tāva saḥassadhā lokoti** tattakena pamāṇena saḥassappakāro okāsaloko, saḥassalokadhātuyoti attho. “Tāvasaḥsavā”ti vā pāṭho, tāva tattakam saḥsam assa atthīti tāvasaḥsavā. **Etthāti** saḥsalokadhātusaṅkhāte loke.

Tampīti tividhampi lokam. **Sabbathā avedīti** sabbappakārato paṭivijjhi. Katham paṭivijjhīti āha “**tathā hī**”ti-ādi. **Tathā hissāti** imassa “sabbathā vidito”ti etena sambandho. **Assāti** anena bhagavatā. **Eko loko sabbe sattā āharaṭṭhitikāti** kāya puggalādhiṭṭhānāya kathāya sabbesaṃ saṅkhārānaṃ paccayāyattavuttitā vuttā, tāya sabbo saṅkhāraloko ekavidho pakārantarassa abhāvato. **Dve lokāti**-ādīsupi imināva nayena attho veditabbo. Nāmaggaḥaṇena cettha nibbānassa aggahaṇaṃ tassa alokasabhāvattā. Nanu ca “āharaṭṭhitikā”ti ettha paccayāyattavuttitāya maggaphaladhammānampi lokatā āpajjātīti? Nāpajjati pariññeyyānaṃ dukkhasaccadhammānaṃ idha lokoti adhippetattā. Atha vā na lujjati na palujjātīti yo gahito tathā na hoti, so lokoti taṃgahaṇarahitānaṃ lokuttarānaṃ natthi lokatā.

Tisso vedanāti sukhadukkha-upekkhāvasena. **Cattāro āhārāti** kabalīkārāhāro phassāhāro manosañcetanāhāro viññāṇāhāroti cattāro āhārā. Tattha kabalīkārāhāro ojaṭṭhamakam rūpaṃ āharatīti āhāro. Phasso tisso vedanā āharatīti āhāro. Manosañcetanā tīsu bhavesu paṭisandhim āharatīti āhāro. Viññāṇam paṭisandhikkhaṇe nāmarūpaṃ āharatīti āhāro.

Upādānānaṃ ārammaṇabhūtā khandhā **upādānakkhandhā**. **Cha ajjhattikāni āyatanāni**ti cakkhāyatanādīmanāyatanapariyantāni. **Satta viññāṇaṭṭhitiyo**ti nānattakāyā nānattasaññino, nānattakāyā ekattasaññino, ekattakāyā nānattasaññino, ekattakāyā ekattasaññino, heṭṭhimāca tayo āruppāti imā satta “viññāṇaṃ tiṭṭhati etthāti viññāṇaṭṭhitiyo”ti vuccanti. Tattha nānattaṃ kāyo etesaṃ, nānatto vā kāyo etesanti nānattakāyā, nānattasaññā etesaṃ atthīti nānattasaññino. Iminā nayena sesapadesupi attho veditabbo.

Sabbe manussā¹ chakāmāvacarā ca devā ekacce ca vinipātikā “**nānattakāyā nānattasaññino**”ti vuccanti. Aparimāṇesu hi cakkavāḷesu aparimāṇānaṃ manussānaṃ vaṇṇasaṇṭhānādivasena dvepi ekasadisā natthi. Yepi katthaci yamakabhātaro vaṇṇena vā saṇṭhānena vā ekasadisā honti, tesampi ālokitavilokitakathitahasitagamaṇaṇṭhānādīhi viseso hotiyeva, paṭisandhisaññā ca nesaṃ tihetukāpi duhetukāpi ahetukāpi hoti, tasmā sabbehi manussā nānattakāyā nānattasaññino. Chakāmāvacaradevesu ca kesañci kāyo nīlo hoti, kesañci pītādivaṇṇo, paṭisandhisaññā ca nesaṃ duhetukāpi tihetukāpi hoti, tasmā tepi nānattakāyā nānattasaññino. Ekacce vinipātikā pana catu-apāyavinimuttakā uttaramātā yakkhinī, piyaṅkaramātā, dhammaguttāti evamādayo daṭṭhabbā. Etesaṃhi odātakāḷamaṅguracchavisāmavaṇṇādivasena ceva kisabhūlarassadīghādivasena ca kāyo nānā hoti, manussānaṃ viya tihetukaduhetukāhetukavasena paṭisandhisaññāpi, te pana devā viya na mahesakkhā, kapaṇamanussā viya appesakkhā dullabhaḥāsacchādanā dukkhapīḷitā viharanti, ekacce kāḷapakkhe dukkhitā juṇhapakkhe sukkhitā honti, tasmā sukhasamussayato vinipatitattā sukhasamussayato vinipāto etesaṃ atthīti vinipātikāti vuttā satipi devabhāve dibbasampattiyaṃ abhāvato. Ye panettha tihetukā, tesāṃ dhammābhisamayopi hoti. Piyaṅkaramātā hi yakkhinī paccūsasamaye anuruddhattherassa dhammaṃ sajjhāyato sutvā—

1. Di-Ṭṭha 2. 99; Am-Ṭṭha 3. 163 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

“Mā saddaṃ kari piyaṅkara, bhikkhu dhammapadāni bhāsati.
Apica dhammapadaṃ vijāniya, paṭipajjema hitāya no siyā.

Pāṇesu ca saṃyamāmase,
Sampajānamusā na bhaṇāmase.
Sikkhema susīlyamattano,
Api muccema pisācayoniā”ti¹—

evaṃ puttakaṃ saññāpetvā taṃ divasaṃ sotāpattiphalaṃ pattā. Uttaramātā
pana bhagavato dhammaṃ sutvāva sotāpannā jātā. Evamimepi kāyassa ceva
paṭisandhisaññāya ca nānattā “nānattakāyā nānattasaññino”tveva saṅkhyāṃ
gacchanti.

Brahmapārisajjabrahmapurohitamahābrahmasaṅkhātā pana
hīnamajjhimaapaṇṭabhedabhinnena paṭhamajjhānena nibbattā brahmakāyikā
ceva catūsu apāyesu sattā ca “**nānattakāyā ekattasaññino**”ti vuccanti. Etesu
hi brahmakāyikesu brahmapurohitānaṃ kāyo brahmapārisajjehi pamāṇato
vipulataro hoti, mahābrahmānaṃ kāyo pana brahmapurohitehi pamāṇato
vipulataro hoti. Kāmañca nesaṃ pabhāvasenapi kāyo heṭṭhimahetṭhimehi
ulārataro hoti, taṃ pana idha appamāṇaṃ. Tathā hi parittābhādīnaṃ
parittasubhādīnañca kāye satipi pabhāvematte ekattavaseneva
vavatthapiyatiṭi “ekattakāyā”tveva te vuccanti. Evamime brahmakāyikā
kāyassa nānattā paṭhamajjhānavipākavasena pana paṭisandhisaññāya ca
ekattā nānattakāyā ekattasaññino. Yathā ca te, evaṃ catūsu apāyesu sattā.
Nirayesu hi kesañci gāvutaṃ, kesañci aḍḍhayojanaṃ, kesañci yojanaṃ
attabhāvo hoti, devadattassa pana yojanasatiko jāto. Tiracchānesupi keci
khuddakā, keci mahantā, pettivisayepi keci saṭṭhihatthā, keci asītihatthā
honti, keci suvaṇṇā, keci dubbaṇṇā, tathā kālakaṇṇikā² asurā. Api cettha
dīghapiṭṭhikapetā nāma saṭṭhiyojanikāpi honti, paṭisandhisaññā pana
sabbesampi akusalavipākāhetukāva hoti. Iti āpāyikāpi “nānattakāyā
ekattasaññino”tveva saṅkhyāṃ gacchanti.

1. Saṃ 1. 211 piṭṭhe.

2. Kālakaṇṇikā (Sī, Syā)

Dutiyajjhānabhūmikā pana parittābhā appamāṇābhā ābhassarā “**ekattakāyā nānattasaññino**”ti vuccanti. Nesañhi sabbesaṃ kāyo ekappamāṇova hoti, paṭisandhisaññā pana dutiyatatiyajjhānavipākavasena nānā hoti.

Parittasubhā appamāṇasubhā subhakiṇhā pana tatiyajjhānabhūmikā **ekattakāyā ekattasaññino**. Tesāṃ vuttanayena kāyassa ceva catutthajjhānavipākavasena paṭisandhisaññāya ca ekattā. “Vehapphalāpi imaṃyeva catutthaviññāṇaṭṭhitim bhajanti kāyassa ceva pañcamajjhānavipākavasena paṭisandhisaññāya ca ekarūpattā. Suddhāvāsā pana apunarāvattanato vivaṭṭapakkhe ṭhitā, na sabbakālikā. Kappasatasahassampi asaṅkhyeyyampi buddhasuññe loke nuppajjanti, soḷasakappasahassabbhantare buddhesu uppajjantesuyeva uppajjanti, dhammacakkappavattissa bhagavato khandhāvāraṭṭhānasadisā honti, tasmā neva viññāṇaṭṭhitim, na sattāvāsāṃ bhajantī”ti vadanti. Mahāsīvatthero pana “na kho pana so sārīputta āvāso sulabharūpo, yo mayā anāvuṭṭhapubbo iminā dighena addhunā aññatra suddhāvāsehi devehī”ti¹ iminā suttana “suddhāvāsāpi catutthaviññāṇaṭṭhitim catutthasattāvāsāṃ bhajantī”ti vadati, taṃ appaṭibāhiyattā suttassa anuññātaṃ. Tasmā asaññasattaṃ apanetvā parittasubhādīsu akaniṭṭhapariyosāṇāsu navasu bhūmīsu sattā “ekattakāyā ekattasaññino”ti gahetabbā.

Asaññasattā pana viññāṇābhāvā ettha saṅgamaṃ na gacchanti. Tathā hi anuppanne buddhe titthāyatane pabbajitā vāyokasiṇe parikammaṃ katvā catutthajjhānaṃ nibbattetvā tato vuṭṭhāya “dhī cittaṃ, dhī cittaṃ, cittaṃ nāma abhāvoyeva sādhu. Cittañhi nissāya vadhābandhādīpaccayaṃ dukkhaṃ uppajjati, citte asati natthetan”ti khantiṃ ruciṃ uppādetvā aparihīnājjhānā kālaṃ katvā rūpaṭisandhivasena asaññābhāve nibbattanti. Yo yassa iriyāpatho manussaloke paṇihito ahosi, so tena iriyāpathena nibbattitvā pañca kappasatāni ṭhito vā nisinna vā nipanna vā hoti. Evaṃ cittavirāgabhāvanāvasena tesāṃ tattha viññāṇuppatti na hotīti viññāṇābhāvato viññāṇaṭṭhitim te na bhajanti.

1. Ma 1. 116 piṭṭhe.

Nevasaññānāsaññāyatanaṃ pana yatheva saññāya, evaṃ viññāṇassapi sukhumattā viññāṇaṭṭhitīsu saṅghaṃ na gacchati. Tañhi saññāya viya viññāṇassapi saṅkhārāvasesasukhumabhāvappattattā paribyattaviññāṇakiccābhāvato neva viññāṇaṃ, na ca sabbaso aviññāṇaṃ hotīti nevaviññāṇa nāviññāṇaṃ, tasmā paripphuṭaviññāṇakiccavanti su viññāṇaṭṭhitīsu saṅghaṃ na gacchati. Tasmā vinipātikehi saddhiṃ chakāmāvacaradevā manussā ca nānattakāyā nānattasaññino, paṭhamajjhānabhūmikā apāyasattā ca nānattakāyā ekattasaññino, dutiyajjhānabhūmikā ekattakāyā nānattasaññino, tatiyajjhānabhūmikā asaññasattaṃ vajjetvā sesā catutthajjhānabhūmikā ca ekattakāyā ekattasaññinoti imā catasso viññāṇaṭṭhitiyo nevasaññānāsaññāyatanaṃ vajjetvā ākāsaṇācāyatanādiheṭṭhimārūppattayena saddhiṃ “satta viññāṇaṭṭhitiyo”ti veditabbā.

Aṭṭha lokadhammāti lābho alābho yaso ayaso nindā pasaṃsā sukhaṃ dukkhanti ime aṭṭha lokassa dhammattā lokadhammā. Ime hi sattalokassa avassaṃbhāvino dhammā, tasmā etehi vinimutto nāma koci satto natthi. Te hi aparāparaṃ kadāci lokaṃ anupatanti, kadāci te loko ca anupatati. Vuttampi cetam “aṭṭhime bhikkhave lokadhammā lokaṃ anuparivattanti, loko ca aṭṭha lokadhamme anuparivattatī”ti¹. Ghāsacchādanādīnaṃ laddhi, tāni eva vā laddhabbato **lābho**. Tadabhāvo **alābho**. Lābhaggahaṇena cettha tabbisayo anurodho gahito, alābhaggahaṇena virodho. Evaṃ **yasā**dīsupi tabbisaya-anurodhavirodhānaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ. Lābhe pana āgate alābho āgatoyeva hotīti lābho ca alābho ca vutto. **Yasā**dīsupi eseva nayo. Tathā ca lohite sati tadupaghātavasena pubbo viya lābhādīsu anurodhe sati alābhādīsu virodho laddhāvasaro eva hoti.

Nava sattāvāsāti heṭṭhā vuttasattaviññāṇaṭṭhitiyo eva asaññasattacatutthāruppehi saddhiṃ “nava sattāvāsā”ti vuccanti. Sattā āvasanti etesūti sattāvāsā, nānattakāyanānattasaññī-ādibhedā sattanikāyā. Te hi sattanikāyā tappariyāpannānaṃ sattānaṃ tāya eva

1. Am 3. 7 piṭṭhe.

tappariyāpannatāya ādhāro viya vattabbataṃ arahanti samudāyādhāratāya avayavassa yathā “rukkhe sākā”ti. Suddhāvāsānampi sattāvāsaggahane kāraṇaṃ heṭṭhā vuttameva.

Dasāyatanānīti arūpasabhāvaṃ manāyatanaṃ rūpārūpādimissakaṃ dhammāyatanaṃca ṭhapetvā kevalaṃ rūpadhammānaṃyeva vasena cakkhāyatanaḍayo pañca, rūpāyatanaḍayo pañcāti dasāyatanāni vuttāni, manāyatanaḍadhammāyatanehi pana saddhiṃ tāniyeva “**dvādasāyatanāni**”ti vuttāni.

Kasmā panettha cakkhāḍayo “āyatanāni”ti vuccanti? Āyatanato¹ āyānaṃ vā tananato āyatassa ca nayanato āyatanāni. Cakkhurūpāḍisu hi taṃtaṃdvārārammaṇā cittacetasiḁā dhammā sena sena anubhavanāḍinā kiccena āyatanti uṭṭhahanti ghaṭanti vāyamanti, te ca pana āyabhūte dhamme etāni tanonti vitthārenti, idaṃca anamatagge saṃsāre pavattaṃ ativiya āyataṃ saṃsāradukkhaṃ yāva na nivattati, tāva nayanti pavattayanti, tasmā “āyatanāni”ti vuccanti. Api ca nivāsaṭṭhānaṭṭhena ākaraṭṭhena samosaraṇaṭṭhena saṃjātidesaṭṭhena kāraṇaṭṭhena ca āyatanāni. Tathā hi loke “issarāyatanāṃ vāsudevāyatanan”ti-āḍisu nivāsaṭṭhānaṃ āyatananti vuccati. “Suvaṇṇāyatanāṃ rajatāyatanan”ti-āḍisu ākaro. Sāsane pana “manorame āyatane, sevanti naṃ vihaṅgamā”ti-āḍisu² samosaraṇaṭṭhānaṃ. “Dakkhiṇāpatho gunnaṃ āyatanan”ti-āḍisu saṃjātideso. “Tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇātisati sati sati-āyatane”ti-āḍisu³ kāraṇaṃ āyatananti vuccati. Cakkhu-āḍisu ca te te cittacetasiḁā dhammā nivasanti tadāyattavuttitāyāti cakkhāḍayo tesāṃ nivāsaṭṭhānaṃ. Cakkhāḍisu ca te ākiṇṇā tannissitattā tadārammaṇattā cāti cakkhāḍayova nesaṃ ākaro. Tattha tattha vatthudvārārammaṇavasena samosaraṇato cakkhāḍayova nesaṃ samosaraṇaṭṭhānaṃ. Tannissayārammaṇabhāvena tattheva uppattito cakkhāḍayova nesaṃ saṃjātideso. Cakkhāḍīnaṃ abhāve abhāvato cakkhāḍayova nesaṃ kāraṇanti yathāvutte natthena cakkhu ca taṃ āyatanaṃcāti cakkhāyatanaṃ. Evaṃ sesānīpi.

1. Abhi-Ṭṭha 2. 42 piṭṭhāḍisupi passitabbaṃ.

2. Am 2. 36 piṭṭhe.

3. Ma 3. 138; Am 1. 256; Am 2. 14 piṭṭhāḍisu.

Imāneva pana dvādasāyatanāni cakkhuviññāṇādichaviññāṇehi saddhim **aṭṭhārasa** vidahanādito “**dhātuyo**”ti vuccanti. Tathā hi cakkhādisu ekeko dhammo yathāsambhavaṃ vidahati, dhīyate, vidhānaṃ, vidhīyate etāya, ettha vā dhīyatīti dhātūti vuccati. Lokiyā hi dhātuyo kāraṇabhāvena vavatthitāva hutvā suvaṇṇarajatādidhātuyo viya suvaṇṇarajatādim, anekappakāraṃ saṃsāradukkhaṃ vidahanti, bhārahārehi ca bhāro viya sattehi dhīyanti dhārīyanti, dukkhavidhānamattameva cetā avasavattanato. Etāhi ca kāraṇabhūtāhi saṃsāradukkhaṃ sattehi anuvīdhīyati, tathāvihitaṇca taṃ etāsveva dhīyati ṭhapīyati, tasmā “**dhātuyo**”ti vuccanti. Api ca yathā tittihīyanaṃ attā nāma sabhāvato natthi, na evametā, etā pana attano sabhāvaṃ dhārentīti dhātuyo. Yathā ca loke vicittā haritālamano silādayo selāvayavā “**dhātuyo**”ti vuccanti, evametāpi dhātuyo viya dhātuyo. Vicittā hetā ṇāṇaṇeyyāvayavāti. Yathā vā sarīrasaṅkhātassa samudāyassa avayavabhūtesu rasasoṇitādisu aññamaññavisabhāgalakkhaṇaparicchinnesu dhātusamaññā, evametesupi pañcakkhandhasaṅkhātassa attabhāvassa avayavesu dhātusamaññā veditabbā.

Aññamaññavisabhāgalakkhaṇaparicchinnaṃ hete cakkhādayoti. Api ca **dhātūti** nijjīvamattassetam adhivacanam. Tathā hi bhagavā “chadhāturo ayaṃ bhikkhu puriso”ti-ādīsu¹ jīvasaññāsamūhananattam dhātudesanamakāsi. Tasmā nijjīvattthenapi dhātuyoti vuccanti.

Ettha ca “āhāraṭṭhitikā”ti paccayāyattavuttitāvacaṇena saṅkhārānaṃ aniccatā, tāya ca “yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ, yaṃ dukkhaṃ tadanattā”ti² vacanato dukkhānattatā ca pakāsītā hontīti tīpi sāmāññalakkhaṇāni gahitāni. **Nāmaṇti** cattāro arūpino khandhā, te ca atthato phassādayo. **Rūpaṇti** bhūtopādāyarūpāni, tāni ca atthato pathavī-ādayoti aviseseneva salakkhaṇato saṅkhārā gahitā. Taggaṇeṇeva ye te savisesā kusalādayo hetu-ādayo ca, tepi gahitā eva hontīti āha “**iti ayaṃ saṅkhāralokopi sabbathā vidito**”ti.

1. Ma 3. 282 piṭṭhe.

2. Saṃ 2. 19 piṭṭhe.

Evam saṅkhāralokassa sabbathā viditabhāvaṃ dassetvā idāni
sattalokassapi sabbathā viditabhāvaṃ dassento “**yasmā panesā**”ti-ādimāha.
Tattha **āsayaṃ jānātī**ti āgama cittaṃ seti etthāti āsayo migāsayo viya.
Yathā migo gocarāya gantvā paccāgantvā tattheva vanagahane sayatīti so
tassa āsayo, evaṃ aññathā pavattitvāpi cittaṃ āgama yattha seti, so tassa
āsayoti vuccati. So pana sassatadiṭṭhi-ādivasena catubbidho. Vuttañca—

“Sassatucchedadiṭṭhī ca, khanti cevānulomikā.

Yathābhūtañca yaṃ ñāṇaṃ, etaṃ āsayasadditaṃ”ti.

Tattha sabbadiṭṭhīnaṃ sassatucchedadiṭṭhīhi saṅgahitattā sabbepi
diṭṭhigatikā sattā imā eva dve diṭṭhiyo sannissitā. Yathāha “dvayanissito
khvāyaṃ kaccāna loko yebhuyyena atthitañceva natthitañcā”ti¹. **Atthitā**ti hi
sassataggāho adhippeto, **natthitā**ti ucchedaggāho. Ayaṃ tāva vaṭṭanissitānaṃ
puthujjanānaṃ āsayo, vivaṭṭanissitānaṃ pana suddhasattānaṃ anulomikā
khanti yathābhūtañāṇanti duvidho āsayo. Tattha “anulomikā khanti
vipassanāñāṇaṃ, yathābhūtañāṇaṃ pana maggañāṇaṃ”ti
sammohavinodaniyā vibhaṅgaṭṭhakathāyaṃ² vuttaṃ. Taṃ catubbidhampi
sattānaṃ āsayāṃ jānāti, jānanto ca tesaṃ diṭṭhigatānaṃ tesañca ñāṇaṃ
appavattikkhaṇepi jānāti. Vuttañhetam—

“Kāmaṃ sevantaññeva jānāti ‘ayaṃ puggalo kāmagaruko
kāmasayo kāmādhimutto’ti, kāmaṃ sevantaññeva jānāti ‘ayaṃ puggalo
nekkhammagaruko nekkhammasayo nekkhammādhimutto’ti”adi³.

Anusayaṃ jānātīti anu anu sayantīti anusayā, anurūpaṃ kāraṇaṃ
labhitvā uppajjantīti attho. Etena nesaṃ kāraṇalābhe uppajjanārahataṃ
dasseti. Appahīnā hi kilesā kāraṇalābhe sati uppajjanti. Ke pana te?
Kāmarāgādayo satta anāgatā kilesā, atītā paccuppannā ca taṃsabhāvattā
tathā vuccanti. Na hi dhammānaṃ kālabhedena

1. Saṃ 1. 257 piṭṭhe.

2. Abhi-Ṭṭha 2. 440 piṭṭhe.

3. Khu 9. 118 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

sabhāvabhedo atthi, taṃ sattavidhaṃ anusayaṃ tassa tassa sattassa santāne paroparabhāvena¹ pavattamānaṃ jānāti.

Caritaṃ jānātīti ettha **cāritanti** sucaritaduccaritaṃ. Tañhi **vibhaṅge**² caritaniddese niddiṭṭhaṃ. Atha vā **caritanti** cariyā veditabbā. Tā pana rāgadosamohasaddhābuddhivittakavasena cha mūlacariyā, tāsāṃ अपariyanto antarabhedo, saṃsaggabhedo pana tesaṃ³ hividho. Taṃ caritaṃ sabhāvato saṃkilesato vodānato samuṭṭhānato phalato nissandatoti evamādinā pakārena jānāti.

Adhimuttiṃ jānātīti ettha **adhimuttī**ti ajjhāsayadhātu. Sā duvidhā hīnādhimutti paṇītādhimuttīti. Yāya hīnādhimuttikā sattā hīnādhimuttikeyeva sevanti, paṇītādhimuttikā ca paṇītādhimuttike eva. Sace hi ācariyupajjhāyā na sīlavanto honti, saddhivihārikā sīlavanto honti, te attano ācariyupajjhāyepi na upasaṅkamanti, attanā sadise sārubbabhikkhūyeva upasaṅkamanti. Sace ācariyupajjhāyā sārubbabhikkhū, itare asārubbā, tepi na ācariyupajjhāye upasaṅkamanti, attanā sadise hīnādhimuttike eva upasaṅkamanti. Tipiṭakacūḷābhayaṭṭhēro kira nāgadīpe cetiyavandanāya pañcahi bhikkhusatehi saddhiṃ gacchanto ekasmiṃ gāme manussehi nimantito therena ca saddhiṃ eko asārubbabhikkhu atthi, dhuravihārepi eko asārubbabhikkhu atthi, bhikkhusaṃghesu gāmaṃ osarantesu te ubho janā kiñcāpi āgantukena nevāsiko, nevāsikena vā āgantuko na diṭṭhapubbo, evaṃ santēpi ekato hutvā hasitvā hasitvā kathayamānā aṭṭhaṃsu. Thero disvā “sammāsambuddhena jānitvā **dhātusaṃyuttaṃ**³ kathitaṃ”ti āha. Evamayaṃ hīnādhimuttikādināṃ aññaṃāññopasevanādinīyāmikā ajjhāsayadhātu ajjhāsayabhāvo adhimuttīti vuccati, taṃ adhimuttiṃ jānāti. “Imassa adhimutti hīnā, imassa paṇītā. Tatthāpi imassa mudu, imassa mudutarā, imassa mudutamā”ti-ādinā paṭivijjhati. Adhimuttiyā pana tikkhamudubhāvādikā indriyānaṃ tikkhamudubhāvādinā veditabbo.

1. Parovarabhāvena (Sī), paramparabhāvena (Ka)

2. Abhi 2. 353 piṭṭhe.

3. Saṃ 1. 358 piṭṭhe.

Apparajakkheti paññāmaye akkhimhi appaṃ parittaṃ
rāgadosamoharajaṃ etesanti apparajakkhā, appaṃ vā rāgādirajaṃ etesanti
apparajakkhā, anussadarāgādirajā sattā. Te apparajakkhe. **Mahārajakkheti**
etthāpi eseṇa nayo, ussādarāgādirajā mahārajakkhā. **Jānātīti** “imassa
rāgarajo appo, imassa dosarajo appo”ti-ādinā apparajakkhādike jānāti.

Tikkhindriyeti tikhiṇehi saddhādīhi indriyehi samannāgate.
Mudindriyeti mudukehi saddhādīhi indriyehi samannāgate. Ubhayatthāpi
upanissayabhūtidriyāni adhippetāni. **Svākāreti** sundarākāre,
kalyāṇapakatike vivaṭṭajjhāsāyati attho. Yesaṃ vā āsayādayo ākāra koṭṭhāsā
sundarā, te **svākārā**. Viparītā **dvākārā**. **Suviññāpayeti** sammattaniyāmaṃ
viññāpetum sukare saddhe paññavante ca, ye vā kathitaṃ kāraṇaṃ
sallakkhenti, sukhena sakkā honti viññāpetum, te **suviññāpayā**. Viparītā
duviññāpayā. **Bhabbe abhabbeti** ettha ye ariyamaggappaṭivedhassa
anucchavikā upanissayasampannā
kammāvaraṇakilesāvaraṇavipākāvaraṇarahitā, te **bhabbā**. Viparītā **abhabbā**.
Tasmāti yasmā bhagavā aparimāṇe satte āsayādito anavasesetvā jānāti,
tasmā assa bhagavato sattalokopi sabbathā vidito.

Nanu ca sattesu pamāṇādipi jānitabbo atthīti? Atthi, tassa pana jānanam
na nibbidāya virāgāya nirodhāyāti idha na gahitaṃ, bhagavato pana tampi
suviditaṃ suvatthāpitameva, payoanābhāvā desanaṃ nāruḷhaṃ. Tena
vuttaṃ—

“Atha khobhagavā parittaṃ nakhasikhāyaṃ paṃsum āropetvā
bhikkhū āmantesi ‘taṃ kiṃ maññatha bhikkhave, katamaṃ nu kho
bahutaraṃ yo vāsaṃ mayā paritto nakhasikhāyaṃ paṃsu āropito, ayaṃ
vā mahāpathavī”ti-ādī¹.

Evam sattalokassapi sabbathā viditabhāvaṃ dassetvā idāni
okāsalokassapi tatheva viditabhāvaṃ dassento āha “**yathā ca**

1. Saṃ 3. 400 piṭṭhe.

sattaloko”ti-ādi. Okāsalokopi sabbathā viditoti sambandho. **Cakkavāḷanti** lokadhātu. Sā hi nemimaṇḍalasadisena cakkavāḷapabbatena samantato parikkhittattā “cakkavāḷan”ti vuccati. **Aḍḍhuddhānīti** upaḍḍhacatutthāni, tīṇi satāni paññāsañcāti attho. **Nahutānīti** dasasahassāni. **Sanḅhātāti** kathitā. Yasmā pathavī nāmāyaṃ tiriyaṃ aparicchinnā, tasmā “**ettakaṃ bahalattena, sanḅhātāyaṃ vasundharā**”ti bahalatoyeva paricchedo vutto. Nanu cakkavāḷapabbatehi taṃtaṃcakkavāḷapathavī paricchinnāti? Na tadaññacakkavāḷapathaviyā ekābaddhabhāvato. Tiṇṇaṃ tiṇṇaṃhi pattānaṃ antarālasadise tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ lokadhātūnaṃ antareyeva pathavī natthi lokantaraniṛayabhāvato, cakkavāḷapabbatānaṃ pana cakkavāḷapabbatantarehi sambaddhaṭṭhāne pathavī ekābaddhāva, vivaṭṭakāle saṅṭhahamānāpi pathavī yathāsaṅṭhitapathaviyā ekābaddhāva saṅṭhahati.

Sanṭhitīti heṭṭhā uparito cāti sabbaso ṭhiti. **Evam saṅṭhiteti** evaṃ avaṭṭhite. **Etthāti** cakkavāḷe. **Ajjhogāḷhoti** ogāhitvā anupavisitvā ṭhito. **Accuggato tāvadevāti** tattakameva caturāsīti yojanasatasahassāniyeva uggato. Na kevalañcetta ubbedhova, atha kho āyāmaṃvitthārāpissa tattakāyeva. Vuttañhetam—

“Sineru bhikkhave pabbatarājā caturāsīti yojanasahassāni āyāmena, caturāsīti yojanasahassāni vitthārenā”ti¹.

Sinerupabbatuttamoti pabbatesu uttamo, pabbatoyeva vā uttamo pabbatuttamo, sinerusaṅkhāto pabbatuttamo sinerupabbatuttamo, sinerupabbatarājāti vuttaṃ hoti. Tassa ca pācīnapassaṃ rajatamayaṃ, tasmā tassa pabhāya ajjhottharantiyā pācīnadisāya samuddodakaṃ khīraṃ viya paññāyati. Dakkhiṇapassaṃ pana indanīlamanimayaṃ, tasmā dakkhiṇadisāya samuddodakaṃ yebhuyyena nīlavaṇṇaṃ hutvā paññāyati, tathā ākāsaṃ. Pacchimapassaṃ phalikamayaṃ. Uttarapassaṃ suvaṇṇamayaṃ. Cattāro samuddāpi sinerurasmīti eva paricchinnā. Tathā hi pubbadakkhiṇapassehi nikkhantā rajatamaṇirasmiyo ekato hutvā mahāsamuddapiṭṭhena gantvā cakkavāḷapabbataṃ āhacca tiṭṭhanti, dakkhiṇapacchimapassehi nikkhantā maṇiphalikarasmīyo,

1. Am 2. 474 piṭṭhe.

pacchimuttapassehi nikkhantā phalikasuvaṇṇarasmiyo, uttarapācīnapassehi nikkhantā suvaṇṇarajatarasmiyo ekato hutvā mahāsamuddapiṭṭhena gantvā cakkavālapabbataṃ āhacca tiṭṭhanti, tāsāṃ rasmināṃ antaresu cattāro mahāsamuddā honti.

Tatoti sinerussa heṭṭhā upari ca vuttappamāṇato. **Upaḍḍhupaḍḍhenāti** upaḍḍhena upaḍḍhena. Idam vuttam hoti—dvācattālīsa yojanasahassāni samudde ajjhogāḷho tattakameva upari uggato **yugandharapabbato**, ekavīsati yojanasahassāni mahāsamudde ajjhogāḷho tattakameva ca upari uggato **īsadharo** pabbatoti iminā nayena sesesupi upaḍḍhupaḍḍhappamāṇatā veditabbā. Yathā mahāsamuddo yāva cakkavālapādamūlā anupubbaninno, evaṃ yāva sinerupādamūlāti heṭṭhā sineruppamāṇato upaḍḍhappamāṇopi yugandharapabbato pathaviyaṃ suppatiṭṭhito, evaṃ īsadharādayopīti daṭṭhabbam. Vuttañhetam “mahāsamuddo bhikkhave anupubbaninno anupubbapoṇo anupubbapabbhāro”¹. Sineruyugandharādīnam antare **sīdantarasmuddā**² nāma honti. Tattha kira udakam sukhumam morapattamattampi pakkhittam patiṭṭhātum na sakkoti sīdateva, tasmā te sīdasamuddā³ nāma vuccanti. Te pana vitthārato yathākkamam sineru-ādīnam accuggamasamānaparimāṇāti vadanti. **Ajjhogāḷhuggatāti** ajjhogāḷhā ca uggatā ca. **Brāhāti** mahantā.

Sinerussa samantatoti parikkhipanavasena sinerussa samantato ṭhitā. Sinerum tāva parikkhipitvā ṭhito yugandharo, tam parikkhipitvā īsadharo. Evaṃ tam tam parikkhipitvā ṭhitā “sinerussa samantato”⁴ti vuttā. Katthaci pana “sinerum parikkhipitvā assakaṇṇo nāma pabbato patiṭṭhito, tam parikkhipitvā vinatako nāma pabbato”⁴ti evaṃ aññoyeva anukkamo āgato. Tathā hi **nimijātake**—

“Sahassayuttam hayavāhim, dibbayāna’madhiṭṭhito.

Yāyamāno mahārājā, addā sīdantare nage.

Disvānā’mantayī sūtam, ime ke nāma pabbatā”⁴—

1. Vi 4. 419; Khu 1. 139 piṭṭhesu.

3. Sīdantarasmuddā (?)

2. Sīdasamuddā (Syā)

4. Khu 6. 201, 202 piṭṭhesu.

evam nimimahārājena puṭṭhena mātali devaputtena—

“Sudassano karavīko, īsadharo yugandharo.

Nemindharo vinatako, assakaṇṇo girī brahā.

Ete sīdantare nagā, anupubbasmuggatā.

Mahārājāna’ māvāsā, yāni tvaṃ rāja passasi”¹—

vuttaṃ.

Tattha aṭṭhakathāyaṃ idaṃ vuttaṃ—

“Ayaṃ mahārāja etesaṃ sabbabāhiro sudassano pabbato nāma, tadanantare karavīko nāma, tadanantare karavīko nāma, so sudassanato uccataro. Ubhinnampi pana tesāṃ antare ekopi sīdantaramahāsamuddo. Karavīkassa anantare īsadharo nāma, so karavīkato uccataro. Tesampi antare eko sīdantaramahāsamuddo. Īsadharassa anantare yugandharo nāma, so īsadharato uccataro. Tesampi antare eko sīdantaramahāsamuddo. Yugandharassa anantare nemindharo nāma, so yugandharato uccataro. Tesampi antare eko sīdantaramahāsamuddo. Nemindharassa anantare vinatako nāma, so nemindharato uccataro. Tesampi antare eko sīdantaramahāsamuddo. Vinatakassa anantare assakaṇṇo nāma, so vinatakato uccataro. Tesampi antare eko sīdantaramahāsamuddo. Ete sīdantaramahāsamudde satta pabbatā anupaṭipāṭiyā samuggatā sopānasadisā hutvā ṭhitā”².

Yojanānaṃ satānucco, himavā pañca pabbatoti himavā pabbato pañca yojanasatāni ucco, ubbedhoti attho. Tattha **himavā**ti himapātasamaye himayuttatāya himaṃ assa atthīti himavā, gimhakāle himaṃ vamatīti himavā. **Pabbatoti** selo. Selo hi sandhisāṅkhātehi pabbehi sahitattā “pabbato”ti vuccati, pasavanādivasena jalassa sārabhūtānaṃ bhesajjādīnaṃ vatthūnaṃ giraṇato “girī”ti ca vuccati. **Yojanānaṃ sahaṣṣāni, tīṇi āyatavittatoti** yojanānaṃ tīṇi sahaṣṣāni

1. Khu 6. 201, 202 piṭṭhesu.

2. Jātaka-Ṭṭha 6. 156-7 piṭṭhesu.

āyāmato ca vitthārato cāti attho, āyāmato ca vitthārato ca tīṇi
yojanasahassānīti vuttam hoti.

Caturāsītisahashehi, kūṭhehi paṭimaṇḍitoti sudassanakūṭacitrakūṭādīhi
caturāsītikūṭasahashehi paṭimaṇḍito, sobhitoti attho. Apicettha avuttopi ayaṃ
viseṣo veditabbo¹—ayaṃ himavā nāma pabbato samantato
sandamānapañcasatanadīvicitto, yattha āyāma vitthārena ceva gambhīratāya
ca paṇṇāsa paṇṇāsa yojanā diyaḍḍhaya janasataparimaṇḍalā anotattadahō
kaṇṇamuṇḍadahō rathakāradahō chaddantadahō kuṇāladahō mandākinīdahō
sīhappapātadahoti satta mahāsārā paṭiṭṭhitā. Tesu **anotatto** sudassanakūṭaṃ
citrakūṭaṃ kālakūṭaṃ gandhamādanakūṭaṃ kelāsakūṭanti imehi pañcahi
pabbatehi parikkhitto. Tattha **sudassanakūṭaṃ** sovaṇṇamayaṃ
dviyojanasatubbedham antovaṅkaṃ kākamukhasaṇṭhānaṃ tameva saraṃ
paṭicchādetvā ṭhitam. **Citrakūṭaṃ** sabbaratanamayaṃ. **Kālakūṭaṃ**
añjanamayaṃ. **Gandhamādanakūṭaṃ** sānumayaṃ abbhantare muggavaṇṇaṃ
kāḷānusāriyādīmūlagandho candanādisāragandho saralādipheggugandho
lavaṅgādītacagandho kapiṭṭhādīpapaṭikagandho sajjādirasagandho
tamālādīpattagandho nāgakuṅkumādīpupphagandho jātiphalādīphalagandho
sabbathā gandhabhāvato gandhagandhoti imehi dasahi gandhehi ussannaṃ
nānappakāra-osadhasaṇṇhannaṃ kāḷapakkha-uposathadivase ādittamiva
aṅgāraṃ jalantaṃ tiṭṭhati.

Tattheva nandamūlakam² nāma pabbhāraṃ paccekabuddhānaṃ
vasanokāso. Tisso guhāyo suvaṇṇaguhā maṇiguhā rajataguhāti. Tattha
maṇiguhādvāre mañjūsako nāma rukkho yojanaṃ ubbedhena, yojanaṃ
vitthārena, so yattakāni udaye vā thale vā pupphāni, sabbāni pupphati
viseṣena paccekabuddhāgamanadivase, tassūparito sabbaratanamālo hoti.
Tattha sammajjanakavāto kacavaraṃ chaḍḍeti, samakaraṇavāto
sabbaratanamayaṃ vālikaṃ samaṃ karoti, siñcanakavāto anotattadahato
ānetvā udakaṃ siñcati, sugandhakaraṇavāto sabbesaṃ gandharukkhānaṃ
gandhe āneti, ocinakavāto pupphāni ocinitvā pāṭeti, santharaṇakavāto
sabbattha santharati, sadā paññattāneva cettha āsanāni honti.

1. Ma-Ṭṭha 3. 24; Am-Ṭṭha 3. 218; Suttanipāta-Ṭṭha 2. 160 piṭṭhādīsūpi passitabbaṃ.

2. Suttanipāta-Ṭṭha 1. 59 piṭṭhepi passitabbaṃ.

Yesu paccekabuddhuppādadivase uposathadivase ca sabbapaccekabuddhā sannipatitvā nisīdanti, ayaṃ tattha pakati. Abhisambuddhapaccekabuddho tattha gantvā paññattāsane nisīdati. Tato sace tasmiṃ kāle aññepi paccekabuddhā saṃvijjanti, tepī taṅkhaṇaṃ sannipatitvā paññattāsanesu nisīdanti, nisīditvā kiñcideva samāpattim samāpajjitvā vuṭṭhahanti. Tato saṅghatthero adhunāgataṃ paccekabuddhaṃ sabbesaṃ anumodanattāya “kathamadhiḡatan”ti kammaṭṭhānaṃ pucchati, tadā so attano udānabyākaraṇagāthaṃ bhāsati. Evamidam gandhamādanakūṭaṃ paccekabuddhānaṃ āvāsaṭṭhānaṃ hotīti vedītabbaṃ.

Kelāsakūṭaṃ pana rajatamayaṃ. Sabbāni cetāni citrakūṭādīni sudassanena samānubbedhasaṇṭhānāni tameva saraṃ paṭicchādetvā ṭhitāni. Sabbāni pana puthulato paññāsayaḡanāni, āyāmato pana ubbedhato viya dviyojanasatānevāti vadanti. Tāni sabbāni devānubhāvena nāḡanubhāvena ca ṭhassanti, nadiyo ca tesu sandanti, taṃ sabbampi udakaṃ anotattameva pavisati, candimasūriyā dakkhiṇena vā uttarena vā gacchantā pabbatantarena tattha obhāsaṃ karonti, ujum gacchantā na karonti, tenevassa “**anotattan**”ti saṅkhā udapādi. Tattha ratanamayamanuññasopānasilātalāni nimmacchakacchapāni phalikasadisanimmalūdakāni nhānatitṭhāni tadupabhogīsattānaṃ sādharāṇakammunāva suppaṭiyattāni susaṇṭhitāni honti, yesu buddhapaccekabuddhakhīṇāsavā ca iddhimanto ca isayo nhāyanti, devayakkhādayo uyyānakīlaṃ kīlanti.

Tassa catūsu passesu sīhamuham hatthimukhaṃ assamukhaṃ usabhamukhanti cattāri mukhāni honti, yehi catasso nadiyo sandanti. Sīhamukhena nikkhantanadīti sīhā bahutarā honti, hatthimukhādīhi hatthi-assa-usabhā. Puratthimadisato nikkhantanadī anotattaṃ tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā itarā tisso nadiyo anupagamma pācīnahimavanteneva amanussapathaṃ gantvā mahāsamuddaṃ pavisati. Pacchimadisato ca uttaradisato ca nikkhantanadiyopi tattheva padakkhiṇaṃ katvā pacchimahimavanteneva uttarahimavanteneva ca amanussapathaṃ gantvā mahāsamuddaṃ pavisanti. Dakkhiṇadisato nikkhantanadī pana taṃ tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā dakkhiṇena ujukaṃ pāsānapitṭheneva saṭṭhi yojanāni gantvā pabbataṃ paharitvā vuṭṭhāya parikkhepena tigāvutappamāṇā udakadhārā hutvā ākāseṇa saṭṭhi yojanāni gantvā tiyaggaḡe nāma

pāsāṇe patitā, pāsāṇo udakadhārāvegena bhinno. Tattha paññāsayojanappamāṇā tiyaggaḷā nāma mahāpokkharanī jātā, mahāpokkharanīyā kūlaṃ bhinditvā pāsāṇaṃ pavisitvā saṭṭhi yojanāni gatā, tato ghanapathaviṃ bhinditvā umaṅgena saṭṭhi yojanāni gantvā viñjhaṃ nāma tiracchānapabbataṃ paharitvā hatthatale pañcaṅgulisadisā pañcadhārā hutvā pavattati. Sā tikkhattuṃ anotattaṃ padakkhiṇaṃ katvā gataṭṭhāne “**āvattaṅgaṅgā**”ti vuccati, ujukaṃ pāsāṇapiṭṭhena saṭṭhi yojanāni gataṭṭhāne “**kaṇhagaṅgā**”ti, ākāseṇa saṭṭhi yojanāni gataṭṭhāne “**ākāsagaṅgā**”ti, tiyaggaḷapāsāṇe paññāsayojanokāse ṭhitā “**tiyaggaḷapokkharanī**”ti, kūlaṃ bhinditvā pāsāṇaṃ pavisitvā saṭṭhi yojanāni gataṭṭhāne “**bahalagaṅgā**”ti, umaṅgena saṭṭhi yojanāni gataṭṭhāne “**umaṅgagaṅgā**”ti vuccati. Viñjhaṃ nāma tiracchānapabbataṃ paharitvā pañcadhārā hutvā pavattaṭṭhāne pana gaṅgā yamunā aciravatī sarabhū mahīti pañcadhā saṅkhyāṃ gatā. Evametā pañca mahānadiyo himavantato pabhavanti.

Chaddantadahassa pana¹ majjhe dvādasayojanappamāṇe ṭhāne sevālo vā paṇakaṃ vā natthi, maṇikkhandhavaṇṇaṃ udakameva santiṭṭhati, tadanantaraṃ yojanavittataṃ suddhakallahāravanaṃ taṃ udakaṃ parikkhipitvā ṭhitaṃ, tadanantaraṃ yojanavittatameva suddhanīluppalavanaṃ taṃ parikkhipitvā ṭhitaṃ, yojanayojanavittatāneva rattuppalasetuppalarattapadumasetapadumakumudavanaṃ purimaṃ purimaṃ parikkhipitvā ṭhitāni, imesaṃ pana sattannaṃ vanānaṃ anantaraṃ sabbesampi kallahārādīnaṃ vasena vomissakavanaṃ yojanavittatameva tāni parikkhipitvā ṭhitaṃ, tadanantaraṃ nāgānaṃ kaṭippamāṇe²udake yojanavittatameva rattasālivaṇaṃ, tadanantaraṃ udakapariyante nīlapītalohitodātasurabhisukhumakusumasamākiṇṇaṃ khuddakagacchavananti imāni dasa vanāni yojanayojanavittatāneva. Tato khuddakarājamāsamahārājamāsamuggavanaṃ, tadanantaraṃ tipusa-eḷāluka-alābukumbhaṇḍavallivaṇāni, tato pūgarukkhappamāṇaṃ ucchuvanaṃ, tato hatthidantappamāṇaphalaṃ kadalivaṇaṃ, tato sālavanaṃ, tadanantaraṃ cāṭippamāṇaphalaṃ panasavanaṃ, tato madhuraphalaṃ ambavanaṃ, tato ciṇcavanaṃ, tato kapiṭṭhavanaṃ, tato vomissako mahāvanasaṇḍo, tato veṇuvanaṃ, veṇuvanaṃ pana parikkhipitvā

1. Jātaka-Ṭṭha 5. 38 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

2. Patiṭṭhappamāṇe (Sī, Syā)

satta pabbatā ṭhitā, tesam bāhirantato paṭṭhāya paṭhamo cūlakālapabbato nāma, dutiyo mahākālapabbato nāma, tato udakapassapabbato nāma, tato candapassapabbato nāma, tato sūriyapassapabbato nāma, tato maṇipassapabbato nāma, sattamo suvaṇṇapassapabbato nāma. So ubbedhato sattayojaniko chaddantadahaṃ parikkhipitvā pattassa mukhavaṭṭi viya ṭhito. Tassa abbhantarimapassam suvaṇṇavaṇṇam, tato nikkhantena obhāseṇa chaddantadaho samuggatabālasūriyo viya hoti. Bāhirimapabbatesu pana eko ubbedhato cha yojanāni, eko pañca, eko cattāri, eko tīṇi, eko dve, eko yojanam.

Evam sattapabbataparikkhittassa pana tassa dahassa pubbuttarakaṇṇe udakavātappaharaṇokāse mahānigrodharukkho, tassakhandho parikkhepato pañcayojaniko, ubbedhato sattayojaniko. Catūsu disāsu catasso sākhāyo chachayojanikā, uddham uggatasākhāpi chayojanikāva. Iti so mūlato paṭṭhāya ubbedhena terasayojaniko sākhānam orimantato yāva pārimantā dvādasayojaniko aṭṭhahi pārohasahasseehi paṭimaṇḍito muṇḍamaṇipabbato viya vilāsamāno tiṭṭhati. Chaddantadahassa pana pacchimadisābhāge suvaṇṇapabbate dvādasayojanikā kañcanaguhā. Chaddanto nāgarājā vassāratte aṭṭhasahasannāgaraparivuto kañcanaguhāyaṃ vasati, gimhakāle udakavātaṃ sampaṭicchamāno mahānigrodhamūle pārohantare tiṭṭhati.

Mandākinīyā pana majjhe pañcaviṣatiyojanamatte ṭhāne sevālo vā paṇakam vā natthi, phalikavaṇṇam udakameva hoti, tato param pana nāgānam kaṭippamāṇe¹ udaye aḍḍhayanavittatam setapadumavanam tam udakam parikkhipitvā ṭhitam. Tattha muḷālam naṅgalasīsamattam hoti, bhisam mahābheripokkharappamāṇam hoti. Tassa ekekasmiṃ pabbantare āḷhakappamāṇam khīram hoti. Padumāram pupphasamaye vāto reṇuvaṭṭim uṭṭhāpetvā paduminīpattesu ṭhapeti, tattha udakaphusitāni patanti, tato ādiccapākena paccitvā pakka-ayoghaṭikā viya pokkharamadhu tiṭṭhati, tadanantaram tāvamahantameva rattapadumavanam, tadanantaram rattakumudavanam, tadanantaram

1. Patiṭṭhappamāṇe (Sī, Syā)

setakumudavanam, tadanantaram nīluppalavanam, tadanantaram rattuppalavanam, tadanantaram sugandhasālivanam, tadanantaram eḷāluka-alābukumbhaṇḍādāni madhurarasāni valliphalāni, tadanantaram aḍḍhayojanavitthatameva ucchuvanam, tattha pūgarukkhakkhandhappamāṇam ucchu. Tadanantaram kadalivanam, yato duve pakkāni khādanā kilamanti. Tadanantaram cāṭṭipamāṇaphalaṇi panasavanam, tadanantaram ambavanam, jambuvanam, kapiṭṭhavananti saṅkhepato tasmim dahe khāditabbayuttakam phalaṇi nāma natthīti na vattabham. Iti imasmim himavati vijjamānakasattamahāsarappabhutīnam pamāṇasaṇṭhānādibhedam sabbameva visesaṇi bhagavā sabbathā avedi aññāsi paṭivijjhiyevāti daṭṭhabham.

Tipaṇcayojanakkhandhaparikkhepāti

pannarasayojanappamāṇakkhandhaparikkhepā, khandhassa pariṇāho pannarasayojanappamāṇoti vuttam hoti. **Nagavhayā**ti nagasaddena avhātabbā, rukkhābhīdhānāti attho. Rukkho hi na gacchatīti nagoti vuccati. Nagavhayā jambūti yojetabham. **Paññāsayojanakkhandhasākhāyāmā**ti ubbedhato paññāsayojanappamāṇakkhandhāyāmā ubbedhato samantato ca paññāsayojanasākhāyāmā ca. Tato eva **satayojanavitthiṇṇā, tāvadeva ca uggatā**. Jamburukkhassa hi mūlato paṭṭhāya yāva sākhaṇiṭṭapā, tāva paṇṇāsa yojanāni, tato parampi ujukam uggatasākhā paṇṇāsa yojanāni, samantato ca ekekā sākha paṇṇāsa paṇṇāsa yojanāni vaḍḍhitāni. Tāsu pana mahantā mahantā nadiyo sandanti, tāsaṇi nadīnam ubhayatīre jambupakkānam patitattāne suvaṇṇaṇkurā utṭhahanti, te nadījalena vuyhamānā anupubbena mahāsamuddam pavisanti, tato yeva jambunadiyam nibbattattā “jambunadan”ti tam suvaṇṇam vuccati.

Yassānubhāvenāti yassā mahantatā kappattāyikādippakārena pabhāvena. Yañcetaṇi jambuyā pamāṇam, etadeva asurānam cittapāṭaliyā, garuḷānam simbalirukkhassa¹, aparagoyāne kadambassa, uttarakurūsu kapparukkhassa, pubbavidehe sirīsassa, tāvatimsesu pārīcchattakassāti. Tenāhu porāṇa—

“Pāṭalī simbalī jambū, devānam pārīcchattako.

Kadambo kapparukkho ca, sirīsena bhavati sattaman”ti².

1. Sippalirukkhassa (Ka)

2. Visuddhi 1. 200; Am-Ṭṭha 1. 377 piṭṭhesu.

Ettha **sirīsena bhavati sattamanti** ettha **sirīsenāti** paccatte karaṇavacanam. **Sattamanti** liṅgavipallāsena vuttam, sirīso bhavati sattamoti attho.

Cakkavālasiluccayoti cakkavālapabbato. **Parikkhipitvā taṃ sabbaṃ, lokadhātumayaṃ** **ṭhitoti** heṭṭhā vuttam sabbampi taṃ parikkhipitvā cakkavālasiluccayo patitṭhito, ayaṃ ekā lokadhātu nāmāti attho. Ma-kāro padasandhivasena āgato. “Taṃ sabbaṃ lokadhātuṃ parikkhipitvā ayaṃ cakkavālasiluccayo **ṭhito**”ti evampettha sambandham vadanti, evaṃ vuttepi cakkavālapabbatopi lokadhātuyevāti veditabbaṃ.

Tatthāti tissaṃ lokadhātuyaṃ. **Candamaṇḍalaṃ ekūnapaññāsajoyananti** ujukaṃ āyāmato vitthārato ubbedhato ca ekūnapaññāsajoyanam, parimaṇḍalato pana tihi yojanehi ūnadiyaḍḍhasatayojanam. **Sūriyamaṇḍalaṃ paññāsajoyananti** etthāpi candamaṇḍale vuttanayeneva ujukaṃ paññāsajoyananti veditabbaṃ, parimaṇḍalato pana diyaḍḍhasatayojanam.

Tesu pana candamaṇḍalaṃ¹ heṭṭhā, sūriyamaṇḍalaṃ upari, antarā nesaṃ yojanaṃ hoti. Candassa heṭṭhimantato sūriyassa uparimantaṃ yojanasataṃ hoti, candavimānaṃ anto maṇimayaṃ, bahi rajatena parikkhittaṃ, anto ca bahi ca sītameva hoti. Sūriyavimānaṃ anto kanakamayaṃ, bāhiraṃ phalikaparikkhittaṃ hoti, anto ca bahi ca uṇhameva. Cando ujukaṃ saṇikaṃ gacchati. So hi amāvāsīyaṃ sūriyena saddhiṃ gacchanto divase divase thokaṃ thokaṃ ohīyanto puṇṇamāsīyaṃ upaḍḍhamaggato ohīyati, tiriyaṃ pana sīghaṃ gacchati. Tathā hesa ekasmiṃ māse kadāci dakkhiṇato, kadāci uttarato dissati, candassa ubhosu passesu nakkhattatārakā gacchanti, cando dhenu viya vacchaṃ taṃ taṃ nakkhattaṃ upasaṅkamati, nakkhattāni pana attano gamanaṭṭhānaṃ na vijahanti, attano vīthiyāva gacchanti. Sūriyassa pana ujukaṃ gamanaṃ sīghaṃ, tiriyaṃ gamanaṃ dandhaṃ. Tiriyaṃ gamanaṃ nāma dakkhiṇadisato uttaradisāya, uttaradisato dakkhiṇadisāya gamanaṃ, taṃ dandhaṃ chahi chahi māsehi ijghanato.

Sūriyo kālapakkha-uposathe candena saheva gantvā tato paraṃ pāṭipadadivase yojanānaṃ satasahassaṃ candamaṇḍalaṃ ohāya gacchati

1. Dī-Ṭha 3. 51 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

attano sīghagāmitāya tassa ca dandhagāmitāya, atha cando lekhā viya paññāyati. Tato parampi pakkhassa dutiyāya yojanānaṃ satasahassaṃ candamaṇḍalaṃ ohāya gacchati. Evaṃ divase divase yāva sukkapakkha-uposathadivasā satasahassaṃ satasahassaṃ ohāya gacchati, atha cando anukkamena vaḍḍhitvā uposathadivase paripuṇṇo hoti. Anukkamena vaḍḍhanañcetha uparibhāgato patitasūriyālokatāya heṭṭhato pavattāya sūriyassa dūrabhāvena divase divase anukkamena parihāyamānāya attano chāyāya vasena anukkamena caṇḍamaṇḍalappadesassa vaḍḍhamānassa viya dissamānatāyāti veditabbaṃ, tasmā anukkamena vaḍḍhitvā viya uposathadivase puṇṇamāyaṃ paripuṇṇamaṇḍalo hutvā dissati. Atha sūriyo pāṭipadadivase yojanānaṃ satasahassaṃ dhāvitvā puna candamaṇḍalaṃ gaṇhāti candassa dandhagatitāya attano ca sīghagatitāya, tathā dutiyāya satasahassanti evaṃ yāva uposathadivasā satasahassaṃ satasahassaṃ dhāvitvā gaṇhāti. Atha cando anukkamena hāyitvā kālapakkha-uposathadivase sabbaso na paññāyati, anukkamena hāyamānatā cetha anukkamena vaḍḍhamānatāya vuttanayena veditabbā. Tattha pana chāyāya hāyamānatāya maṇḍalaṃ vaḍḍhamānaṃ viya dissati, idha ca chāyāya vaḍḍhamānatāya maṇḍalaṃ hāyamānaṃ viya dissati, tasmā anukkamena hāyitvā viya uposathadivase sabbaso na paññāyati. Candam heṭṭhā katvā sūriyo upari hoti, mahatiyā pātiyā khuddakabhājanaṃ viya candamaṇḍalaṃ pidhīyati, majjhanhike gehacchāyā viya candassa chāyā na paññāyati. So chāyāya apaññāyamānāya dūre ṭhitānaṃ divā padīpo viya sayampi na paññāyati.

Imesaṃ pana ajavīthi nāgavīthi govīthī tisso gamanavīthiyo honti. Tattha ajānaṃ udakaṃ paṭikūlaṃ hoti, hatthināgānaṃ manāparaṃ, gunnaṃ sītunhasamatāya phāsu hoti. Tathā ca yāya vīthiyā sūriye gacchante vassavalāhakadevaputtā sūriyābhitāpasantattā attano vimānato na nikkhamanti, kīlāpasutā hutvā na vicaranti, tadā kira sūriyavimānaṃ pakatimaggato adho otaritvā vicarati, tassa oruyha caraṇeneva candavimānampi adho oruyha carati taggatikattā,

tasmā sā vīthi udakābhāvena ajānurūpatāya “**ajavīthi**”¹ ti samaññā¹ gatā. Yāya pana vīthiyā sūriye gacchante vassavalāhakadevaputtā sūriyābhitāpābhāvato abhiṇhaṃ attano vimānato bahi nikkhamitvā kīlāpasutā hutvā ito cito ca vicaranti, tadā kira sūriyavimānaṃ pakatimaggato uddhaṃ āruhitvā vicarati, tassa uddhaṃ āruyha caraṇeneva candavimānampi uddhaṃ āruyha carati taggatikattā, taggatikatā ca samānagati nāma vātamaṇḍalena vimānassa phellitabbattā², tasmā sā vīthi udakabahubhāvena nāgānurūpatāya “**nāgavīthi**”² ti samaññā gatā. Yadā sūriyo uddhaṃ anārohanto adho ca anotaranto pakatimaggeneva gacchati, tadā vassavalāhakā yathākālaṃ yathāruciṇca vimānato nikkhamitvā sukhena vicaranti, tena kālena kālaṃ vassanato loka utusamatā hoti, tāya utusamatāya hetubhūtāya sā candimasūriyānaṃ gati gavānurūpatāya “**govīthi**”³ ti samaññā gatā. Tasmā yaṃ kālaṃ candimasūriyā ajavīthiṃ āruhanti, tadā devo ekabindumpi na vassati. Yadā nāgavīthiṃ ārohanti, tadā bhinnaṃ viya nabhaṃ paggharati. Yadā govīthiṃ ārohanti, tadā utusamatā sampajjati.

Yadā pana rājāno adhammikā honti, tesaṃ adhammikātāya uparājasenāpatippabhutayo sabbe devā brahmāno ca adhammikā honti, tadā tesaṃ adhammikātāya visamaṃ candimasūriyā parivattanti. Tadā hi bahvābādhatādi-anīṭṭhaphalūpanissayabhūtassa yathāvuttassa adhammikatāsaññitassa sādharmaṇassa pāpakammasa balena visamaṃ vāyantena vāyunā phelliyamānā³ candimasūriyā sineruṃ parikkhipantā visamaṃ parivattanti, yathāmaggena na pavattanti. Vāto yathāmaggena na vāyati, ayathāmaggena vāyati, ayathāmaggena vāyanto ākāsaṭṭhavamānāni khobheti, vimānesu khobhitesu devatānaṃ kīlanatthāya cittāni na namanti, cittesu anamantesu sītuṇhabhedo utu yathākālena na sampajjati, tasmim asampajjantena na sammā devo vassati, kadāci vassati, kadāci na vassati, katthaci vassati, katthaci na vassati. Vassantopi vappakāle añkurakāle nālākāle pupphakāle khiraggahaṇādikālesu yathā

1. Samaññaṃ (Sī, Syā)

2. Vellitabbattā (Sī), pellitabbattā (Syā)

3. Velliyamānā (Sī), pelliyamānā (Syā)

yathā sassānaṃ upakāro na hoti, tathā tathā vassati ca vigacchati ca. Tena sassāni visamapākāni honti vigatagandharasādisampadāni, ekabhājane pakkhittataṇḍulesupi ekasmiṃ padese bhattaṃ uttaṇḍulaṃ hoti, ekasmiṃ atikilinnaṃ, ekasmiṃ samapākaṃ. Taṃ paribhuttaṃ kucchiyampi sabbaso apariṇataṃ, ekadesena pariṇataṃ, supariṇatanti evaṃ tīhiyeva pakārehi paccati, pakkāsayaṃ na sammā upagacchati. Tena sattā bahvābādā ceva honti appāyukā ca.

Dhammikānaṃ pana rājūnaṃ kāle vuttavipariyāyena candimasūriyā samaṃ parivattanti, yathāmaggena pavattanti, utusamatā ca sampajjati, candimasūriyā cha māse sineruto bahi nikkhamanti, cha māse anto vicaranti. Tathā hi sinerusamīpena taṃ padakkhiṇaṃ katvā gacchantā cha māse tato gamanavīthito bahi attano tiriyaṃ gamanena cakkavālābhimukhā nikkhamanti. Evaṃ cha māse khaṇe khaṇe sineruto apasakkanavasena tato nikkhamitvā cakkavāḷasamīpaṃ pattā. Tatopi cha māse khaṇe khaṇe apasakkanavasena nikkhamitvā sinerusamīpaṃ pāpuṇantā anto vicaranti. Te hi āsālhimāse sinerusamīpena caranti, tato dve māse nikkhamitvā bahi caranti. Paṭhamakattikamāse majjhena gacchanti, tato cakkavālābhimukhā gantvā tayo māse cakkavāḷasamīpena vicaritvā puna nikkhamitvā citramāse majjhena gantvā tato pare dve māse sineru-abhimukhā pakkhanditvā puna āsālhe sinerusamīpena caranti. Ettha ca sinerussa cakkavāḷassa ca yaṃ ṭhānaṃ vemajjhaṃ, tassa sinerussa ca yaṃ ṭhānaṃ vemajjhaṃ, tena gacchantā sinerusamīpena carantīti veditabbā, na sinerussa aggālindaṃ allīnā, cakkavāḷasamīpena caraṇampi imināva nayena veditabbaṃ. Yadā pana sinerussa cakkavāḷassa ujukaṃ vemajjhena gacchanti, tadā vemajjhena vicarantīti veditabbaṃ.

Evaṃ vicarantā ca ekappahārena tīsupi dīpesu ālokaṃ karonti. Ekekāya disāya nava nava yojanasatasahassāni andhakāraṃ vidhamitvā ālokaṃ dassenti. Kathaṃ? Imasmiñhi dīpe sūriyuggamanakālo pubbavidehe majjhanhiko hoti, uttarakurūsu atthaṅgamanakālo, aparagoyāne majjhimayāmo, pubbavidehamhi ugghamanakālo uttarakurūsu majjhanhiko, aparagoyāne atthaṅgamanakālo, idha majjhimayāmo,

uttarakurūsu uggamanakālo aparagoyāne majjhanhiko, idha atthaṅgamanakālo, pubbavidehe majjhimayāmo, aparagoyānadīpe uggamanakālo idha majjhanhiko, pubbavidehadīpe atthaṅganakālo, uttarakurūsu majjhimayāmo. Imasmiñhi dīpe t̥hitamajjhanhikavelāyaṃ pubbavidehavāsīnaṃ atthaṅgamanavasena upaḍḍhaṃ sūriyamaṇḍalaṃ paññāyati, aparagoyānavāsīnaṃ uggamanavasena upaḍḍhaṃ paññāyati. Evaṃ sesadīpesupi. Iti imināva pakārena tīsu dīpesu ekappahāreneva candimasūriyā ālokaṃ dassenti deditabbaṃ.

Ito aññathā pana dvīsu eva dīpesu ekappahāreneva ālokaṃ dassenti. Yasmiñhi dīpe atthaṅgamanavasena upaḍḍhaṃ sūriyamaṇḍalaṃ paññāyati, atthaṅgamite tattha na paññāyati, ālokaṃ na dasseti, dvīsu eva dīpesu ekappahārena ubhayaṃ. Ekekāya disāya nava nava yojanasatasahassāni andhakāraavidhamanampi imināva nayena daṭṭhabbaṃ. Imasmiñhi dīpet̥hitamajjhanhikavelāyaṃ pubbavidehavāsīnaṃ atthaṅgamanavasena upaḍḍhaṃ sūriyamaṇḍalaṃ paññāyatīti pubbavidehe navayojanasatasahassappamāṇe t̥hāne andhakāraṃ vidhamitvā ālokaṃ dasseti, tathā aparagoyāne uggamanavasena tatthāpi upaḍḍhasseva paññāyamānattā. Pubbavidehānaṃ pana atthaṅgamite pana paññāyatīti dvīsu dīpesu sabbattha andhakāraṃ vidhamitvā ālokaṃ dasseti aparagoyānepi uggate sūriye sabbattha andhakāraavidhamanato.

Pātubhavantā ca candimasūriyā ekatova loka pātubhavanti, tesu sūriyo paṭhamataraṃ paññāyati. Paṭhamakappikānañhi sattānaṃ sayampabhāya antarahitāya andhakāro ahosi. Te bhītatasitā “bhaddakaṃ vatassa, sace añño āloko bhaveyyā”ti cintayimsu. Tato mahājanassa sūrabhāvaṃ janayamānaṃ sūriyamaṇḍalaṃ ut̥thahi, tenevassa “**sūriyo**”ti nāmaṃ ahosi. Tasmim divasaṃ ālokaṃ katvā atthaṅgamite puna andhakāro ahosi. Te bhītatasitā “bhaddakaṃ vatassa, sace añño āloko uppajjeyyā”ti cintayimsu. Atha nesaṃ channaṃ ñatvā viya candamaṇḍalaṃ ut̥thahi, tenevassa “**cando**”ti nāmaṃ ahosi. Evaṃ candimasūriyesu pātubhūtesu nakkhattāni tārakarūpāni

pātubhavanti, tato pabhuti rattindivā paññāyanti. Anukkamena ca māsaḍḍhamāsa-utusaṃvaccharā jāyanti. Candimasūriyānaṃ pana pātubhūta divaseyeva sinerucakkavāḷahimavantapabbatā cattāro ca dīpā pātubhavanti, te ca kho apubbaṃ acarimaṃ phagguṇapuppuṇṇamādivaseyeva pātubhavanti veditabbaṃ.

Yasmā cettha “ekam cakkavāḷam āyāmato ca vitthārato ca yojanānaṃ dvādasa satasahassāni tīṇi sahasassāni cattāri satāni paññāsaṅka yojanāni”ti **aṭṭhakathāyaṃ**¹ vuttaṃ, tasmā vuttappamaṇato imassa cakkavāḷassa sinerupatiṭṭhitokāse caturāsīti yojanasahassāni parato yāva cakkavāḷapabbatā uttaradisābhāgappamaṇaṅca pahāya imissā dakkhiṇadisāya—

Sinerucakkavāḷānaṃ, antaraṃ parimāṇato.

Pañca satasahassāni, sahasassānūnasatṭhi ca.

Satāni satta ñeyyāni, pañcavīsuttarāni ca.

Majjhavīthigato nāma, tattha vemajjhago ravi.

Majjhato yāva merumhā, cakkavāḷānamantare.

Vemajjhago yadā hoti, ubhayantagato tadā.

Majjhato yāva merumhā, cakkavāḷā ca pabbatā.

Duve satasahassāni, sahasassānūnasīti ca.

Aṭṭhasataṃ duve satṭhi, yojanāni dvigāvutaṃ.

Ubhato antato meru-cakkavāḷānamantare.

Ekam satasahassaṅka, sahasassānūnatālīsaṃ.

Navasatānekatimsa, yojanāni ca gāvutaṃ.

Pamaṇato samantā ca, maṇḍalaṃ majjhavīthiyā.

Satasahassānūnavīsa, sahasānekatimsa ca.

Satamekaṅka viññeyyaṃ, pañcasattati uttaraṃ.

Dakkhiṇaṃ uttaraṅcāpi, gacchanto pana bhāṇumā.

Majjhavīthippamāṇena, maṇḍaleneva gacchati.
 Gacchanto ca panevaṃ so, oruyhoruyha heṭṭhato.
 Ārūyharūyha uddhañca, yato gacchati sabbadā.
 Tato gativasenassa, dūramaddhānamāsi taṃ.
 Tiṃsa sataśassāni, yojanāni pamāṇato.
 Tasmā so parito yāti, tattakaṃva dine dine.
 Sahassamekaṃ pañcasataṃ, catupaññāsayaohanam.
 Tigāvutaṃ terasūsataṃ, tettiṃsa ratanāni ca.
 Aṭṭhaṅgulāni ca tiriyaṃ, gacchatekadine ravi.
 Chataḷīśasahassāni, cha satāni tigāvutaṃ.
 Yojanānam¹ titālīsaṃ, māsenekena gacchati.
 Tenavutisahasāni, dvisataṃ sattaṣīti ca.
 Gāvutāni duve cāpi, dvīhi māsehi gacchati.
 Imāya gatiyā anta-vīthito vīthi-antimaṃ.
 Gacchati chahi māsehi, timāsehi ca majjhimaṃ.
 Sinerusantike anta-vīthito pana bhāṇumā.
 Āgacchanto dvimāsehi, assa dīpassa majjhago.
 Tasmā sīhaḷadīpassa, majjhato meru-antaraṃ.
 Duve sataśassāni, dvīsatenaḍdhikāni tu.
 Tettiṃsañca sahasāni, aṭṭhārasa tigāvutaṃ.
 Cakkavāḷantarañcassa, dīpasseva ca majjhato.
 Tīṇi sataśassāni, sahasāni chaviṣati.
 Cha uttarāni pañceva, satānekañca gāvutanti.

Evamettha ayampi viseso veditabbo.

Tāvatiṃsabhavanam dasasahasayaohananti ettha tettiṃsa
 sahapuññakārino ettha nibbattāti taṃsahacaritaṭṭhānam tettiṃsam, tadeva

1. Yojanāni (Sī, Syā)

tāvatiṃsaṃ, taṃ nivāso etesanti tāvatiṃsā, devā. Tesāṃ bhavanāṃ tāvatiṃsabhavanāṃ. Tathā hi maghena māṇavena saddhiṃ macalagāmake kālaṃ katvā tattha uppanne tettiṃsa devaputte upādāya assa devalokassa ayaṃ paṇṇatti jātāti vadanti. Atha vā yasmā sesacakkavāḷesupi cha kāmāvacaradevalokā atthi. Vuttampi cetāṃ “sahassaṃ catumahārājikānaṃ sahassaṃ tāvatiṃsānaṃ”ti. Tasmā nāmapaṇṇattiyevessā tassa devalokassāti veditabbā. **Dasasahassayojananti** idaṃ pana sakkapuraṃ sandhāya vuttanti veditabbaṃ. Tathā hi tāvatiṃsakāyikā devā atthi pabbataṭṭhakā, atthi ākāsaṭṭhakā, tesāṃ paramparā cakkavāḷapabbataṃ pattā, tathā cātumahārājikānaṃ yāmādīnaṃ. Ekadevalokepi hi devānaṃ paramparā cakkavāḷapabbataṃ appattā nāma natthi. Idaṃ pana tāvatiṃsabhavanāṃ sinerussa uparimatale dasasahassayojanike ṭhāne patiṭṭhitanti veditabbaṃ. Tassa pācīnapacchimadvārānaṃ antarā dasayojanasahassaṃ hoti, tathā dakkhiṇuttaradvārānaṃ. Taṃ kho pana nagaraṃ dvārasahassayuttaṃ ahosi āramaṃ pokkharaṇīpaṭimaṇḍitaṃ.

Tassa majjhe¹ tiyojanasatubbedhehi dhajehi paṭimaṇḍito sattaratanamayo sattayojanasa-ubbedho sakkassa **vejayanto** nāma pāsādo. Tattha suvaṇṇayaṭṭhīsu maṇidhajā ahesuṃ, maṇiyaṭṭhīsu suvaṇṇadhajā, pavālayaṭṭhīsu muttadhajā, muttayaṭṭhīsu pavāladhajā, sattaratanamayāsu yaṭṭhīsu sattaratanamayā dhajā.

Diyaddhayaṃjanasatāyāmo **vejayantaratho**². Tassa hi pacchimanto paṇṇāsayojano, majjhe rathapañjaro paṇṇāsayojano, rathasandhito yāva rathasīsā paṇṇāseva yojanāni. Tadeva pamāṇaṃ diguṇaṃ katvā “tiyojanasatāyāmo”tipi vadantiyeva. Tasmiṃ yojanikapallaṅko atthato tiṭṭhati. Tattha tiyojanikaṃ setacchattaṃ, ekasmiṃyeva yuge sahassa-ājaññayuttaṃ. Sesālaṅkāraṃ pamāṇaṃ natthi. Dhajo panassa aḍḍhatiyāni yojanasatāni uggato, yassa vātāhatassa pañcaṅgikatūriyasseva saddo niccharati.

Sakkassa pana **erāvaṇo**¹ nāma hatthī diyaddhayaṃjanasatiko, sopi devaputtoyeva. Na hi devalokasmiṃ tiracchānagatā honti, tasmā

1. Dhammapada-Ṭīha 1. 173 piṭṭhādīsipi passitabbaṃ.

2. Saṃ-Ṭīha 1. 312 piṭṭhepi passitabbaṃ.

so uyyānakīḷāya nikkhamanakāle attabhāvaṃ vijahitvā diyaḍḍhayaḥjanasatiko erāvaṇo nāma hatthī hoti. So tettiṃsakumbhe māpeti āvaṭṭena gāvuta-
 aḍḍhayaḥjanappamāṇe, sabbesaṃ majjhe sakkassa atthāya sudassanaṃ nāma tiṃsayojanikaṃ kumbhaṃ māpeti. Tassa upari dvādasayojaniko
 ratanamaṇḍapo hoti. Tattha antarantarā sattaratanaṃ mayā yojanubbedhā dhajā
 uṭṭhahanti. Pariyante kiṃkiṇikajālā olambanti, yassa mandavāteritassa
 pañcaṅgikatūriyasaddasaddiso dibbagītasaddo viya ravo niccharati.
 Maṇḍapamajjhe sakkassa yojaniko maṇipallaṅko paññatto hoti, tattha sakko
 nisīdati. Tettiṃsāya kumbhānaṃ ekekasmiṃ kumbhe satta satta dante
 māpeti, tesu ekeko pañṇāsayaḥjanāyāmo. Ekekasmiṃ cettha dante satta satta
 pokkharāṇiyo honti, ekekāya pokkharāṇiyā satta satta paduminīgacchā,
 ekekasmiṃ gacche satta satta pupphāni honti, ekekassa pupphassa satta satta
 pattāni, ekekasmiṃ patte satta satta devadhītaro naccanti. Evaṃ samantā
 pañṇāsayaḥjanaṭṭhāne hatthidantesuyeva naccanaṭasamajjo hoti.

Nandā nāma pana pokkharāṇi pañṇāsayaḥjanā. “Pañcasatayojanikā”tipi
 vadanti.

Cittalatāvanam pana saṭṭhiyojanikaṃ. “Pañcayoḥjanasatikan”tipi vadanti.
 Taṃ pana dibbarukkkhasahassapaṭimaṇḍitaṃ, tathā **nandanavanam**
phārusakavanañca. Sakko panettha accharāsaṃghaparivuto yaṭṭhiyojanikaṃ
 suvaṇṇamahāvīthim otarivā nakkhattaṃ kīlanto nandanavanādīsu vicarati.

Pāricchattako pana koviḷāro samantā tiyoḥjanasataparimaṇḍalo
 pañcadasayaḥjanapariṇāhakkhandho yoḥjanasatubbedho. Tassa mūle
 saṭṭhiyojanāyāma pañṇāsayaḥjanavittārā pañcadasayaḥjanubbedhā
 jayasumanapupphakavaṇṇā **paṇḍukambalasilā**, yassā mudutāya sakkassa
 nisīdato upaḍḍhakāyo anupavisati, uṭṭhitakāle ūnaṃ¹ paripūrati.

1. Taṃ ṭhānaṃ (Sī, Syā)

Sudhammā nāma devasabhā āyāmato ca vitthārato ca tiyojanasatikā, parikkhepato navayojanasatikā, ubbedhato pañcayojanasatikā, tassā phalīkamayā bhūmī, thambhatulāsaṅghāṭādisu vālarūpādisaṅghaṭṭanaka-āṇiyo maṇimayā, suvaṇṇamayā thambhā, rajatamayā thambhaghaṭakā ca saṅghāṭaṇca, pavālamayāni vālarūpāni, sattaratanamayā gopānasiyo ca pakkhapāsā ca mukhavaṭṭi ca, indanīla-iṭṭhakāhi chadanam, sovaṇṇamayam chadanavidham¹, rajatamayā thupikā.

Āsāvati nāma ekā latā atthi, “sā pupphissatī”ti devā vassasahassam upaṭṭhānam gacchanti, pāricchattake pupphamāne ekaṁ vassam upaṭṭhānam gacchanti. Te tassa paṇḍupalāsādibhāvato paṭṭhāya attamanā honti. Yathāha—

“Yasmim bhikkhave samaye devānam tāvatimsānam pāricchattako koviḷāro paṇḍupalāso hoti, attamanā bhikkhave devā tāvatimsā tasmim samaye honti ‘paṇḍupalāso dāni pāricchattako koviḷāro, na cirasseva dāni pannapalāso bhavissatī’ti”ādi².

Sabbapāliphullassa pana pāricchattakassa koviḷārassa samantā pañca yojanasatāni ābhā pharati, anuvātam yojanasatam gandho gacchati. Pupphite pāricchattake ārohaṇakiccam vā aṅkusam gahetvā nāmanakiccam vā pupphāharaṇattham caṅkoṭakakiccam vā natthi. Kantanakavāto uṭṭahitvā pupphāni vaṇṭato kantati, sampatīcchanakavāto sampatīcchati, pavesanakavāto sudhammadevasabham paveseti, sammajjanakavāto purāṇapupphāni nīharati, santharaṇakavāto pattakaṇṇikakesarāni racento³ santharati, majjhaṭṭhāne dhammāsanaṁ hoti yojanappamāṇo ratanapallaṅko, tassa upari dhāriyamānam tiyojanikaṁ setacchattam, tadanantaram sakkassa devaraṇṇo āsanaṁ attharīyati, tato bāttimsāya devaputtānam, tato aññesaṁ mahesakkhadevatānam. Aññesaṁ devatānam pana pupphakaṇṇikāva āsanaṁ hoti. Devā devasabham pavasitvā nisīdanti. Tato pupphehi reṇuvaṭṭi uggantvā upari kaṇṇikaṁ āhacca nipatamānā devatānam

1. Chadanapiṭṭham (Sī, Syā)

2. Am 2. 486 piṭṭhe.

3. Rañjento (Syā)

tigāvutappamāṇaṃ attabhāvaṃ lākhāparikammasajjitaṃ viya karoti, tesāṃ sā kiḷā catūhi māsehi pariyosānaṃ gacchati. Iti imāhi sampattīhi samannāgataṃ tāvatimsabhavanaṃ bhagavā sabbathā avediti veditabbaṃ.

Tathā asurabhavananti ettha devā viya na suranti na īsaranti na virocantīti asurā. Surā nāma devā, tesāṃ paṭipakkhāti vā asurā. Sakko kira macalagāmake magho nāma māṇavo hutvā tettiṃsa purise gahetvā kalyāṇakammaṃ karonto satta vattapadāni pūretvā tattha kālakato devaloke nibbatti saddhiṃ parisāya. Tato pubbadevā “āgantukadevaputtā āgatā, sakkāraṃ nesaṃ karomā”ti vatvā dibbapadumāni upanāmesuṃ, upaḍḍharajjena ca nimantesuṃ. Sakko upaḍḍharajjena asantuṭṭho ahosi, atha nevāsikā “āgantukadevaputtānaṃ sakkāraṃ karomā”ti gandhapānaṃ¹ sajjayimsu. Sakko sakaparisāya saññaṃ adāsi “mārisā mā gandhapānaṃ pivittha, pivamānākāramattameva dassethā”ti. Te tathā akaṃsu. Nevāsikadevatā suvaṇṇasarakhehi upanītaṃ gandhapānaṃ yāvadattamaṃ pivitvā mattā tattha tattha suvaṇṇapathaviyaṃ patitvā sayimsu. Sakko “gaṇhatha dhutte, haratha dhutte”ti te pādesu gāhāpetvā sinerupāde khipāpesi. Sakkassa puññaṭṭejaṇa tadanuvattakāpi sabbe tattheva patimsu. Atha nesaṃ kammappaccaya-utusamuṭṭhānaṃ sinerussa heṭṭhimatale dasayojanasahassaṃ asurabhavanaṃ nibbatti pāricchattakapaṭicchannabhūtāya citrapāṭaliyā upasobhitaṃ. Sakko tesāṃ nivattitvā anāgamanatthāya ārakkhaṃ ṭhapesi. Yaṃ sandhāya vuttaṃ—

“Antarā dvinnāṃ ayujjhapurānaṃ,
Pañcavidhā ṭhapitā abhirakkhā.
Uragakaroṭipayassa ca hārī,
Madanayutā² caturo ca mahatthā”ti³.

Tattha **dvinnāṃ ayujjhapurānanti** dvinnāṃ devāsuranagarānaṃ antarāti attho. Dve kira nagarāni yuddhena gahetuṃ asakkuṇeyyatāya **ayujjhapurāni** nāma jātāni. Yadā hi asurā balavanto honti, atha devehi palāyitvā devanagaraṃ pavisitvā dvāre pihite asurānaṃ satasahassampi

1. Gaṇḍapānaṃ (Sī), gaṇḍupānaṃ (Syā, Ka), Saṃ-Ṭṭha 1. 309 piṭṭhe passitabbaṃ.

2. Madanayudhā (Sī), madanayuddhā (Syā)

3. Saṃ-Ṭṭha 1. 309; Jātaka-Ṭṭha 1. 219 piṭṭhesu.

kiñci kātuṃ na sakkoti. Yadā devā balavanto honti, atha asurehi palāyitvā asuranagaraṃ pavisitvā dvāre pihite sakkānaṃ sataṣaḥsampi kiñci kātuṃ na sakkoti. Iti imāni dve nagarāni ayujjhapurāni nāma. Tesāṃ antarā etesu uragādīsu pañcasu ṭhānesu sakkena ārakkhā ṭhapitā. Tattha **uragasaddena** nāgā gahitā. Te udae mahabbalā honti, tasmā sinerussa paṭhamālinde etesaṃ ārakkhā. Sinerussa kira samantato bahalato puthulato ca pañcayojanasahassaparimāṇāni cattāri paribhaṇḍāni tāvatimsabhavanassa ārakkhāya nāgehi garuḷehi kumbhaṇḍehi yakkhehi ca adhiṭṭhitāni. Tehi kira sinerussa upaḍḍhaṃ pariyādinnaṃ, etānīeva ca sinerussa ālindāni mekhalāni ca vuccanti. **Karoṭisaddena** supaṇṇā gahitā. Tesāṃ kira karoṭi nāma pānabhojanaṃ, tena nāmaṃ labhimsu, dutiyālinde tesāṃ ārakkhā. **Payassahārīsaddena** kumbhaṇḍā gahitā. Dānavarakkhasā kira te, tatiyālinde tesāṃ ārakkhā. **Madanayutasaddena** yakkhā gahitā. Visamacārino kira te yuddhasoṇḍā, catutthālinde tesāṃ ārakkhā. **Caturo ca mahatthāti** cattāro mahārājāno vutto. Te hi sinerussa tasmiṃ tasmiṃ passe yugandharādīsu pañcasataparittadīpaparivāre mahādīpe ca sāsitaḥḥassa mahato atthassa vasena “mahatthā”ti vuccanti, pañca mālinde tesāṃ ārakkhā.

Te pana asurā āyuvapaṇṇayasa-issariyasampattīhi tāvatimsadisāva. Tasmā antarā attānaṃ ajānitvā pāṭaliyā pupphitāya “nayidaṃ devanagaraṃ, tattha pāricchattako pupphati, idha pana cittapāṭalī, jarasakkena mayaṃ suraṃ pāyetvā vañjitā, devanagaraṃ no gahitaṃ, gacchāma tena saddhiṃ yujjhissāmā”ti hatthi-assarathe āruyha suvaṇṇarajatamaṇiphalakāni gahetvā yuddhasajjā hutvā asurabheriyo vādentā mahāsamudde udakaṃ dvidhā bhinditvā yuddhasajjā hutvā asurabheriyo vādentā mahāsamudde udakaṃ dvidhā bhinditvā utṭhahanti. Te deve vuṭṭhe vammikamakakkhikā vammikaṃ viya sineruṃ abhiruhituṃ ārabhanti. Atha nesaṃ paṭhamaṃ nāgehi saddhiṃ yuddhaṃ hoti. Tasmiṃ kho pana yuddhe na kassaci chavi vā cammaṃ vā chijjati, na lohitaṃ uppajjati, kevalaṃ kumārakānaṃ dāruṃeṇḍakayuddhaṃ viya aññamaññaṃ santāsanamattameva hoti. Koṭisatāpi koṭisahassāpi nāgā tehi saddhiṃ yujjhितvā asurapuraṃyeva

pavesetvā nivattanti. Sace pana asurā balavanto honti, atha nāgā osakkitvā dutiye ālinde supaṇṇehi saddhim ekato hutvā yujjhanti. Esa nayo supaṇṇādīsupi. Yadā pana tāni pañcapi ṭhānāni asurā maddanti, tadā ekato sampiṇḍitānipi tāni pañca balāni osakkanti. Atha cattāro mahārājāno gantvā sakkassa pavattim ārocenti. Sakko tesam vacanam sutvā diyadḍhayojanasatikam vejayantaratham āruyha sayam vā nikkhamati, ekam vā puttam peseti. Ekasmim pana divase evam nikkhamitvā asure yuddhena abbhuggantvā samudde pakkhipitvā catūsu dvāresu attanā sadisā paṭimā māpetvā ṭhapeti, tasmā asurā nāgādayo jinitvā āgatāpi indapaṭimā disvā “sakko nikkhanto”ti palāyanti. Iti surānam paṭipakkhāti asurā, vepacittipahārādādayo, tesam bhavanam asurabhavanam. Tam pana āyāmato ca vitthārato ca dasasahassayojananti dassetuṃ “tathā asurabhavanam”ti vuttam.

Avīcimahānirayo jambudīpo cāti etthāpi tathā-saddo yojetabbo, avīcimahānirayo jambudīpo ca tathā dasasahassayojanamevāti attho. Ettha ca avīcimahānirayassa abbhantaram āyāmena ca vitthārena ca yojanasatam hoti, lohaphathavī lohachadanam ekekā ca bhitti navanavayojanikā hoti. Puratthimāya bhittiyā acci utthahitvā pacchimam bhittim gahetvā tam vinivijjhivā parato¹ yojanasatam gacchati. Sesadisāsupi eseva nayo. Iti jālapariyantavasena āyāma vitthārato aṭṭhārasayojanādhikāni tīpi yojanasatāni honti, parikkhepena nava yojanasatāni catupaṇṇāsaṇca yojanāni. Samantā pana ussadehi saddhim dasayojanasahassam hoti. Kasmā panesa narako “avīci”ti saṅkham gatoti? Vīci nāma antaram vuccati, tattha ca aggijālānam vā sattānam vā dukkhassa vā antaram natthi, tasmā so “avīci”ti saṅkham gato. Tassa hi puratthimabhittito jālā utthahitvā saṃsibbamānayojanasatam gantvā bhittim vinivijjhivā parato yojanasatam gacchati. Sesadisāsupi eseva nayo. Evarā jālānam nirantarātāya avīci. Abbhantare panassa yojanasatike ṭhāne nāḷiyam koṭṭetvā pūritatipupittham viya sattā nirantarā, “imasmim ṭhāne satto atthi, imasmim

1. Purato (Syā) Jātaka-Ṭṭha 5. 288 piṭṭhepi.

ṭhāne natthī'ti na vattabbaṃ, gacchantānaṃ ṭhitānaṃ nisinnānaṃ
 nipannānañca paccamānānaṃ anto natthi, gacchantā ṭhite vā nisinne vā
 nipanne vā na bādhenti. Evaṃ sattānaṃ nirantaratāya avīci. Kāyadvāre pana
 cha upekkhāsahagatāni cittāni uppajjanti, ekaṃ dukkhasahagataṃ. Evaṃ
 santepi yathā jivhāgge cha madhubindūni ṭhapetvā ekasmiṃ
 tambalohabindumhi ṭhāpīte anudahanabalavatāya tadeva paññāyati, itarāni
 abbohārikāni honti, evaṃ anudahanabalavatāya dukkhamevettha nirantaraṃ,
 itarāni abbohārikānīti evaṃ dukkhassa nirantaratāya avīcīti vuccati.
 “Ayañca avīcimahānirayo jambudīpassa heṭṭhā patiṭṭhito”ti vadanti.

Jambudīpo pana āyāmato ca vitthārato ca dasasahassayojanaparimāṇo.
 Tattha ca catusahassayojanappamāṇo padeso tadupabhogīsattānaṃ
 puññakkhayā udakena ajjhotthaṭo “samuddo”ti saṅkhyāṃ gato.
 Tisahassayojanappamāṇe manussā vasanti, tisahassayojanappamāṇe himavā
 patiṭṭhitoti veditabbo.

Aparagoyānaṃ sattasahassayojananti-ādīsu āyāmato ca vitthārato ca
 pamāṇaṃ dassitanti veditabbaṃ. Tattha jambudīpo sakaṭasaṇṭhāno,
 channavutiyā paṭṭanakoṭisatasahasseehi chapannaśaratanāgārehi navanavutiyā
 doṇamukhasatasahasseehi tikkhattuṃ tesatṭhiyā nagarasahasseehi ca
 samannāgato. Jambudīpe kira ādito tesatṭhimattāni nagarasahassāni
 uppannāni, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ. Tāni pana sampiṇḍetvā
 satasahassaṃ, tato paraṃ asīti sahasassāni ca nava sahasassāni ca honti.
Doṇamukhanti ca mahānagarassa āyuppatiṭṭhānabhūtaṃ padhānagharaṃ
 vuccati. Aparagoyāno ādāsasaṇṭhāno, pubbavideho aḍḍhacandasasaṇṭhāno,
 uttarakuru pīṭhasaṇṭhāno. “Taṃtaṃnivāsīnaṃ taṃtaṃparivāradīpavāsīnañca
 manussānaṃ mukhampi taṃtaṃsaṇṭhānaṃ”ti vadanti.

Api cettha uttarakurukānaṃ puññānubhāvasiddho ayampi viseso
 veditabbo. Tattha kira tesu tesu padesesu
 ghananicitapattasaṅghanasākhāpasākhā kūṭāgārupamā manoramā rukkhā
 tesāṃ manussānaṃ nivesanakiccaṃ sādheti. Yattha sukhaṃ nivasanti,
 aññepi tattha rukkhā sujātā sabbadāpi pupphitaggā tiṭṭhanti. Jalāsayaṃ
 vikaṣitapadumapuṇḍarikasogandhikādīpupphasaṅhannā sabbakālaṃ
 paramasugandhā samantato pavāyanta tiṭṭhanti.

Sarīrampi tesam atidīghatādidosarahitam ārohapariṇāhasampannam jarāya anabhibhūtattā valitapalitādidosavirahitam yāvatāyukam aparikkhīṇajavabalaparakkamasobhameva hutvā tiṭṭhati. Anuṭṭhānaphalūpajīvītāya na ca tesam kasivaṇijjādivasena āhārapariyeṭṭhivasena dukkham atthi, tato eva na dāsadāsīkammakarādipariggaho atthi. Na ca tattha sītuṇhaḍamsamakasavātātapasarīsapavāḷādiparissayo atthi. Yathā nāmettha gimhānam pacchime māse paccūsavelāyam samasītuṇho utu hoti, evameva sabbakālam tattha samasītuṇhova utu hoti, na ca nesam koci upaghāto vihesā vā uppajjati.

Akaṭṭhapākimateva sālim akaṇam athusam suddham sugandham taṇḍulaphalam niddhumaṅgārena agginā pacitvā paribhuñjanti. Tattha kira jotikapāsāṇā nāma honti, atha te tayo pāsāṇe ṭhapetvā tattha¹ ukkhalim āropenti, pāsāṇehi tejo samuṭṭhahitvā tam pāceti, añño sūpo vā byañjano vā na hoti, bhuñjantānam cittānukūloyevassa raso hoti. Tam pana bhuñjantānam nesam kuṭṭham gaṇḍo kilāso soso kāso apamāro jaroti evamādiko na koci rogo uppajjati. Te tam ṭhānam sampattānam dentiyeva, macchariyacittam nāma neva hoti, buddhapaccekabuddhādayopi mahiddhikā tattha gantvā piṇḍapātam gaṇhanti. Na ca te khujjā vā vāmanā vā kāṇā vā kuṇī vā khañjā vā pakkhahatā vā vikalaṅgā vā vikalindriyā vā honti.

Itthiyopi tattha nātidīghā nātirassā nātikisā nātithulā nātikālīkā nāccodātā sobhaggappattarūpā honti. Tathā hi dīghaṅgulī tambanakhā alambathanā tanumajjhā puṇṇacandamukhī visālakkhī mudugattā saḥibhorū odātadantā gambhīranābhī tanujaṅghā dīghanīlavellitakesī puthulasussoṇī nātilomā nālāmo subhagā² utusukhasamphassā saṇhā sakhilasambhāsā nānābharaṇavibhūsitā vicaranti, sabbadāpi soḷasavassuddesikā viya honti.

Purisāpi pañcavīsativassuddesikā viya, na puttā mātādīsu rajjanti, ayaṁ tattha dhammatā. Sattāhikameva ca tattha itthipurisā kāmaratīyā

1. Tam (Sī)

2. Subhamukā (Sī, Syā)

viharanti, tato vītarāgā viya yathāsukhaṃ gacchanti, na tattha idha viya gabbhokkantimūlakam gabbhapariharaṇamūlakam vā dukkham vijāyanamūlakam vā dukkham hoti, rattakañcukato kañcanapaṭimā viya dārakā mātukucchito amakkhitā eva semhādinā sukheneva nikkhamanti, ayaṃ tattha dhammatā. Mātā pana puttaṃ vā dhītaraṃ vā vijāyitvā tesam vicaraṇakappadese ṭhapetvā anapekkhā yathāruci gacchati. Tesam tattha sayitānaṃ ye passanti purisā vā itthiyo vā, te attano aṅguliyo upanāmenti, tesam kammabalena tato khīraṃ pavattati, tena te dārakā yāpenti. Evaṃ pana vaḍḍhantā katipayadvaseyeva laddhabalā hutvā dārikā itthiyo upagacchanti, dārakā purise.

Kapparukkhato eva ca tesam tattha vatthābharaṇāni nipphajjanti. Nānāvīrāgavaṇṇavicittāni hi vatthāni sukhumāni mudusukhasampassāni tattha tattha kapparukkhesu olambantāni tiṭṭhanti. Nānāvidharaṇsi jālasamujjalavividhavaṇṇaratana vinaddhāni anekavidhamālākammalatākammabhittikammavicittāni sīsūpagagīvūpagakaṭūpagahatthūpagapādūpagāni sovaṇṇamayāni ābharaṇāni ca kapparukkhato olambanti. Tathā vīṇāmuḍiṅgapaṇavasammataḷasaṅkhavaṇṇasavetāḷaparivārādīni vallakīpabhutikāni tūriyabhaṇḍāni pi tato olambanti. Tattha ca bahū phalarukkhā kumbhamattāni phalāni phalanti, madhurarasāni yāni paribhuñjitvā te sattāhampi khuppiṇā pāsāhi na bādhiyanti.

Najjopi tattha suvisuddhajalā supatitthā ramaṇīyā akaddamā vālukatalā nātisītā nāti-uṇhā surabhigandhīhi jalajapupphehi sañchannā sabbakālaṃ surabhī vāyantiyo sandanti, na tattha kaṇṭakinā¹ kakkhaḷagacchalatā honti, akaṇṭakā pupphaphalasacchannā eva honti, candananāgarukkhā sayameva rasaṃ paggharanti. Nahāyitukāmā ca nadītitthe ekajjhaṃ vatthābharaṇāni ṭhapetvā nadim otaritvā nahāyitvā uttiṇṇā uttiṇṇā upariṭṭhimaṃ upariṭṭhimaṃ vatthābharaṇaṃ gaṇhanti, na tesam evaṃ hoti “idaṃ mama, idaṃ parassā”ti. Tato eva na tesam koci viggaho vā vivādo vā, sattāhikā eva ca nesam kāmaratikīḷā hoti, tato vītarāgā viya vicaranti. Yattha ca rukkhe sayitukāmā honti, tattheva sayanaṃ upalabbhati.

1. Kaṇṭakīlatā (Syā, Ka)

Mate ca satte na rodanti na socanti, tañca maṇḍayitvā nikkhipanti. Tāvadeva ca tathārūpā sakunā upagantvā mataṃ dīpantaraṃ nenti, tasmā susānaṃ vā asuciṭṭhānaṃ vā tattha natthi, na ca tato matā nirayaṃ vā tiracchānayaṇiṃ vā pettivisaṃ vā upapajjanti. “Dhammatāsiddhassa pañcasīlassa ānubhāvena te devaloke nibbantī”ti vadanti. Vassasahassameva ca nesaṃ sabbakālaṃ āyuppaṃaṃ, sabbametaṃ nesaṃ pañcasīlaṃ viya dhammatāsiddhamevāti veditabbaṃ.

Tadantaresūti tesāṃ cakkavālānaṃ antaresu. **Lokantarikanirayāti** lokānaṃ lokadhātūnaṃ antaro vivaro lokantaro, tattha bhavā lokantarikā, nirayā. Tiṇṇaṃhi sakaṭacakkānaṃ pattānaṃ vā aññaṃaññaṃ āsannabhāvena ṭhapitānaṃ antarasadisessa tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ cakkavālānaṃ antaresu ekeko lokantarikanirayo. So pana parimāṇato aṭṭhajojanasahassappamaṇo hoti niccavivaṭo heṭṭhā upari ca kenaci na pihito. Yathā hi heṭṭhā udakassa pidhāyikā pathavī natthīti asaṃvutā lokantarikanirayā, evaṃ uparipi cakkavālesu viya devavimānaṃ abhāvato asaṃvutā apihitā cakkhuviññāṇupattinivāraṇasamatthena ca andhakārena samannāgatā. Tattha kira cakkhuviññāṇaṃ na jāyati ālokassa abhāvato. Tīsu dīpesu ekappahārena ālokaṇasamatthāpi candimasūriyā tattha ālokaṃ na dassenti. Te hi yugandharasamappamaṇe ākāśappadesa vicaraṇato cakkavālapabbatassa vemajjhena vicaranti, cakkavālapabbatañca atikkamma lokantarikanirayā, tasmā te tattha ālokaṃ na dassenti cakkhuviññāṇaṃ nupajjati. Yadā pana sabbaññubodhisattassa paṭisandhiggahaṇādīsu obhāso uppajjati, tadā cakkhuviññāṇaṃ uppajjati. “Aññepi kira bho santi sattā idhūpapanna”ti taṃ divasaṃ aññaṃaññaṃ passanti. Ayaṃ pana obhāso ekaṃ yāgupānamattampi na tiṭṭhati, accharāsaṅghāṭamattameva vijjohāso viya niccharitvā “kiṃ idan”ti bhaṇantānaṃyeva antaradhāyati.

Kim pana kammaṃ katvā tattha sattā nibbantīti? Bhāriyaṃ dāruṇaṃ garukaṃ mātāpitūnaṃ dhammikasamaṇabrāhmaṇānaṃ upari aparādhāṃ aññaṃ divase divase paṇavadhādiṃ sāhasikakammaṃ katvā uppajjanti tambapaṇṇidīpe abhayacoraṇāgacoraḍayo viya. Tesāṃ attabhāvo tigāvutiko hoti,

vaggulīnaṃ viya dīghanakhā honti. Te rukkhe vagguliyo viya nakhehi cakkavālapāde lagganti, yadā saṃsappantā aññamaññassa hatthapāsagatā honti, atha “takkho no laddho”ti maññamānā khādanattham gaṇhitum upakkamantā viparivattitvā lokasandhārake udaye patanti, vāte paharantepi madhukaphalāni viya chijjitvā udaye patanti, patitamattāva accantakhāre udaye piṭṭhapiṇḍaṃ viya vilīyanti atisītalabhāvato ātapasantāpābhāvena. Atisītalabhāvameva hi sandhāya accantakhāratā vuttā. Na hi taṃ kappasaṇṭhahana-udakaṃ sampattikaramahāmeghavuṭṭhaṃ pathavīsandhāraṃ kappavināsaka-udakaṃ viya khāraṃ bhavitum arahati. Tathā hi sati pathavīpi vilīyeyya, tesaṃ vā pāpakammabalena petānaṃ pakati-udakassa pubbakheḷabhāvāpatti viya tassa udakassa tadā khārabhāvāpatti hotīti vuttaṃ “accantakhāre udaye piṭṭhapiṇḍaṃ viya vilīyanti”ti.

Anantānīti aparimāṇāni, “ettakānī”ti aññehi minitum asakkuṇeyyāni. Tāni ca bhagavā anantena buddhañāṇena avedi “ananto ākāso, ananto sattanikāyo, anantāni cakkavāḷānī”ti. Tividhampi hi anantaṃ buddhañāṇena paricchindati sayampi anantattā. Yāvatakañhi ñeyyaṃ, tāvatakaṃ ñāṇaṃ. Yāvatakaṃ ñāṇaṃ, tāvatakaṃ ñeyyaṃ. Ñeyyapariyantikaṃ ñāṇaṃ, ñāṇapariyantikaṃ ñeyyanti. Tena vuttaṃ “**anantena buddhañāṇena avedi**”ti-ādi. Anantatā cassa anantañeyyappaṭivijjhaneneva veditabbā tattha appaṭihatacārattā. Idāni yathāvuttamattham nigamento āha “**evamassa okāsalokopi sabbathā vidito**”ti.

Api cettha vivaṭṭādīnampi viditatā vattabbā, tasmā vivaṭṭādayopi ādito pabhuti evaṃ veditabbā—saṃvaṭṭo saṃvaṭṭatṭhāyī vivaṭṭo vivaṭṭatṭhāyīti kappassa cattāri asaṅkhyeyyāni. Tattha saṃvaṭṭanaṃ vinassanaṃ **saṃvaṭṭo**, vinassamāno asaṅkhyeyyakappo. So pana atthato kāloyeva, tadā pavattamānasaṅkhāravasenassa vināso veditabbo. Saṃvaṭṭato uddham tathāṭhāyīkālo **saṃvaṭṭatṭhāyī**. Vivaṭṭanaṃ nibbattanaṃ vaḍḍhanaṃ vā **vivaṭṭo**, vaḍḍhamāno asaṅkhyeyyakappo. Sopi atthato kāloyeva, tadā pavattamānasaṅkhāravasenassa vaḍḍhi veditabbā. Vivaṭṭato

uddham tathāṭṭhāyikālo **vivattaṭṭhāyī**. Tattha¹ tayo samvattā tejosamvatto āposamvatto vāyosamvattoti. Tisso samvattasīmā ābhassarā subhakiṇhā vehapphalāti. Yadā kappo tejena samvattati, tadā ābhassarato heṭṭhā agginā dayhati. Yadā āpena samvattati, tadā subhakiṇhato heṭṭhā udakena viliyati. Yadā vāyunā samvattati, tadā vehapphalato heṭṭhā vātena viddhamṣati.

Vitthārato pana tīsupi samvattakālesu ekaṃ buddhakkhettaṃ vinassati. Buddhakkhettaṃ nāma tividham hoti jātikkhettaṃ āṇākkhettaṃ visayakkhettaṃ. Tattha **jātikkhettaṃ** dasasahassacakkavālapariyantam hoti, yaṃ tathāgatassa paṭisandhiggahaṇādīsu kampati. Yattake hi ṭhāne tathāgatassa paṭisandhiñāṇādīñāṇanubhāvo puññaphalasamuttejito saraseneva paṭivijambhati, taṃ sabbampi buddhaṅkurassa nibbattanakkhettaṃ nāmāti buddhakkhettanti vuccati. **Āṇākkhettaṃ** pana koṭisatasahassacakkavālapariyantam, yatha ratanasuttaṃ² khandhaparittam³ dhajaggaparittam⁴ āṇāṇāṭiyaparittam⁵ moraparittanti⁶ imesaṃ parittānaṃ ānubhāvo vattati. Iddhimā hi cetovasippatto āṇākkhettapariyāpanne yatha katthaci cakkavāle ṭhatvā attano atthāya parittam katvā tattheva aññaṃ cakkavālaṃ gatopi kataparitto eva hoti. Ekacakkavāle ṭhatvā sabbasattānaṃ atthāya paritte kate āṇākkhette sabbasattānampi abhisambhuṇṇeva parittānubhāvo tattha devatāhi parittānaṃ sampaṭicchitabbato, tasmā taṃ āṇākkhettanti vuccati. **Visayakkhettaṃ** pana anantaṃ aparimāṇaṃ. Anantāparimāṇesu hi cakkavālesu yaṃ yaṃ tathāgato ākaṅkhati, taṃ taṃ jānāti ākaṅkhappaṭibaddhavuttitāya buddhañāṇassa. Evametesu tīsu buddhakkhettesu ekaṃ āṇākkhettaṃ vinassati, tasmim pana vinassante jātikkhettaṃ vinaṭṭhameva hoti. Vinassantampi ekatova vinassati, saṇṭhahantampi ekatova saṇṭhahati, tassevaṃ vināso saṇṭhahanaṇca veditabbam.

Yasmim samaye kappo **agginā** nassati, āditova kappavināsakamahāmegho uṭṭhahitvā koṭisatasahassacakkavāle ekaṃ mahāvassaṃ

1. Visuddhi-Ṭṭha 2. 44 piṭṭhādīsu passitabbam.

3. Vi 4. 245; Am 1. 384; Khu 5. 53 piṭṭhesu.

5. Dī 3. 158 piṭṭhe.

2. Khu 1. 4, 312 piṭṭhesu.

4. Sam 1. 220 piṭṭhe.

6. Khu 5. 38 piṭṭhe Jātake.

vassati, manussā tuṭṭhā sabbabījāni nīharitvā vapanti, sassesu pana gokhāyitamattesu jātesu gadrabharavaṃ ravanto ekabindumpi na vassati, tadā pacchinnapacchinnameva hoti vassaṃ. Idam sandhāya hi bhagavatā “hoti so bhikkhave samayo yaṃ bahūni vassāni bahūni vassasatāni bahūni vassasahassāni bahūni vassasatasahassāni devo na vassatī”¹ti vuttaṃ. Vassūpajīvinopi sattā kālaṃ katvā parittābhādibrahmaloke nibbattanti, pupphaphalūpajīvinīyo ca devatā. Evaṃ dīghe addhāne vītivatte tattha tattha udakaṃ parikkhayaṃ gacchati, athānupubbena macchakacchapāpi kālaṃ katvā brahmaloke nibbattanti nerayikasattāpi. Tattha nerayikā sattamasūriyapātubhāve vinassantīti eke.

Jhānaṃ pana vinā natthi brahmaloke nibbatti, etesañca keci dubbhikkhapīṭitā, keci abhabbā jhānādhigamāya, te kathaṃ tattha nibbattantīti? Devaloke paṭiladdhajjhānavasena. Tadā hi “vassasatasahassassa accayena kappavuṭṭhānaṃ bhavissatī”ti lokabyūhā nāma kāmāvacaradevā muttasirā vikiṇṇakesā rudammukhā assūni hatthehi puñchamānā rattavatthanivatthā ativiya virūpavesadhārino hutvā manussapathe vicarantā evaṃ ārocenti “mārisā mārisā ito vassasatasahassassa accayena kappavuṭṭhānaṃ bhavissati, ayaṃ loko vinassissati, mahāsamuddopi ussussissati, ayañca mahāpathavī sineru ca pabbatarājā ḍayhissanti vinassissanti, yāva brahmalokā lokavināso bhavissati, mettaṃ mārisā bhāvētha, karuṇaṃ, muditaṃ, upekkhaṃ mārisā bhāvētha, mātaraṃ upaṭṭhahatha, pitaraṃ upaṭṭhahatha, kule jeṭṭhāpacāyino hothā”ti. Te pana devā lokaṃ byūhenti sampiṇḍentīti **“lokabyūhā”**ti vuccanti. Te kira disvā manussā yattha katthaci ṭhitāpi nisinnāpi saṃvegajātā sambhamappattāva hutvā tesam āsanne ṭhāne sannipatanti.

Kathaṃ panete kappavuṭṭhānaṃ jānantīti? “Dhammatāya saṅcoditā”ti ācariyā. “Tādisanimittadassanena”ti eke. “Brahmadevatāhi uyyojitā”ti apare. Tesam pana vacanaṃ sutvā yebhuyyena manussā ca bhummadevatā ca saṃvegajātā aññamaññaṃ muducittā hutvā mettādīni puññaṇi karitvā devaloke nibbattanti. Tattha dibbasudhābhojanaṃ bhuñjitvā tato

1. Am 2. 474 piṭṭhe.

vāyokasiṇe parikammaṃ katvā jhānaṃ paṭilabhanti. Devānaṃ kira sukhasamphassavātaggaṇaparicayena vāyokasiṇe jhānāni sukheneva ijjhanti. Tadaññepana āpāyikā sattā aparāpariyavedanīyena kammena devaloke nibbattanti. Aparāpariyavedanīyakammarahito hi saṃsāre saṃsaranto nāma satto natthi. Tepi tattha tatheva jhānaṃ paṭilabhanti. Evaṃ devaloke paṭiladdhajjhānavasena sabbepi brahmaloke nibbattanti. Idañca yebhuyyavasena vuttam.

Keci pana “apāyasattā saṃvaṭṭamānalokadhātūhi aññesu lokadhātūsupi nibbattanti. Na hi sabbe apāyasattā tadā rūpārūpabhavesu uppajjantīti sakkā viññātuṃ apāyesu dīghāyukānaṃ devalokūpapattiyā asambhavato. Niyatamicchādīṭṭhiko pana vinassamānepi kappe nirayato na muccatiyeva, tasmā so tattha anibbattitvā piṭṭhicakkavāḷe nibbattati. Niyatamicchādīṭṭhiyā hi samannāgatassa bhavato vuṭṭhānaṃ nāma natthi. Tāya hi samannāgatassa neva saggo atthi, na maggo, tasmā so saṃvaṭṭamānacakkavāḷato aññattha niraye nibbattitvā paccati. Kiṃ pana piṭṭhicakkavāḷaṃ na jhāyatīti? Jhāyati. Tasmim jhāyamānepi esa ākāse ekasmim padese paccati”ti vadanti.

Vassūpacchedato pana uddhaṃ dīghassa addhuno accayena dutiyo sūriyo pātubhavati, pātubhūte pana tasmim neva rattiparicchedo, na divāparicchedo paññāyati. Eko sūriyo uṭṭheti, eko atthaṃ gacchati, avicchinna-sūriyasantāpova loko hoti. Yathā ca kappavuṭṭhānakālato pubbe uppanna-sūriyavimāne sūriyadevaputto hoti, evaṃ kappavināsakasūriye natthi. Kappavuṭṭhānakāle pana yathā aññe kāmāvacaradevā, evaṃ sūriyadevaputtopi jhānaṃ nibbattetvā brahmalokaṃ upapajjati. Sūriyamaṇḍalaṃ pana pabhassaratarañceva tejavantatarañca hutvā pavattati. Taṃ antaradhāyitvā aññameva uppajjatīti apare. Tattha pakatisūriye vattamāne ākāse valāhakāpi dhūmasikhāpi vattanti, kappavināsakasūriye vattamāne vigatadhūma-valāhakaṃ ādāsamaṇḍalaṃ viya nimmalaṃ nabhaṃ hoti. Ṭhapetvā pañca mahānadiyo sesakunnadi-ādīsu udakaṃ sussati.

Tatopi dīghassa addhuno accayena tatiyo sūriyo pātubhavati, yassa pātubhāvā mahānadiyopi sussanti.

Tatopi dīghassa addhuno accayena catuttho sūriyo pātubhavati, yassapātubhāvā himavati mahānadīnaṃ pabhavāsīhappapātadaho¹ mandākinīdaho kaṇṇamuṇḍadaho rathakāradaho anotattadaho chaddantadaho kuṇāladahoti ime satta mahāsarā sussanti.

Tatopi dīghassa addhuno accayena pañcama sūriyo pātubhavati, yassa pātubhāvā anupubbena mahāsamudde aṅgulipabbatemanamattampi udakaṃ na saṇṭhāti.

Tatopi dīghassa addhuno accayena chaṭṭho sūriyo pātubhavati, yassa pātubhāvā sakalacakkavāḷaṃ ekadhūmaṃ hoti pariyādinnaśinehaṃ dhūmena. Yāya hi āpodhātuyā tattha tattha pathavīdhātu ābandhattā sampiṇḍitā hutvā tiṭṭhati, sā chaṭṭhasūriyapātubhāvena parikkhayaṃ gacchati. Yathā cidaṃ, evaṃ koṭisatasahassacakkavāḷānīpi.

Tatopi dīghassa addhuno accayena sattama sūriyo pātubhavati, yassa pātubhāvā sakalacakkavāḷaṃ ekajālaṃ hoti saddhimaṃ koṭisatasahassacakkavāḷehi, yojanasatikādibhedāni sinerukūṭāni palujjitvā ākāseyeva antaradhāyanti. Sā aggijālā utṭhahitvā cātumahārājike gaṇhāti. Tattha kanakavimānaratanavimānamaṇivimānāni jhāpetvā tavatimsabhavanaṃ gaṇhāti. Etenevūpāyena yāva paṭhamajjhānabhūmim gaṇhāti, tattha tayopi brahmaloke jhāpetvā ābhassare āhacca tiṭṭhati. Sā yāva aṇumattampi saṅkhāragataṃ atthi, tāva na nibbāyati. Sabbasaṅkhāraparikkhayā pana sappitelajjhāpanaggisikhā viya chārikampi anavasesetvā nibbāyati. Heṭṭhā-ākāsena saha upari-ākāso eko hoti mahandhakāro.

Evaṃ ekamaśāṅkhyeyaṃ ekaṅgaṇaṃ hutvā ṭhite lokasannivāse lokassa saṇṭhānatthāya devo vassitum ārabhati, āditova antaraṭṭhake himapāto viya hoti. Tato kaṇamattā taṇḍulamattā muggamāsabadara-āmalaka-eḷālukakumbhaṇḍa-alābumattā udakadhārā hutvā

1. Sīhapātano (Syā), sīhappapātano (Ka), Ma-Ṭṭha 3. 25; Am-Ṭṭha 3. 218 piṭṭhesu pana passitabbaṃ.

anukkamena usabhadve-usabha-aḍḍhagāvutagāvuta-
aḍḍhayojanayojanadvijojana -pa- yojanasatayojanasahassamattā hutvā
koṭisatasahassacakkavāḷagabbhantaraṃ yāva avinaṭṭhabrahmalokā pūretvā
antaradhāyati. Taṃ udakaṃ heṭṭhā ca tiriyaṇca vāto samuṭṭhahitvā ghaṇaṃ
karoti parivaṭṭumaṃ paduminīpatte udakabindusadisam.

Kathaṃ tāvamahantaṃ udakarāsiṃ ghaṇaṃ karotīti ce?
Vivarasampadānato vātassāti. Tañhissa tahiṃ tahiṃ vivaraṃ deti. Taṃ
evaṃ vātena sampiṇḍiyamānaṃ ghaṇaṃ kariyamānaṃ parikkhayamānaṃ
anupubbena heṭṭhā otarati. Otiṇṇe otiṇṇe uduke brahmalokaṭṭhāne
brahmaloko, uparicatukāmāvacaradevalokaṭṭhāne ca devaḷokā pātubhavanti.
Cātumahārājikatāvatiṃsabhavanāni pana pathavīsambandhatāya na tāva
pātubhavanti. Purimapaṭhavittānaṃ otiṇṇe pana balavavātā uppajjanti, te
taṃ pihitadvāre dhammakaraṇe ṭhita-udakamiva nirussāsaṃ katvā
rumbhanti. Madhurodakaṃ parikkhayaṃ gacchamānaṃ upari rasapaṭhaviṃ
samuṭṭhāpeti, udakapiṭṭhe uppalinīpattaṃ viya paṭhavī saṇṭhāti. Sā
vaṇṇasampannā ceva hoti gandharasasampannā ca nirudakapāyāsassa upari
paṭalaṃ viya. Ettha pana mahābodhipallaṅkaṭṭhānaṃ vinassamāne loke
pacchā vinassati, saṇṭhahamāne paṭhamam saṇṭhahatīti veditabbaṃ.

Tadā ca ābhassarabrahmaloke paṭhamatarābhiniḃbattā sattā āyukkhayā
vā puññakkhayā vā tato cavitvā opapātikā hutvā idhūpapajjanti, te honti
sayamṃpabhā antalikkhacarā, te taṃ rasapaṭhaviṃ sāyitvā taṇhābhībhūtā
āluppakāraṃ paribhuñjitum upakkamanti. Atha tesam sayamṃpabhā
antaradhāyati, andhakāro hoti. Te andhakāraṃ disvā bhāyanti. Tato tesam
bhayaṃ nāsetvā sūrabhāvaṃ janayantaṃ paripuṇṇapaññāsajojanaṃ
sūriyamaṇḍalaṃ pātubhavati. Te taṃ disvā “ālokaṃ paṭilabhimhā”ti
haṭṭhatuṭṭhā hutvā “amhākaṃ bhītānaṃ bhayaṃ nāsetvā sūrabhāvaṃ
janayanto utṭhito, tasmā sūriyo hotū”ti **sūriyo**tevevassa nāmaṃ karonti.

Atha sūriye divasaṃ ālokaṃ katvā atthaṅgate “yampi ālokaṃ labhimha,
sopi no naṭṭho”ti puna bhītā honti. Tesam evaṃ hoti “sādhu vatassa, sace
aññaṃ ālokaṃ labheyyāma”ti. Tesam cittaṃ ṇatvā viya
ekūnapaññāsajojanaṃ candamaṇḍalaṃ pātubhavati. Te taṃ disvā

bhiyyoso mattāya haṭṭhatuṭṭhā hutvā “amhākaṃ chandaṃ ñatvā viya uṭṭhito, tasmā cando hotū”ti **candot**vevassa nāmaṃ karonti.

Evam candimasūriyesu pātubhūtesu nakkhattāni tārakarūpāni pātubhavanti, tato pabhuti rattindivā paññāyanti, anukkamena ca māsaḍḍhamāsa-utusaṃvaccharā, candimasūriyānaṃ pātubhūtaḍḍhaseyeva sinerucakkavāḷahimavantapabbatā dīpasamuddā ca pātubhavanti. Te ca kho apubbaṃ acarimaṃ phagguṇapupphamādivaseyeva pātubhavanti. Kathaṃ? Yathā nāma kaṅgubhatte paccamāne ekappahāreṇeva pubbuḷakā¹ uṭṭhahanti, eke padesā thūpathūpā honti, eke ninnaninnā, eke samasamā, evameva thūpathūpaṭṭhāne pabbatā honti, ninnaninnaṭṭhāne samuddā, samasamaṭṭhāne dīpāti.

Atha tesāṃ sattānaṃ rasapathaviṃ paribhuñjantānaṃ kammena² ekacce vaṇṇavanto honti, ekacce dubbaṇṇā honti. Tattha vaṇṇavanto dubbaṇṇe atimaññanti, tesāṃ atimānapaccayā sāpi **rasapathavī** antaradhāyati, **bhūmipappaṭako** pātubhavati. Atha nesaṃ teneva nayena sopi antaradhāyati, atha **padālatā**³ pātubhavati. Teneva nayena sāpi antaradhāyati, akaṭṭhapāko **sāli** pātubhavati akaṇo athuso sugandho taṇḍulaphalo. Tato nesaṃ bhājanāni uppajjanti. Te sāliṃ bhājane ṭhapetvā pāsāṇapiṭṭhiyaṃ ṭhapenti, sayameva jālasikhā uṭṭhahitvā taṃ pacati. So hoti odano sumanajātipupphasadiso, na tassa sūpena vā byañjanena vā karaṇīyaṃ atthi, yaṃ yaṃ rasaṃ bhuñjitukāmā honti, taṃtaṃrasova hoti. Tesāṃ taṃ oḷārikaṃ āhāraṃ āharayataṃ tato pabhuti muttakarīsaṃ sañjāyati. Tathā hi rasapathavī bhūmipappaṭako padālatāti ime tāva paribhuttā sudhāhāro viya khudaṃ vinodetvā rasaharaṇihi rasameva paribhūhantā tiṭṭhanti vatthuno sukhumabhāvena, na nissandā, sukhumabhāveṇeva gahaṇindhanameva ca hoti. Odano pana paribhutto rasaṃ vaḍḍhentopi vatthuno oḷārikabhāveṇeva nissandaṃ vissajjento passāvaṃ karīsaṇca uppādeti.

Atha nesaṃ nikkhamanattāya vaṇamukhāni pabhiṃjanti. Purisassa purisabhāvo, itthiyā itthibhāvo pātubhavati. Purimattabhāvesu hi pavatta-upacārajjhānānubhāvena yāva sattasantānesu kāmarāgo vikkhambhanavegena

1. Bubbuḷakā (Sī, Syā)

2. Kamena (Sī) Visuddhi-Ṭṭha 2. 48 piṭṭhepi.

3. Badālatā (Sī, Syā)

samito, na tāva bahalakāmarāgūpanissayāni itthipurisindriyāni pāturahesum.
Yadā panassa vicchinatāya bahalakāmarāgo laddhāvasaro ahosi, tadā
tadupanissayāni tāni sattānaṃ attabhāvesu sañjāyimsu, tadā itthi purisaṃ,
puriso ca itthiṃ ativelaṃ upanijjhāyati. Tesāṃ ativelaṃ
upanijjhāyanapaccayā kāmapariḷāho uppajjati, tato **methunaṃ dhammaṃ**
paṭisevanti. Te asaddhammapaṭisevanapaccayā viññūhi garahiyamānā
vihetthiyamānā tassa asaddhammassa paṭicchādanahetu **agārāni** karonti. Te
agāraṃ ajjhāvasamānā anukkamena aññatarassa alasajātikassa sattassa
diṭṭhānugatiṃ āpajjantā sannidhiṃ karonti. Tato pabhuti kaṇopi thusopi
taṇḍulaṃ pariyonandhanti, lāyitaṭṭhānampi na paṭiviruhati.

Te sannipatitvā anutthunanti “pāpakā vata bho dhammā sattesu
pātubhūtā, mayaṃ hi pubbe manomayā ahumhā”¹ti, **aggaññasutte**¹
vuttanayena vitthāretabbaṃ. Tato mariyādaṃ ṭhapenti, athaññataro satto
aññassa bhāgaṃ adinnaṃ ādiyati, taṃ dvikkhattuṃ paribhāsetvā tatiyavāre
pāṇileḍḍudaṇḍehi pahaṇanti. Te evaṃ adinnādāne
kalahamusāvādadaṇḍādānesu uppannesu ca sannipatitvā cintayanti²
“yannūna mayaṃ ekaṃ sattaṃ sammanneyyāma, yo no sammā khīyitabbaṃ
khīyeyya, garahitabbaṃ garaheyya, pabbājetabbaṃ pabbājeyya, mayaṃ
panassa sālīnaṃ bhāgamanuppadassamā”²ti. Evaṃ katasanniṭṭhānesu pana
sattesu imasmiṃ tāva kappe ayameva bhagavā bodhisattabhūto tena
samayena tesu sattesu abhirūpataro ca dassanīyataro ca mahesakkhataro ca
buddhisampanno paṭibalo niggahapaggahaṃ kātuṃ. Te taṃ upasaṅkamitvā
yācitvā sammannimsu. So tena mahājanena sammatoti **mahāsammato**,
khattānaṃ adhipatīti **khattiyo**, dhammena samena paresaṃ rañjetīti **rājāti**
tīhi nāmehi paññāyittha. Yañhi loke acchariyaṭṭhānaṃ, bodhisattova tattha
ādipurisoti evaṃ bodhisattaṃ ādiṃ katvā khattiyamaṇḍale saṇṭhite
anupubbena brāhmaṇādayopi vaṇṇā saṇṭhahimsu.

Tattha kappavināsakamahāmeghato yāva jālopacchedo,
idamekamasāṅkhyeeyāṃ **saṃvattoti** vuccati. Kappavināsakajālopacchedato

1. Dī 3. 75 piṭṭhe.

2. Mantayanti (Syā)

yāva koṭisatasahassacakkavāḷaparipūrako sampattimahāmegho, idaṃ dutiyamaṣaṅkhyeyyaṃ **saṃvattatṭhāyī**ti vuccati. Sampattimahāmeghato yāva candimasūriyapātubhāvo, idaṃ tatiyamaṣaṅkhyeyyaṃ **vivattoti** vuccati. Candimasūriyapātubhāvato yāva puna kappavināsakamahāmegho, idaṃ catutthamaṣaṅkhyeyyaṃ **vivattatṭhāyī**ti vuccati. Vivattatṭhāyī-asaṅkhyeyyaṃ catusatṭhi-antarakappasaṅgahaṃ. “Vīsati-antarakappasaṅgahan”ti keci. Sesāsaṅkhyeyyāni kālato tena samappamāṇāneva. Imāni cattāri asaṅkhyeyyāni eko mahākappo hoti. Evaṃ tāva agginā vināso ca saṅṭhahanaṇca veditabbaṃ.

Yasmim̐ pana samaye kappo **udakena** nassati, āditova kappavināsakamahāmegho vuṭṭhahitvāti pubbe vuttanayeneva vitthāretabbaṃ. Ayaṃ pana viseso—yathā tattha dutiyasūriyo, evamidha kappavināsako khārudakamahāmegho vuṭṭhāti. So ādito sukhumaṃ sukhumaṃ vassanto anukkamena mahādhārāhi koṭisatasahassacakkavāḷānaṃ pūrento vassati. Khārudakena phuṭṭhaphuṭṭhā pathavīpabbatādayo vilīyanti, udakaṃ samantato vātehi dhārīyati. Pathaviyā heṭṭhimantato pabhuti yāva dutiyajjhānabhūmim̐ udakaṃ gaṇhāti. Tena hi khārudakena phuṭṭhaphuṭṭhā pathavīpabbatādayo uduke pakkhittaloṇasakkharā viya vilīyanteva, tasmā pathavīsandhāraka-udakena saddhim̐ ekūdakameva taṃ hotīti keci. Apare pana “pathavīsandhāraka-udakaṃ taṃ sandhārakavāyukkhandhaṇca anavasesato vināsetvā sabbattha sayameva eko ghanabhūto tiṭṭhati”ti vadanti, taṃ yuttaṃ. Upari pana chapi brahmaloke vilīyāpetvā subhakiṇhe āhacca tiṭṭhati, taṃ yāva aṇumattampi saṅkhāragataṃ atthi, tāva na vūpasammati, udakānugataṃ pana sabbaṃ saṅkhāragataṃ abhibhavitvā sahasā vūpasammati, antaradhānaṃ gacchati. Heṭṭhā-ākāsena saha upari-ākāso eko hoti mahandhakāroti sabbaṃ vuttasadisam̐. Kevalaṃ panidha ābhassarabrahmalokaṃ ādim̐ katvā loko pātubhavati. Subhakiṇhato cavitvā ābhassaraṭṭhānādīsu sattā nibbattanti. Tattha kappavināsakamahāmeghato yāva kappavināsakakhārudakopacchedo, idamekamaṣaṅkhyeyyaṃ. Udukapacchedato yāva sampattimahāmegho, idaṃ dutiyamaṣaṅkhyeyyaṃ. Sampattimahāmeghato yāva candimasūriyapātubhāvo, idaṃ tatiyamaṣaṅkhyeyyaṃ.

Candimasūriyapātubhāvato yāva kappavināsakamahāmegho, idaṃ catutthamasāṅkhyeyyaṃ. Imāni cattāri asaṅkhyeyyāni eko mahākappo hoti. Evaṃ udakena vināso ca saṇṭhahanañca veditabbaṃ.

Yasmiṃ samaye kappo **vātena** nassati, āditova kappavināsakamahāmegho vuṭṭhahitvāti pubbe vuttanayeneva vitthāretabbaṃ. Ayaṃ pana viseso—yathā tattha dutiyasūriyo, evamidha kappavināsanattham vāto samuṭṭhāti. So paṭhamam thūlarajam¹ utthāpeti, tato saṇharajam² sukhumavālikam thūlavālikam sakkharapāsāṇādayoti yāvakuṭāgāramatte pāsāṇe visamaṭṭhāne ṭhitamahārukkhe ca utthāpeti. Te pathavito nabhamuggatā na puna patanti, tattheva cuṇṇavicuṇṇā hutvā abhāvaṃ gacchanti. Athānukkamena heṭṭhā mahāpathaviyā vāto samuṭṭhahitvā pathaviṃ parivattetvā uddham mūlam katvā ākāse khipati. Yojanasatappamāṇāpi pathavippadesā dviyojanatiyojanacatuyojanapañcayojanachayojanasattayojanappamāṇāpi pabhiṇṇitvā vātavegukkhittā ākāseyeva cuṇṇavicuṇṇā hutvā abhāvaṃ gacchanti. Cakkavālapabbatampi sinerupabbatampi vāto ukkhipitvā ākāse khipati. Te aññamaññaṃ abhihantvā cuṇṇavicuṇṇā hutvā vinassanti. Etenevūpāyena bhūmaṭṭhakavimānāni ca ākāsaṭṭhakavimānāni ca vināsento chakāmāvacaradevaloke vināsetvā koṭisatasahassacakkavāḷāni vināseti. Tattha cakkavāḷā cakkavāḷehi, himavantā himavantehi, sinerū sinerūhi aññamaññaṃ samāgantvā cuṇṇavicuṇṇā hutvā vinassanti. Pathavito yāva tatiyajjhānabhūmi vāto gaṇhāti, navapi brahmaloke vināsetvā vehapphale āhacca tiṭṭhati. Evaṃ pathavīsandhāraka-udakena taṃ sandhārakavātena ca saddhiṃ sabbasaṅkhārāgataṃ vināsetvā sayampi vinassati avaṭṭhānassa kāraṇābhāvato. Heṭṭhā-ākāseṇa saha upari-ākāso eko hoti mahandhakāroti sabbaṃ vuttasadiṣaṃ. Idha pana subhakiṇhabrahmalokaṃ ādim katvā loko pātubhavati. Vehapphalato cavitvā subhakiṇhaṭṭhānādīsu sattā nibbattanti. Tattha kappavināsakamahāmeghato yāva kappavināsakavātupacchedo, idamekamasāṅkhyeyyaṃ. Vātupacchedato yāva sampattimahāmegho, idaṃ dutiyamasāṅkhyeyyanti-ādi vuttanayameva. Evaṃ vātena vināso ca saṇṭhahanañca veditabbaṃ.

1. Saṇharajam (Syā)

2. Thūlarajam (Syā)

Atha kimkāraṇā evaṃ loko vinassati. Yādipi hi saṅkhārānaṃ ahetuko sarasanirodho vināsakābhāvato, santānanirodho¹ pana hetuvirahito natthi. Yathā taṃ sattanikāyesūti bhājanalokassapi sahetukena vināseṇa bhavitabbaṃ, tasmā kimevaṃ lokavināse kāraṇanti? Akusalamūlaṃ kāraṇaṃ. Yathā hi tattha nibbattanakasattānaṃ puññabalena paṭhamaṃ loko vivaṭṭati, evaṃ tesaṃ pāpakammabalena saṃvaṭṭati, tasmā akusalamūlesu ussannesu evaṃ loko vinassati. Yathā hi rāgadosamohānaṃ adhiḥabhāvena yathākkamaṃ rogantarakappo satthantarakappo dubbhikkhantarakappoti ime tividhā antarakappā vivaṭṭatṭhāyimi asāṅkhyeyyakappe jāyanti. Evamete yathāvuttā tayo saṃvaṭṭā rāgādīnaṃ adhiḥabhāveneva honti.

Tattha rāge ussannatare agginā vinassati, dose ussannatare udakena vinassati. Dose hi ussannatare adhiḥakatarena dosena viya tikkhatarena khārudakena vināso yuttoti. Keci pana “dose ussannatare agginā, rāge udakenā”ti vadanti, tesaṃ kira ayamadhippāyo—pākaṭasattusadisassa dosassa aggisadisatā, apākaṭasattusadisassa rāgassa khārudakasadisatā ca yuttāti. Mohe pana ussannatare vātena vinassati. Evaṃ vinassantopi ca niranterameva satta vāre agginā nassati, aṭṭhame vāre udakena, puna satta vāre agginā, aṭṭhame udakenāti evaṃ aṭṭhame aṭṭhame vāre vinassanto sattakkhattuṃ udakena vinassitvā puna satta vāre agginā nassati. Ettāvataṃ tesaṃhi kappā abhītā honti. Etthantare udakena nassanavāraṃ sampattampi paṭibāhitvā laddhokāso vāto paripuṇṇacatusaṭṭhikappāyuke subhakiṇhe viddhamisento lokaṃ vināseti. Ettha pana rāgo sattānaṃ bahulaṃ pavattatīti aggivasena bahuso lokavināso veditabbo. Iti evaṃ imehi kāraṇehi vinassitvā saṇṭhahantaṃ saṇṭhahitvā ṭhitaṇca okāsalokaṃ bhagavā yāthāvato avedīti evampissa sabbathā okāsaloko viditoti daṭṭhabbaṃ.

Yaṃ pana heṭṭhā vuttaṃ “sabbathā viditalokattā lokavidū”ti, idāni taṃ nigamento āha “**evaṃ sabbathā viditalokattā lokavidū**”ti.

1. Saṅkhāranirodho (Sī)

Tattha **sabbathā**ti lakkhaṇādippabhedato saṅkhāralokassa, āsayādippabhedato sattalokassa, parimāṇasaṅgāhānādippabhedato okāsalokassāti evaṃ sabbappakārena viditalokattāti attho.

Idāni **anuttaroti** padassa atthaṃ samvaṇṇento āha “**attano pana guṇehi**”ti-ādi. Tattha **attanoti** nissakkatthe sāmivacanametam, attatoti¹ attho. Guṇehi attano viṣiṭṭhatarassāti sambandho. Taraggahaṇaṇcetttha “anuttaro”ti padassa atthaniddesatāya kataṃ, na viṣiṭṭhassa kassaci atthitāya. Sadevake hi loke sadisakappopi nāma koci tathāgatassa natthi, kuto sadiso, viṣiṭṭhe pana kā kathā. **Kassacīti** kassacipi. **Abhibhavatīti** sīlasampadāya upanissayabhūtānaṃ hirottappamettākaruṇānaṃ visesapaccayānaṃ saddhāsativīriyapaññānaṇca ukkaṃsappattiyā samudāgamato paṭṭhāya na aññasādhāraṇo savāsanapaṭipakkhassa pahīnattā ukkaṃsapāramippatto satthu sīlaguṇo, tena bhagavā sadevakam lokam aññadatthu abhibhuyya pavattati, na sayam kenaci abhibhuyyatīti adhippāyo. Evaṃ samādhiguṇādīsupi yathārahaṃ vattabbaṃ. Sīlādayo cete lokiya lokuttaramissakā veditabbā, vimuttiñāṇadassanaṃ pana lokiyaṃ kāmāvacarameva.

Yadi evaṃ katham tena sadevakam lokam abhibhavatīti? Tassapi ānubhāvato asadisattā. Tampi hi visayato pavattito pavatti-ākārato ca uttaritarameva. Tañhi anaññasādhāraṇam satthu vimuttiguṇam ārabba pavattati, pavattamānaṇca atakkāvacaram paramagambhīram saṅham sukhumaṃ sātisaṃ paṭipakkhadhammānaṃ suppahīnattā suṭṭhu pākaṭaṃ vibhūtataṃ katvā pavattati, sammadeva ca vasībhāvassa pāpakattā bhavaṅgaparivāsassa ca atiparittakattā lahu lahu pavattatīti.

Evaṃ sīlādiguṇehi bhagavato uttaritarassa abhāvaṃ dassetvā idāni sadisassapi abhāvaṃ dassetuṃ “**sīlaguṇenapi asamo**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **asamoti** ekasmim kāle natthi etassa sīlādiguṇena samo sadisoti asamo. Tathā asamehi samo **asamasamo**. Asamā vā samā etassāti asamasamo. Sīlādiguṇena natthi

etassa paṭimāti **appaṭimo**. Sesapadadvayepi eseva nayo. Tattha upamāmattaṃ paṭimā, sadisūpamā paṭibhāgo, yugaggāhasena ṭhito paṭipuggaloti veditabbo.

Na kho panāhaṃ bhikkhave samanupassāmīti-ādīsu mama samantacakkhunā hatthatale āmalakaṃ viya sabbaṃ lokaṃ passantopi tattha sadevake -pa- pajāya attano attato sīlasampannataraṃ sampannatarasīlaṃ kañcīpi puggalaṃ na kho pana passāmi tādisassa abhāvatoti adhippāyo.

Aggappasādasuttādīnīti ettha—

“Yāvata bhikkhave sattā apadā vā dvipadā vā catuppadā vā bahuppadā vā rūpino vā arūpino vā saññino vā asaññino vā nevasaññināsaññino vā, tathāgato tesaṃ aggamakkhāyati arahāṃ sammāsambuddho¹. Ye bhikkhave buddhe pasannā, agge te pasannā. Agge kho pana pasannānaṃ aggo vipāko hotī”ti—

idaṃ aggappasādasuttaṃ. **Ādi**-saddena—

“Sadevake bhikkhave loka -pa- sadevamanussāya tathāgato abhibhū anabhibhūto aññadatthu daso vasavattī, tasmā tathāgatoti vuccatī”ti²—

evamādīni suttapadāni veditabbāni. **Ādikā gāthāyoti**—

“Ahaṃ hi arahā loka, ahaṃ satthā anuttaro.

Ekomhi sammāsambuddho, sītibhūtosmi nibbuto³.

Danto damayataṃ seṭṭho, santo samayataṃ isi.

Mutto mocayataṃ aggo, tiṇṇo tārayataṃ varo⁴.

1. Am 1. 343; Khu 1. 254 piṭṭhesu.

2. Am 1. 332; Dī 3. 111 piṭṭhesu.

3. Vi 3. 12; Ma 1. 227; Ma 2. 295 piṭṭhesu.

4. Khu 1. 277 piṭṭhe.

Nayimasmim loke parasmim vā pana,
 Buddhena seṭṭho sadiso ca vijjati.
 Āhuneyyānam paramāhutim¹ gato,
 Puññatthikānam vipulapphalesinan”ti²—

evamādikā gāthā vitthāretabbā.

Purisadammasārathīti-ādīsu damitabbāti dammā, damitum araharūpā. Purisā ca te dammā cāti purisadammā. Visesanassa cettha paranipātam katvā niddeso, dammapurisāti attho. “Satipi mātugāmassapi dammabhāve purisaggahaṇam ukkaṭṭhaparicchedavasenā”ti vadanti. **Sāretī**ti imassa atthaṃ dassento āha “**dametī**”ti-ādi. Tattha **dametī**ti sameti, kāyasamādihi yojetīti attho. Tam pana kāyasamādihi yojanam yathārahaṃ tadaṅgavinayādīsu patiṭṭhāpanam hotīti āha “**vinetīti vuttam hotī**”ti. **Adantā**ti idam sabbena sabbam damatam³ anupagatā purisadammāti vuttāti katvā vuttam. Ye pana vippakatadammabhāvā sabbathā dametabbatam nātivattā, tepi purisadammā eva, yato⁴ te satthā dameti. Bhagavā hi visuddhasīlassa paṭhamajjhānam ācikkhati, paṭhamajjhānalābhino dutiyajjhānanti-ādinā tassa tassa uparūpari visesam ācikkhanto ekadesena dantepi sameti. Teneva vuttam **visuddhimagge**⁵ “api ca so bhagavā visuddhasīlādīnam paṭhamajjhānādīni sotāpannādīnaṃca uttarimaggaṇṇipadam ācikkhanto dantepi dametiyevā”ti. Atha vā sabbena sabbam adantā ekadesena dantā ca idha adantaggahaṇeneva saṅgahitāti veditabbam. **Dametum yuttāti** damanārahā.

Tiracchānapurisāti-ādīsu uddham anuggantvā tiriyaṃ añcitā gatā vaḍḍhitāti tiracchānā, devamanussādayo viya uddham dīgham ahutvā tiriyaṃ dīghāti attho. Tiracchānāyeva purisā tiracchānapurisā.

1. Tamāhu dakkhiṇeyyānam aggatam (Sī), yamāhu dakkhiṇeyyānam aggatam (Syā, Ka)

2. Khu 2. 95; Abhi 4. 403 piṭṭhesu.

3. Damatam (Sī), damatham (Syā)

4. Tato (Sī)

5. Visuddhi 1. 201 piṭṭhe.

manassa ussannatāya **manussā**.

Satisūrabhāvabrahmacariyayogyatādiguṇavasena upacitamānasā ukkaṭṭhaguṇacittā. Ke pana te? Jambudīpavāsino sattavisesā. Tenāha bhagavā—

“Tīhi bhikkhave ṭhānehi jambudīpakā manussā uttarakuruke ca manusse adhiggaṇhanti deve ca tāvatimse. Katamehi tīhi, sūrā satimanto idha brahmacariyavāso”¹.

Tathā hi buddhā bhagavanto paccekabuddhā aggasāvakā mahāsāvakā cakkavattino aññe ca mahānubhāvā sattā tattheva uppajjanti. Tehi samānarūpādītāya pana saddhiṃ parittadīpavāsīhi itaramahādīpavāsīnopi manussātveva paññāyimsūti eke. Apare pana bhaṇanti—lobhādīhi ca alobhādīhi ca sahitassa manassa ussannatāya manussā. Ye hi sattā manussajātikā, tesu visesato lobhādayo alobhādayo ca ussannā, te lobhādī-ussannatāya apāyamaggaṃ, alobhādī-ussannatāya sugatimaggaṃ nibbānagāmimaggaṃca pūrenti, tasmā lobhādīhi alobhādīhi ca sahitassa manassa ussannatāya parittadīpavāsīhi saddhiṃ catumahādīpavāsino sattavisesā manussāti vuccanti. Lokiyā pana “manuno apaccabhāvena manussā”²ti vadanti. Manu nāma paṭhamakappiko lokamariyādāya ādibhūto hitāhitavidhāyako sattānaṃ pituṭṭhāniyo, yo sāsane mahāsammatoti vuccati, paccakkhato paramparāya ca tassa ovādānusāsaniyaṃ ṭhitā tassa puttasadisatāya manussā mānusāti ca vuccanti. Tato eva hi te māṇavā “manujā”³ti ca voharīyanti, manussā ca te purisā cāti manussapurisā.

Amanussapurisāti ettha na manussāti amanussā. Taṃsadisatā ettha jotiyati. Tena manussattamattaṃ natthi, aññaṃ samānanti yakkhādayo amanussāti adhippetā. Na ye keci manussehi aññe, tathā tiracchānapurisānaṃ visuṃ gahaṇaṃ kataṃ. Yakkhādayo eva ca niddiṭṭhā. Apalālo himavantavāsī, cūḷhodaramahodarā nāgadīpavāsino, aggisikhadhūmasikhā sīhaḷadīpavāsino nibbisā katā dosavisassa vinodanena. Tenāha “**saraṇesu ca sīlesu ca paṭiṭṭhāpitā**”⁴ti.

1. Am 3. 198 piṭṭhe.

Kūṭadantādayoti ādi-saddena ghoramukha-upāligahapati-ādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Sakkādayoti ādi**-saddena ajakalāpayakkhabakabrahmādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Etesaṃ pana damanaṃ tattha tattha vuttanayeneva sakkā viññātunti atippapañcabhāvato idha na vuccati. **Idañcettha suttam vitthāretabbanti** idamkesīsuttaṃ “**vinītā vicitrehi vinayanūpāyehī**”ti etasmim atthe vitthāretabbam yathārahaṃ saṇhādīhi upāyehi vinayanassa dīpanato.

Atthapadanti atthābhiyañjanakaṃ padaṃ, vākyanti attho. Vākyena hi atthābhiyatti, na nāmādīpadamattena, ekapadabhāvena ca anaññasādhāraṇo satthu purisadammasārathibhāvo dassito hoti. Tenāha “**bhagavā hī**”ti-ādi. **Aṭṭha disāti** aṭṭha samāpattiyo. Tā hi aññamaññaṃ sambandhāpi asaṃkiṇṇabhāvena dissanti apadissanti, disā viyāti vā disā. **Asajjamānāti** na sajjamānā vasībhāvappattiyā nissaṅgacārā. **Dhāvanti**ti javanavuttiyogato dhāvanti. **Ekamīyeva disaṃ dhāvanti**ti attano kāyaṃ aparivattantoti adhippāyo, satthārā pana damitā purisadamma ekiriyāpatheneva aṭṭha disā dhāvanti. Tenāha “**ekapallaṅkeneva nisinnā**”ti. **Aṭṭha disāti** ca nidassanamattametaṃ lokiyeḥi agatapubbaṃ nirodhasamāpattidisāṃ amatadisaṅca pakkhandanato.

Diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehīti-ādīsu diṭṭhadhammo vuccati paccakkho attabhāvo, tattha niyuttoti diṭṭhadhammiko, idhalokattho. Kammakilesavasena samparetabbato sammā gantabbato samparāyo, paraloko. Tattha niyuttoti samparāyiko, paralokattho. Paramo uttamo attho paramattho, nibbānaṃ. Tehi diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi. **Yathārahanti** yathānurūpaṃ, tesu tesu atthesu yo yo puggalo yaṃ yaṃ arahati, tadanurūpaṃ. **Anusāsati**ti vineti tasmim tasmim atthe patiṭṭhāpeti. Saha atthena vattatīti **sattho**, bhaṇḍamūlena vaṇijjāya desantaraṃ gacchanto janasaṃmūho. Hitupadesādivasena paripāletabbo sāsitaḥ so etassa atthīti **satthā** satthavāho niruttinayena. So viya bhagavāti āha “**satthā viyāti satthā, bhagavā satthavāho**”ti.

Idāni tamatthaṃ niddesapāḷinayena dassetuṃ “**yathā satthavāho**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **sattheti** satthike jane. Kaṃ udakaṃ tārenti etthāti **kantāro**, nirudako araṇṇappadeso. Ruḷhīvasena pana itaropi araṇṇappadeso tathā vuccati. **Corakantāranti** corehi adhiṭṭhitakantāraṃ, tathā **vāḷakantāraṃ**. **Dubbhikkhakantāranti** dullabhabhikkhaṃ kantāraṃ. **Tāretīti** akhemantaṭṭhānaṃ atikkāmeti. **Uttāretīti**-ādi upasaggena padaṃ vaḍḍhetvā vuttaṃ. Atha vā **uttāretīti** khemantabhūmiṃ upanento tāreti. **Nittāretīti** akhemantaṭṭhānato nikkhāmento tāreti. **Patāretīti** pariggahetvā tāreti, hatthena pariggahetvā tāreti viya tāretīti attho. Sabbampetaṃ tāraṇuttāraṇādi khemaṭṭhāne ṭhapanamevāti āha “**khemantabhūmiṃ sampāpeti**”ti. **Satteti** veneyyasatte. Mahāgahanatāya mahānatthataya dunnittharatāya ca jātiyeva kantāro **jātikantāro**, taṃ jātikantāraṃ.

Ukkaṭṭhaparicchedavasenāti ukkaṭṭhasattaparicchedavasena. Devamanussā eva hi ukkaṭṭhasattā, na tiracchānādayo. **Etanti** “devamanussānaṃ”ti etaṃ vacanaṃ. **Bhabbapuggalaparicchedavasenā**ti sammattaniyāmokkamanassa yogyaṇṇapuggalassa paricchindanavasena. **Bhagavatoti** nissakke sāmivacanaṃ yathā “upajjhāyato ajjhetī”ti. Bhagavato santike vāti attho. **Upanissayasampattinti** tihetukapaṭisandhi-ādikaṃ maggaphalādhigamassa balavakāraṇaṃ. **Gaggarāyāti** gaggarāya nāma raṇṇo deviyā, tāya vā kāritattā “gaggarā”ti laddhanāmāya. **Sare nimittaṃ aggahesīti** “dhammo eso vuccatī”ti dhammasaṇṇāya sare nimittaṃ gaṇhi, gaṇhanto ca pasannacitto parisapariyante nipajji. **Sannirumbhitvā aṭṭhāsīti** tassa sīse daṇḍassa ṭhapitabhāvaṃ aṇṇanto tattha daṇḍaṃ uppīletvā aṭṭhāsī. Maṇḍūkopi daṇḍe ṭhapitepi uppīlitepi dhammagatena pasādena vissaramakarontova kālamakāsi. Devaloke nibbattasattānaṃ ayaṃ dhammatā, yā “kutohaṃ idha nibbatto, tattha kinu kho kammamakāsin”ti āvajjanā. Tasmā attano purimabhavassa diṭṭhattā āha “**are ahampi nāma idha nibbatto**”ti. **Bhagavato pāde sirasā vandīti** kataññutāsāṃvaḍḍhitena pemagāravabahuṃānena vandi.

Jānantova pucchīti mahājanassa kammaphalaṃ buddhānubhāvañca paccakkhaṃ kātukāmo bhagavā “**ko me vandatī**”ti gāthāya pucchi. Tattha¹ **koti** devanāgayakkhagandhabbādīsu ko, katamoti attho. **Meti** mama. **Pādānīti** pāde. **Iddhiyāti** imāya evarūpāya deviddhiyā. **Yasasāti** iminā edisena yasena ca parivārena ca. **Jalanti** vijjotamāno. **Abhikkantenāti** ativiya kantena kāmanīyena sundarena. **Vaṇṇenāti** chavivaṇṇena sarīravaṇṇanibhāya. **Sabbā obhāsayaṃ disāti** sabbā dasapi disā pabhāsento, cando viya sūriyo viya ca ekobhāsaṃ ekālokaṃ karontoti attho.

Evam pana bhagavatā pucchito devaputto attānaṃ pavedento “**maṇḍūkohaṃ pure āsin**”ti gāthamāha. Tattha **pureti** purimajātiyaṃ. **Udaketī** idaṃ tadā attano uppattiṭṭhānadassanaṃ. **Udake maṇḍūkoti** tena uddhumāyikādikassa thale maṇḍūkassa nivattanaṃ kataṃ hoti. Gāvo caranti etthāti gocaro, gunnaṃ ghāsesanaṭṭhānaṃ. Idha pana gocaro viyāti gocaro, vāri udakaṃ gocaro etassāti **vārigocaro**. Udakacārīpi hi koci kacchapādi avārigocaropi hotīti “vārigocaro”ti visesetvā vuttaṃ. **Tava dhammaṃ suṇantassāti** brahmassaarena karavīkarutamañjunā desentassa tava dhammaṃ “dhammo eso vuccatī”ti sare nimittaggāhavasena suṇantassa. Anādare cetāṃ sāmivacanaṃ. **Avadhī vacchapālakoti** vacche rakkhanto gopālakadārako mama samīpaṃ āgantvā daṇḍamolubbha tiṭṭhanto mama sīse daṇḍaṃ sannirumbhitvā maṃ māresīti attho.

Sitaṃ katvāti “tathā parittatarenapi puññānubhāvena evaṃ ativiya uḷārā lokiyalokuttarasampattiyo labbhantī”ti pītisomanassajāto bhāsurataradhavaḷavipphurantadasanakhakiraṇāvaḷīhi bhiyyosomattāya taṃ padesaṃ obhāsento sitaṃ katvā. Pītisomanassavasena hi so—

“Muhuttaṃ cittapasādassa, iddhiṃ passa yasañca me.
Ānubhāvañca me passa, vaṇṇaṃ passa jutiñca me.

1. Vimāna-Tītha 202 piṭṭhepi passitabbaṃ.

Ye ca te dīghamaddhānaṃ, dhammaṃ assesuṃ gotama.

Pattā te acalaṭṭhānaṃ, yattha gantvā na socare”ti¹—

imā dve gāthā vatvā pakkāmi.

Yaṃ pana kiñcīti ettha **yanti** aniyamitavacanaṃ, tathā **kiñcīti**. **Panāti** vacanālaṅkāramattaṃ. Tasmā yaṃ kiñcīti ñeyyassa anavasesapariyādānaṃ kataṃ hoti. **Panāti** vā visesatthadīpako nipāto. Tena “sammāsambuddho”ti iminā saṅkhepato vitthārato ca satthu catusaccābhisambodho vutto.

Buddhoti pana iminā tadanñassapi ñeyyassa avabodho. Purimena vā satthu paṭivedhaññānubhāvo, pacchimena desanāññānubhāvo. **Pīti** upari vuccamāno viseso jotiyati. **Vimokkhantikaññānavasenāti** ettha sabbaso paṭipakkhehi vimuccatīti vimokkho, aggamaggo, tassa anto, aggaphalaṃ, tasmim laddhe laddhabbato tattha bhavaṃ **vimokkhantikaṃ**, **ñāṇaṃ** sabbaññutaññāṇena saddhim sabbampi buddhaññāṇaṃ.

Evam pavattoti ettha—

“Sabbaññutāya buddho, sabbadassāvitāya buddho, anaññaneyyatāya buddho, visavītāya buddho, khīṇāsavaśaṅkhātena buddho, nirupalepasaṅkhātena buddho, ekantavītarāgoti buddho, ekantavītadosoti buddho, ekantavītamohoti buddho, ekantanikkilesoti buddho, ekāyanamaggaṃ gatoti buddho, eko anuttaraṃ sammāsambodhim abhisambuddhoti buddho, abuddhivihatattā buddhipaṭilābhā buddho. Buddhoti netam nāmaṃ mātarā kataṃ, na pitarā kataṃ, na bhātārā kataṃ, na bhaginiyā kataṃ, na mittāmaccehi kataṃ, na ñātisālohitehi kataṃ, na samaṇabrāhmaṇehi kataṃ, na devatāhi kataṃ, vimokkhantikametaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ bodhiyā mūle saha sabbaññutaññāṇassa paṭilābhā sacchikā paññatti yadidaṃ buddho”ti²—

1. Khu 2. 73 piṭṭhe vimāne.

2. Khu 7. 363 piṭṭhe.

ayaṃ niddesapālinayo. Yasmā cettha tassā paṭisambhidāpāliyā¹ bhedo natthi, tasmā dvīsu ekenapi atthasiddhīti dassanattam **“paṭisambhidānayo vā”**ti aniyamattho vāsaddo vutto.

Tattha² yathā loke avagantā “avagato”ti vuccati, evaṃ **bujjhitaṃ saccānīti buddho** suddhakattuvasena. Yathā paṇṇasosā vātā “paṇṇasusā”ti vuccanti, evaṃ **bodhetā pajāyāti buddho** hetukattuvasena. Hetu-attho cettha antonīto. **Sabbaññūtāya buddhoti** sabbadhammabujjhanasamattāya buddhiyā buddhoti attho. **Sabbadassāvitāya buddhoti** sabbadhammabodhanasamattāya buddhiyā buddhoti attho.

Anaññaneyyatāya buddhoti aññena abodhito sayameva buddhattā buddhoti attho. **Visavitāya buddhoti** nānāguṇavisavanato³ padumamiva vikasanatṭhena buddhoti attho. **Khīṇāsavaśaṅkhātena buddhoti** evamādihi chahi padehi cittasaṅkokakaradhammappahānena niddākkhayavibuddho puriso viya sabbakilesaniddākkhayavibuddhattā buddhoti vuttam hoti. Tattha saṅkhā saṅkhātanti atthato ekattā **saṅkhātenā**ti vacanassa koṭṭhāsenāti attho. Taṇhālepaditṭhilepābhāvena **nīrupalepasāṅkhātena**. Savāsanānaṃ sabbakilesānaṃ pahīnattā ekantavacaneneva visesetvā **“ekantavītarāgo”**ti-ādi vuttam. **Ekantanikkilesoti** rāgadosamohāvasesehi sabbakilesehi nikkilesa. **Ekāyanamaggaṃ gatoti buddhoti** gamanattānaṃ buddhi-atthattā viya buddhi-atthānampi gamanattattā labbhatīti ekāyanamaggaṃ gatattā buddhoti vuccatīti attho. **Eko anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddhoti buddhoti** na parehi buddhattā buddho, atha kho sayameva anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddhattā buddhoti attho.

Abuddhivihatattā buddhipaṭilābhā buddhoti buddhi buddham bodhoti anattantaram. Tattha yathā rattaguṇayogato ratto paṭo, evaṃ buddhaguṇayogato buddhoti nāpanattam vuttam. Tato param **buddhoti netam nāmantī**-ādi atthānugatāyaṃ paññattīti bodhanattam vuttanti evamettha imināpi kāraṇena bhagavā buddhoti veditabbo.

1. Khu 9. 172 piṭṭhe.

2. Paṭisaṃ-Tṭha 2. 84; Mahāniddesa-Tṭha 390 piṭṭhādīsopi passitabbari.

3. Vikasitāya buddhoti nānāguṇavikasanato (Sī, Ka)

Idāni **bhagavāti** imassa attham dassento āha “**bhagavāti idam panassā**”ti-ādi. Tattha **assāti** bhagavato.

Guṇavisitṭhasattuttamagarugāravādhivacananti sabbehi sīlādiguṇehi visitṭhassa tato eva sabbasattehi uttamassa garuno gāravavasena vuccamānavacanametam bhagavāti. Tathā hi lokanātho aparimitanirupamappabhāvasīlādiguṇavisesasamaṅgitāya sabbānatthaparihārapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatapparāya niratisayāya payogasampattiyā sadevamanussāya pajāya accantupakāritāya ca aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānam sattānam uttamam gāravatṭhānanti.

Bhagavāti vacanam setṭhanti setṭhavācakaṃ vacanam setṭhaguṇasahacaraṇato “setṭhan”ti vuttam. Atha vā vuccatīti vacanam, attho, tasmā yo “bhagavā”ti vacanena vacanīyo attho, so setṭhoti attho.

Bhagavāti vacanamuttamanti etthāpi eseṇa nayo. **Gāravayuttoti** garubhāvayutto garuguṇayogato. Garukaraṇam vā sātisaṃ arahatīti gāravayutto, gāravārohoti attho. “Sippādisikkhāpakā garū honti, na ca gāravayuttā, ayaṃ pana tādiso na hoti, tasmā ‘garū’ti vatvā ‘gāravayutto’ti vuttan”ti keci.

Guṇavisesahetukam “bhagavā”ti idam bhagavato nāmantī saṅkhepatō vuttamattham vitthārato vibhajitukāmo nāmaṃyeva tāva atthuddhāravasena dassento “**catubbidham hi nāman**”ti-ādimāha. Tattha **āvathikanti** avatthāya viditam tam tam avattham upādāya paññattam voharitam. Tathā **liṅgikam** tena tena liṅgena voharitam. **Nemittikanti** nimittato āgataṃ.

Adhiccasamuppannanti yadicchāya pavattam, yadicchāya āgataṃ yadicchakam¹. Idāni āvatthikādīni nāmāni sarūpatō dassento āha “**tattha vaccho dammo balibaddo**”ti-ādi. Tattha paṭhamena **ādi**-saddena bālo yuvā vuḍḍhoti evamādim saṅgaṇhāti, dutiyena muḍḍi jāṭi evamādim, tatiyena bahussuto dhammakathiko jhāyīti evamādim, catutthena aghapadīpanam² pāvacananti evamādim saṅgaṇhāti. Nemittikanti vuttamattham byatirekavasena patitṭhāpetum “**na mahāmāyāyā**”ti-ādi vuttam.

Vimokkhantikanti iminā pana idam nāmaṃ ariyāya jātiyā jātakkaṇeṇeva jātanti dasseti.

1. Yādicchatam (Sī, Syā, Ka)

2. Asamarisanam (Sī)

Yadi vimokkhanthikam, atha kasmā aññehi khīṇāsavehi asādhāraṇanti āha “**saha sabbaññutaññāṇassa paṭilābhā**”ti. Buddhānañhi arahattaphalam nipphajjamānaṃ sabbaññutaññāṇādihi sabbehi buddhaguṇehi saddhim yeva nipphajjati. Tena vuttam “vimokkhanthikan”ti. **Sacchikā paññattī**ti sabbadhammānaṃ sacchikiriyāya nimittā paññatti. Atha vā **sacchikā paññattī**ti paccakkhasiddhā paññatti. Yaṃguṇanimittā¹ hi sā,²te satthu paccakkhabhūtā, taṃguṇā viya sāpi² sacchikatā eva nāma hoti, na paresaṃ vohāramattenāti adhippāyo.

Vadantīti mahātherassa garubhāvato bahuvacanenāha, saṅgītikārehi vā katamanuvādaṃ sandhāya. Issariyādibhedo bhago assa atthīti **bhagī**. Maggaphalādi-ariyadhammaratanam araṇṇavanapatthāni pantāni senāsanāni appasaddādiguṇayuttāni bhajī sevi sīlenāti **bhājī**, bhajanasīloti attho. **Bhāgī**ti cīvarapiṇḍapātādīnaṃ catunnaṃ paccayānañceva atthadhammavimuttirasassa ca adhisīlādīnañca bhāgīti attho. Vibhājī pavibhājī dhammaratananti **vibhattavā**. **Akāsi bhagganti** rāgādipāpadhammaṃ bhaggaṃ akāsīti bhagavāti attho. Garupi loke bhagavāti vuccatīti āha “**garū**”ti. Yasmā garu, tasmāpi bhagavāti vuttam hoti. Hetu-attho hi **iti**-saddo. So ca yattha iti-saddo natthi bhagīti-ādīsu, tattha paccakaṃ yojetabbo. Bhāgyamassa atthīti **bhāgyavā**. **Bahūhi ñāyehī**ti kāyabhāvanādikehi anekehi bhāvanākkamehi. **Subhāvitattanoti** sammadeva bhāvitasabhāvassa. Paccatte cetam sāmivacanam, tena subhāvitattāti vuttam hoti, subhāvitasabhāvoti attho. **Mahāgaṇṭhipade** pana “subhāvitattano subhāvitakāyo”ti vuttam. Bhavānam antam nibbānam gatoti **bhavantago**.

Niddese vuttanayenāti etthāyam niddesanayo—

“Bhagavāti gāravādhivacanametam. Apica bhaggarāgoti bhagavā, bhaggadosoti bhagavā, bhaggamohoti bhagavā, bhaggamānoti bhagavā, bhaggadiṭṭhīti bhagavā, bhaggataṇhoti bhagavā, bhaggakilesoti bhagavā, bhajī vibhājī pavibhājī dhammaratananti bhagavā, bhavānam anta-

1. Yā guṇanimittā (Sī)

2-2. Te satthu paccakkhabhūtā guṇavisesā viya (Sī), te satthu paccakkhabhūtāti guṇā viya sāpi (Syā)

karoti bhagavā, bhāvitakāyo bhāvitasīlo bhāvitacitto bhāvitapaññoti
 bhagavā, bhaji vā bhagavā araṇṇavanapatthāni pantāni senāsanāni
 appasaddāni appanigghosāni vijanavātāni manussarāhasseyyakāni
 paṭisallānasārūppānīti bhagavā. Bhāgī vā bhagavā
 cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārānanti bhagavā.
 Bhāgī vā bhagavā attharasassa dhammarasassa vimuttirasassa
 adhisīlassa adhiccittassa adhipaññāyāti bhagavā. Bhāgī vā bhagavā
 catunnaṃ jhānānaṃ catunnaṃ appamaññānaṃ catunnaṃ
 arūpasamāpattinanti bhagavā. Bhāgī vā bhagavā aṭṭhannaṃ
 vimokkhānaṃ aṭṭhannaṃ abhibhāyatanānaṃ navannaṃ
 anupubbavihārasamāpattinanti bhagavā. Bhāgī vā bhagavā dasannaṃ
 saññābhāvanānaṃ dasannaṃ kaṣiṇasamāpattinānaṃ
 ānāpānassatisamādhissa asubhasamāpattiyāti bhagavā. Bhāgī vā
 bhagavā catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ catunnaṃ sammappadhānānaṃ
 catunnaṃ iddhipādānaṃ pañcannaṃ indriyānaṃ pañcannaṃ balānaṃ
 sattannaṃ bojjhaṅgānaṃ ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassāti bhagavā.
 Bhāgī vā bhagavā dasannaṃ tathāgatabalānaṃ catunnaṃ vesārajjanaṃ
 catunnaṃ paṭisambhidānaṃ channaṃ abhiññānaṃ channaṃ
 buddhadhammānanti bhagavā. Bhagavāti netāṃ nāmaṃ -pa- sacchikā
 paññatti yadidaṃ bhagavā”ti¹.

Ettha ca “gāravādhivacanan”ti-ādīni yadipi gāthāyaṃ
 āgatapadānukkamena na niddiṭṭhāni, yathārahaṃ pana tesāṃ sabbesampi
 niddesabhāvena veditabbāni. Tattha **gāravādhivacanan**ti garūnaṃ
 garubhāvavācakaṃ vacanaṃ. **Bhaji**ti bhāgaso kathesi. Tenāha “vibhaji
 pavibhaji dhammaratanan”ti. Maggaphalādi ariyadhammoyeva
dhammaratanam. Puna **bhaji**ti imassa sevīti attho. **Bhāgī**ti
 bhāgābhidheyyavā. Puna **bhāgī**ti ettha bhajanasīloti attho. **Attharasassāti**
 atthasannissayassa rasassa. Vimuttāyatanasīse hi ṭhatvā dhammaṃ
 kathentassa suṇantassa ca tadatthaṃ ārabha uppajjanakapītisomanassaṃ
 attharaso. Dhammaṃ ārabha **dhammaraso**. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “labhati
 atthavedaṃ, labhati dhammavedaṃ”ti². **Vimuttirasassāti** vimuttibhūtaṃ
 vimuttisannissayassa vā rasassa.

1. Khu 7. 162 piṭṭhe.

2. Am 2. 252 piṭṭhe.

Saññābhāvanānanti aniccasaññādīnaṃ dasannaṃ saññābhāvanānaṃ.

Channaṃ buddhadhammānanti cha asādhāraṇāṇāṇi sandhāya vuttaṃ.

Tattha tattha bhagavāṭisaddasiddhi niruttinayeneva veditabbā.

Yadipi “bhāgyavā”ti-ādīhi padehi vuccamāno attho “bhagī bhajī”ti¹ niddesagāthāya saṅgahito eva, tathāpi padasiddhi-atthavibhāga-atthayojanādisahito saṃvaṇṇanānayo tato aññākāroti vuttaṃ “**ayaṃ pana aparō nayo**”ti. **Vaṇṇavipariyāyoti etanti** ettha **iti**-saddo ādi-attho, tena vaṇṇavikāro vaṇṇalopo dhātu-atthena² niyojanañcāti imaṃ tividhaṃ lakkhaṇaṃ saṅgaṇhāti. **Saddanayenāti** saddalakkhaṇanayena. Pisodarādīnaṃ saddānaṃ ākatigaṇabhāvato vuttaṃ “**pisodarādipakkhepalakkhaṇaṃ gahetvā**”ti. Pakkhipanameva lakkhaṇaṃ. Tappariyāpannatākaraṇaṇhi pakkhipanaṃ. **Pārappattanti** paramukkamsagataṃ pāramibhāvappattaṃ. **Bhāgyanti** kusalaṃ. Tattha maggakusalaṃ lokuttarasukhanibbattaṃ, itaraṃ lokiyasukhanibbattaṃ, itarampi vā vivaṭṭupanissayaṃ pariyāyato lokuttarasukhanibbattaṃ siyā.

Idāni **bhagavāti** imassa atthaṃ vibhajitvā dassento āha “**yasmā panā**”ti-ādi. Tattha lobhādayo ekakavasena gahitā, tathā viparītamanasikāro vipallāsabhāvasāmaññena, ahirikādayo dukavasena. Tattha kujjhanalakkhaṇo **kodho**, so navavidha-āghātavatthusambhavo. “Akkocchi maṃ avadhi maṃ”ti-ādina³ punappunaṃ kujjhanavasena cittapariyonandhano **upanāho**. Ubhayampi paṭighoyeva, so pavattinānattato bhinditvā vutto. Sakim uppanno kodho kodhoyeva, taduttari upanāho. Vuttañcetanaṃ “pubbakāle kodho, aparakāle upanāho”ti⁴. Agāriyassa⁵ anagāriyassa vā sukatakaṇavināsano **makkho**. Agāriyopi hi kenaci anukampakena daliddo samāno ucce ṭhāne ṭhapito aparena samayena “kim tayā mayhaṃ katan”ti tassa sukatakaṇaṃ vināseti. Anagāriyopi sāmaṇerakālato pabhuti ācariyena vā upajjhāyena vā catūhi paccayehi uddesaparipucchādīhi ca anuggahetvā dhammakathānayappakaraṇakosallādīni sikkhāpito

1. Khu 7. 162 piṭṭhe. 2. Dhātu-atthāṭṭhisayena (Sī) 3. Khu 1. 13 piṭṭhe Dhammapade.

4. Abhi 2. 371 piṭṭhe. 5. Ma-Ṭṭha 1. 173 piṭṭhādīsipi passitabbā.

aparena samayena rājarājamahāmattādīhi sakkato garukato
 ācariyupajjhāyesu acittikato caramāno “ayaṃ amhehi daharakāle evaṃ
 anuggahito saṃvaḍḍhito ca, atha ca panidāni nissineho jāto”ti vuccamāno
 “kiṃ mayhaṃ tumhehi katan”ti tesāṃ sukatakaraṇaṃ vināseti, tassesō
 pubbakāritālakkaṇassa guṇassa vināsano udakapuñchaniyā viya
 sarīrānugataṃ udakaṃ nipuñchanto makkho. Tathā hi so paresaṃ guṇānaṃ
 makkhanatṭhena “makkho”ti vuccati. Paḷāsati paḷāso, parassa guṇe
 dassetvā¹ attano guṇehi same karotīti attho. So pana bahussutepi puggale
 ajjhottharivā “īdisassa ca bahussutassa aniyatā gati, tava vā mama vā ko
 viseso”ti, rattaññū cirapabbajite puggale ajjhottharivā “tvampi imasmiṃ
 sāsane pabbajito, ahampi pabbajito, tvampi sīlamatte ṭhito, ahampī”ti-ādinā
 nayena uppajjamāno yugaggāho. Yugaggāhalakkhaṇo hi paḷāso.

Paresaṃ sakkārādīni khīyamānā usūyamānā issā. Attano sampattiya
 nigūhanaṃ parehi sādharmaṇabhāvaṃ asahamānaṃ **macchariyaṃ**.
 Vañcanikacariyabhūtā **māyā**, sā sakadosapaṭicchādanalakkaṇā. Tathā hi sā
 attano vijjamānadosapaṭicchādanato cakkhumohanamāyā viyāti “māyā”ti
 vuccati. Attano avijjamānaguṇappakāsanalakkaṇaṃ kerāṭikabhāvena
 uppajjamānaṃ **sāṭheyyaṃ**. Asantaguṇadīpanaṃhi “kerāṭiyaṃ”ti vuccati.
 Kerāṭiko hi puggalo āyanamaccho² viya hoti. Āyanamaccho² nāma
 sappamukhamacchavālā ekā macchajāti. So kira macchānaṃ naṅguṭṭhaṃ
 dasseti, sappānaṃ sīsaṃ “tumhākaṃ sadiso ahan”ti jānāpetum, evameva
 kerāṭiko puggalo yaṃ yaṃ suttantikaṃ vā ābhidhammikaṃ vā
 upasaṅkamati, taṃ taṃ evaṃ vadati “ahaṃ tumhākaṃ antevāsī, tumhe
 mayhaṃ anukampakā, nāhaṃ tumhe muñcāmī”ti. Evamete “sagāravo ayaṃ
 amhesu sappatisso”ti maññissanti, tassevaṃ kerāṭikabhāvena uppajjamānaṃ
 sāṭheyyaṃ.

Sabbaso maddavābhāvena vātabharitabhastasadisassa thaddhabhāvassa
 anonamitadaṇḍasadisatāya pagghitasira-anivātavuttikāyassa ca

1. Damsitvā (Syā)

2. Ānandamaccho (Sī), āyandamaccho (Syā), āyatanamaccho (Ma-Ṭṭha 1. 174 piṭṭhe)

kāraḷo **thambho**. Taduttarikaṇṇo **sārambho**. So duvidhena labbhati akusalavasena ceva kusalavasena ca. Tattha agāriyassa parena kataṃ alaṅkāradim̐ disvā taddiguṇataddiguṇakaraṇena uppajjamāno, anagāriyassa ca yattakaṃ yattakaṃ paro pariyāpuṇāti vā katheti vā, mānavasena taddiguṇataddiguṇakaraṇena uppajjamāno akusalo. Tena hi samannāgato puggalo taddiguṇaṃ taddiguṇaṃ karoti. Agāriyo samāno ekenekasmim̐ gharavatthusmim̐ sajjite aparo dve vatthūni sajjeti, aparo cattāro, aparo aṭṭha, aparo soḷasa. Anagāriyo samāno ekenekasmim̐ nikāye gahite “nāhaṃ etassa heṭṭhā bhavissāmī”ti aparo dve gaṇhāti, aparo tayo, aparo cattāro, aparo pañca. Sārambhavasena hi gaṇhituṃ na vaṭṭati. Akusalapakkho hesa nirayagāmiṃ maggo. Agāriyassa pana paraṃ ekaṃ salākabhattaṃ dentaṃ disvā attano dve vā tīṇi vā dātukāmatāya uppajjamāno, anagāriyassa ca parena ekanikāye gahite mānaṃ anissāya kevalaṃ taṃ disvā attano ālasiyaṃ abhibhuyya dve nikāye gahetukāmatāya uppajjamāno kusalo, kusalapakkhavasena hi ekasmim̐ ekaṃ salākabhattaṃ dente dve, dve dente cattāri dātuṃ vaṭṭati. Bhikkhunāpi parena ekasmim̐ nikāye gahite “dve nikāye gahetvā sajjhāyantassa me phāsu hotī”ti vivaṭṭapakkhe ṭhatvā taduttari gaṇhituṃ vaṭṭati, idha pana akusalapakkhiyo taduttarikaṇṇo “sārambho”ti vutto.

Jāti-ādini nissāya seyyassa “seyyohamasmi”ti-ādinā unnativasena paggaṇhanavasena pavatto **māno**. Abbhunnativasena pavatto **atimāno**. Pubbe kenaci attānaṃ sadisaṃ katvā pacchā tato adhikato dahato uppajjamānako atimānoti veditabbo. Jāti-ādim̐ paṭicca majjanākāro **mado**, sopi atthato māno eva. So pana jātimado gottamado ārogyamado yobbanamado jīvitamado lābhamado sakkāramado garukāramado purekkhāramado parivāramado bhogamado vaṇṇamado sutamado paṭibhānamado rattaññumado piṇḍapātikamado anavaññattimado iriyāpathamado iddhimado yasamado sīlamado jhānamado sippamado ārohamado pariṇāhamado saṇṭhānamado pāripūrimadoti anekavidho.

Tattha¹ jātiṃ nissāya uppanno majjanākārappavatto māno **jātimado**, so khattiyādīnaṃ catunnampi vaṇṇānaṃ uppajjati. Jātisampanno hi khattiyō “mādiso añño natthi, avasesā antarā uṭṭhāya khattiyā jātā, ahaṃ pana vaṃsāgatakhattiyō”ti mānaṃ karoti. Brāhmaṇādīsopi eseva nayo. Gottamā nissāya uppanno majjanākārappavatto māno **gottamado**, sopi khattiyādīnaṃ catunnampi vaṇṇānaṃ uppajjati. Khattiyopi hi “ahaṃ koṇḍaññagotto, ahaṃ ādiccagotto”ti mānaṃ karoti. Brāhmaṇopi “ahaṃ kassapagotto, ahaṃ bhāradvājagotto”ti mānaṃ karoti. Vessopi suddopi attano attano kulagottamā nissāya mānaṃ karoti. Ārogyamadādīsopi “ahaṃ arogo, sesā rogabahulā, kaṇḍuvanamattampi mayhaṃ byādhi nāma natthī”ti majjanavasena uppanno māno **ārogyamado** nāma. “Ahaṃ taruṇo, avasesasattānaṃ attabhāvo papāte ṭhitarukkkhasadiso, ahaṃ pana paṭhamavaye ṭhito”ti majjanavasena uppanno māno **yobbanamado**. “Ahaṃ ciraṃ jīviṃ, ciraṃ jīvāmi, ciraṃ jīvissāmi, sukhaṃ jīviṃ, sukhaṃ jīvāmi, sukhaṃ jīvissāmi”ti majjanavasena uppanno māno **jīvitamado** nāma. “Ahaṃ lābhī, avasesā sattā appalābhā, mayhaṃ pana lābhassa pamāṇaṃ natthī”ti majjanavasena uppanno māno **lābhamado** nāma.

“Avasesā sattā yaṃ vā taṃ vā labhanti, ahaṃ pana sukataṃ paṇītaṃ cīvarādīpaccayaṃ labhāmi”ti majjanavasena uppanno māno **sakkāramado** nāma. “Avasesabhikkhūnaṃ pādapiṭṭhiyaṃ akkamitvā gacchantā manussā ‘ayaṃ samaṇo’tipi na vandanti, maṃ pana disvā vandanti, pāsāṇacchattaṃ viya garukaṃ katvā aggikkhandhaṃ viya ca durāsadaṃ katvā maññanti”ti majjanavasena uppanno māno **garukāramado** nāma. “Uppanno paṇho mayhameva mukhena chijjati, bhikkhācāraṃ gacchantāpi āgacchantāpi mameva purato katvā parivāretvā gacchantī”ti majjanavasena uppanno māno **purekkhāramado** nāma. Agāriyassa tāva mahāparivārassa “purisasatampi purisasahassampi maṃ parivāreti”ti, anagāriyassa “samaṇasatampi samaṇasahassampi maṃ parivāreti, sesā appaparivārā, ahaṃ mahāparivāro ceva suciparivāro cā”ti majjanavasena uppanno māno **parivāramado** nāma. “Avasesā sattā

1. Abhi-Ṭṭha 2. 447 piṭṭhādīsopi passitabbaṃ.

attano paribhogamattakampi na labhanti, mayhaṃ pana nidhānagatasseva dhanassa pamāṇaṃ natthī”ti majjanavasena uppanno māno **bhogamado** nāma. “Avasesā sattā dubbaṇṇā durūpā, ahaṃ abhirūpo pāsādiko”tipi “avasesasattā nigguṇā patthaṭa-akittino. Mayhaṃ pana kittisaddo devamanussesu pākaṭo ‘itipi thero bahussuto, itipi sīlavā, itipi dhutaguṇayutto’ti”, evaṃ sarīravaṇṇaṃ guṇavaṇṇaṇca paṭicca majjanavasena uppanno māno **vaṇṇamado** nāma.

“Avasesā sattā appassutā, ahaṃ pana bahussuto”ti majjanavasena uppanno māno **sutamado** nāma. “Avasesā sattā appaṭibhānā, mayhaṃ pana paṭibhānassa pamāṇaṃ natthī”ti majjanavasena uppanno māno **paṭibhānamado** nāma. “Ahaṃ rattaññū asukaṃ buddhavaṃsaṃ rājavaṃsaṃ janapadavaṃsaṃ gāmaṃsaṃ rattindivaparicchedaṃ nakkhattamuhuttayogaṃ jānāmi”ti majjanavasena uppanno māno **rattaññumado** nāma. “Avasesā bhikkhū antarā piṇḍapātikā jātā, ahaṃ pana jātipiṇḍapātiko”ti majjanavasena uppanno māno **piṇḍapātikamado** nāma. “Avasesā sattā uññātā avaññātā, ahaṃ pana anavaññāto”ti majjanavasena uppanno māno **anavaññattimado** nāma. “Avasesānaṃ sattānaṃ iriyāpatho apāsādiko, mayhaṃ pana pāsādiko”ti majjanavasena uppanno māno **iriyāpathamado** nāma. “Avasesā sattā chinnapakkhakākasadisā, ahaṃ pana mahiddhiko mahānubhāvo”ti vā “ahaṃ yaṃ yaṃ kammaṃ karomi, taṃ taṃ ijjhati”ti vā majjanavasena uppanno māno **iddhimado** nāma.

Yasamado pana agārikenapi anagārikenapi dīpetabbo. Agārikopi hi ekacco aṭṭhārasasu seṇīsu ekissā jeṭṭhako hoti, tassa “avasese purise ahaṃ paṭṭhapemi, ahaṃ vicāremī”ti, anagārikopi ekacco katthaci jeṭṭhako hoti, tassa “avasesā bhikkhū mayhaṃ ovāde vattanti, ahaṃ jeṭṭhako”ti majjanavasena uppanno māno **yasamado** nāma. “Avasesā sattā dussilā, ahaṃ pana sīlavā”ti majjanavasena uppanno māno **sīlamado** nāma. “Avasesānaṃ sattānaṃ kukkuṭassa udakapānamattepi kāle cittekaggatā natthi, ahaṃ pana upacārappanānaṃ lābhī”ti majjanavasena uppanno māno **jhānamado** nāma. “Avasesā sattā nissippā, ahaṃ sippavā”ti majjanavasena uppanno

māno **sippamado** nāma. “Avasesā sattā rassā, ahaṃ dīgho”ti majjanavasena uppanno māno **ārohamado** nāma. “Avasesā sattā rassā vā honti dīghā vā, ahaṃ nigrodhaparimaṇḍalo”ti majjanavasena uppanno māno **pariñāhamado** nāma. “Avasesānaṃ sattānaṃ sarīrasaṇṭhānaṃ virūpaṃ bībhacchaṃ, mayhaṃ pana manāpaṃ pāsādikaṃ”ti majjanavasena uppanno māno **saṇṭhānamado** nāma. “Avasesānaṃ sattānaṃ sarīre bahū dosā, mayhaṃ pana sarīre kesaggamattampi vajjaṃ natthī”ti majjanavasena uppanno māno **pāripūrimado** nāma. Evamayaṃ sabbopi jāti-ādiṃ nissāya majjanākāravasappavatto māno idha “mado”ti vutto. Kāmaguṇesu cittassa vossaggo **pamādo**, pañcasu kāmaguṇesu satiyā aniggaṇhitvā cittassa vossajjanaṃ, sativirahoti vuttaṃ hoti. **Taṇhāvijjā** pākaṭāyeva.

Lobhādayo ca puna **tividhākusalamūlanti** tikavasena gahitā. Duccaritādīsupi **tividha**-saddo paccekaṃ yojetabbo. Tattha kāyaduccaritādīni **tividhaduccaritāni**. Taṇhāsamkilesādayo **tividhasamkilesā**. Rāgamalādayo malīnabhāvakarattā **tividhamalāni**. Rāgādayo hi cittam malīnaṃ karonti, malaṃ gāhāpenti, tasmā “malānī”ti vuccanti. “Rāgo visamaṃ, doso visamaṃ, moho visamaṃ”ti¹ evaṃ vuttā rāgādayo “kāyavisamaṃ vacīvisamaṃ manovisamaṃ”ti¹ evamāgatā kāyaduccaritādayo ca **tividhavisamāni**. Tāni pana yasmā rāgādīsu ceva kāyaduccaritādīsu ca sattā pakkhalanti, pakkhalitā ca sāsanaṭopi sugatiṭopi patanti, tasmā pakkhalanapātahetubhāvato “visamānī”ti vuccanti. “Kāmasaññā byāpādasaññā vihiṃsāsāññā”ti² evamāgatā kāmadīpaṭisaṃyuttā saññā **tividhasaññā**. Tathā “kāmavitakko byāpādavitaṅko vihiṃsāvitakko”ti² evamāgatā **tividhavitakkā**. Taṇhāpapañco diṭṭhipapañco mānapapañcoti ime **tividhapapañcā**. Vaṭṭasmiṃ satte papañcentīti taṇhādayo “papañcā”ti vuccanti.

Catubbidhavipariyesāti-ādīsu **catubbidha**-saddo paccekaṃ yojetabbo. Tattha aniccādīni vatthūni niccanti-ādīnā nayena viparītato esantīti vipariyesā. “Anicce niccanti saññāvipariyeso cittavipariyeso

1. Abhi 2. 382 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 377 piṭṭhe.

diṭṭhivipariyeso, dukkhe sukhanti saññāvipariyeso cittavipariyeso
 diṭṭhivipariyeso, asubhe subhanti saññāvipariyeso cittavipariyeso
 diṭṭhivipariyeso, anattani attāti saññāvipariyeso cittavipariyeso
 diṭṭhivipariyeso”ti evamāgatā dvādasa vipallāsā catunnam
 aniccādivatthūnam vasena “catubbidhavipariyesā”ti vuttā. Ettha pana
 cittakiccassa dubbalatṭhāne diṭṭhivirahitāya akusalasaññāya sakakiccassa
 balavakāle saññāvipallāso veditabbo, diṭṭhivirahitasseva akusalacittassa
 sakakiccassa balavakāle cittavipallāso, diṭṭhisampayuttacitte diṭṭhivipallāso.
 Tasmā sabbadubbalo saññāvipallāso, tato balavataro cittavipallāso,
 sabbabalavataro diṭṭhivipallāso. Ajātabuddhidārakassa kahāpaṇadassanaṃ
 viya saññā ārammaṇassa upatṭhānākāramattagahaṇato. Gāmikapurisassa
 kahāpaṇadassanaṃ viya cittaṃ lakkaṇappaṭivedhassapi sampādanato¹.
 Kammārassa mahāsaṇḍāsena ayogahaṇaṃ viya diṭṭhi
 abhinivesaparāmasanato. Tattha cattāro diṭṭhivipallāsā, aniccānattesu
 niccanti-ādivasappavattā cattāro saññācittavipallāsāti ime aṭṭha vipallāsā
 sotāpattimaggena pahīyanti. Asubhe subhanti saññācittavipallāsā
 sakadāgāmimaggena tanukā honti, anāgāmimaggena pahīyanti. Dukkhe
 sukhanti saññācittavipallāsā arahattamaggena pahīyantīti veditabbā.

“Kāmāsavo bhavāsavo diṭṭhāsavo avijjāsavo”ti² evamāgatā
 kāmataṇhādayo cattāro āsavanti cakkhu-ādito sandanti pavattantīti āsavā.
 Kiñcāpi cakkhu-ādito kusalādīnampi pavatti atthi, kāmāsavādayo eva pana
 vaṇato yūsaṃ viya paggharaṇaka-asucibhāvena sandanti, tasmā te eva
 “āsavā”ti vuccanti. Tattha hi paggharaṇaka-asucimhi niruḷho āsavasaddoti.
 Atha vā dhammato yāva gotrabhuṃ, okāsato yāva bhavaggaṃ savanti
 gacchanti ārammaṇakaraṇavasena pavattantīti āsavā, ete dhamme etaṇca
 okāsaṃ antokaritvā pavattantīti attho. Avadhi-attho hi ā-kāro. Avadhi ca
 mariyādābhividhibhedato duvidho. Tattha mariyādaṃ kiriyaṃ bahikatvā
 pavattati yathā “āpāṭaliputtaṃ vuṭṭho devo”ti, abhividhi pana kiriyaṃ
 byāpetvā pavattati yathā “ābhavaggaṃ

1. Sampāpanato (Sī, Syā)

2. Khu 8. 147 piṭṭhe Cūḷaniddese.

bhagavato yaso pavattatī”ti, abhividhi-attho cāyaṃ ā-kāro idha gahito, tasmā te dhamme tañca okāsaṃ antokaritvā ārammaṇakaraṇavasena savantīti “āsavā”ti vuccanti. Cirapārivāsiyaṭṭhena madirādayo āsavā viyātipi āsavā. Lokasmiñhi cirapārivāsikā madirādayo “āsavā”ti vuccanti. Yadi ca cirapārivāsiyaṭṭhena āsavā, ete yeva bhavitumarahanti. Vuttañhetam “purimā bhikkhave koṭi na paññāyati avijjāya, ito pubbe avijjā nāhosī”ti-ādi¹. Aññesu pana yathāvutte dhamme okāsañca ārammaṇam katvā pavattamānesu mānādīsu ca vijjamānesu attattaniyādiggāhavasena abhibyāpanam madanakaraṇavasena āsavasadisatā ca etesaṃyeva, na aññesanti dvīsupi atthavikappesu etesuyeva āsavasaddo nirulhoti datṭhabbo. Āyatam vā saṃsāradukkham savanti pasavantītipi āsavā. Na hi tam kiñci saṃsāradukkham atthi, yaṃ āsavehi vinā uppajjeyya.

“Abhijjhā kāyagantho byāpādo kāyagantho sīlabbataparāmāso kāyagantho idaṃsaccābhiniveso kāyagantho”ti² evamāgatā abhijjhādayo cattāro yassa saṃvijjanti, tam cutipaṭisandhivasena vaṭṭasmiṃ ganthenti ghaṭentīti **ganthā**. “Kāmogho bhavogho diṭṭhogho avijjogho”ti³ evamāgatā cattāro kāmataṇhādayo yassa saṃvijjanti, tam vaṭṭasmiṃ ohananti osīdāpentīti **oghā**. Teye yeva “kāmayogo bhavayogo diṭṭhiyogo avijjāyogo”ti⁴ evamāgatā vaṭṭasmiṃ yojentīti **yogā**. Ariyā etāya na gacchantīti **agati**, sā chandādivasena catubbidhā. “Cīvarahetu vā bhikkhuno taṇhā uppajjamānā uppajjati, piṇḍapāta, senāsana, itibhavābhavahetu vā bhikkhuno taṇhā uppajjamānā uppajjati”ti⁵ evamāgatā cattāro **gaṇhuppādā**. Tattha **itibhavābhavahetū**ti ettha itīti nidassane nipāto, yathā cīvarādi hetu, evam bhavābhavahetupīti attho. **Bhavābhavoti** cettha paṇītapāṇītatarāni telamadhuphāṇītādīni adhippetāni. Kāmupādānādīni cattāri upādānāni.

1. Am 3. 346 piṭṭhe.

2. Sam 3. 55; Khu 7. 76, 256 piṭṭhesu.

3. Sam 3. 54; Khu 7. 43; Khu 8. 72, 85 piṭṭhesu.

4. Sam 3. 54; Am 1. 316 piṭṭhesu.

5. Am 1. 316 piṭṭhe.

Pañcacetokhilāti-ādīsu “buddhe kaṅkhati, dhamme, saṃghe, sikkhāya kaṅkhati, sabrahmacārīsu kupito hoti anattamano āhatacitto khilajāto”¹ evamāgatāni pañca cetokhilāni, ceto khilayati thaddhabhāvaṃ āpajjati etehīti **cetokhilāni**. **Vinibandhādīsupi pañca**-saddo paccekam yojetabbo. “Kāme avītarāgo hoti, kāye avītarāgo, rūpe avītarāgo, yāvadattham udarāvadehakam bhuñjitvā seyyasukham passasukham middhasukham anuyutto viharati, aññataram devanikāyam paṇidhāya brahmacariyam caratī”² āgatā pañca cittaṃ bandhitvā muṭṭhiyam katvā viya gaṇhantīti **cetovinibandhā**. Ete hi taṇhāppavattibhāvato kusalappavattiyā avasārāppadānavasena cittaṃ bandham viya samorodhetvā gaṇhanti. Saddatthato pana ceto virūpaṃ nibandhīyati saṃyamīyati etehīti cetovinibandhā. Kāmacchandādīni pañca kusaladhamme nīvārenti āvarantīti **nīvaraṇāni**. Rūpābhinandānādayo **pañcābhinandanā**.

Cha vivādamūlāti-ādīsu kodho makkho issā sāṭheyyam pāpicchatā sandiṭṭhiparāmāsoti imāni **cha vivādamūlāni**. Yasmā kuddho vā kodhavasena -pa- sandiṭṭhiparāmāsī vā sandiṭṭhiparāmasitāya kalaham viggaham vivādam āpajjati, tasmā kodhādayo “cha vivādamūlāni”³ ti vuccanti. Rūpataṇhāsaddataṇhādayo **cha taṇhākāyā**. Kāmarāgapatiṭṭhivicikicchābhavarāgamānāvijjā **sattānusayā**. Thāmagataṭṭhena appahīnaṭṭhena ca anusentīti anusayā. Micchādiṭṭhimicchāsāṅkappamicchāvācāmicchākammantamicchā-ājīvamicchāvāyāmicchāsātimicchāsamādhī **aṭṭha micchattā**.

“Taṇham paṭicca pariyesanā, pariyesanam paṭicca lābho, lābham paṭicca vinicchayo, vinicchayam paṭicca chandarāgo, chandaragam paṭicca ajjhosānam, ajjhosānam paṭicca pariggaho, pariggaham paṭicca macchariyam, macchariyam paṭicca ārakkho, ārakkhādhikaraṇam daṇḍādānasatthādānakalahaviggahavivādatuvaṃtuvaṃpesuññamusāvādā aneke pāpakā akusalā dhammā sambhavanti”⁴ evamāgatā pariyesanādayo **nava taṇhāmūlakā**. Tattha⁴ **taṇham paṭiccāti** taṇham nissāya. **Pariyesanāti** rūpādi-ārammaṇapariyesanā.

1. Ma 1. 145; Dī 3. 198 piṭṭhesu.

3. Dī 2. 50; Dī 3. 253 piṭṭhesu.

2. Ma 1. 146; Dī 3. 198 piṭṭhesu.

4. Dī-Ṭṭha 2. 89 piṭṭhādīsupi passitabham.

Sā hi taṇhāya sati hoti. **Lābhoti** rūpādi-ārammaṇapaṭilābho. So hi pariyesanāya sati hoti. **Vinicchayoti** idha vitakko adhippeto. Lābham labhitvā hi iṭṭhāniṭṭham sundarāsundarañca vitakkeneva vinicchinati “ettakaṃ me rūpārammaṇatthāya bhavissati, ettakaṃ saddādi-ārammaṇatthāya, ettakaṃ mayham bhavissati, ettakaṃ parassa, ettakaṃ paribhuñjissāmi, ettakaṃ nidahissāmi”ti. Tena vuttaṃ “lābham paṭicca vinicchayo”ti. **Chandarāgoti** evaṃ akusalavitakkena vitakkite vatthusmim dubbalarāgo ca balavarāgo ca uppajjati. **Chandoti** hi idha dubbalarāgassādhivacanaṃ. **Ajjhosānanti** ahaṃ mamanti balavasanniṭṭhānaṃ. **Pariggahoti** taṇhādiṭṭhivasena pariggahakaraṇaṃ. **Macchariyanti** parehi sādharmaṇabhāvassa asahanatā. Tenevassa porāṇā evaṃ vacanatthaṃ vadanti “idaṃ acchariyaṃ mayhameva hotu, mā aññassa acchariyaṃ hotūti pavattattā macchariyanti vuccatī”ti. **Ārakkhoti** dvārapidahanamañjusagopanādivasena suṭṭhu rakkhaṇaṃ. Adhikarotīti **adhikaraṇaṃ**, kāraṇassetam nāmaṃ. **Ārakkhādhikaraṇanti** bhāvanapumsakaṃ, ārakkhahetūti attho. Daṇḍādānādīsu paranisedhanattham daṇḍassa ādānaṃ **daṇḍādānaṃ**. Ekatodhārādino satthassa ādānaṃ **satthādānaṃ**. **Kalahoti** kāyakalahopi vācāalahopi. Purimo purimo virodho **viggaho**. Pacchimo pacchimo **vivādo**. **Tuvaṃ tuvanti** agāravavacanaṃ, tvam tvanti attho.

Pāṇātipāta-

adinnādānakāmesumicchācāramusāvādapisuṇavācāpharusavācāsamphappalā pa-abhiṭṭhābyāpādamicchādiṭṭhi **dasa akusalakammapathā**. Cattāro sassatavādā cattāro ekaccasassatavādā cattāro antānantikā cattāro amarāvikkhepikā dve adhiccasamuppannikā soḷasa saññīvādā aṭṭha asaññīvādā aṭṭha nevasaññīnāsaññīvādā satta ucchedavādā pañca paramadiṭṭhadhammanibbānavādāti etāni **dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni**. Rūpatañhādichataṇhāyeva paccekaṃ kāmataṇhā bhavataṇhāvibhavataṇhāvasena aṭṭhārasa honti. Tathā hi rūpārammaṇā taṇhā, rūpe vā taṇhāti rūpatañhā, sā kāmarāgabhāvena rūpaṃ assādentī pavattamānā kāmataṇhā, sassatadiṭṭhisahagatarāgabhāvena “rūpaṃ niccaṃ dhuvaṃ sassatan”ti evaṃ assādentī pavattamānā bhavataṇhā, ucchedadiṭṭhisahagatarāgabhāvena “rūpaṃ ucchiṭṭhanti vinassati pecca na bhavati”ti evaṃ assādentī pavattamānā

vibhavataṇhāti evaṃ tividhā hoti. Yathā ca rūpaṇhā, evaṃ saddataṇhādayopīti etāni aṭṭhārasa ṇhāvīcaritāni honti, tāni ajjhatarūpādīsu aṭṭhārasa, bahiddhārūpādīsu aṭṭhārasāti chattimsa, iti atītāni chattimsa, anāgatāni chattimsa, paccuppannāni chattimsāti **aṭṭhasatataṇhāvīcaritāni**, aṭṭhuttarasatataṇhāvīcaritānīti attho. **Pabheda**-saddo paccekam sambandhitabbo. Tatthāyaṃ yojanā “lobhappabhedo dosappabhedo yāva aṭṭhasatataṇhāvīcaritappabhedo”ti. **Sabbadarathapariḷāhakilesasatasahassānīti** sabbāni sattānaṃ darathapariḷāhakarāni kilesānaṃ anekāni satasahassāni. Ārammaṇādivibhāgato hi pavatti-ākāravibhāgato ca anantappabhedā kilesā.

Saṅkhepato vāti-ādīsu sampati āyatiṇca sattānaṃ anattāhāvahattā māraṇaṭṭhena vibādhanattāna kilesāva māroti **kilesamāro**. Vadhakaṭṭhena khandhāva māroti **khandhamāro**. Tathā hi vuttam “vadhakam rūpaṃ, vadhakam rūpanti yathābhūtam nappajānāti”ti-ādi. Jāti-jarādīmahābyasananibbattanena abhisāṅkhārova māro **abhisāṅkhāmāro**. Saṃkilesanimittam hutvā guṇamāraṇaṭṭhena devaputtova māroti **devaputtamāro**. Sattānaṃ jīvitassa jīvitaparikkhārānaṃ jānikaraṇena¹ mahābādharūpattā maccu eva māroti **maccumāro**. Tattha samucchadappahānavasena sabbaso appavattikaraṇena kilesamāraṃ, samudayappahānapariññāvasena khandhamāraṃ, sahāyavekallakaraṇavasena sabbaso appavattikaraṇena abhisāṅkhāmāraṃ, balavidhamanavisayātikkanavasena devaputtamaccumāraṇca abhañji, bhagge akāsīti attho. **Parissayānanti** upaddavānaṃ.

Satapuññajalakkhaṇadharassāti² aneka sata puññanibbattamahā purisalakkhaṇadharassa. Ettha hi “kevalam satamattena puññakammena ekekalakkhaṇam nibbattan”ti imamattham na rocayimsu aṭṭhakathācariyā “evaṃ sante yo koci buddho bhavēyyā”ti, anantāsa pana lokadhātūsu yattakā sattā, tehi sabbehi paccekam satakkhattum katāni dānādīni puññakammāni yattakāni, tato ekekaṃ puññakammam mahāsattena sataguṇam katam satanti adhippetanti imamattham rocayimsu. Tasmā idha **sata**-saddo bahubhāvapariyāyo, na saṅkhyāvisesavacanoti daṭṭhabbo “sataggham satam

1. Jānikaraṇaṭṭhena (Syā)

2. Satapuññajalakkhaṇadharassāti (Sī, Syā)

devamanussā”ti-ādīsu¹ viya. **Rūpakāyasampatti dīpitā hoti** itarāsaṃ phalasampadānaṃ mūlabhāvato adhiṭṭhānabhāvato ca. **Dīpitā hotīti** idaṃ dhammakāyasampattīti-ādīsupi yojetabbaṃ. Tattha pahānasampadāpubbakattā ñāṇasampadādīnaṃ dhammakāyasampatti dīpitā hotīti veditabbaṃ. **Lokiyasarikkhakānaṃ bahumatabhāvoti** ettha bhāgyavantatāya lokiyānaṃ bahumatabhāvo, bhaggadosatāya sarikkhakānaṃ bahumatabhāvoti yojetabbaṃ. Evaṃ ito paresupi yathākkamaṃ yojanā veditabbā.

Puññavantaṃ gahaṭṭhā khattiyādayo abhigacchanti, pahīnadosaṃ dosavinayāya dhammaṃ desetīti pabbajitā tāpasaparibbājakādayo abhigacchantīti āha “**gahaṭṭhapabbajitehi abhigamanīyatā**”ti. Abhigatānañca tesāṃ kāyacittadukkhāpanayane paṭibalabhāvo āmisadānadhammadānehi upakārasabbhāvato rūpakāyaṃ tassa pasādacakkhunā, dhammakāyaṃ paññācakkhunā disvā dukkhadvayassa paṭippassambhanatoti veditabbo. Bhāgyavantatāya upagatānaṃ āmisadānaṃ deti, bhaggadosatāya dhammadānaṃ detīti āha “**āmisadānadhammadānehi upakāritā**”ti. **Lokiyalokuttarasukhehi ca saṃyojanasamatthatā dīpitā hotīti** “pubbe āmisadānadhammadānehi mayā ayaṃ lokaggabhāvo adhigato, tasmā tumhehi evameva paṭipajjitabbaṃ”ti evaṃ sammāpaṭipattiyaṃ niyojana abhigatānaṃ lokiyalokuttarasukhehi saṃyojanasamatthatā ca dīpitā hoti.

Sakacitte issariyaṃ nāma attano cittassa vasībhāvāpādanāmyeva, paṭikūlādīsu appaṭikūlasaṇṇitādivihārasiddhi, adhiṭṭhāniddhi-ādiko iddhividhopi cittissariyameva cittabhāvanāya vasībhāvappattiyā ijjanato. **Aṇimālaghimādikanti ādi**-saddena mahimā patti pākammaṃ īsitā vasitā yatthakāmāvasāyitāti ime chapi saṅgahitā. Tattha kāyassa aṇubhāvakaraṇaṃ **aṇimā**. Ākāse padasā gamanādīnaṃ arahabhāvena² lahubhāvo **laghimā**. Mahattaṃ **mahimā** kāyassa mahantatāpādanānaṃ. Itṭhadesassa pāpuṇaṇaṃ **patti**. Adhiṭṭhānādivasena icchitanipphādanānaṃ **pākammaṃ**. Sayāṃvasitā issarabhāvo **īsitā**. Iddhividhe vasībhāvo **vasitā**. Ākāseṇa vā gacchato aññaṃ vā kiñci karoto yattha katthaci

1. Satagghi satadevamanussāti-ādīsu (Sī, Syā)

2. Gamanādīsu arahabhāvena (Sī), gamanādi-arababhāvena (Syā)

vosānappatti **yatthakāmāvasāyitā**. “Kumārakarūpādidassanan”¹tipi vadanti. Evamidam aṭṭhavidham lokiyasammataṃ issariyaṃ. Taṃ pana bhagavato iddhividhantogadham anaññasādhāraṇācāti āha “**sabbakāraparipūraṃ atthi**”²ti. Tathā¹ lokuttaro dhammo atthīti sambandho. Evaṃ yasādīsupi **atthi-**saddo yojetabbo.

Kesañci yaso padesavutti ayathābhūtaguṇasannissayattā aparisuddho ca hoti, na evaṃ tathāgatassāti dassetuṃ “**lokattayabyāpako**”³ti vuttaṃ. Tattha idha adhigatasatthuguṇānaṃ āruppe uppannānaṃ “itipi so bhagavā”⁴ti-ādinā bhagavato yaso pākaṭo hotīti āha “lokattayabyāpako”⁵ti.

Yathābhuccaguṇādhigatoti yathābhūtaguṇehi adhigato. **Ativiya parisuddhoti** yathābhūtaguṇādhigatattā eva accantaparisuddho. **Sabbākāraparipūrāti** anavasesalakkhaṇānubyañjanādisampattiyaṃ sabbākārehi paripuṇṇā.

Sabbaṅgapaccaṅgasirīti sabbesaṃ aṅgapaccaṅgānaṃ sobhā. **Yaṃ yaṃ etena icchitaṃ patthitanti** “tiṇṇo tāreyyan”⁶ti-ādinā yaṃ yaṃ etena lokanāthena manovacīpaṇidhānavasena icchitaṃ kāyapaṇidhānavasena patthitaṃ.

Tathevāti paṇidhānānurūpameva. **Sammāvāyāmasaṅkhāto payattoti** vīriyapāramibhāvappatto ariyamagga-pariyāpanno ca sammāvāyāmasaṅkhāto ussāho.

Kusalādīhi bhedehīti sabbattikadukapadasaṅgahitehi kusalādippabhedehi. **Paṭiccasamuppādādīhīti ādi-**saddena na kevalaṃ vibhaṅgapāliyaṃ āgatā satipaṭṭhānādayova saṅgahitā, atha kho saṅgahādayo samayavimuttādayo ṭhapanādayo tikapaṭṭhānādayo ca saṅgahitāti veditabbaṃ. **Pīlanasaṅkhatasantāpavipariṇāmatṭhena vā dukkhamariyasaccanti-**ādīsu **pīlanatṭho** taṃsamaṅgino sattassa himsanaṃ avipphārikatākaraṇaṃ. **Saṅkhatatṭho** samecca saṅgama sambhūya paccayehi katabhāvo. **Santāpatṭho** dukkhadukkhatādīhi santāpanaṃ paridhanaṃ. **Vipariṇāmatṭho** jarāya maraṇena cāti dvidhā vipariṇāmetabbatā. Samudayassa **āyūhanatṭho** dukkhassa nibbattanavasena sampiṇḍanaṃ. **Nidānatṭho** “idaṃ taṃ dukkhan”⁷ti nidassentassa viya samuṭṭhāpanaṃ. **Samyogatṭho** saṃsāradukkheṇa saṃyojanaṃ. **Palibodhatṭho** maggādhigamassa nivāraṇaṃ. Nirodhassa **nissaraṇatṭho** sabbūpadhīnaṃ paṭinissaggasabhāvattā

tato vinissatātā, taṁnissaraṇanimittatā vā. **Vivekaṭṭho** sabbasaṅkhāravisamūyuttatā. **Asaṅkhataṭṭho** kenacipi paccayena anabhisaṅkhataṭṭhā. **Amataṭṭho** niccasabhāvattā maraṇābhāvo, sattānaṁ maraṇābhāvahetutā vā. **Maggassa niyyānaṭṭho** vaṭṭadukkhato nikkamanaṭṭho. **Hetu-attho** nibbānassa sampāpakabhāvo. **Dassanaṭṭho** accantasukhumassa nibbānassa sacchikaraṇaṁ. **Ādhipateyyaṭṭho** catusaccadassane sampayuttānaṁ ādhipaccakaraṇaṁ, ārammaṇādhīpatibhāvo vā visesato maggādhīpativacanato. Satipi hi jhānādīnaṁ ārammaṇādhīpatibhāve “jhānādhīpatino dhammā”ti evamādiṁ avatvā “maggādhīpatino dhammā”icceva vuttaṁ, tasmā viññāyati “atthi maggassa ārammaṇādhīpatibhāve viseso”ti. Eteyeva ca pīḷanādayo soḷasākārāti vuccanti.

Dibbabrahma-ariyavihāreti-ādīsu kaṣiṇādi-ārammaṇāni rūpāvacaraṁjjhānāni **dibbavihāro**. Mettādiṁjjhānāni **brahmavihāro**. Phalasamāpatti **ariyavihāro**. Kāmehi vivekaṭṭhakāyātāvasena ekībhāvo **kāyaviveko**. Paṭhamajjhānādīnaṁ nīvaraṇādīhi vivittacittatā **cittaviveko**. **Upadhiviveko** nibbānaṁ. **Upadhīti** cettha cattāro upadhī kāmupadhī khandhupadhī kilesupadhī abhisaṅkhārūpadhīti. Kāmāpi hi “yaṁ pañca kāmagaṇe paṭicca uppajjati sukhaṁ somanassaṁ, ayaṁ kāmānaṁ assādo”ti¹ evaṁ vuttassa sukhassa adhiṭṭhānabhāvato upadhīyati ettha sukhanti iminā vacanattena “upadhī”ti vuccanti, khandhāpi khandhamūlakassa dukkhassa adhiṭṭhānabhāvato, kilesāpi apāyadukkhassa adhiṭṭhānabhāvato, abhisaṅkhārāpi bhavadukkhassa adhiṭṭhānabhāvato vuttanayena “upadhī”ti vuccanti. Imehi pana catūhi upadhīhi vivittatāya nibbānaṁ “upadhiviveko”ti vuccati.

Suññatākārena nibbānaṁ ārammaṇaṁ katvā pavatto ariyamaggo **suññatavimokkho**. So hi suññatāya dhātuyā uppannattā suññato, kilesehi ca vimuttattā vimokkho. Eteneva nayena appaṇihitākārena nibbānaṁ ārammaṇaṁ katvā pavatto **appaṇihitavimokkho**. Animittākārena nibbānaṁ ārammaṇaṁ katvā pavatto **animittavimokkho**. Atha vā suññatānupassanāsāṅkhātāya anattānupassanāya vasena paṭiladdho ariyamaggo āgamanavasena “suññatavimokkho”ti vuccati. Tathā

1. Ma 1. 120 piṭṭhe.

appaṇihitānupassanāsāṅkhātāya dukkhānupassanāya vasena paṭiladdho appaṇihitavimokkho. Animittānupassanāsāṅkhātāya aniccānupassanāya vasena paṭiladdho “animittavimokkho”ti veditabbo. Vuttañhetam—

“Aniccato manasikaronto adhimokkhabahulo animittavimokkham paṭilabhati, dukkhato manasikaronto passaddhibahulo appaṇihitavimokkham paṭilabhati, anattato manasikaronto vedabahulo suññatavimokkham paṭilabhati”ti¹.

Aññeti lokiya-abhiññādike.

Kilesābhisaṅkhāravasena bhavesu paribbhamanam, tañca taṇhāpadhānanti āha “**taṇhāsaṅkhātāṃ gamanan**”ti. **Vantanti** ariyamaggamukhena uggiritaṃ puna apaccāgamanavasena chaḍḍitaṃ. Bhagavāti vuccati niruttinayenāti dassento āha “**yathā loke**”ti-ādi. Yathā loke niruttinayena ekekapadato ekekamakkharāṃ gahetvā “mekhalā”ti vuttaṃ, evamidhāpīti attho. **Mehanassāti** guyhappadesassa. **Khassāti** okāsassa.

Aparo nayo²—bhāgavāti bhagavā. Bhatavāti bhagavā. Bhāge vanīti bhagavā. Bhage vanīti bhagavā. Bhattavāti bhagavā. Bhage vamīti bhagavā. Bhāge vamīti bhagavā.

Bhāgavā bhatavā bhāge, bhage ca vani bhattavā.

Bhage vami tathā bhāge, vamīti bhagavā jino.

Tattha kathaṃ **bhagavāti bhagavā**? Ye te sīlādayo dhammakkhandhā guṇakoṭṭhāsā, te anaññasādhāraṇā niratisayā tathāgatassa atthi upalabbhanti. Tathā hissa sīlaṃ samādhi paññā vimutti vimuttiñāṇadassanaṃ, hirī ottappaṃ, saddhā vīriyaṃ, sati sampajaññaṃ, sīlavisuddhi diṭṭhivisuddhi, samatho vipassanā, tīṇi kusalamūlāni, tīṇi sucaritāni, tayo sammāvitakkā, tisso anavajjasāññā, tisso dhātuyo, cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, cattāro ariyamaggā, cattāri ariyaphalāni, catasso paṭisambhidā, catuyoniparicchedakañāṇāni, cattāro ariyavamsā, cattāri vesārajjañāṇāni,

1. Khu 9. 254 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge. 2. Itivuttaka-Ṭṭha 5 piṭṭhādīsu passitabbam.

pañca padhāniyaṅgāni, pañcaṅgiko sammāsamādhi, pañcañāṇiko sammāsamādhi, pañcindriyāni, pañca balāni, pañca nissāraṇīyā dhātuyo, pañca vimuttāyatanañāṇāni, pañca vimutti-paripācanīyā saññā, cha anussatiṭṭhānāni, cha gāravā, cha nissāraṇīyā dhātuyo, cha satatavihārā, cha anuttariyāni, chanibbedhabhāgiyā saññā, cha abhiññā, cha asādhāraṇāñāṇāni, satta aparihānīyā dhammā, satta ariyadhanāni, satta bojjhaṅgāni, satta sappurisadhammā, satta nijjaravatthūni, satta saññā, sattadakkhiṇeyyapuggaladesanā, sattakhīṇāsavabaladesanā, aṭṭhapaññāpaṭilābhahetudesanā, aṭṭha sammattāni, aṭṭhalokadhammātikamo, aṭṭha ārambhavatthūni, aṭṭha-akkhaṇadesanā, aṭṭha mahāpurisavitakkā, aṭṭha-abhibhāyatanadesanā, aṭṭha vimokkhā, nava yonisomanasikāramūlakā dhammā, nava pārisuddhipadhāniyaṅgāni, navasattāvāsadesanā, nava āghātaṭṭhavinayā, nava saññā, nava nānattā, nava anupubbavihārā, dasa nāthakaraṇā dhammā, dasa kaṣiṇāyatanāni, dasa kusalakammāpathā, dasa sammattāni, dasa ariyavāsā, dasa asekkhadhammā, dasa tathāgatabalāni, ekādasa mettānisamsā, dvādasa dhammacakkākārā, terasa dhutaṅga, cuddasa dubbhañāṇāni, pañcadasa vimutti-paripācanīyā dhammā, soḷasavidhā ānāpānassati, soḷasa aparantapanīyā dhammā, aṭṭhārasa buddhadhammā, ekūnavīsati paccavekkhaṇāñāṇāni, catucattālīsa ñāṇavatthūni, paññāsa udayabbayañāṇāni, paropaṇṇāsa kusala-dhammā, sattasattati ñāṇavatthūni, catuvīsati koṭṭisatasahasasamāpattisañcārimahāvajirañāṇāni, anantanayasamantapaṭṭhānapavicayapaccavekkhaṇadesanāñāṇāni, tathā anantāsu lokadhātūsu anantānaṃ sattānaṃ āsayādivibhāvanāñāṇāni cāti evamādayo anantāparimāṇabhedā anaññasādhāraṇā niratisayā guṇabhāgā guṇakoṭṭhāsā saṃvijjanti upalabbhanti, tasmā yathāvuttavibhāgā guṇabhāgā assa atthīti bhāgavāti vattabbe ākārasa rassattaṃ katvā “bhagavā”ti vutto. Evaṃ tāva bhāgavāti bhagavā.

Yasmā silādayo sabbe, guṇabhāgā asesato.

Vijjanti sugate tasmā, bhagavāti pavuccati.

Katham **bhatavāti bhagavā**? Ye te sabbalokahitāya ussukkamāpannehi manussattādike aṭṭha dhamme samodhānetvā sammāsambodhiyā

katamahābhinihārehi mahābodhisattehi paripūretabbā dānapāramī sīla, nekkhamma, paññā, vīriya, khanti, sacca, adhiṭṭhāna, mettā, upekkhāpāramīti dasa pāramiyo dasa upapāramiyo dasa paramatthapāramiyoti samatiṃsa pāramiyo, dānādīni cattāri saṅgahavatthūni, cattāri adhiṭṭhānāni, attapariccāgo nayana, dhana, rajja puttadārapariccāgoti pañca mahāpariccāgā, pubbayogo, pubbacariyā, dhammakkhānaṃ, ñātattthacariyā, lokattthacariyā, buddhattthacariyāti evamādayo saṅkhepato vā puññasambhārañāṇasambhārā buddhakarā dhammā, te mahābhinihārato paṭṭhāya kappānaṃ satasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni yathā hānabhāgiyā saṃkilesabhāgiyā ṭhitibhāgiyā vā na honti, atha kho uttaruttari visesabhāgiyāva honti, evaṃ sakkaccaṃ nīrantaraṃ anavasesato bhatā sambhatā assa atthīti bhatavāti bhagavā nīruttinayena ta-kārassa ga-kāraṃ katvā. Atha vā **bhatavāti** teyeva yathāvutte buddhakare dhamme vuttanayena bhari sambhari, paripūresīti attho. Evampi bhatavāti bhagavā.

Yasmā sambodhiyā sabbe dānapārami-ādike.

Sambhāre bhatavā nātho, tasmāpi bhagavā mato.

Kathaṃ **bhāge vanīti bhagavā**? Ye te catuvīsatikotiṣasahasasāṅkhā devasikaṃ vaḷaṇṇanakasamāpattibhāgā, te anavasesato lokahitatttham attano ca diṭṭhadhammasukhavihārattham niccakappaṃ vani bhaji sevi bahulamakāsīti bhāge vanīti bhagavā. Atha vā abhiññeyyadhammesu kusalādīsu khandhādīsu ca ye te pariññeyyādivasena saṅkhepato vā catubbidhā abhisamayabhāgā, vitthārato pana “cakkhu pariññeyyaṃ, sotaṃ pariññeyyaṃ -pa- jarāmarāṇaṃ pariññeyyaṃ”ti-ādinā¹ aneke pariññeyyabhāgā, “cakkhussa samudayo pahātabbo -pa- jarāmarāṇassa samudayo pahātabbo”ti-ādinā nayena pahātabbabhāgā, “cakkhussa nirodho -pa- jarāmarāṇassa nirodho sacchikātabbo”ti-ādinā sacchikātabbabhāgā, “cakkhussa nirodhagāminī paṭipadā”ti-ādinā “cattāro satipaṭṭhānā”ti-ādinā ca anekabhedā bhāvetabbabhāgā ca dhammā vuttā, te sabbe vani bhaji yathārahaṃ gocarabhāvanāsevanānaṃ vasena sevi. Evampi bhāge vanīti bhagavā. Atha vā ye ime sīlādayo dhammakkhandhā sāvakehi

1. Khu 9. 23 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

sādhāraṇā guṇakoṭṭhāsā guṇabhāgā, kinti nu kho te vineyyasantānesu patiṭṭhaḥeyyanti¹ mahākaruṇāya vani abhipatthayi, sā cassa abhipatthanā yathādhīppetaphalāvahā ahosi. Evampi bhāge vanīti bhagavā.

Yasmā ñeyyasamāpatti-guṇabhāge tathāgato.

Bhaji patthayi sattānam, hitāya bhagavā tato.

Katham **bhage vanīti bhagavā**? Samāsato tāva katapuññehi payogasampannehi yathāvivhavaṃ bhajīyantīti bhagā, lokiyalokuttarasampattiyo. Tattha lokiye tāva tathāgato sambodhito pubbe bodhisattabhūto paramukkaṃsagate² vani bhaji sevi, yattha patiṭṭhāya niravasesato buddhakaradhamme samannānento buddhadhamme paripācesī. Buddhabhūto pana te niravajjasukhūpasamhite anaññasādhāraṇe lokuttarepi vani bhaji sevi. Vitthārato pana padesarajja-issariyacakkavattisampattidevarajjasampatti-ādivasena jhānavimokkhasamādhisamāpattiñāṇadassanamaggabhāvanāphalasacchikiriyādi-uttarimanussadhammavasena ca anekavihite anaññasādhāraṇe bhage vani bhaji sevi. Evaṃ bhage vanīti bhagavā.

Yā tā sampattiyo loke, yā ca lokuttarā puthu.

Sabbā tā bhaji sambuddho, tasmāpi bhagavā mato.

Katham **bhattavāti bhagavā**? Bhattā dāḥabhattikā assa bahū atthīti bhattavā. Tathāgato hi mahākaruṇāsabbaññutaññāṇādi-aparimitanirupamappabhāvaguṇavisesasamaṅgībhāvato sabbasattuttamo, sabbānatthaparihārapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatapparāya niratisayāya payogasampattiyā sadevamanussāya pajāya accantupakāritāya dvattiṃsa mahāpurisalakkhaṇāsīti anubyañjana byāmapabhādi anaññasādhāraṇavisesapaṭimaṇḍitarūpakāyatāya yathābhuccaguṇādhigatena “itipi so bhagavā”ti-ādinayappavattena lokattayabyāpinā suvipulena suvisuddhena ca thutighosena samannāgatattā ukkaṃsapāramippattāsu appicchatāsantuṭṭhitā-ādīsu suppatiṭṭhitabhāvato dasabalacatuvesārajjādiniratisayaguṇavisesasamaṅgībhāvato ca rūpappamāṇo rūpappasanno, ghosappamāṇo ghosappasanno, lūkhappamāṇo lūkhappasanno, dhammappamāṇo

1. Patiṭṭhaḥeyyunti (Syā)

2. Paramukkaṃsagato (Sī)

dhammappasannoti evaṃ catuppanāṇike lokasannivāse sabbathāpi
pasādāvahabhāvena samantapāsādikattā aparimāṇānaṃ sattānaṃ
sadevamanussānaṃ ādarabahumānagāravāyatanatāya
paramapemasambhattiṭṭhānaṃ. Ye cassa ovāde patiṭṭhitā aveccappasādena
samannāgatā honti, kenaci asaṃhāriyā tesāṃ sambhatti samaṇena vā
brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vāti. Tathā hi te attano
jīvitapariccāgepi tattha pasādaṃ na pariccajanti tassa vā āṇaṃ
daḥhabhattibhāvato. Tenevāha—

“Yo ve kataññū katavedī dhīro,
Kalyāṇamitto daḥhabhatti ca hotī”ti¹,

“Seyyathāpi bhikkhave mahāsamuddo ṭhitadhammo velaṃ
nātivattati, evameva kho bhikkhave yaṃ mayā sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ
paññattaṃ, taṃ mama sāvakā jīvitahetupi nātikkamanti”ti² ca.

Evaṃ bhattavāti bhagavā niruttinayena ekassa ta-kārassa lopam katvā
itarassa ta-kārassa ga-kāraṃ katvā.

Guṇātisayayuttassa, yasmā lokahitesino.
Sambhattā bahavo satthu, bhagavā tena vuccati.

Kathaṃ **bhage vamīti bhagavā**? Yasmā tathāgato bodhisattabhūtopi
purimāsu jātīsu pāramiyo pūrento bhagasaṅkhātāṃ sirim issariyaṃ yasaṅca
vami uggiri, kheḷapiṇḍaṃ viya anapekkho chaḍḍayi. Tathā hissa
somanassakumārakāle³ **hatthipālakumārakāle**⁴ **ayogharapaṇḍitakāle**⁵
mūgapakkhapaṇḍitakāle⁶ **cūlasutasomakāle**⁷ti evamādīsu
nekkhammapāramipūraṇavasena devarajjasadisāya rajjasiriyā
pariccattattabhāvānaṃ pamāṇaṃ natthi, carimattabhāvepi hatthagataṃ
cakkavattisirim devalokādhipaccasadisāṃ catudīpissariyaṃ
cakkavattisampattisannissayaṃ sattaratanasamujjalaṃ yasaṅca

1. Khu 6. 10 piṭṭhe Jātake.

3. Khu 5. 334 piṭṭhe Jātake.

5. Khu 5. 353 piṭṭhe Jātake.

7. Khu 6. 25 piṭṭhe Jātake.

2. Aṃ 3. 45; Khu 1. 142; Vi 4. 421 piṭṭhesu.

4. Khu 5. 350 piṭṭhe Jātake.

6. Khu 6. 149 piṭṭhe Jātake.

tiṇāyapi amaññamāno nirapekkho pahāya abhinikkhamitvā
sammāsambodhiṃ abhisambuddho, tasmā ime siri-ādike bhage vamīti
bhagavā. Atha vā bhāni nāma nakkhattāni, tehi samam gacchanti pavattantīti
bhagā, sineruyugandhara-uttarakuruhimavantādibhājanalokavisesasannissayā
sobhā kappatthāyibhāvato¹, tepi bhagavā vami
taṃnivāsīsattāvāsasamatikkamanato tappaṭibaddhachandarāgappahānena
pajahīti. Evampi bhage vamīti bhagavā.

Cakkavattisiriṃ yasmā, yasam issariyam sukham.

Pahāsi lokacittaṇca, sugato bhagavā tato.

Katham **bhāge vamīti bhagavā**? Bhāgā nāma sabhāgadhammakotthāsā,
te khandhāyanadadhātādivasena, tatthāpi rūpavedanādivasena atītādivasena
ca anekavidhā, te ca bhagavā sabbam papañcam sabbam yogam sabbam
gantham sabbam saṃyojanam samucchinditvā amatadhātuṃ
samadhigacchanto vami uggiri, anapekkho chaḍḍayi na paccāgami. Tathā
hesa sabbatthakameva pathaviṃ āpam tejam vāyam, cakkhum sotam
ghānam givham kāyam manam, rūpe sadde gandhe rase phoṭṭhabbe
dhamme, cakkhuviññānam -pa- manoviññānam, cakkhusamphassam -pa-
manosamphassam, cakkhusamphassajam vedanam -pa- manosamphassajam
vedanam, cakkhusamphassajam saññam -pa- manosamphassajam saññam,
cakkhusamphassajam cetanam -pa- manosamphassajam cetanam, rūpatanham
-pa- dhammatanham, rūpavitakkaṃ -pa- dhammavitakkaṃ, rūpavicāram
-pa- dhammavicāranti-ādinā anupadadhammavibhāgavasenapi sabbeva
dhammakotthāse anavasesato vami uggiri, anapekkhapariccāgena chaḍḍayi.
Vuttañhetam “yam tam ānanda cattam vantam muttam pahīnam
paṭinissattham, tam tathāgato puna paccāgamiṣsatīti netam thānam
vijjatī”ti². Evampi bhāge vamīti bhagavā. Atha vā **bhāge vamīti** sabbepi
kusalākusale sāvajjānavajje hīnapaṇīte kaṇhasukkasappaṭibhāge dhamme
ariyamaggañānamukhena vami uggiri, anapekkho pariccaji pajahi,
paresaṇca tathattāya dhammam desesi. Vuttampi cetam “dhammāpi vo
bhikkhave pahātabbā pageva adhammā³. Kullūpamam vo bhikkhave
dhammam desessāmi nittharaṇatthāya, no gahaṇatthāyā”ti-ādi⁴. Evampi
bhāge vamīti bhagavā.

1. Kappatthiyabhāvato (Syā)

3. Ma 1. 188 piṭṭhe.

2. Dī 2. 99 piṭṭhe.

4. Ma 1. 187 piṭṭhe.

Khandhāyatanadhātādi-dhammabhedā mahesinā.

Kaṇhā sukkā yato vantā, tatopi bhagavā mato.

Tena vuttam—

“Bhāgavā bhataṇṇa bhāge, bhage ca vani bhattavā.

Bhage vami tathā bhāge, vamiṇi bhagavā jino”ti.

Ettha ca yasmā saṅkhepato attahitasampattiparahitapaṭipattivasena duvidhā buddhaguṇā, tāsu attahitasampatti pahānasampadāñānasampadābhedato duvidhā ānubhāvasampadādīnaṃ tadavinābhāvena tadantogadhattā. Parahitapaṭipatti payogāsayaḥbhedato duvidhā. Tattha payogato lābhasakkārādīnirapekkhacittassa sabbadukkhaniyyānikadhammūpadeso, āsayato paṭiviruddhesupi niccaṃ hitesitā ñānapariṇāmanādiṇā parahitapaṭipatti. Āmisapaṭiṅgahaṇādīnāpi atthacariyā parahitapaṭipatti hotiyeva, tasmā tesampi vibhāvanavasena **pāliyaṃ** “arahan”ti-ādīnaṃ padānaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ.

Tattha **arahanti** iminā padena pahānasampadāvasena bhagavato attahitasampatti vibhāvitā, **sammāsambuddho lokavidū**ti ca imehi padehi ñānasampadāvasena. Nanu ca “lokavidū”ti imināpi sammāsambuddhatā vibhāvīyati? Saccam vibhāvīyati, atthi pana viseso “sammāsambuddho”ti iminā sabbaññutaññānubhāvo vibhāvito, “lokavidū”ti pana iminā āsayānusayañānādīnāpi ānubhāvo vibhāvito. **Vijjācarāṇasampanno**ti iminā sabbāpi bhagavato attahitasampatti vibhāvītā. **Sugatoti** pana iminā samudāgamato paṭṭhāya bhagavato attahitasampatti parahitapaṭipatti ca vibhāvītā. **Anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānanti** imehi padehi bhagavato parahitapaṭipatti vibhāvītā. **Buddhoti** iminā bhagavato attahitasampatti parahitapaṭipatti ca vibhāvītā. Evaṇca katvā “sammāsambuddho”ti vatvā “buddho”ti vacanaṃ samatthitaṃ hoti. Tenevāha “attanāpi bujji, aññe pi satte bodhesi”ti-ādi. **Bhagavāti** ca imināpi samudāgamato paṭṭhāya bhagavato sabbā attahitasampatti parahitapaṭipatti ca vibhāvītā.

Aparo nayo—hetuphalasattupakāravasena saṅkhepato tividhā buddhaguṇā. Tattha **Arahaṃ Sammāsambuddho Vijjācaraṇasampanno Lokavidūti** imehi padehi phalasampattivasena buddhaguṇā vibhāvitā. **Anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānanti** imehi sattupakāravasena buddhaguṇā pakāsitā. **Buddhoti** iminā phalavasena sattupakāravasena ca buddhaguṇā vibhāvitā. **Sugato bhagavāti** pana imehi padehi hetuphalasattupakāravasena buddhaguṇā vibhāvitāti veditabbaṃ.

So imaṃ lokanti-ādīsu so **bhagavāti** yo “arahan”ti-ādīnā kittitaguṇo, so bhagavā. **Imaṃ lokanti** nayidaṃ mahājanassa sammukhāmettaṃ¹ sandhāya vuttaṃ, atha kho anavasesaṃ pariyādāyāti dassetuṃ “**sadevakan**”ti-ādi vuttaṃ. Tenāha “**idāni vattabbaṃ nidasseti**”ti. **Pajātattāti** yathāsakaṃ kammakilesehi nibbattattā. **Sadeva kavacanena pañcakāmāvacaradevaggahaṇaṃ** pārisesañāyenāti veditabbaṃ itaresaṃ padantarehi saṅgahitattā. **Sadevakanti** ca avayavena viggaho samudāyo samāsatto. **Samāraṇakavacanena chaṭṭhakāmāvacaradevaggahaṇaṃ** paccāsattiñāyenāti daṭṭhabbaṃ. Tattha hi so jāto tamnivāsī ca. **Sabrahmakavacanena brahmakāyikādivrahmaggaṇanti** etthāpi eseva nayo. **Paccatthikā -pa- samaṇabrāhmaṇaggahaṇanti** nidassanamattametaṃ apaccatthikānaṃ asamitābhāhitapāpānaṃca samaṇabrāhmaṇānaṃ sassamaṇabrāhmaṇīvacanena gahitattā. Kāmaṃ “sadevakan”ti-ādivisesanānaṃ vasena sattavisayo loka-saddoti viññāyati tulyayogavisayattā tesāṃ, “salomako sapakkhako”ti-ādīsu pana atulyayogepi ayaṃ samāso labbhatīti byaticāradassanato pajāgahaṇanti āha “**pajāvacanena sattalokaggahaṇaṃ**”ti. Sadevakādivacanena upapattidevānaṃ, sassamaṇabrāhmaṇīvacanena visuddhidevānaṃca gahitattā āha “**sadevamanussavacanena sammutideva-avasesamanussaggahaṇaṃ**”ti. Tattha **sammutidevā** rājāno. **Avasesamanussaggahaṇanti** samaṇabrāhmaṇehi avasesamanussaggahaṇaṃ. **Tīhi padehīti** sadevakasamāraṇasabrahmakavacanehi. **Dvīhīti** sassamaṇabrāhmaṇiṃ sadevamanussanti imehi dvīhi padehi.

1. Sammukhāmettaṃ (Syā), sammukhapattaṃ (Ka)

Arūpī sattā attano āneñjavihārena viharantā dibbantīti devāti imaṃ nibbacanaṃ labhantīti āha **“sadevakaggahaṇena arūpāvacaraloko gahito”**ti. Tenevāha bhagavā **“ākāsānañcāyatanūpagānaṃ devānaṃ saṃsāraṃ”**ti-ādi¹. Chakāmāvacaradevalokassa savisesaṃ māraṃ vasa vattanato āha **“samārakaggahaṇena chakāmāvacaradevaloko”**ti. Arūpībrahmalokassa viṣuṃ gahitattā āha **“rūpī brahmaloko”**ti. Catuparisavasenaṃ khattiyaparisā, brāhmaṇa, gahapati, samaṇa, cātumahārājika, tāvatimsa, māra, brahmaparisāti imāsu aṭṭhasu parisāsu khattiyādicatuparivasavasena. Itarā pana catasso parisā samārakaggahaṇena gahitā evāti.

Kathaṃ panettha catuparisavasena manussaloko gahito? **“Sassamaṇabrāhmaṇin”**ti iminā samaṇaparisā brāhmaṇaparisā ca gahitā honti, **“sadevamanussan”**ti iminā khattiyaparisā gahapatiparisā ca gahitā, **“pajan”**ti iminā pana imāyeva catasso parisā vuttā, catuparisasaṅkhātāṃ pajanti vuttaṃ hoti, kathaṃ pana sammutidevehi saha manussaloko gahito? Etthāpi **“sassamaṇabrāhmaṇin”**ti iminā samaṇabrāhmaṇā gahitā, **“sadevamanussan”**ti iminā sammutidevasaṅkhātā khattiyā, gahapatisuddasaṅkhātā avasesamanussā ca gahitā honti. Ito pana aññesaṃ manussasattānaṃ abhāvato **“pajan”**ti iminā catūhi pakārehi ṭhitā ete ye va manussasattā vuttāti daṭṭhabbāṃ. Evaṃ vikappadvayepi pajāggahaṇena catuparisādivasena ṭhitānaṃ manussānaṃ ye va gahitattā idāni **“pajan”**ti iminā avasesasatte saṅgahetvā dassetukāmo āha **“avasesasabbasattaloko vā”**ti. Tattha nāgagaruḷādivasena avasesasattaloko veditabbo. Etthāpi catuparisavasena sammutidevehi vā saha avasesasabbasattaloko vāti yojetabbāṃ. Catuparisasahito avasesasuddhanāgasupaṇṇanerayikādisattaloko, catudhā ṭhitamanussasahito vā avasesanāgasupaṇṇanerayikādisattaloko gahitoti vuttaṃ hoti.

Ettāvatā bhāgaso lokaṃ gahetvā yojanaṃ dassetvā idāni tena tena viśesaṃ abhāgaso lokaṃ gahetvā

1. Am 1. 270 piṭṭhe.

yojanam dassetuṃ “**apicetthā**”ti-ādi vuttam. Tattha **ukkaṭṭhaparicchedatoti** ukkamśagativijānanena. Pañcasu hi gatīsu devagatipariyāpannāva seṭṭhā, tatthāpi arūpino dūrasamuśsaritakilesadukkhātāya santapaṇīta-āneñjavihārasamaṅgitāya ativiya dīghāyukatāyāti evamādihi visesehi ativiya ukkaṭṭhā. **Brahmā mahānubhāvoti** dasasahassiyam mahābrahmuno vasena vadati. “Ukkaṭṭhaparicchedato”ti hi vuttam. **Anuttaranti** seṭṭham navalokuttaram. **Anusandhikkamoti** atthānañceva padānañca anusandhānukkamo¹. Porāṇā panettha evam vaṇṇayanti—**sadevakanti** devatāhi saddhim avasesam lokam. **Samārakanti** mārena saddhim avasesam lokam. **Sabrahmakanti** brahmehi saddhim avasesam lokam. Evam sabbepi tibhavūpage satte devamārabrahmasahitatāsaṅkhātehi tīhi pakārehi “sadevakan”ti-ādīsu tīsu padesu pakkhipitvā puna dvīhi padehi pariyādiyanto “**sassamaṇabrāhmaṇim pajam sadevamanussan**”ti āha. Evam pañcahipi padehi sadevakattādinā tena tena pakārena tedhātukameva pariyādinanti.

Abhiññāti yakāralopenāyam niddeso, abhijānitvāti ayamettha atthoti āha “**abhiññāya adhikena ñāṇena ñatvā**”ti. **Anumānādipaṭikkhepoti** anumāna-upamāna-atthāpatti-ādipaṭikkhepo ekappamāṇattā. Sabbattha appaṭihatañānacāratāya hi sabbapaccakkhā buddhā bhagavanto. **Anuttaram vivesasukhanti** phalasamāpattisukham. Tena vīthimissāpi² kadāci bhagavato dhammadesanā hotīti **hitvāpīti** pisaddaggahaṇam. Bhagavā hi dhammam desento yasmiṃ khaṇe parisā sādhuṇāram vā deti, yathāsutam vā dhammam paccavekkhati, tam khaṇam pubbabhāgena³ paricchinditvā phalasamāpattim samāpajjati, yathāparicchedaṇca samāpattito vuṭṭhāya tṭhitaṭṭhānato paṭṭhāya dhammam deseti. **Appam vā bahum vā desentoti** ugghaṭitaññussa vasena appam vā, vipaṇcitaññussa neyyassa vā vasena bahum vā desento. **Ādikalyāṇādippakārameva desetīti**-ādimhipi kalyāṇam bhaddakam anavajjameva katvā deseti. Majjhepi pariyosānepi kalyāṇam bhaddakam anavajjameva katvā desetīti vuttam hoti. Dhammassa

1. Anusandhānakkamo (Sī)

2. Vītikamissāmīti (Sī), paṭimissāpi (Syā)

3. Pubbābhogena (Sī, Syā)

hi kalyāṇatā niyyānikatāya niyyānikatā ca sabbaso anavajjabhāvena.

Samantabbaddakattāti sabbabhāgehi sundarattā. **Dhammassā**ti pariyattidhammassa. Kiñcāpi avayavavinimutto samudāyo nāma paramatthato koci natthi, yesu pana avayavesu samudāyarūpena apekkhitesu gāthāti samaññā, taṃ tato bhinnam viya katvā saṃsānivohāram āropetvā dassento “**paṭhamapādena ādikalyāṇā**”ti-ādimāha. **Ekānusandhikanti** idam nātibahuvibhāgam yathānusandhinā ekānusandhikam sandhāya vuttam. Itarassa pana teneva desetabbadhammavibhāgena ādimajjhapariyosānabhāgā labbhantīti. **Nidānenā**ti ānandattherena ṭhapitakāladesadesakaparisādi-apadisanalakkhaṇena nidānaganthena. **Nigamenā**ti “idamavocā”ti-ādikena “iti yaṃ taṃ vuttam, idametam paṭicca vuttan”ti vā yathāvuttatthanigamanena. Saṅgītikāakehi ṭhapitānīpi hi nidānanigamanāni dassetvā tīṇi piṭakāni satthu desanāya anuvidhānato¹ tadantogadhāneva. Teneva **dīghanikāyaṭṭhakathāyam**² “ekānusandhikassa suttassa nidānam ādi, idamavocāti pariyosānam, ubhinnaṃantarā majjhan”ti vuttam.

Evam suttantapiṭakavasena dhammassa ādikalyāṇāditaṃ dassetvā idāni tīṇi piṭakāni ekajjham gahetvā taṃ dassetuṃ “**sakalopi**”ti-ādi vuttam. Tattha **sāsanadhammoti**—

“Sabbapāpassa akaraṇam, kusalassa upasampadā.

Sacittapariyodapanam, etaṃ buddhāna sāsanam”ti³—

evam vuttassa satthusāsanassa pakāsako pariyattidhammo. Silamūlakattā sāsanassa “**sīlena ādikalyāṇo**”ti vuttam. Samathādīnam sāsanasampattiyaṃ vemajjhabhāvato āha “**samathavipassanāmaggaphalehi majjhekalyāṇo**”ti. Nibbānādhigamato uttari karaṇīyābhāvato vuttam “**nibbānena pariyosānakalyāṇo**”ti. Sāsane sammāpaṭipatti nāma paññāya hoti, tassā ca sīlam samādhī ca mūlanti āha

1. Anuvijānato (Ka)

2. Dī-Ṭṭha 1. 158 piṭṭhe.

3. Dī 2. 42; Khu 1. 41; Khu 10. 37; 68 piṭṭhesu.

“**sīlasamādhīhi vā ādikalyāṇo**”ti. Paññā pana anubodhapaṭivedhavasena duvidhāti tadubhayampi gaṇhanto “**vipassanāmaggehi majjhekalyāṇo**”ti āha. Tassā nipphattiphalakiccaṃ nibbānasacchikiriyā, tato param kattaḅbam natthīti dassento āha “**phalanibbānehi pariyosānakalyāṇo**”ti. Phalaggahaṇena vā sa-upādisesaṃ nibbānamāha, itarena itaraṃ tadubhayaṇca sāsanasampattiyā osānanti āha “phalanibbānehi pariyosānakalyāṇo”ti.

Buddhasubodhitāya vā ādikalyāṇoti buddhassa subodhitā sammāsambuddhatā, tāya ādikalyāṇo tappabhavattā. Sabbaso saṃkilesappahānaṃ vodānapāripūrī ca dhammasudhammatā, tāya **majjhekalyāṇo** taṃsarīrattā. Satthārā yathānusiṭṭhaṃ tathā paṭipatti saṃghasuppaṭipatti, tāya **pariyosānakalyāṇo** tāya sāsanaṃ loka suppatiṭṭhitabhāvato. **Tanti** sāsanaḍḍhammaṃ. **Tathattāyāti** yathattāya bhagavatā dhammo desito, tathattāya tathabhāvāya. So pana abhisambodhi paccekabodhi sāvakaḍḍhīti tividho ito aññathā nibbānādhigamassa abhāvato. Tattha sabbaguṇehi aggabhāvato itarabodhidvayamūlatāya ca paṭhamāya bodhiyā ādikalyāṇatā, guṇehi vemajjhabhāvato dutiyāya majjhekalyāṇatā, tadubhayatāya vā vosānatāya ca sāsanaḍḍhammassa tatiyāya pariyosānakalyāṇatā vuttā.

Esoti sāsanaḍḍhammo. **Nīvaraṇavikkhambhanatoti** vimuttāyatanaṃ sīse ṭhatvā saddhammaṃ suṇantassa nīvaraṇānaṃ vikkhambhanasabbhāvato. Vuttañhetam—

“Yathā yathāvuso bhikkhuno satthā vā dhammaṃ deseti, aññataro vā garuṭṭhānīyo sabrahmacārī, tathā tathā so tattha labhati atthavedaṃ labhati dhammavedaṃ”ti.

“Yasmim bhikkhave samaye ariyasāvako ohitasoto dhammaṃ suṇāti, pañcassa nīvaraṇāni tasmim samaye pahīnāni hontī”ti—

ca ādi. **Samathavipassanāsukhā vahanatoti** samathasukhassa vipassanāsukhassa ca sampāpanato. Vuttampi cetam “so vivicca kāmehi vivicca

akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītusukhaṃ”ti-ādi,
tathā—

“Yato yato sammasati, khandhānaṃ udayabbayaṃ.

Labhatī pītipāmojjaṃ, amataṃ taṃ vijānataṃ.

Amānusi ratī hoti, sammā dhammaṃ vipassato”ti¹ ca.

Tathā paṭipannoti yathā samathavipassanāsukhaṃ āvahati, yathā vā satthārā anusīṭṭhaṃ, tathā paṭipanno sāsana-dhammo. **Tādi bhāvā vahanatoti** chaḷaṅgupekkhāvasena iṭṭhādīsu tādi bhāvassa lokadhammehi anupalepassa āvahanato. **Nāthappabhavattāti** pabhavati etasmāti pabhavo, uppattiṭṭhānaṃ, nāthova pabhavo etassāti nāthappabhavo, tassa bhāvo nāthappabhavattaṃ, tasmā, sāsana-dhammassa nāthahetukattāti attho. **Atthasuddhiyā majjhekalyāṇoti** nirupakkilesatāya niyyānikatā atthasuddhi, tāya majjhekalyāṇo. **Kiccasuddhiyā pariyosānakalyāṇoti** suppaṭipattisaṅkhātakiccassa suddhiyā pariyosānakalyāṇo suppaṭipattipariyosānattā sāsana-dhammassa. Yathāvuttamatthaṃ nigamento āha “**tasmā**”ti-ādi.

Sāsana-brahmacariyanti-ādīsu avisesena tisso sikkhā sakalo ca tantidhammo sāsana-brahmacariyaṃ. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “katamesānaṃ kho bhante buddhānaṃ bhagavantānaṃ brahmacariyaṃ na ciraṭṭhitikamahosī”ti-ādi². Ariyo aṭṭhaṅgiko maggo maggabrahmacariyaṃ. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ”ti³. **Yathānurūpanti** yathārahaṃ. Sikkhattayasaṅgahañhi sāsana-brahmacariyaṃ atthasampattiyaṃ **sātthaṃ**, tathā maggabrahmacariyaṃ. Itaraṃ pana tantidhammasaṅkhātāṃ sāsana-brahmacariyaṃ yathāvuttenatthena **sātthaṃ sabyañjanañca**. **Atthasampattiyaṃ** sampanna-tatthāya. Sampatti-attho hi idha sahasaddo. **Byañjanasampattiyaṃ** etthāpi eseva nayo. Yassa hi yāgubhattādi-itthipurisādivaṇṇanānissitā desanā hoti, na so sātthaṃ deseti niyyānatthavirahato tassā desanāya. Bhagavā pana tathārūpaṃ desanaṃ pahāya catusaṭṭhiṇādinissitaṃ desanaṃ deseti, tasmā “atthasampattiyaṃ sātthaṃ deseti”ti

1. Khu 1. 67 piṭṭhe.

2. Vi 1. 8 piṭṭhe.

3. Vi 1. 6 piṭṭhe.

vuccati. Yassa pana desanā sithiladhanitādibhedesu byañjanesu ekappakāreneva dvippakāreneva vā byañjanena yuttatāya ekabyañjanādiyuttā vā damiḷabhāsā viya, vivaṭakaraṇatāya oṭṭhe aphasāpetvā uccāretabbato sabbaniroṭṭhabyañjanā vā kirātabhāsā viya, sabbattheva vissajjanīyayuttatāya sabbavissatṭhabyañjanā vā yavanabhāsā viya, sabbattheva sānusāratāya sabbaniggahītabyañjanā vā pādasikādi¹ milakkhubhāsā viya, tassa byañjanapāripūriyā abhāvato abyañjanā nāma desanā hoti. Sabbāpi hi esā byañjanekadesavaseneva pavattiyā aparipuṇṇabyañjanāti katvā “abyañjanā”ti vuccati. Bhagavā pana—

“Sithilaṃ dhanitaṇca dīgharassaṃ,
Garukaṃ lahukaṇca niggahītaṃ.
Sambandhaṃ vavatthitaṃ vimuttaṃ,
Dasadhā byañjanabuddhiyā pabhedo”ti²—

evaṃ vuttaṃ dasavidhaṃ byañjanaṃ amakkhetvā paripuṇṇabyañjanameva katvā dhammaṃ deseti, tasmā “byañjanasampattiyā sabyañjanaṃ deseti”ti vuccati.

Idāni “sātthaṃ sabyañjanan”ti ettha nettinayenapi atthaṃ dassetuṃ “**saṅkāsanam -pa- sabyañjanan**”ti vuttaṃ. Tattha yadipi **nettiyaṃ** “byañjanamukhena byañjanatthaggaḥaṇaṃ hotīti akkharaṃ padan”ti-ādinā byañjanapadāni paṭhamam uddiṭṭhāni, idha pana pāliyaṃ “sātthaṃ sabyañjanan”ti āgatattā atthapadāniyeva paṭhamam dassetuṃ “**saṅkāsanapakāsanā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha saṅkhepato kāsanam dīpanam **saṅkāsanam**. **Kāsananti** ca kāsīyati dīpiyati vibhāvīyatīti attho. “Maññamāno kho bhikkhu baddho mārassa amaññamāno mutto”ti-ādīsu viya saṅkhepena dīpanam saṅkāsanam nāma. Tattakena hi tena bhikkhunā paṭividdhaṃ. Tenāha “aññātaṃ bhagavā”ti-ādi. Paṭhamam kāsanam **pakāsanam**. “Sabbam bhikkhave ādittan”ti evamādīsu pacchā kathitabbamatthaṃ paṭhamam vacanena dīpanam pakāsanam nāma. Ādikammasmañhi ayaṃ pa-saddo “paññapeti paṭṭhapeti”ti-ādīsu viya. Tikkhindriyāpekkhañcetaṃ padadvayaṃ uddesabhāvato. Tikkhindriyo hi saṅkhepato paṭhamāṇca vuttamatthaṃ paṭipajjati. Saṅkhittassa vitthāravacanam sakim vuttassa puna vacanaṇca **vivaraṇavibhajjanāni**, yathā “kusalā dhammā”ti saṅkhepato sakimyeva ca vuttassa atthassa “katame dhammā kusalā? Yasmiṃ samaye kāmāvacaram kusalam cittan”ti-ādinā vitthārato

1. Pārasikādi (Sī, Syā) 2. Dī-Ṭṭha 1. 159; Ma-Ṭṭha 2. 108; Vi-Ṭṭha 4. 247 piṭṭhesu.

vivaraṇavasena vibhajanavasena ca puna vacanaṃ.

Majjhimindriyāpekkhametaṃ padadvayaṃ niddesabhāvato. Vivaṭassa vitthāratarābhidhānaṃ vibhattassa ca pakārehi ñāpanaṃ vineyyānaṃ cittaparitosanaṃ **uttānīkaraṇapaññāpanāni**, yathā “phasso hoti”ti-ādinā vivaṭavibhattassa atthassa “katamo tasmīṃ samaye phasso hoti? Yo tasmīṃ samaye phasso phusanā saṃphusanā”ti-ādinā uttānīkiriyaṃ paññāpanā ca. Mudindriyāpekkhametaṃ padadvayaṃ paṇiniddesabhāvato.

Atha vā “sabbaṃ bhikkhave ādittan”ti evaṃ paṭhamāṃ dīpitamatthaṃ puna pākaṭaṃ katvā dīpanena “kiṃca bhikkhave sabbaṃ ādittan? Cakkhu bhikkhave ādittan, rūpā ādittā”ti evamādinā saṅkhittassa vitthārābhidhānena sakīṃ vuttassa punapi abhidhānena vitthāretvā desanaṃ **vivaraṇaṃ** nāma. “Kusalā dhammā”ti saṅkhepena nikkhittassa “katame dhammā kusalā? Yasmiṃ samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti”ti niddesavasena vivarite kusale dhamme “tasmīṃ samaye phasso hoti vedanā hoti”ti vibhāgakaraṇaṃ **vibhajanaṃ** nāma. Vivaṭassa vitthārābhidhānena vibhattassa ca upamābhidhānena uttāniṃ karotīti vivaraṇena vivaritattassa “katamo tasmīṃ samaye phasso hoti? Yo tasmīṃ samaye phasso phusanā saṃphusanā”ti ativivaritvā kathanāṃ, vibhajanaṃ vibhattassa “seyyathāpi bhikkhave gāvī niccammā, evameva khvāyaṃ bhikkhave phassāhāro daṭṭhabboti vadāmi”ti evamādi-upamākathanaṃca **uttānīkaraṇaṃ** nāma. Dhammaṃ suṇantānaṃ dhammadesanena vicittena anekavidhena somanassassa uppādanaṃ abhikhiṇabuddhīnaṃ anekavidhena ñāṇatikhiṇakaraṇaṃca **paññatti** nāma sotūnaṃ cittatosanena cittaniśānena ca paññāpanaṃ paññattīti katvā. **Atthapadasamāyogato sātthanti** pariyatti-atthassa saṅkāsanādi-atthapadarūpattā yathāvuttacha-atthapadasamāyogato **sātthaṃ**. Saṅkāsanapakāsanādayo hi atthākārattā “**atthapadāni**”ti vuccanti. Atthoyeva hi byañjanapadehi saṅkāsiyati pakāsiyati vivariyati vibhajiyati uttāni kariyati paññāpiyati.

Akkharapadabyañjanākāraniruttiniddesasampattiyāti ettha “saṭṭhi vassasahassāni”ti evamādisu sa-kāra du-kāra so-kārādi viya uccāraṇavelāya apariyosite pade vaṇṇo **akkharaṃ** pariyāyavasena

akkharaṇato avevacanato. Na hi vaṇṇassa pariyāyo vijjati. Yathā hi padaṃ savevacanaṭāya atthavasena pariyāyaṃ carantaṃ sañcarantaṃ viya hoti, na evaṃ vaṇṇo avevacanattā. Ekakkharaṃ vā padaṃ akkharaṃ “mā evaṃ kira taṇ”ti-ādīsu mā-kārādayo viya. Keci pana “tīsu dvāresu parisuddhapayogabhāvena visuddhakaraṇaṭṭhānānaṃ cittaṇa pavattitadesanāvācāhi akkharaṇato avevacanato akathitattā akkharanti saññitā. Taṃ pārāyanikabrāhmaṇānaṃ manasā pucchitapañhānaṃ vasena bhagavatā ratanaghare nisīditvā sammāsitaṭṭhānamahāpakaraṇavasena ca gahetabban”ti vadanti. Vibhattiyantaṃ atthassa ñāpanato **padaṃ**. Pajjati attho etenāti hi padaṃ. Taṃ nāmapadaṃ ākhyātapadaṃ upasaggapadaṃ nipātapadanti catubbidhaṃ. Tattha phasso vedanā cittanti evamādikaṃ dabbapadhānaṃ **nāmapadaṃ**. Nāmapadehi dabbamāvibhūtarūpaṃ, kiriyā anāvibhūtarūpā. Phusati vedayati vijānātīti evamādikaṃ kiriyāpadhānaṃ **ākhyātapadaṃ**. Ākhyātapadehi kiriyā āvibhūtarūpā, dabbamanāvibhūtarūpaṃ. Yathā “cirappavāsin”ti ettha pa-saddo vasanakiriyāya viyogavisiṭṭhataṃ dīpeti, evaṃ kiriyāvisesadīpanato kiriyāvisesāvabodhanimittaṃ. Pa-iti evamādikaṃ **upasaggapadaṃ**. Kiriyāya dabbassa ca sarūpavisesappakāsanahetubhūtaṃ evanti evamādikaṃ **nipātapadaṃ**. “Evaṃ manasi karoṭha, mā evaṃ manasākatthā”ti-ādīsu hi kiriyāvisesadīpanato kiriyāvisesassa jotako evaṃsaddo, “evaṃsīlā evaṃdhammā”ti-ādīsu dabbavisesassa. Saṅkhepato vuttaṃ padābhihitāṃ atthaṃ byañjetīti **byañjanaṃ**, vākyāṃ. “Cattāro iddhipādā”ti saṅkhepena kathitamatthaṃ “katame cattāro? Idha bhikkhave bhikkhu chandasamādhīpadhānaṃ saṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti, vīriya, citta, vīmaṃsasamādhīpadhānaṃ saṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti”ti-ādinā pākaṭaṃ karotīti vākyameva byañjanaṃ, taṃ pana atthato padasamudāyoti daṭṭhabbaṃ. Sa-ākhyātaṃ sanipātaṃ sakārakaṃ savisesanaṃ vākyanti hi vadanti. Nanu ca padenapi attho byañjīyatīti padampi byañjananti āpajjātīti? Taṃ na. Padamattasavanepi hi adhikārādivasena labbhamānehi padantarehi anusandhānaṃ katvāva atthasampañipatti hotīti vākyameva atthaṃ byañjayatīti.

Pakārato vākyavibhāgo **ākāro**. “Tattha katamo chando? Yo chando chandikatā kattukamyatā”ti evamādisu kathitasseva

vākyassa anekavidhena vibhāgakaraṇaṃ ākāro nāma. Ākārabhihitam nibbacanaṃ **nirutti**. “Phasso vedanā”ti evamādīsu ākārena kathitaṃ “phusatīti phasso, vedayatīti vedanā”ti nīharitvā vitthāravacanaṃ nirutti nāma. “Nibbānaṃ maggati, nibbānatthikehi vā maggīyati, kilese vā mārento gacchatīti maggo”ti-ādinā nibbacanavittthāro niravasesadesanattā **niddeso**. Atha vā vedayatīti vedanāti nibbacanaladdhapadesu sukhadukkha-adukkkhamasukhāsu sukhayatīti sukhā, dukkhayatīti dukkhā, neva dukkhayati na sukhayatīti adukkkhamasukhāti atthavittthāro niravasesena kathitattā **niddeso** nāma. Etesaṃ akkharādīnaṃ byañjanapadānaṃ sampattiyā sampannatāya **sabyañjanaṃ**.

Evam panassa atthapadasamāyogo byañjanapadasampatti ca veditabbā. Tattha bhagavā akkharehi saṅkāseti, padehi pakāseti, byañjanehi vivarati, ākārehi vibhajati, niruttīti uttāniṃ karoti, niddesehi paññapeti. Tathā hi padāvayavaggahaṇamukhena padaggahaṇaṃ, gahitena ca padena padatthāvabodho gahitapubbasaṅketassa hotīti bhagavā akkharehi saṅkāseti. Yasmā pana akkharehi saṅkhittena dīpiyamāno attho padapariyosāne vākyassa apariyositattā padena paṭhamam pakāsito dīpito hoti, tasmā padehi pakāseti. Vākyapariyosāne pana so attho vivarito vivaṭo kato hotīti byañjanehi vivarati. Yasmā ca pakārehi vākyabhede kate tadattho vibhatto nāma hoti, tasmā ākārehi vibhajati. Tathā vākyāvayavānaṃ paccekam nibbacanavibhāge kate so attho pākāṭo hotīti niruttīhi uttāniṃ karoti. Katanibbacanehi pana vākyāvayavehi vitthāravasena niravasesato desitehi veneyyānaṃ cittaparitosanaṃ buddhinishānañca kataṃ hotīti niddesehi paññapeti. Apica bhagavā akkharehi ugghaṭetvā padehi vineti ugghaṭitaññum, byañjanehi vipaṇcetvā ākārehi vineti vipaṇcitaññum, niruttīhi netvā niddesehi vineti neyyam. Evañcāyaṃ dhammo ugghaṭiyamāno ugghaṭitaññum vineti, vipaṇciyamāno vipaṇcitaññum, nīyamāno neyyam. Tattha ugghaṭanā ādi, vipaṇcanā majjhe, nayanam ante. Evam tīsu kālesu tidhā desito dosattayavidhamano guṇattayāvaho tividhavinneyyavinayanoti evampi

tividhakalyāṇoyaṃ dhammo atthabyañjanapāripūriyā sāttho sabyañjanoti
veditabbo. Vuttañhetam **nettipakaraṇe**¹—

“Tattha bhagavā akkharehi saṅkāseti, padehi pakāseti, byañjanehi
vivarati, ākārehi vibhajati, niruttīhi uttāniṃ karoti, niddesehi paññapeti.
Tattha bhagavā akkharehi ca padehi ca ugghaṭeti, byañjanehi ca ākārehi
ca vipaṇceti, niruttīhi ca niddesehi ca vitthāreti. Tattha ugghaṭanā ādi,
vipaṇcanā majjhe, vitthāranā pariyosānaṃ. Soyaṃ dhammavinayo
ugghaṭiyanto ugghaṭitaññuṃ puggalaṃ vineti, tena naṃ āhu
ādikalyāṇoti. Vipañciyanto vipañcitaññuṃ puggalaṃ vineti, tena naṃ
āhu majjhekalyāṇoti. Vitthāriyanto neyyaṃ puggalaṃ vineti, tena naṃ
āhu pariyosānakalyāṇoti”ti.

Atthagambhīratāti-ādīsu **attho** nāma tanti-attho. **Dhammo** tanti.

Paṭivedho tantiyā tanti-atthassa ca yathābhūtāvabodho. **Desanā** nāma
manasā vavatthāpitāya tantiyā desanā. Te panete atthādayo yasmā sasādihi
viya mahāsamuddo mandabuddhīhi dukkhogāhā alabbhaneyyapatiṭṭhā ca,
tasmā **gambhirā**. Atha vā **attho** nāma hetuphalaṃ. **Dhammo** hetu. **Desanā**
paññatti, yathādhammaṃ dhammābhilāpo.

Anulomapaṭilomasāṅkhepavittārādivasena vā kathanam. **Paṭivedho**
abhisamayo, atthānurūpaṃ dhammesu, dhammānurūpaṃ atthesu,
paññattipathānurūpaṃ paññattīsu avabodho. Tesam tesam vā dhammānaṃ
paṭivijjhitabbo lakkhaṇasaṅkhāto aviparītasabhāvo. Tepi cete atthādayo
yasmā anupacitakusalasambhārehi duppaññehi sasādihi viya mahāsamuddo
dukkhogāhā alabbhaneyyapatiṭṭhā ca, tasmā **gambhirā**. Tesu paṭivedhassapi
atthasannissitattā vuttaṃ “**atthagambhīratāpaṭivedhagambhīratāhi sātthan**”ti
atthaguṇadīpanato. Tāsaṃ dhammadeśanānaṃ byañjanasannissitattā vuttaṃ
“**dhammagambhīratādesanāgambhīratāhi sabyañjanan**”ti tāsaṃ
byañjanasampattidīpanato. Atthesu pabhedagataṃ ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā,
atthadhammaniruttipaṭisambhidāsu pabhedagataṃ ñāṇaṃ
paṭibhānapaṭisambhidāti imissāpi paṭisambhidāya atthavisayattā āha
“**atthapaṭibhānapaṭisambhidāvisayato sātthan**”ti

1. Khu 10. 9 piṭṭhe.

atthasampattiyaṃ asati tadabhāvato. **Dhammoti** tanti. **Niruttīti** tantipadānaṃ niddāretvā vacanaṃ. Tattha pabhedagatāni ñāṇāni dhammaniruttipaṭisambhidāti āha “**dhammaniruttipaṭisambhidāvisayato sabyañjanan**”ti asati byañjanasampattiyaṃ tadabhāvato.

Parikkhakajanappasādakantīti ettha **iti**-saddo hetu-attho. Yasmā parikkhakajanānaṃ kimkusalagavesīnaṃ pasādāvahaṃ, tasmā **sāttham**. Atthasampannanti phalena hetuno anumānaṃ nadīpūrena viya upari vuṭṭhipavattiyaṃ. Sātthakatā panassa **paṇḍitavedanīyatāya**, sā paramagambhīrasaṇhasukhumabhāvato veditabbā. Vuttañhetam “gambhīro duddaso”ti-ādi. **Lokiyajanappasādakanti sabyañjananti** yasmā lokiyajanassa pasādāvahaṃ, tasmā **sabyañjanam**. Lokiyajano hi byañjanasampattiyaṃ tussati. Idhāpi phalena hetuno anumānaṃ. Sabyañjanatā panassa **saddheyyatāya**, sā ādikalyāṇādibhāvato veditabbā. Atha vā **paṇḍitavedanīyato sātthanti** paññāpadaṭṭhānatāya atthasampannataṃ āha, tato **sarikkhakajanappasādakaṃ saddheyyato sabyañjananti** saddhāpadaṭṭhānatāya byañjanasampannataṃ, tato lokiyajanappasādatanti evamettha attho daṭṭhabbo. **Gambhīrādhippāyato sātthanti** adhippāyato agādhāpārātāya¹ atthasampannaṃ aññathā tadabhāvato. **Uttānapadato sabyañjananti** subodhasaddakatāya byañjanasampannaṃ paramagambhīrassapi atthassa vineyyānaṃ suviññeyyabhāvāpādanato. Sabbopesa atthasampattiyaṃ sāttham, byañjanasampattiyaṃ sabyañjananti sabbapaṭṭhamam vuttasseva atthadvayassa papañcoti daṭṭhabbo. Tathā ceva tattha tattha samvaṇṇitaṃ. Tathā hettha vikappassa samuccayassa vā aggahaṇam. **Upanetabbassa abhāvatoti** pakkipitabbassa vodānatthassa avuttassa abhāvato. **Kevalasaddo sakalādhivacananti** āha “**sakalaparipuṇṇabhāvenā**”ti, sabbabhāgehi paripuṇṇatāyāti attho. **Apanetabbassāti** samkilesadhammassa.

Brahmacariyam pakāsetīti ettha pana ayaṃ **brahmacariya**-saddo dāne veyyāvacce pañcasikkhāpadaṣiḷe appamaññāsu methunaviratiyaṃ sadārasantose vīriye uposathaṅgesu ariyamagge sāsāneti imesu atthesu dissati.

1. Agādhapādatāya (Ka)

“Kiṃ te vataṃ kiṃ pana brahmacariyaṃ,
Kissa suciṇṇassa ayaṃ vipāko.
Iddhī jutī balavīriyūpapatti,
Idaṅca te nāga mahāvimānaṃ.

Ahaṅca bhariyā ca manussaloke,
Saddhā ubho dānapatī ahumhā.
Opānabhūtaṃ me gharaṃ tadā’si,
Santappitā samaṇabrāhmaṇā ca.

Taṃ me vataṃ taṃ pana brahmacariyaṃ,
Tassa suciṇṇassa ayaṃ vipāko.
Iddhī jutī balavīriyūpapatti,
Idaṅca me dhīra mahāvimānaṃ”ti—

imasmiṇhi **puṇṇakajātake**¹ dānaṃ “brahmacariyaṃ”ti vuttaṃ.

“Kena pāṇi kāmadaḍḍo, kena pāṇi madhussavo.
Kena te brahmacariyena, puññaṃ pāṇimhi ijjhati.

Tena pāṇi kāmadaḍḍo, tena pāṇi madhussavo.
Tena me brahmacariyena, puññaṃ pāṇimhi ijjhati”ti—

imasmiṃ **aṅkurapetavatthumhi**² veyyāvaccaṃ “brahmacariyaṃ”ti vuttaṃ.

“Evaṃ kho taṃ bhikkhave tittiriyaṃ nāma brahmacariyaṃ ahoṣī”ti³

imasmiṃ **tittirajātake** pañcasikkhāpadasīlaṃ “brahmacariyaṃ”ti vuttaṃ.

“Taṃ kho pana me pañcasikha brahmacariyaṃ neva nibbidāya na virāgāya
na nirodhāya yāvadeva brahmalokūpapattiyā”ti imasmiṃ

mahāgovindasutte⁴ catasso appamaññāyo “brahmacariyaṃ”ti vuttā. “Pare
abrahmacārī bhavissanti, mayamettha brahmacārī bhavissāmā”ti imasmiṃ
sallekhasutte⁵ methunavirati “brahmacariyaṃ”ti vuttā.

1. Khu 6. 303, 304 piṭṭhe vidhuraajātake.

2. Khu 2. 156 piṭṭhe.

3. Vi 4. 311 piṭṭhe.

4. Dī 2. 201 piṭṭhe.

5. Ma 1. 51 piṭṭhe.

“Mayañca bhariyā nātikkamāma,
Amhe ca bhariyā nātikkamanti.
Aññatra tāhi brahmacariyaṃ carāma,
Tasmā hi amhaṃ daharā na mīyare”ti—

mahādhammapālajātake¹ sadārasantoso “brahmacariyan”ti vutto.
“Abhijānāmi kho panāhaṃ sārīputta caturaṅgasamannāgataṃ
brahmacariyaṃ caritā, tapassī sudaṃ homī”ti **lomahaṃsanāsutte**² vīriyaṃ
“brahmacariyan”ti vuttaṃ.

“Hīnena brahmacariyena, khattiye upapajjati.
Majjhimena ca devattaṃ, uttamena visujjhati”ti—

evaṃ **nimijātake**³ attadamanavasena kato aṭṭhaṅgiko uposatho
“brahmacariyan”ti vutto. “Idaṃ kho pana me pañcasikha brahmacariyaṃ
ekantanibbidāya virāgāya -pa- ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo”ti
mahāgovindasuttasmim yeve⁴ ariyamaggo “brahmacariyan”ti vutto.
“Tayidaṃ brahmacariyaṃ iddhañceva phītañca vitthārikaṃ bāhujaññaṃ
puthubhūtaṃ yāvadeva manussehi suppakāsitaṃ”ti **pāsādikāsutte**⁵
sikkhattayaśaṅgaṃ sakalasāsaṇaṃ “brahmacariyan”ti vuttaṃ. Imasmimpi
ṭhāne idameva “brahmacariyan”ti adhippetanti āha
“**sikkhattayapariggahitattā**”ti-ādi. **Setṭhehī**ti buddhādīhi setṭhehi.
Setṭhaṭṭhena brahmabhūtaṃ vā cariyaṃ **brahmacariyaṃ**.

Sanidānanti heṭṭhā vuttalakkaṇaṇa nidānena sanidānaṃ. **Sa-**
uppattikanti sa-aṭṭhuppattikaṃ. **Veneyyānaṃ anurūpatoti** veneyyānaṃ
cariyādi-anurūpato. **Atthassāti** desiyamānassa sīlādi-atthassa.
Hetudāharaṇayuttatoti “taṃ kissa hetu seyyathāpi bhikkhave”ti ca ādinā
tattha tattha hetupamaggahaṇaṇa hetudāharaṇehi yuttato.
Saddhāpaṭilābhenāti “te taṃ dhammaṃ sutvā tathāgate saddhaṃ
paṭilabhanṭi”ti-ādinā vuttasaddhāpaṭilābhena. **Paṭipattiyāti**
sīlavisuddhiyādisammāpaṭipattiyā, paṭipattinimittanti attho.
Adhigamabyattitoti saccappaṭivedhena adhigamaveyyattiyasabbhāvato
sātthaṃ kapilamatādi viya tucchaṃ niratthakaṃ

1. Khu 5. 214 piṭṭhe.

2. Ma 1. 110 piṭṭhe Mahāsīhanādasutte.

3. Khu 6. 185 piṭṭhe.

4. Dī 2. 201 piṭṭhe.

5. Dī 3. 102 piṭṭhe.

ahutvā atthasampannanti katvā. **Pariyattiyā**ti pariyattidhammaparicayena.

Āgamabyattitoti durakkhātadhammesu paricayaṃ karontassa viya sammohaṃ ajanetvā¹ bāhusaccaveyyattiyasabbhāvato **sabyañjanaṃ**.

Byañjanasampattiya hi sati āgamabyattīti.

Sīlādipaṇcadhammakkhandhayuttatoti sīlādīhi pañcahi dhammakotṭhāschi avirahitattā. **Kevalaparipuṇṇanti** anavasesena samantato puṇṇaṃ pūritaṃ.

Nirupakkilesatoti diṭṭhimānādi-upakkilesābhāvato. **Nittharaṇatthāyāti**

vaṭṭadukkhato nissaraṇāya. **Lokāmisānirapekkhatoti** kathañcīpi

taṇhāsannissayassa anissayato **parisuddhaṃ**. Idaṃ vuttaṃ hoti—yo “imaṃ dhammadesanaṃ nissāya lābhaṃ vā sakkāraṃ vā labhissāmi”ti deseti, tassa aparisuddhā desanā hoti. Bhagavā pana lokāmisānirapekkho hitapharaṇena mettābhāvanāya muduhadayo ullumpanasabhāvasaṇṭhitena cittena deseti, tasmā tassa desanā parisuddhāti.

Sādhūti ayaṃ saddo “sādhū me bhante bhagavā saṅkhittena dhammaṃ desetū”ti-ādīsu² āyācane dissati. “Sādhū bhanteti kho so bhikkhu bhagavato bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā”ti-ādīsu³ sampañcchane. “Sādhū sādhū sārīputtā”ti-ādīsu⁴ sampatāmsane. “Tena hi brāhmaṇa sādhukaṃ suṇohi”ti-ādīsu⁵ dalhikamme āṇattiyañca dissati.

“Sādhū dhammaruci rājā, sādhū paññāṇavā naro.

Sādhū mittānamaddubbho, pāpassākaraṇaṃ sukhaṃ”ti—

ādīsu⁶ sundare. Idhāpi sundareyeva daṭṭhabboti āha “**sādhū kho panāti**

sundaraṃ kho panā”ti. Tattha **sundaranti** bhaddakaṃ. Bhaddakatā ca

passantassa hitasukhāvahabhāvenāti āha “**atthāvahaṃ sukhāvahan**”ti. Tattha

atthāvahanti diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthasaññitahitāvahaṃ.

Sukhāvahanti yathāvuttatīvidhasukhāvahaṃ. **Tathārūpānanti** tādīsanaṃ.

Yādisehi pana guṇehi bhagavā samannāgato, tehi catuppamāṇikassa lokassa sabbakālepi accantāya pasādanīyo tesāṃ yathābhūtasabhāvattāti dassento

“**yathārūpo**”ti-ādīmāha. Tattha **yathābhucca -pa- arahatanti** iminā

dhammappamāṇānaṃ lūkhappamāṇānañca sattānaṃ

1. Apanetvā (Sī)

2. Saṃ 2. 294 piṭṭhe.

3. Ma 3. 66 piṭṭhe.

4. Dī 3. 226 piṭṭhe.

5. Am 2. 197 piṭṭhe.

6. Khu 6. 45 piṭṭhe.

bhagavato pasādāvahataṃ dasseti, taṃdassanena ca itaresampi rūpappamāṇaghosappamāṇānaṃ pasādāvahatā dassitā hotīti daṭṭhabbāṃ tadavinābhāvato. Brahmacariyaṃ pakāsetīti kittisaddo abbhuggatoti evamettha sambandhoti āha “**dassanamattampi sādhu hotīti evamajjhāsayaṃ katvā**”ti-ādi. Tattha **dassanamattampi sādhu hotīti** ettha **kosiyasakuṇavattu** kathetabbāṃ.

2. **Yena vā kārāṇenā**ti hetumhi idaṃ karaṇavacanāṃ. Hetu-attho hi kiriyākaraṇāṃ, na karaṇāṃ viya kiriyattho¹, tasmā nānappakāraguṇavisesādhigamatthā idha upasaṅkamanakiriyāti “annena vasaṭi”ti-ādīsu viya hetu-atthamevetāṃ karaṇavacanāṃ yuttaṃ, na karaṇatthāṃ tassa ayujjāmānattāti vuttaṃ “yena vā kārāṇenā”ti. Avibhāgato hi satatappavattaniratisayasāduvipulāmatarasasaddhammaphalatāya’ssa sādupalaniccaphalitamahārukkheṇa bhagavā upamito. Sādupalūpabhogādhippāyaggahaṇeneva hi mahārukkheṇa sādupalatā gahitāti. **Upasaṅkamī**ti upasaṅkamanto². Sampattakāmatāya hi kiñci ṭhānaṃ gacchanto taṃtaṃpadesātikkamanena upasaṅkami upasaṅkamantoti³ vattabbatāṃ labhati. Tenāha “**gatoti vuttaṃ hoti**”ti, upagatoti attho. **Upasaṅkamitvā**ti pubbakālakiriyāniddesoti āha “**upasaṅkamanapariyosānadīpanan**”ti. **Tatoti** yaṃ ṭhānaṃ patto upasaṅkamīti vutto, tato upagataṭṭhānato. **Āsannataram** ṭhānanti pañhaṃ vā pucchitum dhammaṃ vā sotum sakkuṇeyyaṭṭhānaṃ.

Yathā khamanīyādīni pucchantoti yathā bhagavā “kacci te brāhmaṇa khamanīyaṃ, kacci yāpanīyaṃ”ti-ādīnā khamanīyādīni pucchanto tena brāhmaṇena saddhiṃ samappavattamodo ahosi. Pubbabhāsītāya tadanukaraṇena evaṃ sopi brāhmaṇo bhagavatā saddhiṃ samappavattamodo ahosīti yojanā. Taṃ pana samappavattamodataṃ upamāya dassetum “**sītodakam viyā**”ti-ādi vuttaṃ. **Sammoditanti** saṃsanditaṃ. **Ekībhāvanti** sammodanakiriyāya samānataṃ ekarūpatāṃ. **Khamanīyanti** “idaṃ catucakkaṃ navadvāraṃ sarīrayantaṃ

1. Kiriyattā (Sī, Syā) mūlapaṇṇāsake bhayabheravasuttaṭṭhikā passitabbā.

2. Upasaṅkanto (Sī)

3. Upasaṅkantoti (Sī)

dukkhabahulatāya sabhāvato dussahaṃ, kacci khamitum sakkuṇeyyanti pucchati. **Yāpanīyanti** paccayāyattavuttikaṃ cirappabandhasaṅkhātāya yāpanāya kacci yāpetum sakkuṇeyyaṃ. Sīsarogādi-ābādhābhāvena **kacci appābādhaṃ**. Dukkhañjīvikābhāvena **kacci appātaṅkaṃ**. Taṃtaṃkiccakaraṇe uṭṭhānasukhatāya **kacci lahuṭṭhānaṃ**. Tadanurūpabalayogato **kacci balam**. Sukhavihārasambhāvena **kacci phāsuvihāro** atthīti tattha tattha kaccisaddaṃ yojetvā attho veditabbo. Balappattā pīti **pītiyeva**. Taruṇapīti **pāmojjaṃ**. Sammodaṃ janeti karotīti sammodanikaṃ, tadeva sammodanīyanti āha “**sammodajananato**”ti. Sammoditabbato sammodanīyanti idaṃ pana atthaṃ dassento “**sammoditum yuttabhāvato**”ti āha. **Saritabbabhāvatoti** anussaritabbabhāvato. “Saraṇīyaṃ”ti vattabbe dīghaṃ katvā “**sāraṇīyaṃ**”ti vuttaṃ. **Suyyamānasukhatoti** āpāthamadhuratamāha.

Anussariyamānasukhatoti vimaddaramaṇīyataṃ. **Byañjanaparisuddhatāyāti** sabhāvaniruttibhāvena tassā kathāya vacanacāturiyamāha.

Atthaparisuddhatāyāti atthassa nirupakkilesataṃ. **Anekehi pariyāyehīti** anekehi kāraṇehi.

Atidūra-accāsannapaṭikkhepena nātidūranāccāsannaṃ nāma gahitaṃ, taṃ pana avakaṃsato ubhinnaṃ pasāritahatthāsaṃghaṭṭanena daṭṭhabbaṃ.

Gīvaṃ pasāretvāti gīvaṃ parivattanavasena pasāretvā. **Meti** kattu-atthe sāmivacananti āha “**mayā sutan**”ti. **Jātibrahmaṇeti** jātiyā brāhmaṇe, na bāhitapāpatāyāti vuttaṃ hoti. **Khaṇḍiccādibhāvaṃ āpāditeti**

khaṇḍitadantapalitakesādibhāvaṃ sampāpīte. **Vuḍḍhimariyādappatteti** vuḍḍhiparicchedaṃ sampatte, vuḍḍhipariyantappatteti vuttaṃ hoti.

Jātimahallakatāyāti uppattiyā mahallakabhāvena. Mahattaṃ lāti gaṇhātīti mahallako, jātiyā mahallako, na vibhavādināti jātimahallako. **Addhānanti**

dīghakālaṃ. Kittako pana soti āha “**dve tayo rājaparivaṭṭe**”ti, dvinnam tiṇṇam rājūnam rājapasāsanapaṭipāṭiyoti attho. “Addhagate”ti vatvā kathaṃ vayogahaṇaṃ osānavayāpekkhanti āha “**pacchimavayaṃ anuppatte**”ti.

Pacchimo tatiyabhāgoti sattasaṭṭhito paṭṭhāya pacchimavayo koṭṭhāso.

Dutiye atthavikappe **jiṇṇeti** nāyaṃ jiṇṇatā vayomattena, atha kho kulaparivattena purāṇatāyāti āha “**jiṇṇeti porāṇe**”ti-ādi. Tena tesāṃ brāhmaṇānaṃ kulavasena uditoditabhāvamāha. “Vayo-anuppatte”ti iminā jāti vuḍḍhiyā vakkhamānattā guṇavuḍḍhiyā tato sātisayattā ca “**vuḍḍheti sīlācārādiguṇavuḍḍhiyutte**”ti āha. Tathā jātimahallakatāyapi teneva vakkhamānattā **mahallaketi** padena vibhavamahattatā yojitā. **Maggapaṭipanneti** brāhmaṇānaṃ paṭipattividdhim¹ upagate taṃ avokkamma caraṇato. **Antimavayanti** pacchimavayaṃ.

Paccuṭṭhānaṃ nāma āsanā vuṭṭhānanti āha “**nāsanā vuṭṭhahatī**”ti, nisinnāsanato na vuṭṭhātīti attho. Ettha ca jiṇṇe -pa- vayo-anupatteti upayogavacanaṃ āsanā vuṭṭhānakiriyāpekkhaṃ na hoti, tasmā jiṇṇe -pa- vayo-anuppatte disvāti ajjhāhāraṃ katvā attho veditabbo. Atha vā paccuggamanakiriyāpekkhaṃ upayogavacanaṃ, tasmā na **paccuṭṭhetīti** uṭṭhāya paccuggamanaṃ na karotīti attho veditabbo. Paccuggamanampi hi paccuṭṭhānanti vuccati. Vuttañhetam “ācariyaṃ pana dūratova disvā paccuṭṭhāya paccuggamanakaraṇaṃ paccuṭṭhānaṃ nāmā”ti. Nāsanā vuṭṭhātīti iminā pana paccuggamanābhāvassa upalakkhaṇamattaṃ dassitanti datṭhabbaṃ. **Vibhāvane nāma attheti** pakativibhāvanasaṅkhāte atthe, **na abhivādeti vāti** na abhivādetabbanti sallakkhetīti vuttaṃ hoti.

Taṃ aññānanti “ayaṃ mama abhivādanādīni kātuṃ araharūpo na hotī”ti ajānanaśasena pavattaṃ aññānaṃ. **Olokontoti** “dukkhaṃ kho agāraṃ viharati appatisso, kiṃ nu kho ahaṃ samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā sakkareyyaṃ, garuṃ kareyyaṃ”ti-ādisuttavasena² ñāṇacakkhunā olokonto. **Nipaccakārārahanti** paṇipātārahaṃ. **Sampatijātoti** muhuttajāto, jātasamanantaramevāti vuttaṃ hoti. Uttarena mukhoti **uttarābhimukho**, uttaradisābhimukhoti vuttaṃ hoti. **Sattapadavītiḥārena gantvā sakalaṃ dasasahassilokadhātuṃ olokesinti** idaṃ “dhammatā esā bhikkhave sampatijāto bodhisatto samehi pādehi paṭiṭṭhahitvā uttarābhimukho sattapadavītiḥārena gacchati, setamhi chatte

1. Paṭipattivīthim (Syā)

2. Am 1. 328 piṭṭhe.

anudhāriyamāne sabbā disā viloketi, āsabhiṇca vācam bhāsati”ti evaṃ pāliyaṃ¹ sattapadavītiḥārūpariṭṭhitassa viya sabbadisānuvilokanassa kathitattā vuttam, na panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ, sattapadavītiḥārato pageva disāvilokanassa katattā. Mahāsatto hi manussānaṃ hatthato mucchitvā puratthimadisā olokesi, anekāni cakkavālasahassāni ekaṅgaṇāni ahesuṃ. Tattha devamanussā gandhamālādīhi pūjayamānā “mahāpurisa idha tumhehi sadisopi natthi, kuto uttaritaro”ti āhaṃsu. Evaṃ catasso disā catasso anudisā heṭṭhā uparīti dasapi disā anuviloketvā attano sadisaṃ adisvā “ayaṃ uttarā disā”ti sattapadavītiḥārena agamāsīti veditabbo. **Olokesinti** mama puññānubhāvena lokavivaraṇapāṭihāriye jāte paññāyamānaṃ dasasahassilokadhātum maṃsacakkhunāva olokesinti attho.

Mahāpurisoti jātigottakulappadesādivasena mahantapuriso. **Aggoti** guṇehi sabbapadhāno. **Jeṭṭhoti** guṇavaseneva sabbesaṃ vuḍḍhatamo, guṇehi mahallakatamoti vuttam hoti. **Seṭṭhoti** guṇavaseneva sabbesaṃ pasatthatamo. Atthato pana pacchimāni dve purimasseva vevacanānīti veditabbaṃ. **Tayāti** nissakke karaṇavacanaṃ. **Uttaritaroti** adhikataro. **Patimānesīti** pūjesi. **Āsabhinti** uttamaṃ. **Mayhaṃ abhivādanādiraho puggaloti** mayhaṃ abhivādanādikiriyāya araho anucchaviko puggalo. Niccasāpekkhatāya panettha samāso daṭṭhabbo. **Tathāgatāti**² tathāgatato, tathāgatassa santikāti vuttam hoti. **Evarūpanti** abhivādanādisabhāvaṃ. **Paripākasithilabandhananti** paripākena sithilabandhanaṃ.

3. **Tam vacananti** “nāhaṃ tam brāhmaṇā”ti-ādivacanaṃ. “Nāhaṃ arasarūpo, mādisā vā arasarūpā”ti vutte brāhmaṇo thaddho bhaveyya. Tena vuttam “cittamudubhāvajananaṭṭhan”ti. **Ayañhi pariyāyasaddo desanāvāraḥkāraṇesu vattatīti** ettha pariyāyetai desatabbamatthaṃ avagameti bodhetīti **pariyāyo**, desanā. Pariyāyati aparāparaṃ parivattetīti

1. Dī 2. 13 piṭṭhe.

2. Tathāgateti (Ka)

pariyāyo, vāro. Pariyāyati attano phalaṃ pariggahetvā vattati, tassa vā kāraṇabhāvaṃ gacchatīti **pariyāyo**, kāraṇanti evaṃ pariyāyasaddassa desanāvāraḥkāraṇesu pavatti veditabbā. **Aññāya saṇṭhaheyyāti** arahatte patiṭṭhaheyya. **Katamo pana** soti pariyāyāpekkho pulliṅganiddeso, katamo so pariyāyoti attho. **Jātivasenāti** khattiyādi jātivasena. **Upapattivasenāti** debesu upapattivasena. **Setṭhasammatānampīti** api-saddena pageva asetṭhasammatānanti dasseti. **Abhinandantānanti** sappītikataṇhāvasena pamodamānānaṃ. **Rajjantānanti** balavarāgavasena rajjantānaṃ. Rūpādiparibhogena uppannataṇhāyuttasomanassavedanā rūpato nibbattitvā hadayatappanato ambarasādayo viya “**rūparasā**”ti vuccanti. **Āviñchantīti** ākaḍḍhanti. **Vatthārammaṇādisāmaggiyanti** vatthu-ārammaṇādikāraṇasāmaggiyaṃ. **Anukkipantoti** attukkaṃsanavasena kathite brāhmaṇassa asappāyabhāvato attānaṃ anukkipanto anukkaṃsento.

Etasmim panatthe karaṇe sāmivacananti “jahitā”ti etasmim atthe. **Tathāgatassāti** karaṇe sāmivacanāṃ, tathāgatena jahitāti attho. **Mūlanti** bhavamūlaṃ. “Tālavatthuvatthukatā”ti vattabbe “oṭṭhamukho”ti-ādīsu viya majjhepadaloṇaṃ katvā akāraṇa dīghaṃ katvā “tālāvatthukatā”ti vuttanti āha “**tālavatthu viya nesam vatthu katanti tālavatthukatā**”ti. Tattha tālassa vatthu tālavatthu. Yathā ārāmassa vatthubhūtapubbo padeso ārāmassa abhāve “ārāmavattū”ti vuccati, evaṃ tālassa patiṭṭhitokāso samūlaṃ uddharite tāle padesamatte ṭhite tālassa vatthubhūtapubbattā “tālavattū”ti vuccati. **Nesanti** rūparasādīnaṃ. Kathaṃ pana tālavatthu viya nesam vatthu katanti āha “**yathā hī**”ti-ādi. Rūpādiparibhogena uppannataṇhāyuttasomanassavedanāsāṅkhātarūparasādīnaṃ cittasantānassa adhiṭṭhānabhāvato vuttaṃ “**tesam pubbe uppannapubbabhāvena vatthumatte cittasantāne kate**”ti. Tattha **pubbeti** pure, sarāgakāleti vuttaṃ hoti. **Tālāvatthukatāti vuccantīti** tālavatthu viya attano vatthussa katattā rūparasādayo “tālāvatthukatā”ti vuccanti. Etena pahīnakilesānaṃ puna uppattiyā abhāvo dassito.

Aviruḷidhammattāti aviruḷhisabhāvatāya. Matthakacchinno tālo pattaphalādīnaṃ avatthubhūto tālāvatthūti āha “**matthakacchinnatālo viya katā**”ti. Etena “tālāvatthu viya katāti tālāvatthukatā”ti ayaṃ viggaho dassito. Ettha pana avattubhūto tālo viya katāti avatthutālākatāti vattabbe visesanassa padassa paranipātaṃ katvā “tālāvatthukatā”ti vuttanti daṭṭhabbāṃ. Iminā panatthena idaṃ dasseti—rūparasādivacanena vipāka dhammadhammā hutvā pubbe uppannā kusalākusaladhammā gahitā, te uppannāpi matthakasadisānaṃ taṇhāvijjānaṃ maggasatthena chinnattā āyatim tālapattasādise vipākakkhandhe nibbattetuṃ asamattā jātā, tasmā tālāvatthu viya katāti tālāvatthukatā rūparasādayoti. Imasmiñhi atthe “abhinandantānaṃ”ti iminā padena kusalasomanassampi saṅgahitanti vadanti.

Anabhāvaṃkatāti ettha **anu**-saddo pacchā-saddena samānatthoti āha “**yathā nesāṃ pacchābhāvo na hotī**”ti-ādi. **Anu-abhāvaṃ gatāti** pacchā anuppattidhammatāvasena abhāvaṃ gatā vināsamupagatā, pahināti attho. “Imā anacchariyā gāthāyo paṭibhaṃsū”ti¹ ettha anacchariyasaddaṃ udāharaṇavasena dassento āha “**yathā anu-acchariyā anacchariyā**”ti. Tattha **anu-acchariyāti** savanakāle uparūpari vimhayakarāti attho.

Yañca kho tvaṃ vadesi, so pariyāyo na hotīti yaṃ vandanādisāmaggirasābhāvasaṅkhātāṃ kāraṇaṃ arasarūpatāya vadesi, taṃ kāraṇaṃ na hoti, na vijjatīti attho. Nanu ca brāhmaṇo yaṃ vandanādisāmaggirasābhāvasaṅkhātāṃ pariyāyaṃ sandhāya “arasarūpo bhavaṃ gotamo”ti āha, so pariyāyo natthīti vutte vandanādīni bhagavā karotīti āpajjatīti imaṃ aniṭṭhappasaṅgaṃ dassento āha “**kasmā pana bhagavā evamāhā**”ti-ādi.

4. **Sabbapariyāyesūti** sabbavāresu. **Sandhāya bhāsitamattanti**² yaṃ sandhāya brāhmaṇo “nibbhogo bhavaṃ gotamo”ti-ādimāha, bhagavā ca yaṃ sandhāya nibbhogataḍḍim attani anujānāti, taṃ sandhāya

1. Vi 3. 5, 7, 8 piṭṭhesu.

2. Bhāsitamattanti (Sī, Syā)

bhāsitamattaṃ. **Chandarāgaparibhogoti** chandarāgavasena paribhogo. **Aparam pariyāyanti** aññaṃ kāraṇaṃ.

5. **Kulasamudācārakammanti** kulācārasaṅkhātāṃ kammaṃ, kulacārittanti vuttaṃ hoti. **Akiriyaṃti** akaraṇabhāvaṃ. Duṭṭhu caritaṃ duccharitaṃ, kāyadvāre bāhullavuttito kāyato pavattaṃ duccharitanti **kāyaduccharitaṃ**. Taṃ sarūpato dassento “**tattha cā**”ti-ādimāha. **Pāṇātipāta-adinnādānamicchācāracetanā veditabbāti** ettha¹ **pāṇoti** paramatthato jīvitindriyaṃ, vohārato satto. Jīvitindriyañcetta rūpārūpavasena veditabbaṃ. Rūpajīvitindriye hi vikopite itarampi taṃsambandhatāya vinassati. **Sattoti** ca khandhasantāno gahetabbo. Tattha hi sattapaññatti. Saraseneva patanasabhāvassa antarā eva atīva pātanaṃ atipāto, saṇikaṃ patituṃ adatvā sīghaṃ pātananti attho. Atikkamma vā satthādīhi abhibhavitvā pātanaṃ atipāto, pāṇassa atipāto **pāṇātipāto**, pāṇavadho pāṇaghātoti vuttaṃ hoti. Atthato pana pāṇe pāṇasaññino parassa jīvitindriyupacchedakapayogasamuṭṭhāpikā kāyavacīdvārānamaññatarappavattā vadhakacetanā. Yāya hi cetanāya vattamānassa jīvitindriyassa nissayabhūtesu mahābhūtesu upakkamakaraṇahetukamahābhūtapaccayā uppajjanakamahābhūtā nuppajjissanti, sā tādisappayogasamuṭṭhāpikā cetanā pāṇātipāto. Laddhupakkamāni hi bhūtāni itarabhūtāni viya na visadānīti samānajātiyānaṃ kāraṇāni na honti.

Etthāha—khaṇe khaṇe nirujjhanasabhāvesu saṅkhāresu ko hantā, ko vā haññati, yadi cittacetasikasantāno, so arūpatāya na chedanabhedanādivasena vikopanasamattho, napi vikopanīyo. Atha rūpasantāno, so acetanatāya kaṭṭhakaliṅgarūpamoti na tattha chedanādinā pāṇātipāto labbhati yathā matasarīre. Payogopi pāṇātipātassa paharaṇappahārādi atītesu vā saṅkhāresu bhavēyya anāgatesu vā paccuppannesu vā, tattha na tāva atītānāgatesu sambhavati tesāṃ abhāvato, paccuppannesu ca saṅkhārānaṃ khaṇikattā

1. Itivuttaka-Ṭīṭha 217 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

saraseneva nirujjhanasabhāvatāya vināsābhimukhesu nippayojano payogo siyā, vināsassa ca kāraṇarahitattā na paharaṇappahārādippayogahetukaṃ maraṇaṃ, nirīhakatāya ca saṅkhārānaṃ kassa so payogo, khaṇikattā vadhādhippāyasamakālabhiḥjanato kassa kiriyā, pariyosānakālānavatṭhānato kassa vā pāṇātipātakammabaddhoti¹?

Vuccate—yathāvuttavadhakacetanāsahito saṅkhārānaṃ puñjo sattasaṅkhāto hantā. Tena pavattitavadhappayoganimittaṃ apagatusmāviññāṇajīvitindriyo matavohārappavattinibandhano yathāvuttavadhappayogakaraṇe uppajjanāraho rūpārūpadhammasamūho haññati, kevalo vā cittacetasikasantāno. Vadhappayogāvisayabhāvepi tassa pañcavokārabhave rūpasantānādhīnavuttitāya rūpasantāne parena payojitajīvitindriyupacchedakapayogavasena tannibbattivinibandhakavisadisarūpuppattiyā vihate vicchedo hotīti na pāṇātipātassa asambhavo, napi ahetuko pāṇātipāto, na ca payogo nippayojano. Paccuppannesu saṅkhāresu katapayogavasena tadanantaraṃ uppajjanārahassa saṅkhārakālāpassa tathā anuppattito khaṇikānaṃ saṅkhārānaṃ khaṇikamaraṇassa idha maraṇabhāvena anadhippetattā santatimaraṇassa ca yathāvuttanayena sahetukabhāvato na ahetukaṃ maraṇaṃ, na ca katturahito pāṇātipātapayogo nirīhakesupi saṅkhāresu sannihitāmattena upakārakesu attano attano anurūpaphaluppādaniyatesu kāraṇesu kattuvohārasiddhito yathā “padīpo pakāseti, nisākarova candimā”ti. Na ca kevalassa vadhādhippāyasahabhuno cittacetasikakālāpassa pāṇātipāto icchitabbo santānavasena avatṭhitasseva paṭijānanato. Santānavasena vattamānānañca padīpādīnaṃ atthakiriyā dissatīti attheva pāṇātipātena kammabaddho. Ayañca vicāro adinnādānādīsipi yathāsambhavaṃ vibhāvetabbo.

So² ca pāṇātipāto guṇavirahitesu tiracchānagatādīsū paṇesu khuddake paṇe appasāvajjo, mahante mahāsāvajjo. Kasmā? Payogamahantatāya, payogasamattepi vatthumahantatāya. Guṇavantesu

1. Pāṇātipātakammabandhoti (Sī, Syā)

2. Ma-Ṭṭha 1. 201; Abhi-Ṭṭha 1. 140 piṭṭhādīsipi passitabbaṃ.

manussādīsu appaṇṇe pāṇe appasāvajjo, mahāṇṇe mahāsāvajjo.
Sarīraguṇānaṃ pana samabhāve satipi kilesānaṃ upakkamānaṃca mudutāya
appasāvajjo, tibbatāya mahāsāvajjoti veditabbo.

Kāyavācāhi na dinnanti adinnaṃ, parasantakaṃ, tassa ādānaṃ
adinnādānaṃ. Parassaharaṇaṃ theyyaṃ, corikāti vuttaṃ hoti. Atthato pana
parapariggahe parapariggahitasāññino tadādāyaka-upakkamasamuṭṭhāpikā
kāyavacīdvārānaṃāññataradvārappavattā theyyacetanā. Taṃ hīne
parasantake appasāvajjaṃ, paṇīte mahāsāvajjaṃ. Kasmā? Vatthupaṇītatāya.
Vatthusamatte sati guṇādhikānaṃ santake vatthusmiṃ mahāsāvajjaṃ,
taṃtaṃ guṇādhikaṃ upādāya tato tato hīnaguṇassa santake vatthusmiṃ
appasāvajjaṃ.

Micchā caraṇaṃ **micchācāro**, methunasamācāresu ekantanindito
lāmakācāro. So pana lakkhaṇato asaddhammādhippāyena kāyadvārappavattā
agamanīyaṭṭhānavītikkamacetanā. So pana micchācāro sīlādiguṇavirahite
agamanīyaṭṭhāne appasāvajjo, sīlādiguṇasampanne mahāsāvajjo. Tassa
cattāro sambhārā—agamanīyavatthu, tasmīṃ sevanacittaṃ, sevanapayogo,
maggenamaggappaṭipatti-adhivāsanti. Eko payogo sāhatthiko eva.

Vacīdvāre bāhullavuttito vācato pavattaṃ duccharitanti **vacīduccaritaṃ**.
Taṃ sarūpato dassento āha
“**musāvādapisuṇavācāpharusavācāsamphappalāpacetanā veditabbā**”ti.
Tattha **musāti** abhūtaṃ ataccaṃ vatthu. Musā vadīyati vuccati etāyāti
musāvādo, atathaṃ vatthuṃ tathato paraṃ viññāpetukāmassa
tathāviññattisamuṭṭhāpikā cetanā. So yamatthaṃ bhañjati, tassa appatāya
appasāvajjo, mahantatāya mahāsāvajjo. Apica gahaṭṭhānaṃ attano santakaṃ
adātukāmatāya natthīti-ādinayappavatto appasāvajjo, sakkhinā hutvā
atthabhañjanatthaṃ vutto mahāsāvajjo. Pabbajitānaṃ appakampi telaṃ vā
sappiṃ vā labhitvā hasādhippāyena “ajja gāme telaṃ nadī maññe sandatī”ti
pūraṇakathānayaṃ pavatto appasāvajjo, aditṭhaṃyeva pana ditṭhanti-ādinā
nayaṃ vadantānaṃ mahāsāvajjo. Tassa cattāro sambhārā honti—atathaṃ
vatthu, visaṃvādanacittaṃ, tajjo vāyāmo, parassa tadatthaviññāpananti. Eko
payogo sāhattikova. So kāyena vā kāyapaṭibaddhena vā vācāya vā

paravisamvādakakiriyākaraṇe daṭṭhabbo. Tāya ce kiriyāya paro tamattham jānāti, ayaṃ kiriyāsamutṭhāpikacetanākkhaṇeyeva musāvādakammunā bajjhati. Yasmā pana yathā kāyakāyapaṭibaddhavācāhi param visamvādeti, tathā “idamassa bhaṇāhi”ti āṇāpentopi, paṇṇaṃ likhitvā purato nissajjantopi, “ayaṃ attho evaṃ veditabbo”ti kuṭṭādīsu likhitvā ṭhapentopi, tasmā ettha āṇattikanissaggiyathāvarāpi payogā yujjanti. Aṭṭhakathāsu pana anāgatattā vīmaṃsitvā gahetabbā.

Pisatīti **pisuṇā**, samagge satte avayavabhūte vagge bhinne karotīti attho. Niruttinayena vā piyasuññakaraṇato **pisuṇā**. Yāya hi vācāya yassa taṃ vācaṃ bhāsati, tassa hadaye attano piyabhāvaṃ, parassa ca piyasuññabhāvaṃ karoti, sā **pisuṇavācā**. Lakkhaṇato pana saṃkiliṭṭhacittassa paresaṃ vā bhedaṃ attano piyakamyatāya vā kāyavacīpayogasamutṭhāpikā cetanā pisuṇavācā pisuṇaṃ vadati etāyāti katvā. Sā yassa bhedaṃ karoti tassa appaguṇatāya appasāvajjā, mahāguṇatāya mahāsāvajjā. Tassā cattāro sambhārā—bhinditabbo paro, “iti ime nānā bhavissanti vinā bhavissanti”ti bhedapurekkhārātā vā “iti ahaṃ piyo bhavissāmi vissāsiko”ti piyakamyatā vā, tajjo vāyāmo, tassa tadatthavijānananti. Pare pana abhinne kammaṭṭhabhedo natthi, bhinne eva hoti.

Pharusayatīti **pharusā**, vācā. Yāya hi vācāya attānampi parampi pharusāṃ sinehābhāvena lūkhaṃ karoti, sā **pharusavācā**. Atha vā sayampi pharusā domanassasamutṭhitattā sabhāvenapi kakkasā neva kaṇṇasukhā na hadayasukhāti **pharusavācā**. Ettha pana paresaṃ mammacchedanavasena pavattiyā ekantaniṭṭhuratāya sabhāvena kāraṇavohārena ca vācāya pharusasaddappavatti daṭṭhabbā. Taṃ pharusāṃ vadati etāyāti pharusavācā, parassa mammacchedakakāyavacīpayogasamutṭhāpikā ekantapharusā cetanā. Tassā āvibhāvatthamidaṃ vatthu—eko kira dārako mātu vacanaṃ anādiyitvā araṇṇaṃ gacchati, taṃ mātā nivattetuṃ asakkonti “caṇḍā taṃ mahimsī anubandhatū”ti akkosi. Athassa tatheva araṇṇe mahimsī uṭṭhāsi. Dārako “yaṃ mama mātā mukhena kathesi, taṃ mā hotu. Yaṃ cittaṇa cintesi, taṃ hotū”ti saccakiriyamakāsi. Mahimsī tattheva baddhā viya

atṭhāsi. Evaṃ mammacchedakopi payogo cittasaṇhatāya pharusavācā na hoti. Mātāpitaro hi kadāci puttake evampi vadanti “corā vo khaṇḍākhaṇḍikaṃ karontū”ti, uppalapattampi ca nesaṃ upari patantaṃ na icchanti. Ācariyupajjhāyā ca kadāci nissitake evaṃ vadanti “kiṃ ime ahirikā anottappino caranti, niddhamatha ne”ti. Atha ca nesaṃ āgamādhigamasampattiṃ icchanti, yathā cittasaṇhatāya pharusavācā na hoti, evaṃ vacanaṣaṇhatāya aphaṇḍavācāpi na hoti. Na hi mārapetukāmassa “imaṃ sukhāṃ sayāpethā”ti vacanaṃ aphaṇḍavācā hoti, cittapharusatāya pana eṣā pharusavācāva. Sā yaṃ sandhāya pavattitā, tassa appaguṇatāya appasāvajjā, mahāguṇatāya mahāsāvajjā. Tassā tayo sambhārā—akkositaḥ parō, kupitacittaṃ, akkosanāti.

Sam sukhaṃ hitaṇca phalati visarati vināsetīti samphaṃ, attano paresaṇca anupakāraṇaṃ yaṃ kiñci, samphaṃ palapati etāyāti **samphappalāpo**, anattaviññāpikakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā akusalacetanā. So āsevanamandatāya appasāvajjo, āsevanamahantatāya mahāsāvajjo. Tassa dva sambhārā—
bhāratayuddhasītāharaṇādinirattakakathāpurekkhārātā,
tathārūpikathākathanaṇca. Pare pana taṃ kathaṃ agaṇhante
kammaṇṭhābhedo natthi, parena pana samhappalāpe gahiteyeva hoti.

Abhijjhābyāpādamicchādiṭṭhiyoti ettha parasampattiṃ abhimukhaṃ jhāyatīti **abhijjhā**, parasampattīsu lobho. Sā pana “aho vata idaṃ mamassā”ti evaṃ parabhaṇḍābhijjhāyanalakkhaṇā. Adinnādānaṃ viya appasāvajjā mahāsāvajjā ca. Tassā dve sambhārā—parabhaṇḍaṃ, attano pariṇāmanaṇca. Parabhaṇḍavatthuke hi lobhe uppannepi na tāva kammaṇṭhābhedo hoti, yāva “aho vata idaṃ mamassā”ti attano na pariṇāmeti.

Hitasukhaṃ byāpādeti vināsetīti **byāpādo**, paṭigho. So paravināsāya manopadosalakkhaṇo. So pharusavācā viya appasāvajjo mahāsāvajjo ca. Tassa dve sambhārā—parasatto, tassa ca vināsanacintā. Parasattavatthuke hi kodhe uppannepi na tāva kammaṇṭhābhedo hoti, yāva “aho vatāyaṃ ucchiṇṇe viṇasseyyā”ti tassa vināsaṇaṃ na cinteti.

Yathābhuccagahaṇābhāvena micchā passatīti **micchādīṭṭhi**. Sā “natthi dinnan”ti-ādīnā nayena viparītadassanalakkhaṇā. Samphappalāpo viya appasāvajjā mahāsāvajjā ca. Apica aniyatā appasāvajjā, niyatā mahāsāvajjā. Tassa dve sambhārā—vatthuno gahitākāraviparītātā, yathā ca taṃ gaṇhāti, tathābhāvena tassupaṭṭhānanti. Tattha natthikāhetuka-akiriyadīṭṭhihi eva kammaṭṭhabhedo hoti.

“Anekavihitānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ”ti sāmāññavacanepi pārisesaññayato vuttāvasesā akusalā dhammā gahetabbāti āha “**ṭhapetvā te dhamme**”ti-ādi. Te yathāvuttakāyaduṭṭharitādiṭṭhe akusaladhamme ṭhapetvāti attho. **Anekavihitā**ti anekappakārā.

6. **Ayaṃ lokatantī**ti ayaṃ vuḍḍhānaṃ abhivādanādikiriyālakkaṇā lokappaveṇī. Anāgāmibrahmānaṃ alaṅkāradīsu anāgāmibhikkhūnaṃ cīvaradīsu nikantivasena rāgupatti hotīti anāgāmimaggena pañcakāmaguṇikarāgasseva pahānaṃ veditabbanti āha “**pañcakāmaguṇikarāgassā**”ti. Rūpadīsu pañcasu kāmaguṇesu vatthukāmakotṭhāsesu uppajjamāno rāgo “pañcakāmaguṇikarāgo”ti veditabbo. Kotṭhāsavacano hettha guṇa-saddo “vayoguṇā anupubbaṃ jahantī”ti-ādīsu¹ viya. **Dvīsu akusalacittesū**ti domanassasahagatesu dvīsu akusalacittesu. Mohassa sabbākusalasādhāraṇattā āha “**sabbākusalasambhavassā**”ti. **Avasesānanti** sakkāyadīṭṭhi-ādīnaṃ.

7. **Jigucchati maññeti** “ahamabhijāto rūpavā paññavā, kathaṃ nāma aññesaṃ abhivādanādīṃ kareyyan”ti jigucchati viya jigucchatīti vā sallakkhemi. **Akosallasambhūtaṭṭhenā**ti aññāṇasambhūtaṭṭhena. Akusale dhamme jigucchamāno tesaṃ samaṅgibhāvampi jigucchatīti vuttaṃ “**akusalānaṃ dhammānaṃ samāpattī**”ti. **Samāpattī**ti etasseva vevacanaṃ **samāpajjanā samaṅgibhāvoti**. **Maṇḍanakajātiyoti** maṇḍanasabhāvo, maṇḍanasīloti attho. **Jegucchitanti** jigucchanasīlataṃ.

8. **Lokajetṭhakakammanti** loka jetṭhakānaṃ kattabbakammaṃ, loka vā seṭṭhasammataṃ kammaṃ. **Tatrā**ti yathāvuttesu dvīsopi atthavikappesu.

1. Saṃ 1. 3 piṭṭhe.

padābhihito attho **padattho**, byañjanatthoti vuttaṃ hoti. **Vinayaṃ vā arahatīti** ettha vinayanam vinayo, niggaṇhananti attho. Tenāha “**niggahaṃ arahatīti vuttaṃ hotī**”ti. Nanu ca paṭhamam vuttasu dvīsupi atthavikappesu sakatthe arahatthe ca taddhitapaccayo saddalakkhaṇato dissati, na pana “vinayāya dhammaṃ desetī”ti imasmim atthe, tasmā kathametta taddhitapaccayoti āha “**vicitrā hi taddhitavuttī**”ti. Vicitratā cettha lokappamāṇato veditabbā. Tathā hi yasmiṃ yasmiṃ atthe taddhitappayogo lokassa, tattha tattha taddhitavutti lokato siddhāti vicitrā taddhitavutti. Tasmā yathā “mā saddamakāsi”ti vadanto “māsaddiko”ti vuccati, evaṃ vinayāya dhammaṃ desetīti venayikoti vuccatīti adhippāyo.

9. **Kapaṇapurisoti** guṇavirahitatāya dīnamanusso. **Byañjanāni avicāretvā**ti tissadattādisaddesu¹ viya “imasmim atthe ayaṃ nāma paccayo”ti evaṃ byañjanaṃ vicāraṃ akatvā, anipphannapāṭipadikavasenāti vuttaṃ hoti.

10. **Devalokagabbhasampattiyāti** vatvā ṭhapetvā bhummadeve sesesu devesu gabbhaggaṇassa abhāvato paṭisandhiyevettha gabbhasampattīti veditabbāti vuttamevatthaṃ vivaritvā dassento āha “**devalokapaṭisandhipaṭilābhāya saṃvattatī**”ti. **Assāti** abhivādanādisāmīcikammaṃ. **Mātukucchismim paṭisandhiggahaṇe dosaṃ dassentoti** mātito aparisuddhabhāvaṃ dassento, akkositukāmassa dāsiyā puttoti dāsikucchismim nibbattabhāve dosaṃ dassetvā akkosanaṃ viya bhagavato mātukucchismim paṭisandhiggahaṇe dosaṃ dassetvā akkosantopi evamāhāti adhippāyo. **Gabbhatoti** devalokapaṭisandhito. Tenevāha “**abhabbo devalokūpapattim pāpuṇituntī adhippāyo**”ti. **Hīno vā gabbho assāti** apagabbhoti imassa viggahassa ekena pariyāyena adhippāyaṃ dassento āha “**devalokagabbhaparibāhirattā āyatim hīnagabbhapaṭilābhabhāgītī**”ti.

1. Dīthadavittādisaddesu (Sī), uddiṭṭhavittārasaddesu (Syā)

Iti-saddo hetu-attho, yasmā āyatimpi hīnagabbhapaṭilābhabhāgī, tasmā hīno vā gabbho assāti apagabbhoti adhippāyo.

Puna tasseva viggahassa **kodhavasena -pa- dassentoti** heṭṭhā vuttanayassa anurūpaṃ katvā adhippāyaṃ dassento āha “**hīno vāssa mātukucchismiṃ gabbhavāso ahoṣīti adhippāyo**”ti. **Gabbha**-saddo atthi mātukucchipariyāyo “gabbhe vasati māṇavo”ti-ādīsu¹ viya. Atthi mātukucchismiṃ nibbattasattapariyāyo “antamaso gabbhapātaṇaṃ upādāyā”ti-ādīsu² viya. Tattha mātukucchipariyāyaṃ gahetvā atthaṃ dassento āha “**anāgate gabbhaseyyā**”ti. Gabbhe seyyā **gabbhaseyyā**. **Anuttarena maggenā**ti aggamaggena. Kammakilesānaṃ maggena vihatattā āha “**vihatakāraṇattā**”ti. **Itarā tissopīti** aṇḍajasaṃsedaja-opapāṭikā. Ettha ca yadipi “apagabbho”ti imassa anurūpato gabbhaseyyā eva vattabbā, pasaṅgato pana labbhamānaṃ sabbampi vattum vaṭṭatīti punabbhavābhiniḃbattīti vuttāti veditabbā.

Idāni sattapariyāyassa gabbhasaddassa vasena viggahanānattaṃ dassento āha “**apicā**”ti-ādī. Imasmiṃ pana vikappe **gabbhaseyyā punabbhavābhiniḃbattīti** ubhayampi gabbhaseyyavaseneva vuttanti vadanti. Nanu ca “āyatim gabbhaseyyā pahīnā”ti³ vuttattā gabbhassa seyyā eva pahīnā, na pana gabbhoti āpajjatīti āha “**yathā cā**”ti-ādī. Atha “abhinibbattī”ti ettakameva avatvā punabbhavaggahaṇaṃ kimatthanti āha “**abhinibbatti ca nāmā**”ti-ādī. **Apunabbhavabhūtāti** khaṇe khaṇe uppajjamānānaṃ dhammānaṃ abhinibbatti.

11. **Dhammadhātunti** ettha dhamme anavasese dhāreti yāthāvato upadhāretīti dhammadhātu, dhammānaṃ yathāsabhāvato avabujjhanasabhāvo, sabbaññutaññāṇassettaṃ adhivacanaṃ. **Paṭivijjhivāti** sacchikatvā, paṭilābhivāti attho, paṭilābhahetūti vuttaṃ hoti. **Desanāvilāsappatto** hotīti rucivasena parivattetvā desetum samatthatā desanāvilāso, taṃ patto adhigatoti attho. **Karuṇāvipphāraṇti** sabbasattesu mahākaruṇāya pharaṇaṃ. Tādiguṇalakkaṇameva puna upamāya

1. Khu 5. 353 piṭṭhe Jātake.

2. Vi 3. 134 piṭṭhe.

3. Vi 1. 4 piṭṭhe.

vibhāvetvā dassento āha “**pathavīsamacittatan**”ti. Yathā pathavī suci-asucinikkhepachedanabhedanādīsu na vikampati, anurodhavirodham na pāpuṇāti, evaṃ iṭṭhāniṭṭhesu lābhālābhādīsu anurodhavirodhappahānato avikampitacittatāya pathavīsamacittatanti attho. **Akuppadhammatanti** ettha “akuppadhammo nāma phalasamāpatti”ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. “Paresu pana akkosantesupi attano pathavīsamacittatālakkhaṇaṃ akujjhanasabhāvatanti evamettha attho gahetabbo”ti amhākaṃ khanti. **Jarāya anusaṇṭanti** jarāya paliveṭṭhitaṃ. **Vaṭṭakhāṇubhūtaṃ** anekesaṃ anayabyasanānaṃ nipātālakkhaṇatthambhabbhūtatāya saṃsārakhāṇubhūtaṃ. Brāhmaṇassa vuḍḍhatāya āsannavittimaraṇanti sambhāvanavasena “**ajja maritvā**”ti-ādi vuttaṃ. **Mahantena kho pana ussāhenā**ti “sādhu kho pana tathārūpānaṃ arahataṃ dassanaṃ hoti”ti evaṃ sañjātamahussāhena. **Appaṭisamaṃ purejātabhāvanti** anaññasādhāraṇaṃ purejātabhāvaṃ. Natthi etassa paṭisamoti **appaṭisamo**, purejātabhāvo.

“Apī”ti avatvā “pī”ti vadanto pi-saddopi visuṃ atthi nipātoti dasseti. **Sambhāvanattheti** “api nāmevaṃ siyā”ti vikappanattho sambhāvanattho, tasmim jotakatāya pisaddo vattati. **Vacanasiliṭṭhatāyā**ti vacanassa madhurabhāvatthaṃ, mudubhāvatthanti attho. **Evañhi loke siliṭṭhavacanaṃ hoti**ti evaṃ ekameva gaṇanaṃ avatvā aparāya gaṇanāya saddhiṃ vacanaṃ loke siliṭṭhavacanaṃ hoti yathā “dve vā tīṇi vā udakaphusitāni”ti. **Sammā adhisayitānī**ti pādādihi attanā nesaṃ kiñci upaghātaṃ akarontiyā bahivātādiparissayaparihāratthaṃ sammadeva upari sayitāni. Upari-attho hettha **adhi**-saddo. **Utum gaṇhāpentiyā**ti tesaṃ allasinehapariyādānatthaṃ attano kāyusmāvasena utum gaṇhāpentiyā. Tenāha “**usmīkatānī**”ti. **Sammā paribhāvitānī**ti sammadeva sabbaso kukkuṭavāsanāya vāsītāni. Tenāha “**kukkuṭagandham gaṇhāpitānī**”ti.

Ettha ca sammā parisedanaṃ kukkuṭagandhaparibhāvanañca sammā adhisayananiṭṭhanti ānubhāvananiṭṭhanti¹ daṭṭhabbaṃ. Sammā adhisayaneneva hi itaradvayaṃ

1. Anunipphāditanti (Syā)

ijjhati. Na hi sammā adhisayanato visum sammā parisedanassa sammā paribhāvanassa ca karaṇaṃ atthi, tena pana saddhimyeva itaresaṃ dvinnampi ijjhanato vuttaṃ **“evaṃ tīhi pakārehi tāni aṇḍāni paripāliyamānāni”**ti. **Nakhasikhāti** nakhaggāni. **Mukhatuṇḍakanti** mukhaggaṃ. **Kapālassa tanukattāti** ettha yathā kapālassa tanutā ālokassa anto paññāyamānassa kāraṇaṃ, tathā kapālassa tanutāya nakhasikhāmukhatuṇḍakānaṃ kharatāya ca allasinehapariyādānaṃ kāraṇavacananti daṭṭhabbaṃ. **Saṅkuṭitahatthapādāti** ettha **hatthāti** pakkhā. Na hi kukkuṭānaṃ pakkhato aṅṅo hattho nāma atthi. **Etthāti** ālokaṭṭhāne. **Pakkhe vidhunantāti** pakkhe cālentā. **Nikkhamantānanti** niddhāraṇe sāmivacanāṃ, nikkhamantesūti attho.

So jeṭṭho iti assa vacanīyoti yo paṭhamataraṃ aṇḍakosato nikkhanto kukkuṭapotako, soyeva jeṭṭhoti vacanīyo assa, bhaveyyāti attho. **Sampatīpādentoti** saṃsandento. Tibhūmakapariyāpannāpi sattā avijjākosassa anto pavitṭhā tattha tattha appahīnāya avijjāya veṭhitattāti āha **“avijjākosassa anto pavitṭhesu sattesū”**ti. **Aṇḍakosanti** bījakapālaṃ. **Lokasannivāseti** loko eva lokasannivāso. **Sammāsambodhinti** ettha **sammāti** aviparītatto, **saṃsaddo** sāmanti imamatthaṃ dīpeti, tasmā sammā aviparītenākārena sayameva cattāri saccāni bujjhati paṭivijjhatīti sammāsambodhīti maggo vuccati. Tenāha **“sammā sāmañca bodhin”**ti, sammā sayameva ca bujjhanakanti attho. **Sammāti** vā pasatthavacano, **saṃsaddo** sundaravacanoti āha **“atha vā pasatthaṃ sundarañca bodhin”**ti. Bodhisaddassa anekatthataṃ dassetvā idhādhippetamatthaṃ niddhāretvā dassetukāmo āha **“bodhīti rukkhopi maggopī”**ti-ādi. Tattha abujjhi etthāti **rukkho** bodhi. Sayam bujjhati, bujjhanti vā tena ariyāti **maggo** bodhi. Sabbadhamme sabbākārato bujjhati paṭivijjhatīti **sabbaññutaññāṇaṃ** bodhi. Bujjhīyati sacchikarīyatīti **nibbānaṃ** bodhi. **Antarā ca bodhinti** dutiyamudāharaṇaṃ vināpi rukkhasaddena bodhisaddassa rukkhe pavattidassanattaṃ vuttaṃ. **Varabhūrimedhasoti** mahāpathavī viya patthaṭavarapaññoti attho. **Asabbaguṇadāyakattāti** sabbaguṇānaṃ adāyakattā. Sabbaguṇe na dadātīti

hi asabbagunaḍāyako, ayuttasamāsoyaṃ gamakattā yathā “asūriyaṃpassāni mukhāni”ti.

Tisso vijjāti upanissayavato saheva arahattaphalena tisso vijjā deti. Nanu cettha tisu vijjāsu āsavakkhayañāṇassa maggapariyāpannattā kathametaṃ yujjati “maggo tisso vijjā deti”ti? Nāyaṃ doso. Satipi āsavakkhayañāṇassa maggapariyāpannabhāve aṭṭhaṅgike magge sati maggañāṇena saddhiṃ tisso vijjā paripuṇṇā hontīti “maggo tisso vijjā deti”ti vuccati. **Cha abhiññāti** etthāpi eseṇa nayo. **Sāvakapāramiññānti** aggasāvakehi paṭilabhitabbaṃ sabbameva lokiyalokuttarañāṇaṃ. **Paccekabodhiññānti** etthāpi imināva nayena attho veditabbo. **Abbhaññāsinti** jāniṃ. Jānanañca na anussavādivasenāti āha “**paṭivijjhin**”ti, paccakkhamakāsinti attho. Paṭivedhopi na dūre ṭhitassa lakkhaṇappaṭivedho viyāti āha “**pattomhi**”ti, pāpuṇinti attho. Pāpuṇanañca na sayāṃ gantvāti āha “**adhigatomhi**”ti, sakasantāne uppādanavasena paṭilabhinti attho.

Opammasamapaṭipādananti opammatthassa upameyyena sammadeva paṭipādanaṃ. **Atthenāti** upameyyatthena. Yathā kukkuṭiyā aṇḍesu tividhakiriyākaraṇaṃ kukkuṭacchāpakānaṃ aṇḍakosato nikkhamanassa mūlakāraṇaṃ, evaṃ bodhisattabhūtaṃ bhagavato tividhānupassanākaraṇaṃ avijjaṇḍakosato nikkhamanassa mūlakāraṇanti āha “**yathā hi tassā kukkuṭiyā -pa- tividhānupassanākaraṇaṃ**”ti. “Santāne”ti vuttattā aṇḍasadisatā santānassa bahi nikkhantakukkuṭacchāpakasadisatā buddhagūṇaṃ, buddhagūṇāti ca atthato buddhoyeva “tathāgatassa kho etaṃ vāseṭṭha adhivacanaṃ dhammakāyo itipi”ti vacanato. **Avijjaṇḍakosassa tanubhāvoti** balavavipassanāvasena avijjaṇḍakosassa tanubhāvo, paṭicchādanasāmaññena ca avijjāya aṇḍakosasadisatā. Mudubhūtaṃ kharabhāvāpatti hotīti tannivattanatthaṃ “**thaddhakharabhāvo**”ti vuttaṃ.

Tikkhakharavippasannasūrabhāvoti ettha pariggayhamānesu saṅkhāresu vipassanāñāṇassa samādhindriyavasena sukhānuppaveso **tikkhatā**, anupavisitvāpi satindriyavasena anatikkamanato akunṭhatā **kharabhāvo**. Tikkhopi hi ekacco saro lakkhaṃ patvā kunṭho hoti, na tathā idaṃ. Satipi kharabhāve

sukhumappavattivasena kilesasamudācārasaṅkhobharahitatāya saddhindriyavasena **pasannabhāvo**, satipi ca pasannabhāve antarā anosakkitvā kilesapaccatthikānaṃ suṭṭhu abhibhavanato vīriyindriyavasena **sūrabhāvo** veditabbo. Evamimehi pakārehi saṅkhārupekkhāñānameva gahitanti daṭṭhabbaṃ. **Vipassanāñāna**ssa pariṇāmakāloti vipassanāya vuṭṭhānagāminibhāvappatti, tadā ca sā maggañānagabbhaṃ dhārentī viya hotīti āha “**gabbhaggahanakālo**”ti. **Gabbhaṃ gaṇhāpetvā**ti saṅkhārupekkhāya anantaraṃ sikhāppatta-anulomavipassanāvasena maggavijāyanatthaṃ gabbhaṃ gaṇhāpetvā. **Anupubbādhi**gatenāti paṭhamamaggapaṭipāṭiyā adhigatena. **Abhiññāpakkheti** lokiyābhiññāpakkhe. Lokuttarābhiññā hi avijjaṇḍakosaṃ padālītā. Potthakesu pana katthaci “cha-abhiññāpakkhe”ti likhanti, so apāṭhoti veditabbo. **Jeṭṭho seṭṭhoti** vuddhatamattā **jeṭṭho**, sabbaguṇehi uttamattā pasatthatamoti **seṭṭho**.

Idāni “āraddhaṃ kho pana me brāhmaṇa vīriyaṃ”ti-ādikāya desanāya anusandhiṃ dassento āha “**evaṃ bhagavā**”ti-ādi. Tattha **pubbabhāgato pabbuti**ti bhāvanāya pubbabhāgiyavīriyārambhādito paṭṭhāya. **Cittamevamuppannanti** evaṃ upari vakkhamānaparivitakkavasena cittamuppannanti attho. “Cittameva uppannaṃ”tipi pāṭho, tattha cittameva uppannaṃ, na tāva bhagavati pasādoti attho. **Muṭṭhassatināti** vinaṭṭhassatinā, sativirahitenāti attho. **Sāraddhakāyenāti** sadarathakāyena. **Bodhimaṇḍeti** bodhisāṅkhātassa ñānaassa maṇḍabhāvappatte ṭhāne. Bodhīti hi paññā vuccati, sā ettha maṇḍā pasannā jātāti so padeso “bodhimaṇḍo”ti paññāto. **Caturaṅgasamannāgatanti** “kāmaṃ taco ca nhāru ca aṭṭhi ca avasissatu, sarīre upasussatu maṃsalohitaṃ”ti¹ evaṃ vuttacaturaṅgasamannāgataṃ vīriyaṃ. Tattha tacoti ekaṃ aṅgaṃ nhāru ekaṃ aṅgaṃ aṭṭhi ekaṃ aṅgaṃ maṃsalohitaṃ ekaṃ aṅganti veditabbaṃ. **Taco ekaṃ aṅganti** ca tace nirapekkhabhāvo ekaṃ aṅganti gahetabbaṃ. Padhānaṃ anuyuñjantassa hi tace palujjamānepi taṃnimittaṃ avosānāpajjanaṃ tassa vīriyassa ekaṃ aṅgaṃ ekaṃ kāraṇaṃ. Evam sesesupi attho veditabbo. **Paggahitanti** ārambhaṃ²

1. Ma 2. 146; Saṃ 1. 266; Aṃ 1. 52; Khu 7. 379 piṭṭhesu.

2. Ārabbha (Syā, Ka)

sithilaṃ akatvā daḥhapaṛakkamasāṅkhātussāhanabhāvena gahitaṃ. Tenāha “**asithilappavattitanti vuttaṃ hoti**”ti.

Asallīnanti asaṅkucitaṃ kosajjavasena saṅkocaṃ anāpannaṃ. **Upaṭṭhitā**ti ogāhanasaṅkhātena apilāpabhāvena ārammaṇaṃ upagantvā ṭhitā. Tenāha “**ārammaṇābhīmukhībhāvenā**”ti. Sammosassa viddhamsanavasena pavattiyā na sammutṭhāti **asammutṭhā**. Kiñcāpi cittaṭṭhāpāssaddhivaseneva cittameva passaddhaṃ, kāyapassaddhivaseneva ca kāyo passaddho hoti, tathāpi yasmā kāyapassaddhi uppajjamānā cittaṭṭhāpāssaddhiyā saheva uppajjati, na vinā, tasmā vuttaṃ “**kāyacittaṭṭhāpāssaddhivasenā**”ti. Kāyapassaddhiyā ubhayesampi kāyānaṃ passambhanāvahattā vuttaṃ “**rūpakāyopi passaddhoyeva hoti**”ti. **So ca khoti** so ca kho kāyo. **Vigatadarathoti** vigatakilesadaratho. Nāmakāye hi vigatadarathe rūpakāyopi vūpasantadarathapariḷāho hoti. **Sammā āhitanti** nānārammaṇesu vidhāvanasaṅkhātāṃ vikkhepaṃ vicchinditvā ekasminīyeva ārammaṇe avikkhittabhāvāpādanena sammadeva āhitaṃ ṭhapitaṃ. Tenāha “**suṭṭhu ṭhapitaṃ**”ti-ādi. Cittassa anekaggaḥbhāvo vikkhepavasena cañcalatā, sā sati ekaggaṭāya na hotīti āha “**ekaggaṃ acalaṃ nipphandanaṃ**”ti. **Ettāvatāti** “āraddhaṃ kho paṇā”ti-ādinā vīriyasatipassaddhisamādhīnaṃ kiccasiddhidassanena.

Nanu ca saddhāpaññānampi kiccasiddhi jhānassa pubbaṭṭipadāya icchitabbāti? Saccāṃ icchitabbā, sā pana nānantarikaḥbhāvena avuttasiddhāti na gahitā. Asati hi saddhāya vīriyārambhādīnaṃ asambhavoyeva, paññāpariggahe ca nesāṃ asati nāyārambhādibhāvo na siyā, tathā asallīnāsamosatādayo vīriyādīnanti asallīnatādiggaḥṇenevettha paññākiccasiddhi gahitāti daṭṭhabbaṃ. Jhānabhāvanāyaṃ vā samādhikiccaṃ adhikaṃ icchitabbanti dassetuṃ samādhipariyosānāva jhānassa pubbaṭṭipadā kathitāti daṭṭhabbaṃ.

Paṭhamajjhānakathā

Idāni “vivicca kāmehī”ti-ādinayappavattāya pālīyā jhānavibhaṅge¹ vuttampi atthaṃ aṭṭhakathānayeneva samvaṇṇetukāmo vibhaṅgapālīyaṃ vuttanayena avacane kāraṇaṃ dassetuṃ “**kiñcāpi tattha katame**

1. Abhi 2. 253 piṭṭhe.

kāmā”ti-ādimāha. Tattha patthanākārena pavatto dubbalo lobho chandanaṭṭhena **chando**, tato balavā rañjanaṭṭhena **rāgo**, tatopi balavatāro bahalarāgo **chandarāgo**. Nimittānubyañjanāni saṅkappeti etenāti **saṅkappo**, tathāpavatto lobho. Tattha **nimittasaṅkappanā** nāma avayave samodhānetvā “itthi puriso”ti-ādinā ekajjhaṃ katvā uparūpari kilesupattiya nimittassa kappanā. **Anubyañjanasaṅkappanā** pana “hatthā sobhanā, pādā sobhanā”ti evaṃ anubyañjanavasena vibhajitvā kappanāti. Kilesānañhi anu anu byañjanato pariyañjanato pariyañjanato upattiya paccayabhāvato anubyañjanaṃ hatthapādādi-avayavā vuccanti. Tato balavā rañjanaṭṭhena **rāgo**, saṅkappavaseneva pavatto tatopi balavatāro **saṅkapparāgo**. Svāyaṃ pabhedo ekasseva lobhassa pavatti-ākārasena avatthābhedavasena ca veditabbo yathā “vaccho dammo balibaddo”ti. **Kāmā**ti kilesakāmā, kāmentīti kāmā, kāmenti etehīti vā.

Seyyathidanti imassa taṃ katamaṃ, taṃ kathanti vā attho. **Viviccitvāti** visuṃ hutvā. Tenāha “**vinā hutvā apasakkitvā**”ti, pajahanavasena apakkamitvāti attho. **Vivicceva kāmehīti** ettha **viviccāti** iminā vivecanaṃ jhānakkhaṇe kāmānaṃ abhāvamattaṃ vuttaṃ. **Viviccevatī** pana iminā ekaṃsato kāmānaṃ vivecetabbatādīpanena tappaṭipakkhatā jhānassa kāmavivekappahānassa ca jhānādhigamūpāyatā dassitā hotīti imamatthaṃ dassetuṃ “**paṭhamajjhānaṃ**”ti-ādiṃ vatvā tamevatthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ “**kathan**”ti-ādi vuttaṃ. **Andhakāre sati padīpo viyāti** etena yathā padīpābhāvena rattiyaṃ andhakārābhibhavo, evaṃ jhānābhāvena cittasantatiyaṃ kāmābhibhavoti dasseti.

Etanti pubbapadeyeva avadhāraṇavacanaṃ, na kho pana evaṃ daṭṭhabbaṃ “**kāmehi evā**”ti avadhāraṇassa akatattā. **Tannissaraṇatoti** nissaranti niggacchanti etena, ettha vāti nissaraṇaṃ. Ke niggacchanti? Kāmā. Tesaṃ kāmānaṃ nissaraṇaṃ pahānaṃ **tannissaraṇaṃ**, tato kāmanissaraṇatoti attho. Kathaṃ pana samāne vikkhambhane kāmānamevetaṃ nissaraṇaṃ, na byāpādādīnanti codanaṃ yuttito āgamato ca sādhetuṃ “**kāmadhātū**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **kāmadhātusamatikkamanatoti** sakalassapi kāmabhavassa samatikkamapaṭipadābhāvato. Tena imassa jhānassa

kāmapariññābhāvamāha. **Kāmarāgapatiṭipakkhatoti** “chando kāmo”ti-ādinā¹ vuttavibhāgassa kilesakāmassa paccatthikabhāvato. Tena yathā mettā byāpādassa, karuṇā vihiṃsāya, evamidam jhānam kāmarāgassa ujuvipaccanīkabhūṭanti dasseti. Vipākena cettha kāmadhātusamatikkamo attano pavattikkhaṇe kāmarāgapatiṭipakkhatā ca veditabbā. Evamattano pavattiyā vipākappavattiyā ca kāmarāgato kāmadhātuto ca vinivattasabhāvattā idam jhānam visesato kāmānameva nissaraṇam, svāyamattho pāṭhāgato evāti āha “**yathāhā**”ti-ādi. **Nekkhammanti** paṭhamajjhānam.

Kāmañcettha tamattham dīpetum purimāpadeyeva avadhāraṇam gahitam, uttarapadepi pana tam gahetabbameva tathā atthasambhavatoti dassetum “**uttarapadepi**”ti-ādi vuttam. **Itoti** kāmacchandato. **Esa daṭṭhabboti** esa niyamo daṭṭhabbo. **Sādhāraṇavacanenāti** sabbavivekasādhāraṇavacanena. Tadaṅgavikkhambhanasamucchedapaṭippassaddhinissaraṇavivekā **tadaṅgavivekādayo**. Kāyacitta-upadhivivekā **kāyavivekādayo**. **Tayo eva idha daṭṭhabbāti** tayo eva idha jhānakathāyam daṭṭhabbā samucchedavivekādinam asambhavato. **Niddeseti** mahāniddese². Tattha hi “uddānato dve kāmā vatthukāmā kilesakāmā cā”ti uddisitvā tattha “katame vatthukāmā manāpiyā rūpā -pa- manāpiyā phoṭṭhabbā”ti-ādinā vatthukāmā niddiṭṭhā. Te pana kāmīyanṭīti kāmāti veditabbā. **Tatthevāti** niddeseyeva. **Vibhaṅgeti** jhānavibhaṅge. **Evañhi satīti** evam ubhayesampi kāmānam saṅgahe satī. **Vatthukāmehipīti** vatthukāmehi viviccevatīpi attho yujjatīti evam yujjamānatthantarasamuccayattho **pi-saddo**, na kilesakāmasamuccayattho. Kasmā? Imasmiṃ atthe kilesakāmehi vivekassa dutiyapadena vuttattā. **Tenāti** vatthukāmaṇvivekena. **Kāyaviveko vutto hotīti** puttadārādīpariggahavivekadīpanato kāyaviveko vutto hoti.

Purimenāti kāyavivekena. **Etthāti** “vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi”ti etasmiṃ padadvaye. Ito vā niddhārite vivekadvaye, akusalasaddena yadi kilesakāmā, sabbākusalāpi

1. Khu 7. 2 piṭṭhe.

2. Khu 7. 1 piṭṭhe.

vā gahitā, sabbathā kilesakāmehi viveko vuttoti āha “**dutiyena kilesakāmehi vivekavacanato**”ti. **Dutiyenā**ti ca cittavivekenāti attho. **Etesanti** yathāvuttānaṃ dvinnāṃ padānaṃ. Niddhāraṇe cetāṃ sāmivacanāṃ. Taṇhādisaṃkilesānaṃ vatthuno pahānaṃ **saṃkilesavatthuppahānaṃ**. **Lolabhāvo** nāma tattha tattha rūpādīsu taṇhuppādo, tassa hetū vatthukāmā eva veditabbā. Bālabhāvassa hetupariccāgoti sambandho. **Bālabhāvo** nāma avijjā, ducintitacintitādi vā, tassa ayonisomanasikāro, sabbepi vā akusalā dhammā hetū. Kāmaguṇādhigamahetu pāṇātipātādi-asuddhappayogo hotīti tabbivekena **payogasuddhi** vibhāvitā. Taṇhāsaṃkilesasodhanena vivattūpanissayasamvaddhanena ca ajjhāsayaṃvisodhanāṃ **āsayaṃposanaṃ**. **Āsayaposaṇanti** ca jhānabhāvanāya paccayaḥhūtā pubbayogādivasena siddhā ajjhāsayasampadā, sā pana taṇhupatāpavigamena hoti. Tena vuttaṃ “taṇhāsaṃkilesaṃvisodhanenā”ti. **Kāmesū**ti niddhāraṇe bhummaṃ.

Anekabhedoti kāmāsava kāmārāgasamyojanādivasena rūpatāṇhādivasena ca anekappabhedo. **Kāmacchandoyevā**ti kāmāsabhāvoyeva chando, na kattukamyatāchando napi kusalacchandoti adhippāyo. **Akusalapariyāpannopī**ti “vivicca akusalehi”ti ettha vutta-akusalesu antogadhopi. **Jhānapaṭipakkhatoti** jhānassa paṭipakkhabhāvato taṃhetu taṃnimittaṃ visum vutto, akusalabhāvasāmaññaṃ aggahetvā visum sarūpena gahito. Yadi kilesakāmovā purimāpade vutto, taṃ katham bahuvacananti āha “**anekabhedato**”ti-ādi. **Aññesampī**ti diṭṭhimāna-ahirīkānottappādīnaṃ taṃsahitaphassādīnañca.

Uparijhānaṅgapaccanīkapaṭipakkhabhāvadassanatoti “savitakkam savicāraṇ”ti-ādinā upari vuccamānāni jhānaṅgāni uparijhānaṅgāni, tesam attano paccanīkānaṃ paṭipakkhabhāvadassanato tappaccanīkānīvaraṇavacanāṃ. “Uparijhānaṅgānaṃ paccanīkapaṭipakkhabhāvadassanato”tipi pāṭho. Tattha **paccanīkapaṭipakkhabhāvadassanatoti** upari vuccamānajhānaṅgānaṃ ujuvipaccanīkavasena paṭipakkhabhāvadassanatoti atthaṃ vadanti. **Jhānaṅgapaccanīkānī**ti jhānaṅgānaṃ pavattinivāraṇato jhānaṅgapaccanīkāni. **Viddhamśakānī**ti vighātakāni. **Samādhi**

kāmacchandassa paṭipakkhoti rāgapaṇidhiyā ujuvipaccanīkabhāvato nānārammaṇehi palobhitassa paribbhamantassa cittassa samādhānato kāmacchandassa samādhī paṭipakkho. **Pīti byāpādassāti** pāmojjena samānayogakkhemattā byāpādassa pīti paṭipakkhā. **Vitakko thinamiddhassāti** yoniso saṅkappanavasena savipphārappavattito vitakko thinamiddhassa paṭipakkho. **Sukhaṃ uddhaccakukkuccassāti** sukhaṃ vūpasantasītalasabhāvattā avūpasamānutāpasabhāvassa uddhaccakukkuccassa paṭipakkhaṃ. **Vicāro vicikicchāyāti** vicāro ārammaṇe anumajjanavasena paññāpatirūpasabhāvattā vicikicchāya paṭipakkho. Mahākaccānattherena desitā piṭakānaṃ saṃvaṇṇanā peṭakaṃ, tasmim **peṭake**.

Pañcakāmaguṇabhedavisayassāti rūpādipañcakāmaguṇavisesavisayassa. **Āghātavatthubhedādivisayānanti** byāpādavivekavacanena “anattamaṃ me acari”ti-ādi āghātavatthubhedavisayassa dosassa, mohādhikehi thinamiddhādīhi vivekavacanena paṭicchādanavasena dukkhādīpubbantādībhedavisayassa mohassa vikkhambhanaviveko vutto. Kāmarāgabyāpādatadekaṭṭhathinamiddhādivikkhambhakañcetaṃ sabbākusalapaṭipakkhasabhāvattā sabbākusalānaṃ, tena sabhāvena sabbākusalappahāyakaṃ hontampi kāmarāgādivikkhambhanasabhāvameva hoti taṃsabhāvattāti avisesetvā nīvaraṇākusalamūlādīnaṃ vikkhambhanaviveko vutto hotīti āha.

Yathāpaccayaṃ pavattamānānaṃ sabhāvadhammānaṃ natthi kāci vasavattitāti vasavattibhāvanivāraṇatthaṃ “**vitakkanam vitakko**”ti vuttaṃ. **Vitakkananti** hi vitakkanakiriyā, sā ca vitakkassa attano paccayehi pavattimattamevāti bhāvaniddeso vasavattibhāvanivāraṇāya hoti. Tayidaṃ vitakkanam “īdisamidan”ti ārammaṇaparikkappananti āha “**ūhananti vuttaṃ hoti**”ti. Yasmā cittaṃ vitakkabalena ārammaṇaṃ abhinirulhaṃ viya hoti, tasmā so ārammaṇābhiniropanalakkhaṇo vutto. Yathā hi koci rājavallabhaṃ ñātimvā mittam vā nissāya rājagehaṃ ārohati anupavisati, evaṃ vitakkaṃ nissāya cittaṃ ārammaṇaṃ ārohati. Yadi evaṃ kathaṃ avitakkaṃ cittaṃ ārammaṇaṃ ārohatīti? Vitakkabaleneva. Yathā hi so puriso paricayena tena vināpi nirāsaṅko rājagehaṃ pavisati, evaṃ paricayena vitakkena vināpi avitakkaṃ cittaṃ ārammaṇaṃ ārohati.

Paricayenāti ca santāne pavattavitakkabhāvanāsāṅkhātena paricayena. Vitakkassa hi santāne abhiñhaṃ pavattassa vasena cittassa ārammaṇābhīruhanaṃ ciraparicitaṃ, tena taṃ kadāci vitakkena vināpi tattha pavattateva. Yathā taṃ ñāṇasahitaṃ hutvā sammasanavasena ciraparicitaṃ kadāci ñāṇarahitampi sammasanavasena pavattati, yathā vā kilesasahitaṃ hutvā pavattaṃ sabbaso kilesarahitampi paricayena kilesavāsanāvasena pavattati, evaṃsāmpadamidaṃ daṭṭhabbaṃ.

Āhananapariyāhananarasoti-ādiso, abhimukhaṃ vā hananaṃ **āhananaṃ**. Parito, parivattitvā vā āhananaṃ **pariyāhananaṃ**. “Rūpaṃ rūpaṃ, pathaviṃ pathaviṃ”ti ākoṭentassa viya pavatti āhananaṃ pariyāhanananti ca veditabbaṃ. Yasmiñhi ārammaṇe cittaṃ abhiniropeti, taṃ tassa gahaṇayogyāṃ karonto vitakko ākoṭento viya hoti. Yadi evaṃ nāgasenattherena “ākoṭanalakkhaṇo vitakko. Yathā mahārāja bherī ākoṭitā atha pacchā anuravati anusaddāyati, evameva kho mahārāja yathā ākoṭanā, evaṃ vitakko daṭṭhabbo. Atha pacchā anuravanā anusaddanā, evaṃ vicāro daṭṭhabbo”ti ākoṭanalakkhaṇatā vitakkassa kasmā vuttā? Nāyaṃ virodho. Therena hi kiccaṣaṇṇissitaṃ katvā lakkhaṇaṃ vuttaṃ. Dhammānañhi sabhāvavinimuttā kāci kiriyā nāma natthi tathā gahetabbākāro ca. Bodhaneyyajanānurodhena pana paramatthato ekībhāvopi sabhāvadhammo pariyāyavacanehi viya samāropitarūpehi bahūhi pakārehi pakāsiyati. Evañhi so suṭṭhu pakāsito hoti. **Ānayanapaccupaṭṭhānoti** ettha **ānayanam** citte ārammaṇassa upanayanaṃ, ākaḍḍhanaṃ vā.

Anusañcaraṇam anuparibbhamanaṃ. Svāyaṃ viseso santānamhi labbhamāno eva santāne pākaṭo hotīti daṭṭhabbo. Sesesupi eseva nayo. **Anumajjananti** ārammaṇe cittassa anumasaṇaṃ, parimajjananti attho. Tathā hi “vicāro parimajjanahattho viya sañcaraṇahattho viyā”ti ca vutto. **Tatthāti** ārammaṇe. Sahajātānaṃ anuyojanaṃ ārammaṇe anuvicaraṇasaṅkhātānumajjanavaseneva veditabbaṃ. Anuppabandhanaṃ ārammaṇe cittassa avicchinnaṃ viya pavatti. Tathā hi so “anuppabandhanatā”ti niddiṭṭho. Teneva ca “ghaṇṭānuravo viya, paribbhamanaṃ viyā”ti ca vutto. **Katthacīti**

paṭhamajjhāne parittacittuppadesu ca. **Oḷārikatṭhenā**ti vicārato oḷārikatṭhena. Yathā ghaṇṭābhighātasaddo paṭhamābhinipāto hoti, evaṃ ārammaṇābhimukhaniropanaṭṭhena vitakko cetaso paṭhamābhinipāto viya hotīti āha “**ghaṇṭābhighātasaddo viyā**”ti-ādi. **Vipphāravā**ti ettha **vipphāro** nāma vitakkassa thinamiddhapaṭipakkho ārammaṇe anolīnatā asaṅkoco, so pana abhiniropanabhāvena calanaṃ viya hotīti adhippāyenāha “**paripphandanabhāvo cittassā**”ti. **Paribbhamanaṃ viyā**ti ettha parissayābhāvavīmaṃsanatthaṃ paribbhamananti veditabbaṃ. **Dukanipātattṭhakathāyaṃ** pana—

“Ākāse gacchato mahāsakuṇassa ubhohi pakkhehi vātaṃ gahetvā pakkhe sannisidāpetvā gamanaṃ viya ārammaṇe cetaso abhiniropanabhāvena pavatto vitakko, vātaggahaṇatthaṃ pakkhe phandāpayamānassa gamanaṃ viya anumajjanabhāvena pavatto vicāro”ti—

vuttaṃ, taṃ anuppabandhanena pavattiyaṃ yujjati. Tathā hi upacāre vā appanāyaṃ vā santānena pavattiyaṃ vitakko niccalo hutvā ārammaṇaṃ anupavisitvā viya pavattati, na paṭhamābhinipāte pākaṭo hoti. Yathā hi apubbārammaṇe paṭhamābhinipātābhūto vitakko vipphāravā hoti, na tathā ekasmiṃyeva ārammaṇe nirantaraṃ anuppabandhavasena pavattiyaṃ, nātivipphāravā pana tattha hoti sannisinnabhāvato.

Paṭhamadutiyaajjhānesu pākaṭo hotīti vitakkassa viseso abhiniropanākāro oḷārikattā paṭhamajjhāne pākaṭo hoti, tadabhāvato pañcakanaye dutiyaajjhāne vicārassa viseso anumajjanākāro pākaṭo hoti.

Ayaṃ panettha aparō nayo—malaggahitaṃ kamsabhājanam ekena hatthena dālhaṃ gahetvā itarena hatthena cuṇṇatela-eḷakalomādikatacumbaṭakena parimajjantassa dālhaṃ gahaṇahattho viya vitakko, parimajjanahattho viya vicāro. Tathā kumbhakārassa daṇḍappahārena cakkam bhamayitvā bhājanam karontassa piṇḍassa uppīlanahattho viya vitakko, tasseva ito cito ca saṅcaraṇahattho viya vicāro. Tathā kamsabhājanādīsu kiñci maṇḍalaṃ vaṭṭalekhaṃ karontassa majjhe sannirumbhitvā ṭhitakaṇṭako

viya abhiniropano vitakko, bahi paribbhamanakaṇṭako viya anumajjano vicāroti veditabbaṃ.

Yathā pupphaphalasākāhādi-avayavavinimutto avijjamānopi rukkho “sapuppho saphalo”ti voharīyati, evaṃ vitakkādi-aṅgavinimuttaṃ avijjamānampi jhānaṃ “savitakkaṃ savicāraṃ”ti voharīyatīti dassetuṃ “**rukkho viyā**”ti-ādi vuttaṃ. **Vibhaṅge** **panāti**-ādīsu jhānabhāvanāya puggalavasena desetabbattā “idha bhikkhu vivicceva kāmehī”ti-ādinā¹ puggalādhiṭṭhānena jhānāni uddiṭṭhānīti. Yadi pi vibhaṅge puggalādhiṭṭhānā desanā katā, attho pana tatrāpi vibhaṅgepi yathā idha “iminā ca vitakkenā”ti-ādinā dhammavasena vutto, evameva daṭṭhabbo, paramatthato puggalasseva abhāvatoti adhippāyo. Atha vā jhānasamaṅgino vitakkavicārasamaṅgitādassanena jhānasseva savitakkasavicāratā vuttāti āha “**attho pana tatrāpi evameva daṭṭhabbo**”ti.

Vivekasaddassa bhāvasādhanaṃ sandhāyāha “**tasmā vivekā**”ti. Hetu-atthe cetāṃ nissakkavacanaṃ, tasmā vivekā hetubhūtatī attho. **Vivekasaddassa** kattusādhanaṃ kammaśādhanaṃ vā sandhāyāha “**tasmim vā viveke**”ti. “Vivitto”ti hi iminā nīvaraṇehi vinābhūto tehi vivecitoti ca sādhanadvayampi saṅgahitamevāti. **Pinayatīti** tappeti vaḍḍheti vā. **Sampiyāyanalakkhaṇāti** paritussanalakkhaṇā. **Pīnanarasāti** paribrūhanarasā. **Pharaṇarasāti** paṇītarūpehi kāyassa byāpanarasā. Udaggabhāvo **odagyaṃ**. Sukhayatīti **sukhaṃ**, attanā sampayuttadhamme laddhassāde karotīti attho. Svāyaṃ kattuniddeso pariyāyaladdho dhammato aññassa kattunivattanattho, nippariyāyena pana bhāvasādhanaṃ eva labbhatīti “**sukhaṃ sukhaṃ**”ti vuttaṃ. **Sātalakkhaṇanti** iṭṭhasabhāvattā taṃsamaṅgīpuggalaṃ, sampayuttadhamme vā attani sādayatīti sātāṃ da-kārassa ta-kāraṃ katvā. Sātāṃ madhuranti vadanti, sātāṃ lakkhaṇaṃ etassāti sātalakkhaṇaṃ. **Upabrūhanarasanti**-ādīsu **upabrūhanaṃ** sampayuttadhammānaṃ samvaddhanaṃ, dukkhaṃ viya avissajjetvā adukkhamasukhā viya anajjuhekkhitvā anu anu gaṇhanaṃ upakāritā vā anuggaho. **Katthacīti** paṭhamajjhānādi ke. **Paṭilābhatuṭṭhīti** paṭilābhavasena uppajjanakatutṭhi.

1. Abhi 2. 253 piṭṭhe.

Paṭiladdharasānubhavananti paṭiladdhassa ārammaṇarasassa anubhavanam. Etena pītisukhāni sabhāvato vibhajitvā dassitāni. **Yattha pīti, tattha sukhanti** vitakkassa viya vicārena pītiyā sukhena accantasamīyogamāha. **Yattha sukham, tattha na niyamato pīti**ti vicārassa viya vitakkena, sukhassa pītiyā anaccantasamīyogam. Tena accantānaccantasamīyogitāya pītisukhānam visesam dasseti.

Kam udakam tārenti etthāti **kantāram**, nirudakamaruṭṭhānam¹. Vanameva **vanantam**. **Vanacchāyappavesana-udakaparibhogesu viya sukhanti** yathā hi puriso mahākantāramaggaṃ paṭipanno ghammapareto tasito pipāsito paṭipathe purisam disvā “kattha pāṇiyam atthi”ti puccheyya, so “aṭaviṃ uttaritvāva jātassaravanasanḍo atthi, tattha gantvā labhissasī”ti vadeyya, so tassa katham sutvāva haṭṭhapahaṭṭho bhaveyya, tato gacchanto bhūmiyam patitāni uppaladalanālapattādīni disvā suṭṭhutarāṃ haṭṭhapahaṭṭho hutvā gacchanto allavatthe allakese purise passeyya, vanakukkuṭavanamorādīnam saddam suṇeyya, jātassarapariyante jātamañijālasadisam nīlavanasaṇḍam passeyya, sare jātāni uppalapadumakumudāni passeyya, accham vippasannam udakampi passeyya, so bhiyyo bhiyyo haṭṭhapahaṭṭho hutvā jātassaram otaritvā yathārucci nhatvā ca pivitvā ca passaddhadaratho bhisamuḷālapokkharādīni khādītva nīluppalādīni piḷandhitvā mandālavamūlāni khandhe khipitvā uttaritvā sātakam nivāsetvā udakasātakam ātape katvā sītacchāyāya mandamande vāte paharante nipannova “aho sukham aho sukhan”ti vadeyya, evaṃsappadamidaṃ datṭhabbam. Tassa hi purisassa jātassaravanasanḍasavanato paṭṭhāya yāva udakadassanā haṭṭhapahaṭṭhakālo viya pubbabhāgārammaṇe haṭṭhapahaṭṭhākārā pīti, nhāyitvā ca pivitvā ca sītacchāyāya mandamande vāte paharante “aho sukham aho sukhan”ti vadanto nipannakālo viya balappattam ārammaṇarasānubhavanākārasaṇṭhitam sukham.

Tasmim tasmim samayeti iṭṭhārammaṇassa paṭilābhasamaye paṭiladdhassa rasānubhavanasamaye vanacchāyādīnam savanadassanasamaye paribhogasamaye ca. **Pākaṭabhāvatoti** yathākkamam pītisukhānam vibhūtabhāvato.

1. Nirudakamaraññaṭṭhānam (Sī)

Vivekajaṃ pītisukhanti ettha purimasmim atthe vivekajanti jhānaṃ vuttaṃ. Pītisukhasaddato ca atthi-atthavisesavato **assa jhānassa, asmim vā jhāneti** ettha akāro¹ daṭṭhabbo yathā arisasoti². Dutiye pītisukhameva vivekajaṃ, vivekajaṃpītisukhanti ca aññapadatthasamāso paccattaniddesassa ca alopo kato, lope vā sati “vivekajapītisukhan”ti pāṭhoti ayaṃ viseso.

Gaṇanānupubbato paṭhamanti iminā desanākkamaṃ ullinṅgeti. “Gaṇanānupubbatā paṭhaman”tipi pāṭho, tatthāpi gaṇanānupubbatāyāti attho, gaṇanānupubbatāmattaṃ vā paṭhamanti idaṃ vacananti attho. **Paṭhamam samāpajjati paṭhamanti** idaṃ pana na ekantalakkhaṇaṃ. Ciṇṇavasābhāvo hi aṭṭhasamāpattilābhī ādito paṭṭhāya matthakaṃ pāpentopi samāpajjitum sakkoti, matthakato paṭṭhāya ādim pāpentopi samāpajjitum sakkoti, antaranā okkamantopi sakkoti. Evaṃ pubbuppattiyatṭhena pana paṭhamam uppannantipi paṭhamam. Teneva **visuddhimagge**³ “gaṇanānupubbatā paṭhamam, paṭhamam uppannantipi paṭhaman”ti ettakameva vuttaṃ. **Paccanīkadhamme jhāpeti** nīvaraṇāḍipaccanīkadhamme dahati, vikkhambhanavasena pajahatīti attho. **Gocaranti** kasiṇāḍi-ālambanaṃ. **Tanti** taṃ gocaraṃ. **Upanijjhāyatīti** passati. **Saha upacārenāti** saddhim upacārajjhānena. **Kasiṇārammaṇūpanijjhāyanatoti** pathavīkasiṇāḍino attano ārammaṇassa rūpaṃ viya cakkhunā upanijjhāyanato. **Lakkhaṇūpanijjhāyanatoti** yathāsambhavaṃ aniccādilakkhaṇattayassa nibbānadhātuyā tathalakkhaṇassa ca upanijjhāyanato. Tenevāha “**ettha hī**”ti-ādi. Niccādivipallāsappahānena maggo asammohato aniccādilakkhaṇāni upanijjhāyatīti lakkhaṇūpanijjhānanti āha “**vipassanāya upanijjhāyanakiccan**”ti-ādi. **Tathalakkhaṇanti** avināsadhammassa nibbānassa anaññathābhāvato aviparītasabhāvo tathalakkhaṇaṃ, maggassapi vā nibbānārammaṇato tathalakkhaṇūpanijjhānatā yojetabbā.

Visadisodāharaṇaṃ tāva dassento āha “**yathā sadhano**”ti-ādi. **Añño apadesāraho hoti**ti dhanato pariyanato ca añño dhanavā pariyanavā ca puriso saha dhanena vattati pariyanena cāti sadhano sapariyanoti apadesaṃ arahatīti apadesāraho

1. Jakāro (Sī)

2. Arisajoti (Sī)

3. Visuddhi 1. 145 piṭṭhe.

hoti, apadisitabbo hotīti vuttam hoti. **Senāṅgesu eva senāsammutīti** rathādisenaṅgavinimuttāya senāya abhāvepi rathehi pattīhi ca saha vattanato sarathā sapatti senāti rathādisenaṅgesuyeva senāvohāroti attho. Kasmā panettha jhānapāṭhe aggahitā cित्तेkaggatā gahitāti anuyogaṃ sandhāyāha “**avuttattā**”ti-ādi. **Evam vuttāyevāti** evaṃ sarūpato vibhaṅge vuttāyeva. **Sacittekaggatanti idha avuttepīti** “sacittekaggatan”ti evaṃ sarūpato imasmiṃ jhānapāṭhe avuttepīti attho, sāmāññato pana jhānaggahaṇena gahitā eva. Tenevāha “**yena hr**”ti-ādi. Idam vuttam hoti—yena vitakkādīhi saha vattabam, tam dhammam dīpetum tassa pakāsanādhippāyena “savitakkam savicāran”ti-ādinā uddeso kato, so eva adhippāyo tena bhagavatā vibhaṅge¹ “cittassekaggatā”ti niddisantenā pakāsito, tasmā sā jhānapāṭhe aggahitāti na cintetabbanti.

Upasampajjāti ettha **upa-sam**-saddā “upalabbhatī”ti-ādīsu viya niratthakāti dassetum “upagantvā”ti-ādīm vatvā puna tesam sātthakabhāvaṃ dassetum “**upasampādayitvā**”ti-ādi vuttam, tasmā **upasampajjāti** ettha patvā sādhetvāti vā attho. **Iriyanti** kiriyaṃ. **Vuttinti**-ādīni tasseva vevacanāni. Ekam iriyāpathabādhanaṃ iriyāpathantarehi rakkhaṇaṃ **pālanam**. Sabbabuddhānaṃ āciṇṇattā ānāpānassatikammaṭṭhānameva vuttam. Tañhi sabbabuddhānaṃ āciṇṇanti vadanti.

Paṭhamajjhānakathā niṭṭhitā.

Dutiyajjhānakathā

Vūpasamāti vūpasamahetu. Vūpasamoti cettha pahānaṃ adhippetam, taṇha vitakkavicārānaṃ atikkamo atthato dutiyajjhānakkhaṇe anuppādoti āha “**samatikkamā**”ti-ādi. Katamesam panettha vitakkavicārānaṃ vūpasamo adhippeto, kiṃ paṭhamajjhānikānaṃ, udāhu dutiyajjhānikānanti, kiñcettha—yadi paṭhamajjhānikānaṃ, natthi tesam vūpasamo. Na hi kadāci

1. Abhi 2. 267 piṭṭhe.

paṭhamajjhānaṃ vitakkavicārahitaṃ atthi. Atha dutiyajjhānikānaṃ, evampi nattheva vūpasamo sabbena sabbaṃ tesāṃ tattha abhāvatoti imaṃ anuyogaṃ sandhāyāha **“tattha kiñcāpi”**ti-ādi. Yasmā diṭṭhādīnavassa taṃtaṃjhānakkhaṇe anuppattidhammatāpādanaṃ vūpasamanaṃ adhippetam, vitakkādayo eva ca jhānaṅgabhūtā tathā karīyanti, na taṃ sampayuttā phassādayo, tasmā vitakkādīnaṃyeva vūpasamādhivacanaṃ jhāne āgataṃ¹. Yasmā pana vitakkādīnaṃ viya taṃsampayuttadhammānampi **“etena etaṃ oḷārikaṇ”**ti ādīnavadassanaṃ sutte āgataṃ, tasmā avisesena vitakkādīnaṃ taṃsahagatānañca vūpasamādike vattabbe vitakkādīnaṃyeva vūpasamo vuccamāno adhikavacanaṃ aññamatthaṃ bodhetīti katvā kañci viśesaṃ dīpetīti dassento **“oḷārikassa panā”**ti-ādimāha. Ayañhettha adhippāyo—yehi vitakkavicārehi paṭhamajjhānassa oḷārikatā, tesāṃ samatikkamā dutiyajjhānassa samadhigamo, na sabhāvato anoḷārikānaṃ phassādīnaṃ samatikkamāti ayamatto **“vitakkavicārānaṃ vūpasamā”**ti etena dīpito, tasmā **“kiṃ paṭhamajjhānikānaṃ vitakkavicārānaṃ vūpasamo idhādhippeto, udāhu dutiyajjhānikānaṃ”**ti edisī codanā anokāsāva. **“Pītiyā ca virāgā”**ti-ādīsupi eśeva nayo. Tasmā vitakkavicārapītisukhasamatikkamavacanāni oḷārikoḷārikaṅgasamatikkamā dutiyādi-adhigamadīpakānīti tesāṃ ekadesabhūtaṃ vitakkavicārasamatikkamavacanaṃ avayavena samudāyopalakkhaṇanayena taṃ dīpakaṃ vuttaṃ. Viśuṃ viśuṃ ṭhitepi hi vitakkavicārasamatikkamavacanādike paheyyaṅganiddesatāsāmaññena cittaṇa samūhato gahite vitakkavicāravūpasamavacanassa tadekadesatā hotīti. Atha vā vitakkavicāravūpasamavacaneneva taṃsamatikkamā dutiyādi-adhigamadīpakena pītivirāgādivacanānaṃ pīti-ādisamatikkamā tatiyādi-adhigamadīpakatā dīpitā hotīti tassa taṃdīpakatā vuttā. Evañhi avayavena samudāyopalakkhaṇaṃ vinā vitakkavicāravūpasamavacanena pītivirāgādivacanānaṃ savisaṃyasaṃ samānabyāpārātā dassitā hoti.

Ajjhattanti niyakajjhattaṃ adhippetam, na ajjhattajjhattādīti dassento āha **“ajjhattanti niyakajjhattaṃ adhippetan”**ti. Tattha kāraṇamāha

1. Nāyāgataṃ (Visuddhimaggaṭīkāyaṃ pathavīkaṣiṇaniddesavaṇṇanāyaṃ)

“**vibhaṅge panā**”ti-ādi. **Pana**-saddopi apisaddattho, vibhaṅgepiṭi attho. Ayameva vā pāṭho.

Nīlavaṇṇayogato nīlavatthaṃ viyāti nīlayogato vatthaṃ nīlaṃ viyāti adhippāyo. **Imasmiṇca atthavikkappeti** “ceto¹ sampasādayatī”ti etasmiṃ pakkhe. **Cetasoti** ca upayogatthe sāmivacanaṃ. **Purimasminti** “sampasādanayogato jhānampi sampasādanan”ti vuttapakkhe. **Cetasoti** sambandhe sāmivacanaṃ. “Yāva na pare ekagate² karomī”ti-ādīsu seṭṭhavanopī ekasaddo loke dissatīti āha “**seṭṭhopi hi loke ekoti vuccatī**”ti. “Ekākīhi³ khuddakehi jitan”ti-ādīsu asahāyatthopi ekasaddo diṭṭhoti āha “**eko asahāyo hutvā**”ti. Saddhādayopi kāmāṃ sampayuttadhammānaṃ sādharmaṇato ca asādhāraṇato ca paccayā hontiyeva, samādhi pana jhānakkhaṇe sampayuttadhammānaṃ avikkhepalakkhaṇe indaṭṭhakaraṇena sātisaṃ paccayo hotīti dassento “**sampayuttadhamme -pa- adhvavanan**”ti āha.

“Sampasādanāṃ cetaso ekodibhāvan”ti visesanadvayaṃ jhānassa atisaṃyavacanicchāvasena gahitaṃ. Svāyamatisayo yathā imasmiṃ jhāne labbhati, na tathā paṭhamajjhāneti imaṃ visesaṃ dassetuṃ “**nanu cā**”ti-ādi vuttaṃ. Ārammaṇe āhananapariyāhananavasena anumajjana-anuyujjanavasena ca pavattamānā dhammā satipi nīvaraṇappahānena kilesakālussiyāpagame sampayuttānaṃ kiñci khobhaṃ karontā viya tehi ca te na sannisinnā hontīti vuttaṃ “**vitakkavicārakkhobhena -pa- na suppasannan**”ti. Tattha khuddikā ūmiyo **vīciyo**, mahatiyo **taraṅgā**. **Samādhipi na suṭṭhu pākaṭoti** satipi indriyasamatthe vīriyasamatāya ca teneva khotena sampasādābhāvena ca bahale viya jale maccho samādhipi na suṭṭhu pākaṭo. **Vitakkavicārpalibodhābhāvenāti** ettha yathāvuttakhobho eva palibodho. **Evaṃ vuttenāti** yassā saddhāya vasena sampasādanāṃ, yassā ca cittekaggaṭāya vasena ekodibhāvanti ca jhānaṃ vuttaṃ, tāsāṃ eva “saddahanā”ti-ādina⁴ pavatti-ākāravisesavibhāvanavasena vuttena tena vibhaṅgapāṭhena. **Ayaṃ atthavaṇṇanāti** “sampasādanayogato,

1. Cetaso (Ka)

2. Ekāhante (Visuddhimaggaṭīkāyaṃ pathavīkasiṇaniddesavaṇṇanāyaṃ)

3. Ekakāhi (Ka)

4. Abhi 2. 268 piṭṭhe.

sampasādanato vā sampasādanam. Ekodim bhāvetīti ekodibhāvanti jhānam vuttan”ti evam pavattā ayaṃ atthavaṇṇanā. **Aññadatthu saṃsandati ceva sameti ca, evam veditabbā**ti katham paṇāyam atthavaṇṇanā tena vibhaṅgapāṭhena saddhim saṃsandati sameti, nanu jhānavibhaṅge “sampasādanan”ti padam uddharitvā “yā saddhā saddahanā”ti-ādinā¹ saddhāyeva vuttā, “cetaso ekodibhāvan”ti ca padam uddharitvā “yā cittassa ṭhiti saṅṭhiti avatṭhiti”ti-ādinā¹ samādhisseva niddeso kato, aṭṭhakathāyam pana “sampasādanam ekodibhāvan”ti jhānameva vuttanti aṭṭhakathāya vibhaṅgapāṭhena saddhim virodho āpajjati? Nāpajjati vibhaṅgepi imināva adhippāyena niddesassa katattā. Tathā hi yena sampasādanena yogā jhānam “sampasādanan”ti vuccati, tasmim “yā saddhā saddahanā”ti-ādinā dassite sampasādanam jhānanti samānādhikaraṇaniddeseneva taṃyogā jhāne taṃsaddappavatti dassitā hoti. “Ekodibhāvan”ti ca padam uddharitvā ekodimhi dassite ekodibhāvam jhānanti samānādhikaraṇaniddeseneva jhānassa ekodivaḍḍhanatā vuttāva hotīti iminā adhippāyena byañjanavicāram akatvā dhammamattameva niddiṭṭhanti avirodho yutto.

Yaṃ pana vuttam ṭikākārehi ācariyadhammapālattherādīhi “yadi ekodīti samādhissa gahaṇam adhippetam, tadā ‘ekodibhāvan’ti padam uddharitvā samādhissa niddeso na kattabbo siyā. Tasmā ekodibhāvasaddo eva samādhimhi pavatto sampasādana-saddo viya jhāne pavattatīti yuttan”ti, tam aṭṭhakathāya virujjhati. Tasmā so aṭṭhakathānirapekkho visumyeveko atthavikappoti gahetabbam. Ayañhi nesam adhippāyo—vitakkavicārehi anajjhāruḷhattā ekam udetīti ekodīti tathāvidhasamādhuyuttam jhānacittameva gahetvā ekodissa bhāvo ekodibhāvoti samādhissa gahaṇam sakkā vattunti. Yo paṇāyam tesamabhiniveso “ekodīti samādhissa gahaṇe sati ‘ekodibhāvan’ti padam uddharitvā samādhissa niddeso na kattabbo siyā”ti, so anekantikattā ayutto. Aññatthapi hi byañjanavicāram akatvā atthamattasseva bāhullena vibhaṅge niddeso dissati.

1. Abhi 2. 268 piṭṭhe.

Santāti samam nirodham gatā. **Samitāti** bhāvanāya samam gamitā nirodhitā. **Vūpasantāti** tato eva suṭṭhu upasantā. **Atthaṅgatāti** attham vināsam gatā. **Abbhatthaṅgatāti** upasaggena padam vaḍḍhetvā vuttam. **Appitāti** gamitā vināsam gatā. **Sositāti** pavattisaṅkhātassa santānassa abhāvena sosam sukkhabhāvam gatā. **Byantīkatāti** vigatantā katā.

Ayamatthoti bhāvanāya pahīnattā vitakkavicārānam abhāvasaṅkhāto attho. Codakena vuttamattham sampaticchitvā pariharitum “**evametaṃ siddhovāyamattho**”ti vatvā “**na panetan**”ti-ādi vuttam. Tattha **etanti** “vitakkavicārānam vūpasamā”ti etaṃ vacanam. **Tadatthadīpakanti** tassa vitakkavicārābhāvamattasaṅkhātassa atthassa dīpakam. **Na kilesakālussiyassāti** upacārakkhaṇe viya nīvaraṇasaṅkhātassa kilesasaṅkhobhassa vūpasamā na sampasādananti attho. Nanu ca “**purimaṃ vatvāpi vattabamevā**”ti idaṃ kasmā vuttam. Tathā hi dutiyajjhānādi-adhigamūpāyadīpakena ajjhataṃ sampasādanatāya cetaso ekodibhāvatāya ca hetudīpakena avitakka-avicārābhāvahetudīpakena ca vitakkavicāravūpasamavacaneneva vitakkavicārābhāvo dīpitoti, kim puna avitakka-avicāravacanena katenāti? Na, adīpitattā. Na hi vitakkavicāravūpasamavacanena vitakkavicārānam appavatti vuttā hoti. Vitakkavicāresu hi taṇhāppahānam etesaṃ vūpasamanam. Oḷārikaṅgamukhena hi taṃtaṃjhānanikantiyā vikkhambhanam vitakkavicāravūpasamavacanādīhi pakāsitaṃ. Yato vitakkavicāresu virattabhāvadīpakam vitakkavicāravūpasamavacanam, ye ca saṅkhāresu taṇhāppahānam karonti, tesu maggesu pahīnataṇhesu ca phalesu saṅkhārappavatti hoti, evamidhāpi vikkhambhitavitakkavicārataṇhassa dutiyajjhānassa vitakkavicārasampayogo purimena na nivārito siyāti tannivāraṇattham āvajjitukāmatādi-atikkamo ca tesam vūpasamoti dassanatthaṇca “**avitakkaṃ avicāran**”ti vuttam. Paṭhamajjhānam dutiyajjhānassa upanissayapaccayena paccayo hotīti āha “**paṭhamajjhānasamādhito**”ti. **Paṭhamampīti** paṭhamajjhānampi.

Gaṇanānupubbatoti-ādi heṭṭhā vuttanayeneva veditabham. Etthāpi “dutiyaṃ uppannantipi dutiyaṃ”ti vattum vaṭṭatiyeva. Vuttamevattham vibhaṅgapāṭhena sādiento āha “**yathāhā**”ti-ādi. Yam pana **vibhaṅge**¹ “jhānanti

1. Abhi 2. 268 piṭṭhe.

sampasādo pīti sukhaṃ cittassekaggatā”ti vuttaṃ, taṃ saparikkhāraṃ jhānaṃ dassetuṃ pariāyena vuttaṃ. Rathassa paṇḍukambalaṃ viya hi sampasādo jhānassa parikkhāro, na jhānaṅgānti āha **“pariāyoyeva ceso”**ti. Nippariyāyato pana upanijjhānalakkhaṇappattānaṃ aṅgānaṃ vasena tivaṅgikamevetāṃ hotīti āha **“sampasādanāṃ pana thapetvā”**ti-ādi.

Dutiyajjhānakathā niṭṭhitā.

Tatīyajjhānakathā

Virajjanaṃ virādo. Taṃ pana virajjanaṃ nibbindanamukhena hīlanaṃ vā tappaṭibaddharāgappahānaṃ vāti dassetuṃ **“tassā pītiyā jigucchanaṃ vā samatikkamo vā”**ti vuttaṃ. **Ubhinnamantarā**ti pītiyā virāgāti imesaṃ dvinnāṃ padānaṃ antarā, majjheti attho. **Sampiṇḍanaṃ** samuccayo. **Maggoti** upāyo. Dutiyajjhānassa hi paṭilābhaṃ vinā tatīyajjhānassa adhigamo na hotīti vitakkavicārānaṃ vūpasamo tatīyajjhānādhigamassa upāyo. **Tadadhigamāyā**ti tatiyamaggādhigamāya.

Upapattitoti samavāhitabhāvena patirūpato jhānupekkhāpi samavāhitameva antonītaṃ katvā pavattatīti āha **“samaṃ passatī”**ti. **Visadāyā**ti saṃkilesavigamena paribyattāya. **Vipulāyā**ti sātisaṃyamaṃ mahaggatabhāvappattito mahatīyā. **Thāmagatāyā**ti pītivigamena thirabhāvappattāya. Nanu cettha upekkhāvedanāva na sambhavati, tasmā kathamayaṃ tatīyajjhānasamaṅgī upekkhāya samannāgatattā **“upekkhako”**ti vuccatīti ce? Na kevalaṃ vedanupekkhāva upekkhāti vuccati, atha kho aññāpi upekkhā vijjantīti dassento āha **“upekkhā pana dasavidhā hotī”**ti-ādi. Tattha¹ **“idha bhikkhave² bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā neva sumano hoti na dummano, upekkhako viharati sato sampajāno”**ti³ evamāgatā khīṇāsavassa chasu dvāresu iṭṭhāniṭṭhachalārammaṇāpāthe parisuddhapakatibhāvāviṇṇaṇākarabhūtā upekkhā **chalaṇgupekkhā** nāma.

1. Abhi-Ṭṭha 1. 216; Visuddhi 1. 155 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

2. Khīṇāsavo (sabbattha)

3. Am 2. 247 piṭṭhe.

Yā pana “upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharatī”¹ evamāgatā sattesu majjhattākārabhūtā upekkhā, ayaṃ **brahmavihārupekkhā** nāma.

Yā “upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitan”² evamāgatā sahaṇādamānaṃ majjhattākārabhūtā upekkhā, ayaṃ **bojjhaṅgupekkhā** nāma.

Yā pana “kālena kālaṃ upekkhānimittam manasi karotī”³ evamāgatā anaccāradhanāṭisithilavīriyasaṅkhātā upekkhā, ayaṃ **vīriyupekkhā** nāma.

Yā—

“Kati saṅkhārupekkhā samathavasena uppajjanti, kati saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti? Aṭṭha saṅkhārupekkhā samathavasena uppajjanti, dasa saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti.

Katamā aṭṭha saṅkhārupekkhā samathavasena uppajjanti? Paṭhamajjhānapaṭilābhatthāya nīvaraṇe paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ, dutiyajjhānapaṭilābhatthāya vitakkavicāre paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ, tatiyajjhānapaṭilābhatthāya pīṭim paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ, catutthajjhānapaṭilābhatthāya sukhadukkhe paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ, ākāsaṇācāyatanasamāpattipaṭilābhatthāya rūpasāññaṃ paṭighasaññaṃ nānattasaññaṃ paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ, viññāṇācāyatanasamāpattipaṭilābhatthāya ākāsaṇācāyatanasaññaṃ paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ, ākiñcaññāyatanasamāpattipaṭilābhatthāya viññāṇācāyatanasaññaṃ paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ, nevasaññānāsaññāyatanasamāpattipaṭilābhatthāya ākiñcaññāyatanasaññaṃ paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ, imā aṭṭha saṅkhārupekkhā samathavasena uppajjanti.

1. Dī 3. 187 piṭṭhe.

2. Ma 1. 14; Saṃ 3. 58, 65 piṭṭhesu.

3. Aṃ 1. 258 piṭṭhe.

Katamā dasa saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti?
 Sotāpattimaggaapaṭilābhatthāya uppādaṃ pavattaṃ nimittaṃ āyūhanaṃ
 paṭisandhiṃ gatiṃ nibbattiṃ upapattiṃ jātiṃ jaraṃ byādhiṃ maraṇaṃ
 sokaṃ paridevaṃ upāyāsaṃ paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā
 saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ, sotāpatti phalasaṃpattatthāya uppādaṃ
 pavattaṃ nimittaṃ āyūhanaṃ paṭisandhiṃ paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā
 saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ, sakadāgāmi maggaapaṭilābhatthāya -pa-
 sakadāgāmi phalasaṃpattatthāya -pa- anāgāmi maggaapaṭilābhatthāya
 -pa- anāgāmi phalasaṃpattatthāya -pa- arahatta maggaapaṭilābhatthāya
 uppādaṃ pavattaṃ nimittaṃ āyūhanaṃ paṭisandhiṃ gatiṃ nibbattiṃ
 upapattiṃ jātiṃ jaraṃ byādhiṃ maraṇaṃ sokaṃ paridevaṃ upāyāsaṃ
 paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ,
 arahatta phalasaṃpattatthāya -pa- suññatavihārasaṃpattatthāya -pa-
 animittavihārasaṃpattatthāya uppādaṃ pavattaṃ nimittaṃ āyūhanaṃ
 paṭisandhiṃ paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ, ima
 dasa saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti”ti¹—

evamāgatā nīvaraṇādipaṭisaṅkhāsantiṭṭhanākārahūtā upekkhā, ayaṃ
saṅkhārupekkhā nāma.

Tattha² **nīvaraṇe paṭisaṅkhā**ti pañca nīvaraṇāni pahātabbabhāvena
 paṭisaṅkhāya, pariggahetvāti attho. **Santiṭṭhanā**ti nīvaraṇānaṃ
 pahānābhimukhībhūtattā tesāṃ pahānepi abyāpārahāvūpagamanena
 majjhataṭṭhāya santiṭṭhanā. **Saṅkhārupekkhāsū**ti nīvaraṇappahāne
 byāpārākaraṇena nīvaraṇasaṅkhātānaṃ saṅkhārānaṃ upekkhanāsūti attho.
 Esa nayo **vitakkavicārā**disu **uppādā**disu ca. Tattha **uppādanti**
 purimakamma paccayā khandhānaṃ idha uppattimāha. **Pavattanti** tathā-
 uppannaṃ pavattiṃ. **Nimittanti** sabbampi tebhūmakāṃ saṅkhāragataṃ
 nimittabhāvena upaṭṭhānato. **Āyūhananti** āyatīṃ paṭisandhihetubhūtaṃ
 kammaṃ. **Paṭisandhinti** āyatīṃ upapattiṃ. **Gatinti** yāya gatiyā sā paṭisandhi
 hoti. **Nibbattinti** khandhānaṃ nibbattanaṃ. **Upapattinti** vipākappavattiṃ.
Jānti jarādīnaṃ paccayabhūtaṃ bhavapaccayā jātiṃ. **Jarāmaraṇā**dayo
 pākaṭā eva.

1. Khu 9. 62 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

2. Paṭisaṃ-Ṭīṭha 1. 251 piṭṭhādīsūpi passitabbaṃ.

Ettha ca uppādādayo pañceva saṅkhārupekkhāñāṇassa visayavasena vuttā, sesā tesam vevacanavasena. Nibbatti jātīti idaṇhi dvayaṃ uppādassa ceva paṭisandhiyā ca vevacanam. Gati upapatti cāti idam dvayaṃ pavattassa, jarādayo nimittassāti veditabbam. Nanu cettha catūsu maggavāresu “uppādan”ti-ādīni pañca mūlapadāni, “gatī”ti-ādīni dasa vevacanapadānīti pannarasa padāni vuttāni, chasu pana phalasaṃpattivāresu pañca mūlapadāneva vuttāni, tam kasmāti ce? Saṅkhārupekkhāya tikkhabhāve sati kilesappahānasamatthassa maggassa sabbhāvato tassā tikkhabhāvadassanattam vevacanapadehi saha dāham katvā mūlapadāni vuttāni, phalassa nirussāhabhāvena santasabhāvattā maggāyattattā ca mandabhūtāpi saṅkhārupekkhā phalassa paccayo hotīti dassanattam mūlapadāneva vuttānīti veditabbāni.

Tattha “sotāpattimaggapaṭilābhatthāyā”ti-ādīsu catūsu maggavāresu suññatānimittappaṇihitamaggānam aññataro vutto. “Sotāpattiphalasaṃpattatthāyā”ti-ādīsu catūsu phalavāresu pana appaṇihitaphalasaṃpatti veditabbā. Kasmā? Suññatavihārasaṃpattatthāya animittavihārasaṃpattatthāyāti itarāsam dvinnam phalasaṃpattīnam visum vuttattā. Aniccānupassanāvuṭṭhānavasena hi animittamaggo, tatheva phalasaṃpattikāle animittaphalasaṃpatti, dukkhānupassanāvuṭṭhānavasena appaṇihitamaggaphalasaṃpattiyo, anattānupassanāvuṭṭhānavasena suññatamaggaphalasaṃpattiyo suttantanayena veditabbā. Evañca katvā suññatādivimokkhasena maggupattihetubhūtā catasso, tathā appaṇihitaphalasaṃpattiyā catasso, suññatavihāra-animittavihārasena dveti dasa saṅkhārupekkhāvipassanāpaññā vuttā, samathasaṅkhārupekkhā pana appanāvīthiyā āsannapubbabhāge balappattam bhāvanāmayañāṇam.

Yā pana “yasmim samaye kāmāvacaram kusalam cittam uppannam hoti upekkhāsahagatan”ti¹ evamāgatā adukkhamasukhasaññitā upekkhā, ayaṃ **vedanupekkhā** nāma.

Yā “yadatthi yaṃ bhūtam, tam pajahati, upekkham paṭilabhati”ti² evamāgatā vicinane majjhatabhūtā upekkhā, ayaṃ **vipassanupekkhā** nāma.

1. Abhi 1. 40 piṭṭhe.

2. Ma 3. 51; Am 2. 450 piṭṭhesu.

Tattha **yadatthi yaṃ bhūtaṃ** khandhapañcakam, taṃ muñcitukamyatāññena pajahati. **Upekkham paṭilabhatīti** diṭṭhasovattikattayassa¹ sappassa lakkhaṇavicinane viya diṭṭhalakkhaṇattayassa khandhapañcakassa saṅkhāralakkhaṇavicinane upekkham paṭilabhatīti attho.

Yā pana chandādīsu yevāpanakesu āgatā saha-jātānaṃ samappavattihetubhūtā upekkhā, ayaṃ **tatramajjhattupekkhā** nāma.

Yā “upekkhako ca viharatī”²ti² evamāgatā aggasukhepi tasmiṃ apakkhapātajananī upekkhā, ayaṃ **jhānupekkhā** nāma.

Yā pana “upekkhāsati pārisuddhiṃ catuttham jhānaṃ”²ti² evamāgatā sabbapaccanīkapaṇisuddhā paccanīkavūpasamanepi abyāpārabhūtā upekkhā, ayaṃ **pārisuddhupekkhā** nāma.

Tattha chaḷaṅgupekkhā ca brahmavihārupekkhā ca bojjhaṅgupekkhā ca tatramajjhattupekkhā ca jhānupekkhā ca pārisuddhupekkhā ca atthato ekā tatramajjhattupekkhāva hoti. Tena tena avatthābhedenā paṇassā ayaṃ bhedo ekassapi sato sattassa kumārayuvatherasenāpatirājādivasena bhedo viya. Tasmā tāsu yattha chaḷaṅgupekkhā, na tattha bojjhaṅgupekkhādayo. Yattha vā pana bojjhaṅgupekkhā, na tattha chaḷaṅgupekkhādayo hotīti vedītabbā. Yathā cetāsaṃ atthato ekībhāvo, evaṃ saṅkhārupekkhāvipassanupekkhānampi. Paññā eva hi sā kiccavasena dvidhā bhinnā. Yathā hi purisassa sāyaṃ gehaṃ pavittāṃ sappam ajapadadaṇḍam gahetvā pariyesaṃānassa taṃ thusakoṭṭhake nipannaṃ disvā “sappo nu kho, no”²ti avalokentassa sovattikattayaṃ disvā nibbematikassa “sappo, na sappo”²ti vicinane majjhattatā hoti, evameva yā āraddhavipassakassa vipassanāññena lakkhaṇattaye diṭṭhe saṅkhārānaṃ aniccabhāvādivicinane majjhattatā uppajjati, ayaṃ **vipassanupekkhā**. Yathā pana tassa purisassa ajapadena daṇḍena gālham sappam gahetvā “kintāham imaṃ sappam aviheṭhento attānañca iminā aḍaṃsāpento muñceyyaṃ”²ti muñcanākārameva pariyesato gahaṇe majjhattatā hoti, evameva yā lakkhaṇattayassa diṭṭhattā āditte viya tayo bhava passato

1. Diṭṭhasovattikattayassa (Syā)

2. Dī 1. 71; Abhi 1. 45 piṭṭhesu.

saṅkhāraggaṇe majjhataṭṭā, ayaṃ **saṅkhārupekkhā**. Iti vipassanupekkhāya siddhāya saṅkhārupekkhāpi siddhāva hoti. Iminā paṇesā vicinanagahaṇesu majjhattasaṅkhātena kiccena dvidhā bhinnā. Vīriyupekkhā pana vedanupekkhā ca aññamaññaṇca avasesāhi ca atthato bhinnā evāti.

Imāsaṃ pana dasannampi upekkhānaṃ bhūmipuggalādivasena vibhāgo tattha tattha vuttanayeneva veditabboti dassento āha “**evamayaṃ dasavidhāpi**”ti-ādi. Tattha **bhūmipuggalacittārammaṇato**ti “chaḷaṅgupekkhā kāmāvacarā, brahmavihārupekkhā rūpāvacarā”ti evamādinā **bhūmito**. “Chaḷaṅgupekkhā khīṇāsavasaseva, brahmavihārupekkhā tiṇṇampi puthujjanasekkhāsekkhānaṃ”ti evamādinā **puggalato**. “Chaḷaṅgupekkhā somanassupekkhāsahagatacittasampayuttā”ti-ādinā **cittato**. “Chaḷaṅgupekkhā chaḷārammaṇā, brahmavihārupekkhā dhammārammaṇā”ti-ādinā **ārammaṇato**. **Khandhasaṅgaha-ekakkhaṇakusalattikasāṅkhepavasena**ti “vedanupekkhā vedanākkhandhena saṅgahitā, itarā nava saṅkhārakkhandhena”ti **khandhasaṅgahavasena**. Chaḷaṅgupekkhā brahmavihārabojjhaṅgajhānapārisuddhitatramajjhātupekkhā ca atthato ekā, tasmā ekakkhaṇe tāsū ekāya sati na itarā, tathā saṅkhārupekkhāvīpassanupekkhāpi veditabbā, vedanāvīriyupekkhānaṃ ekakkhaṇe siyā uppattīti evaṃ **ekakkhaṇavasena**. Chaḷaṅgupekkhā abyākatā, brahmavihārupekkhā kusalābyākatā, tathā sesā, vedanupekkhā pana siyā akusalāpīti evaṃ **kusalattikavasena**. Dasapetā saṅkhepato cattārova dhammā vīriyavedanātatramajjhataṭṭāññavasenaṃti evaṃ **saṅkhepavasena**.

Idāni idhādhippetāya jhānupekkhāya lakkhaṇādīm niddhāretvā dassento āha “**lakkhaṇādito paṇā**”ti-ādi. Tattha **anābhogarasā**ti paṇītasukhepi tasmiṃ avanatipaṭipakkhakiccāti¹ attho. **Abyāpārapaccupaṭṭhānā**ti satipi sukhapāramippattiyaṃ tasmiṃ sukhe abyāvaṭā hutvā paccupaṭṭhāti, sampayuttānaṃ vā tattha abyāpāraṃ paccupaṭṭhāpetīti attho. Sampayuttadhammānaṃ khobhaṃ uppilavaṇca āvahantehi vitakkādīhi abhibhūtatā aparibhūtaṃ tattha tatramajjhataṭṭāya kiccaṃ, tadabhāvato idha paribhūtantī āha “**aparibhūtakiccato**”ti. Tenevāha “aparibhūtaṃ hī”ti-ādi.

1. Accantapaṭipakkhakiccāti (Syā)

Idāni sato ca sampajānoti ettha “vuccatī”ti ajjhāharitabbaṃ. **Saratīti** iminā “sato”ti padassa kattusādhanatamāha. **Sampajānātīti** sammadeva pajānāti. **Puggalenāti** puggalādhiṭṭhānena. Saraṇaṃ cintanaṃ upaṭṭhānaṃ lakkhaṇametissāti **saraṇalakkhaṇā**. Sammussanapaṭipakkho asammussanaṃ kiccaṃ etissāti **asammussanarasā**. Kilesehi ārakkhā hutvā paccupatiṭṭhati, tato vā ārakkhaṃ paccupaṭṭhapetīti **ārakkhapaccupaṭṭhānā**. Asammuyhanaṃ sammadeva pajānanaṃ, sammohapaṭipakkho vā asammoho lakkhaṇametassāti **asammohalakkhaṇaṃ**. **Tīraṇaṃ** kiccassa pāragamanaṃ. **Pavicayo** vīmaṃsā. Kāmaṃ upacārajjhānādiṃ upādāya paṭhamadutiyaajjhānānīpi sukhumāneva, imaṃ pana uparimajjhānaṃ upādāya “**oḷārikattā pana tesarṃ jhānānaṃ**”ti vuttaṃ, sā ca oḷārikatā vitakkādithūlaṅgatāya veditabbā. Keci “bahucetasikatāyā”ti ca vadanti. **Bhūmiyaṃ viya purisassāti** purisassa bhūmiyaṃ gati viyāti vuttaṃ hoti. **Gati sukhā hotīti** tesu jhānesu gati sukhā hoti. **Abyattaṃ tattha satisampajaññakiccanti** “idaṃ nāma dukkaraṃ karīyati”ti vattabbassa abhāvato vuttaṃ. **Oḷārikaṅgappahānena pana sukhumattāti** ayamatto kāmaṃ dutiyaajjhānēpi sambhavati, tathāpi yebhuyyena avippayogībhaveṇa vattamānesu pītisukhesu pītisaṅkhātassa oḷārikaṅgassa pahānena sukhumatāya idha sātisayo satipaññābyāpāroti vuttaṃ “**purisassā**”ti-ādi. Dhenuṃ pivatīti **dhenupago**¹, dhenuyā khīraṃ pivantoti vuttaṃ hoti. **Punadeva pītiṃ upagaccheyyāti** hānabhāgiyaṃ jhānaṃ siyā, dutiyaajjhānameva sampajjeyyāti attho. Tenāha “**pītisampayuttameva siyā**”ti. **Idaṇca atimadhuraṃ sukhanti** tatiyaajjhāne sukhaṃ sandhāyāha, atimadhuratā cassa pahāsodagyasabhāvāya pītiyā abhāveneva veditabbā. **Idanti** “sato sampajāno”ti padadvayaṃ.

Sukhaṇca kāyena paṭisaṃvedesinti ettha kathamābhogena vinā sukhapaṭisaṃvedanāti āha “**kiñcāpi**”ti-ādi. Yasmā tassa nāmakāyena sampayuttaṃ sukhaṃ, tasmā etamattamaṃ dassento “sukhaṇca kāyena paṭisaṃvedesin”ti āhāti yojetabbaṃ. Ayaṃ panettha saṅkhepattho— “sukhaṃ vedayāmi”ti evamābhoge asatīpi nāmakāyena cetasikasukhaṃ,

1. Dhenupako (Syā)

kāyikasukhaheturūpasamuṭṭhāpanena kāyikasukhañca jhānasamaṅgī paṭisaṃvedetīti vuccatīti. **Tassāti** jhānasamaṅgino. **Yaṃ vā tanti** yaṃ vā taṃ yathāvuttaṃ nāmakāyasampayuttaṃ sukhāṃ. **Taṃsamuṭṭhānenāti** tato samuṭṭhitena atipaṇītena rūpena assa jhānasamaṅgino rūpakāyo yasmā phuṭo, tasmā etamatthaṃ dassentoti sambandhitabbaṃ. **Yassāti** rūpakāyassa. **Phuṭattāti** byāpitattāti attho. Yathā hi udakena phuṭṭhasarīrassa tādise phuṭṭhabbe phuṭṭhe sukhāṃ uppajjati, evaṃ etehi jhānacittasamuṭṭhitehi rūpehi phuṭṭhasarīrassa. **Jhānā vuṭṭhitopi** jhānamhā vuṭṭhitopi. **Sukhaṃ paṭisaṃvedeyyāti** cittasamuṭṭhitarūpehi avasesatisamuṭṭhitarūpasanḡhaṭṭanena uppannakāyaviññāṇena kāyikaṃ sukhāṃ paṭisaṃvedeyya. **Etamatthanti** vuttanayena cetasikakāyikasukhapaṭisaṃvedanasāṅkhātāṃ atthaṃ.

Yanti hetu-atthe nipāto, yasmāti attho. Tenāha “**yaṃjhānahetū**”ti. **Ācikkhantīti**—ādāni padāni kittanattānāti adhippāyenāha “**paṣaṃsantīti adhippāyo**”ti. **Kintīti** paṣaṃsanākārapucchā. **Sukhapāramippatteti** sukhassa paramaṃ pariyaṇṭaṃ patte. **Sukhābhisaṅgenāti** sukhasmim ālayena. Edisesu ṭhānesu satiggahaṇeneva sampajaññampi gahitaṃ hotīti idha pāḷiyaṃ satiyā eva gahitattā evaṃ upaṭṭhitassatitāya satimā icceva vuttaṃ, sampajānoti heṭṭhā vuttattā vā. **Asaṃkiliṭṭhanti** kilesehi asaṃmissattā asaṃkiliṭṭhaṃ. Jhānakkhaṇe nippariyāyato cetasikasukhameva labbhatīti “**sukhaṃ nāmakāyena paṭisaṃvedetī**”ti vuttaṃ. **Tatīyanti gaṇanānupubbato tatīyanti**—ādi heṭṭhā vuttanayānusārena veditabbaṃ.

Tatīyajjhānakathā niṭṭhitā.

Catutthajjhānakathā

“**Pubbevā**”ti vuttattā “**kadā pana nesaṃ pahānaṃ hotī**”ti codanaṃ samuṭṭhāpetvā āha “**catunnaṃ jhānānaṃ upacārakkhaṇe**”ti. Evaṃ veditabbanti sambandho. **Pahānakkamena avuttānanti** ettha **pahānakkamo** nāma pahāyakadhammānaṃ uppattipaṭipāṭi. Tena pana vuccamāne “**dukkhaṃ domanassaṃ sukhāṃ somanassaṃ**”ti vattabbaṃ siyā, kasmā ito aññathā vacananti āha

“indriyavibhaṅge”ti-ādi. **Uddesakkamenā**ti “sukhindriyaṃ dukkhindriyaṃ somanassindriyaṃ domanassindriyaṃ”ti evaṃ pavatta-uddesakkamena.

Atha kasmā jhānesveva nirodho vuttoti sambandho. **Kattha cuppannaṃ dukkhindriyaṃ** attano paccayehi uppannaṃ avikkhambhitaṃ dukkhindriyaṃ. **Kattha ca aparisesaṃ nirujjhatī**ti nirodhaṭṭhānaṃ nirodhakāraṇaṃ pucchati. Tena **katthā**ti pucchāya **etthā**ti vissajjanepi hetumhi bhumavacanaṃ daṭṭhabbaṃ. Jhānānubhāvanimittaṃ anuppajjantaṃ dukkhindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhatīti vuttaṃ. **Atisayanirodho** suṭṭhu pahānaṃ ujupaṭipakkhena vūpasamo. **Nirodho** pahānamattaṃ. **Nānāvajjaneti** yena āvajjana appanāvīthi, tato bhinnāvajjane anekāvajjane vā. Appanāvīthiyaṃhi upacāro ekāvajjano, itaro anekāvajjano anekakkhattuṃ pavattanato. Visamanisajjāya uppannakilamatho **visamāsanupatāpo**. **Pītipharaṇenā**ti pītiyā pharaṇarasattā pītisamuṭṭhānānaṃ vā paṇītarūpānaṃ kāyassa byāpanato vuttaṃ. Tenāha “**sabbo kāyo sukhokkanto hotī**”ti. Paṇītarūpaphuṭṭhasarīrassa sukhokkantakāyattā kuto dukkhupatti visamāsanupatāpādināti āha “**paṭipakkhena avihatattā**”ti. **Vitakkavicārapaccayepī**ti pi-saddo aṭṭhānappayutto, so “pahīnassā”ti ettha ānetvā sambandhitabbo. **Pahīnassapi domanassindriyassā**ti idaṇca “siyā uppattī”ti iminā sambandhitabbaṃ. **Etanti** domanassindriyaṃ. “Uppajjati”ti iminā sambandho. “Tassa mayhaṃ aticiraṃ vitakkayato vicārayato kāyopi kilami, cittampi ūhaññī”ti vacanato kāyacittakhedānaṃ vitakkavicārapaccayatā veditabbā. **Vitakkavicārabhāveti** ettha “uppajjati domanassindriyaṃ”ti ānetvā sambandhitabbaṃ. **Tatthassa siyā uppattī**ti tattha dutiyajjhānūpacāre assa pahīnassapi domanassindriyassa uppatti bhaveyya.

Ettha ca yadeke vadanti “tatthassa siyā uppattīti vadantena jhānalābhīnampi domanassuppatti atthīti dassitaṃ hoti, tena ca anīvaraṇasabhāvo lobho viya dosopi atthīti dīpeti. Na hi dosena vinā domanassaṃ pavattati, na cetttha paṭṭhānapāliyā virodho cintetabbo. Yasmā tattha parihīnajjhānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavattamānaṃ domanassaṃ dassitaṃ, aparihīnajjhānaṃ ārammaṇaṃ katvā uppajjamānassa domanassassa asambhavato jhānalābhīnaṃ sabbaso domanassaṃ nuppajjatīti ca na

sakkā vattuṃ aṭṭhasamāpattilābhino api tassa uppannattā, na heva kho so parihīnājñhāno ahoṣī”ti, taṃ ayuttaṃ anīvaraṇasabhāvassa domanassassa abhāvato. Yadi siyā, rūpārūpāvacarasattānampi uppajjeyya, na ca uppajjati. Tathā hi āruppe kāmaccchandanivaraṇaṃ paṭicca thinamiddhanīvaraṇaṃ uddhaccanīvaraṇaṃ avijjānīvaraṇanti-ādīsu byāpādakukkuccanīvaraṇāni anuddhaṭāni, na cettha anīvaraṇatāpariyāyo kāmaccchandādīnampi anīvaraṇānamyeva nīvaraṇasadisatāya nīvaraṇapariyāyassa vuttattā. Yaṃ pana vuttaṃ “aṭṭhasamāpattilābhino api tassa uppannattā”ti, tampi akāraṇaṃ uppajjamānena ca domanassena jñhānato parihāyanato. Lahukena pana paccayena parihīnaṃ tādīsā naṃ appakasireneva paṭipākatikaṃ karontīti daṭṭhabbaṃ. “Tatthassa siyā uppattī”ti idaṃ pana parikappanavacanāṃ upacārakkhaṇe domanassassa appahīnabhāvadassanattamaṃ. Tathā hi vuttaṃ “**na tveva anto-appanāyan**”ti. Yadi pana tadā domanassaṃ uppajjeyya, paṭhamajñhānampissa parihīnamevāti daṭṭhabbaṃ. Pahīnampi somanassindriyaṃ pīti viya na dūreti katvā “**āsannattā**”ti vuttaṃ. Nānāvajjanūpacāre pahīnampi pahānaṅgaṃ paṭipakkhena avihatattā antarantarā uppajjeyya vāti imamatthaṃ dassento “**appanāppattāyā**”ti-ādīmāha. Tādīsāya āsevanāya icchitabbattā yathā maggavīthito pubbe dve tayo javanavārā sadisānupassanāva pavattanti, evamidhāpi appanāvārato pubbe dve tayo javanavārā upekkhāsahagatāva pavattantīti vadanti.

Samāharīti samānesi, saṅgahetvā abhāsīti attho. **Sukhumā**ti sukhadukkhāni viya anolārikattā avibhūtatāya sukhumā, tato eva anuminitabbasabhāvattā **dubbiññe**yyā. **Duṭṭhassā**ti duṭṭhapayogassa, duddamassāti attho. **Sakkā hoti esā gāhayitunti** aññāpohanāyena sakkā gāhayitunti adhippāyo. **Adukkhamasukhāya cetovimuttiyā**ti idameva catutthaṃ jñhānaṃ daṭṭhabbaṃ. **Paccayadassanattanti** adhigamassa upāyabhūtapaccayadassanattamaṃ. Tenāha “**dukkhappahānādayo**¹ **hi tassā paccayā**”ti. **Dukkhappahānādayoti** ca sopacārā paṭhamajñhānādayovettha adhippetā. **Pahīnāti vuttāti** “pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā”ti² vuttattā. **Etāti** sukhādayo vedanā.

1. Sukhappahānādayo (Ka)

2. Ma 3. 124; Saṃ 3. 330 piṭṭhesu.

Sukhaṃ somanassassa paccayoti

vasanagandhālepanapupphābharaṇasamālepanādinibbattaṃ kāyikasukhaṃ somanassassa paccayo. “Sukhāya kho āvuso visākha vedanāya rāgānusayo anuseti”¹ti¹ vacanato āha “**somanassaṃ rāgassa paccayo**”ti. “Dukkhāya kho āvuso visākha vedanāya paṭighānusayo anuseti”¹ti¹ vacanato vuttaṃ “**domanassaṃ dosassa paccayo**”ti. **Sukhādighātenā**ti sukhādīnaṃ pahānena.

Adukkhamasukhanti ettha na dukkhanti adukkhaṃ, dukkhavidūraṃ. Yasmā tattha dukkhaṃ natthi, tasmā vuttaṃ “**dukkhābhāvenā**”ti. **Asukhanti** etthāpi eseva nayo. **Etenā**ti dukkhasukhapaṭikkhepavacanena. **Paṭipakkhabhūta**ti idaṃ idha tatiyavedanāya dukkhādīnaṃ samatikkamavasena pattaḃbattā vuttaṃ, na kusalākusalānaṃ viya ujuvipaccanīkatāya. **Itthāniṭṭhaviparītānubhavanalakkhaṇā**ti itthāniṭṭhaviparītassa majjhattārammaṇassa, itthāniṭṭhaviparītāṃ vā majjhattakārena anubhavanalakkhaṇā. Tato eva **majjhattarasā**. **Avibhūtapaccupaṭṭhānā**ti sukhadukkhāni viya na vibhūtākārā piṭṭhipāsāṇe migagatamaggo viya tehi anumātabbāvibhūtākāropaṭṭhānā. Sukhanirodho nāma idha catutthajjhānūpacāro, so padaṭṭhānaṃ etissāti **sukhanirodhapadaṭṭhānā**. **Upekkhāsati**pārisuddhinti purimapade uttarapadalopenetaṃ samāsapadanti āha “**upekkhāya janitasati**pārisuddhin”ti. Sabbapaccanīkadhammaparisuddhāya paccanīkasamanepi abyāvaṭāya pārisuddhupekkhāya vattamānāya catutthajjhāne sati sampahaṃsanapaññā viya supārisuddhā suvisadā ca hotīti āha “**satiyā pārisuddhi, sā upekkhāya katā na aññenā**”ti. Yadi tatramajjhattatā idha “upekkhā”ti adhippetā, kathaṃ satiyeva pārisuddhāti vuttāti āha “**na kevalan**”ti-ādi. **Satisīsenā**ti satim uttamaṅgaṃ katvā, padhānaṃ katvāti vuttaṃ hoti.

Evamapi kasmā idheva sati “upekkhāsati

pārisuddhi”ti vuttāti anuyogaṃ sandhāya “**tattha kiñcāpī**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha heṭṭhā tīsu jhānesu vijjāmānāyapi tatramajjhattatāya paccanīkābhībhavanato sahāyapaccayavekallato ca apārisuddhi, tathā taṃsampayuttānaṃ tadabhāvato idha pārisuddhīti imamatthaṃ upamāvasena dassetuṃ “**yathā panā**”ti-ādi vuttaṃ. **Sūriyappabhābhībhavāti** sūriyappabhāya abhībhuyyāmānattā. Atikkhatāya

candalekhā viya rattipi sommasabhāvā sabhāgāya rattiyameva ca candalekhā samujjalatīti sā tassā saṅgayhatīti dassento **“sommabhāvena ca attano upakārakattena vā sabhāgāya rattiyā”**ti āha. Sesamettha uttānatthameva.

Catutthajjhānakathā niṭṭhitā.

Pubbenivāsakathā

12. Rūpavirāgabhāvanāvasena pavattaṃ catubbidhampi arūpajjhānaṃ catutthajjhānaśaṅgahamevāti āha **“cattāri jhānānī”**ti. Yuttaṃ tāva cittekaggatā bhavokkamanatthata viya vipassanāpāḍakatāpi catunnaṃ jhānaṃ sādharmaṇāti tesāṃ vasena **“cattāri jhānānī”**ti vacanaṃ, abhiññāpāḍakatā pana nirodhapāḍakatā ca catutthasseva jhānassa āveṇikā, sā kathaṃ catunnaṃ jhānaṃ sādharmaṇā vuttāti? Paramparādhiṭṭhānabhāvato. Padaṭṭhānapadaṭṭhānampi hi padaṭṭhānantveva vuccati, kāraṇakāraṇampi kāraṇanti yathā “tiṇehi bhattaṃ siddhaṃ”ti. Evañca katvā payojananiddese aṭṭhasamāpattiggahaṇaṃ samatthitaṃ hoti. **Cittekaggatathānī**ti cittasamādhathāni, diṭṭhadhammasukhavihāratthānīti attho. Cittekaggatāsīsena hi diṭṭhadhammasukhavihāro vutto, sukkhavipassakakhīṇāsavavasena cetāṃ vuttaṃ. Tenāha **“ekaggacittā sukhaṃ divasaṃ viharissāmā”**ti. **Bhavokkamanatthānī**ti bhavesu nibbatti-atthāni. Sattāhaṃnirodhasamāpattiyā samāpajjanato āha **“sattāhaṃ acittakā hutvā”**ti. Kasmā pana sattāhameva nirodhaṃ samāpajjantīti? Tathākālaparicchedakaraṇato, tañca yebhuyyena āhārūpajīvīnaṃ sattānaṃ upādinna-kappavattassa ekadivasaṃ bhuttāhārassa sattāhameva yāpanato.

Kā¹ panāyaṃ nirodhasamāpatti nāma, ke taṃ samāpajjanti, ke na samāpajjanti, kattha samāpajjanti, kasmā samāpajjanti, kathañcassā samāpajjanaṃ hotīti? Vuccate—tattha **kā panā yaṃ nirodhasamāpatti nāmāti** yā anupubbanirodhavasena cittacetāsikānaṃ dhammānaṃ appavatti. **Ke taṃ**

1. Visuddhi 2. 344 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

samāpajjanti, ke na samāpajjantīti sabbepi

puthujjanasotāpannasakadāgāmino sukkhavipassakā ca anāgāmi-arahanto na samāpajjanti, aṭṭhasamāpattilābhino pana anāgāmino khīṇāsavā ca samāpajjanti. **Kattha samāpajjantīti** pañcavokārabhave. Kasmā?

Anupubbasaṃpattisabbhāvato. Catuvokārabhave pana paṭhamajjhānādīnaṃ uppattiyeva natthi, tasmā na sakkā tattha samāpajjitum. **Kasmā**

samāpajjantīti saṅkhārānaṃ pavattibhede ukkaṇṭhitvā “diṭṭhadhamme acittakā hutvā nirodhaṃ nibbānaṃ patvā sukhaṃ viharissāmā”ti.

Kathañcassā samāpajjanaṃ hotīti samathavipassanāvasena ussakkitvā katapubbakiccassa nevasaññānāsaññāyatanaṃ nirodhayato evamassā samāpajjanaṃ hoti. Yo hi samathavaseneva ussakkati, so nevasaññānāsaññāyatanaṃ samāpattim patvā tiṭṭhati. Yopi¹ vipassanāvaseneva ussakkati, so phalasamāpattim patvā tiṭṭhati. Yo pana ubhayavaseneva ussakkitvā nevasaññānāsaññāyatanaṃ nirodheti, so taṃ samāpajjatīti ayamettha saṅkhepo.

Ayaṃ pana vitthāro—idha bhikkhu nirodhaṃ samāpajjitukāmo paṭhamajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya tattha saṅkhāre aniccato dukkhato anattato vipassati. Vipassanā ca panesā tividhā saṅkhārapariggaṇhanakavipassanā phalasamāpattivipassanā nirodhasamāpattivipassanāti. Tattha **saṅkhārapariggaṇhanakavipassanā** mandā vā tikkhā vā maggassa padaṭṭhānaṃ hotiyeva.

Phalasamāpattivipassanā tikkhāva vaṭṭati maggabhāvanāsadisā.

Nirodhasamāpattivipassanā pana nātimandanātittikkhā vaṭṭati, tasmā esa nātimandāya nātittikkhāya vipassanāya te saṅkhāre vipassati. Tato dutiyajjhānaṃ -pa-. Tato viññāṇaṇcāyatanaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya tattha saṅkhāre tatheva vipassati. Atha ākiñcaññāyatanaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya catubbidhaṃ pubbakiccaṃ karoti nānābaddha-avikopanaṃ saṃghapatimānaṃ satthupakkosanaṃ addhānaparicchedanti.

Tattha **nānābaddhavigopananti** yaṃ iminā bhikkhunā saddhim ekābaddhaṃ na hoti, nānābaddhaṃ hutvā ṭhitaṃ pattacīvaraṃ vā mañcapīṭhaṃ vā nivāsagehaṃ vā aññaṃ vā pana yaṃ kiñci parikkhārajātaṃ, taṃ yathā na vikuppati, aggi-udakavātacora-undūrādīnaṃ vasena na vinassati, evaṃ adhiṭṭhātappaṃ. Tatridaṃ

1. Yo hi (Sī, Ka)

adhiṭṭhānavidhānaṃ “idañcidañca imasmiṃ sattāhabbhantare mā agginā jhāyatu, mā udakena vuyhatu, mā vātena viddhaṃsatu, mā corehi harīyatu, mā undūrādīhi khajjatū”ti. Evaṃ adhiṭṭhite taṃ sattāhaṃ tassa na koci parissayo hoti, anadhiṭṭhahato pana aggi-ādīhi nassati, idaṃ nānābaddhavigopanaṃ nāma. Yaṃ pana ekābaddhaṃ hoti nivāsanapārūpanaṃ vā nisinnāsaṇaṃ vā, tattha visuṃ adhiṭṭhānakiccaṃ natthi, samāpattiyeva naṃ rakkhati.

Saṃghapatimānananti bhikkhusaṃghassa patimānaṃ udikkhanaṃ, yāva so bhikkhu āgacchati, tāva saṃghakammassa akaraṇanti attho. Ettha ca patimānaṃ etassa na pubbakiccaṃ, patimānaṃāvajjanaṃ pana pubbakiccaṃ. Tasmā evaṃ āvajjitabbaṃ “sace mayi sattāhaṃ nirodhaṃ samāpajjitvā nisinne saṃgho apalokanakammādīsu kiñcideva kammaṃ kattukāmo hoti, yāva maṃ koci bhikkhu āgantvā na pakkosati, tāvadeva vuṭṭhahissāmī”ti. Evaṃ katvā samāpanno hi tasmīṃ samaye vuṭṭhahatiyeva. Yo pana evaṃ na karoti, saṃgho ce sannipatitvā taṃ apassanto “asuko bhikkhu kuhin”ti pucchitvā “nirodhaṃ samāpanno”ti vutte kañci bhikkhuṃ peseti “taṃ pakkosāhi”ti, athassa tena bhikkhunā savanūpacāre ṭhatvā “saṃgho taṃ āvuso patimāneti”ti vuttamatteyeva vuṭṭhānaṃ hoti. Evaṃ garukā hi saṃghassa āṇā nāma, tasmā taṃ āvajjitvā yathā paṭhamameva vuṭṭhāti, evaṃ samāpajjitabbaṃ.

Satthupakkosananti idhāpi satthupakkosanāvajjanaṃeva imassa pubbakiccaṃ, tasmā tampi evaṃ āvajjitabbaṃ. Sesāṃ purimanayeneva veditabbaṃ.

Addhānaparicchedoti jīvitaddhānaṃ paricchedo. Iminā bhikkhunā addhānaparicchedesu kusaleṇa bhavitabbaṃ, “attano āyusaṅkhārā sattāhaṃ pavattissanti na pavattissantī”ti āvajjitvāva samāpajjitabbaṃ. Sace hi sattāhabbhantare nirujjhanake āyusaṅkhāre anāvajjitvāva samāpajjati, tassa nirodhasamāpatti maraṇaṃ paṭibāhituṃ na sakkoti, antonirodhe maraṇassa natthitāya antarāva samāpattito vuṭṭhāti, tasmā etaṃ āvajjitvāva samāpajjitabbaṃ. Avasesaṇhi anāvajjitumpi vaṭṭati, idaṃ pana āvajjitabbamevāti vuttaṃ. So evaṃ ākiñcaññāyatanaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya idaṃ pubbakiccaṃ katvā nevasaññānāsaññāyatanaṃ samāpajjati, atthekaṃ vā dve vā cittavāre atikkamitvā acittako hoti, nirodhaṃ

phusati. Kasmā panassa dvinnam cittānam upari cittāni na pavattantīti? Nirodhassa payogattā. Idañhi imassa bhikkhuno dve samathavipassanādhamme yuganaddhe¹ katvā aṭṭhasamāpatti-ārohanam anupubbanirodhassa payogo, na nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyāti nirodhassa payogattā dvinnam cittānam upari cittāni na pavattantīti.

Yasmā bodhisattena bodhimaṇḍupasaṅkamanato pubbepe carimabhave catutthajjhānam nibbattitapubbam, tadā pana tam nibbattitamattameva ahosi, na vipassanāpīḍakam. Tasmā “bodhirukkhamūle nibbattitan”ti tato visesetvā vuttam. **Vipassanāpīḍakanti** vipassanārambhe vipassanāya pīḍakam. **Abhiññāpīḍakanti** etthāpi eseva nayo. Buddhānañhi paṭhamārambhe eva pīḍakajjhānena payojanam ahosi, na tato param uparimaggādhigamaphalasamāpatti-abhiññāvaḷaṇjanādi-attham. Abhisambodhisamādhigamato paṭṭhāya hi sabbam nāṇasamādhikiccam ākaṅkhāmattapaṭibaddhamevāti. **Sabbakiccasādhakanti** anupubbavihārādisabbakiccasādhakam. **Sabbalokiyalokuttaraguṇadāyakanti** ettha vipassanābhiññāpīḍakattā eva catutthassa jhānassa bhagavato sabbalokiyalokuttaraguṇadāyakatā veditabbā. Sabbaññutaññānapadaṭṭhānañhi maggaññam tampaḍaṭṭhānañca sabbaññutaññānam abhisambodhi, tadadhigamasamakārameva ca bhagavato sabbe buddhaguṇā hatthagatā ahesum, catutthajjhānasannissayo ca maggādhigamoti.

“Catuttham jhānam upasampajja vihāsin”ti vatvā “so”ti vuttattā āha “so ahan”ti. **Evaṃ samāhite**ti ettha **evaṃ**-saddo heṭṭhā jhānattayādhigamapaṭipāṭisiddhassa catutthajjhānasamādhānassa nidassanatthoti āha “**evanti catutthajjhānakkamanidassanametan**”ti. Catutthajjhānassa tassa ca adhigamamaggassa nidassanam, yena samādhānānukkamena catutthajjhānasamādhī laddho, tadubhayanidassananti attho. Tenāha “**iminā -pa- vuttam hoti**”ti. Tattha **iminā kameṇā**ti iminā paṭhamajjhānādhigamādinā kameṇa. Yadipe “**evan**”ti idam āgamanasamādhinā saddhim catutthajjhānasamādhānam dīpeti, satipārisuddhisamādhī eva pana iddhiyā adhiṭṭhānabhāvato padhānanti āha “**catutthajjhānasamādhinā samāhite**”ti. Sabbapaccanīkadhammupakkilesapārisuddhāya paccanīkasamanepi abyāvaṭāya pārisuddhupekkhāya

vattamānāya catutthajjhānaṃ taṃsampayuttā ca dhammā suparisuddhā suvisadā ca honti, satisīsenā pana tattha desanā katāti āha **“upekkhāsati pārisuddhibhāvena parisuddhe”**ti, upekkhāya janitasati pārisuddhisambhavenāti attho. Parisuddhiyā eva paccayavisesena pavattiviseso pariyodātata sudhantasuvaṇṇassa nighaṃsanena pabhassaratā viyāti āha **“parisuddhattāyeva pariyodāte, pabhassareti vuttam hoti”**ti.

Sukhādīnaṃ paccayānaṃ ghātenāti sukhā somanassānaṃ dukkhadomanassānaṃ yathākkamaṃ rāgadosapaccayānaṃ vikkhambhanena. “Sukhaṃ somanassassa paccayo, somanassaṃ rāgassa, dukkhaṃ domanassassa paccayo, domanassaṃ dosassa”ti vuttam. Yathā rāgādayo cetaso malāsucibhāvena “aṅgaṇāni”ti vuccanti, evaṃ upagantvā kilesanaṭṭhena upakkilesāti āha **“anaṅgaṇattā eva ca vigatupakkilese”**ti. Tenāha **“aṅgaṇena hi cittaṃ upakkilissati”**ti, vibādhiyati upatāpīyatīti attho. **Subhāvitattāti** paṇaḥbhāvāpādanena suṭṭhu bhāvitattā. Tenāha **“vasībhāvappatte”**ti, āvajjanādīnaṃ pañcadhā cuddasavidhena vā paridamanena vasaṃ vattitum upagateti attho. **Vase vattamānaṃ hi cittaṃ mudūti vuccatīti** vase vattamānaṃ cittaṃ paṇaḥbhāvāpattiyā superimadditaṃ viya cammaṃ superikammakatā viya ca lākhā mudūti vuccati. **Kammakkhameti** vikubbanādi-iddhikammakkhame. **Tadubhayanti** mudutākammaniyaḍvayaṃ.

Nāhanti-ādīsu¹ **na-kāro** paṭisedhattho. **Ahanti** satthā attānaṃ niddisati. **Bhikkhaveti** bhikkhū ālapati. **Aññanti** idāni vuccamānacittato aññaṃ. **Ekadhammampīti** ekampi sabhāvadhammaṃ. Na samanupassāmīti sambandho. Ayañhettha attho—ahaṃ bhikkhave sabbaññutaññāṇena oloketopi aññaṃ ekadhammampi na samanupassāmi, yaṃ vasībhāvāpādanena bhāvitaṃ tathā punappunaṃ karaṇena bahulīkataṃ evaṃ savisesamudubhāvappattiyā mudu kammakkhamatāya kammaniyaṃca hoti yathā idaṃ cittanti. **Idaṃ cittanti** ca attano tesaṃca paccakkhatāya evamāha.

Yathā yathāvuttā parisuddhatādayo na vigacchanti, evaṃ subhāvitaṃ cittaṃ tattha avatṭhitaṃ idha “ṭhitaṃ āneñjappattan”ti ca vuttanti āha **“etesu**

1. Am-Ṭṭha 1. 15 piṭṭhepi passitabbaṃ.

parisuddhabhāvādīsu **ṭhitattā ṭhite, ṭhitattāyeva āneñjappatte**”ti. Yathā mudukammaññatā vasībhāvappattiyā lakkhīyati, evaṃ vasībhāvappattipi mudukammaññatāhi lakkhīyatīti **“mudukammaññabhāvena vā attano vase ṭhitattā ṭhite”**ti vuttaṃ. Yathā hi kāraṇena phalaṃ niddhārīyati, evaṃ phalenapi kāraṇaṃ niddhārīyatīti niccalabhāvena avaṭṭhānaṃ āneñjappattiyā ca sampayuttadhammesu thirabhāvena paṭipakkhehi akammaniyatāya ca sambhavataṃ saddhādibalānaṃ ānubhāvena hotīti āha **“saddhādīhi pariggahitattā āneñjappatte”**ti.

Idāni saṅkhepato vuttamevatthaṃ vivarituṃ **“saddhāpariggahitaṃ hī”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **saddhāpariggahitanti** evaṃ subhāvitaṃ vasībhāvappattaṃ cittaṃ ekaṃsena abhiññāsacchikaraṇīyānaṃ dhammānaṃ abhiññāsacchikiriyāya saṃvattatīti evaṃ pavattāya saddhāya pariggahitaṃ yathāvuttasaddhābalena upatthambhitaṃ. **Assaddhiyenā**ti tappaṭipakkhena assaddhiyena hetunā. **Na iñjatī**ti na calati na kampati, aññadatthu uparivisesāvahabhāveneva tiṭṭhati. **Vīriyapariggahitanti**-ādīsupi imināva nayena attho vedītabbo. Ayaṃ pana vireso—**vīriyapariggahitanti** vasībhāvāpādanaparidamanasāadhanena vīriyena upatthambhitaṃ. **Satipariggahitanti** yathāvutte bhāvanābahulīkāre asammāsādikāya kusalānaṃ dhammānaṃ gatiyo samanvesamānāya satiyā upatthambhitaṃ. **Samādhīpariggahitanti** tattheva avikkhepasāadhanena samādhānena upatthambhitaṃ. **Paññāpariggahitanti** tassā eva bhāvanāya upakārānupakāradhammānaṃ pajānanalakkhaṇāya paññāya upatthambhitaṃ. **Obhāsagatanti** ñāṇobhāsasahagataṃ. Obhāsabhūtena hi yathāvuttasamādhānasamvaddhitena ñāṇena saṃkilesapakkhaṃ yāthāvato passanto tato utrāsanto ottappanto taṃ abhibhavati, na tena abhibhuyyati. Tenāha **“kilesandhakārena na iñjatī”**ti. Etena ñāṇapariggahitaṃ hirottappabalaṃ dasseti. **Aṭṭhaṅgasamannāgatanti** catutthajjhānasamādhinā samāhitatā parisuddhatā pariyodātātā anaṅgaṇatā vigatupakkilesatā mudubhāvo kammaniyatā āneñjappattiyā ṭhitatāti imehi aṭṭhahi aṅgehi samannāgataṃ. Atha vā samāhitassa cittassa imāni aṅgānīti **“samāhite”**ti imaṃ aṅgabhāvena aggahetvā ṭhiti-āneñjappattiyo visum gahetvā yathāvuttehi aṭṭhahi aṅgehi

samannāgatanti attho daṭṭhabbo. **Abhinīhārakkhamanti** iddhividhādi-attham abhinīhārakkhamam tadabhimukhakaraṇayoggaṃ. Tenāha

“**abhiññāsacchikaraṇīyānam dhammānam abhiññāsacchikiriyyā**”ti.

Kāmaṃ nīvaraṇāni vikkhambhetvā eva paṭhamajjhānasamadhigamo, vitakkādivūpasamā eva ca dutiyajjhānādisamadhigamo, tathāpi na tathā te tehi dūrībhūtā, apeta vā yathā catutthajjhānato, tasmā cetaso malīnabhāvasaṅkhobha-uppilābhāvakarehi¹ nīvaraṇādihi suṭṭhu vimuttiyā tassa parisuddhipariyodātata ca vuttāti āha “**nīvaraṇa -pa- pariyodāte**”ti.

Jhānapaṭilābhapaccanīkānanti ettha ācariyadhammapālatherena

“jhānapaṭilābhapaccayānan”ti pāṭham gahetvā

“jhānapaṭilābhapaccanīkānan”ti ayaṃ pāṭho paṭikkhitto. Vuttañhi tena—

“**Jhānapaṭilābhapaccayānanti** jhānapaṭilābhahetukānam

jhānapaṭilābham nissāya uppajjanakānam. **Pāpakānanti** lāmakānam.

Ichhāvacarānanti icchāya avacarānam icchāvasena otiṇṇānam ‘aho vata mameva satthā paṭipucchitvā bhikkhūnam dhammam deseyyā’ti-

ādinayappavattānam mānamāyāsāṭṭheyyādīnam. **Abhiijjhādīnanti ādi-**

saddenapi tesameva saṅgaho. Abhiijjhā cettha paṭhamajjhānena

avikkhambhaneyyā mānādayo ca tadekaṭṭhā daṭṭhabbā

jhānapaṭilābhapaccayānanti anuvattamānattā. Vikkhambhaneyyā pana

nīvaraṇaggahaṇena gahitā. Kathaṃ pana paṭhamajjhānena

avikkhambhaneyyā idha vigacchantīti? ‘Sabbe kusalā dhammā

sabbākusalānam paṭipakkhā’ti sallekhapaṭipattivasena evaṃ vuttaṃ

jhānassa aparāmaṭṭhabhāvadassanato. Ye panettha ‘icchāvacarānam

abhiijjhādīnan’ti imehi padehi kopa-appaccayakāmarāgabyāpādādayo

gahitāti adhippāyena ‘jhānapaṭilābhapaccayānan’ti pāṭham paṭikkhipitvā

‘jhānapaṭilābhapaccanīkānan’ti pāṭhoti vadanti, taṃ tesam matimattam

tathā pāṭhasseva abhāvato, jhānapaṭilābhapaccanīkā ca nīvaraṇa ceva

tadekaṭṭhā ca,

1. Malīnabhāvasaṅkhobha-ubbilābhogakarehi (Sī), malīnabhāvasaṅkhobha-ubbilābhāvakarehi (Syā), malīnabhāvasaṅkhāta-uppilābhogakarehi (Visuddhimaggaṭīkāyaṃ iddhividhaniddesavaṇṇanāyaṃ)

tesaṃ dūrībhāvaṃ vatvā puna tesaṃyeva abhāvavigamacodanāya ayujjamānattā. Nanu ca anaṅgaṇasuttavattasuttesu ayamatto labbhati oḷārikānaṃyeva pāpadhammānaṃ tattha adhippetattāti. Saccametaṃ, idha pana adhigatacatutthajjhānassa vasena vuttattā sukhumāyeve te gahitā, aṅgaṇupakkilesatāsāmaññaṇa panettha suttānaṃ apadisaṇaṃ. Tathā hi ‘suttānusārenā’ti vuttaṃ, na pana suttavaseṇā”ti¹.

Avassañcetamevaṃ sampaṭicchitabbaṃ adhigatajjhānānampi kesañci icchāvacarānaṃ pavattisabbhāvatoti. Teneva **ācariyadhammapālattherena** “jhānapaṭilābhapaccayānaṃ”ti pāṭhaṃ gahetvā “jhānapaṭilābhapaccanīkānaṃ”ti ayaṃ pāṭho paṭikkhitto. **Mahāgaṇṭhipade** visuddhimaggassa **sīhalagaṇṭhipade**pi ca “jhānapaṭilābhapaccayānaṃ”ti imasseva pāṭhassa attho vutto, tasmā ayameva pāṭho gahetabbo, atthopi cettha yathāvuttanayeneva veditabbo. Tena “icchāvacarānanti icchāya avacarānaṃ icchāvasena otiṇṇānaṃ pavattānaṃ nānappakārānaṃ kopa-appaccayānanti attho”ti ayampi pāṭho ayuttoyevāti gahetabbaṃ, tatoyeva ca **visuddhimagge** ayaṃ pāṭho sabbeṇa sabbaṃ na dassitoti.

Iddhipādakabhāvūpagamanenāti iddhiyā pādakabhāvassa padaṭṭhānabhāvassa upagamanena. **Bhāvanāpāripūriyā**ti ito paraṃ kattabbassa abhāvavasena abhinīhārakkhamabhāvanāya paripuṇṇattā. **Paṇītabhāvūpagamanenā**ti tato eva padhānabhāvaṃ nītatāya uttamaṭṭhena atittikaraṭṭhena ca paṇītabhāvassa upagamanena. Ubhayañcetam bhāvanāya ṭhitiyā kāraṇavacanāṃ, paripuṇṇāya bhāvanāya paṇītabhāvappattiyā ṭhiteti. **Āneñjappatteti** idaṃ ṭhitiyā viśesaṇaṃ. Tenāha “**yathā āneñjappattaṃ hoti, evaṃ ṭhite**”ti. Imasmiṃ pakkhe “ṭhite āneñjappatte”ti ubhayamekaṃ aṅgaṃ, “samāhite”ti pana idampi ekamaṅgaṃ. Tenevassa paṭhamavikappato viśesaṃ sandhāyāha “**evampi aṭṭhaṅgasamannāgatan**”ti.

Pubbenivāsaṃ anussarati, tassa vā anussaraṇaṃ **pubbenivāsānussati** taṃnissayādipaccayabhūtaṃ paṭicca uppajjanato. **Pubbenivāsānussatimhi yaṃ**

1. Visuddhimaggaṭīkāyaṃ iddhividhaniddesavaṇṇanāyaṃ.

ñāṇaṃ tadatthāyāti saṅkhepena vuttamatthaṃ vivaranto pubbenivāsaṃ tāva dassetvā tattha satiñāṇāni dassetuṃ **“pubbenivāso”**ti-ādimāha. Tattha “pubbe”ti idaṃ padaṃ “ekampi jātin”ti-ādivacanato atītabhavavisayaṃ idhādhippetanti āha **“atītajātīsū”**ti. Nivāsasaddo kammāsādhano, khandhavinimutto ca nivasitadhammo natthīti āha **“nivutthakkkhandhā”**ti. Nivutthatā cettha santāne pavattatā, tathābhūtā ca te anu anu bhūtā jātā pavattā, tattha uppajjitvā vigatā ca hontīti āha **“nivutthāti ajjhāvutthā anubhūtā attano santāne uppajjitvā niruddhā”**ti. Evaṃ sasantatipariyāpannadhammavasena nivāsasaddassa atthaṃ vatvā idāni avisesena vattuṃ **“nivutthadhammā vā nivutthā”**ti vatvā taṃ vivarituṃ **“gocaranivāsenā”**ti-ādi vuttaṃ. Gocarabhūtāpi hi gocarāsevanāya āsevitā ārammaṇakaraṇavasena anubhūtā nivutthā nāma hontī. Te pana duvidhā saparaviññāṇagocaratāyāti ubhayepi te dassetuṃ **“attano”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **“attano viññāṇena viññātā”**ti vatvā **“paricchinnā”**ti vacanaṃ ye te gocaranivāsenā nivutthadhammā, na te kevalaṃ viññāṇena viññātamattā, atha kho yathā pubbe nāmagottavaṇṇalingāhārādīhi visesehi paricchadakārikāya paññāya paricchijja gahitā, tathevetamā ñāṇaṃ paricchijja gaṇhātīti imassa atthassa dīpanatthaṃ vuttaṃ. Paraviññāṇaviññātāpi vā nivutthāti sambandho. Na kevalaṃ attanova viññāṇena, atha kho paresaṃ viññāṇena viññātāpīti attho. Idhāpi “paricchinnā”ti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ, paresampi vā viññāṇena viññātā paricchinnāti. Tassa ca gahaṇe payojanaṃ vuttanayeneva vattabbaṃ.

Te ca kho yasmā atītāsu eva jātīsu aññehi viññātā paricchinnā, te ca parinibbutāpi hontī, yehi te viññātā, tesamā tadā vattamānasantānānusārena tesampi atīte pavatti viññāyatīti sikhāppattaṃ pubbenivāsānussatiñāṇassa visayabhūtaṃ pubbenivāsaṃ dassetuṃ **“chinnavaṭṭamakānussaraṇādīsū”**ti vuttaṃ. Chinnavaṭṭamakā sammāsambuddhā, tesamā anussaraṇaṃ **chinnavaṭṭakamānussaraṇaṃ**. “Ādisaddena paccekabuddhabuddhasāvakaṇussaraṇāni gayhantī”ti keci vadanti. Chinnavaṭṭamakā pana sabbeva anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbutā chinnaśāmsāramaggatā, tesamā anussaraṇaṃ nāma tesamā paṭipattiyā anussaraṇaṃ. Sā pana paṭipatti

saṅkhepato chaḷārammaṇaggahaṇalakkhaṇāti tāni idha
 paraviññāṇaviññātaggahaṇena gahitāni. Tasmā purimāsu jātisu attano
 viññāṇena aviññātānaṃ parinibbutānaṃ sabbesampi
 buddhapaccekaḥbuddhasāvakānaṃ anussaraṇaṃ chinnavatūmakānussaraṇanti
 veditabbaṃ. **Ādi**-saddena panettha purimāsu jātisu attano viññāṇena
 aviññātānaṃ aparinibbutānampi vattamānakkhandhapaṭipāṭiyā agantvā
 sīhokkantikavasena anussaraṇaṃ gahitaṃ, ime pana
 yathāvuttachinnavatūmakānussaraṇādayo buddhānaṃyeva labbhanti. Na hi
 atīte buddhā bhagavanto evaṃ vipassīṃsu, evaṃ maggaṃ bhāvesuṃ,
 phalanibbānāni sacchākaṃsu, evaṃ veneyye vinesunti ettha sabbathā
 aññesaṃ ñāṇassa gati atthīti. Ye pana purimāsu jātisu attanova viññāṇena
 viññātā, te parinibbutepi khandhapaṭibaddhattā sāvaka anussarantiyeva.
 Yāya satiyā pubbenivāsaṃ anussarati, sā pubbenivāsānussatīti ānetvā
 sambandhitabbaṃ. **Abhinīharinti** cittaṃ jhānārammaṇato apanetvā
 pubbenivāsābhimukhaṃ pesesiṃ, pubbenivāsāninnaṃ pubbenivāsapoṇaṃ
 pubbenivāsapabbhāraṃ akāsinti attho.

Pāḷiyaṃ “abhininnāmesin”ti uttamapurisappayogattā “so”ti ettha
 ahaṃsaddo ānetvā vuccamāno tadattho pākaṭo hotīti “**so ahan**”ti vuttaṃ.
Anekavidhanti nānābhavayonigativīññāṇaṭṭhitisattāvāsādivasena
 bahuviddhaṃ. **Pakārehīti** nāmagottādi-ākārehi saddhiṃ. Sahayoge cetāṃ
 karaṇavacanāṃ. **Pavattitanti** desanāvasena pavattitaṃ. Tenāha
 “**saṃvaṇṇitan**”ti, vitthāritanti attho. **Nivāsanti**
 antogadhabhedasāmaññavacanametanti te bhede byāpanicchāvasena
 saṅgahetvā dassento “**tattha tattha nivutthasantānan**”ti āha. **Anugantvā**
anugantvāti ñāṇagatiyā anugantvā anugantvā. **Anudevāti** anu eva, da-kāro
 padasandhivasena āgato. “Abhininnāmesin”ti vatvā “anussarāmī”ti vuttattā
 cittassa abhinīhārasamanantarabhāvasaraṇaṃ anusaddo dīpetīti āha “**citte**
abhininnāmitamatte eva sarāmīti dasseti”ti. **Parikammaṃ vattabbaṃ siyāti**
 “pubbenivāsaṃ anussaritukāmena ādikammikena bhikkhunā pacchābhattaṃ
 piṇḍapātaṭṭikkantena rahogatena paṭisallīnena paṭipāṭiyā cattāri jhānāni
 samāpajjitvā abhiññāpādaḥkacatutthajjhānato vuṭṭhāya sabbapacchimā nisajjā
 āvajjitabbā”ti evamādinā pubbenivāsāñāṇassa parikammabhūtaṃ
 pubbakaraṇaṃ vattabbaṃ bhaveyya.

Āraddhappakāradassanattheti anussarituṃ āraddhassa pubbenivāsassa pabhedadassanatt^{he}. **Ekampi jātinti** ekampi bhavaṃ. So hi ekakammanibbatto ādānanikkhepaparicchinno antogadhadhammappabhedo khandhappabandho idha “jāti”^{ti} adhippeto jāyatīti jātīti katvā. Tenāha “**ekampi -pa- khandhasantāna**”^{ti}. **Parihāyamā**noti khīyamāno vinassamāno. **Kappoti** asaṅkhyeyyakappo. So pana atthato kālo, tadā pavattamānasaṅkhāravasenassa parihāni veditabbā. **Vaḍḍhamāno vivaṭṭakappoti** etthāpi ese^{va} nayo. Yo pana “kālaṃ khepeti, kālo ghasati bhūtāni, sabbāne^{va} sahattanā”^{ti}¹ ca ādisu kālassapi khay^o vuccati, so idha nādhippeto anīṭṭhappasaṅgato. Saṃvaṭṭanaṃ vinassanaṃ saṃvaṭṭo, saṃvaṭṭato uddham^ā tathāṭṭhāyī **saṃvaṭṭaṭṭhāyī**. **Tammūlakattā**ti taṃpubbakattā. Vivaṭṭanaṃ nibbattanaṃ, vaḍḍhanaṃ vā **vivaṭṭo**.

Tejena saṃvaṭṭo **tejosaṃvaṭṭo**. **Saṃvaṭṭasīmā**ti saṃvaṭṭanamariyādā. **Saṃvaṭṭatī**ti vinassati. **Sadā**ti sabbakālaṃ, tīsupi saṃvaṭṭakālesūti attho. **Ekam buddhakkhettanti** idha yaṃ sandhāya vuttaṃ, taṃ niyame^{tvā} dassetuṃ “**buddhakkhettaṃ nāma tividhan**”^{ti}-ādi vuttaṃ. Yattake ṭhāne tathāgatassa paṭisandhiñāṇādiñāṇānubhāvo puññaphalasamuttejito sarasene^{va} parijambhati, taṃ sabbampi buddhaṅkurassa nibbattanakkhettaṃ nāmāti āha “**jātikkhettam dasasahassacakkavālapariyantana**”^{ti}. **Ānubhāvo pavattatī**ti idha iddhi^{mā} cetovasippatto āṇakkhettapariyāpanne yattha katthaci cakkavāle ṭhatvā attano atthāya parittaṃ katvā tatthe^{va} aññaṃ cakkavālaṃ gatopi kataparitto eva hotīti katvā vuttaṃ. Atha vā tattha ekasmiṃ cakkavāle ṭhatvā sabbasattānaṃ atthāya paritte kate āṇakkhette sabbasattānaṃ abhisambhuṇā^{tvēva} parittānubhāvo tattha devatāhi parittānaṃ sampaṭicchitabbatoti vuttaṃ “ānubhāvo pavattatī”^{ti}. **Yaṃ yāvatā vā pana ākaṅkheyyāti vuttanti** yaṃ visayakkhettaṃ sandhāya ekasmiṃye^{va} khaṇe sare^{na}² abhiviññāpanaṃ attano rūpadassanaṃ paṭijānanta^{na} bhagavatā “yāvatā vā pana ākaṅkheyyā”^{ti} vuttaṃ. **Yatthā**ti yasmiṃ padese anantāparimāṇe visayakkhette. **Yaṃ yaṃ ākaṅkhati, taṃ taṃ anussaratī**ti ākaṅkhamattapaṭibaddhavuttitāya buddhañāṇassa yaṃ yaṃ

1. Khu 5. 68 piṭṭhe Jātake.

2. Parena (Ka)

anussarituṃ icchati, taṃ taṃ anussarati. **Ekam āṇākkhettaṃ vinassatī** iminā tiriyato saṃvaṭṭamānaparicchedo vutto. **Sanṭhahantanti** vivaṭṭamānaṃ jāyamānaṃ. **Tassa vināso ca sanṭhahanañca visuddhimagge vuttanti** amhehipi heṭṭhā “lokavidū”ti imassa atthasaṃvaṇṇanādhikāre pasaṅgato vuttattā idha na vuccati.

Evam pasaṅgena saṃvaṭṭādike pakāsetvā idāni yathādhigataṃ tesam anussaraṇākāraṃ dassetuṃ “**ye panete saṃvaṭṭavivaṭṭā vuttā**”ti-ādimāha. Tattha **etesūti** niddhāraṇe bhummaṃ saṃvaṭṭavivaṭṭakappasamudāyato anekesaṃ saṃvaṭṭakappādīnaṃ niddhāriyamānattā. **Amumhi saṃvaṭṭakappeti** ettha **vā**-saddo luttaniddiṭṭho daṭṭhabbo. Tena ca aniyamatthena itarāsaṃ asaṅkhyeyyānampi saṅgaho siddhoti. Atha **vā amumhi saṃvaṭṭakappeti** idaṃ saṃvaṭṭakappassa ādito pāliyaṃ gahitattā vuttaṃ. Tatthāpi hi imassa katipayakālaṃ bhavādīsu saṃsaraṇaṃ upalabbhatīti. Saṃvaṭṭakappe **vā** vattamāne yesu bhavādīsu imassa upapatti ahosi, taṃdassanametam daṭṭhabbam. **Bhave vāti**-ādīsu kāmādhive **vā** aṇḍajādiyoniyā **vā** devādigatiyā **vā** nānattakāyanānattasaññī-ādiviññāṇaṭṭhitiyā **vā** sattāvāse **vā** khattiyādisattanikāye **vā**. Yasmā idaṃ bhagavato vasena¹ pubbenivāsānussatiñāṇaṃ āgataṃ, tasmā tasseeva nāmādivasena atthaṃ yojetvā dassento āha “**evamānamoti vessantaro vā jotipālo vā**”ti-ādi. **Sālimamsodanāhāro vāti** gihikālaṃ sandhāya vuttaṃ. **Pavattaphalabhojano vāti** tāpasādikālaṃ sandhāya. **Pavattaphalabhojanoti** sayampatitaphalāhāro. **Sāmisānirāmisādippabhedānanti** ettha **sāmisā** gehassitasomanassādayo, **nirāmisā** nekkhammassitasomanassādayo. **Ādi-**saddena vivekajasamādhijasukhādīnaṃ saṅgaho.

Heṭṭhā sāmāññato vuttamevatthaṃ vibhajitvā dassetukāmo “**atha vā**”ti-ādimāha. Tattha **amutrāsinti** sāmāññaniddeso yaṃ, byāpanicchālopo **vā**, amutra amutra āsinti vuttaṃ hoti. **Anupubbena ārohanassa yāvadicchakaṃ anussaraṇanti** ettha **ārohanassāti** paṭilomato ñāṇena pubbenivāsaṃ ārohanassa. **Paṭinivattantassāti** pubbenivāsaṃ

anussaraṇavasena yāvadicchakaṃ gantvā paccāgacchantassa.

Paccavekkhaṇanti anussaritānussaritassa paccavekkhaṇaṃ. **Tasmāti** vuttassevatthassa kāraṇabhāvena paccāmasanaṃ, paṇivattantassa paccavekkhaṇabhāvatoti vuttaṃ hoti. **Idhūpapattiyāti** idha carimabhava upapattiyā. **Anantaranti** atītānantaramāha. **Amutrāti** amukasmim bhaveti attho. **Udapādinti** uppajjim. **Tāhi devatāhīti** tusitadevatāhi. **Ekagottoti** tusitagottena ekagotto. Mahābodhisattānaṃ santānassa pariyoṣānāvattthāyaṃ devalokūpapattijanakaṃ nāma akusalena kammunā anupaddutameva hotīti adhippāyena “**dukkhaṃ pana saṅkhāradukkhamaṭṭamevā**”ti vuttaṃ. Mahāpuñṇānampi pana devaputtānaṃ pubbanimittupattikālādīsu anīṭṭhāramaṇasamāyogo hotiyevāti “kadāci dukkhadukkhassapi sambhavo natthī”ti na sakkā vattum, dhammānaṃ uppādanīrodhasaṅkhāradukkhanti vedītabbānaṃ. **Sattapaññāsa -pa- pariyaṇoti** idaṃ manussavassagaṇanāvasena vuttaṃ. Tattha devānaṃ vassagaṇanāya pana catusahassameva.

Itīti vuttatthanidassanametāṃ, tañca kho yathārahato, na yathānupubbato dassento “**nāmagottavasenā**”ti-ādimāha. **Uddisīyatīti** disvāva aviññeyyattā “ayaṃ ko nāmo”ti pucchite “tisso gotamo”ti nāmagottena uddisīyati. **Vaṇṇādīhīti** vaṇṇāhāra vedayitāyuparicchedehi. **Sāmotīti** ettha **itī**-saddo ādi-attho, pakārattho vā. Tena evamādi-evamapakāraṇānattatoti dassitaṃ hoti. **Nāmagottaṃ uddesoti** uddisīyati satto etenāti uddeso nāmagottaṃ. **Itare ākāraṇīti** ākarīyati disvāva satto viññāyati etehīti itare vaṇṇādayo ākāra. “**No ca kho avisesenā**”ti saṅkhepato vuttamevattham vitthārena dassento āha “**titthiyā hī**”ti-ādi. Tattha **titthiyāti** aññatitthiyā. Te pana kammavādino kiriyaṇavādino tāpasādayo. Yasmā titthiyānaṃ **brahmajālādīsu** cattālīsāya eva samvattāvivaṭṭānaṃ anussaraṇaṃ āgataṃ, tasmā “**na tato paran**”ti vatvā tattha kāraṇaṃ vadanto “**dubbalapaññattā**”ti-ādimāha. Tena vipassanābhīyogo pubbenivāsānussatiñāṇassa visesakāraṇanti dasseti. Tatoyeva ca balavapaññattā ṭhapetvā aggasāvakamahāsāvake itare pakatisāvaka kappasatampi kappasahassampi

anussarantiyevāti dattṭhabbaṃ. Teneva vuttaṃ **visuddhimagge**¹
 “pakatisāvakaṃ kappasatampi kappasahassampi anussarantiyeva
 balavapaññattā”ti. **Ettako hi tesam abhinīhāro**ti kappānaṃ satasahassampi
 tadadhikarī ekaṃ dve ca asaṅkhyeyyānīti kālavasena evaṃparimāṇo
 yathākkamaṃ tesam mahāsāvaka-aggasāvakapaccekabuddhānaṃ
 puññañāṇābhinihāro, sāvakapaccekabodhipāramitā siddhā. Yadi
 bodhisambhārasambharaṇakālaparicchinno tesam tesam ariyānaṃ
 abhiññāṇāṇavibhavo, evaṃ sante buddhānampissa paricchedatā āpannāti āha
 “**buddhānaṃ pana paricchedo natthī**”ti. “Yāvatakaṃ ñeyyaṃ, tāvatakaṃ
 ñāṇaṃ”ti² vacanato sabbaññutaññāṇassa viya buddhānaṃ abhiññāṇāṇampi
 savisaye paricchedo nāma natthīti tattha yaṃ yaṃ ñātum icchanti, taṃ taṃ
 jānanti eva. Atha vā satipi kālaparicchede kāraṇūpāyakosallapariggahādina³
 sātisayattā mahābodhisambhārānaṃ paññāpāramitāya pavatti-ānubhāvassa
 paricchedo nāma natthi, kuto taṃnibbattānaṃ abhiññāṇāṇanti āha
 “**buddhānaṃ pana paricchedo natthī**”ti. Atīte “ettakānaṃ kappānaṃ
 asaṅkhyeyyānī”ti evaṃ kālaparicchedo natthi anāgate anāgataṃsañāṇassa
 viya. Tenāha “**yāva icchanti tāva saranti**”ti.

Evaṃ pañcannaṃ janānaṃ pubbenivāsānussaraṇaṃ kālavihāgato
 dassetvā idāni ārammaṇaggahaṇavasena pavattivisesaṃ dassento “**titthiyā
 cā**”ti-ādimāha. **Khandhapaṭipāṭimeva saranti**ti ettha **khandhapaṭipāṭi**
 khandhānaṃ anukkamo, sā ca kho cutito paṭṭhāya uppaṭipāṭivasena. Keci
 panettha “iriyāpathapaṭipāṭi khandhapaṭipāṭi”ti vadanti. Vuttamevatthaṃ
 byatirekato vibhāvento āha “**paṭipāṭiṃ muñcivā**”ti-ādi. Tattha
cutipaṭisandhivasenāti attano parassa vā tasmim tasmim attabhāve cutiṃ
 disvā antarā kiñci anāmasitvā paṭisandhiyā eva gahaṇavasena. Yathā pana
 andhā yaṭṭhiṃ amuñcivā gacchanti, evaṃ te khandhapaṭipāṭiṃ amuñcivāva
 saranti ti āha “**tesaṃhi andhānaṃ viya icchitappadesokkamaṇaṃ natthī**”ti.
Sāvakati pakatisāvakaṃ mahāsāvakaṃ aggasāvakāṃ sāmāññato vutta.
 Pakatisāvakaṃ hi khandhapaṭipāṭiyāpi

1. Visuddhi 2. 41 piṭṭhe.

2. Khu 9. 376 piṭṭhe.

3. Karuṇūpāyakosallapariggahādina (Visuddhimaggaṭīkāyaṃ
 Abhiññāniddesaṇṇanāyaṃ)

anussaranti, cutipaṭisandhivasenapi saṅkamanti balavapaññattā, tathā asītimahāsāvakā. Dvinnaṃ pana aggasāvakānaṃ khandhapaṭipāṭikiccaṃ natthi. Ekassa attabhāvassa cutiṃ disvā paṭisandhiṃ passanti, puna aparassa cutiṃ disvā paṭisandhinti evaṃ cutipaṭisandhivasenapi saṅkamantā gacchanti. Yathā nāma saradasamaye ṭhitamajjhanhikavelāyaṃ caturatanike gehe cakkhumato purisassa rūpagataṃ supākaṭameva hotīti lokasiddhametaṃ. Siyā pana tassa sukhumataratirokuṭṭādibhedassa rūpagatassa agocaratā, na tveva buddhānaṃ ñātuṃ icchitassa ñeyyassa agocaratā, atha kho taṃ ñāṇalokaṇa obhāsitaṃ hatthatale āmalakaṃ viya supākaṭaṃ suvibhūtaṃveva hoti, tathā ñeyyāvaraṇassa suppahīnattāti āha “**buddhā panā**”ti-ādi.

Tattha **sīhokkantavasenā**ti sīhagatipatanavasena. **Yaṃ yaṃ ṭhānaṃ ākaṅkhaṇ**ti yasmaṃ kappe yasmaṃ bhava yaṃ yaṃ ṭhānaṃ jānitum icchanti. **Taṃ sabbaṃ sarantiyevā**ti ñātuṃ icchitaṃ taṃ sabbaṃ sarantiyeva, na na saranti. Buddhānañhi neva khandhapaṭipāṭikiccaṃ, na ca cutipaṭisandhivasena saṅkamanakiccaṃ atthi. Tesañhi anekāsu kappakoṭīsu heṭṭhā vā upari vā yaṃ yaṃ ṭhānaṃ icchanti, taṃ taṃ pākaṭameva hoti. Tasmā yathā peyyālapāḷiṃ paṭhantā “paṭhamāṃ jhānaṃ -pa- pañcamāṃ jhānaṃ”ti-ādipariyosānameva gaṇhantā saṅkhipitvā sajjhāyanti, na anupadaṃ, evaṃ anekāpi kappakoṭīyo peyyālapāḷiṃ viya saṅkhipitvā yaṃ yaṃ icchanti, tattha tattheva ñāṇena okkamantā sīhokkantavasena gacchanti. Evaṃ gacchantānañca tesaṃ ñāṇaṃ yathā nāma katavālvavedhiparicayassa sarabhaṅgasadisassa dhanuggahassa khitto saro antarantarā rukkhalaṭādīsu asajjamāno lakkheyyeva patati na sajjati na virajjhati, evaṃ antarantarāsu jātīsu na sajjati na virajjhati, asajjamānaṃ avirajjhamānaṃ icchiticchitaṭṭhānaṃveva gaṇhāti.

Atītabhave khandhā tappaṭibaddhanāmagottāni ca sabbaṃ pubbenivāsantveva saṅgahitānīti āha “**kiṃ viditaṃ karoti? Pubbenivāsaṃ**”ti. Moho paṭicchādaḥkaṭṭhena tamo viya tamoti āha “**sveva moho**”ti-ādi. **Obhāsakaraṇaṭṭhenā**ti kātabbato karaṇaṃ, obhāsova karaṇaṃ obhāsakaraṇaṃ, attano paccayehi obhāsabhāvena nibbattetaḥkaṭṭhenāti attho. **Sesaṃ pasarīsāvacaṇanti** paṭipakkhavidhamanapavattivisesānaṃ bodhanato vuttaṃ. **Avijjā vihatā**ti etena vijānanaṭṭhena vijjāti

ayampi attho dīpitoti daṭṭhabbaṃ. **Kasmā? Yasmā vijjā uppannāti** etena vijjāpaṭipakkhā avijjā, paṭipakkhatā cassā pahātabbabhāvena vijjāya ca pahāyakabhāvenāti dasseti. **Esa nayo itarasmimpi padadvayeti** iminā tamō vihato vinaṭṭho. Kasmā? Yasmā āloko uppannoti imamatthaṃ atidisati. Kilesānaṃ ātāpanaparitāpanaṭṭhena vīriyaṃ ātāpoti āha “**vīriyātāpena ātāpino**”ti, vīriyavatoti attho. **Pesitacittassāti**¹ yathādhīppetatthasiddhiṃ pativissaṭṭhacittassa². **Yathā appamattassa ātāpino pahitattassa viharatoti** aññassapi kassaci mādisassāti adhippāyo. **Padhānānuyogassāti** sammappadhānāmanuyuttassa. Sesametta uttānattā vuttanayattā ca suviññeyyameva.

Pubbenivāsakathā niṭṭhitā.

Dibbacakkhuñāṇakathā

13. **Cutiyaṭi** cavane. **Upapāṭeti** upapajjane. Samīpatthe cetam bhumavacanaṃ, cutikkhaṇasāmantā upapattikkhaṇasāmantā cāti vuttaṃ hoti. Tathā hi vakkhati “ye pana āsannacutikā”ti-ādi. **Yena ñāṇenāti** yena dibbacakkhuñāṇena. Dibbacakkhuñāṇeneva hi sattānaṃ cuti ca upapatti ca ñāyati. **Parikammaṃ vattabbaṃ siyaṭi** “dibbacakkhuñāṇaṃ uppādetukāmena ādikammikena kulaputtēna kuṣiṇārammaṇaṃ abhiññāpādakajjhānaṃ sabbākārena abhinīhāraṃkhamāṃ katvā tejokasiṇaṃ odātakasiṇaṃ ālokakasiṇanti imesu tīsu kasiṇesu aññataraṃ āsannaṃ kātabbaṃ, upacārajjhānagocaraṃ katvā vaḍḍhetvā ṭhapetabbaṃ”ti-ādinā dibbacakkhuñāṇassa parikammaṃ vattabbaṃ bhaveyya.

So ahanti so katacittābhinihāro ahaṃ. **Dibbasadisattāti** divi bhavanti dibbaṃ, devānaṃ pasādacakkhu, tena dibbena cakkhunā sadisattāti attho. **Dibbasadisattāti** ca hīnūpamādassanaṃ devatānaṃ dibbacakkhutopi

1. Pesitattassāti (Sī, Ka)

2. Yathādhīppetatthasiddhipativissaṭṭhassa cittassa (Syā, Ka)

Yathādhīppetatthasiddhiṃ pati vissaṭṭhacittassa (Sī)

imassa mahānubhāvattā. Idāni taṃ dibbasadisattaṃ vibhāvetuṃ “**devatānañhi**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **sucaritakammanibbattanti** saddhābahulatāvisuddhadiṭṭhitā-ānisaṃsadassāvitādisampattiyaṃ suṭṭhu caritattā sucaritena devūpapattijanakena puññakammena nibbattaṃ. **Pittasemharuhirādīhi**ti ādi-saddena vātarogādīnaṃ saṅgaho. **Apalibuddhanti** anupaddutaṃ. Pittādīhi anupaddutattā kammassa ca ulāratāya upakkilesavimutti veditabbā. Upakkilesadosarahitañhi kammaṃ tiṇādidosarahitaṃ viya sassaṃ ulāraphalaṃ anupakkiliṭṭhaṃ hoti. Kāraṇūpacārena cassa phalaṃ tathā voharīyati yathā “sukkaṃ sukkavipākaṃ”ti. **Dūrepī**ti pi-saddena sukhumassapi ārammaṇassa sampañicchanasamatthataṃ saṅgaṇhāti. **Pasādacakkhū**ti catunnaṃ mahābhūtānaṃ pasādalakkhaṇaṃ cakkhu. **Vīriyabhāvanābalanibbattanti** vīriyārambhavaseneva ijghanato sabbāpi kusalabhāvanā vīriyabhāvanā, padhānasāṅkhārasamannāgatā vā iddhipādabhāvanā visesato vīriyabhāvanā, tassā ānubhāvena nibbattaṃ vīriyabhāvanābalanibbattaṃ. Nāṇamayaṃ cakkhu **ñāṇacakkhu**. **Tādisamevā**ti upakkilesavimuttatāya dūrepi sukhumassapi ārammaṇassa sampañicchanasamatthatāya ca taṃsadisameva.

Dibbavihārasena paṭiladdhattāti dibbavihārasāṅkhātānaṃ catunnaṃ jhānānaṃ vasena paṭiladdhattā. Iminā kāraṇavasenassa dibbabhāvamāha. **Dibbavihārasannissitattāti** aṭṭhaṅgasamannāgamena ukkaṃsagataṃ pādakajjhānasāṅkhātānaṃ dibbavihāraṃ sannissāya pavattattā, dibbavihārapariyāpannaṃ vā attanā sampayuttaṃ rūpāvacaracattutthajjhānaṃ nissāya paccayabhūtaṃ sannissitattāti evamettha attho daṭṭhabbo. **Ālokapariggahena mahājutikattāpi** dibbanti kaṣiṇālokaṇuggahena pattabbattā sayāṃ ñāṇālokaparaṇabhāvena ca mahājutikabhāvatopi dibbanti attho. Mahājutikampi hi dibbanti vuccati “dibbamidaṃ byamhaṇ”ti-ādīsu. **Mahāgatikattāti** mahanīyagamanattā, vimhayanīyappavattikattāti attho. Vimhayanīyā hissa pavatti torokuṭṭadigatarūpadassanato. **Taṃ sabbanti** “heṭṭhā vuttaṃ atthapañcakamapekhitvā vuttan”ti vadanti. Keci pana “jutigati-atthesupi saddavidū divusaddaṃ icchantīti mahājutikattā mahāgatikattāti idameva dvayaṃ sandhāya vuttaṃ, tasmā ‘saddasatthānūsārena veditabban’ti idaṃ dibbati jotayatīti dibbaṃ, dibbati gacchati asajjamānaṃ pavattatīti dibbanti imamatthaṃ dassetuṃ vuttan”ti vadanti. **Ācariyadhammapālatthero** pana—

“Dibbacakkhulābhāya yogino parikammakaraṇaṃ
 tappaṭipakkhābhībhavassa atthato tassa vijayicchā nāma hoti,
 dibbacakkhulābhī ca iddhimā devatānaṃ
 vacanagahaṇakkhamanamammadānavasena mahāmoggallānattherādayo
 viya dānaggahaṇalakkhaṇe vohāre ca pavatteyyāti evaṃ
 vihāravijayicchāvohārajutigatisaṅkhātānaṃ atthānaṃ vasena imassa
 abhiññāñāṇassa dibbacakkhubhāvasiddhito saddavidū ca tesu eva
 atthesu divusaddaṃ icchantīti ‘taṃ sabbaṃ saddasatthānusārena
 veditabban’ti vuttan’ti¹—

āha.

Dassanattthenāti rūpadassanabhāvena. Cakkhunā hi sattā rūpaṃ
 passanti. Yathā maṃsacakkhu viññāṇādhiṭṭhitaṃ samavisamaṃ ācikkhantaṃ
 viya pavattati, na tathā idaṃ. Idaṃ pana sayameva tato sātisaṃ
 cakkhukiccakārīti āha “**cakkhukiccakaraṇena cakkhumivātipi cakkhū**”ti.
Diṭṭhivisuddhihetuttāti saṅkhepato vuttamatthaṃ vivaritum “**yo hī**”ti-ādi
 vuttaṃ. **Ucchedadiṭṭhiṃ gaṇhātī**ti parato uppattiyā adassanato “etthevāyaṃ
 satto ucchinno, evamitarepī”ti ucchedadiṭṭhiṃ gaṇhāti.
Navasattapātubhāvadiṭṭhiṃ gaṇhātīti jhānalābhī adhiccasamuppannito viya
 gaṇhāti. Yathā hi so asaṇṇasattā cavitvā idhūpapanno pabbajito samāno
 abhiññālābhī hutvā pubbenivāsaṃ anussaranto idhūpapattimeva disvā tato
 paraṃ asaṇṇabhava uppattiṃ anussaritumasakkonto “ahaṃ
 adhiccasamuppanno pubbe nāhosim, somhi etarahi ahutvā sattatāya
 pariṇato, sesāpi sattā tādīsāyevā”ti abhinavasattapātubhāvadiṭṭhiṃ gaṇhāti,
 evamayampi upapātamatameva disvā cutiṃ apassanto
 navasattapātubhāvadiṭṭhiṃ gaṇhāti.

Idāni aññathāpi visuddhikāraṇaṃ dassento āha “**ekādasā-**
upakkilesavirahato vā”ti-ādi. **Yathāhā**ti upakkilesasutte āgatapāḷiṃ
 nidasseti. Tattha hi anuruddho nandiyo kimiloti ime tayo kulaputte
 āmantetvā dhammaṃ dassentena “anuruddhā tumhe kiṃ imehi na
 āluḷissanti, ahampi imehi upādāya ekādasahi upakkilesehi āluḷitapubbo”ti
 dassetum—

1. Visuddhimaggaṭīkāyaṃ abhiññāniddesaṇṇanāyaṃ.

“Ahampi sudam̃ anuruddhā pubbeva sambodhā anabhisambuddho bodhisattova samāno obhāsañceva sañjānāmi dassanañca rūpānaṃ, so kho pana me obhāso na cirasseva antaradhāyati dassanañca rūpānaṃ. Tassa mayham̃ anuruddhā etadahosi ‘ko nu kho hetu, ko paccayo, yena me obhāso antaradhāyati dassanañca rūpānaṃ’ti. Tassa mayham̃ anuruddhā etadahosi ‘vicikicchā kho me udapādi, vicikicchādhikaraṇaṃ me samādhī cavi, samādhimhi cute obhāso antaradhāyati dassanañca rūpānaṃ, soham̃ tathā karissāmi, yathā me puna na vicikicchā uppajjissatī’ti.

So kho aham̃ anuruddhā appamatto ātāpī pahitatto viharanto obhāsañceva sañjānāmi dassanañca rūpānaṃ, so kho pana me obhāso na cirasseva antaradhāyati dassanañca rūpānaṃ. Tassa mayham̃ anuruddhā etadahosi ‘ko nu kho hetu, ko paccayo, yena me obhāso antaradhāyati dassanañca rūpānaṃ’ti. Tassa mayham̃ anuruddhā etadahosi ‘amanasikāro kho me udapādi, amanasikārādhikaraṇaṃ pana me samādhī cavi, samādhimhi cute obhāso antaradhāyati dassanañca rūpānaṃ, soham̃ tathā karissāmi, yathā me puna na vicikicchā uppajjissati na amanasikāro’ti”—

ādinā¹ desanaṃ ārabhitvā idaṃ vuttaṃ “so kho aham̃ anuruddhā vicikicchā cittassa upakkilesoti iti veditvā”ti-ādi.

Tattha² **vicikicchā**ti mahāsattassa ālokaṃ vaḍḍhetvā dibbacakkhunā nānāvidhāni rūpāni passantassa “idaṃ nu kho kin”ti uppannā vicikicchā. Manasikāravasena pana me rūpāni upatṭhahimsu, rūpāni passato vicikicchā uppajjati, tasmā idāni kiñci na manasi karissāmīti tuṇhī bhavati, taṃ tuṇhībhāvappattiṃ sandhāyāha “**amanasikāro**”ti. **Thinamiddhanti** kiñci amanasikarontassa uppannaṃ thinamiddhaṃ. Tathābhūtaṃ hi savipphārikamanasikārassa abhāvato thinamiddhaṃ uppajjati. **Chambhitattanti** thinamiddhaṃ vinodetvā

1. Ma 3. 196 piṭṭhe.

2. Ma-Ṭṭha 4. 148 piṭṭhādisupi passitabbaṃ.

yathāraddhamanasikāravasena himavantābhimukhaṃ ālokaṃ vaḍḍhetvā dānavarakkhasa-ajagarādayo passantassa uppannaṃ chambhitattaṃ.

Uppilanti¹ “mayā diṭṭhabhayaṃ pakatiyā cakkhuviññāṇena olokiyamānaṃ na passati, adiṭṭhe parikappitasadise kimnāma bhayaṃ”ti bhayassa vinodanavasena cintentassa attano paccavekkhaṇākosallaṃ nissāya uppannaṃ uppilāvitattaṃ². **Duṭṭhullanti** kāyālasiaṃ. “Mayā thinamiddhaṃ chambhitattānaṃ vūpasamanatthaṃ gālhaṃ vīriyaṃ paggaḥitaṃ, tena me uppilasaṅkhātā cittasamādhidūsitā gehassitā balavapīti uppannā”ti vīriyaṃ sithilaṃ karontassa hi kāyaduṭṭhullaṃ kāyadaratho kāyālasiaṃ udapādi.

Accāraddhavīriyanti “mama vīriyaṃ sithilaṃ karoto duṭṭhullaṃ uppannaṃ”ti puna vīriyaṃ paggaṇhato uppannaṃ accāraddhavīriyaṃ.

Atilīnavīriyanti “mama vīriyaṃ paggaṇhato evaṃ jātan”ti puna vīriyaṃ sithilayato uppannaṃ atilīnavīriyaṃ. **Abhijappāti** devalokābhimukhaṃ ālokaṃ vaḍḍhetvā devasaṃghaṃ passato uppannā taṇhā. “Evaṃ me hotū”ti hi abhinivisanavasena jappatīti abhijappā, taṇhā. **Nānattasaññāti** “mayhaṃ ekajātikaṃ rūpaṃ manasikarontassa abhijappā uppannā, nānāvidhaṃ rūpaṃ manasikāraṃ karissāmī”ti kālena devalokābhimukhaṃ kālena manussalokābhimukhaṃ vaḍḍhetvā nānāvidhāni rūpāni manasikaroto uppannā nānattasaññā, nānatte nānāsabhāve saññāti nānattasaññā.

Atinijjhāyitattanti “mayhaṃ nānāvidhāni rūpāni manasikarontassa nānattasaññā udapādi, iṭṭhaṃ vā aniṭṭhaṃ vā ekajātikameva rūpaṃ manasi karissāmī”ti tathā manasikaroto uppannaṃ rūpānaṃ atinijjhāyitattaṃ, ativiya uttari katvā nijjhānaṃ pekkhanaṃ atinijjhāyitattaṃ. **Obhāsanti** parikammasamuṭṭhitaṃ obhāsaṃ. **Na ca rūpāni passāmīti** parikammobhāsamanasikārappasutatāya dibbacakkhunā rūpāni na passāmi. **Rūpāni hi kho passāmīti** tena parikammobhāsena pharitvā ṭhitaṭṭhāne dibbacakkhuno visayabhūtāni rūpagatāni passāmi.

Evamādīti ādi-saddena—

“Kevalampi rattim kevalampi divaṃ kevalampi rattindivaṃ tassa mayhaṃ anuruddhā etadahosi ‘ko nu kho hetu, ko paccayo,

1. Ubbillāvanti (Sī), ubbillanti (Syā)

2. Ubbillāvitattaṃ (Sī, Syā)

yvāhaṃ obhāsaṃ hi kho sañjānāmi, na ca rūpāni passāmi, rūpāni kho passāmi, na ca obhāsaṃ sañjānāmi kevalampi rattim kevalampi divaṃ kevalampi rattindivaṃ¹ti. Tassa mayhaṃ anuruddhā etadahosi ‘yasmim hi kho ahaṃ samaye rūpanimittāṃ amanasikarivā obhāsanimittāṃ manasi karomi. Obhāsaṃ hi kho tasmim samaye sañjānāmi, na ca rūpāni passāmi. Yasmim panāhaṃ samaye obhāsanimittāṃ amanasikarivā rūpanimittāṃ manasi karomi. Rūpāni hi kho tasmim samaye passāmi, na ca obhāsaṃ sañjānāmi kevalampi rattim kevalampi divaṃ kevalampi rattindivaṃ¹ti¹—

evamādiṭṭhāni saṅgaṇhāti.

Manussānaṃ idanti mānusakaṃ, manussānaṃ gocarabhūtaṃ rūpārammaṇaṃ. Tadaññassa pana dibbatirokuṭṭasukhumādiḥhedassa rūpassa dassanato atikkantaṃ mānusakaṃ. Evarūpaṃ tañca manussūpacāraṃ atikkantaṃ nāma hotīti āha **“manussūpacāraṃ atikkamivā rūpadassanena”**ti. Tattha **manussūpacāraṃ** manussehi upacaritabbaṭṭhānaṃ, pakatiyā cakkhudvārena gahetabbaṃ visayanti adhippāyo. Evaṃ visayamukhena dassetvā idāni visayimukhena dassetuṃ **“mānusakaṃ vā”**ti-ādi vuttaṃ. Tatthāpi māṃsacakkhātikkamo tassa kiccātikkameneva daṭṭhabbo. **Dibbena cakkhunāti** dibbacakkhuñāṇenapi daṭṭhuṃ na sakkā khaṇassa ati-ittaratāya atisukhumatāya kesañci rūpassa, apica dibbacakkhussa paccuppannaṃ rūpārammaṇaṃ, tañca purejātapaccayabhūtaṃ, na ca āvajjanaparikkammehi vinā mahaggatassa pavatti atthi, nāpi uppajjamānameva rūpaṃ ārammaṇapaccayo bhavituṃ sakkoti, bhijjamānaṃ vā, tasmā cutūpapātakkaṇe rūpaṃ dibbacakkhunā daṭṭhuṃ na sakkoti suvuttametaṃ.

Yadi dibbacakkhuñāṇaṃ rūpārammaṇameva, atha kasmā “satte passāmī”ti vuttanti? Yebhuyyena sattasantānagatarūpadassanato evaṃ vuttaṃ. Sattagahaṇassa vā kāraṇabhāvato vohāravasena vuttantiṭṭhi vadanti. Te cavamānāti adhippetāti sambandho. **Evarūpeti** na cutūpapātakkaṇasamaṅginoti adhippāyo. Mohūpanissayaṃ nāma kammaṃ nihīnaṃ nihīnaphalaṃ hotīti āha **“mohanissandayuttattā”**ti. Mohūpanissayatā ca kusalakamassa

1. Ma 3. 199 piṭṭhe.

pubbabhāge mohappavattibahulatāya veditabbā. Tāya pana mohappavattiyā saṁkiliṭṭhaṁ kusalakammaṁ nihīnameva jāti-ādiṁ nipphādetīti nihīnajāti-ādayo mohassa nissandaphalānīti āha “**hīnānaṁ jātikulabhogādīnaṁ**”ti-ādi. **Hīlī**ti garahite. **Ohīlī**ti visesato garahite. **Uññāteti** lāmakabhāvena ñāte. **Avaññāteti** visesato lāmakabhāvena vidite. **Amohanissandayuttattā**ti ettha amoho sampayuttavasena pubbabhāgavasena ca pavatto kathito, tena ca tihetukapaṭisandhike dasseti. **Tabbiparī**ti tassa hīlītādibhāvassa viparīte, ahīlīte anohīlīte anuññāte anavaññāte cittīkateti attho.

Suvaṇṇeti sundaravaṇṇe. **Dubbaṇṇeti** asundaravaṇṇe. Sā paṇāyaṁ suvaṇṇadubbaṇṇatā yathākkamaṁ kammassa adosadosūpanissayatāya hotīti āha “**adosanissandayuttattā**”ti-ādi. Adosūpanissayatā ca kammassa mettādīhi paribhāvitasantānappavattiyā veditabbā. **Abhirūpe virūpeti** idaṁ saṅghānavasena vuttaṁ. Saṅghānavacanopi hi vaṇṇasaddo hoti “mahantaṁ hatthivaṇṇaṁ abhinimminivā”ti-ādīsu¹ viya. Paṭhamaṁ vutto pana atto vaṇṇavaseneva vutto. Sundaraṁ gatiṁ gatā sugatāti āha “**sugatigate**”ti, sugatiṁ upapanneti attho. Alobhajjhāsayā sattā vadaññū vigatamaccherā alobhūpanissayena kammunā sugatā samiddhā hontīti āha “**alobhanissandayuttattā vā aḍḍhe mahaddhane**”ti. Dukkhaṁ gatiṁ gatā duggatāti āha “**duggatigate**”ti. Lobhajjhāsayā sattā luddhā maccharino lobhūpanissayena kammunā duggatā durūpā hontīti āha “**lobhanissandayuttattā vā dalidde appannapāne**”ti. Upacitanti phalāvahabhāvena kataṁ. Yathā katañhi kammaṁ phaladānasamatthaṁ hoti, tathā kataṁ upacitaṁ. **Cavamāneti-ādīhi dibbacakkhukiccaṁ vuttanti** visayamukhena visayibyāpāramāha. **Purimehīti** “dibbena cakkhunā”ti-ādīni padāni sandhāya vuttaṁ. **Ādīhīti** ettha **ca**-saddo luttaniddiṭṭho, tasmā “dibbena -pa- passāmi”ti imehi “cavamāne”ti-ādīhi ca dibbacakkhukiccaṁ vuttanti attho.

1. Saṁ 1. 105 piṭṭhe.

Iminā pana padenāti “yathākammūpage satte pajānāmī”ti iminā vākyena. Pajjati nāyati attho imināti hi padaṃ vākyam.

Mahantaṃ dukkhamanubhavamāneti ettha dibbacakkhuñāṇena rūpaṃ disvā tesam dukkhānubhavanaṃ kāmāvacaracitteneva jānāti veditabbaṃ. **Soti** nerayikasatte paccakkhato disvā ṭhito dibbacakkhuñāṇalābhī. **Evam manasi karoti**ti tesam nerayikānaṃ nirayasaṃvattanikassa kammaṃ nātukāmatāvasena pāda-kajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya parikammavasena manasi karoti. **Kiṃ nu khoti**-ādi manasikāra-vidhidassanaṃ. **Evam** pana parikammaṃ katvā pāda-kajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhitassa taṃ kammaṃ ārammaṇaṃ katvā āvajjanaṃ uppajjati, tasmim niruddhe cattāri pañca vā javanāni javanti. Yesam purimāni tīṇi cattāri vā parikamma-upacārānulomagotrābhunāmākāni kāmāvacarāni, catutthaṃ pañcamaṃ vā appanācittaṃ rūpāvacaraṃ catutthajjhānikaṃ, tattha yaṃ tena appanācittena saddhim uppannaṃ nāṇaṃ, taṃ yathākammūpagañāṇanti veditabbaṃ. **“Visum parikammaṃ natthī”**ti idaṃ pana dibbacakkhuñāṇena vinā yathākammūpagañāṇassa visum parikammaṃ natthīti adhippāyena vuttaṃ. Evañcetaṃ icchitabbaṃ, aññathā yathākammūpagañāṇassa mahaggatabhāvo eva na siyā. Devānaṃ dassanepi ese-va nayo. Nerayikadevaggahaṇaṇcettaṃ nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ. Ākaṅkhamāno hi dibbacakkhulābhī aññagatikesupi evaṃ paṭipajjatiye-va. Tathā hi vakkhati “apāyaggahaṇena tiracchānayaṇim dīpeti”ti-ādi, “sugatiggahaṇena manussagatipi saṅgayhatī”ti ca. Taṃ nirayasaṃvattaniyakammaṃ ārammaṇametassāti **taṃkammārammaṇaṃ. Phārusakavanādīsūti ādi**-saddena cittalatāvanādīnaṃ saṅgaho.

Yathā cimassāti yathā ca imassa yathākammūpagañāṇassa visum parikammaṃ natthi, evaṃ anāgataṃsañāṇassapīti visum parikammābhāvaṃca nidasseti. Tattha kāraṇamāha **“dibbacakkhupāda-kāneva hi imānī”**ti. Tatrāyamadhippāyo—yathā dibbacakkhulābhī nirayādi-abhimukhaṃ ālokaṃ vaḍḍhetvā nerayikādi-ke satte disvā tehi pubbe āyūhitaṃ nirayasaṃvattaniyādikaṃ kammaṃ tādīsena samādānena tajjena ca manasikāreṇa parikkhate citte yāthāvato jānāti, evaṃ yassa yassa sattassa samanantaraṃ anāgataṃ attabhāvaṃ nātukāmo, taṃ taṃ odissa ālokaṃ vaḍḍhetvā tena tena atīte etarahi vā āyūhitaṃ tassa nibbattaṃ kammaṃ

yathākammūpagaññaṇena disvā tena tena nibbattetabbaṃ anāgataṃ attabhāvaṃ ñātukāmo tādisena samādānena tajjena ca manasikārena parikkhate cित्ते yāthāvato jānāti. Esa nayo tato paresupi attabhāvesu. Etaṃ anāgataṃsaññaṇaṃ nāma. Yasmā etaṃ dvayaṃ dibbacakkhuññaṇe sati eva sijjhati, nāsati. Tena vuttaṃ “**imāni dibbacakkhunā saheva ijjhantī**”ti.

Kāyena duccharitaṃ, kāyato vā uppannaṃ duccharitaṃ kāyena duṭṭhu caritaṃ, kāyato vā uppannaṃ kilesapūṭikattā duṭṭhu caritaṃ kāyaduccharitaṃ evaṃ yathākkamaṃ yojetabbaṃ. **Kāyoti** cettha copanakāyo adhippeto. Kāyaviññattivasena pavattaṃ akusalaṃ kāyakammaṃ kāyaduccharitaṃ. Yasmim̐ santāne kammaṃ katupacitaṃ, asati¹ āhārupacchede vipākārahasabhāvassa avigacchanato so tena sahitoyevāti vattabboti āha “**samannāgatāti samaṅgībhūtā**”ti. **Anatthakāmā** hutvāti etena mātāpitaro viya puttānaṃ, ācariyupajjhāyā viya ca nissitakānaṃ atthakāmā hutvā garahakā upavādaṃ na hontīti dasseti. **Guṇaparidhamśanena** vijjamaññaṇaṃ guṇaṇaṃ viddhamśanena, vināśanena attho. Nanu ca animavattahunāpi upavādo guṇaparidhamśanamevāti? Saccametaṃ, guṇāti panettha jhānādivisesā uttarimanussadhammā adhippetāti sīlaparidhamśanaṃ visuṃ gahitaṃ. Tenāha “**natthi imesaṃ samaṇadhammo**”ti-ādi. **Samaṇadhammoti** ca sīlasaṃyamaṃ sandhāya vadati. **Jānaṃ vāti** yaṃ upavadati, tassa ariyabhāvaṃ jānanto vā. **Ajānaṃ vāti** ajānanto vā. Jānañājānañcettha appamaññaṃ, ariyabhāvo eva pamāṇaṃ. Tenāha “**ubhayathāpi ariyūpavādova hotī**”ti. “Ariyoti pana ajānato aduṭṭhacittasseva tattha ariyaguṇabhāvaṃ pavedentassa guṇaparidhamśanaṃ na hotīti tassa ariyūpavādo natthī”ti vadanti. **Bhāriyaṃ kammanti** ānantariyasadisattā bhāriyaṃ kammaṃ, satekicchaṃ pana hoti khamāpanena, na ānantariyaṃ viya atekicchaṃ.

Tassa ca āvibhāvattanti bhāriyādisabhāvassa pakāsanatthaṃ. **Taṃ jigucchīti** taṃ therāṃ, taṃ vā kiriyaṃ jigucchi. **Aticchātoti** ativiya khudābhībhūto. **Mahallakoti** samaññaṇaṃ sārūppamasārūppaṃ, lokasamudācāramattaṃ vā na jānātīti adhippāyena vuttattā guṇaparidhamśanena

garahatīti veditabbaṃ. **Amhākaṃ lajjitabbakaṃ akāsi**ti “samaṇena nāma evaṃ katan”ti vutte mayaṃ sīsaṃ ukkhipituṃ na sakkomāti adhippāyo. Jānanto eva therō “**atthi te āvuso imasmiṃ sāsane paṭiṭṭhā**”ti pucchi. Itaropi saccābhisamayo sāsane paṭiṭṭhāti āha “**sotāpanno ahan**”ti. Thero taṃ karuṇāyamāno “**khīṇāsavo tayā upavadito**”ti attānaṃ āvi akāsi. **Tenassa taṃ pākatiṃ aho**sīti tena assa taṃ kammaṃ maggāvaraṇaṃ nāhosīti adhippāyo. Pubbeva pana sotāpannattā apāyagāmīnaṃ supphāṇabhāvato saggāvaraṇamassa kātumasamatthameva taṃ kammaṃ. **Attanā vuḍḍhataro ho**tīti ettha “ukkuṭikaṃ nisīditvā khamāpetabbo”ti **visuddhimagge**¹ vuttaṃ. Sotāpannasakadāgāmīno dosenapi nakkhamanti, sesa-ariyā vā tassa atthakāmā hutvā āyatīṃ saṃvaraṇatthāya na khamāpeyyunti āha “**sace so nakkhamatī**”ti. **Attanā vuḍḍhataro ho**ti, **ṭhitakenevā**ti etthāpi “ukkuṭikaṃ nisīditvā”ti **visuddhimagge**¹ vuttaṃ. Evañhi tattha vuttaṃ—

“Sace disāpakkanto hoti, sayaṃ vā gantvā saddhivihārike vā pesetvā khamāpetabbo. Sace nāpi gantuṃ, na pesetuṃ sakkā hoti, ye tasmiṃ vihare bhikkhū vasanti, tesāṃ santikaṃ gantvā sace navakatarā honti, ukkuṭikaṃ nisīditvā, sace vuḍḍhatarā, vuḍḍhesu vuttanayeneva paṭipajjitvā ‘ahaṃ bhante asukaṃ nāma āyasmantaṃ idaṇcīdaṇca avacaṃ, khamatu me so āyasmā’ti vatvā khamāpetabbaṃ. Sammukhā akhamantepe etadeva kātabbaṃ”ti.

Idaṃ pana parampi tattha¹ vuttaṃ—

“Sace ekacārikabhikkhu hoti, nevassa vasanaṭṭhānaṃ, na gataṭṭhānaṃ paññāyati, ekassa paṇḍitassa bhikkhuno santikaṃ gantvā ‘ahaṃ bhante asukaṃ nāma āyasmantaṃ idaṇcīdaṇca avacaṃ, taṃ me anussarato anussarato vipphaṇṇasāro hoti, kiṃ karomī’ti vattabbaṃ. So vakkhati ‘tumhe mā cintayittha, therō tumhākaṃ khamati, cittaṃ vūpasameṭhā’ti. Tenapi ariyassa gatadisābhimukhena² añjalīṃ paggaheṭvā ‘khamatū’ti vattabbaṃ”ti.

1. Visuddhi 2. 56 piṭṭhe.

2. Aniyamagatadisābhimukhena (Ka)

Parinibbutamañcaṭṭhānanti pūjākaraṇaṭṭhānaṃ sandhāyāha.
Pākatikameva hotīti evaṃ kate attano cittaṃ pasīdatīti taṃ kammaṃ
 saggāvaraṇaṃ maggāvaraṇaṃ na hotīti adhippāyoti keci vadanti.
Cariyāpiṭake mātaṅgacaritasamvaṇṇanāyaṃ¹—

“Pāramitāparibhāvanasamiddhāhi nānāsamāpattivihāraparipūritāhi
 sīladiṭṭhisampadāhi susaṅkhatasantāne mahākaruṇādhivāse mahāsatte
 ariyūpavādakammabhisapasaṅkhātā pharusavacanāṃ saṃyuttaṃ
 mahāsattassa khettaṃviseṣabhāvato tassa ca ajjhāsaya pharusatāya
 diṭṭhadhammavedanīyaṃ hutvā sace so mahāsattaṃ na khamāpeti,
 sattame divase vipaccanasabhāvaṃ jātāṃ. Khamāpīte pana mahāsatte
 payogasampattiyā vipākassa paṭibāhitattā avipākadhammataṃ āpajji
 ahosikammabhāvato. Ayañhi ariyūpavādapāpassa
 diṭṭhadhammavedanīyassa ca dhammatā”ti—

ācariyadhammapālattherena vuttattā evaṃ khamāpīte taṃ kammaṃ
 payogasampattiyā vipākassa paṭibāhitattā ahosikammabhāvena
 avipākadhammataṃ āpannanti neva saggāvaraṇaṃ na mokkhāvaraṇaṃ
 hotīti evamettha attho gaheṭṭabbo.

Viparītaṃ dassanametesanti **viparītadassanā**. Samādātabbaṭṭhena
 samādānāni, kammāni samādānāni yesaṃ te kammasamādānā,
 micchādiṭṭhivasena kammasamādānā **micchādiṭṭhikammasamādānā**, hetu-
 atthaṃ vā antogadhaṃ katvā micchādiṭṭhivasena pare kammesu samādāpakā
micchādiṭṭhikammasamādānā. Tayimaṃ atthaṃ dassento
“micchādiṭṭhivasenā”ti-ādimāha. Ye ca -pa- samādapenti, tepi
 micchādiṭṭhikammasamādānāti yojetabbaṃ. **Sīlasampannoti**-ādi
 paripakkindriyassa maggasaṃgino vasena vuttaṃ, aggamaḡgaṭṭhe pana
 vattabbameva natthi. Atha vā aggamaḡgapariyāpannā eva sīlādayo
 veditabbā. Aggamaḡgaṭṭhassa hi diṭṭheva dhamme ekaṃsika aññārādhanaṃ,
 itaresaṃ anekaṃsika. **Aññanti** arahattaṃ. **Evaṃsampaḡadamidanti** ettha
 sampajjanaṃ sampaḡdā, nipphatti, evaṃ aviraḡjjhanakanipphattikanti attho,
 yathā taṃ avassambhāvī, evamidampīti vuttaṃ

1. Cariyāpiṭaka-Ṭṭha 156 piṭṭhe.

hoti. Yathā hi maggānantaram avirajjhivāva phalaṃ nibbattaṃ, evameva imassapi puggalassa cuti-anantaram avirajjhivāva niraye paṭisandhi hotīti dasseti. Sakalasmiñhi buddhavacane na imāya upamāya gāḥataram katvā vutta-upamā atthi. **Taṃ vācaṃ appahāyā**ti-ādīsu¹ ariyūpavādaṃ sandhāya “puna evarūpim vācaṃ na vakkhāmi”ti vadanto vācaṃ pajahati nāma, “puna evarūpaṃ cittaṃ na uppādessāmi”ti cintento cittaṃ pajahati nāma, “puna evarūpim diṭṭhiṃ na gaṇhissāmi”ti pajahanto diṭṭhiṃ pajahati nāma. Tathā akaronto neva pajahati na paṇissajjati. **Yathābhataṃ nikkhitto evaṃ nirayeti** yathā nirayapālehi āharitvā niraye ṭhapito, evaṃ niraye ṭhapitoyeva, nāssa nirayūpapattiyā koci vibandho. Tatrāyaṃ yutti—nirayūpago ariyūpavādī tadādāyakassa avijahanato seyyathāpi micchādiṭṭhīti. Ettha ca “taṃ vācaṃ appahāyā”ti evamādivacanena tadādāyakassa appahānena ariyūpavādo antarāyiko anattāhāvahova, pahānena pana accayaṃ desetvā khamāpanena na antarāyiko anattāhāvaho yathā taṃ vuṭṭhitā desitā ca āpattīti dasseti. Micchādiṭṭhivasena akattabbaṃ nāma pāpaṃ natthi, yato saṃsārakhāṇubhāvopi nāma hotīti āha **“micchādiṭṭhiparamāni bhikkhave vajjāni”**ti.

“Ucchinnabhavanettiko bhikkhave tathāgatassa kāyo tiṭṭhati², ayañceva kāyo bahiddhā ca nāmarūpan”ti ca evamādisu viya idha **kāya-saddo** khandhapañcakavisayoti āha **“kāyassa bhedaṃ upādinnakkhandhapariccāgā”**ti. Avītarāgassa maraṇato paraṃ nāma bhavantarūpādānamevāti āha **“paraṃ maraṇāti tadanantaram abhinibbattakkhandhaggahaṇe”**ti³. Yena tiṭṭhati, tassa upacchedeneva kāyo bhijjatīti āha **“kāyassa bhedaṃ jīvitindriyassa upacchedā”**ti. Eti imasmā sukhanti ayo, puññanti āha **“puññasammata āyā”**ti. Āyanti etasmā sukhānīti āyo, puññakammādīnaṃ sukhāsādhanaṃ. Tenāha **“sukhānaṃ vā āyassa abhāvā”**ti. **Vivasāti** kammassa vase vattanato attano vase vattitum na sakkontīti vigato vaso etesanti vivasā,

1. Ma-Ṭṭha 1. 337 piṭṭhepi passitabbaṃ.

2. Dī 1. 42 piṭṭhe.

3. Abhinibbattakkhandhaggahaṇāti (Syā)

avasavattinoti attho. Iyati¹ assādīyatīti ayo, assādoti āha “**assādasāññito ayo**”ti.

Nāgarājādīnanti ādi-saddena supaṇṇādīnaṃ saṅgaho. **Asurasadisanti** petāsurasadisam. **So hīti** so asurakāyo. **Sabbasamussayehīti** sabbehi sampattisamussayehi, sabbasampattirāsītōti vuttaṃ hoti. **Vuttavipariyāyenāti** “suṭṭhu caritaṃ, sobhanaṃ vā caritaṃ anavajjattāti sucaritaṃ”ti-ādinā kāyaduccaritenāti-ādīnaṃ padānaṃ vuttassa atthassa vipariyāyena. “Ito bho sugatiṃ gacchā”ti² vacanato manussagatipi sugatiyevāti āha “**sugatiggahaṇena manussagatipi saṅgayhatī**”ti. Sesamettha vuttanayattā uttānatthato ca suviññeyyameva.

Dibbacakkhuñāṇakathā niṭṭhitā.

Āsavakkhayañāṇakathā

14. **Vipassanāpādakanti** vipassanāya padaṭṭhānabhūtaṃ. Vipassanā ca tividhā vipassakapuggalabhedenā. Mahābodhisattānañhi paccekabodhisattānañca cintāmayañāṇasaṃvaddhitattā³ sayambhūñāṇabhūtā, itaresaṃ sutamayañāṇasaṃvaddhitattā paropadesasambhūtā. Sā “ṭhapetvā nevasaṇṇānāsaṇṇāyatanam avasesarūpārūpajjhānānaṃ aññatarato vuṭṭhāyā”ti-ādinā anekadhā arūpamukhavasena catudhātuvavatthāne vuttānaṃ tesam tesam dhātupariggahamukhānaṃ aññataramukhavasena anekadhāva **visuddhimagge** nānāyato vibhāvitā. Mahābodhisattānaṃ pana catuvīsatiakoṭisatasahassamukhena pabhedagamanato nānāyanaṃ sabbaññutaññāṇasannissayassa ariyamaggañāṇassa adhiṭṭhānabhūtaṃ pubbabhāgañāṇagabbhaṃ gaṇhāpentaṃ paripākaṃ gacchantaṃ paramagambhīraṃ saṅhasukhumataraṃ anaññasādhāraṇaṃ vipassanāñāṇaṃ hoti. Yaṃ aṭṭhakathāsu mahāvajiraññāṇanti vuccati. Yassa ca pavattivibhāgena catuvīsatiakoṭisatasahassapabhedassa pādakabhāvena samāpajjiyamānā catuvīsatiakoṭisatasahassasaṅkhyā devasikaṃ satthu vaḷaṇjanakasamāpattiyo vuccanti, svāyaṃ buddhānaṃ vipassanācāro

1. Ayati (Sī, Syā) 2. Khu 1. 248 piṭṭhe. 3. Cintāmayañāṇasaṃvaddhitā (Sī, Syā)

paramatthamaññusāyaṃ visuddhimaggavaṇṇanāyaṃ uddesato dassito, atthikehi tato gahetabbo.

Āsavānaṃ khepanato samucchindanato āsavakkhaya ariyamaggo, ukkaṭṭhaniddesavasena arahattamaggaggahaṇaṃ. Āsavānaṃ khaye ñāṇaṃ āsavakkhayañāṇanti dassento “**tatra cetaraññāṇa**”ti vatvā **khayeti** ca ādhāre bhummaṃ, na visayeti dassento “**tappariyāpannattā**”ti āha. **Idaṃ dukkhanti** dukkhassa ariyasaccassa tadā paccakkhato gahitabhāvadassanaṃ. **Ettakaṃ dukkhanti** tassa paricchijja gahitabhāvadassanaṃ. **Na ito bhiyyoti** anavasesetvā gahitabhāvadassanaṃ. Tenāha “**sabbampi dukkhasacca**”ti-ādi. **Sarasalakkhaṇapaṭivedhenā**ti sabhāvasaṅkhātassa lakkhaṇassa asammohato paṭivijjhanena. Asammohapaṭivedhoti ca yathā tasmim̐ ñāṇe pavatte pacchā dukkhassa sarūpādiparicchede sammoho na hoti, tathā pavatti. Tenāha “**yathābhūtaṃ abbaññāsina**”ti. **Nibbattikanti** nipphādentam̐. **Yaṃ thānaṃ patvā**ti yaṃ nibbānaṃ maggassa ārammaṇapaccayaṭṭhena kāraṇabhūtaṃ āgamma. Tadubhayavato hi puggalassa patti tadubhayassa patṭi vuttaṃ. **Patvā**ti vā pāpuṇanahetu. **Appavattinti** appavattinimittam̐. Te vā na pavattanti etthāti appavatti, nibbānaṃ. **Tassā**ti dukkhanirodhassa. **Sampāpakanti** sacchikiriyāvasena sammadeva pāpakam̐.

Kilesavasenati āsavasaṅkhātakilesavasena. Yasmā āsavānaṃ dukkhasaccapariyāyo, tappariyāpannattā, sesasaccānañca taṃsamudayādi pariyaṃ atthi, tasmā vuttaṃ “**pariyāyato**”ti. Dassento saccānīti yojanā. Āsavānaṃyeva cettha gahaṇaṃ “āsavānaṃ khayañāṇāyā”ti āraddhattā. Tathā hi āsavavimuttisīseneva sabbasaṃkilesavimutti vuttā. **Idaṃ dukkhanti yathābhūtaṃ abbaññāsinti**-ādinā missakamaggo idha kathitoti “**saha vipassanāya koṭippattaṃ maggaṃ katheti**”ti vuttaṃ. Ettha ca saccappaṭivedhassa tadā atītakālikattā “yathābhūtaṃ abbaññāsina”ti vatvāpi abhisamayakāle tassa paccuppannataṃ upādāya “evaṃ jānato evaṃ passato”ti vattamānakālena niddeso kato. So ca kāmam̐ maggakkhaṇato paraṃ yāvajjatanā atītakāliko eva, sabbapaṭhamam̐ panassa atītakālikattaṃ phalakkhaṇeneva¹

veditabbanti āha “**vimuccitthāti iminā phalakkhaṇaṃ dasseti**”ti. **Jānato passatoti** vā hetuniddesoyaṃ. Jānanahetu dassanahetu kāmāsavāpi cittaṃ vimuccitthāti yojanā. Bhavāsavaggahaṇeneva cettha bhavarāgassa viya bhavadiṭṭhiyāpi samavarodhoti diṭṭhāsavassapi saṅgho daṭṭhabbo.

Yasmā pahīnakilesapaccavekkhaṇena vijjamānassapi kammassa āyatim appaṭisandhikabhāvato “**khīṇā jāti**”ti jānāti, yasmā ca maggapaccavekkhaṇādīhi vusitaṃ brahmacariyanti-ādim pajānāti, tasmā vuttaṃ “**khīṇajātīti-ādīhi tassa bhūmin**”ti. Tattha **tassāti** paccavekkhaṇañāssa. **Bhūminti** pavattiṭṭhānaṃ. Yenādhippāyena “**katamā panā**”ti-ādinā codanā katā, taṃ pakāsetvā parihāraṃ vattukāmo āha “**na tāvassā**”ti-ādi. **Na tāvassa atītā jāti khīṇāti** maggabhāvanāya na khīṇāti adhippāyo. Tattha kāraṇamāha “**pubbeva khīṇattā**”ti. Na anāgatā assa jāti khīṇāti yojanā. **Na anāgatāti** ca anāgatattasāmaññaṃ gahetvā lesena vadati. Tenāha “**anāgate vāyāmābhāvato**”ti. Vijjamāneyeva hi payogo sambhavati, nāvijjamāneti adhippāyo. Anāgataviseso panettha adhippeto, tassa ca khepane vāyāmopi labbhateva. Tenāha “**yā pana maggassā**”ti-ādi. “**Yā panā**”ti hi ādinā maggabhāvanāya anāgatajātiyā eva hetuvināsanadvārena khīṇabhāvo pakāsiyati. **Ekacatupañcavokārabhavesūti** bhavattayaggahaṇaṃ vuttanayena anavasesato jātiyā khīṇabhāvadassanattam. **Tanti** yathāvuttajātīm. **Soti** bhagavā.

Brahmacariyavāso nāma idha maggabrahmacariyassa nibbattanamevāti āha “**niṭṭhitan**”ti. Sammādiṭṭhiyā catūsu saccesu pariññādikiccasāadhanavasena pavattamānāya sammāsaṅkappādīnampi dukkhasacce pariññābhisamayānuguṇā pavatti, itarasaccesu ca nesaṃ pahānābhisamayādivasena pavatti pākāṭā eva. Tena vuttaṃ “**catūhi maggehi pariññāpahānasacchikiriyābhāvanābhisamayavasenā**”ti. **Nāparaṃ itthattāyāti** ime pakārā itthaṃ, tabbhāvo itthattaṃ, tadatthanti vuttaṃ hoti. Te pana pakārā ariyamaggabyāpārabbhūtā pariññādayo idhādhippetāti āha “**evamsoḷasakiccabhāvāyā**”ti. Te hi maggaṃ paccavekkhato maggānubhāvena pākāṭā hutvā

upaṭṭhahanti, pariññādisu ca pahānameva padhānaṃ, tadatthattāya itaresanti āha “**kilesakkhayāya vā**”ti. Pahīnakilesapaccavekkhaṇavasena vā etaṃ vuttaṃ. “Nāparaṃ itthattāyāti abbhaññāsin”ti etthāyama paro nayo—**itthattāyāti** nissakke sampadānavacanaṃ. Tenāyamattho—itthattāya itthambhāvato imasmā evaṃpakārā idāni vattamānakkhandhasantānā aparāṃ anāgatakkhandhasantānaṃ mayhaṃ natthi, ime pana carimattabhāvasaṅkhātā pañcakkhandhā pariññātā appaṭiṭṭhā tiṭṭhanti chinnamūlakā rukkhā viya. Apariññātamūlakā hi paṭiṭṭhā. Yathāha “kabaḷikāre ce bhikkhave āhāre atthi rāgo atthi nandī atthi taṇhā, paṭiṭṭhitaṃ tattha viññāṇaṃ viruḷhaṇaṃ”ti-ādī¹. Te pana pañcakkhandhā carimakaviññāṇanirodhena anupādāno viya jātavedo nibbāyissantīti abbhaññāsiṃti.

Paccavekkhaṇaṇāpariggahitanti na paṭhamadutiyaññāpadvayādhighamaṃ viya kevalanti adhippāyo. **Dassentoti** nigamanavasena dassento. Sarūpato hi pubbe dassitamevāti. Sesamettha vuttanayattā suviññeyyameva.

Tikkhattuṃ jātoti iminā pana idaṃ dasseti “ahaṃ brāhmaṇa paṭhamavijjāya jātoyeva purejātassa saha-jātassa vā abhāvato sabbesaṃ vuḍḍho mahallako, kimaṅgaṃ pana tīhi vijjāhi tikkhattuṃ jātoti. **Pubbenivāsaññāna atītaṃsaññānanti** atītārammaṇasabhāgatāya tabbhāvībhāvato ca pubbenivāsaññāna atītaṃsaññānaṃ pakāsetvāti yojetabbaṃ. Tattha **atītaṃsaññānanti** atītakkhandaḥyatanadhātusaṅkhāte atītakotṭhāse appaṭihataññānaṃ. Dibbacakkhuññāssa paccuppannārammaṇattā yathākammūpagaññāssa anāgataṃsaññāssa ca dibbacakkhuvaseva ijjanato dibbacakkhuno paribhaṇḍaṇñāṇattā dibbacakkhumhiyeva ca ṭhitassa cetopariyaññānasiddhito vuttaṃ “**dibbacakkhunā paccuppannānāgataṃsaññāna**”ti. Tattha **dibbacakkhunāti** sapaṭibhaṇḍena dibbacakkhuññāna. Paccuppannaṃso ca anāgataṃso ca paccuppannānāgataṃsaṃ, tattha ñāṇaṃ **paccuppannānāgataṃsaññānaṃ**. Āsavakkhayaññādhigameneva sabbaññūtaññāṇassa viya sesāsādhāraṇaṇāññādasabalaññā-āveṇikabuddhadhammādinampi anaññasādhāraṇaṇaṃ buddhaguṇaṇaṃ

1. Saṃ 1. 325; Abhi 4. 114; Khu 7. 19 piṭṭhesu.

ijjhanato vuttaṃ “āsavakkhayena sakalalokiyalokuttaraguṇaṃ”ti. Tenāha “sabbepi sabbaññuḡuṇe pakāsetvā”ti.

Āsavakkhayañāṇakathā niṭṭhitā.

Desanānumodanakathā

15. Pītipphāraparipuṇṇagattacittoti pītipharaṇena paripuṇṇakāyacitto. Aññāṇanti aññāṇassāti attho. Dhīsaddassa yogato hi sāmi-atthe etaṃ upayogavacanaṃ. Abhikkantāti ettha atikkantā, vigatāti atthoti āha “**khaye dissatī**”ti. Teneva hi “**nikkhanto paṭhamo yāmo**”ti vuttaṃ. Abhikkantataro cāti ativiya kantataro manoramo, tādiso ca sundaro bhaddako nāma hotīti āha “**sundare dissatī**”ti. Koti devanāgayakkhagandhabbādīsu ko katamo. Meti mama. Pādānīti pāde. Iddhiyāti imāya evarūpāya deviddhiyā. Yasasāti iminā edisena parivārena paricchadena. Jalanti vijjotamāno. Abhikkantenāti ativiya kantena kamanīyena abhirūpena. Vaṇṇenāti chavivaṇṇena sarīravaṇṇanibhāya. Sabbā obhāsayaṃ disāti dasapi disā pabhāsento cando viya sūriyo viya ca ekobhāsaṃ ekālokaṃ karontoti gāthāya attho. Abhirūpeti ulārarūpe sampannarūpe.

Abhikkantaṃ bho gotama, abhikkantaṃ bho gotamāti vacanadvayassa “sādhū sādhū bho gotamā”ti āmedītavasena atthaṃ dassetvā tassa visayaṃ niddhārento āha “**bhaye kodhe**”ti-ādi. Tattha “coro coro, sappo sappo”ti-ādīsu **bhaye** āmedītaṃ. “Vijjha vijjha, pahara paharā”ti-ādīsu **kodhe**. “Sādhū sādhū”ti-ādīsu **pasamsāyaṃ**. “Gaccha gaccha, lunāhi lunāhi”ti-ādīsu **turite**. “Āgaccha āgacchā”ti-ādīsu **kotūhale**. “Buddho buddhoti cintento”ti-ādīsu¹ **acchare**. “Atikkamathāyasmanto, abhikkamathāyasmanto”ti-ādīsu² **hāse**. “Kahaṃ ekaputtaka, kahaṃ ekaputtakā”ti-ādīsu **soke**. “Aho sukhaṃ, aho sukhaṃ”ti-ādīsu³ **pasāde**. Ca-saddo

1. Khu 4. 310 piṭṭhe.

2. Dī 3. 12; Am 3. 181 piṭṭhesu.

3. Khu 1. 98; Vi 4. 339 piṭṭhādīsu.

avuttasamuccayattho. Tena garaha-asammānādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Tattha “pāpo pāpo”ti-ādīsu **garahāyaṃ**. “Abhirūpaka abhirūpakā”ti-ādīsu **asammāne** daṭṭhabbaṃ.

Nayidaṃ āmeditavasena dvikkhattuṃ vuttaṃ, atha kho atthadvayavasenāti dassento “**atha vā**”ti-ādimāha. **Abhikkantanti** vacanaṃ apekkhitvā napuṃsakalingavasena vuttaṃ. Taṃ pana bhagavato vacanaṃ dhammassa desanāti katvā vuttaṃ “**yadidaṃ bhoto gotamassa dhammadesanā**”ti. Atthamattadassanaṃ vā etaṃ, tasmā atthavasena liṅgavibhattivipariṇāmo veditabbo. Dutiyapadepe eseva nayo. **Dosanāsanatoti** rāgādikilesaviddhamāsanato. **Guṇādhigamanatoti** sīlādiguṇānaṃ sampāpanato. Ye guṇe desanā adhigameti, tesu padhānabhūtā guṇā dassetabbāti te padhānabhūte guṇe tāva dassetuṃ “**saddhājānanato paññājānanato**”ti vuttaṃ. Saddhāpamukhā hi lokiyā guṇā, paññāpamukhā lokuttarā. **Sāttatoti**-ādīsu sīlādi-atthasampattiyā **sāttato**, sabhāvaniruttisampattiyā **sabyañjanato**. Suviññeyyasaddappayogatāya **uttānapadato**, saṃhasukhumabhāvena duviññeyyatthātāya **gambhīratthato**. Siniddhamudumadhurasaddappayogatāya **kaṇṇasukhato**, vipulavisuddhapemaṇiyatthātāya **hadayaṅgamato**. Mānātimānavidhamanena **anattukkaṃsanato**, thambhasārambhanimmaddanena **aparavambhanato**. Hitādhippāyappavattiyā paresaṃ rāgapariḷhādivūpasamanena **karuṇāsītalato**, kilesandhakāraavidhamanena **paññāvadātato**. Karavīkarutamañjutāya **āpātharamaṇiyato**, pubbāparāviroddhasuvisuddhatthātāya **vimaddakkhamato**. Āpātharamaṇiyatāya eva **suyyamānasukhato**, vimaddakkhamatāya hitajjhāsayappavattitāya ca **vīmaṃsiyamānahitatoti** evamattho veditabbo. **Evamādīhīti ādi**-saddena saṃsāracakkanivattanato, saddhammacakkappavattanato, micchāvādaavidhamanato, sammāvādapatiṭṭhāpanato¹, akusalamūlasamuddharaṇato, kusalamūlasaṃropanato, apāyadvārapidhānato, saggamaggadvāravivaraṇato, pariyaṭṭhānavūpasamanato, anusayasamugghātanatoti evamādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Adhomukhaṭhapitanti kenaci adhomukhaṃ ṭhapitaṃ. **Heṭṭhāmukhajātanti** sabhāveneva heṭṭhāmukhaṃ jātaṃ. **Ugghāṭeyyāti** vivaṭaṃ kareyya.

1. Micchācāraavidhamanato, sammācārapatiṭṭhāpanato (Ka)

Hatthe gahetvāti “puratthābhimukho uttarābhimukho vā gacchā”ti-ādīni avatvā hatthe gahetvā “nissandeham esa maggo, evam gacchā”ti dasseyya. **Kālapakkhacātuddasī**ti kālapakkhe cātuddasī kālapakkhacātuddasī. **Nikkujjitaṃ ukkujjeyyā**ti ādheyyassa anādhārabhūtaṃ bhājanam ādhārabhāvāpādanavasena ukkujjeyya. Heṭṭhāmukhajātatāya **saddhammavimukhaṃ** adhomukhaṭṭhapitatāya **asaddhamme paṭiṭṭhanti** evam padadvayaṃ yathārahaṃ yojetabbaṃ, na yathāsaṅkhaṃ. Kāmaṃ kāmaccandādayopi paṭicchādakā nīvaraṇabhāvato, micchādiṭṭhi pana savisesaṃ paṭicchādikā satte micchābhinivesanena āha “**micchādiṭṭhigahanapaṭicchanna**”ti. Tenāha bhagavā “micchādiṭṭhiparamāhaṃ bhikkhave vajjaṃ vadāmi”ti. Sabbo apāyagāmaggo **kummaggo** kucchito maggoti katvā, sammādiṭṭhi-ādīnaṃ ujupaṭipakkhatāya micchādiṭṭhi-ādayo aṭṭha micchattadhammā **micchāmaggo**. Teneva hi tadubhayapaṭipakkhataṃ sandhāya “**saggamokkhamaggaṃ ācikkhanta**”ti vuttaṃ. Sappi-ādisannissayo padīpo na tathā, ujjalo yathā telasannissayoti telapajjotaggahaṇaṃ. **Etehi pariyāyehi**ti etehi nikkujjitukkujjanapaṭicchannavivaraṇādi-upamopamitabbappakārehi, etehi vā yathāvuttehi arasarūpatādīnaṃ attani aññathā paṭipādanapariyāyehi attano dībbavihāravibhāvanapariyāyehi vijjattayavibhāvanāpadesena attano sabbaññuḡuḡavibhāvanapariyāyehi ca. Tenāha “**anekapariyāyena dhammo pakāsito**”ti.

Desanānumodanakathā niṭṭhitā.

Pasannākārakathā

Pasannākāranti pasanhehi kātabbaṃ sakkāraṃ. **Saraṇaṃ gacchāmi**ti ettha iti-saddo luttaniddiṭṭhoti āha “**saraṇanti gacchāmi**”ti. Ettha hi nāyaṃ gamisaddo nīsaddādayo viya dvikammako, tasmā yathā ajaṃ gāmaṃ netīti vuccati, evam “gotamaṃ saraṇaṃ gacchāmi”ti vattuṃ na sakkā, “saraṇanti gacchāmi”ti pana vattabbaṃ, tasmā ettha iti-saddo luttaniddiṭṭhoti veditabbaṃ. **Saraṇanti** paṭisaraṇaṃ. Tenāha “**parāyaṇa**”ti.

Parāyaṇabhāvo ca anathanisedhanena atthasampaṭipādanena ca hotīti āha “**aghasa tātā hitassa ca vidhātā**”ti. **Aghassā**ti dukkhatoti vadanti, pāpatoti pana attho yutto, nisakke cetam sāmivacanam. Saraṇanti gamanañcetta tadadhippāyena bhajanam tathā jānanam vāti dassento “**iti iminā adhippāyena**”ti-ādimāha. Tattha **gacchāmī**ti-ādīsu purimassa purimassa pacchimaṃ pacchimaṃ atthavacanam. **Bhajanam** vā saraṇādhippāyena upasaṅkamanam, **sevanā** santikāvacaratā, **payirupāsanam** vattappaṭivattakaraṇena upaṭṭhānanti evaṃ sabbathāpi anaññasaraṇatamyeva dīpeti. **Gacchāmī**ti padassa katham bujjhāmīti ayamatto labbhatīti āha “**yesam hī**”ti-ādi.

Adhigatamagge sacchikatanirodheti padadvayenapi phalaṭṭhā eva dassitā, na maggaṭṭhāti te dassento “**yathānusiṭṭham paṭipajjamāne cā**”ti āha. Nanu ca kalyāṇaputhujjanopi yathānusiṭṭham paṭipajjati vuccatīti? Kiñcāpi vuccati, nippariyāyena pana maggaṭṭhā eva tathā vattabbā, na itare niyāmokkamanābhāvato. Tathā hi te eva “**apāyesu apatamāne dhāreti**”ti vuttā. Sammattaniyāmokkamanena hi apāyavinimuttasambhavo. **Akkhāyati** ettha **iti**-saddo ādi-attho, pakārattho vā. Tena “yāvata bhikkhave dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesaṃ aggamaṅkakhāyati”ti¹ **suttapadam** saṅgaṇhāti, “**vitthāro**”ti vā iminā. Ettha ca ariyamaggo niyyānikatāya, nibbānam tassa tadatthasiddhihetutāyāti ubhayameva nippariyāyena dhammoti vutto. Nibbānañhi ārammaṇapaccayabhūtam labhitvā ariyamaggassa tadatthasiddhi, tathāpi ariyaphalānam “yasmā tāya saddhāya² avūpasantāyā”ti-ādivacanato maggena samucchinnaṃ kilesānam paṭippassaddhippahānakiccatāya niyyānānugūṇatāya niyyānapariyosānatāya ca. Pariyattidhammassa pana niyyānadhammasamadhigamahetutāyāti iminā pariyāyena vuttanayena dhammabhāvo labbhati eva, svāyamatto pāṭhāruḷho evāti dassento “**na kevalan**”ti-ādimāha.

Rāgavirāgoti maggo kathitoti kāmarāgo bhavarāgoti evamādibhedo sabbopi rāgo virajjati pahiyati etenāti rāgavirāgoti maggo kathito. **Anejamāsokanti phalanti** ejāsaṅkhātāya

1. Khu 1. 254; Am 1. 343 piṭṭhesu.

2. Siddhāya (Sī, Ka)

taṇhāya antonijjhānalakkhaṇassa sokassa ca taduppattiyaṃ sabbaso parikkhīṇattā anejamasokanti phalaṃ kathitaṃ. **Appaṭikūlanti** avirodhadīpanato kenaci aviruddhaṃ, iṭṭhaṃ paṇītaṃ vā attho. Paṇḍarūpena pavattitattā, pakaṭṭhaguṇavibhāvanato vā **paṇḍarū**. Yathāha “gihimsasaññī paṇḍarū na’bhāsim, dhammaṃ paṇītaṃ manujesu brahme”¹. Sabbadhammakhandhā kathitāti yojanā. **Diṭṭhisīlasaṅghātenāti** “yāyaṃ diṭṭhi ariyā niyyānikā niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāya, tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhisāmaññagato viharatī”² evaṃ vuttāya diṭṭhiyā, “yāni tāni sīlāni akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsāni bhujiṣṣāni viññuppasatthāni aparāmaṭṭhāni samādhisaṃvattanikāni, tathārūpehi sīlehi sīlasāmaññagato viharatī”³ evaṃ vuttānaṃ sīlānaṃca saṃhatabhāvena, diṭṭhisīlasāmaññenāti attho. **Saṃhatoti** ghaṭīto sametoti attho. Ariyapuggalā hi yattha katthaci dūre ṭhitāpi attano guṇasāmaggiyā saṃhatā eva. **Aṭṭha ca puggalā dhammasā teti** purisayugaḷavasena cattāropi puggalavasena aṭṭheva ariyadhammassa paccakkhadassāvitāya dhammasā. Tīṇi vatthūni saraṇanti gamanena tikkhattuṃ gamanena ca **tīṇi saraṇagamanāni**. **Paṭivedesīti** attano hadayaṅgataṃ vācāya pavedesi.

Pasannākārakathā niṭṭhitā.

Saraṇagamanakathā

Saraṇagamanassa visayappabhedaphalasamkilesabhedānaṃ viya kattu ca vibhāvanā tattha kosallāya hotīti “**saraṇagamanesu kosallatthaṃ saraṇaṃ -pa- veditabbo**”¹ti vuttaṃ tena vinā saraṇagamanasseva asambhavato. Tattha **saraṇanti** padatthato tāva himsatīti saraṇaṃ. Himsatthassa hi sarasaddassa vasenetarṃ padaṃ daṭṭhabbaṃ, tasmā saraṇagatānaṃ teneva saraṇagamanena vaṭṭabhayaṃ cittutrāsaṃ kāyikaṃ dukkhaṃ duggatipariyāpannaṃ sabbampi dukkhaṃ hanatī, vināsetīti attho. Ratanattayassevetarṃ

1. Ma 1. 226; Vi 3. 10 piṭṭhesu. 2. Dī 3. 204, 237; Ma 1. 379; Ma 3. 39 piṭṭhesu.

3. Dī 3. 203; Ma 1. 397; Ma 3. 39; Am 2. 256; Vi 5. 168 piṭṭhesu.

adhivacanāṃ. Atha vā hite pavattanena “samppannasīlā bhikkhave viharathā”ti-ādinā¹ atthe niyojanena ahitā ca nivattanena “pāṇātipātassa kho pana pāpako vipāko, pāpakāṃ abhisamparāyan”ti-ādinā ādinavadassanādimukhena anattathato nivattanena sattānaṃ bhayaṃ hiṃsati, hitāhitesu appavattipavattihetukāṃ byasanaṃ apavattikaraṇena vināseti buddho. Bhavakantāra-uttaraṇena maggasaṅkhātō dhammo sattānaṃ bhayaṃ hiṃsati, itaro assāsādānena. Appakānampi dānavasena pūjāvasena ca upanītānaṃ sakkārānaṃ vipulaphalapaṭilābhakaraṇena sattānaṃ bhayaṃ hiṃsati saṃgho anuttaradakkhiṇeyyabhāvato, tasmā imināpi vibhajitvā vuttapariyāyena ratanattayaṃ saraṇaṃ. “Sammāsambuddho bhagavā, svākkhātō dhammo suppaṭipanno saṃgho”ti evaṃ pavattaratanattayapasādataggarukatāhi vidhutadiṭṭhivicikicchāsammoha-assaddhiyāditāya vihatakilesō tadeva ratanattayaṃ saraṇaṃ parāyaṇaṃ gati tānaṃ leṇanti evaṃ pavattiyā tapparāyaṇatākārappavatto cittuppādo **saraṇagamanaṃ** saraṇanti gacchati etenāti katvā. Tena yathāvuttacittuppādena samannāgato satto saraṇanti gacchati, vuttappakārena cittuppādena “etāni me tīṇi ratanāni saraṇaṃ, etāni parāyaṇaṃ”ti evaṃ upeti bhajati sevati payirupāsati, evaṃ vā jānāti, bujjhatīti attho. Evaṃ tāva saraṇaṃ, saraṇagamanaṃ, yo ca saraṇaṃ gacchati, idaṃ tayaṃ veditabbaṃ.

Saraṇagamanappabhede pana duvidhaṃ saraṇagamanaṃ lokuttaraṃ lokiyaṃca. Tattha lokuttaraṃ diṭṭhasaccānaṃ maggakkhaṇe saraṇagamanupakkilesasamucchedanena ārammaṇato nibbānārammaṇaṃ hutvā kiccato sakalepi ratanattaye ijjhati. Atthato catusaccādhigamo eva hi lokuttarasaraṇagamanaṃ. Tattha hi nibbānadhammo sacchikiriyaḥhisamayavasena, maggadhammo bhāvanābhisamayavasena paṭivijjhiyamānoyeva saraṇagamanatthaṃ sādheti, buddhaguṇā pana sāvakagocarabhūtā pariññābhisamayavasena, tathā ariyasamhaguṇā. Tena vuttaṃ “kiccato sakalepi ratanattaye ijjhati”ti. Ijjhantaṃca saheva ijjhati, na lokiyaṃ viya paṭipāṭiyā asammohapaṭivedhena paṭividdhattā. Ye pana vadanti “na saraṇagamanaṃ nibbānārammaṇaṃ hutvā pavattati, maggassa adhigatattā pana adhigatameva hoti ekaccānaṃ

tevijjādīnaṃ lokiyavijjādayo viyā”ti, tesāṃ lokiyameva saraṇagamanāṃ siyā, na lokuttaraṃ. Tañca ayuttaṃ duvidhassapi icchitabbattā. Lokiyaṃ pana saraṇagamanāṃ puthujjanānaṃ saraṇagamanupakkilesavikkhambhanaena ārammaṇato buddhādiguṇārammaṇaṃ hutvā ijjhati. Taṃ atthato buddhādīsu vatthūsu “sammāsambuddho bhagavā”ti-ādīnā saddhāpaṭilābho yathāvuttasaddhāpubbaṅgamā ca sammādiṭṭhi, dasasu puñṇakiriyavatthūsu diṭṭhijukammanti vuccati. Ettha ca “saddhāpaṭilābho”ti iminā mātādīhi ussāhitadārakādīnaṃ viya nāṇavippayuttasaraṇagamanāṃ dassitanti veditabbaṃ. “Sammādiṭṭhi”ti iminā pana nāṇasampayuttaṃ saraṇagamanāṃ dassitaṃ buddhasubuddhataṃ dhammasudhammataṃ saṅghasuppaṭipattiṇca lokiyāvabodhavaseneva sammā nāyena dassanato.

Tayidaṃ lokiyasaraṇagamanāṃ catudhā pavattati attasanniyyātanena tapparāyaṇatāya sissabhāvūpagamanaena paṇipātenāti. Tattha **attasanniyyātanaṃ** nāma “ajja ādiṃ katvā ahaṃ attānaṃ buddhassa niyyātemi, dhammassa, saṅghassā”ti evaṃ buddhādīnaṃyeva saṃsāradukkhaniṭṭharaṇatthaṃ attano attabhāvassa pariccajanaṃ. **Tapparāyaṇatā** nāma “ajja ādiṃ katvā ahaṃ buddhaparāyaṇo dhammaparāyaṇo saṅghaparāyaṇoti maṃ dhārethā”ti evaṃ tapparāyaṇabhāvo. **Sissabhāvūpagamanaṃ** nāma “ajja ādiṃ katvā ‘ahaṃ buddhassa antevāsiko, dhammassa, saṅghassā’ti maṃ dhārethā”ti evaṃ sissabhāvūpagamo. **Paṇipāto** nāma “ajja ādiṃ katvā ‘ahaṃ abhivādanāṃ paccuṭṭhānaṃ añjalikammaṃ sāmīcikammaṃ buddhādīnaṃyeva tiṇṇaṃ vatthūnaṃ karomī’ti maṃ dhārethā”ti evaṃ buddhādīsu paramanipaccakāro. Imesañhi catunnaṃ ākārānaṃ aññatarampi karontena gahitaṃyeva hoti saraṇagamanāṃ.

Apica “bhagavato attānaṃ pariccajāmi, dhammassa, saṅghassa attānaṃ pariccajāmi, jīvitaṃ pariccajāmi, pariccattoyeve me attā, pariccattaṃyeva me jīvitaṃ, jīvitapariyantikaṃ buddhaṃ saraṇaṃ gacchāmi, buddho me saraṇaṃ leṇaṃ tāṇaṃ”ti evampi **attasanniyyātanaṃ** veditabbaṃ. “Satthāraṇca vatāhaṃ passāmi, bhagavantameva passāmi, sugataṇca vatāhaṃ passāmi, bhagavantameva passāmi, sammāsambuddhaṇca vatāhaṃ passāmi, bhagavantameva passāmi”ti¹ evaṃ mahākassapattherassa saraṇagamanāṃ viya **sissabhāvūpagamanaṃ** daṭṭhabbaṃ.

1. Saṃ 1. 419 piṭṭhe.

“So ahaṃ vicarissāmi, gāmā gāmaṃ purā puram.

Namassamāno sambuddhaṃ, dhammassa ca sudhammataṃ¹.

Te mayaṃ vicarissāma, gāmā gāmaṃ nagā nagaṃ -pa-sudhammatan”ti²—

evampi ālavakasātāgiraheṃavatādīnaṃ saraṇagamaṇaṃ viya **tapparāyaṇatā** veditabbā. Nanu cete ālavakādayo maggeneva āgatasaraṇagamaṇā, kathaṃ tesaṃ tapparāyaṇatāsaraṇagamaṇaṃ vuttanti?

Maggenāgatasaraṇagamaṇehi “sohaṃ vicarissāmi gāmā gāmaṃ”ti-ādinaṃ¹ tehi tapparāyaṇatākārassa paveditattā tathā vuttaṃ. Atha kho brahmāyu brāhmaṇo uṭṭhāyāsanaṃ ekamsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā bhagavato pādesu siraṣā nipatitvā bhagavato pādāni mukhena ca paricumbati, pāṇīhi ca parisambāhati, nāmañca sāveti “brahmāyu ahaṃ bho gotama brāhmaṇo, brahmāyu ahaṃ bho gotama brāhmaṇo”ti³ evampi **paṇipāto** datṭhabbo.

So panaṣa ñātibhayaṇācariyadakkhiṇeyyatāvasena⁴ catubbidho hoti. Tattha dakkhiṇeyyatāhetukena paṇipātena saraṇagamaṇaṃ hoti, na itarehi ñātibhayaḍivasappavattehi tihi paṇipātehi. Setṭhavaseneva hi saraṇaṃ gayhati, setṭhavasena bhijjati, tasmā yo sākiyo vā koliyo vā “buddho amhākaṃ ñātako”ti vandati, aggahitameva hoti saraṇaṃ. Yo vā “samaṇo gotamo rājapūjito mahānubhāvo avandiyamāno anattampi kareyyā”ti bhayena vandati, aggahitameva hoti saraṇaṃ. Yopi bodhisattakāle bhagavato santike kiñci uggahitaṃ saramāno buddhakāle vā—

“Ekena bhogaṃ bhuñjeyya, dvīhi kammaṃ payojaye.

Catutthañca nidhāpeyya, āpadāsu bhavissati”ti⁵—

evarūpiṃ diṭṭhadhammikaṃ anusāsaniṃ uggahetvā “ācariyo me”ti vandati, aggahitameva hoti saraṇaṃ, samparāyikaṃ pana niyyānikaṃ vā anusāsaniṃ paccāsīanto dakkhiṇeyyapaṇipātameva karoti. Yo pana “ayaṃ loke aggadakkhiṇeyyo”ti vandati, teneva gahitaṃ hoti saraṇaṃ.

1. Saṃ 1. 217; Khu 1. 307 piṭṭhesu. 2. Khu 1. 305 piṭṭhe. 3. Ma 2. 345 piṭṭhe.

4. Ñātibhayaṇācariyadakkhiṇeyyavasena (Dī-Ṭṭha 1. 207; Ma-Ṭṭha 1. 137; Am-Ṭṭha 2. 18 piṭṭhesu.) 5. Dī 3. 153 piṭṭhe.

Evam gahitasaraṇassa ca upāsakassa vā upāsikāya vā aññatitthiyesu pabbajitampi ñātim “ñātako me ayan”ti vandatopi saraṇagamanam na bhijjati, pageva apabbajitam. Tathā rājānam bhayavasena vandato. So hi raṭṭhapūjitattā avandiyamāno anattampi kareyyāti. Tathā yaṁ kiñci sippasikkhāpakam titthiyampi “ācariyo me ayan”ti vandatopi na bhijjati. Evam **saraṇagamanassa pabhedo** veditabbo.

Saraṇagamanakathā niṭṭhitā.

Saraṇagamanaphalakathā

Ettha ca lokuttarassa saraṇagamanassa cattāri sāmāññaphalāni vipākaphalaṁ ariyamaggasseva lokuttarasaraṇagamananti adhippetattā. Sakalassa pana vaṭṭadukkhassa anuppādanirodho ānisaṁsaphalaṁ. Vuttañhetam—

“Yo ca buddhañca dhammañca, saṁghañca saraṇam gato.
Cattāri ariyasaccāni, sammappaññāya passati.

Dukkham dukkhasamuppādam, dukkhassa ca atikkamam.
Ariyañcaṭṭhaṅgikam maggam, dukkhūpasamagāminam.

Etaṁ kho saraṇam khemaṁ, etaṁ saraṇamuttamam.
Etaṁ saraṇamāgama, sabbadukkhā pamuccatī”ti¹.

Apica niccato anupagamanādivasenapetassa ānisaṁsaphalaṁ veditabbam. Vuttañhetam—

“Aṭṭhānametaṁ bhikkhave anavakāso, yaṁ diṭṭhisampanno puggalo kañci saṅkhārāni niccato upagaccheyya, sukhato upagaccheyya, kañci dhammaṁ attato upagaccheyya, mātaraṁ jīvitā voropeyya, pitaraṁ jīvitā voropeyya, arahantaṁ jīvitā voropeyya, paduṭṭhacitto tathāgatassa lohitaṁ uppādeyya, saṁgham bhindeyya, aññaṁ satthāraṁ uddiseyya, netaṁ ṭhānaṁ vijjatī”ti².

1. Khu 1. 42 piṭṭhe Dhammapade.

2. Ma 3. 110; Am 1. 29 piṭṭhesu.

Lokiyassa pana saraṇagamanassa bhavasampadāpi bhogasampadāpi phalameva. Vuttañhetam—

“Ye keci buddham saraṇam gatāse,
Na te gamissanti apāyabhūmim.
Pahāya mānusaṃ deham,
Devakāyaṃ paripūressanti”¹.

Aparampi vuttam—

“Atha kho sakko devānamindo asītiyā devatāsahashehi saddhim
yenāyasmā mahāmoggallāno tenupasaṅkami -pa- ekamantaṃ ṭhitaṃ
kho sakkaṃ devānamindaṃ āyasmā mahāmoggallāno etadavoca ‘sādhu
kho devānaminda buddhasaraṇagamanam hoti,
buddhasaraṇagamanahetu kho devānaminda evamidhekacce sattā
kāyassa bhedaṃ param maraṇaṃ sugatim saggaṃ lokaṃ upapajjanti. Te
aññe deve dasahi ṭhānehi adhigaṇhanti dibbena āyunā dibbena vaṇṇena
sukhena yasena ādhipateyyena dibbehi rūpehi saddehi gandhehi rasehi
phoṭṭhabbehi’²”.

Esa nayo dhamme saṃghe ca.

Apica velāmasuttādivasenapi saraṇagamanassa phalaviseso veditabbo.
Tathā hi **velāmasutte**³ “karīsassa catutṭhabhāgappamaṇānaṃ
caturāsīsahassasaṅkhyānaṃ suvaṇṇapātirūpiyapātikaṃsapātīnaṃ
yathākkamaṃ rūpīyasuvaṇṇahiraṇṇapūrānaṃ sabbālaṅkārapaṭimaṇḍitānaṃ
caturāsītiyā hatthisahassānaṃ caturāsītiyā assasahassānaṃ caturāsītiyā
rathasahassānaṃ caturāsītiyā dhenusahassānaṃ caturāsītiyā
kañṇāsahassānaṃ caturāsītiyā pallaṅkasahassānaṃ caturāsītiyā
vatthakoṭisahassānaṃ aparimāṇassa ca khajjabhojjādibhedassa āhārassa
pariccajanavasena sattamāsādhikāni satta saṃvaccharāni nirantaram
pavattavelāmamahādānato ekassa sotāpannassa dinnam mahapphalataram,
tato sataṃ sotāpannānaṃ dinnadānato ekassa sakadāgāmino,

1. Dī 2. 204; Saṃ 1. 25 piṭṭhesu. 2. Saṃ 2. 463, 467 piṭṭhesu. 3. Am 3. 195 piṭṭhe.

tato ekassa anāgāmino, tato ekassa arahato, tato ekassa
paccekasambuddhassa, tato sammāsambuddhassa, tato buddhappamukhassa
saṅghassa dinnadānaṃ mahapphalataraṃ, tato cātuddisaṃ saṅghaṃ
uddissa vihārakaraṇaṃ, tato saraṇagamanāṃ mahapphalataraṃ”ti pakāsitaṃ.
Vuttañhetā—

“Yaṃ gahapati velāmo brāhmaṇo dānaṃ adāsi mahādānaṃ, yo
cekaṃ diṭṭhisampannaṃ bhojeyya, idaṃ tato mahapphalataraṃ”ti¹—

ādi. Evaṃ **saraṇagamanaphalaṃ** veditabbaṃ.

Sāraṇagamanaphalakathā niṭṭhitā.

Saraṇagamanasaṃkilesabhedakathā

Tattha ca lokiyasaraṇagamanāṃ tīsu vatthūsu
aññāsaṃsayamicchāññādīhi saṃkilissati, na mahājutikaṃ, na ujjalaṃ
aparissuddhaṃ apariyodātaṃ hoti, na mahāvipphāraṃ anuḷāraṃ. Ettha ca
aññānaṃ nāma vatthuttayassa guṇānaṃ ajānaṃ tattha sammoho. “Buddho
nu kho, na nu kho”ti-ādinaṃ vicikicchā **saṃsayo**. **Micchāññānaṃ** nāma tassa
guṇānaṃ aguṇabhāvaaparikkappanena viparītaggāhoti veditabbaṃ.
Lokuttarassa pana saraṇagamanassa natthi saṃkilesa. Lokiyassa ca
saraṇagamanassa duvidho bhedo sāvajjo anavajjo ca. Tattha **sāvajjo**
aññasatthārādīsu attaniyyātanādīhi hoti, so anīṭṭhaphalo. **Anavajjo** pana
kālakiriyyāya hoti. Lokiyañhi saraṇagamanāṃ sikkhāpadasamādānaṃ viya
aggahitakālaparicchedakaṃ jīvitapariyantameva hoti, tasmā tassa
khandhabhedena bhedo, so avipākattā aphalo. Lokuttarassa pana nevatthi
bhedo. Bhavantarepi hi ariyasāvako aññaṃ satthāraṃ na uddisatīti. Evaṃ
saraṇagamanassa **saṃkilesa** ca **bhedo** ca veditabbo.

Kasmā panettha vodānaṃ na gahitaṃ, nanu vodānavibhāvanāpi tattha
kosallāya hotīti? Saccametaṃ, taṃ pana saṃkilesaggahaṇena atthato dīpitaṃ
hotīti na gahitaṃ. Yāni hi tesaṃ saṃkilesakāraṇāni

1. Am 3. 196 piṭṭhe.

aññāṇādīni, tesam sabbena sabbam anuppādanena uppannānañca pahānena vodānam hotīti. Evamettha “saraṇam saraṇagamanam”ti-ādīnam papañco veditabbo. Imassa pana yathāvuttapapañcassa idha avacane kāraṇam dassento āha “**so pana idha vuccamāno**”ti-ādi. Tattha **saraṇavaṇṇanatoti** sāmāññaphalasutte vuttasaraṇavaṇṇanato.

Saraṇagamanasamkilesabhedakathā niṭṭhitā.

Upāsakattapaṭivedanākathā

Evam dhāretūti evam jānātūti attho. Ettha **ko upāsakoti** sarūpapucchā, tasmā kimlakkhaṇo upāsakoti vuttam hoti. **Kasmāti** hetupucchā. Tena kena pavattinimittena upāsakasaddo tasmim puggale niruḷhoti dasseti. Tenāha “**kasmā upāsakoti vuccati**”ti. Saddassa hi abhidheyyapavattinimittam tadatthassa tabbhāvakāraṇam. **Kimassa sīlanti** kīdisam assa upāsakassa sīlam, kittakena sīlenāyam sīlasampanno nāma hotīti attho. **Ko ājīvoti** ko assa sammā-ājīvo. So pana micchājīvassa parivajjanena hotīti sopi vibhajjīyati. **Kā vipattīti** kassa sīlassa ājīvassa vā vipatti. Anantarassa hi vidhi vā paṭisedho vā. **Sampattīti** etthāpi ese va nayo.

Idam pakiṇṇakam veditabbanti katham veditabbam? Vuccate—**ko upāsakoti** khattiyādīsu yo koci tisaraṇam gato gahaṭṭho. Saraṇagamanameva hettha kāraṇam, na jāti-ādiviseso. Vuttañhetam “yato kho mahānāma buddham saraṇam gato hoti, dhammam, saṃgham saraṇam gato hoti. Ettāvata kho mahānāma upāsako hoti”ti¹.

Kasmā upāsakoti ratanattaya-upāsanato. Teneva saraṇagamanena tattha ca sakkaccakiriyāya ādaragāravabahumānādiyogena payirupāsanatoti vuttam hoti. So hi buddham upāsātīti upāsako. Dhammam, saṃgham upāsātīti upāsako.

1. Sam 3. 344 piṭṭhe.

Kimassa sīlanti pañca veramaṇiyo. **Veramaṇiyoti** cettha veram vuccati pāṇātipātādīsu dussīlyam, tassa mananato hananato vināsanato veramaṇiyo pañca viratiyo viratippadhānattā tassa sīlassa. Vuttañhetam “yato kho mahānāma upāsako pāṇātipātā paṭivirato hoti, adinnādānā, kāmesumicchācārā, musāvādā, surāmerayamajjapamādaṭṭhānā paṭivirato hoti. Ettāvatā kho mahānāma upāsako sīlavā hoti”¹.

Ko ājīvoti pañca micchāvaṇijjā pahāya dhammena samena jīvitakappanam. Vuttañhetam “pañcimā bhikkhave vaṇijjā upāsakena akaraṇīyā. Katamā pañca? Sattavaṇijjā sattavaṇijjā maṃsavaṇijjā majjavaṇijjā visavaṇijjā. Imā kho bhikkhave pañca vaṇijjā upāsakena akaraṇīyā”².

Ettha ca **sattavaṇijjāti** āvudhabhaṇḍam katvā vā kāretvā vā yathākataṃ vā paṭilabhitvā tassa vikkayo. **Sattavaṇijjāti** manussavikkayo.

Maṃsavaṇijjāti sūnakārādayo viya migasūkarādike posetvā maṃsam sampādetvā vikkayo. **Majjavaṇijjāti** yaṃ kiñci majjam yojetvā tassa vikkayo. **Visavaṇijjāti** visam yojetvā saṅgahetvā vā tassa vikkayo. Tattha sattavaṇijjā paroparodhanimittatāya akaraṇīyā vuttā, sattavaṇijjā abhujissabhāvakaraṇato, maṃsavisavaṇijjā vadhahetuto, majjavaṇijjā pamādaṭṭhānatoti veditabbā.

Kā vipattīti yā tasseva sīlassa ca ājīvassa ca vipatti bhedo kopo pakopo ca, ayamassa vipatti. Apica yāya esa caṇḍālo ceva hoti malañca paṭikuṭṭho ca, sāpissa vipattīti veditabbā. Te ca atthato assaddhiyādayo pañca dhammā honti. Yathāha—

“Pañcahi bhikkhave dhammehi samannāgato upāsako upāsakacaṇḍālo ca hoti upāsakamalañca upāsakapaṭikuṭṭho ca.

Katamehi pañcahi? Assaddho hoti, dussīlo hoti, kotūhalamaṅgaliko hoti, maṅgalam pacceti, no

1. Sam 3. 345 piṭṭhe.

2. Am 2. 183 piṭṭhe.

kammaṃ, ito ca bahiddhā dakkhiṇeyyaṃ pariyesati, tattha ca pubbakāraṃ karotī”ti¹.

Ettha ca **upāsakapaṭikuṭṭho**ti upāsakanihīno. Buddhādīsu kammakammaphalesu ca saddhāvipariyāyo assaddhiyaṃ micchādhimokkho, yathāvuttena assaddhiyena samannāgato **assaddho**. Yathāvuttasīlavipatti-ājīvavipattivāsena **dussīlo**. “Iminā diṭṭhādīnā idaṃ nāma maṅgalaṃ hotī”ti evaṃ bālaJanaparikappitakotūhalasaṅkhātena diṭṭhasutamutamaṅgalena samannāgato **kotūhalamaṅgaliko**. **Maṅgalaṃ pacceṭīti** diṭṭhamaṅgalādiḥhedaraṃ maṅgalameva pattiyāyati. **No kammanti** kammassakataṃ no pattiyāyati. **Iti bahiddhā**ti ito sabbaññubuddhasāsanato bahiddhā bāhirakasamaye. **Dakkhiṇeyyaṃ pariyesatīti** duppaṭipannaṃ dakkhiṇārahasaññī gavesati. **Pubbakāraṃ karotīti** dānamānanādikaṃ kusalakiriyaṃ paṭhamataraṃ karoti. Ettha ca dakkhiṇeyyapariyesanapubbakāre ekaṃ katvā pañca dhammā veditabbā.

Kā sampattīti sāva tassa sīlasampadā ca ājīvasampadā ca sampatti, ye cassa ratanabhāvādikaṃ saddhādayo pañca dhammā. Yathāha—

“Pañcahi bhikkhave dhammehi samannāgato upāsako upāsakaratanāṃ hoti upāsakapadumaṃ upāsakapuṇḍarīko ca. Katamehi pañcahi? Saddho hoti, sīlavā hoti, na kotūhalamaṅgaliko hoti, kammaṃ pacceṭi, no maṅgalaṃ, na ito bahiddhā dakkhiṇeyyaṃ pariyesati, idha ca pubbakāraṃ karotī”ti¹.

Ettha ca catunnampi parisānaṃ ratijānanaṭṭhena upāsakova ratanaṃ **upāsakaratanam**, guṇasobhākittisaddasugandhatāhi upāsakova padumaṃ **upāsakapadumam**, tathā **upāsakapuṇḍarīko** ca veditabbo. Sesamettha vipattiyaṃ vuttavipariyāyena viññeyyaṃ. Evamidam “ko upāsako”ti-ādikaṃ pakiṇṇakaṃ vitthārato veditabbaṃ. Imassa pana pakiṇṇakassa idha vitthāretvā avacane kāraṇaṃ dassento āha “**taṃ atibhāriyakaraṇato**”ti-ādi.

1. Am 2. 181 piṭṭhe.

Ādimhīti-ādi-atthe. **Koṭiyanti** pariyantakoṭiyam. **Vihāraggenāti** ovarakakoṭṭhāsena, “imasmiṃ gabbhe vasantānaṃ idaṃ panasaphalaṃ pāpuṇāti”ti-ādinaṃ taṃtaṃvasanaṭṭhānakoṭṭhāsenāti attho. **Ajjatanti** ajja icceva attho. **Pānehi upetanti** iminā tassa saraṇagamanassa āpāṇakoṭikataṃ dassento “**yāva me jīvitam pavattati**”ti-ādini vatvā puna jīvitena pa’ham¹ vatthuttayaṃ paṭipūjento saraṇagamanañca rakkhāmīti uppannaṃ tassa brāhmaṇassa adhippāyaṃ vibhāvento “**ahañhi**”ti-ādimāha. **Pānehi upetanti** hi yāva me pāṇa dharanti, tāva saraṇaṃ upetaṃ, upento na vācāmatteṇa na ekavāraṃ cittuppādanamattena, atha kho pāṇānaṃ pariccajanavasena yāvajīvaṃ upetanti evamettha attho veditabbo.

Adhivāsetūti sādiyatu, taṃ pana sādiyaṇaṃ manasā sampaṭiggaho hotīti āha “**sampaṭicchati**”ti. **Kāyaṅgati** kāyameva aṅgati vadanti, kāyassa vā aṅgaṃ sīsādi kāyaṅgaṃ, sīsādi sarīrāvayavanti vuttaṃ hoti. **Vācaṅgati** “hotu sādhu”ti evamādivācāya aṅgaṃ avayavaṃ. Vācaṅgassa copanaṃ vācāya pavattanamevāti veditabbaṃ. **Abbhantareyevāti** attano cittasantāneyeva. **Khantiṃ cāretvāti** khantiṃ pavattetvā, ruciṃ uppādetvāti vuttaṃ hoti. “Khantiṃ dhāretvā”tipi pāṭho, uppannaṃ ruciṃ abbhantareyeva dhāretvā vacībhedenā apakāsetvāti vuttaṃ hoti.

Kathaṃ pana veraṅjo brāhmaṇo bhagavato adhivāsaṇaṃ aññāsi. Na hi tena sakkā bhagavato cittappavatti paccakkhato viññātum, tasmā “bhagavato adhivāsaṇaṃ viditvā”ti kasmā vuttanti ce? Kiñcāpi tena na sakkā cittappavatti paccakkhato viññātum, tathāpi ākārasallakkaṇakusalaṭāya anvaṇyabyatirekavasena anumānato aññāsīti dassento āha “**sace me samaṇo gotamo**”ti-ādi. **Ākārasallakkaṇakusalaṭāyāti** cittappavatti-ākāravijānane chekaṭāya, adhippāyavijānane kusalaṭāyāti vuttaṃ hoti.

Dasanakhasamodhānasamujjalanti dvīsu hatthesu dasannaṃ nakhānaṃ samodhānena ekībhāvena samujjalantaṃ. **Añjalinti** hatthapuṭaṃ.

Paṭimukhoyevāti abhimukhoyeva, na bhagavato piṭṭhiṃ dassetvāti attho.

Vanditvāti pañcapaṭiṭṭhitena vanditvā.

Upāsakattapaṭivedanākathā niṭṭhitā.

1. Jīvitena ahaṃ (Syā), jīvitena saha (Ka)

Dubbhikkhakathā

16. **Susassakālepī**ti sampannasassakālepi. **Atisamagghepī**ti atisayena appagghepi, yadā kiñcideva datvā bahum pubbaṇṇāparaṇṇam gaṇhanti, tādisse kālepīti attho. Sāli-ādi dhaññaṃ **pubbaṇṇam**, muggamāsādi **aparaṇṇam**. Dvidhā pavattaṃ iḥitaṃ etthāti dvīhitikāti majjhapadalopībāhiratthasamāsoyamīti dassento āha “**dvidhā pavatta-iḥitikā**”ti. Īhanam iḥitanti iḥitasaddoyam bhāvasādhanoti āha “**iḥitaṃ nāma iriyā**”ti. Tattha **iriyā**ti kiriyā. Kassa panesā kiriyāti āha “**citta-iriyā**”ti, cittakiriyā cittappayogoti attho. Tenevāha “**citta-iḥā**”ti. Kathaṃ panettha iḥitassa dvidhā pavattīti āha “**lacchāma nu kho**”ti-ādi. Tattha **lacchāma nu khoti** idaṃ duggatānaṃ vasena vuttaṃ. **Jīvitum vā sakkhissāma nu kho**, noti idaṃ pana issarānaṃ vasena vuttanti veditabbaṃ. **Bhikkhamānā**ti yācamānā. “Duhitikā”tipi pāṭho. Tatthāpi vuttanayenevattho veditabbo. Dvi-saddassa hi du-saddādesenāyaṃ niddeso hoti. Dukkhaṃ vā iḥitaṃ ettha na sakkā koci payogo sukhena kātunti **duhitikā**, dukkarajīvitappayogāti attho.

Du-sadde vā ukārassa vakāraṃ katvā dvīhitikāti ayaṃ niddesoti āha “**atha vā**”ti-ādi. **Byādhi rogoti** etāni “āturatā”ti imassa vevacanāni. Tena setaṭṭikā nāma ekā rogajātīti dasseti. So pana rogo pāṇakadosena sambhavati. Eko kira pāṇato nālamajjhagataṃ gaṇṭhiṃ vijjhati, yena viddhattā nikkhantampi sālīsīsaṃ khīraṃ gahetuṃ na sakkoti. Kenāha “**pacchinnakhīraṇ**”ti-ādi.

Vuttasassanti vapitasassaṃ. **Tatthāti** verañjāyaṃ. Salākāmatthaṃ vuttaṃ etthāti **salākāvuttā**, purimapade uttarapadalopenāyaṃ niddeso. Tenāha “**salākā eva sampajjati**”ti. Yaṃ tattha vuttaṃ vāpitaṃ, taṃ salākāmattameva ahoṣi, phalaṃ na jāyatīti attho. **Sampajjati**ti ca iminā “salākāvuttā”ti etthāyaṃ vuttasaddo nipphatti-atthoti dasseti. **Salākāyāti** veḷuvulivātālapaṇṇādīhi katasalākāya. **Dhaññaṃ vikayakānaṃ santikanti** dhaññaṃ vikkiṇantīti dhaññaṃ vikayakā, tesam samīpanti attho. **Kayakesūti** dhaññaṃ gaṇhanakesu. **Kiṇitvāti** gahetvā. **Dhaññaṃ karaṇaṭṭhāneti** koṭṭhāgārassa samīpaṭṭhāne, dhaññaṃ minanaṭṭhāneti vuttaṃ

hoti. **Vaṇṇajjhakkhanti** kahāpaṇaparikkhakam. **Nasukarā uñchena paggahena yāpetunti** paggayhatīti paggaho, patto. Tena paggahena pattenāti attho, pattaṃ gahetvā bhikkhācariyāya yāpetum na sakkāti vuttaṃ hoti. Tenevāha “**paggahena yo uñcho**”ti-ādi. **Nasukarāti** sukarabhāvo ettha natthīti nasukarā. **Piṇḍāya caritvāti** piṇḍāya caraṇahetu. Hetu-atthepi hi tvāsaddameke icchanti.

Uttarāpathato āgatā, uttarāpatho vā nivāso etesanti uttarāpathakāti vattabbe niruttinayena “uttarāhakā”ti vuttaṃ. Tenāha “**uttarāpathavāsikā**”ti-ādi. “Uttarāpathakā”icceva vā pālīpāṭho veditabbo. Keci pana “uttaraṃ viṣiṭṭhaṃ bhaṇḍaṃ āharantīti uttarāhakā, uttaraṃ vā adhikaṃ agghaṃ nentīti uttarāhakā”ti-ādinā aññena pakārena atthaṃ vaṇṇayanti. **Assānaṃ utthānatthāneti** assānaṃ ākaratthāne. **Verañjanti** verañjāyaṃ. Bhummatthe hetam upayogavacanam. **Mandiranti** assasālam. **Assamaṇḍalikāyoti paññāyimsūti** parimaṇḍalākārena katattā assamaṇḍalikāyoti pākāṭā ahesum. Evaṃ katānañca assasālānaṃ bahuttā bahuvacananiddeso kato. Dasannaṃ dasannaṃ assānaṃ vasanokāso ekekā assamaṇḍalikātipi vadanti. **Addhānakkhamā na hontīti** dīghakālam pavattetum khamā na honti, na cirakālapavattinoti vuttaṃ hoti.

Gaṅgāya dakkhiṇā disā appatirūpadeso, uttarā disā patirūpadesoti adhippāyenāha “**na hi te**”ti-ādi. Gaṅgāya dakkhiṇatīrajātā **dakkhiṇāpathamanussā**. “Amhākaṃ buddho”ti evaṃ buddhaṃ mamāyantīti **buddhamāmakā**. Evaṃ sesesupi. **Paṭiyādetunti** sampādetum. **Niccabhattasaṅkhepenāti** niccabhattākārena. **Pubbaṇhasamayanti** idaṃ bhummatthe upayogavacananti āha “**pubbaṇhasamayeti attho**”ti. Accantasamīyoge vā idaṃ upayogavacananti dassetum yathā accantasamīyogattho sambhavati, tathā atthaṃ dassento āha “**pubbaṇhe vā samayan**”ti-ādi. **Evanti** evaṃ pacchā vuttanayena atthe vuccamāne. Nanu ca vihāre nisīdantāpi antaravāsakaṃ nivāsetvāva nisīdanti, tasmā “nivāsetvā”ti idaṃ kasmā vuttanti āha “**vihāranivāsanaparivattanavasena**”ti-ādi. Vihāranivāsanaparivattanañca vihāre nisinnakāle nivatthampi puna gāmappavesanasamayā

cāletvā ito cito ca saṇṭhapetvā sakkaccaṃ nivāsanamevāti veditabbaṃ. Tenevāha “**na hi te tato pubbe anivatthā ahesun**”ti. **Pattacīvaramādāyāti** pattañca cīvarañca gahetvā. Gahaṇāncettha na kevalaṃ hattheneva, atha kho yena kenaci ākārena dhāraṇamevāti dassento yathāsambhavamattthayojanaṃ karoti “**pattaṃ hatthehi**”ti-ādinā.

Gatagataṭṭhāneti assamaṇḍalikāsu sampattasampattaṭṭhāne. **Udukkhale kottetvā kottetvā paribhuñjanti** ettha kasmā pana te bhikkhū sayameva evaṃ katvā paribhuñjanti, kimevaṃ laddhaṃ kappiyakārakehi yāgum vā bhattaṃ vā pacāpetvā sayam vā pacitvā paribhuñjitum na vaṭṭatīti āha “**therānaṃ koci kappiyakārako natthi**”ti-ādi. Kappiyākappiyabhāvaṃ anapekkhitvā bhikkhūnaṃ evaṃ kātuṃ sārappaṃ na hotīti vatvā puna akappiyabhāvampi dassento āha “**na ca vaṭṭatī**”ti. Bhājanādi parihaṇavasena bahubhaṇḍikatāya abhāvato vuttaṃ “**sallahukavuttitā**”ti. **Sakaṃ sakaṃ paṭivīsanti** attano attano koṭṭhāsaṃ. **Appossukkāti** samaṇadhammato aññattha nirussāhā. **Tadupiyanti** tadanurūpaṃ. **Pisatīti** cuṇṇeti. Puññañāṇavisesehi kattabbakamassa manāpatā hotīti āha “**puññavata**”ti-ādi. **Nanti** naṃ patthapulakaṃ. “Na tato paṭṭhāyā”ti vacanato tato pubbe bhagavato piṇḍāya caraṇampi dassitanti veditabbaṃ.

Laddhāti labhitvā. “Laddho”ti vā pāṭho, upaṭṭhākaṭṭhānaṃ neva laddhoti attho. Kadā pana thero upaṭṭhākaṭṭhānaṃ laddhoti? Vuccate¹—ekadā kira bhagavā nāgasamālattherena saddhiṃ addhānamaggappaṭipanno dvedhāpathaṃ patto. Thero maggā ukkamma “bhagavā ahaṃ iminā maggena gacchāmi”ti āha. Atha naṃ bhagavā “ehi bhikkhu, iminā gacchāmi”ti āha. So “handa bhagavā tumhākaṃ pattacīvaraṃ gaṇhatha, ahaṃ iminā gacchāmi”ti vatvā pattacīvaraṃ chamāyaṃ ṭhapetuṃ āraddho. Atha bhagavā “āhara bhikkhū”ti vatvā pattacīvaraṃ gahetvā gato. Tassapi bhikkhuno itarena maggena gacchato corā pattacīvaraṇceva hariṃsu, sīsañca bhindīsu. So “bhagavā dāni me paṭisaraṇaṃ, na añño”ti cintetvā lohiteṇa gaḷanteṇa bhagavato santikaṃ āgami. “Kimidaṃ bhikkhū”ti ca vutte taṃ pavattiṃ ārocesi.

1. Dī-Ṭṭha 2. 12; Am-Ṭṭha 1. 228 piṭṭhesupi passitabbaṃ.

Atha nam bhagavā “mā cintayi bhikkhu, etaṃ kāraṇaṃyeva te nivārayimhā”ti vatvā samassāsesi.

Ekadā pana bhagavā meghiyattherena saddhiṃ pācīnavamsamigadāye jantugāmaṃ agamāsi. Tatrāpi meghiyo jantugāme piṇḍāya caritvā nadītīre pāsādikam ambavanaṃ disvā “bhagavā tumhākaṃ pattacīvaraṃ gaṇhatha, ahaṃ etasmiṃ ambavane samaṇadhammaṃ karomī”ti vatvā bhagavatā tikkhattum nivāriyamānopi gantvā akusalavitakkehi anvāsatto paccāgantvā taṃ pavattiṃ ārocesi. Tampi bhagavā “idameva te kāraṇaṃ sallakkhayitvā nivārayimhā”ti vatvā anupubbena sāvatthiṃ agamāsi. Tattha gandhakuṭipariveṇe paññattavarabuddhāsane nisinno bhikkhusaṃghaparivuto bhikkhū āmantesi “bhikkhave idānimhi mahallako, ekacce bhikkhū ‘iminā maggena gacchāmā’ti vutte aññena gacchanti, ekacce mayhaṃ pattacīvaraṃ bhūmiyaṃ nikkhipanti, mayhaṃ nibaddhupaṭṭhākaṃ bhikkhum jānāthā”ti. Bhikkhūnaṃ dhammasaṃvego udapādi. Athāyasmā sārīputto uṭṭhāya bhagavantaṃ vanditvā “ahaṃ bhante tumheyeva patthayamāno sataṣaṣṣakappādhikaṃ asaṅkhyeyyaṃ pāramiyo pūresiṃ, nanu mādiso mahāpañño upaṭṭhāko nāma vaṭṭati, ahaṃ upaṭṭhahissāmī”ti āha. Taṃ bhagavā “alaṃ sārīputta, yassaṃ disāyaṃ tvaṃ viharasi, asuññāyeva sā¹ disā, tava ovādo buddhānaṃ ovādasadisso, na me tayā upaṭṭhākakiccaṃ atthī”ti paṭikkhipi. Etenevupāyena mahāmogallānaṃ ādiṃ katvā asītimahāsāvakā uṭṭhahimsu. Sabbe bhagavā paṭikkhipi.

Ānandatthero pana tuṇhīyeva nisīdi. Atha nam bhikkhū āhaṃsu “āvuso bhikkhusaṃgho upaṭṭhākaṭṭhānaṃ yācati, tvampi yācāhī”ti. Yācitvā laddhaṭṭhānaṃ nāma āvuso kīdisaṃ hoti, kiṃ maṃ satthā na passati, sace rocessati, “ānando maṃ upaṭṭhātū”ti vakkhatīti. Atha bhagavā “na bhikkhave ānando aññena ussāhetabbo, sayameva jānitvā maṃ upaṭṭhahissatī”ti āha. Tato bhikkhū “uṭṭhehi āvuso ānanda, uṭṭhehi āvuso ānanda, dasabalaṃ upaṭṭhākaṭṭhānaṃ yācāhī”ti āhaṃsu. Thero uṭṭhahitvā cattāro paṭikkhepe ca catasso ca āyācanāti aṭṭha vare yāci.

1. Asuññā me sā (Syā)

Cattāro paṭikkhepā nāma “sace me bhante bhagavā attanā laddhaṃ paṇītaṃ cīvaraṃ na dassati, piṇḍapātaṃ na dassati, ekagandhakuṭiyāṃ vasitūṃ na dassati, nimantanāṃ gahetvā na gamissati, evāhaṃ bhagavantāṃ upaṭṭhahissāmi”ti vatvā “kaṃ panettha ānanda ādīnavāṃ addasā”ti vutte āha “sacāhaṃ bhante imāni vatthūni labhissāmi, bhavissanti vattāro ‘ānando dasabalena laddhaṃ paṇītaṃ cīvaraṃ paribhuñjati, piṇḍapātaṃ paribhuñjati, ekagandhakuṭiyāṃ vasati, ekanimantanāṃ gacchati, etaṃ lābhaṃ labhanto tathāgataṃ upaṭṭhāti, ko evaṃ upaṭṭhahato bhāro’ti”. Ime cattāro paṭikkhepe yāci.

Catasso āyācanānāma “sace bhante bhagavā mayā gahitaṃ nimantanāṃ gamissati, sacāhaṃ tiroraṭṭhā tirojanapadā bhagavantāṃ daṭṭhūṃ āgataparisaṃ āgatakkhaṇe eva bhagavantāṃ dassetūṃ lacchāmi, yadā me kaṅkhā uppajjati, tasmimyeva khaṇe bhagavantāṃ upasaṅkamitūṃ lacchāmi, tathā yaṃ bhagavā mayhaṃ parammukhaṃ dhammaṃ deseti, taṃ āgantvā mayhaṃ kathessati, evāhaṃ bhagavantāṃ upaṭṭhahissāmi”ti vatvā “kaṃ panettha ānanda ānisaṃsaṃ passasī”ti vutte āha “idha bhante saddhā kulaputtā bhagavato okāsaṃ alabhantā maṃ evaṃ vadanti ‘sveva bhante ānanda bhagavatā saddhiṃ amhākaṃ ghare bhikkhaṃ gaṇheyyāthā’ti. Sace bhagavā tattha na gamissati, icchitakkhaṇe eva parisaṃ dassetūṃ kaṅkhaṇca vinodetūṃ okāsaṃ na lacchāmi, bhavissanti vattāro ‘kiṃ ānando dasabalaṃ upaṭṭhāti, ettakampissa anuggahaṃ bhagavā na karotī’ti. Bhagavato ca parammukhā maṃ pucchissanti ‘ayaṃ āvuso ānanda gāthā idaṃ suttaṃ idaṃ jātaṃ kattha desitaṃ’ti. Sacāhaṃ taṃ na sampāyissāmi, bhavissanti vattāro ‘ettakampi āvuso na jānāsi, kasmā tvaṃ chāyā viya bhagavantāṃ na vijahanto dīgharattaṃ ciraṃ vicarī’ti. Tenāhaṃ parammukhā desitassapi dhammassa puna kathanaṃ icchāmi”ti. Imā catasso āyācanāyāci. Bhagavāpissa adāsi. Evaṃ ime aṭṭha vare gahetvā nibaddhupaṭṭhāko ahoṣi.

Tasseva ṭhānantarassa atthāya kappasatasahassaṃ pūritānaṃ pāramīnaṃ phalaṃ pāpuṇi, pāpuṇitvā ca upaṭṭhākānaṃ aggo hutvā bhagavantāṃ upaṭṭhahi. Thero hi upaṭṭhākāṭṭhānaṃ addhakālato paṭṭhāya bhagavantāṃ duvidhena udakena tividhena dantakaṭṭhena pādaparikkammaṇa piṭṭhiparikkammaṇa gandhakuṭipariveṇasammajjanenāti evamādīhi kiccehi upaṭṭhahanto “imāya nāma velāya satthu

idaṃ nāma laddhum vaṭṭa idaṃ nāma kātum vaṭṭatī”ti cintetvā taṃ taṃ nipphādentō mahatim daṇḍadīpikaṃ gahetvā ekarattim gandhakuṭipariveṇaṃ nava vāre anupariyāyati. Evañhissa ahosi “sace me thinamiddham okkameyya, bhagavati pakkosante paṭivacanaṃ dātum nāham sakkuṇeyyan”ti. Tasmā sabbarattim daṇḍadīpikaṃ hatthena na muñcati, evametassa nibaddhupaṭṭhākāṭṭhānassa aladdhabhāvaṃ sandhāya vuttaṃ “**no ca kho upaṭṭhākāṭṭhānaṃ laddhā**”ti. Nibaddhupaṭṭhāko nāma natthīti niyatupaṭṭhāko nāma natthi. Aniyatupaṭṭhākā pana bhagavato paṭhamabodhiyaṃ bahū ahesum, te dassento āha “**kadāci nāgasamālattro**”ti-ādi. Nāti ca so pasatthata maguṇayogato seṭṭho cāti nātiseṭṭho. Evarūpesu ṭhānesu ayameva patirūpoti āpadāsu āmisassa abhisankharitvā dānaṃ nāma nātakeneva kātum yuttataranti adhippāyo.

Māravaṭṭanāyāti mārena katacittāvaṭṭanāya, mārānubhāvena sañjātacittasammohenāti vuttaṃ hoti. Tenevāha “**āvaṭṭetvā mohetvā**”ti-ādi. **Tiṭṭhantu -pa- tampi māro āvaṭṭeyyā**ti phussassa bhagavato kāle katupacitassa akusalakammasa tadā laddhokāsavasena upaṭṭhitattā. Vuttañhetarā **apadāne**—

“Phussassāhaṃ pāvacane, sāvake paribhāsayaṃ¹.

Yavaṃ khādatha bhuñjatha, mā ca bhuñjatha sālāyo.

Tena kammavipākena, temāsaṃ khāditaṃ yavaṃ.

Nimantito brāhmaṇena, verañjāyaṃ vasiṃ tadā”ti².

Pariyuṭṭhitacittoti pariyonaddhacitto, abhibhūtacittoti attho. **Āvaṭṭitapariyosāne āgamimsū**ti mārena āvaṭṭetvā gate pacchā āgamimsu. **Avisahatāyā**ti asakkuṇeyyatāya. **Abhihaṭabhikkhāyā**ti pacitvā abhihariyamānabhikkhāya. **Nibaddhadānassā**ti “ettakaṃ kālaṃ bhagavato dassāmā”ti niccabhattavasena paricchinditvā ṭhapitadānassa. **Appitavatthassā**ti “idaṃ buddhassa catupaccayaparibhogatthan”ti vihāraṃ netvā dinnavatthuno. **Na visahatī**ti na sakkoti. **Abhihaṭabhikkhāsāṅkhepenā**ti

1. Paribhāsisam (Syā, Ka)

2. Khu 3. 349 piṭṭhe Apadāne.

abhihaṭabhiikkhānīhārena. **Byāmapabbhāyāti** samantato byāmamattāya pabbhāya. Ettha ca anubyañjanānaṃ byāmapabbhāya ca nippabhākaraṇaṃ antarāyoti daṭṭhabbaṃ. Tenevāha “**candimasūriyadevabrahmānampi hī**”ti-ādi. Anubyañjanānaṃ byāmapabbhāya ekābaddhattā vuttaṃ “**anubyañjanabyāmapabbhāppadesaṃ patvā**”ti. **Sabbaññutaññāṇassa antarāyo** nāma ñeyyadhammesu āvaraṇaṃ.

Assosi kho bhagavā udukkhalasaddanti kiṃ sayameva uppannaṃ udukkhalasaddaṃ assosīti ceti āha “**patthapattapapulakaṃ koṭṭentānaṃ**”ti-ādi. **Atthasañhitanti** payojanasādhakaṃ. **Anatthasañhiteti** anatthanissite vacane. Ghātāpekkhaṃ bhumma vacanaṃ. Yasmiṃca yena ghāto nippādīyati, tasseva tena ghāto kato nāma hotīti āha “**maggeneva tādisassa vacanassa ghāto samucchedoti vuttaṃ hotī**”ti. Sāmi-atthe vā bhumma vacananti maññamāno evamāhāti daṭṭhabbaṃ. Vacanassa ca samugghāto tammūlakilesānaṃ samugghātenāti veditabbaṃ.

Ākaroti attano anurūpatāya samariyādaṃ saparicchedaṃ phalaṃ nipphattetīti ākāro kāraṇanti āha “**ākārehīti kāraṇehī**”ti. **Aṭṭhuppattiyuttanti** paccuppannavatthuṃ nissāya pavattaṃ. **Tāyapucchāya vītikkamaṃ pākaṭaṃ katvāti** “saccaṃ kira tvaṃ bhikkhū”ti-ādipucchāya tena bhikkhunā katavītikkamaṃ pakāsetvā, vītikkamappakāsanaṃ kimatthamidaṃ sikkhāpadaṃ paññapetīti anujānanattham.

Natthi kiñci vattabbanti pubbe vuttanayattā na kiñci ettha apubbaṃ vattabbamatthīti dasseti. Tenāha “**pubbe vuttameva hī**”ti-ādi. **Sādhū sādhu**ti idaṃ pasaṃsāyaṃ āmeḍitavacananti āha “**āyasmantaṃ ānandaṃ sampahaṃsento**”ti. **Dvīsu ākāresūti** dhamma desanasikkhāpadapaññattisaṅkhātesu dvīsu kāraṇesu. **Ekam gahetvāti** dhammaṃ vā desessāmāti evaṃ vuttakāraṇaṃ gahetvā. **Evam dūbbhikkheti** evaṃ dukkhena labhitabbā bhikkhā etthāti evam dūbbhikkhe kāle, dese vā. **Dullabhapiṇḍeti** etasseva atthadīpanaṃ. Bhājanādipariharaṇavasena bahubhaṇḍikatāya abhāvato vuttaṃ “**imāya sallahukavuttitāyā**”ti. Ettakameva alaṃ yāpetunti uttari patthanābhāvato pana “**iminā ca sallekhenā**”ti vuttaṃ. **Dūbbhikkhaṃ vijitanti** ettha hi bhikkhānaṃ abhāvo **dūbbhikkhaṃ** “nimmakkhikaṃ”ti-ādīsu viya. Bhikkhābhāvoyeva hi taṃnimittacittavighātānaṃ abhāvato

bhikkhūhi vijito vase vattito. **Lobho vijitoti** āmisahetu ratticchedavassacchedasamuṭṭhāpako lolukuppādopi¹ tesam nāhosīti āmisalolatāsāṅkhāto lobho vijito. **Ichhācāro vijitoti** “āmisahetu aññamaññassa uttarimanussadhammappakāsanavasena guṇavaṇijjam katvā jīvikam kappessāmā”ti evam pavatta-icchācārassa abhāvato yathāvutto icchācāro vijito. Cittuppādamattassapi anuppannabhāvaṃ sandhāya “**cintā vā**”ti vuttam. Punappunānusocanavasena pana cittaṭṭhāpi nāhosīti dassanattam “**vighāto vā**”ti vuttam.

Ratticchedo vāti sattāhakaraṇīyavasena gantvā bahi aruṇuṭṭhāpanavasena ratticchedo vā na kato sattāhakiccavasenapi katthaci agatattā. Sattāhakiccavasena vippavāsañhi sandhāya ratticchedoti aṭṭhakathāvohāro, tatoyeva ca **vassūpanāyikakkhandhakavaṇṇanāyam**² “ayam panettha pālimuttakaratticchedavinicchayo”ti vatvā “dhammassavanattāya animantitena gantum na vaṭṭatī”ti-ādinā sattāhakaraṇīyameva vibhattam. **Mahā-aṭṭhakathāyampi** vuttam “sattāhakiccena gantvā ekabhikkhunāpi ratticchedo vā na kato”ti. Evañca katvā ratticchedo nāma sattāhakaraṇīyavasena hoti, na aññathāti ratticchedalakkhaṇaṇca kathitanti daṭṭhabbam. Ettha ca paccayavekallasaṅkhāte vassacchedakāraṇe sati ratticchedassapi vuttattā yattha vassacchedakāraṇam labbhati, tattha sattāhakiccena gantumpi vaṭṭatīti siddhanti **cūlaggaṇṭhipade majjhimaggaṇṭhipade** ca vuttam, tam suvuttam vassūpanāyikakkhandhake vassacchedādhikāre—

“Tena kho pana samayena aññatarasmim āvāse vassūpagatānam bhikkhūnam gāmo corehi vuṭṭhāsi. Bhagavato etamattham ārocesum. Anujānāmi bhikkhave yena gāmo tena gantun”ti³—

ettha “sace gāmo avidūragato hoti, tattha piṇḍāya caritvā vihārameva āgantvā vasitabbam. Sace dūragato, sattāhavārena aruṇo uṭṭhāpetabbo. Na sakkā ce hoti, tattheva sabhāgaṭṭhāne vasitabban”ti⁴ iminā aṭṭhakathāvacanenapi saṃsandanato. Tathā hi gāme

1. Lobhuppādopi (Syā)

3. Vi 3. 207 piṭṭhe.

2. Vi-Ṭṭha 3. 351 piṭṭhe.

4. Vi-Ṭṭha 3. 352 piṭṭhe.

vuṭṭhite bhikkhāya abhāvato vassacchedepi anāpattiṃ vadantena bhagavatā “anujānāmi bhikkhave yena gāmo tena gantun”¹ti¹ vuttattā bhikkhāya abhāvo vassacchedakāraṇaṃ. Tattha “sace dūragato, sattāhavārena aruṇo uṭṭhāpetabbo”²ti² idaṃ aṭṭhakathāvacanaṃ vassacchedakāraṇe sati sattāhakiccena gantumpi vaṭṭatīti imamattamaṃ sādheti.

Yam pana vuttaṃ **kenaci**—

“**Ratticchedoti** sattāhakiccaṃ sandhāya vutto, sattāhakaraṇīyena gantvā ratticchedo vā vassacchedo vā ekabhikkhunāpi na katoti vuttaṃ kira mahā-aṭṭhakathāyaṃ, tasmā vassacchedassa kāraṇe sati sattāhakiccaṃ kātuṃ vaṭṭatīti eke. Vinayadharā pana na icchanti, tasmā aṭṭhakathādhippāyo vīmaṃsitabbo”³ti,

taṃ pana sayam sammūḷhassa paresaṃ mohuppādanamattaṃ. Na hi vinayadharānaṃ anicchāya kāraṇaṃ dissati aṭṭhakathāya virujjhanato yutti-abhāvato ca. Yañhi kāraṇaṃ vassacchedepi anāpattiṃ sādheti, tasmim sati vinā vassacchedaṃ sattāhakiccena gantuṃ na vaṭṭatītikā nāma yutti.

“Pacchimikāya tattha vassaṃ upagacchāmā”⁴ti idaṃ tesam bhikkhūnaṃ anurūpaparivitakkanaparidīpanaṃ, na pana visesatthaparidīpanaṃ. Tathā hi dubbhikkhatāya vassacchedakaraṇasabbhāvato purimikāya tāva vassacchedepi anāpatti. Pacchimikāyaṃ anupagantukāmatāya gamanepi natthi doso pacchimikāya vassūpanāyikadivasassa asampattabhāvato.

Na kismiñci maññantīti kismiñci guṇe sambhāvanavasena na maññanti. **Pakāsetvāti** paṭiladdhajjhānādiguṇavasena pakāsetvā. “Pacchā sīlaṃ adhiṭṭhaheyyāmā”⁵ti vuttanayena kucchipaṭijaggane sati tathāpavatta-icchācārassa aparisuddhabhāvato ājīvasuddhiyā ca abhāvato puna vāyamitvā samvare patiṭṭhātabbanti āha “**pacchāsīlaṃ adhiṭṭhaheyyāmā**”⁶ti.

Kim idanti garaṇavasena vuttaṃ. Sālitaṇḍulehi sampāditamāṃsaṃ upasittamāṃ odanamāṃ **sālimāṃsodanamāṃ**. **Atimaññissatīti** avaññātakaraṇavasena atikkamitvā maññissati, lāmakamāṃ nihīnamāṃ katvā maññissatīti vuttaṃ

1. Vi 3. 207 piṭṭhe.

2. Vi-Ṭṭha 3. 352 piṭṭhe.

hoti. Tenāha “**oññātaṃ avaññātaṃ karissatī**”ti. Heṭṭhā katvā nihīnaṃ katvā ñātaṃ **oññātaṃ**. **Avaññātanti** tasseva vevacanaṃ. **Svāyanti** so ayaṃ janapado. **Imāya paṭipattiyāti** verañjāyaṃ pūritāya sudukkarāya paṭipattiyā. **Tumhe nissāyāti** tumhākaṃ imaṃ appicchapaṭipadaṃ nissāya. **Sabrahmacārīsaṅkhātāti** chabbaggiyādayo vuttā. **Tumhākaṃ antare nisīditvāti** tumhākaṃ majjhe nisīditvā, tumhehi saddhiṃ nisīditvāti vuttaṃ hoti. **Omānanti** atimānaṃ. Atimānoyeva hettha nihīnatāya “omānaṃ”ti vutto, na pana hīletvā maññanaṃ. Tumhehi ānanda sappurisehi vijitaṃ sālīmaṃsodanaṃ pacchimā janatā atimaññissatīti evamettha pāḷim yojetvā atthaṃ vaṇṇayanti. Idaṃ vuttaṃ hoti—yaṃ laddhaṃ, teneva tussitvā sālīmaṃsodanapaṭthanāya chinnatā ca tumhehi vijitaṃ abhibhūtaṃ sālīmaṃsodanaṃ pacchimā janatā tattha paṭthanaṃ chinditum asamattatāya atimaññissatīti.

Dubbhikkhakathā niṭṭhitā.

Mahāmoggallānassa sīhanādakathā

17. Āyasmāti vā devānaṃpiyāti vā bhadrabhavanti vā piyasamudācāro esoti āha “**āyasmāti piyavacanametana**”ti. Viññujātikā hi paraṃ piyena samudācarantā “bhavan”ti vā “devānaṃpiyā”ti vā “āyasmā”ti vā samudācaranti, tasmā sammukhā sambodhanavasena āvusoti, tirokkhaṃ āyasmāti ayampi samudācāro. Tayidaṃ piyavacanāṃ garugāravasappatissavasena vuccatīti āha “**garugāravasappatissādhivacanametana**”ti. Guṇamahattatāya mahāmoggallāno, na cūḷamoggallānassa atthitāyāti āha “**mahā ca so guṇamahantatāyā**”ti. **Pappaṭakojanti** pathavīsandhārakaṃ udakaṃ āhacca ṭhite mahāpathaviyā heṭṭhimatale samuṭṭhitaṃ udakoghena ajjhotthaṭe bhūmippadese sañjātakaddamapaṭaḷasadisam atimadhurapathavīmaṇḍam. **Na metaṃ assa patirūpanti** taṃ anāpucchā karaṇaṃ na me anucchavikaṃ bhaveyyāti attho. Anāpucchā karontena ca yathā bhagavā icchiticchitaṃ kiñci anāpucchā karoti, evamahampīti bhagavatā samānaṃ katvā attānaṃ mānena kataṃ viya

bhavissatīti āha “**yugaggāho viya bhagavatā saddhiṃ kato bhaveyyā**”ti. Parena hi saddhiṃ attānaṃ yugaṃ yugaṃ samānaṃ katvā gāho, tassa mama vā ko visesoti gahaṇaṃ **yugaggāho**.

Sampannanti sampattiyuttaṃ. Sā panettha rasasampatti adhippetā sāmāññajotanāya visese avaṭṭhānato. Tenāha “**sampannanti madhuraṃ sādurasanti attho**”ti. Tividhañhi sampannaṃ paripuṇṇasamaṅgīmadhuravasena. Tattha—

“Sampannaṃ sālīkedāraṃ, suvā bhuñjanti kosiya.

Paṭivedemi te brahme, na ne vāretumussahe”ti¹—

idaṃ **paripuṇṇasampannaṃ** nāma. Paripuṇṇampi hi samantato pannaṃ pattanti sampannanti vuccati. “Iminā pātimokkhasaṃvarena upeto hoti samupeto upagato samupagato sampanno samannāgato”ti² idaṃ **samaṅgīsampannaṃ** nāma. Samaṅgīpi hi sammadeva panno gato upagatoti sampannoti vuccati. “Tatrassa rukkho sampannaphalo ca upapannaphalo cā”ti³ idaṃ **madhurasampannaṃ** nāma. Tattha madhurasampannaṃ idhādhippetanti veditabbaṃ. **Upapannaphaloti** bahuphalo. **Assāti** pathaviyā heṭṭhimatalassa. **Opammanidassanatthanti** upamāya nidassanatthaṃ. **Anīlakanti** niddosaṃ. Niddosatā cettha makkhikādirahitatāyāti āha “**nimmakkhikan**”ti-ādi. Natthi ettha makkhikāti nimmakkhikaṃ. Makkhikāsaddena cettha makkhikaṇḍakampi sāmāññato gahitanti vadanti. Teneva **tīsupi gaṇṭhipadesu** vuttaṃ “nimmakkhikanti imassevatthaṃ pakāsetuṃ nimmakkhikaṇḍakanti vuttaṃ, makkhikāhi tāsāṃ aṇḍakehi ca virahitanti attho”ti. Ayaṃ panettha amhākaṃ khanti “makkhikānaṃ aṇḍāni makkhikaṇḍāni, natthi ettha makkhikaṇḍānīti nimmakkhikaṇḍanti. Iminā makkhikānaṃ aṇḍehi rahitatā vuttā, ‘nimmakkhikan’ti iminā pana makkhikānaṃyeva abhāvo vutto”ti. **Etam kira madhūti** khuddakamakkhikāhi katamadhu. **Sabbamadhūhīti** mahāmakkhikabhamaramakkhikādikatehi. **Agganti** uttamaṃ. **Seṭṭhanti** pasatthatamaṃ. **Surasanti** sobhanarasaṃ. **Ojavantanti** accantamojasampannaṃ.

Āyācanavacanametanti iminā sampaṭicchanasampahāṃsanādi-atthaṃ nivatteti. **Ekam hatthanti** ekam pāṇitalaṃ. “**Abhinimminissāmī**”ti vuttamatthaṃ pakāsetuṃ “**pathavīsadisam karissāmī**”ti vuttaṃ. **Ayam nu kho pathavī, udāhu na ayanti**

1. Khu 5. 276 piṭṭhe Jātake.

2. Abhi 2. 255 piṭṭhe.

3. Ma 2. 29 piṭṭhe.

iminā nimmitapathaviyā pakatipathaviyā ca sandissamānattā “esā nu kho amhākaṃ pathavī, udāhu aññā”ti uppajjamānakukkuccaṃ dasseti. Nibaddhavipulāgamo gāmo **nigamo**, pavattitamahā-āyo mahāgāmoti vuttaṃ hoti. **Na vā esa vipallāsoti** pubbapakkaṃ nidasseti. Kasmā panesa vipallāso na hotīti āha “**acinteyyo hi iddhimato iddhivisayo**”ti. Iddhibaleneva tesam sattānaṃ tādiso vipallāso na bhavissatīti adhippāyo. Idāni aññathā vipallāsappaṭilābhaṃ dassento āha “**evaṃ panā**”ti-ādi. **Garahantāti** sammukhā garahantā. **Upavadantāti** parammukhā akkosantā.

Nanu ca uttarakurum piṇḍāya gamanaṃ paṭisedhetvā vipallāsampi sattā paṭilabheyyunti kāraṇaṃ na vuttaṃ, tasmā kimettha kāraṇanti āha “**tattha kiñcāpi**”ti-ādi. Yadipi na vuttaṃ, tathāpi “vipallāsampi sattā paṭilabheyyun”ti pubbe adhikatattā teneva kāraṇena piṇḍāya uttarakurugamanampi bhagavatā paṭisiddhanti viññāyati, tasmā tadeva kāraṇaṃ idhāpi gahetabbanti dassento āha “**pubbe vuttanayeneva gahetabban**”ti. **Vipallāsampi sattā paṭilabheyyunti** idaṃ idha avuttampi ānetvā sambandhitabbanti adhippāyo. Atthopi cassa vuttasadisameva veditabboti. “Evaṃ pana vipallāsaṃ paṭilabheyyun”ti-ādinā pacchā vuttameva atthavikappaṃ sandhāya vadati. Yaṃ pana tattha vuttaṃ “te guṇe nibbattetvā dubbhikkhakāle pathaviṃ parivattetvā pappākaḥkojaṃ paribhuñjimsū”ti, taṃ apanetvā te guṇe nibbattetvā dubbhikkhakāle uttarakurum gantvā piṇḍāya caritvā paribhuñjimsūti evamettha yojanā kātabbā. **Ekena padavītiḥārenāti** ettha padassa vītiḥāraṇaṃ nikkhipanaṃ padavītiḥāro, padanikkhepo, tasmā ekena padanikkhepenāti vuttaṃ hoti. Ekena padavītiḥārena atikkamitabbaṭṭhānañca samagamanena dvinnāṃ padānaṃ antare muṭṭhiratanamattaṃ, tasmā. **Mātikāmattaṃ adhiṭṭhahitvāti** muṭṭhiratanappamāṇaṃ mātikāmattaṃ adhiṭṭhāyāti attho.

Niṭṭhitā mahāmoggallānassa sīhanādakathā.

Vinayapaññattiyācanakathā

18. **Vinayapaññattiyā**ti pubbe apaññattasikkhāpadāṃ sandhāya vuttaṃ. Thero hi paññattasikkhāpadāni ṭhapetvā idāni paññapetabbasikkhāpadāni pātimokkhuḍdesaṃ sandhāya “etassa bhagavā kālo, etassa sugata kālo, yaṃ bhagavā sāvakānaṃ sikkhāpadāṃ paññapeyya, uddiseyya pātimokkhaṃ”¹ āha. Bhagavatāpi—

“Ko nu kho bhante hetu, ko paccayo, yena pubbe appatarāni ceva sikkhāpadāni ahesuṃ, bahutarā ca bhikkhū aññāya saṇṭhayimsu. Ko pana bhante hetu, ko paccayo, yena etarahi bahutarāni ceva sikkhāpadāni honti, appatarā ca bhikkhū aññāya saṇṭhahantīti. Evameva bhaddāli hoti, sattesu hāyamānesu saddhamme antaradhāyamāne bahutarāni ceva sikkhāpadāni honti, appatarā ca bhikkhū aññāya saṇṭhahantīti. Na tāva bhaddāli satthā sāvakānaṃ sikkhāpadāṃ paññapeti, yāva na idhekacce āsavaṭṭhānīyā dhammā saṃghe pātubhavanti”²ti—

imasmiṃ **bhaddālisutte**² viya ekaccesu paññattesupi tato paraṃ paññapetabbāni sandhāya “na tāva sārīputta satthā sāvakānaṃ sikkhāpadāṃ paññapeti”³ti vuttaṃ. Idheva ca aṭṭhakathāyaṃ “sāmaṃpi pacanaṃ samaṇasārūpaṃ na hoti, na ca vaṭṭati”³ti vacanaṃ “ratticchedo vā vassacchedo vā na kato”⁴ti vacanaṃ pubbe paññattasikkhāpadānaṃ sabbhāve pamāṇanti daṭṭhabbāṃ. Sesaikkhāpadānaṃceva pātimokkhuḍdesassa ca therassa āyācanena paññattattā “**mūlato pabhuti nidānaṃ dassetu**”⁴ti āha. **Rahogatassā**ti raho janavivittaṃ ṭhānaṃ upagatassa. Tena gaṇasaṅgaṇikābhāvena therassa kāyavivekamāha. **Paṭisallīnassā**ti nānārammaṇacārato cittassa nivattiyā paṭi sammadeva nilīnassa tattha aṇṇācittassa. Tena cittasaṅgaṇikābhāvenassa pubbabhāgiyaṃ cittavivekamāha. **Ciranti** kālāpekkhaṃ accantasāmyoge upayogavacanaṃ. **Cirā**ti cirakālayuttā ṭhiti abhedena vuttā.

1. Vi 1. 10 piṭṭhe.

3. Vi-Ṭṭha 1. 145 piṭṭhe.

2. Ma 2. 108 piṭṭhe.

4. Vi-Ṭṭha 1. 148 piṭṭhe.

Etaṃ na sakkotīti etaṃ vinicchinituṃ na sakkoti. Aṭṭhakathāyaṃ vuttanayaṃ dassetvā idāni theravādaṃ dassento āha **“mahāpadumatthero panā”**ti-ādi. Aṭṭhakathāyaṃpi “na sakkotī”ti idaṃ yasmā jānamānopi sammadeva paricchindituṃ na sakkoti, tasmā vuttanti vadanti.
Soḷasavidhāya paññāya matthakaṃ pattassāti majjhimanikāye anupadasuttantadesanāya¹—

“Mahāpañño bhikkhave sārīputto, puthupañño bhikkhave sārīputto, hāsapañño bhikkhave sārīputto, javanapañño bhikkhave sārīputto, tikkhapañño bhikkhave sārīputto, nibbedhikapañño bhikkhave sārīputto”ti—

evamāgatā mahāpaññādikā cha, tasmīmyeva sutte āgatā navānupubbavīhārasamāpattipaññā, arahattamaggapaññāti imāsaṃ seḷasappabhedānaṃ paññānaṃ sāvakaṃvisaye ukkaṭṭhakoṭṭippattassa.

Kasmā panettha bhagavā vipassī-ādīnaṃ sattannaṃyeva buddhānaṃ brahmacariyassa ciraṭṭhitikāciraṭṭhitikabhāvaṃ kathesi, na buddhavaṃsadesanāyaṃ viya pañcavīsatiyā buddhānaṃ, tato vā pana bhiyyoti? Yesaṃ sammāsambuddhānaṃ paṭivedhasāsaṇaṃ ekaṃsato nicchayena ajjāpi dharati, na antarahitaṃ, te eva kittento vipassī-ādīnaṃyeva bhagavantānaṃ brahmacariyassa ciraṭṭhitikāciraṭṭhitikabhāvaṃ idha kathesi. Tesāmyeva hi sāvaka tāda ceva etarahi ca suddhāvāsabhūmiyaṃ ṭhitā, na aññesaṃ parinibbutattā. Siddhatthatissaphussānaṃ kira buddhānaṃ sāvaka suddhāvāsesu uppannā uppattisamanantameva imasmiṃ sāsane upakādayo viya arahattaṃ adhigantvā na cirasseva parinibbāyimsu, na tattha tattha sāvaka yāvatāyukaṃ aṭṭhaṃsūti vadanti. Apubbācarimaniyamo pana aparāparaṃ saṃsaraṇakasattāvāsavasena ekissā lokadhātuyā icchitoti na tenetaṃ virujjhatīti daṭṭhabbaṃ.

19. Asādhāraṇo hetu, sādhāraṇo paccayoti evamādivibhāgena idha payojanaṃ natthi, vipassī-ādīnaṃ pana brahmacariyassa aciraṭṭhitikatāya ciraṭṭhitikatāya ca kāraṇapucchāparattā codanāyāti āha **“hetu paccayoti ubhayametaṃ kāraṇādhivacanaṃ”**ti. Hinoti

tena phalanti hetūti karaṇasāadhanoyaṃ hetusaddoti āha “**tena tassa phalan**”ti-ādi. Kattusāadhanopi hetusaddo no na yujjati hinoti phalassa hetubhāvaṃ upagacchatīti hetūti. Taṃ paṭicca eti pavattatīti taṃ kāraṇaṃ paṭicca tassa phalaṃ eti pavattati nibbattatīti attho.

Kilāsuno ahesunti appossukkā ahesuṃ, nirussāhā ahesunti attho. Sā pana nirussāhatā na ālasiyavasenāti āha “**na ālasiyakilāsuno**”ti, ālasiyavasena kilāsuno nāhesunti attho. Tattha kāraṇamāha “**na hī**”ti-ādi. **Ālasiyaṃ vāti** iminā thinamiddhavasappavattānaṃ akusalānaṃ abhāvamāha. **Osannavīriyatā vāti** iminā pana “ālasiyābhāvepi antamaso annabhāraṇesādānampi sakkaccaṃyeva dhammaṃ deseti”ti vacanato yassa kassacipi dhammadesanāya nirussāhatā natthīti dīpeti sabbesaṃ samakeneva ussāhena dhammadesanāya pavattanato. Tenāha “**buddhā hī**”ti-ādi. **Osannavīriyāti** ohīnavīriyā, appossukkāti attho. **Ussannavīriyāti** adhikavīriyā, mahussāhāti attho. **Vegenāti** javena. Dhamme garu etesanti **dhammagaruno**. Dhamme gāravametesanti **dhammagāravā**. Vipassissa bhagavato kāle asīti vassasahassāni āyupparamāṇaṃ sikhissa sattati vassasahassāni, vessabhussa saṭṭhi vassasahassāni āyupparamāṇanti āha “**tesaṃ kira kāle dīghāyukā sattā**”ti. **Abhisamentīti** paṭivijjhanti.

Niddosatāyāti vītikkamadosassa abhāvato. “Imasmim vītikrame ayaṃ nāma āpattī”ti evaṃ āpattivaseṇa apaññāpetvā “pāṇātipātāṃ pahāya pāṇātipātā paṭivirato hotī”ti-ādinā¹ dhammadesanāvasena ovādasikkhāpadānaṃyeva paññattattā vuttaṃ “**sattāpattikkhandhavasena āṇāsikkhāpadaṃ apaññattan**”ti. Channaṃ channaṃ vassānaṃ accayenāti pāṭhaseso daṭṭhabbo. Atha vā channaṃ channaṃ vassānaṃ osānadivasāṃ apekkhitvā “**sakim sakin**”ti vuttattā tadepekkhamidaṃ sāmivacanaṃ. Sakalajambudīpe sabbopi bhikkhusaṃgho ekasmimyeva ṭhāne uposathaṃ akāsīti sambandho. Katamaṃ taṃ ṭhānanti āha “**bandhumatiyā rājadhāniyā**”ti-ādi.

1. Dī 1. 4, 59 piṭṭhesu.

Isipatanam tena samayena khemaṃ nāma uyyānaṃ hoti, migānaṃ pana abhayavāsathāya dinnatā migadāyoti vuccati. Tam sandhāya vuttam “**kheme migadāye**”ti.

Abbokiṇṇāni dasapi vīsati pi bhikkhusahassāni vasantīti visabhāgapuggalehi asaṃsaṭṭhāni dasapi vīsati pi bhikkhūnaṃ saṃsaṃni vasanti. **Dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ** pana “te sabbepi dvādasasahassabhikkhugaṇṇhanakā mahāvihārā abhayagiricetiyaṃ pabbatacittalapabbata vihārasadisā ca ahesun”ti vuttam. **Uposathārocikāti** uposathārocanakā. Tā kira devatā ekamhi vasse nikkhante tattha tattha gantvā ārocenti “nikkhantaṃ kho mārisā ekaṃ vassaṃ, pañca dāni vassāni sesāni, pañcannaṃ vassānaṃ paccayena bandhumatī rājadhānī upasaṅkamitabbā pātimokkhuddesāyā”ti. Tathā dvīsu vassesu nikkhantesu “nikkhantāni kho mārisā dve vassāni, cattāri vassāni sesāni, catunnaṃ vassānaṃ accayena bandhumatī rājadhānī upasaṅkamitabbā pātimokkhuddesāyā”ti ārocenti. Imināva nayena tīsu catūsu pañcasu vassesu atikkantesu ārocenti. Tena vuttam “**mārisā ekaṃ vassaṃ atikkantaṃ**”ti-ādī. **Sānubhāvāti** iddhānubhāvena sānubhāvā. **Te kira bhikkhūti** ye devatānubhāvena gacchanti, te sandhāya vadati. **Pācīnasamuddanteti** pācīnasamuddassa samīpadese. **Gamiyavattanti** gamikehi kātābbaṃ senāsanapaṭijagganādivattaṃ. **Uposathagganti** uposathakaraṇaṭṭhānaṃ. **Gatāva hontīti** devatānubhāvena gatā eva honti. **Teti** attano attano ānubhāvena devatānubhāvena ca gatā sabbepi.

Khantī paramanti-ādīsu¹ parūpavādaṃ parāpakāraṃ sītuṇhādibhedañca guṇoparodhaṃ khamati sahati adhivāsetīti **khanti**. Sā pana sīlādīnaṃ paṭipakkhadhamme savisesaṃ tapati santapati vidhamatīti **paramam** uttamaṃ **tapo**. Titikkhanaṃ khamanaṃ **titikkhā**. Khantiyāyevetaṃ vevacanaṃ. Akkharacintakā hi khamāyaṃ titikkhāsaddaṃ vaṇṇenti, tasmā evamettha attho daṭṭhabbo “titikkhāsāṅkhātā adhivāsanakhanti nāma uttamaṃ tapo”ti. **Nibbānaṃ paramam vadanti buddhāti** bhavena bhavantaraṃ vināti bhavanikantibhāvena saṃsibbati, sataṇhasseva vā āyatim punabbhavabhāvato phalena saddhim kammaṃ vināti

1. Dī-Ṭṭha 2. 69; Dhammapada-Ṭṭha 2. 154 piṭṭhesupi passitabbaṃ.

saṃsibbatīti vānanti saṅkhyāṃ gatāya taṇhāya nikkhantaṃ nibbānaṃ tattha tassā sabbaso abhāvato. Taṃ nibbānaṃ pana santapaṇītanipuṇasivakhemādinā sabbākārena paramanti vadanti buddhā.

Na hi pabbajito parūpaghātīti yo adhivāsanakhantirahitattā param upaghāteti bādhati vihiṃsati, so pabbajito nāma na hoti pabbājetabbadhammassa apabbājanato. Catutthapādo pana tatiyapādasseva vevacanaṃ anattthantarattā. “Na hi pabbajito”ti etassa hi “na samaṇo hoti”ti vevacanaṃ. “Parūpaghātī”ti etassa “param viheṭṭhayanto”ti vevacanaṃ. Atha vā **parūpaghātī**ti sīlupaghātī. Sīlañhi uttamaṭṭhena “paran”ti vuccati parasaddassa seṭṭhavācakattā “puggalaparoparaññū”ti-ādīsu viya. Yo ca samaṇo param yaṃ kañci sattaṃ viheṭṭhayanto parūpaghātī hoti attano sīlavināsako, so pabbajito nāma na hotīti attho. Atha vā yo adhivāsanakhantiyā abhāvā parūpaghātī hoti, param antamaso ḍaṃsamakasampi jīvītā voropeti, so na hi pabbajito. Kiṃ kāraṇā? Pāpamalassa apabbājittā anīhaṭattā. “Pabbājayamattano malaṃ, tasmā pabbajitoti vuccatī”ti¹ idaṇhi pabbajitalakkhaṇaṃ. Yopi naheva kho upaghāteti na māreti, apica daṇḍādīhi viheṭṭheti, sopi paraṃ viheṭṭhayanto samaṇo na hoti. Kiṃkāraṇā? Viheṣāya asamitattā. Samitattā samaṇoti vuccatīti idaṇhi samaṇalakkhaṇaṃ. “Samitattā hi pāpānaṃ, samaṇoti pavuccatī”ti² hi vuttaṃ.

Apica bhagavā bhikkhūnaṃ pātimokkhaṃ uddisanto pātimokkhakathāya ca sīlappadhānattā sīlassa ca visesato doso paṭipakkhoti tassa niggaṇhanavidhiṃ dassetuṃ ādito **“khantī paramaṃ tapo”**ti āha. Tena anīṭṭhassa paṭīhananūpāyo vutto, titikkhāggahaṇena pana iṭṭhassa, tadubhayenapi uppannaṃ aratiṃ uppannaṃ ratiṃ abhibhuyya viharatīti ayamatto dassito. Taṇhāvānassa vūpasamanato nibbānaṃ paramaṃ vadanti buddhā. Tattha khantiggahaṇena payogavipattiyaṃ abhāvo. Tathā khantiggahaṇena parāparādhasahatā, titikkhāggahaṇena paresu anaparajjhanā dassitā. Evaṃ kāraṇamukhena anvayato pātimokkhaṃ dassetvā idāni

1. Khu 1. 69 piṭṭhe Dhammapade.

2. Khu 1. 51 piṭṭhe Dhammapade.

byatirekato taṃ dassetuṃ “**na hī**”ti-ādi vuttaṃ. Tena yathā sattānaṃ jīvitaṃ voropanaṃ paraṃ pañiledḍḍudaṇḍādīhi viheṭṭhanaṃca “parūpaghāto paraṃ viheṭṭhanaṃ”ti vuccati, evaṃ tesaṃ sāpateyyāvaharaṇaṃ parāmasanaṃ visamvādanaṃ aññaṃaññabhedanaṃ pharusavacanena mammaghaṭṭanaṃ niraṭṭhakavippalāpo parasantakābhijjhānaṃ ucchedacintanaṃ micchābhinivesanaṃca upaghāto paraviheṭṭhanaṃca hotīti yassa kassaci akusalassa kammaṭṭhassa kammassa ca karaṇena pabbajito samaṇo ca na hotīti dasseti.

Dutiyagāthāya **sabbapāpassāti** sabbākusalassa sabbassapi dvādasākusalassa sabbacittuppadasaṅgahitassa sāvajjadhammassa. **Akaraṇanti** anuppādanaṃ. Karaṇaṃhi nāma tassa attano santāne uppādananti tappaṭikkhepato akaraṇaṃ anuppādanaṃ. **Kusalassāti** catubhūmikakusalassa. “Kusalassā”ti hi idaṃ “etaṃ buddhāna sāsanaṃ”ti vakkhamānattā ariyamaggadhamme tesaṃca sambhārabhūte tebhūmikakusale dhamme bodheti. **Upasampadāti** upasampādanaṃ. Taṃ pana atthato tassa kusalassa samadhigamo paṭilābho. **Sacittapariyodapananti** attano cittassa jotanaṃ cittassa pabhassarabhāvakaraṇaṃ sabbaso parisodhanaṃ. Taṃ pana arahattena hoti. Ettha ca yasmā aggamaggasamaṅgino cittaṃ sabbaso pariyodapīyati nāma, aggaphalakkhaṇe pana pariyodapitaṃ hoti puna pariyodapetabbatāya abhāvato, tasmā pariniṭṭhitapariyodapanataṃ sandhāya vuttaṃ “taṃ pana arahatthena hoti”ti. Iti sīlasamvarena sabbapāpaṃ pahāya lokiyalokuttarāhi samathavipassanāhi kusalaṃ sampādetvā arahattaphalena cittaṃ pariyodapetabbanti etaṃ buddhānaṃ sāsanaṃ ovādo anusīṭṭhi.

Tatiyagāthāya **anupavādoti** vācāya kassaci anupavādanaṃ. **Anupaghātoti** kāyena manasā ca kassaci upaghātākaraṇaṃ manasāpi paresaṃ anattacintanādivasena upaghātākaraṇassa vajjetabbattā. **Pātimokkheti** yaṃ taṃ pa-atimokkhaṃ atipamokkhaṃ uttamaṃ sīlaṃ, pāti vā sugatibhayehi mokkheti duggatibhayehi, yo vā naṃ pāti, taṃ mokkhetīti pātimokkhanti vuccati, tasmīṃ pātimokkhe ca. **Samvāro**ti sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ avītikkamalakkhaṇaṃ samvāro. **Mattaññutāti** bhojane mattaññutā paṭiggahaṇaparibhogavasena pamāṇaññutā. **Pantaṇca sayanāsanaṃ**ti janasaṅghaṭṭavirahitaṃ nijjanasambādhaṃ vivittaṃ senāsanaṃca. Ettha

dvīhiyeva paccayehi catupaccayasantoso dīpitoti veditabbo paccayasantosasāmañña itaradvayassapi lakkhaṇahāranayena jotitabhāvato¹. **Adhicitte ca āyogoti** vipassanāpādakam aṭṭhasamāpatticittam adhicittam, tatopi ca maggaphalacittameva adhicittam, tasmim yathāvutte adhicitte āyogo ca, anuyogoti attho. **Etam buddhāna sāsana**nti etam parassa anupavadanam anupaghātanam pātimokkhe saṁvaro paṭiggahaṇaparibhogesu mattaññutā vivittasenāsanasevanam adhicittānuyogo ca buddhānam sasanam ovādo anusitṭhi.

Imā pana sabbabuddhānam pātimokkhuddesagāthā hontīti veditabbā. Tenāha “**eteneva upāyena**”ti-ādi. **Yāva sāsana**pariyantāti dharamānakabuddhānam anusāsanapariyantam sandhāya vuttam, yāva buddhā dharanti, tāva uddisitabbatam āgacchantīti vuttam hoti. Ovādapātimokkhañhi buddhāyeva uddisanti, na sāvakā. paṭhamabodhiyamyeva uddesamāgacchantīti sambandho. Paṭhamabodhi cettha vīsativassaparicchinnāti **mahāgaṇṭhipade** vuttam. Tañca heṭṭhā aṭṭhakathāyameva “bhagavato hi paṭhamabodhiyam vīsativassantare nibaddhupaṭṭhāko nāma natthi”ti kathitattā “paṭhamabodhi nāma vīsativassāni”ti gahetvā vuttam. **Ācariyadhammapālatherena** pana “pañcacattālīsāya vassesu ādito pannarasa vassāni paṭhamabodhi”ti vuttam. Evañca sati majjhe pannarasa vassāni majjhimabodhi, ante pannarasa vassāni pacchimabodhīti tiṇṇam bodhīnam samappamāṇatā siyāti tampi vuttam. Pannarasattikena hi pañcacattālīsa vassāni pūrenti. Aṭṭhakathāyam pana pannarasavassappamāṇāya paṭhamabodhiyā vīsativassesuyeva antogadhattā “paṭhamabodhiyam vīsativassantare”ti vuttanti evampi sakkā viññātum.

Nanu ca kānici sikkhāpadāni paññapetvāpi na tāva āṇāpātimokkham anuññātam pacchā therassa āyācanena anuññātattā, tasmā kathemetam vuttam “sikkhāpadapaññattikālato pana pabhuti āṇāpātimokkhameva uddisīyati”ti, yadipi kānici sikkhāpadāni paññapetvāva āṇāpātimokkham na anuññātam, tathāpi apaññatte sikkhāpade āṇāpātimokkham natthi, kintu paññatteyevāti imamattham dassetuṁ “**sikkhāpadapaññattikālato pana pabhuti**”ti vuttam. **Pubbārāmeti**

1. Bodhitabhāvato (Syā)

sāvattihiyā pācīnadisābhāge katattā evaṃladdhavohāre mahāvihāre.

Migāramātupāsādeti migāraseṭṭhino mātuṭṭhāniyattā migāramātāti saṅkhyam gatāya visākhāmahā-upāsikāya kārīte pāsāde. **Aṭṭhānanti** hetupaṭikkhepo.

Anavakāsoti paccayapaṭikkhepo. Ubhayenapi kāraṇameva paṭikkhipati.

Yanti yena kāraṇena.

Tesanti bhikkhūnaṃ. **Sammukhasāvakānaṃ santike pabbajitā** sabbantimānaṃ subhaddasadisānaṃ sammukhasāvakānaṃ santike pabbajite sandhāya vadati. Khattiyakulādivaseneva vividhā kulāti sambandho.

Uccanīca-ūlārūlārabhogādikulavasena vāti uccanīcakulavasena ūlārūlārabhogādikulavasena vāti yojetabbaṃ. Tattha khattiyabrāhmaṇa-vasena vā khattiyabrāhmaṇagahapatikānaṃ vasena vā **uccakulatā** veditabbā, sesānaṃ vasena **nīcakulatā**. **Ūlārūlārabhogādikulavasena vāti** ūlārataratama-upabhogavantādikulavasena. Ūlārātisayajotanatthañhi puna ūlāraggahaṇaṃ “dukkhadukkhānaṃ”ti-ādīsu viya. **Ādi**-saddena ūlārānuṭārānaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ.

Brahmacariyaṃ rakkhantīti vuttamevatthaṃ pakāsetvā dassento āha “**ciraṃ pariyattidhammaṃ pariharantī**”ti. Apaṇṇattepi sikkhāpade yadi samānajāti-ādikā siyūṃ, attano attano kulānugataganthaṃ viya na nāseyyūṃ. Yasmā pana sikkhāpadampi apaṇṇattaṃ, ime ca bhikkhū na samānajāti-ādikā, tasmā vināsesunti imamatthaṃ dassetuṃ “**yasmā ekanāmā-pa-** **tasmā aññamaññaṃ viheṭhentā**”ti-ādī vuttaṃ. Yadi evaṃ kasmā ciraṭṭhitikavārepi “nānānāmā”ti-ādī vuttanti? Satipi tesam nānājaccādibhāve sikkhāpadapaṇṇattiyā eva sāsanaṃ cirappavattīti dassanatthaṃ vuttaṃ. Sikkhāpadapaṇṇattivaseneva sāsanaṃ cirappavatti. Yasmā buddhā attano parinibbānato uddhampi vinetabbasattasambhave sati sikkhāpadaṃ paṇṇapenti, asati na paṇṇapenti, tasmāti veditabbo¹. Yathā kāyavacīdvārasaṅkhātāṃ viññattim samuṭṭhāpetvā pavattamānampi cittam tassāyeva viññattiyā vasena pavattanato “kāyavacīdvārehi pavattan”ti vuccati, evaṃsappadamidaṃ daṭṭhabbaṃ. **Yathā tanti** ettha **tanti** nipātamattaṃ. **Vaggasaṅgahapaṇṇāsasaṅgahādīhīti** sīlakkhandhavaggaṃ mahāvaggādivaggasaṅgahavasena mūlapaṇṇāsamaññhimapaṇṇāsādipaṇṇāsasaṅgahavasena. **Ādi**-saddena saṃyuttādisaṅgaho veditabbo.

1. Veditabbā (Syā)

Evam vitakketha, mā evam vitakkayitthāti ettha evanti yathānusiṭṭhāya anusāsaniyā vidhivasena paṭisedhanavasena ca pavattitākāraparāmasanaṃ, sā ca sammāvitakkānaṃ micchāvitakkānaṃca pavatti-ākāradassanavasena pavattati atthanisaṃsassa ādīnavassa ca vibhāvanatthaṃ. Tenāha “**nekkhammavitakkādayo tayo vitakke vitakkethā**”ti-ādi. Ettha ādi-saddena abyāpādavitakka-avihiṃsāvitakkānaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ. Tattha nekkhammaṃ vuccati lobhato nikkhantattā alobho, nīvaraṇehi nikkhantattā paṭhamajjhānaṃ, sabbākusalehi nikkhantattā sabbo kusalo dhammo, sabbasaṅkhatehi nikkhantattā nibbānaṃ, upanissayato sampayogato ārammaṇakaraṇato ca nekkhammena paṭisaṃyutto vitakko **nekkhammavitakko**, sammāsaṅkappo. So asubhajjhānassa pubbabhāge kāmāvacaro hoti, asubhajjhāne rūpāvacaro, taṃ jhānaṃ pādakaṃ katvā uppannamaggaphalakāle lokuttaro. Byāpādassa paṭipakkho abyāpādo, kañcīpi na byāpādentī etenāti vā abyāpādo, mettā. Yathāvuttena abyāpādena paṭisaṃyutto vitakko **abyāpādavitakko**. So mettājhānassa pubbabhāge kāmāvacaro hoti, mettābhāvanāvasena adhigate paṭhamajjhāne rūpāvacaro, taṃ jhānaṃ pādakaṃ katvā uppannamaggaphalakāle lokuttaro. Vihimsāya paṭipakkhā, na vihiṃsanti vā etāya satteti avihimsā, karuṇā. Tāya paṭisaṃyutto vitakko **avihiṃsāvitakko**. So karuṇājhānassa pubbabhāge kāmāvacaro, karuṇābhāvanāvasena adhigate paṭhamajjhāne rūpāvacaro, taṃ jhānaṃ pādakaṃ katvā uppannamaggaphalakāle lokuttaro.

Nanu ca alobhādosāmohānaṃ aññamaññāvirahato nesaṃ vasena uppajjanakānaṃ imesaṃ nekkhammavitakkādīnaṃ aññamaññaṃ asaṅkarato vavattthānaṃ na hotīti? No na hoti. Yadā hi alobho padhāno hoti niyāmitapariṇatasamudācārādivasena, tadā itare dve tadanvāyikā bhavanti. Tathā hi yadā alobhappadhāno nekkhammagaruko cittuppādo hoti, tadā laddhāvasaro nekkhammavitakko paṭiṭṭhahati. Taṃsāmpayuttassa pana adosalakkhaṇassa abyāpādassa vasena yo tasseva abyāpādavitakkabhāvo sambhaveyya, sati ca abyāpādavitakkabhāve kassacīpi aviheṭhanajātikatāya avihimsāvitakkabhāvo ca sambhaveyya. Te

itare dve tasseva nekkhammavitakkassa anugāmino sarūpato adissanato tasmim sati honti, asati na hontīti anumāneyyā bhavanti. Evameva yadā mettāpadhāno cittuppādo hoti, tadā itare dve tadanvāyikā bhavanti. Yadā karuṇāpadhāno cittuppādo hoti, tadā itare dve tadanvāyikā bhavanti.

Kāmavitakkādayoti ettha ādi-saddena

byāpādavitakkavihiṃsāvitakkānaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ. Tattha kāmapaṭisaṃyutto vitakko **kāmavitakko**. Ettha hi dve kāmā vatthukāmo ca kilesakāmo ca. Tattha vatthukāmapakkhe ārammaṇavasena kāmehi paṭisaṃyutto vitakko kāmavitakko, kilesakāmapakkhe pana sampayogavasena kāmena paṭisaṃyuttoti yojetabbaṃ. Byāpādapaṭisaṃyutto vitakko **byāpādavitakko**. Vihimsāpaṭisaṃyutto vitakko **vihimsāvitakko**. Tesu dve sattesupi saṅkhāresupi uppajjanti. Kāmavitakko hi piye manāpe satte vā saṅkhāre vā vitakkentassa uppajjati, byāpādavitakko appiye amanāpe satte vā saṅkhāre vā kujjhitvā olokanakālato paṭṭhāya yāva vināsanā uppajjati, vihiṃsāvitakko saṅkhāresu nuppajjati. Saṅkhāro hi dukkhāpetabbo nāma natthi, “ime sattā haññantu vā ucchiḍantu vā vinassantu vā mā vā ahesun”ti cintanakāle pana sattesu uppajjati. Atha kasmā vuttaṃ “saṅkhāro dukkhāpetabbo nāma natthi”ti, nanu ye dukkhāpetabbāti icchitā sattasaññitā, tepi atthato saṅkhārā evāti? Saccametaṃ, te pana indriyabaddhā saviññāṇakatāya dukkhaṃ paṭisaṃvedenti, tasmā te vihiṃsāvitakkassa visayā icchitā sattasaññitā. Ye pana na dukkhaṃ paṭisaṃvedenti vuttalakkaṇāyogato, te sandhāya “vihimsāvitakko saṅkhāresu nuppajjati”ti vuttaṃ.

Anupādāya āsavehi cittāni vimuccimsūti ettha āsavehīti kattu-atthe karaṇaniddeso, **cittānīti** paccattabahuvacanaṃ, **vimuccimsūti** kammasādhanaṃ, tasmā āsavehi kattubhūtehi anupādāya ārammaṇavasena aggahetvā cittāni vimuccitānīti¹ evamettha attho gahetabboti āha “**tesaṃ hi cittāni**”ti-ādi. **Yehi āsavehīti** etthāpi kattu-atthe eva karaṇaniddeso. **Vimuccimsūti** kammasādhanaṃ. **Na**

1. Vimocitanīti (Syā)

te **tāni gahetvā vimuccim̐sūti** te āsavā tāni cittāni ārammaṇavasena na gahetvā vimuccim̐su vimocesum̐. Ettha hi **cittānīti** upayogabahuvacanam̐, **vimuccim̐sūti** kattusāadhanam̐. **Anuppādanirodhena nirujjhamānāti** āyatim̐ anuppattisaṅkhātena nirodhena nirujjhamānā āsavā. **Aggahetvā vimuccim̐sūti** ārammaṇakaraṇavasena aggahetvā cittāni vimocesum̐. **Vitasitacittā ahesunti** sātisayaññārasmisamphassena samphullacittā ahesum̐. **Purimavacanāpekkhanti** “aññatarasmim̐ bhimsanake vanasaṇḍe”ti vuttavacanāpekkham̐. Tenāha “**yaṃ vuttam̐ aññatarasmim̐ bhimsanake vanasaṇḍeti, tatrā**”ti. **Katanti** bhāvasāadhanavāci idam̐ padanti āha “**bhisanakatasmim̐ hoti, bhimsanakakiriyāyā**”ti. Bhimsanassa karaṇam̐ kiriyā bhimsanakatam̐, tasmim̐ **bhimsanakatasmim̐**.

Idāni aññathāpi atthayojanam̐ dassento āha “**atha vā**”ti-ādi. Imasmim̐ atthavikappe bhimsayatīti bhimsano, bhimsano eva bhimsanako, tassa bhāvo bhimsanakattanti vattabbe ta-kārassa lopam̐ katvā “bhimsanakatan”ti vuttanti dassento āha “**bhimsanakatasminti bhimsanakabhāveti attho**”ti-ādi. Yebhuyyaggahaṇam̐ lomavantavasenapi yojetabbam̐, na lomavasenevāti āha “**bahutarānam̐ vā**”ti-ādi.

Purisayugavasenāti purisakālavasena, purisānam̐ āyuppaṇāvasenāti vuttam̐ hoti. “Sabbapacchimako subhaddasadiso”ti **tīsupi gaṇṭhipadesu** vuttam̐. Tasmim̐ kāle vijjamānānam̐ dvinnam̐ parisānam̐ āyuparicchedam̐ sakalameva gahetvā “**satasahassam̐ -pa- aṭṭhāsī**”ti vuttam̐. **Dveyeva purisayugānīti** ettha purisānam̐ yugappavattikālo purisayugam̐. Abhilāpamattameva cetam̐, atthato pana purisova purisayugam̐. Dharamāne bhagavati ekam̐ purisayugam̐, parinibbute ekanti katvā “dveyeva purisayugānī”ti vuttam̐. Parinibbute pana bhagavati ekameva purisayugam̐ asītiyeva vassasahassāni brahmacariyam̐ aṭṭhasīti veditabbam̐.

20. **Sāvakayugānīti** sāvakā eva sāvakayugāni. **Asambhuṇantenāti** apāpuṇantena. **Gabbham̐ gaṇhāpentassāti** sabbaññutaññāṇassa vijāyanattham̐ ñāṇagabbham̐ gaṇhāpentassa.

21. **Ko anusandhīti** pubbāparakathānaṃ kiṃ anusandhānaṃ, ko sambandhoti attho. **Sikkhāpadapaññattiyācanāpekkhanti** yācīyatīti yācanā, sikkhāpadapaññattiyeva yācanā sikkhāpadapaññattiyācanā, taṃ apekkhatīti sikkhāpadapaññattiyācanāpekkhaṃ bhumavacanaṃ, yāciyamānasikkhāpadapaññatti-pekkhaṃ bhumavacanaṃ vuttaṃ hoti. Yācanaviṣiṭṭhā sikkhāpadapaññattiyeva hi “tatthā”ti iminā parāmaṭṭhā, teneva vakkhati “tattha tassā sikkhāpadapaññattiyā”ti. **Yaṃ vuttanti** “sikkhāpadaṃ paññapeyyā”ti iminā yaṃ sikkhāpadapaññapanāṃ vuttaṃ, yācīyanti attho. **Tattha tassā sikkhāpadapaññattiyā**ti tassāṃ yāciyamānasikkhāpadapaññattiyanti attho. **Akālanti** sikkhāpadapaññattiyā akālaṃ.

Āsavatṭhānīyāti ettha adhikaraṇe anīyasaddoti āha “**āsavā tiṭṭhanti etesū**”ti-ādi. Ke pana te āsavā, ke ca dhammā tadadhikaraṇabhūtāti āha “**yesu diṭṭhadhammikasamparāyikā**”ti-ādi. **Diṭṭhadhammikā** parūpavādādayo, **samparāyikā** āpāyikā apāyadukkhavisesā. Te āsavanti tena tena paccayavasena pavattantīti **āsavā**. **Nesanti** parūpavādidi-āsavānaṃ. **Teti** vītikkamadhammā. Asati āsavaḷānīye dhamme sikkhāpadapaññattiyaṃ ko doso, yenevaṃ vuttanti āha “**yadi hi paññapeyyā**”ti-ādi, vītikkamadosaṃ adisvā yadi paññapeyyāti adhippāyo. Parammukhā akkosanaṃ **parūpavādo**, parehi vacanesu dosāropanaṃ **parūpārambho**, sammukhā garahanaṃ **garahadoso**.

Kathañhi nāma paliveṭhessatīti sambandho, kathaṃsaddayoge anāgatappayogo daṭṭhabbo. **Anvāyikoti** anuvattako. **Bhogakkhandhanti** bhogarāsiṃ. “Amhākamete”ti nīyanti nīti, pitāmahapituputtādivasena parivaṭṭanaṭṭhena parivaṭṭo, nītiyeva parivaṭṭo **nītiparivaṭṭo**.

Ghāsacchādanaparamatāya santuṭṭhāti ghāsacchādane paramatāya uttamatāya santuṭṭhā, ghāsacchādanapariyesane sallekhavasena paramatāya ukkaṭṭhabhāve saṇṭhitāti attho. Ghāsacchādaneva vā paramaṃ paramā koṭi etesaṃ na tato paraṃ kiñci asāmisajātaṃ pariyesanti paccāsīanti cāti ghāsacchādanaparamā, tesāṃ bhāvo ghāsacchādanaparamatā, tassāṃ **ghāsacchādanaparamatāya santuṭṭhā**. Tesu nāma kotī

yathāvuttagaṇavisiṭṭhesu tesu bhikkhūsu ko nāma. **Lokāmisabhūtanti** lokapariyāpannam hutvā kileseti āmasitabbattā lokāmisabhūtaṃ. **Pabbajjāsāṅkhepenevāti** “pāṇātipātā veramaṇī”ti-ādinā pabbajjāmukheneva. **Etanti** methunādīnaṃ akaraṇaṃ. **Thāmanti** sikkhāpadānaṃ paññāpanakiriyāya sāmattiyaṃ. **Balanti** yāthāvato sabbadhammānaṃ paṭivedhasamatthaṃ nāṇabalaṃ. **Kuppeyyāti** kuppaṃ bhaveyya. Etassevatthassa pākaṭakaraṇaṃ **na yathāthāne tiṭṭheyyāti**, paññattiṭṭhāne na tiṭṭheyyāti attho. **Akusaloti** tikicchitum yuttakālassa अपरिजानानतो akusalo achedo. Avuddhi **anayo**, **byasanaṃ** dukkhaṃ. **Paṭikaccevāti** gaṇḍuppadānato paṭhamameva. **Sañchaviṃ katvāti** sobhanacchaviṃ katvā. **Bālavejjoti** apaṇḍitavejjo. **Lohitakkhayaṇaṃ māṃ pāpetīti** vibhattivipariṇāmaṃ katvā yojetabbam.

Akālaṃ dassetvāti sikkhāpadapaññattiyā akālaṃ dassetvā. **Rogaṃ vūpasametvāti**¹ phāsum katvā. **Sake ācariyaketī** ācariyassa bhāvo, kammaṃ vā ācariyakaṃ, tasmim attano ācariyabhāve, ācariyakamme vā. Nimittatthe cetam bhumnavacanaṃ. **Viditānubhāvoti** pākaṭānubhāvo.

Vipulabhāvenāti pabbajitānaṃ babubhāvena. **Sāsane ekacce āsavaṭṭhānīyā dhammā na uppajjantīti** yasmā senāsanāni pahonti, tasmā āvāsamacchariyādihetukā sāsane ekacce āsavaṭṭhānīyā dhammā na uppajjanti. **Iminā nāyena** etena padasodhammasikkhāpadādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Lābhaggamahattanti cīvarādilaḥhitabbapaccayo lābho, tassa aggaṃ mahattaṃ paṇītata bahubhāvo vā. Bahussutassa bhāvo **bāhusaccaṃ**. **Ayoniso ummujjamānāti** anupāyena abhinivisaṃmānā, viparītato jānamānāti attho. **Rasena rasaṃ saṃsanditvāti** sabhāvena sabhāvaṃ saṃsanditvā, anuññātapaccattharaṇādīsu sukhasamphassasāmaññato upādinnaḥphassarasepi anavajjasāññitāya anupādinnaḥphassarasena upādinnaḥphassarasaṃ saṃsanditvā, saṃānabhāvaṃ upanetvāti attho. **Uddhammaṃ**

1. Ropetvāti (Sī, Syā)

ubbinayaṃ satthusāsaṇaṃ dīpentīti “tathāhaṃ bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi”ti-ādinā¹ satthusāsaṇaṃ uddhammaṃ ubbinayaṃ katvā dīpenti.

Imasmim attheti “nirabbudo hi sārīputta bhikkhusaṃgho”ti² evaṃ vuttabhikkhusaṃghasaṃññite atthe. Kathaṃ pana dussīlānaṃ corabhāvoti āha “**te hi assamaṇāva hutvā**”ti-ādi. **Kālakadhammayogā**ti dussīlatāsaṅkhātāpāpadhammayogato. **Pabhassaroti** pabhassarasiḷo. **Sāroti vuccantī**ti sāsana brahmacariyassa sārabhūtattā sīlādayo guṇā “sāro”ti vuccanti.

Sabbaparittagūṇoti sabbehi nihīnagūṇo, appagūṇo vā. **So sotāpannoti** ānandattheraṃ sandhāya vadati. **Sotaṃ āpannoti** maggasotaṃ āpanno. Paṭipakkhadhammānaṃ anavasesato savanato pellanato soto ariyamaggoti āha “**sototi ca maggasettaṃ adhivacanaṃ**”ti. **Sotāpannoti tena samannāgatassa puggalassā**ti iminā maggasamaṅgī sotāpannoti vatvā tamevatthaṃ udāharaṇena ādhetvā idāni idhādhippetapuggalaṃ niddhāretvā dassento āha “**idha panā**”ti-ādi. Idha āpannasaddo “phalasaṃchikiriyāya paṭipanno”ti-ādīsu³ viya vattamānakālikoti āha “**maggena phalassa nāmaṃ dinnan**”ti. Maggena hi attanā sadisassa aṭṭhaṅgikassa vā sattaṅgikassa vā phalassa sototi nāmaṃ dinnan, atītakālikatte pana sarasatova nāmalābho siyā. Maggakkhaṇe hi maggasotaṃ āpajjati nāma, phalakkhaṇe āpanno.

Virūpaṃ sadukkhaṃ sa-upāyāsaṃ nipātetīti **vinipāto**, apāyadukkhe khipanako. **Dhammoti** sabhāvo. Tenāha “**na attānaṃ apāyesu vinipātanasabhāvo**”ti. Atha vā **dhammoti** apāyesu khipanako sakkāyadiṭṭhi-ādiko akusaladhammo. Yassa pana so akusaladhammo natthi sabbaso pahīnattā, so yasmā apāyesu attānaṃ vinipātanasabhāvo na hoti, tasmā vuttaṃ “**na attānaṃ apāyesu vinipātanasabhāvoti vuttaṃ hoti**”ti. **Kasmā**ti avinipātanadhammatāya kāraṇaṃ pucchatī. Apāyaṃ gamentīti **apāyagamaniyā**. **Vinipātanasabhāvoti** uppajjanasabhāvo. **Sammattaniyāmena maggenā**ti

1. Vi 2. 177 piṭṭhe.

2. Vi 1. 11 piṭṭhe.

3. Saṃ 3. 178 piṭṭhe.

maṇḍalānaṃ aññatarasmiṃ carati. Tattha “janapadacārikan”ti vuttattā aturita-cārikāva idhādhippetā. Tameva vibhajitvā dassento āha “**mahāmaṇḍalaṃ majjhimamaṇḍalan**”ti-ādi.

Tattha **antimamaṇḍalanti** khuddakamaṇḍalaṃ, itaresaṃ vā maṇḍalānaṃ antogadhataṃ antimamaṇḍalaṃ, abbhantarimamaṇḍalanti vuttaṃ hoti. Imesaṃ pana maṇḍalānaṃ kiṃ pamāṇanti āha “**tattha mahāmaṇḍalaṃ navayojanasatikan**”ti-ādi. Navayojanasatikampi ṭhānaṃ majjhimadesapariyāpannameva, tato paraṃ nādhippetam turita-cārikāvasena agamanato. Yasmā nikkhantakāto paṭṭhāya gatagataṭṭhānassa catūsu passesu¹ samantato yojanasataṃ ekakolāhalaṃ hoti, purimaṃ purimaṃ āgatā nimantetuṃ labhanti, itaresu dvīsu maṇḍalesu sakkāro mahāmaṇḍalaṃ osarati, tattha buddhā bhagavanto tesu tesu gāmanigamesu ekāhaṃ dvīhaṃ vasantā mahājanaṃ āmisapaṭiggahena anuggaṇhanti, dhammadānena ca vivattūpanissitaṃ kusalaṃ vaḍḍhenti, tasmā vuttaṃ “**gāmanigamādīsu mahājanaṃ āmisapaṭiggahena anuggaṇhantā**”ti-ādi. **Samathavipassanā taruṇāhontī**ti ettha taruṇā vipassanāti saṅkhāraparicchedane ñāṇaṃ kaṅkhāvitarāṇe ñāṇaṃ sammāsane ñāṇaṃ maggāmagge ñāṇanti catunnaṃ ñāṇānaṃ adhivacanaṃ. Samathassa taruṇabhāvo pana upacārasamādhivasena veditabbo. “Sace pana antovasse bhikkhūnaṃ samathavipassanā taruṇā hontī”ti idaṃ nidassanamattanti daṭṭhabbaṃ. Aññenapi majjhimamaṇḍale veneyyānaṃ ñāṇaparipākādikāraṇena majjhimamaṇḍale cārikaṃ caritukāmā cātumāsaṃ vasitvāva nikkhamanti.

Pavāraṇāsaṅgahaṃ datvāti anumati-dānavasena datvā. **Māgasirassa paṭhamadivaseti** māgasiramāsassa paṭhamadivase. Idañcetarahi pavattavohāravasena kattikamāsassa aparapakkhapāṭipadadivasam sandhāya vuttaṃ. **Tesanti** tesam buddhānaṃ. Tehi vinetabbattā “tesam vineyyasattā”ti vuttaṃ. **Vineyyasattāti** ca cārikāya vinetabbasattā. **Māgasiramāsampi tattheva vasitvā phussamāsassa paṭhamadivaseti** idampi nidassanamattanti daṭṭhabbaṃ. Cātumāsavutthānampi buddhānaṃ vineyyasattā aparipakkindriyā honti, tesam indriyaparipākam āgamayamānā parampi ekamāsaṃ vā dviticatumāsaṃ vā tattheva vasitvā mahābhikkhusaṅghaparivārā nikkhamitvā purimanayeneva lokam

anuggaṇhantā sattahi vā chahi vā pañcahi vā catūhi vā māsehi cārikaṃ pariyosāpentī. **Veneyyavasenevā**ti avadhāraṇena na cīvarādihetu carantīti dasseti. Tathā hi imesu tīsu maṇḍalesu yattha kattācī cārikaṃ carantā na cīvarādihetu caranti, atha kho ye duggatabālajinṇabyādhikā, te”kadā tathāgataṃ āgantvā passissanti, mayi pana cārikaṃ carante mahājano tathāgataḍassanaṃ labhissati, tattha keci cittāni pasādessanti, keci mālādīhi pūjessanti, keci kaṭacchubhikkhaṃ dassanti, keci micchāḍassanaṃ pahāya sammādiṭṭhikā bhavissanti, taṃ nesaṃ bhavissati dīgharattaṃ hitāya sukhāyā”ti evaṃ lokānukampāya cārikaṃ caranti.

Apica catūhi kāraṇehi buddhā bhagavanto cārikaṃ caranti jaṅghavīhāravasena sarīraphāsukatthāya, aṭṭhuppattikālābhikaṃkhanatthāya, bhikkhūnaṃ sikkhāpadapaññāpanatthāya, tattha tattha paripākagatindriye bodhaneyyasatte bodhanatthāyāti. Aparehipi catūhi kāraṇehi buddhā bhagavanto cārikaṃ caranti buddhaṃ saraṇaṃ gacchissantīti vā, dhammaṃ, saṅghaṃ saraṇaṃ gacchissantīti vā, mahatā dhammavassena catasso parisā santappessāmāti vā. Aparehipi pañcahi kāraṇehi buddhā bhagavanto cārikaṃ caranti paṇātipātā viramissantīti vā, adinnādānā, kāmesumicchācārā, musāvādā, surāmerayamajjapamādaṭṭhanā viramissantīti vā. Aparehipi aṭṭhahi kāraṇehi buddhā bhagavanto cārikaṃ caranti paṭhamāṃ jhānaṃ paṭilabhissantīti vā, dutiyaṃ -pa-nevasaññānāsaññāyatanaṃ samāpattim paṭilabhissantīti vā. Aparehipi aṭṭhahi kāraṇehi buddhā bhagavanto cārikaṃ caranti sotāpattimaggaṃ adhigamissantīti vā, sotāpattiphalaṃ -pa- arahattaphalaṃ sacchikarissantīti vāti.

Pupphāni ocinantā viya carantīti iminā yathā mālākāro bahuṃ pupphagacchaṃ disvā tattha cirampi ṭhatvā pupphāni ocinitvā pupphasuññaṃ gacchaṃ disvā tattha papañcaṃ akatvā taṃ pahāya aññattha gantvā pupphāni ocinanto vicarati, evameva buddhāpi yattha gāmanigamādīsu vineyyasattā bahū honti, tattha cirampi vasantā te vinetvā vineyyasuññagāmādīsu papañcaṃ akatvā taṃ pahāya aññattha bahuvineyyakesu gāmādīsu vasantā vicarantīti dasseti. Tatoyeva ca atikhuddakepi antimamaṇḍale upanissayagantānaṃ bahubhāvato tāva bahumpi kālāṃ sattamāsapariyantaṃ cārikaṃ caranti.

Santasabhāvattā kilesasamaṇahetutāya vā santam nibbānaṃ, sukhakāraṇatāya ca sukhanti āha “**santaṃ sukhāṃ nibbānamārammaṇaṃ katvā**”ti. **Dasasahassacakkavāḷeti** jātikkhettabhūtāya dasasahasilokadhātuyā. Idañca devabrahmānaṃ vasena vuttaṃ, manussaṃ pana imasmiṃyeva cakkavāḷe bodhaneyyā honti.

Bodhaneyyasattasamavalokananti¹ paṭhamāṃ mahākaruṇāya pharitvā pacchā sabbaññutaññāṇajālaṃ pattharivā tassa anto pavittānaṃ bodhaneyyasattānaṃ samolokanaṃ. Buddhā kira mahākaruṇāsamāpattiṃ samāpajjitvā tato vuṭṭhāya “ye sattā bhabbā paripākaññā ajjayeve mayā vinetabbā, te mayhaṃ ñāṇassa upaṭṭhahantū”ti cittaṃ adhiṭṭhāya samannāharanti. Tesāṃ saha samannāhārā eko vā dve vā bahū vā tadā vinayūpagā veneyyā sabbaññutaññāṇassa āpāthamāgacchanti, ayamettha buddhānubhāvo. Evaṃ āpāthamāgatānaṃ pana nesaṃ upanissayaṃ pubbacariyaṃ pubbahetuṃ sampativattamānañca² paṭipattiṃ olokeni. Veneyyasattapariggaṇhanatthañhi samannāhāre kate paṭhamāṃ nesaṃ veneyyabhāveneva upaṭṭhānaṃ hoti. Atha “kiṃ nu kho bhavissatī”ti saraṇagamanādivasena kañci nipphattiṃ³ vīmaṃsamānā pubbupanissayāni olokeni.

Otiṇṇeti ārocite, parisamajjhaṃ vā otiṇṇe. **Dvikkhattunti** ekasmiṃ saṃvacchare dvikkhattuṃ. Buddhakāle kira ekekasmiṃ saṃvacchare dve vāre bhikkhū sannipatanti upakaṭṭhavassūpanāyikakāle ca pavāraṇākāle ca. Upakaṭṭhāya vassūpanāyikāya dasapi vīsampi tiṃsampi cattālīsampi paññāsampi bhikkhū vaggavaggā hutvā kammaṭṭhānatthāya āgacchanti. Bhagavā tehi saddhiṃ sammoditvā “kasmā bhikkhave upakaṭṭhāya vassūpanāyikāya vicarathā”ti pucchati. Atha te “bhagavā kammaṭṭhānattham āgatamha, kammaṭṭhānaṃ no dethā”ti yācanti. Satthā tesāṃ cariyavasena rāgacaritassa asubhakammaṭṭhānaṃ deti, dosacaritassa mettākammaṭṭhānaṃ, mohacaritassa “uddeso paripucchā kālena dhammassavanāṃ kālena dhammasākacchā idaṃ tuyhaṃ sappāyan”ti ācikkhati. Kiñcāpi hi mohacaritassa ānāpānassatikammaṭṭhānaṃ sappāyaṃ, kammaṭṭhānabhāvanāya pana bhājanabhūtaṃ kātuṃ

1. Bovaneyyasattasamolokananti (Sī, Syā)

2. Sampattiṃ vattamānañca (Sī)

3. Kiccanipphattiṃ (Sī)

sammohavigamāya paṭhamam
 uddesaparipucchādhammassavanadhammasākacchāsu niyojeti.
 Vitakkacaritassa ānāpānassatikammaṭṭhānam deti. Saddhācaritassa visesato
 purimā cha anussatiyo sappāyā, tāsam pana anuyuñjane ayam
 pubbabhāgaṭṭhānaṃ dassetum pasādanīyasuttantena buddhasubodhitam
 dhammasudhammatam saṃghasuppaṭṭhānaṃ pakāseti. Nāṇacaritassa pana
 maraṇassati upasamānussati catudhātuvavatthānam āhārepaṭṭhānaṃ
 visesato sappāyā, tesam upakāradhammadassanattam
 aniccatādiṭṭhānamyutte gambhīre suttante katheti. Te kammaṭṭhānam
 gahetvā sace sappāyam hoti, satthu santike eva vasanti. No ce hoti,
 sappāyam senāsanaṃ pucchantā gacchati. Tepi tattha vasantā temāsikaṃ
 paṭipadam gahetvā gahetvā vāyamaṇā sotaṭṭhānaṃ honti sakadāgāminopi
 anāgāminopi arahantopi. Tato vutthavassā pavāretvā satthu santikaṃ gantvā
 “bhagavā aham tumhākaṃ santike kammaṭṭhānam gahetvā sotaṭṭhānaṃ
 patto -pa- aham aggaphalaṃ arahattan”ti paṭiladdhaguṇam ārocenti, upari
 anadhigatassa adhigamāya kammaṭṭhānaṃ yācanti. Tena vuttam **“pure
 vassūpanāyikāya ca kammaṭṭhānaggahaṇattham -pa- upari
 kammaṭṭhānaggahaṇatthānaṃ”**ti.

Āyāmāti ettha ā-saddo “āgacchā”ti iminā samānatthoti āha **“āyāmāti
 āgaccha yāmā”**ti, ehi gacchāmāti attho. Ānandāti bhagavā santikāvacarattā
 theram ālapati, na pana tadā satthu santike vasantānam bhikkhūnam
 abhāvato. Pañcasataparimāṇo hi tadā bhagavato santike bhikkhusaṃgho.
 Thero pana “gaṇathāvuso pattacīvarāni, bhagavā asukaṭṭhānam
 gantukāmo”ti bhikkhūnam āroceti. “Atha kho bhagavā āyasmantaṃ
 ānandaṃ āmantesi”ti vuttattā **“bhagavato paccasesi”**ti idha **bhagavatoti**
 sāmivacanaṃ āmantanavacanameva sambandhī-antaraṃ apekkhatīti iminā
 adhippāyena **“bhagavato vacanam paṭi-assosi”**ti vuttam. **Bhagavatoti** pana
 idaṃ patissavasambandhena sampadānavacanaṃ yathā “devadattassa
 paṭissuṇoti”ti. **Paccassosi**ti ettha **paṭi**-saddo abhimukhavacanoti āha
“abhimukho hutvā suṇi”ti. Bhagavato mukhābhimukho hutvā adhivāsetvā
 suṇi, na udāsino hutvāti adhippāyo.

Tassa pāṭihāriyassa āgantukavasena katattā vuttam **“nagaradvārato paṭṭhāyā”**ti. **Suvaṇṇarasapiṇṇarāhi rasmihīti** ettha **rasa**-saddo udakapariyāyo, **piṇṇara**-saddo hemavaṇṇapariyāyo, tasmā suvaṇṇajaladhārā viya suvaṇṇavaṇṇāhi rasmihīti attho. **Samujjotayamānoti** obhāsayaṃāno. **Assāti** verañjassa brāhmaṇassa. **Bhagavantam upanisīditukāmoti** bhagavantam upagantvā nisīditukāmo, bhagavato samīpe nisīditukāmoti vuttam hoti.

Brāhmaṇa tayā nimantitā vassamvutthā amhāti pāḷiyam sambandho veditabbo. **Dātabbo assāti** dātabbo bhaveyya. **No asantoti** neva avijjamāno, kintu vijjamānoyevāti dīpeti. Vinā vā liṅgavipallāsenettha attho daṭṭhabboti āha **“atha vā”**ti-ādi. Iminā sāmāññavacanato ettha napuṃsakaliṅganiddesoti dasseti. **No natthīti** no amhākaṃ natthi. **Noti vā** etassa vivaraṇam **natthīti**. Kesam adātukāmatā viyāti āha **“yathā”**ti-ādi. **Pahūtavittūpakaraṇānanti** ettha **vittīti** tuṭṭhi, vittiyā upakaraṇam vittūpakaraṇam, tuṭṭhikāraṇanti attho.

Pahūtam

dhanadhaññajātarūparaajatanānāvidhālāṅkārasuvaṇṇabhājanādibhedam vittūpakaraṇametesanti pahūtavittūpakaraṇā, tesam pahūtavittūpakaraṇānam maccharīnam yathā adātukāmatā, evam no adātukāmatāpi natthīti sambandho. **Tam kutettha labbhāti** ettha **tanti** tam kāraṇam, tam kiccaṃ vā. **Etthāti** gharāvāse. Dutīye pana atthavikappe **tanti** deyyadhammassa parāmasanam. **Etthāti** imasmim temāsabbhantareti attho. **Yanti** yena kāraṇena, kiriyāparāmasanam vā. Dutīye pana atthavikappe **yanti** yaṃ deyyadhammanti attho.

Alam gharāvāsapalibodhacintāyāti saññāpetvāti brāhmaṇa netam gharāvāsapalibodhena kataṃ, atha kho mārāvattānenāti brāhmaṇam saññāpetvā. **Taṅkhaṇānurūpāyāti** yādisī tadā tassa ajjhāsayaṃpavatti, tadanurūpāyāti attho. Tassa tadā tādisassa vivaṭṭasannissitassa ñāṇaparipākassa abhāvato kevalam abbhantarasannissito¹ eva attho dassitoti āha **“diṭṭhadhammikasamparāyikaṃ attham sandassetvā”**ti, paccakkhato vibhāvetvāti attho. **Kusale dhammeti** tebhūmake

1. Abibhudayanissito (Si), abbhudayanissito (Syā), abbhudassa nissito (Ka)

kusale dhamme. **Tatthā**ti kusaladhamme yathāsamādapite. **Nanti** brāhmaṇaṃ. **Samuttejetvā**ti sammadeva uparūpari nivesetvā puññakiriyāya tikkhavisadabhāvaṃ āpādetvā. Taṃ pana atthato tassa ussāhajananāṃ hotīti āha “**sa-ussāhaṃ katvā**”ti. Evaṃ puññakiriyāya sa-ussāhato evarūpaṇasamaṅgitā ca niyamato diṭṭhadhammikādi-atthasampādananti evaṃ sa-ussāhatāya aññehi ca tasmim vijjamānaguṇehi **sampahaṃsetvā** sammadeva haṭṭhatuṭṭhabhāvaṃ āpādetvā.

Yadi bhagavā dhammaratanavassaṃ vassi, atha kasmā so visesaṃ nādhigacchi? Upanissayasampattiyaṃ abhāvato. Yadi evaṃ kasmā bhagavā tassa tathā dhammaratanavassaṃ vassīti? Vuccate—yadipi tassa visesādhigamo natthi, āyatim pana nibbānādhigamatthāya vāsanābhāgiyā ca sabbā purimacchimadhammakathā ahoṣīti daṭṭhabbā. Na hi bhagavato niratthakā dhammadesanā atthi. **Temāsikopi deyyadhammoti** temāsaṃ dātabbopi deyyadhammo. **Yaṃ divasanti** yasmim divase.

23. **Buddhapariṇāyakanti** buddho pariṇāyako etassāti buddhapariṇāyako, bhikkhusaṅgho. Taṃ buddhapariṇāyakaṃ, buddhajetṭhakanti attho. **Yāvadatthaṃ katvā**ti yāva attho, tāva bhojanena tadā katanti adhippāyo. Dātuṃ upanītabhikkhāya paṭikkhepo nāma hatthasaññāya mukhavikārena vacībhedena vā hotīti āha “**hatthasaññāya**”ti-ādi. **Onītapattapāṇinti** ettha onīto pattato pāṇi etassāti onītapattapāṇīti bhinnādhikaraṇavisayoyaṃ saddo¹ bāhiratthasamāsoti āha “**pattato onītapāṇin**”ti-ādi. “Onītapattapāṇin”tipi pāṭho, tassattho onittam nānābhūtaṃ vinābhūtaṃ āmisāpanayanena vā sucikataṃ pattam pāṇito assāti onītapattapāṇi, taṃ onītapattapāṇim, hatthe ca pattañca dhovitvā ekamante pattam nikkhipitvā nisinnanti attho. **Pattuṇṇapaṭṭapaṭe cā**ti pattuṇṇapaṭe ca paṭṭapaṭe ca. Tattha pattuṇṇapadese bhavā pattuṇṇā, kosiyaṃvasesātipi vadanti. Paṭṭāni pana cīnapaṭāni. **Āyogādisu āyogoti** paṭi-āyogo, **aṃsabaddhakaṃ** pattatthavikādīsu. **Bhesajjatelānanti** bhesajjasampākena sādhitatelānaṃ.

1. Tipado (Sī), pado (Syā)

Tumbānīti cammamayatelabhājanāni. Ekamekassa bhikkhuno saḥassagghanakaṃ telamadāsīti sambandho.

Mahāyāgaṃ yajitvāti mahādānaṃ datvā. **Saputtadāraṃ vanditvā nisinnanti** puttadārehi saddhiṃ vanditvā nisinnaṃ. **Temāsanti** accantasamyoge upayogavacanaṃ. “Temāsaṃ sotabbadhammaṃ ajjeva suṇissāmī”ti nisinnassa taṃ ajjhāsayaṃ pūretvā desitattā vuttaṃ “**paripuṇṇasaṅkappaṃ kurumāno**”ti. **Anubandhitvā**ti anugantvā.

Buddhānaṃ anabhiratiparitassitā nāma natthīti āha “**yathājjhāsayaṃ yathārucitaṃ vāsaṃ vasitvā**”ti. Abhirantaṃ abhiratīti hi atthato ekaṃ. Abhirantasaddo cāyaṃ abhirucipariyāyo, na assādapariyāyo. Assādavasena ca katthaci vasantassa assādavatthuvigamanena siyā tassa tattha anabhirati, tayidaṃ khīṇāsavānaṃ natthi, pāgeva buddhānaṃ, tasmā abhirativasena katthaci vasitvā tadabhāvato aññattha gamaṇaṃ nāma buddhānaṃ natthi, vineyyavinayanatthaṃ pana katthaci vasitvā tasmim siddhe vineyyavinayatthameva tato aññattha gacchanti, ayamettha yathāruci. **Soreyyādīni anupagammā**ti mahāmaṇḍalacārikāya vīthibhūtāni soreyyanagarādīni anupagantvā. **Payāgapatitṭhānanti** gāmassapi adhivacanaṃ titthassapi. **Gaṅgaṃnadinti** gaṅgaṃ nāma nadim. **Tadavasari**ti ettha **tanti** karaṇatthe upayogavacananti āha “**tena avasari tadavasari**”ti.

Buddhāciṇṇakathā niṭṭhitā.

Samantapāsādikāyāti samantato sabbaso pasādaṃ janetīti samantapāsādikā, tassā samantapāsādikāya. **Tatridaṃ samantapāsādikāya samantapāsādikattasminti** ettha **tatrā**ti purimavacanāpekkhaṃ, **idanti** vakkhamānakāraṇavacanāpekkhaṃ. Tatrāyaṃ yojanā—yaṃ vuttaṃ “samantapāsādikāya vinayasaṃvaṇṇanāyā”ti, tatra yā sā samantapāsādikāti saṃvaṇṇanā vuttā, tassā samantapāsādikāya saṃvaṇṇanāya samantapāsādikattasmim samantapāsādikabhāve sabbaso pasādajanakatte idaṃ hoti. Kim hotīti āha “**ācariyaparamparato**”ti-ādi.

Ācariyaparamparatoti “upāli dāsako”¹ti-ādinā¹ vutta-
 ācariyaparamparato. **Nidānavatthupabbhedadīpanatoti**
 nidānappabbhedadīpanato vatthupabbhedadīpanato ca. Tattha bāhiraṇidāna-
 abbhantaraniḍānasikkhāpadaniḍānadassanavasena **nidānappabbhedadīpanam**
 veditabbaṃ, theravādapakkāsaṇaṃ pana **vatthupabbhedadīpanam**.
Parasamayavivajjanatoti “sakāya paṭiññāya mettiyaṃ bhikkhuniṃ
 nāsethā”²ti-ādīsu² micchāpaṭipannānaṃ paresaṃ laddhinirākaraṇato, tato yeva
 ca attano samaya paṭiṭṭhāpanena sakasamayavisuddhito.

Byañjanaparisodhanatoti pāṭhasodhanena byañjanaparisodhanaṃ
 veditabbaṃ, saddasatthānusārena vā nibbacanaṃ dassetvā
 padanipphattidassanaṃ byañjanaparisodhanaṃ.

Vibhaṅganayabhedadassanatoti “tisso itthiyo”³ti-ādipadabhājanassa
 anurūpavasena nayabhedadassanato. **Sampassatanti** ñāṇacakkhunā sammā
 passantānaṃ, upapariikkhantānanti attho. **Apāsādikanti** appasādāvahaṃ.
Etthāti samantapāsādikāya. Sampassataṃ viññūnanti sambandho. Tasmā
 ayaṃ saṃvaṇṇanā samantapāsādikāveva pavattāti yojetabbaṃ. Kassa kena
 desitassa saṃvaṇṇanāti āha “**vinayassā**”⁴ti-ādi.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya sārattadīpaniyaṃ

Verañjakaṇḍavaṇṇanā samattā.

Paṭhamo bhāgo niṭṭhito.

1. Vi 5. 2 piṭṭhe.

2. Vi 1. 249 piṭṭhe.

Sāratthadīpanīṭikāya paṭhamabhāge

Saṁvaṇṇitapadānaṁ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Akaṁsu	21	Aṅguliveṭṭhakamuttā	162
Akaraṇaṁ	443	Acinteyyāni	91
Akālaṁ	449	Accantaṁ	14
Akālo	55	Accāraddhaṁ	58
Akiriyaṁ	342	Accāraddhavīriyaṁ	399
Akuppadhammataṁ	350	Acchariyāni	108
Akusalapariyāpanno	357	Acchare	411
Akusalo	450	Acchijjamānaṁ	111
Akosallasambhūtaṭṭhena	347	Ajavīthi	262
Akkamitvā	140	Ajātasattu	56
Akkharaṁ	328	Ajānaṁ	403
Akkhāyati	414	Ajjhagā	65
Agatiṁ gantuṁ	49	Ajjhāsayo	75
Agati	307	Ajjhiṭṭho	153
Agadahaṛitakaṁ	124	Ajjhesanaṁ	19
Agadāmalakaṁ	124	Ajjhogāḷho	252
Agamāsi	179	Ajjhosānaṁ	309
Agārāni	284	Añjaliṁ	425
Aggaṁ	436	Aññaṁ	405
Aggadakkhiṇeyyattā	224	Aññataravihārasamaṅgī-	
Aggaheṣi	293	paridīpanaṁ	204
Aggiṁ	138	Aññadatthu	150
Agginā	278	Aññāṇaṁ	219, 338, 411
Aggo	339	Aññāṇatāya	191
Aghassa	414	Aññātaṁ	131
Aṅgapaccaṅge	83		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Aññāya	340
Atṭhakathā	20, 21
Atṭhaṅgasamannāgataṃ	385
Atṭhasatataṇhāvicarītāni	310
Atṭhānaṃ	445
Atṭhitassa	16
Atṭhupattiyuttaṃ	432
Addhuḍḍhāni	153
Addhe	401
Aṇimā	311
Atacchaṃ	238
Atikkamitvā	400
Aticchatha	119
Aticchāto	403
Atidukkarāni	7
Atidhāvanto	91
Atinijjhāyitattaṃ	399
Atimaññissati	434
Atimāno	302
Atirocatha	149
Atilīnavīriyaṃ	399
Ativiya parisuddho	312
Atisamagghe	426
Atisayanirodho	377
Atiharatha	127
Atītaṃsaññaṃ	410
Atītasatthukaṃ	32
Atītā	409
Aturitacārikā	452

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Attakilamathānuyoga-	
vivajjanaṃ	207
Attanā	90
Attapaccakkhavacanāṃ	26
Attasanniyyātaṇaṃ	417
Attānaṃ	91
Atthaṃ	83
Atthaṅgatā	368
Atthajātaṃ	80
Atthato	195, 196
Atthapadaṃ	292
Atthapadāni	328
Atthaparisuddhatāya	337
Attharasassa	299
Atthavaṇṇanā	366
Atthavikappe	366
Atthānaṃ	69
Atthānurūpaṃ	80
Atthābhisamayā	197
Atthāvahaṃ	335
Atthitā	249
Attho	197
Atha	206
Adantā	290
Adāsi	133
Adinnādānaṃ	344
Adukkhamasukhaṃ	379
Adesisuṃ	153
Adosanissandayuttattā	401
Addasa	182

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Addhaniyaṃ	34	Anatthasaṃhitā	238
Addhānaṃ	337	Anantaraṃ	392
Addhānakkhamā	427	Anantāni	277
Addhānaparicchedo	382	Anantena	277
Addhānamaggo	42	Anayo	172, 450
Adhammo	44	Anavakāso	445
Adhi	350	Anavajjo	421
Adhikaraṇaṃ	115, 309	Anavaññattimado	304
Adhikaraṇattho	199	Anāgatā	409
Adhikāpi	73	Anāgate	409
Adhigatarūpadassanaṃ	124	Anādikālapavattaṃ	218
Adhigamabyattito	334	Anāpatti	107
Adhiccasaṃmuppannikā	147	Anābhogarasā	374
Adhiṭṭhahitvā	168, 437	Anālayā	111
Adhippāyo	79	Aniccatādiṭṭhisāmyuttāya	54
Adhimuttataṃ	208	Aniccatāvasaṃ	115
Adhimutti	250	Anibbisāṃ	65
Adhivāsetu	425	Animittavimokkha	313
Adhivāsetvā	120	Aniyamaṇidhesavacanaṃ	195
Adhisayitāni	350	Anīlakāṃ	436
Adho	122	Anu	341
Adhomukhaṭṭhapitaṃ	412	Anu-acchariyā	341
Anaññaneyyatāya buddho	296	Anu-abhāvaṃ gatā	341
Anabhibhūto	214	Anukampāya	160
Anamataggasaṃsāravatṭaṃ	218	Anukkipanto	340
Anamataggiyaṃ	153	Anugantvā anugantvā	389
Anattamaṇo	120	Anuttaraṃ	64, 323
Anattukkaṃsaṇato	412	Anuttarena maggena	349
Anatthakāmā	403	Anuttaro purisaḍaṃmasārathi	320

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Anudeva	389	Anusandhi	449
Anudhammatā	452	Anusandhikkamo	323
Anupagamma	459	Anusayappahānaṃ	76
Anupaghāto	443	Anusayā	75
Anupaparikkhataṃ	83	Anusāsati	292
Anupabbajito	140	Anusiṭṭhikarānaṃ	188
Anuparivattanti	138	Anussariyamānasukhako	337
Anupavādo	443	Anekatūriyasaṃghuṭṭhaṃ	179
Anupādā cittassa	193	Anekaḥhedo	357
Anupādā parinibbānatthāya	193	Anekavidhaṃ	389
Anupādāya	58	Anekavihiṭaṃ	161
Anupādisesāya	28	Anekālaṅkārapaṭimaṇḍitaṃ	179
Anupubbādigatena	353	Anekehi	337
Anupubbena	185	Anejamasokaṃ	414
Anuppatto	183	Antarā	62
Anuppādanīrodhena	448	Antarāyikā	88
Anubandhanto	160	Antare	28, 67
Anubandhitvā	459	Antānantikā	144
Anubuddho	232	Antimamaṇḍalaṃ	453
Anubyañjanasaṅkappaṇā	355	Antimavayaṃ	338
Anumajjanaṃ	359	Antepuraṃ	127
Anumatikappo	112	Antogadhatheravādaṃ	20
Anumatiyā	49	Anvāyiko	449
Anumānādipaṭikkhepo	323	Apasakkanto	171
Anuyuñja	58	Apaṇṇakasuttaṃ	134
Anurādhapuraṃ	185	Apatamāne	414
Anurūpaṃ	130	Apadesāraho	363
Anulomato	232	Apadesena	223
Anulomiko	92	Apanamatu	171
Anusaṭaṃ	350		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Aparaṃ	342	Apphoṭanehi	179
Aparagoyānaṃ satta-		Abbāhimsu	140
sahassayojanaṃ	273	Abbudaṃ	114, 138
Aparaṇṇaṃ	426	Abbhaññāsinaṃ	352
Aparavambhanaṭo	412	Abbhatthaṅgaṭā	368
Aparipatantaṃ	204	Abbhantare	425
Aparibyattakiccato	374	Abbhācikkhati	91
Apalibuddhaṃ	396	Abbhuggato	215
Apāyagamaṇīyā	451	Abbhutadhammaṃ	103
Apāyesu	414	Abyāpādavitaṅko	446
Apāsādikaṃ	460	Abyāpārapaccupaṭṭhānā	374
Api	24	Abhavo	11
Apunabbhavabhūtā	349	Abhikkantataro	411
Appaṃ	323	Abhikkantā	411
Appaṭikūlaṃ	415	Abhikkantena	72, 294
Appaṭimo	289	Abhijappā	399
Appaṭisamaṃ	350	Abhijjhā	346
Appaṇihitavimokkho	313	Abhiññā	235, 323
Appannaṭpāne	401	Abhiññātā	71
Appamādena	137	Abhiññāpakke	353
Appamādo	131	Abhiññāpādaṅkaṃ	141, 383
Appameyyaṃ	6	Abhiññeyyaṃ	230
Apparajakkhe	251	Abhiññeyyato	229
Appavattiṃ	408	Abhiññeyye	229
Appavatti	231	Abhidhamme	72
Appātaṅkaṃ	337	Abhinandaṇā	308
Appābādhaṃ	337	Abhinandantānaṃ	340
Appitā	368	Abhinīharinaṃ	389
Appesi	178	Abhinīhārakkhamāṃ	386
Appossukkā	428	Abhibhavati	288

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Abhimukho	456	Ayujjhapurāṇaṃ	270
Abhirūpe	401	Ayoniso	450
Abhilāpamattabhedo	202	Aravāḷadahapiṭṭhiyaṃ	150
Abhilakkhitā	72	Arahaṃ	225, 320
Abhivādanāṃ	170	Arahattappattiṃ	59
Abhivādanādiraho	339	Arahattā	225
Abhivādeti	338	Arāṇaṃ	224
Abhivinaye	72	Ariyavihāro	313
Abhisāṅkhāramāro	310	Ariyaśaṅghaṃ	13
Abhisamayaṭṭho	198	Ariyaśaṅgho	13
Abhisamayo	198	Ariyūpavādova	403
Abhisamenti	440	Arīṇaṃ	216
Abhisekaṃ datvā	182	Arūpabhavo	232
Abhisekena	163	Are	183
Abhihaṭṭabhikkhāsāṅkhepena	431	Alaṃ	32
Abhūtaṃ	238	Alagaddagavesī	82
Amaccā	127	Alagaddatthiko	82
Amataṃ padaṃ	131	Alagaddūpamā	81
Amataṭṭho	313	Alagaddapariyesanaṃ	82
Amatosadhaṃ	162	Alaṅkaritvā	161
Amathitakappo	112	Alaṅkārapetvā	185
Amanasikāro	398	Alobhanissandayuttattā	401
Amanussapurisā	291	Avaññāte	401
Amarāvikkhepikā	145	Avadhī	294
Amohanissandayuttattā	401	Avassikova	123
Ambare	155	Avahasantaṃ	57
Ambalaṭṭhikā	62	Avicāretvā	348
Ambunā	17	Avijjā	394
Amhe	91	Avijjādikilesajāla-	
Ayā	406	viddhaṃsino	11

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Avijjāmūlakattaṃ	218	Asammussanarasā	375
Avinayo	45	Asammohato	80
Avippaṭṭisāro	193	Asammohalakkhaṇaṃ	375
Avibhūtapaccupaṭṭhānā	379	Asallīnaṃ	354
Aviruḷhidhammattā	341	Asahamāno	150
Avisahatāya	431	Asādhāraṇahetumhi	205
Avisahanto	138	Asilokabhayena	225
Avisiṭṭhaṃ	73	Asuttamayikaṃ	124
Avisesena	203	Asambhuṇantena	448
Avihimsāvitakko	446	Asammuṭṭhā	354
Avedi	242	Asurabhavanaṃ	270
Avokkamitvā	24	Asurasadisāṃ	407
Avoca	178	Asekkhapaṭṭisambhidāppatte	49
Asaṃkiliṭṭhaṃ	376	Asesayitvā	24
Asakkonto	122	Asokaraññā	163
Asaṅkhataṭṭho	313	Asokārāme	132
Asaṅgītaṃ	67	Assa	25
Asajjamānā	292	Assaddhiyena	385
Asajjamāno	237	Assamaṇḍalikāyo	427
Asaññībhavo	232	Assādasaññito	407
Asaññīvādā	147	Assāso	139
Asaddhamme	413	Ahitāya	84
Asaddho	424	Ahogaṅgapabbataṃ	138
Asabbaguṇadāyakattā	351	Ahosi	111
Asaniyo	150		
Asanto	457		
Asamasamo	288	[Ā]	
Asamo	288	Ākaṅkhanti	394
Asambudhaṃ	10	Ākaṅkhāmi	40
Asammissaṃ	16	Ākārato	223

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ā]		[Ā]	
Ākārasallakkhaṇa-		Ānayanam	359
kusalatāya	425	Ānayitvā	125
Ākāra	392	Ānubhāvena	15, 259
Ākāro	329	Ānubhāvo	390
Ākāsaṅgā	257	Āpātham	125
Ākāse	139	Āpāthamaṇīyate	412
Ākāseṇa	59	Āpādite	337
Ākhyātapadam	329	Āpanno	451
Āgacchatha	140	Ābhataṃ	406
Āgataphalo	167	Āmantayāmi	66
Āgantvā	59	Āmantesi	60
Āgamabyattito	335	Āmalakaṃ	162
Āgamāsi	175	Āyassa	406
Āgamimsu	133	Āyācanā	430
Ācariyake	450	Āyāma	456
Ācariyaparamparato	460	Āyūhanam	371
Ācariyaparamparā	109	Āyūhanaṭṭho	312
Ācariyupajjhāyanam	132	Āyūhanā	222
Ācāragocarakusalatā	189	Āyogo	194, 458
Ācikkhi	122	Ārakattā	216
Āciṇṇakappo	112	Ārakkham	153
Ājīvo	422	Ārakkhapaccupaṭṭhānā	375
Āṇakkhettaṃ	278	Ārakkhādhikaraṇam	309
Āṇācakkam	57	Ārakkho	309
Āṇārahena	74	Āraddhappakāradassanatthe	390
Ādikalyāṇādippakāram	323	Ārammaṇato	374
Ādikalyāṇo	325	Ārammaṇādīhi	73
Ādiccam	138	Ārāmo	197
Ādhipateyyaṭṭho	313	Ārogyamado	303
Āneñjappatte	385	Āropesi	154

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ā - I]

Ārohaṇṭassa	391
Ārohamado	305
Ālapanamattaṃ	213
Ālokaṭṭhagahena	396
Ālokaṭṭhaṃ	129
Āvajjesi	58
Āvaṭṭagaṅgā	257
Āvaṭṭhikaṃ	297
Āvāsakappa	112
Āvijji	176
Āviñchanta	340
Āvibhāvaṭṭhaṃ	403
Āvuso	32
Āsanārahaṃ	58
Āsannaṃ	166
Āsannataraṃ	336
Āsabhaṃ	339
Āsayaposaṇaṃ	357
Āsavaṭṭhāṇiyā	449
Āsavā	306, 449
Āsavehi	58
Āsāvaṭi	269
Āhananaṃ	359
Āhāraṭṭhitaṅkā	241
Āhārā	242
Āhiṇḍanto	136
Āhiṇḍasi	171
Āhitaṃ	354
Icchācāro	433
Ācchāvacarāṇaṃ	386

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[I - Ī]

Icchitaṃ paṭṭhitaṃ	312
Ijjhanti	403
Īñjati	385
Īṭṭhāṇiṭṭhaviṭṭhāṇi-	
bhavanalakkhaṇā	379
Iti	332
Itivādaṭṭhapaṃokkhaṇisaṃsā	83
Ito	356
Itṭhātāya	409, 410
Itṭhaṃbhūtākhyānatṭhe	214
Iddhipādaṭṭhaviṭṭhā-	
gamaṇena	387
Iddhipattā	166
Iddhimado	304
Iddhiyā	294, 411
Idha	22
Iriyaṃ	364
Iriyāpathamado	304
Iriyāpathaviṭṭhāro	203
Isi	153
Isivāṭapaṭivāṭā	151
Issariyaṃ	311
Issā	301
Īsitā	311

[U]

Ukkaṭṭhapaṭicchedato	323
Ukkaṭṭhapaṭicchedavasena	293
Ukkujjeyya	413
Ukkoṭṭeyya	50

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[U]		[U]	
Ukkhipitvā	183	Udānagātham	66
Uggaṇhāpesi	142	Udikkhati	178
Uggatā	259	Uddānasaṅgaho	107
Ugghāṭeyya	412	Uddisīyati	392
Uccakulatā	445	Uddesakkamena	377
Uccāvacāni	127	Uddeso	392
Uccinatu	45	Uddham	122
Uccinitena	50	Uddhaccāya	58
Ucchedadiṭṭhim	397	Uddhammaṃ	450
Ucchedavādā	148	Upakaṭṭhā	54
Uññāte	401	Upakārabahulataṃ	208
Uṭṭhānaṭṭhāne	427	Upakkilissati	384
Uṭṭhitassa	124	Upagaccheyya	375
Uṇhīsaṃ	162	Upagamanam	222
Uttaradvārato	184	Upacārena	363
Uttarābhimukham	58	Upacitaṃ	401
Uttarābhimukho	338	Upaññāso	26
Uttaritaro	339	Upaṭṭhāpetvā	170
Uttarimanussadhamme	41	Upaṭṭhāpesi	123
Uttānapadato	412	Upaṭṭhitā	354
Uttānīkaraṇam	328	Upadhiviveko	313
Uttānīkaraṇapaññāpanāni	328	Upanāho	300
Uttāreti	293	Upaṇijjhāyati	363
Utrastarūpā	184	Upaṇisā	193
Udakaṃ	169	Upaṇisīditukāmo	457
Udakadantaponam	123	Upaṇissayasampattim	293
Udake	294	Upapattim	371
Udakena	285	Upapattito	369
Udagguḍaggo	115	Upapattiyā	392
Udapādim	392	Upapattivaseṇa	340

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[U]		[U]	
Upapannaphalo	436	Upehi	163
Upaparikkhanti	83	Uposathaggaṁ	441
Upapāte	395	Uposathārocikā	441
Upabrūhanaṁ	361	Uposatho	112
Uparibrahmalokūpapattiyā	114	Uppajjamāno	208
Upavattane	28	Uppajji	161
Upavadantā	437	Uppatitvā	139
Upavasanti	112	Uppannaṁ	357, 377
Upasaggapadaṁ	329	Uppannalatā	161
Upasaṅkami	336	Uppannasaddho	124
Upasamaṁ	119	Uppātapāṭhakā	168
Upasamaparibāhirena	127	Uppādaṁ	371
Upasampajja	364	Uppilaṁ	399
Upasampadā	131, 443	Ubbinayaṁ	451
Upādānaṁ	196, 222	Ubhayāni	67
Upādānakkhandhā	243	Ubhinnaṁ	231
Upādāya	113	Umaṅgagaṅgā	257
Upādinnaphasso	87	Ummujjamānā	450
Upāyena	63	Uyyānaṁ	168
Upārambhānisamsā	83	Uraga	271
Upāsakattaṁ	163	Ussannadhātukaṁ	55
Upāsakapaṭikuṭṭho	424	Ussannavīriyā	440
Upāsakapadumaṁ	424	Ussāhena	350
Upāsakapuṇḍarīko	424	Uḷāro	138
Upāsakaratanāṁ	424		
Upāsako	422	[E]	
Upekkhaṁ	373	Ekakanipātādisaṅgaho	108
Upekkhā	369	Ekakolāhalaṁ	179
Upekkhāsatiṭṭhāpārisuddhi-		Ekakkhaṇavasena	374
bhāvena	384	Ekadivasameva	133

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[E]		[O]	
Ekanikāyampi	92	Oññātaṃ	435
Ekaninnādaṃ	180	Otaranti	187
Ekantanikkilesa	296	Otiṇṇe	455
Ekamātikaṃ	123	Odagyaṃ	361
Ekarajjābhisekaṃ	123	Onītapattapāṇiṃ	458
Ekaladdhike	142	Opammanidassanatthaṃ	436
Ekavokārabhavo	232	Opammasampañipādanaṃ	352
Ekasataṃ	123	Obhāsaṃ	399
Ekasataputtā	123	Obhāsakaraṇaṭṭhena	394
Ekaśālako	197	Obhāsagataṃ	385
Ekāyanamaggaṃ	296	Obhāsayaṃ	294, 411
Ekā latāyaṭṭhi	161	Omānaṃ	435
Ekībhāvaṃ	336	Olujjati	48
Ekekapaduddhārena	231	Olokento	338
Eko	107	Olokesiṃ	339
Etaṃ	91	Ovaditvā	137
Etadatthā	193	Osannavīriyā	440
Etamatthaṃ	141	Ohīḷite	401
Ettāvatā	134	Oḷārikaṅgappahānena	375
Ettha	351	Oḷārikaṭṭhena	360
Erāvaṇo	267	Oḷārikattā	375
Evam̐dubbhikkhe	432	[Ka]	
Evarūpe	400	Kaṃsapātiṃ	113
[O]		Kakusandho	176
Okāsaloko	241	Kaṇcikalāṃ	149
Oghā	307	Kaññaṃ	162
Ocinantā	454	Kaññāsatehi	178
Ojavantaṃ	436	Kaṇṭakaṃ	138
		Kaṇṇasukhato	412

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]		[Ka]	
Kaṇhagaṅgā	257	Kasiṇāni	231
Katakiccā	114	Kasiṇārammaṇūpa-	
Katapuñño	58	nijjhāyanato	363
Katabuddhakicce	27	Kasmīragandhāra	151
Kattikachaṇapūjaṃ	182	Kassapo	177
Kattikapuṇṇamāyaṃ	169	Kahāpaṇampi	113
Katvā	137	Kākaṇḍakaputto	112
Kathā	193	Kāmaṃ	17
Kathādosso	58	Kāmacchandoyeva	357
Kanakagirisikharaṃ	125	Kāmadhātu	355
Kantāraṃ	362	Kāmaabhavo	231
Kantāro	293	Kāmarāgapaṭipakkhato	356
Kanditvā	184	Kāmaivitakko	447
Kapaṇapuriso	348	Kāmasukhallikānuyoga-	
Kappakoṭṭhi	6	vivajjanupāyadassanaṃ	207
Kappati	111	Kāmā	355
Kappo	390	Kāmesu	357
Kammakkhame	384	Kāyakammavacikamma-	
Kammakkhayakaraṃ	218	vipphanditavinayaṇaṃ	188
Kammāraṇṇaṃ	178	Kāyaṅgaṃ	425
Kayakesu	426	Kāyacittapassaddhivasena	354
Karakavassaṃ	150	Kāyaduccaritaṃ	342
Karuṇā	9	Kāyavivekādayo	356
Karuṇāvipphāraṃ	349	Kāyaviveko	313, 356
Karuṇāvihārena	199	Kāyo	403
Karuṇāsītalato	412	Kāraṇa	336
Karoṭi	271	Kāruṇiko	9
Karonto	7	Kālattho	199
Kalaho	309	Kāliṅgakulāni	183
Kalyāṇo	215	Kālo	199

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]		[Ka]	
Kāsāvapajjotā	151	Kusalattikānaṃ	13
Kāsāvavasano	150	Kusalassa	443
Kāḷakadhammayogā	451	Kusalādīhi bhedehi	312
Kāḷakūṭaṃ	255	Kusalādhippāyo	140
Kāḷapakkhacātuddasī	413	Kusale	457
Kiccam	58	Kūṭaṃ	65
Kiñci mantam	120	Kūṭāgārasālā	112
Kiñjakkhāni	161	Ke	120
Kiṇitvā	426	Keṭubham	121
Kiriyākappavikappo	121	Kelāsakūṭaṃ	256
Kilāsuno	440	Kevalaparipuṇṇaṃ	335
Kilesānaṃ	76	Koṭippattam	408
Kilesakālussiyassa	368	Koṭiyam	425
Kilesaparinibbānaṃ	173	Koṇāgamano	177
Kilesamāro	310	Kotūhalamaṅgaliko	424
Kilesavasena	408	Kotūhale	411
Kilesā	12	Kodhe	411
Kilesārayo	217	Kodho	300
Kukkuccapakatānaṃ	191	Kontaputtatissatthero	135
Kukkuccakesu	189	[Kha]	
Kudālapitaṅgaṃ	73	Khaṇe	196
Kupito	120	Khaṇo	196, 200
Kuppeyya	450	Khaṇḍaṃ	56
Kummaggo	413	Khaṇḍiccādhivāsaṃ	337
Kurundī	20	Khaṇḍaphullapaṭi-	
Kulavaṃsappatiṭṭhāpakam	42	saṅkharaṇaṃ	56
Kulasamudācārakammaṃ	342	Khattiyo	284
Kulūpaghātaṃ	48	Khanati	91
Kusalattikavasena	374	Khanti	441

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Kha]

Khandhakāṇi	67
Khandhapaṭipāṭi	393
Khandhapaṇinibbānaṃ	173
Khandhamāro	310
Khandhasaṅgahavasena	374
Khamanīyaṃ	336
Khamanīyādīni	336
Khamanti	83
Kharabhāvo	352
Khassa	314
Khāyati	161
Khīṇā	409
Khīṇāsavaṇṇakāṭṭhena buddho	296
Khīravirecanaṃ	55
Khuraggeyya	128
Khettaṃ	13
Khedam	7
Kho	32

[Ga]

Gaganatalaṃ	125
Gaggarāya	293
Gacchāmi	414
Gajamuttā	162
Gaṇanānupubbato	363, 368
Gaṇhāti	90
Gaṇhāpetvā	353
Gaṇhim	104
Gaṇhitvā	140

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ga]

Gataṃ	65
Gatagataṭṭhāne	428
Gatiṃ	371
Gati	189
Gato	7
Gantvā	140
Ganthā	307
Gandhakuṭiyā	54
Gandhamādanakūṭaṃ	255
Gabbhaṃ	353, 448
Gabbhaggahaṇakālo	353
Gabbhato	348
Gabbhaseyyā	349
Gamanena	240
Gamiyavattaṃ	441
Gambhīratthato	412
Gambhīrā	331
Garahadoso	449
Garahantā	437
Garahāyaṃ	412
Garukāramado	303
Gavakkhajālasadisaṃ	179
Gahaṭṭhānuggahakaraṇaṃ	206
Gahetvā	60
Gāmantarakappo	112
Gāravayutto	297
Gāravādhivacanaṃ	299
Gāhayitum	378
Guṇaparidhamśanena	403

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ga - Gha]		[Ca]	
Guṇādhigamanato	412	Caritvā	427
Guttaṃ	127	Cātuddasīdivase	186
Gehaṃ	65	Cāretvā	425
Gehe	119	Cittaṃ	92
Gocaraṃ	363	Cittato	374
Gocaro	189	Cittarūpaṃ	139
Gottamado	303	Cittalatāvanam	268
Gottavasena	213	Cittaviveko	313
Goyūthāni	206	Cittasampahamsanattamaṃ	216
Govīthi	262	Cittāni	447
Ghātena	384	Cittekaggatattāni	380
Ghāsacchādanaparamatāya	449	Cittehi nayehi	19
[Ca]		Citrakūṭaṃ	255
Ca	26	Cintesi	160
Cakkavāḷasiluccayo	260	Ciraṃ	438
Caṅkamati	128	Ciraṭṭhitikaṃ	34
Caṅkamena	58	Cirā	438
Caṇḍikkabhāve	120	Cīvare	36
Catutthe divase	185	Cutipāṭisandhivasena	393
Caturaṅgasamannāgataṃ	353	Cutiya	395
Caturāsīti	104	Cūḷavedallaṃ	103
Candamaṇḍalaṃ	260	Cetakattherena	55
Cando	264	Cetanāham	141
Caramāno	82	Cetayitvā	141
Carasi	48	Cetaso	366
Carahi	134	Cetiyaḡirimhi	169, 171
Caritaṃ	250	Cetiyaḡaṭimaṇḍitāni	132
Cariyā	75	Cetokhilāni	308
		Cetopariyakovidā	166

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ca]

Cetovinibandhā	308
Celukkhepasatasahassāni	179
Codetā	131
Codetvā	151
Corakantāraṃ	293

[Cha]

Chaḍḍitapatita-uklāpā	56
Chaṇattham	154
Chaṇavesam	140
Chaddantadahato	124
Chandarāgaparibhogo	342
Chandarāgo	309, 355
Chandā	49
Chandāgamanam	49
Chando	309
Chambhitattam	398
Chaḷaṅgupekkhā	369
Chaḷabhiññā	41
Chātapabbatapāde	160
Chinnabhinnapaṭadharo	150

[Ja]

Jaggitvā	128
Janapadacārikam	452
Janapado	174
Jambudīpe	149
Jambusirivhaye	111
Jammim	115

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ja]

Jarāmarapaṇariyantattam	219
Jalam	294
Jalogī	112
Jātakam	103
Jātarūparajattam	112
Jātim	390
Jātikantāro	293
Jātikkhettam	278, 390
Jātimado	303
Jātimahallakatāya	337
Jātibrahmaṇe	337
Jātivasena	340
Jātisamudāgattam	213
Jātisampannakulehi	185
Jānam	403
Jānato	409
Jānantova	294
Jānāti	224
Jānituṃ	120
Jānissanti	120
Jālam	12
Jigucchati	347
Jigucchi	403
Jiṇṇe	338
Jiyam	160
Jivakambavane	63
Jīvaloko	11
Jīvitamado	303
Jegucchittam	347
Jeṭṭho	353

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ja]

Jotayitvā 111

[Jha]

Jhānaṅgapaccanīkāni 357

Jhānapaṭipakkhato 357

Jhānapaṭilābhapaccanīkānaṃ 386

Jhānamado 304

Jhānāni 232, 235

Jhānupekkhā 373

Jhāpeti 363

[Ña]

Ñatvā 224

Ñāṇacakkhū 396

Ñāṇapharasuṃ 218

Ñāṇambuniddhotamalāsavā 17

Ñāṇena 395

Ñātaṭṭhena 224

Ñātiparivaṭṭo 449

Ñāto 21

Ñāpetukāmo 59

Ñāyehi 298

[Tha]

Ṭhapetvā 54

Ṭhapesi 182

Ṭhānaṃ 32, 408

Ṭhitattā 385

Ṭhite 16

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ta]

Taṃ 16

Taṃkammārammaṇaṃ 402

Taṃ vacanaṃ 339

Taṃkhaṇaṇṇeva 128

Taṃkhaṇānurūpāya 457

Tacchakānaṃ 71

Taṇhaṃ paṭicca 308

Taṇhākāyā 308

Taṇhāmūlakā 308

Taṇhāsamkilesassa 76

Tatiyaṃ 183

Tatonidānaṃ 83

Tatramajjhattupekkhā 373

Tathattāya 325

Tathāgatassa 340

Tathāgatā 339

Tathārūpānaṃ 335

Tadaṅgappahānaṃ 76

Tadaññaṃ 92

Tadatthajotanaṭṭhaṃ 199, 201-2

Tadatthadīpakam 368

Tadatthapariniṭṭhānaṃ 211

Tadadhigamāya 369

Tadantaresu 276

Tadavasari 112

Tadahu 112

Tadupiyaṃ 428

Tantikkamaṃ 24

Tannissaraṇaṃ 355

Tapo 441

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ta]	
Tapparāyaṇatā	417, 418
Tabbiparīte	401
Tambapaṇṇidīpaṃ	155
Tambapaṇṇiyaṃ	161
Tambapaṇṇiyā	149
Tammūlakattā	390
Taraṅgā	366
Taruṇā	453
Tāpasam	141
Tārāgaṇa	125
Tāreti	293
Tālāvatthukatā	340
Tāvatiṃsabhavanam	
dasasahassayojanam	266
Tāvadeva	171
Tikacchedo	107
Tikkhatā	352
Tikkhindriye	251
Titikkhā	441
Titthiyā	392
Tipaṇcayojanakkhandha-	
parikkhepā	259
Tipiṭakasabbapariyattippa-	
bhedadhare	45
Tipetako	149
Tibhavarathe	218
Tiyaggaḷapokkharāṇī	257
Tiracchānapurisā	290
Tivaggasaṅgahāni	91
Tividhākusalamūlaṃ	305
Tividhaduccaritaṇi	305
Tividhapapaṇcā	305

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ta]	
Tividhamalāni	305
Tividhavitakkā	305
Tividhavisamāni	305
Tividhasaṃkilesā	305
Tividhasaṇṇā	305
Tissakumārassa	135
Tihatthavikkhambham	179
Tīraṇam	375
Tīretvā	115
Tuṭṭhim	103
Tumbāni	459
Turitacārikā	452
Turite	411
Tejodhātum	137
Tejosaṃvaṭṭo	390
Temāsam	459
Temāsiko	458
Telamiva	189
Tevijjā	166
Tevijjādibhede	46
[Tha]	
Thambho	302
Thāmaṃ	450
Thāmagatāya	369
Thāvarakammaṃ	50
Thinamiddham	398
Thutijappehi	179
Thūpapatitṭhānabhūmiṃ	174

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Tha]		[Da]	
Theravādaṃ	135	Diṭṭhisīlasāmañña-	
Therassa	137	saṅkhātasāṅghāto	211
Therim	184	Diṭṭhe	197
Thero	140	Diṭṭhosi	65
[Da]		Dippati	45
Dakkhiṇāpathamanussā	427	Dibbacakkhunā	410
Dakkhiṇeyyaṃ	424	Dibbañca	124
Daṭṭhabbasāramaṇḍo	57	Dibbavihāravasena	396
Daṭṭheyyaṃ	240	Dibbavihārasannissitattā	396
Daṇḍādānaṃ	309	Dibbavihāro	203, 313
Datvā	132	Dibbasadisattā	395
Dantaṃ	127	Dibbena cakkhunā	400
Dantakhacitaṃ	58	Diyaḍḍhasataṃ	92
Dameti	290	Diyaḍḍhasahassaṃ	153
Dalidde	401	Divase	132, 182
Dasa akusalakammapathā	309	Disā	411
Dasanakhasamodhāna-		Dīgharattaṃ	84
samujjalaṃ	425	Dīpaṃ	149
Dasabhātikasamākulaṃ	169	Dīpakatittiro	141
Dasasahassacakkavāḷe	455	Dukkhaṃ	408
Dasasahassayojanaṃ	267	Dukkhamanubhavamāne	402
Dassanaṭṭhena	397	Dukkhasa	197
Dassanaṭṭho	313	Dukkhadīsu	219
Dāyādo	134	Dukkhāya	84
Diṭṭhadhammanibbānavādā	148	Dukkhogāhaṃ	80
Diṭṭhadhammikā	449	Dukkhogāhā	78
Diṭṭhasacco	155	Duggahitaṃ	90
Diṭṭhigatāni	138, 309	Duggahitā	81
Diṭṭhisamkilesassa	76	Duccaritaṃ	403
Diṭṭhisīlasāṅghātena	415		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Da]	
Duccaritasamkilesassa	76
Duṭṭhaṃ	151
Duṭṭhassa	378
Duṭṭhullaṃ	399
Dutiyadivase	55, 59
Dubbaṇṇe	401
Dubbiññeyyā	378
Dubbuṭṭhikā	172
Dubbhikkhakantāraṃ	293
Durabhisambhavaṃ	115
Dullabhapiṇḍe	432
Dussilo	424
Duhitikā	426
Devatākulāni	182
Devatāhi	392
Devadundubhiyo	179
Devadūtehi	151
Devaputtamāro	310
Devamanussanayana- vihanṅānaṃ	57
Devalokagabbhasampattiya	348
Devasikaṃ	124
Devā	127
Desanā	73
Desanāvilāpasappatto	349
Desito	32
Desesim	163
Doṇamattā	178
Doṇamukhaṃ	273
Dosanāsanato	412
Dvaṅgulakappo	111

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Da]	
Dvattiṃsākārā	231
Dvāraṃ	54
Dvāresu	137
Dvikkhattum	455
[Dha]	
Dhajūpamehi	18
Dhaññakaraṇaṭṭhāne	426
Dhammaṃ	83
Dhammakkhando	107
Dhammagaruno	400
Dhammagāravā	400
Dhammacakkaṃ	27
Dhammacakkhuṃ	151
Dhammacintaṃ	91
Dhammajātaṃ	80
Dhammaṭṭhitiññaṃ	221
Dhammasasā	415
Dhammadesanābhiyogo	207
Dhammadhātum	349
Dhammappadīpassa	21
Dhammaratanaṃ	299
Dhammavarassa	12
Dhammavaro	12
Dhammasabhāyaṃ	59
Dhammānurūpaṃ	80
Dhammābhilāpo	79
Dhammābhisamayo	151
Dhammāmataṃ	153

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Dha]

Dhammikasukhāpariccāga-	
nimittam	208
Dhamme	197
Dhammesu	80
Dhammo	12, 21
Dhātu-oropanattāya	174
Dhātuparinibbānam	173
Dhātupūjādivasesu	54
Dhāretu	422
Dhāressasi	34
Dhīti	189
Dhīro	197
Dhuram	60
Dhuraggāho	111
Dhuvabhattāni	131
Dhenupago	375

[Na]

Nakhasikhā	351
Nagamuddhani	155
Nagavhayā	259
Natthitā	249
Nandanavanam	268
Nandā	268
Nandiyāvaṭṭam	162
Nappahoti	60
Namassaneyyam	14
Namassamāno	14
Navakammādhiṭṭhāyakam	133
Navakā	115
Navappabhedam	92

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Na]

Navappāyā	48
Navasattapātubhāvadiṭṭhi	397
Navahatthaparikkhepaṃ	178
Navānupubbavihārā	41
Nassanti	173
Nahutāni	252
Naḷeru	205
Nāgamāhaṭam	162
Nāgarājānam	125
Nāgavīthi	262
Nāgā āgantvā	184
Nātho	8
Nānattasaññā	399
Nānābaddha-avikopanam	381
Nānāratana vicittam	179
Nānāvajjane	377
Nānāvidhakusuma-	
samākiṇṇam	179
Nānubhonti	84
Nāmapadam	329
Nālakasuttam	96
Nāvā	140
Nāvāsaṅghāṭam	140
Nāsanā	338
Nikanti	222
Nikāye	149
Niketamiva	57
Nikkujjitam	413
Nikkhamantānam	351
Nikkhamitvā	139
Nikkhitto	406

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]		[Na]	
Nigaṇṭho	127	Nibbānadhātuyā	28
Nigamo	437	Nibbāyimsu	111
Niggaṇhāti	192	Nibbidā	193
Nigrodhattherassa	137	Nimittam	371
Nighaṇḍu	120	Nimittasaṅkappanā	355
Niccabhattasaṅkhepena	427	Niyato	452
Nijjhānaṃ	83	Niyyānaṭṭho	313
Niṭṭhitam	58	Nirāmisā	391
Nittāreti	293	Nirujjhati	121
Nittharaṇatthāya	335	Nirujjhissati	121
Nitthusakaṇe	124	Nirutti	330, 332
Nidassitā	92	Nirupakkilesato	335
Nidānakosallattham	27	Nirupalepanam	208
Nidānaṭṭho	312	Nirodhato	239
Nidānavatthuppa- bhedaḍḍipānato	460	Nirodhappajānanā	231
Nidānena	324	Nirodhasamāpatti	380
Niddese	356	Nirodhūpāyato	239
Niddeso	330	Nivāte	205
Niddosatāya	440	Nivāsam	389
Niddhamatha	150	Nisīdītipi	59
Niddhametvāna	153	Nissaraṇaṭṭho	312
Niddhotāni	17	Nissaraṇatthā	81
Nipaccakārārahaṃ	338	Nissāya	190
Nipātapadam	329	Nīcakulatā	445
Nibaddhadānassa	431	Nīlavaṇṇayogato	366
Nibaddhavattam	128	Nīlavattham	366
Nibbattim	371	Nīvaraṇavikkhambhanato	325
Nibbattikam	408	Nīvaraṇāni	308
Nibbasanāni	36	Nīvaraṇe paṭisaṅkhā	371
Nibbānaṃ	351	Nuppajjissati	121

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]		[Pa]	
Nekkhammaṃ	356, 446	Paccekaḡaṇīhi	187
Nemittikaṃ	297	Pacceti	424
Nevasaṇṇānāsaṇṇābhavo	232	Pacchā	196
Nevasaṇṇīnāsaṇṇīvādā	147	Pacchimo tatiyabhāgo	337
Nosuttanāmikā	97	Pajjarakena	172
Nosulabhūpamehi	18	Paṇcadasavaggapariggaho	92
[Pa]		Paṇcadasavaggasaṅgahāni	92
Pakkamantiyeva	452	Paṇca raṭṭhāni	153
Pakkhaṃ	32	Paṇcavokārabhavo	232
Pagunaṃ	415	Paṇcātape	138
Paggaṇhiṃsu	138	Paṇṇatti	79, 328
Paggahitaṃ	353	Paṇṇattipathānurūpaṃ	80
Paggahena	427	Paṇṇattisu	80
Paccatthike	192	Paṇṇatto	32, 33
Paccanīkadhamme	363	Paṇṇā	13
Paccanīkapaṭipakkha-		Paṇṇājananato	412
bhāvadassanato	357	Paṇṇāyiṃsu	427
Paccayadassanatthaṃ	378	Paṇṇāvadātato	412
Paccayādīnaṃ	216, 225	Paṇṇāveyyattiyaṃ	166
Paccayānaṃ	384	Paṭikacceva	450
Paccayo	219	Paṭikkhepā	430
Paccarī	20	Paṭijaggāpetvā	178
Paccavekkhaṇaṃ	392	Paṭiniddeso	195
Paccavekkhaṇaṇṇa-		Paṭinivattantassa	391
pariggahitaṃ	410	Paṭipakkhabhūtaṃ	379
Paccavekkhantena	64	Paṭipajjīṃ	35
Paccassosi	456	Paṭipattiyā	334
Paccāgamīṃsu	115	Paṭipanno	326
Paccuṭṭheti	338	Paṭibhānamado	304
Paccuppannānā-		Paṭimukhoyeva	425
gataṃsaṇṇaṃ	410		

Paḍānukkamo	Piṭṭhaṅko	Paḍānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Paṭiyāditabhaddato	119	Paṭiṭṭhāya	218
Paṭiyādetum	427	Paṭiṭṭhitam	16
Paṭiyādesum	140	Paṭiṭṭhito	149
Paṭiladdhattā	396	Patimānesi	339
Paṭiladdharasānubhavanam	362	Patirūpaṃ	435
Paṭilābhatuṭṭhi	361	Patti	311
Paṭivasati	197	Pattuṇṇapaṭṭapaṭe	458
Paṭivijjhivā	349	Patteyyam	240
Paṭividdhākuppo	85	Patvā	408
Paṭivedesi	415	Padam	131
Paṭivedesum	57	Padattho	348
Paṭisandhim	119	Padālatā	283
Paṭisallīnassa	438	Padena	402
Paṭissuṇivā	115	Padhānam	58
Paṭhamam	75	Padhānagharam	140
Paṭhamam māsam	56	Padhānānuyogassa	395
Paṭhamapāṭipadadivase	183	Pana	366
Paṭhamamahāsaṅgīti	27	Pantam	443
Paṭṭhapesi	123	Pannabhārā	114
Paṇipāto	417	Pabbajitakālato	135
Paṇītabhāvūpagamanena	387	Pabbajitānuggahakaraṇam	207
Paṇītena	168	Pabbajito	442
Paṇḍukambalasilā	268	Pabbajjā	131
Paṇḍukassa	158	Pabbajjāpurekkhārā	178
Paṇṇāni	133	Pabbajjāsāṅkhepeneva	450
Paṇṇāsakasaṅgaho	108	Pabbato	254
Patanti	205	Pabhassaro	451
Patāreti	293	Pabhuti	135
Paṭiṭṭhahissati	168	Pamāṇam	71
Paṭiṭṭhātu	171	Pamādalekham	22

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Pamādo	131, 305	Pariyattibhedam	74
Pamocanam	240	Pariyattibhedo	81
Payatto	312	Pariyattiyā	335
Payassahārī	271	Pariyatto	50
Payāgapatiṭṭhānam	459	Pariyāpuṇanti	83
Payirupāsanaṃ	414	Pariyāyam	342
Payogasuddhi	357	Pariyāyehi	337
Parato	202	Pariyāyo	339
Parappavādam	148	Pariyāhananam	359
Paramam	441	Pariyuṭṭhānappahānam	76
Parasamayavivajjanato	460	Pariyuṭṭhitacitto	431
Parāyaṇam	413	Pariyesati	424
Parikammaṃ	389, 395	Pariyesanā	308
Parikkhipitvā	260	Pariyosānakalyāṇo	325
Pariggaṇhi	126	Pariyosāpehi	131
Pariggaho	309	Parivāramado	303
Paricayena	359	Parivitakko	195
Paricaranti	138	Pariveṇam	56
Pariññātakkhando	85	Pariveṇaṭṭhāne	187
Pariññeyye	230	Parisuddham	335
Pariṇāmakālo	353	Parisuddhabhāvādīsu	385
Pariṇāhamado	305	Parissayānam	310
Paridīpanā	74	Parihāyamāno	390
Paridevittha	32	Parūpaghāti	442
Parinibbāne	28	Parūpavādo	449
Paripākasithilabandhanam	339	Parūpārambho	449
Paripuṇṇagabbhā	128	Palibodhaṭṭho	312
Paribbājako	62	Palujjanti	48
Paribbhamanam	360	Pallaṅkam	120
Paribhāvitāni	350	Pallaṅkena	137

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Pavajjimsu	184	Paḷinā	155
Pavattaṁ	371	Pākataḥbhāvato	362
Pavattaphalabhojano	391	Pākatikam	404, 405
Pavattitaṁ	389	Pākammaṁ	311
Pavattino	104	Pācīnamahāsālamūle	182
Pavanaṁ	196	Pācīnasamuddante	441
Pavāraṇāsangaham	453	Pāḷaliputtadvāre	171
Pavāretvā	169	Pāḷihāriyam	133
Pavicayo	375	Pāṇātipāto	342
Paveṇī	85	Pāṇo	342
Pasaṁsāyam	411	Pātimokkhāni	67
Pasaṁsāvacaṇaṁ	394	Pātimokkhe	443
Pasatamattaṁ	136	Pātubhavanti	66
Pasannabhāvo	353	Pādāni	294
Pasannākāraṁ	413	Pānakam	124
Pasavati	71	Pāpakānaṁ	386
Pasādacakkhu	396	Pāpabhikkhū	32
Pasāde	411	Pāmojjaṁ	193, 337
Pasāraṇaṁ	129	Pāmojjajāto	135
Pasāretvā	337	Pāyesi	153
Pasīditvā	120	Pāragū	120
Passato	183	Pārappattaṁ	300
Paharaṇavutṭhiyo	150	Pāricchattako	268
Pahātabbe	230	Parijuñña	214
Pahānaṁ	76	Paripūrimado	305
Pahānakkamo	376	Pārisuddhupekkhā	373
Pahitaṁ	55	Pālanam	364
Pahīnakilesa	85	Pāvacaṇaṁ	32
Pahūtavittūpakaraṇānaṁ	457	Pāvāya	42
Paḷāso	301	Pāsādiko	205

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Pāḷinayānurūpaṃ	19
Piṭakasampadānena	73
Piṭakesu	81
Piṇḍapātikamado	304
Pisati	428
Pisuṇavācā	345
Pisuṇā	345
Pīti	193
Pītipāmojjaṃ	134
Pītipharaṇena	377
Pītivipphāraparipuṇṇa- gattacitto	411
Pītisukhaṃ	363
Pīnanarasā	361
Pīḷanaṭṭho	197, 312
Puggalato	374
Puggalena	375
Puggalo	339
Pucchanto	336
Pucchi	141
Pucchitvā	120
Puññappabhāvanibbattaṃ	125
Puttānaṃ	135
Puthujjanā	45
Punadivasepi	169
Pupphaṃ	161
Pupphanāmo	149
Pupphāni	454
Pupphūpahāro	58
Pubbakattikapavāraṇādivase	182
Pubbakāraṃ	424

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Pubbaṇṇaṃ	426
Pubbabhāgato	353
Pubbācariyānubhāvaṃ	17
Pubbācariyāsabhehi	17
Pubbārāme	444
Pubbe	92
Pubbe kataṃ	113
Pubbenivāsānussati	387
Purato	155
Puratthimena	171
Purimakammabhavasmiṃ	222
Purimataṇhā	231
Purimasmiṃ	366
Purimena	356
Purisadammasārathi	290
Purisayugavasena	448
Pure	294
Purekkhāramado	303
Pure dīppati	44
Pūjāvisesānaṃ	225
Pūjite	72
Pūrāpetvā	137
Pekkhamānā	139
Petavatthuri	168
Pemaṃ	129
Peyyālasaṅgaho	108
Pesitacittassa	395
Pesitena	163
Pokkharāṇiyo	137
Pothujjanikena	133

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa - Pha]		[Ba]	
Porāṇā	202	Bindusāro	126
Pharaṇarasā	361	Bījanim	60
Pharitvā	73	Buddhakkhettaṁ	390
Pharusavācā	345	Buddhacakkhu	155
Pharusā	345	Buddhañca	163
Phalanti	150	Buddhato	104
Phalimsu	179	Buddhattā	232
Phārusakavanañca	268	Buddhadhammā	175
Phāsukā	65	Buddhadhammānaṁ	300
Phāsuvihāro	337	Buddhanisevitaṁ	10
Phuṭattā	376	Buddhapariṇāyakaṁ	458
Phullaṁ	56	Buddhavacanaṁ	123
[Ba]		Buddhasirivhaya	20
Bandhanā	151	Buddhasubodhitāya	325
Bandhitvā	140	Buddho	10, 109
Balaṁ	337, 450	Bojjhaṅgupekkhā	370
Balikammaṁ	124	Bodhimaṇḍe	218, 353
Bahuṁ vā	323	Bodhimaṇḍo	218
Bahukārattā	46	Byañjanaṁ	329
Bahujanasukhāya	209	Byañjanaparisuddhatāya	337
Bahujanahitāya	209	Byañjanasampattiyā	326
Bahalagaṅgā	257	Byañjanāni	348
Bālabhāvo	357	Byantīkatā	368
Bālavejjo	450	Byasanaṁ	172, 450
Bāhāya	83	Byākatā	155
Bāhirakapāsaṇḍaṁ	126	Byādhipaṭīkammatthaṁ	136
Bāhirato	140	Byāpādavitaṅko	447
Bāhusaccaṁ	450	Byāpādo	346
Bindusārassa	123	Byāmapabbhāya	432
		Brahā	253

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ba]		[Bha]	
Brahmaṃ	212	Bhave vā	391
Brahmacariyaṃ	332, 334	Bhavo	11
Brahmalokasampattim	220	Bhavokkamanatthāni	380
Brahmavihārupekkhā	370	Bhāgī	298
Brahmavihārā	203, 313	Bhāge	319
Brahmānaṃ	179	Bhāgyaṃ	300
Brāhmaṇabhatto	126	Bhāgyavā	298
Brāhmaṇānaṃ	127	Bhāriyaṃ kammaṃ	403
[Bha]		Bhāvanāpāripūriyā	387
Bhagavati	111	Bhāvitamaggaṃ	114
Bhagavā	109, 320	Bhāvetabbaṃ	230
Bhagavāti vacanaṃ	297	Bhāvetabbe	230
Bhagī	298	Bhāveti	73
Bhaggā	65	Bhāvenabhāvalakkhaṇattho	199
Bhajanāṃ	414	Bhāsantameva	23
Bhājī	298	Bhāsitamattaṃ	341
Bhaṇḍāgārikapariyatti	81	Bhīmsanakaṃ	150
Bhaṇḍu	150	Bhīmsanakāni	150
Bhattavissaggakaraṇatthāya	120	Bhikkhamānā	426
Bhaddanāmo	149	Bhikkhācāravattena	136
Bhaddapīṭhakesu	127	Bhikkhuto	104
Bhantamigappaṭibhāgo	129	Bhikkhusaṃghena	42
Bhayaṃ	150	Bhikkhusamudāyo	111
Bhayabheravaṃ	150	Bhikkhusahassaparivāraṃ	140
Bhaye	41	Bhiṅgāraṃ	162
Bhavantago	298	Bhusā vātā	150
Bhavā	231	Bhūtaṃ	373
Bhavābhavaṃ	11	Bhūmattharaṇasaṅkhepena	168
Bhavābhavo	307	Bhūmiṃ	40

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Bha]		[Ma]	
Bhūmito	374	Mattamaññāsi	46
Bhūmipappaṭako	283	Madanayuta	271
Bheravaṃ	150	Mado	302
Bhesajjatelānaṃ	458	Maddanto	148
Bhesajjamattā	55	Madhuraṃ	124
Bhesajjassa	137	Manaraṃ	135
Bhogakkhandhaṃ	449	Manussā	291
Bhogamado	304	Manussūpacāraṃ	400
Bhoge	82	Manomayiddhiyā	235
Bhojjayāgu	30	Mantanā	193
[Ma]		Mandiraṃ	427
Makkhaṃ	150	Mamaccayena	33
Makkho	300	Mamāti	75
Maggaraṃ	54	Malaṃ	138
Maggapaṭipanne	338	Mahatā	42
Maggassa	313	Mahatthā	271
Maggo	351	Mahaddhane	401
Maṅgalaṃ	424	Mahantaṃ	402
Maccuno	131	Mahallako	403
Maccumāro	310	Mahākaruṇā	9
Macchariyaṃ	301, 309	Mahākassapo	29
Majjavaṇijjā	423	Mahākāruṇikassa	8
Majjhekalayāno	325	Mahākāruṇiko	9
Maṇḍanakajātiyo	347	Mahāgaṇṭhipade	7, 8, 22
Maṇḍapo	57	Mahāgatikattā	396
Maṇḍuko	294	Mahāgocaraṃ	50
Matimaccajantā	21	Mahājano	54
Matta	212	Mahājutikattā	396
Mattaññutā	443	Mahādānaṃ	132
		Mahānubhāvā	46

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]	
Mahāpuriso	339
Mahābodhiviyogadukkhito	184
Mahābodhisamāruḷhā	183
Mahāmaṇḍalaṃ	453
Mahāmūlā	179
Mahāmeghavanuyyānaṃ	169
Mahāyāgaṃ	459
Mahāvaṃse	169
Mahāvanaṃ	112
Mahāvivādo	173
Mahāvīro	171
Mahāsaṅgīti	27
Mahāsamayo	196
Mahāsamuddataṃ	184
Mahāsammatto	284
Mahimsakamaṇḍalaṃ	150
Mahimā	311
Mahejavatthu	171
Maheṣayo	188
Māgasiramāsassa	183
Māgasirassa	453
Mātikā	25
Mātikāmattaṃ	437
Mātulabhāgineyyānaṃ	176
Mānābhisamayā	197
Māno	302
Māyā	301
Mārāvaṭṭanāya	431
Māsakarūpaṃ	113
Migavaṃ	139, 160

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]	
Migāramātupāsāde	445
Micchattā	308
Micchācāro	344
Micchādiṭṭhi	347
Micchādiṭṭhikammasamādānā	405
Micchādiṭṭhigahana-	
paṭicchannaṃ	413
Micchāmaggo	413
Milātamaḷākacavaṃsaṃ	54
Missakapabbataṃ	155
Mukhatuṇḍakaṃ	351
Mukhamattanidassanaṃ	196
Muccāma	48
Muṭṭhassatinā	353
Mudindriye	251
Mudukammaññabhāvena	385
Mudukā	35
Musā	344
Musāvādo	344
Mūlaṃ	340
Mūlakāraṇabhāvena	231
Mūlasatena	179
Me	337
Meghavanaṃ	168
Mettaṃ	220
Methunaṃ dhammaṃ	284
Mehanassa	314
Moggaliputtattherassa	134
Moggalibrāhmaṇassa	114
Moghapurisā	83

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ya]

Yam	32
Yakkhānaṃ	179
Yajitvā	459
Yattha kāmāvasāyitā	312
Yathāṭṭhāne	54, 450
Yathādhammaṃ	75, 79
Yathānulomaṃ	75
Yathānusiṭṭhaṃ	151, 414
Yathābhuccaguṇādhigato	312
Yathābhūtaṃ	224
Yathābhūtaṇṇadassanaṃ	193
Yathāvuddhaṃ	59
Yathāvuttena	73
Yamakasālānaṃ	28
Yasamado	304
Yasasā	294, 411
Yahim	74
Yāpanīyaṃ	337
Yāvadatthaṃ	458
Yogā	307
Yojaniya-ārāmesu	187
Yojemi	58
Yobbanamado	303

[Ra]

Rajatayaṭṭhī	161
Rajjaṃ	139
Rajjantānaṃ	340
Raṇṇo	123
Ratanaṃ	14

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ra]

Rattaññumado	304
Ratticchedo	433, 434
Rathayaṭṭhippamāṇā	160
Ramaṇīyo	205
Rasapathavī	283
Rasena rasaṃ	450
Rasmīhi	457
Raho	225
Rahogatassa	438
Rāgavirāgoti	414
Rāgo	355
Rājakakudhabhaṇḍāni	162
Rājagahaṃ	56
Rājagahanagaraparivattakena	153
Rājaṅgaṇena	127
Rājaparivaṭṭe	337
Rājabhavanabhūtim	57
Rājā	284
Rājāgāraṇa	62
Rājābhiraṇḍā	72
Rājiddhiyo	124
Rukkho	351
Rūpadassanena	400
Rūpabhavo	231
Rūparasā	340
Rūpāni	399
Rogaṃ vūpasametvā	450
Rohitamigarūpaṃ	160

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[La]	
Lakkhaṇīyattā	73
Lakkhaṇūpanijjhāyanato	363
Laggetvā	120
Laghimā	311
Lacchasi	171
Lacchāma	170
Lajjisu	189
Latā	161
Laddham	153
Laddhā laddhā	103
Labhitvā	135
Lahuṭṭhānaṃ	337
Lābhaggaṃmahattaṃ	450
Lābhamado	303
Lābhasakkāro	138
Lābho	309
Lokaṃ	240
Lokajetṭhakakammaṃ	347
Lokatanti	347
Lokadhammā	246
Lokanirodham	240
Lokantagū	240
Lokantarikanirayā	276
Lokabyūhā	279
Lokarāmaṇeyyakam	57
Lokavidū	240, 287
Lokavivaraṇam	133
Lokasannivāse	351
Lokassantaṃ	240
Lokahitāya	7

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[La]	
Lokānukampāya	209
Lokāmisānirapekkhato	335
Lokāmisabhūtaṃ	450
Lokiyasarikkhakānaṃ	311
Lokuttaradhammo	129
Loke	208
Lobhanissandayuttattā	401
Lolabhāvo	357
Lohapāsādaṭṭhānaṃ	187
Lohitakkhayaṇca	450
[Va]	
Vaṃsānurakkhaṇatthāya	85
Vaggasaṅgaho	108
Vacanasiliṭṭhatāya	350
Vacānāmattham	24
Vacīduccaritaṃ	344
Vacchapālako	294
Vijito	433
Vajjayitvāna	22
Vajjāvajjaṃ	131
Vajjisu	112
Vaṭaṃsakam	162
Vaṭṭakhāṇubhūtaṃ	350
Vaḍḍhamānaṃ	162
Vaḍḍhāpento	132
Vaḍḍhetvā	122
Vaṇṇajjhakkham	427
Vaṇṇamado	304
Vaṇṇādīhi	392

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Va]	
Vaṇṇena	294, 411	Viggahajātā	173
Vata	48	Viggaho	309
Vatthakoṭikaṃ	162	Vicāresi	185
Vatthārammaṇādi-		Vicikicchā	398
sāmaggiyaṃ	340	Vijitāvino	111
Vatthukāmappahānaṃ	207	Vijjā	231
Vatthukāmehipi	356	Vijjācaraṇasampanno	320
Vanantaṃ	362	Vijjāhi	235
Vantaṃ	314	Viññāṇaṭṭhitiyo	243
Vantitvā	425	Viññūnaṃ	71
Vami	319	Vitakkanaṃ	358
Vayadhammā	66	Vitakkavicārapalibodhā-	
Vayhaṃ	140	bhāvena	366
Varabhūrimedhaso	351	Vitti	457
Vavatthapetaḥḥo	25	Vitthāramaggaṇca	23
Vasitā	311	Viditānubhāvo	450
Vasībhāvappatte	384	Viddhamśakāni	357
Vassasatapariniḥbute	111	Vidhūnantā	351
Vassūpanāyikā	54	Vinayaṃ	348
Vā	391	Vinayati	361
Vākyena	19	Vinayapaññattiyā	438
Vācaṅgaṃ	425	Vinayapaññattiyācāna-	
Vācesuṃ	149	hetubhūto	195
Vāṇijako	129	Vinayapariyattiṃ	190
Vātena	286	Vinayapiṭakaṃ	123
Vādo	225	Vinayo	21
Vārigocaro	294	Vinicchayaṃ	24
Vāḷakantāraṃ	293	Vinicchayo	309
Vikasitacittā	448	Vinipātanasaḥbhāvo	451
Vikkhaṃbhaṇappahānaṃ	76	Vinipāto	451
Vigatadaratho	354		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Va]	
Vineyyasattā	453	Vilokitaṃ	129
Vipatti	422, 423	Vivaṭṭatṭhāyī	278, 285
Vipariṇāmo	197	Vivaṭṭo	277, 285, 390
Vipariṇāmatṭho	312	Vivaraṇaṃ	328
Viparītadassanā	405	Vivaraṇavibhajanāni	327
Vipassanāñāṇassa	353	Vivaritvā	54
Vipassanāpādakam	383, 407	Vivasā	406
Vipassanupekkhā	372	Vivādamūlāni	308
Vipulabhāvena	450	Vivādo	309
Vipulāya	369	Viviccitvā	355
Vipphāravā	360	Vivekajaṃ	363
Vibhaṅge	356	Vivekaṭṭho	313
Vibhajaṃ	328	Vivekā	361
Vibhajjavādī	148	Visaṅkhataṃ	65
Vibhāvanā	74	Visaṅkhāraṃ	65
Vibhāvane	338	Visajjesi	137
Vibhūtiṃ	134, 184	Visadāya	369
Vibhūtiyā	185	Visamāsanupatāpo	377
Vimaddakkhamato	412	Visayakkhettaṃ	278
Vimānavatthum	168	Visayato	80
Vimuccimsu	447	Visavaṇijjā	423
Vimucci	58	Visavitāya buddho	296
Vimutti	13, 193	Visahati	431
Vimuttiñāṇaṃ	13	Visākhapuṇṇamāyaṃ	164
Vimuttiñāṇadassanaṃ	193	Visārado	191
Vimuttirasaṃ	64	Visuddhavijjāpaṭisambhidehi	17
Vimuttirasassa	299	Vissatthā	57
Vimokkhantikañāṇavasena	295	Vissattho	46, 139
Vimokkho	193	Vissutā	113
Virāgo	193	Vissutāsu	20

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Va]	
Vihāraggena	425	Vedanupekkhā	372
Vihāramahapūjāya	134	Vedānaṃ	120
Vihimsāvitakko	447	Vedehiputtana	63
Vīciyo	184, 366	Veneyyavaseneva	454
Vītikkamappahānaṃ	76	Veneyyānaṃ	334
Vīmaṇsiyamānahitato	412	Verañjaṃ	427
Vīriyapariggahitaṃ	385	Verañjā	202
Vīriyapādehi	218	Veramaṇiyo	423
Vīriyabhāvanābalanibbattaṃ	396	Vevacanappakāsakaṃ	120
Vīriyasamataṃ	58	Vesālikā	111
Vīriyupekkhā	370	Vesālī	112
Vuṭṭhahati	338	Vokāro	232
Vuḍḍhataro	404	Voharati	191
Vuḍḍhapabbajito	29	[Sa]	
Vuḍḍhimanto	73	Sam	351
Vuḍḍhimariyādappatte	337	Samkilesavattuppahānaṃ	357
Vuttatthā	80	Samghatthero	28
Vuttavipariyāyena	407	Samghapatimānanaṃ	382
Vuttasassaṃ	426	Samghamajjhe	191
Vuttiṃ	364	Samyuttasaṅgaho	92, 108
Vutto	21	Samyogaṭṭho	312
Vusitabrahmacariyo	240	Samvaṭṭati	390
Vūpasantā	368	Samvaṭṭatṭhāyī	277, 285, 390
Vūpasamā	364	Samvaṭṭasīmā	390
Vūpasametum	138	Samvaṭṭo	277, 284
Vegena	440	Samvaḍḍhabhāvaṃ	208
Vejayantaratho	267	Samvaṇṇanā	19
Vejayanto	267	Samvaṇṇitaṃ	389
Veṭṭhakaṃ	162	Samvaṇṇito	19
Vedaṃ	103		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Samvarāsamvaro	75	Saṅkhārupekkhāsu	371
Samvaro	443	Saṅkhepavasena	374
Samsanditvā	450	Saṅkhepo	221
Samsāracakkam	218	Saṅkhyāyapi	211
Samhato	415	Saṅgīti	26
Sa-uppattikam	334	Sacittapariyodapanam	443
Sa-ussāham	458	Saccasamyuttaṇa	168
Sakakavaca-issariyā-		Sacchikātabbe	230
nuppadānena	42	Sacchikā paññatti	298
Sakaraṇīyo	46	Pañchavim	450
Sakalanavaṅgasatthusāsana-		Saṅjhāppabhā	125
pariyattidhare	45	Saññāpetvā	54
Sakiṇcano	213	Saññāpesi	139
Sake	450	Saññābhāvanānam	300
Sakkā	120	Saññino	75
Sakkāram	137	Saññibhavo	232
Sakkāramado	303	Saññivādā	147
Sakkhati	141	Saṇṭhahantam	391
Sakkhasi	135	Saṇṭhaheyya	340
Sakyaputtassa	163	Saṇṭhānamado	305
Sakyaputto	214	Satapuññajalakkhaṇadharassa	310
Saṅkapparāgo	355	Sati	189
Saṅkappo	355	Satisīsena	379
Saṅkampi	108	Sattadivasena	139
Saṅkham	162	Sattamam	260
Saṅkhataṭṭho	197, 312	Sattaloko	241
Saṅkhāraloko	241	Sattavaṇijjā	423
Saṅkhārā	219	Sattavassāni	119
Saṅkhārānam	219	Sattāhapariniibbuto	29
Saṅkhārupekkhā	371	Satte	293

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Satto	342
Satthavaṇijjā	423
Satthādānaṁ	309
Satthā devamanussānaṁ	320
Satthupakkosanaṁ	382
Satthusāsaṇaṁ	138
Satthe	293
Sattho	292
Sadā	390
Sadevakaṁ	323
Saddanayena	300
Saddhammavaṁsakovido	149
Saddhammavimukhaṁ	413
Saddhammasaṁvaṇṇa- nakovidehi	18
Saddhammā	235
Saddhā	163
Saddhājananato	412
Saddhādīhi	385
Saddhāpaṭilābhena	334
Saddhāpariggahitaṁ	385
Saddhāhatthena	218
Sanighaṇḍukeṭubhā	121
Sanidānaṁ	334
Santaṁ	455
Santappetvā	168
Santā	368
Santāpaṭṭho	312
Santāpo	197
Santiṭṭhana	371
Santindriyaṁ	128

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Santuṭṭhā	449
Sandassetvā	151
Sandhāvissaṁ	65
Sannipatitā	59
Sannirumbhitvā	293
Sannivāseṇa	130
Sannisajjaṭṭhānaṁ	57
Saputtadāraṁ	459
Sappiṁ	136
Sabbakiccaśādhakaṁ	383
Sabbaṅgapaccaṅgasirī	312
Sabbaññutaññānaṁ	351
Sabbaññutāya buddho	296
Sabbatāḷāvacare	170
Sabbadarathapariḷāhakilesa- satasahassāni	310
Sabbadassāvitāya	296
Sabbadhammānaṁ	229, 232
Sabbanagarehi	133
Sabbaparittaguṇo	451
Sabbapariyāyesu	341
Sabbapāpassa	443
Sabbamadhūhi	436
Sabbasamussayehi	407
Sabbākārato	224
Sabbākārāparipūrā	312
Sabyañjanaṁ	330, 332, 335
Sabyañjanato	412
Sabhāyaṁ	137

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Sabhāvaparicchinnattā	73
Samaṃ	369
Samaṇamuṇḍikāputto	197
Samatikkamma	183
Samathavipassanā	453
Samathavipassanāsukhāva- hanato	325
Samadhikāni	153
Samanake	240
Samantato	153
Samantapāsādikāya	459
Samantabhaddakattā	324
Samantā yojanaṃ	184
Samayaṃ	142
Samayappavādako	197
Samayena	153
Samayo	196, 198
Samavāye	196
Samavāyo	200
Samasamaṭṭhapanena	41
Samassāsetuṃ	55
Samādhi	13, 193
Samāno	123
Samāpajjati	363
Samāpajjanaṃ	381
Samāpajjanti	381
Samāpajjitvā	137
Samāpatti	347
Samāyojitaṃ	218

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Samārakaṃ	323
Samāsayitvā	23
Samāhari	378
Samiñjanaṃ	129
Samitā	368
Samitāvī	240
Samucchedappahānaṃ	76
Samujjotayamāno	457
Samuṭṭhāpikā	231
Samuttejetvā	151, 458
Samudayato	239
Samuddatīre	185
Samuddasālavatthusmiṃ	185
Samussitadhajapaṭākāṃ	179
Samūhattho	199
Sampakampi	108
Sampajānāti	375
Sampaṭicchā	139
Sampaṭipādentō	351
Sampatijāto	338
Sampatti	424
Sampadaṃ	405
Sampannaṃ	436
Sampanna-iriyāpathaṃ	128
Sampannattā	235
Samparāyikā	449
Samparāyiko	197
Sampavedhi	108
Sampassataṃ	460
Sampahamaṃsetvā	458

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Sampāpakam	408
Sampāpako	452
Sampāpuṇimsu	115
Sampiṇḍanam	369
Sampiṇḍitaṁ	57
Sampiyāyanalakkhaṇā	361
Samphappalāpo	346
Sambuddhavarāṇavayehi	19
Sambuddho	229
Sambodhi	452
Sambhāvanatthe	350
Sammattaniyāmena	451
Sammanni	60
Sammā	229, 237, 350
Sammāpaṭipattiya	238
Sammāvāyāmasaṅkhāto	312
Sammāsambuddho	170, 229, 320
Sammāsambodhiṁ	64
Sammukhā	114
Sammodanīyaṁ	166
Sammoditaṁ	336
Sayanāsanam	443
Saraṇam	413, 415
Saraṇagamanam	416
Saraṇagamanāni	415
Saraṇalakkhaṇā	375
Saraṇavaṇṇanato	422
Saranti	394
Sarasaramsijālam	183

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Sarasaramsijāla-	
vissajjanakena	178
Sarasalakkhaṇapaṭivedhena	408
Saritabbabhāvato	337
Sarīram	128
Sarīradhātuyo	170
Sarūpena	195
Sallekhiyam	18
Sallekho	18
Sassaghātam	48
Sahatthā	168
Sahassāni	104
Sākkharappabhedā	121
Sāṭheyyam	301
Sāṇasambhūto	113
Sāṇāni	36
Sāṇipākāram	142
Sātalakkhaṇam	361
Sāttam	326, 332
Sāttatho	412
Sādhāraṇaparibhogena	36
Sādhāraṇavacanena	356
Sādhu	115
Sādhukīlanam	53
Sādhukīlanadivasesu	53
Sānubhāvā	441
Sāmaṁ	229
Sāmisā	391
Sāraṇīyam	337
Sāraddhakāyena	353

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Suttantaṃ	167
Suttantikānaṃ	24
Suttasabhāgaṃ	71
Sutvā	168
Sudassanakūṭaṃ	255
Sudhammā	269
Suniggahitaṃ	192
Sundaraṃ	335
Supaṇṇarūpena	184
Subhāvitattano	298
Subhāvitattā	384
Subhena māṇavena	55
Sumanapupphapaṭaṃ	124
Sumuttā	32
Sumedho	240
Suyyamaṇasukhato	337, 412
Surasaṃ	436
Suvaṇṇarasapiṇṇarāhi	457
Suvaṇṇasaṅkha-	
likabandhanaṃ	124
Suvaṇṇe	401
Suviññāpaye	251
Susaṇṭhitassa	16
Susassakāle	426
Susunāgaputto	112
Sūcanaṭo	69
Sūrabhāvo	353
Sūriyappabhāvibhavā	379
Sūriyamaṇḍalaṃ	260
Sūriyo	264, 282
Sekkho	46

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Seṭṭhaṃ	436
Seṭṭhehi	334
Seṭṭho	339, 353
Setā	161
Senāṅgesu	364
Senāsammuti	364
Sevanā	414
Soke	411
Socittha	32
Soṇuttarā	153
Sotaṃ	451
Sotāvadhānaṃ	193
Sodhāpetvā	184
Sobhanaṃ	237
Somanassamayañāṇena	66
Soreyyādīni	459
Sositā	368
Soḷasaparivārā	67
Soḷasavassuddesiko	120
Svākāre	251
[Ha]	
Haṭṭhapahaṭṭho	115
Hatattā	216
Hatantarāyo	15
Hatthapuñjanaṃ	162
Hatthā	351
Hatthināgena	139
Hatthe	82, 130
Hadayaṅgamato	412

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ha]		[Ha]	
Hayamuttā	162	Hīlite	401
Harati	204	Heṭṭhāmukhajātaṃ	412
Haricandanaṃ	162	Hetu-attho	313
Haritum	122	Hetudāharaṇayuttato	334
Harītaṃ	162	Hetuphale	78
Hāse	411	Hetusampadaṃ	128
Hi	26, 292	Hetū	78
Hīṅkārehi	179	Hessati	24
Hitvā	23	Homi	134
Himavalāhakagabbhaṃ	178	Homa	32
Himavā	254		